INSTITUTIONUM

ET

REGULARUM IURIS ROMANI

SYNTAGMA

EXHIBENS GAI ET IUSTINIANI INSTITUTIONUM SYNOPSIN
ULPIANI LIBRUM SINGULAREM REGULARUM
PAULI SENTENTIARUM DELECTUM
TABULAS SYSTEMA INSTITUTIONUM IURIS ROMANI ILLUSTRANTES
PRAEMISSIS DUODECIM TABULARUM FRAGMENTIS.

EDIDIT

ET BREVI ANNOTATIONE INSTRUXIT

RUDOLPHUS GNEIST
U. I. DR.

LIPSIAE
IN AEDIBUS B. G. TEUBNERI.
MDCCCLVIII.

LIPSIAE TYPIS B. G. TEUBNERI.

PRAEMONENDA

Quod primus Gai Commentariorum editor divinavit, ab his repertis studiorum iuris Romani veteris novam aetatem incepturam esse, id eatenus verum est, quatenus Germani in historia et antiquitatibus iuris Romani explicandis novo hoc adminiculo adiuti mirum in modum profecerunt, et institutionum iuris Romani tractatio inde ab illo tempore sensim quidem sed penitus mutata est. Maioribus quidem nostris solae Triboniani Institutiones studiorum initia fuerunt, quibus antiquitates iuris Romani annecterentur ad exemplum fere syntagmatis Heinecciani, etiam nostra aetate duabus Hauboldi et Muehlenbruchii editionibus repetiti, nunc tamen paene in oblivionem adducti.

Eximia interim opera ad Gai Institutiones adornandas adhibita est. Postquam Goeschenii, Hollwegii, Bluhmii laboribus indefessis editionum fundamenta posita sunt, celeberrimi iuris Romani doctores artem criticam et exegeticam in singulis eius libri articulis exercuerunt, eosque commentationibus illustraverunt: in omnibus fere et libris et praelectionibus Gai praecipuam rationem haberi videmus. Accedunt novae universi iuris tam Anteiustinianei quam Iustinianei editiones, prioribus longe praestantiores. Inprimis vero Boeckingius accuratissimis et nitidissimis Gai editionibus studiosae legum iuventuti quasi novus Tribonianus extitit, Gaio suo uberrima locorum comparatione illustrando, ut ex hoc veluti centro in fontes et adminicula studiorum excurrere tirones possent.

Neque tamen excurrunt; ac dubites, num nova aetas iurisprudentiae Romanae surrexerit, si studia eorum spectes qui ad forum accessuri sint aut iam accesserint; nec multum abest, quin dicam, quo uberiora et commodiora adminicula fiant, eo tenuiora studia fieri. Etiam nunc legislator qui, quae iudicum et advocatorum eruditio sit, probe consideret, non temere utetur Theodosii verbis, uno fere mutato: „Saepe nostra clementia dubitavit, quae causa faceret, ut tantis praepositis praemiis quibus artes et studia nutriuntur, tam pauci raroque extiterint qui plena iuris civilis scientia ditarentur, et in tanto *examinum* tristi pallore vix unus aut alter receperit soliditatem perfectae doctrinae.“ Longum est et difficile huius rei causas enumerare. Iniquus quidem fuerit, qui potissimam culpam in scholas universitatum litterarum coniiciat; sed tamen exegesin apud nostrates nunc iusto magis negligi concedo. Nec parvi momenti est, quod Tribonianum negligere et paene contemnere coepimus, Gaium vero in eius locum succedere non videmus.

Maiores nostri Iustiniani Digestis et Codici ita olim operam dabant, ut vel singula fragmenta verbis initialibus significata memoria tenerent. Postquam illa ratio in oblivionem abiit, Institutiones certe Iustinianeas, ut Romae pueri leges duodecim tabularum, inde a principio studiorum ediscere et memoria tenere assuefacti eramus. Iam ex quo hoc quoque in desuetudinem abiit, pristina fundamenta sublata sunt, nova quae subiiciuntur fulcimenta vacillant. Non formantur iuvenes nostri simplicibus illis Gai, Ulpiani, Triboniani primis lineis, quae animos ad rationem iuris Romani imbuant, quae eos alliciant, nutriant, in litteris retineant, quae quasi in pectus descendant. Iuris Romani auctores etiam nunc laudamus, discerpta ex eorum scriptis membra libris nostris et praelectionibus inteximus, sed locos inde citatos, una cum reliqua librorum commemorandorum mole, pro meris ornamentis et voluptariis impensis habere assuefacimus tirones. Denique chrestomathiarum quam exigua utilitas sit, vix credideris. Ita fit, ut iuvenes parum validis vinculis cum scientia coniuncti in forum descendant, et multa variaque quae didicerant facilius ex eorum mentibus effluant, quam olim simpliciora scientiae nostrae elementa effluxerunt.

Sed ut oculis simul et animis iuvenum veteris et novi iuris Romani primae lineae uno adspectu imprimerentur, viri doctissimi Klenze et Boecking novas Institutiones e Gai et Iustiniani libris componere (Berol. apud Reimerum 1829. 4ª.) studuerunt; quae tamen neque apte compositae sunt, nec quod ad textum attinet sufficiunt. Nunc quidem, post tot tantosque labores in utrumque opus impensos, expeditius est meliora exhibere, atque insuper Ulpiani regulis et Pauli sententiarum delectu adiunctis nihilominus institutionum formam et rationem retinere. Novam igitur editionem parare ausus sum, non ut cum tantis viris certarem, sed ut adolescentibus faciliorem gratioremque ad fontes iuris Romani patefacerem aditum institutionibus talibus, quibus etiamnunc Iustiniani verba quae in fronte libri posui iure inscribi possint. Iam de singulis opusculi partibus breviter rationem reddam.

II. Codex manuscriptus Veronensis membranaceus (olim XV. nunc XIII.) ex quo nunc Gai commentarios editos habemus, anno 1816. a Niebuhrio inventus est. Qui cum in transcursu bibliothecam capituli episcopalis Veronensis lustraret, in hunc codicem incidit, eiusque unum folium sese transscriptum cum Savinio communicavit. Quo facto statim apparu hunc codicem rescriptum sub quibusdam S. Hieronymi scriptis genuinas Gai institutiones continere (vide Zeitschr. für gesch. Rw. III. 129 seq., 140 seq., et cit t. in Goeschen. Praefat. VIII. not.) Id vero inde patet, quod loci quos in Digestis, in Collatione Legum Mos. et Rom., apud Boethium et Priscianum ex ipsis Gai Institutionibus reliquos habemus, plerique omnes in Codic nostro extant (vide locos compositos a Goeschenio in praefatione pag. XXV —XXVIII.) Comparatis porro Iustiniani Institutionibus et Gai in breviario Alariciano epitome, genuinum hunc Gai librum esse nemo dubitat.

Academia Scient. Regia Borussica codicem tanti habuit, ut viros doctos Veronam mittere constituerit; ibique inde a m. Iunio usque ad m. Octobrem a. 1817. opus studio Goeschenii et Hollwegii ita perfectum est, ut pleraque omnia quae temporis iniuria non plane evanuerant in schedas suas conferrent. Goeschenio simul edendi munus iniunctum est, et auspiciis academiae nostrae prodiit editio princeps anno 1820.

Membranarum ipsarum ratio haec est. Recentissima scriptur litteris uncialibus exarata, S. Hieronymi partim epistolas partim alia quaed exhibet. Sub hac, et in parte codicis sub media scriptura, exceptis fol

primo et ultimo, foliisque aversis XXXIX. et XLII. reliqua Gaiana produnt, eaque sola in magna folii II. parte inveniuntur. Extant in codice nunc Gaiana folia 126, formae quadratae mediae; deperdita esse videntur tria (vid. Praefat. cit. p. XXX.); unum tamen extra codicem alia via nobis servatum est. Folium enim singulare, codici Veronensi olim iunctum, in quo de praescriptionum et interdictorum iure exponitur (nunc fol. 235. 236. „extra codicem" = Gai IV. § 136—144. med.), iam Maffeius in opusculis ecclesiasticis (istoria teologica, Trento 1740.) publici iuris fecerat, eiusque memoriam renovaverat Hauboldus in „Notitia fragmenti Veronensis de interdictis, Lipsiae 1816." — Goescheniana praefatio p. XXI. foliorum ordinem, ut nunc est in codice rescripto fol. I—CXXVI., comparat cum primitiva paginarum Gai serie pag. 1—251.

Ex his sexaginta paginae integrae, duae ex parte, bis rescriptae sunt, et ita quidem, ut cum triplex scriptura eodem directa sit, saepissime altera alteram tegat atque adeo trium scripturarum versus plane in eundem locum incidant. Praeterea ii qui membranas ad rescribendum praeparabant, non eo se continuerunt, ut veterem scripturam abluendo delerent, sed eam in aversa cuiusque fere folii pagina, quae pilosa olim fuerat, cultro ut videtur eraserunt. Quo factum est, ut magna pars foliorum ter scriptorum, non pauca etiam bis scripta, nunc aut penitus legi non possint, aut nihil nisi verba abrupta incertosque litterarum ductus exhibeant. Restant post tot tantosque doctorum labores in universum 36 fere paginae desperatae, quas suis locis in hac editione adnotavimus.

Gaiani operis scriptura litterarum uncialium antiquitate et elegantia insignis est, litterarum forma, siglarum indoles et frequentia, initialium figura talis, ut Niebuhrius codicem Iustiniani tempore antiquiorem arbitretur, assentiente generatim Koppio. (Ztschr. f. gesch. Rchtsw. IV. 473 sq.)

In codice etsi tam initium quam finem commentariorum Gai superesse constat, tamen titulus operis universi non reperitur: singulorum quinetiam librorum inscriptiones desiderantur. Rubricae sparsim appositae inveniuntur, plerumque numero addito, quasi titulorum divisionem indicantes. Quas valde dubium est a Gaio ipso profectas esse. Sunt enim partim non apte positae (v. gr. ad Gai I. § 13. 14. 20.), in universum autem in primis paginis ultra modum cumulatae, quum in aliis operis partibus, ubi vel maxime necessaria erat articulorum distinctio, nulla omnino reperiatur. Multo frequentius, ubi nova incipit materia, vacua linea praecedit. Proximus post rubricam vel lineam vacuam versus prominente littera initiali insignitur. In articulorum exitu unum, aliquando duo puncta posita inveniuntur. Praeter hoc nullo omnino interpungendi genere usus est librarius: ne singula quidem verba intervallis distinxit, sed omnia uno tenore perscripsit ex antiquissimo librariorum more. Singulae paginae 24 versus continent, circino ut videtur dimensos, excepto folio XVII° quod 23 versus habet. Paginae eae quae libri I. III. IV. finem continent, ex dimidia fere parte vacuae remanserunt. Singuli versus plerique 39 literas complectuntur: sunt tamen qui paucas ultra 30, alii qui usque ad 45 contineant. Prima cuiusque paginae, et initialis cuiusque articuli littera maiore forma, ultimae versuum litterae minore plerumque forma scriptae sunt.

III. Ex hoc igitur codice prima prodiit editio ita inscripta: „Gaii Institutionum Commentarii IV e codice rescripto bibliothecae capitularis Veronensis auspiciis Regiae Scient. Acad. Borussicae nunc primum editi. Berolini apud G. Reimer MDCCCXX". Posthac Frid. Bluhmius codicis locos dubios vel omnino non explicatos denuo inspiciendi consilium cepit, cuius schedulas

annotationesque nactus Goeschenius diligentissime in usum secundae editionis (a. 1824.) convertit. Quam secuta est tertia editio Goescheniana hoc titulo:

Gaii Institutionum Commentarii IV. Ex recensione et cum commentariis I. F. L. Goeschenii. Opus Goeschenii morte interruptum absolvit Car. Lachmannus. Berolini in aed. G. Reimeri. 1842. 8.

Tertiae huius editionis auctor mira religione et modestia a semet impetravit, ut Goescheniana paucissimis exceptis servaret omnia, et quae in sua quam prius curaverat propria editione proposita erant partim reformaret, partim praeteriret, praesertim minus certa et audaciora. Itaque Goescheniana editio sive II. sive III. lectionis vulgatae instar haberi potest, atque his inniti nova quaeque editio debet. Goeschenianae vero editiones ita adornatae sunt.

In margine editor numeris Romanis seriem paginarum codicis ut nunc est indicavit, addita litera *a*, ut folium rectum, litera *b*, ut folium aversum designaret. Accedunt numeri Arabici qui ordinem primitivum codicis, qualis erat cum Gai librum contineret, indicant. Singulos versus singulis lineolis perpendiculatis separavit, paginas duplicibus. Rubricas in codice irregulariter adscriptas quamvis parvi momenti haberet, retinuit; sed argumentorum summas aptius distinctas in suprema paginarum parte adscripsit. Singulos libros sua auctoritate in paragraphos distinxit, quae in posterioribus editionibus passim auctae et litteris *a* et *b* subdivisae sunt.

In grammatica ratione editor se ubique fere ad codicis exemplum conformavit, et scripturam retinuit vel minus usitatam, atque adeo inconstantem. Inconstantiae exempla collegit in praefatione (ed. III.) pagina XXXVI —XLV., v. g. praegn*as* et praegn*ans*, na*n*ctus et nactus, *e*is et *i*is, *e*rciscere et *h*ersciscere, pr*ehen*dere et pr*en*dere, d*e*minuere et d*i*minuere, parent*um* et parent*ium*, v*o*lgo et v*u*lgo, apu*d* et apu*t*, se*d* et se*t*, prox*u*mus et prox*i*mus, a*d*fectus et a*f*fectus, *in*ponere et *im*ponere, hic et ic, hiis et iis, etc. Perpauca constantiae ratione mutavit. Quod etiam Lachmannus probavit eatenus, ut Goeschenium laudaret, qui non tam quid veteres scribere aut dicere oportebat, quam quid dixissent et scripsissent quaesierit, in hoc uno peccans, quod oris et calami inconstantiae vix quicquam concedendum putaverit. Ipse, quae Goeschenius constantiae studio reiecerat, pleraque omnia restituit: cetera quae „falsa aut nimis rustica essent, quaeve minus peritos morari possent", singula indicavit. Praeterea saepe in codice confunduntur *ae* et *e*, *b* et *v*, *d* et *t*, v. gr. de*v*ere, de*v*itor, pro*v*are, ser*b*us, *b*itium; quae iam Goeschenius tacite correxerat, recepta scribendi forma ab ipso librario magis frequentata.

Permulta illa vocabula quae per compendium scribere librarius solet Goeschenianae editiones in indicem collecta exhibent, quem Lachmannus in tertia correxit; in quo indice simul ratio habetur similium notarum apud Valerium Probum, Magnonem, Petrum Diaconum aliosque extantium.

In ipso contextu quae vel in codice evanuerunt vel incerta sunt, aut certa quidam sed ita comparata, ut iam non integra in codice appareant, currentibus litteris distinxit: quibus tamen non usus est ubi ob solam orthographiae rationem codicis scripturam deseruit, et ubi siglas verbis expressit aut indubitatam litterarum geminationem exhibuit. Ex iis quae ipsum librarium omisisse constaret tantum pauca in contextum recepit, eaque non solum currentibus litteris expressit, sed etiam semicirculis inclusit. Lacunas sine supplementis relictas notavit stellulis ******, litteras singulas significantibus

maiores lineolis — — —, trium fere litterarum spatium indicantibus; licet calculus propter inaequalitatem litterarum et frequentissimum siglarum usum non satis certus videatur. Lacunarum supplementa, ubi non litterae sed vocabula integra desiderantur, binis asteriscis * *, altero in principio, altero in fine posito separavit. Versuum integrorum lacunas longioribus lineis et numero versuum deficientium apposito significavit.

Denique multorum doctorum observationes criticas Goeschenius suis annotationibus intermiscuit, eosque ipse enumerat. Sunt hi: Andreae, Baumbach, Bluhme, Brinkmann (Notae subitaneae ad Gai Instit. Slesv. 1821), Buttmann, Caplick, Cramer, Dirksen (Versuche zur Kritik etc. Lips. 1823 p. 104 sq.), Euler, Haubold (Gesch. Zeitschr. III. 358 sq.), Heise (ibid. III. 297 sq.), Hollweg, Hugo (ibid. III. 289 sqq.), Huschke, Keller, Niebuhr (ibid. III. 129 sqq.), Sander, Savinius (ibid. III. 129 sqq. 305 sqq.), Schrader, Unterholzner (Coniecturae de supplendis lacunis Gai etc. Vratisl. 1823. et Zeitschr. V. 26 sqq.).

Ceteri Gai editores quantum Goeschenianis editionibus debeant, ipsi fatentur. Inter quos Boeckingii editiones quatuor nitidissimae contextum diligentissime expressum exhibent (quarta Lips. 1855. 12.), expletis cautissime iis quae in codice legi non poterant ex coniectura tam aliorum quam sua: ita tamen, „ut ex formis signisque facile perspici posset, et ubi codicis verba litteraeve ante oculos lectorum versarentur, et ubi dubios ductus editor interpretatus esset, et ubi verba locave plane evanide facta coniectando restituisset.“ Duodecim editiones praeter suas Boeckingius ipse enumerat in quartae suae Praefatione p. XI—XIII. Quibus accedit Heffteri libri IV. editio cum libro observationum honorifice nominanda.

IV. Post tantam clarissimorum virorum operam novam editionem synopticam in usum scholarum paraturo mihi complura quae a prioribus in usum vocata erant nec necessaria nec apta visa sunt. Gaianam scripturam nec paginis codicis indicandis, nec lineolis perpendiculatis et obliquis, nec asteriscis, nec semicirculis onerare volui, quibus animus adolescentium confunditur et a verborum tenore avertitur; neve complicata lacunarum indicatione lectores deterrerentur, locos desperatos in annotationem reiicere malui. Vel his lectionis impedimentis remotis spero me orationem ad legendum faciliorem reddidisse. Paragraphorum signa ut ea Goeschenius posuerat retinui, licet non omnibus locis satis apte collocata videantur. Sequor etiam rationem a Goeschenio traditam, ut verba minus certa, ubi de sententia constaret, admitterem litteris cursivis distincta; idque etiam iis locis feci, ubi solae orthographiae differentia subesset, atque ipsam orthographiam paulo magis quam Lachmannus consueto huius aetatis mori et constantiae accommodavi. Litteris antiquis seu vulgaribus non expressi nisi quae in codice aut litteris aut certis compendiis scripta supersunt.

Sed illam regulam „ut rerum novarum et incertarum nihil Gaio adfingeretur, nisi quod aut clare scriptum, aut aliorum scriptorum certis testimoniis confirmatum esset,“ non stricte tenui. Nimirum ipsi qui eam sequi voluerant, viri gravissimi, non solum vocabula, sed integros versus et articulos ex coniectura suppleverunt. Quae ratio paulo audacius adhiberi potest editioni usui tironum accommodatae, quibus multa commata plane inutilia sunt, ni lacunas expleveris, quorumque mentes interrupta oratione a re ipsa avertuntur. Id solum cavendum est, ne supplementa talia pro certis habeantur. Permulta igitur ex mera, graviorum certe auctorum, coniectura supplevi, sed ea litteris minusculis cursivis ita distincta, ut primo adspectu cuius origi-

nis et generis sint planissime pateat; nisi quod quae ex Iustiniani Institutionibus et Digestis aut ex aliis certis testimoniis suppleta sunt, non dubitavi maiusculis cursivis reddere.

Triplici igitur typorum genere usus sum:

1. typis qui vulgo vocantur antiquis, seu rectis vulgaribus, in iis reddendis quae in codice certa et indubitata extant;

2. *typis cursivis seu italicis, ad ea exprimenda, quae ob solam orthographicam rationem mutata, vel ductibus codicis aliquatenus indicata, vel ex orationis tenore satis certa, vel locorum cognatorum testimoniis firmata videntur;*

3. *typis cursivis minusculis, in iis quae ex mera coniectura interpolata vel mutata sunt.*

Uncinis [ ] more solito ea inclusi, quae in codice scripta quidem sunt, sed eiicienda videntur.

Etsi editionem potissimum Goeschenianam tertiam, habita quidem per universum opus Boeckingianae quartae ratione, secutus sum, tamen codicis scripturam hinc inde ubi ferri potuit tacite restitui. Ceterum in locis difficilioribus libera ex coniecturis aliorum eligendi facultate usus sum, et ubi gravioris momenti videbantur, variarum coniecturarum delectum addidi, signis *) **) ††) appositis; atque ubi commode fieri poterat, simul ea quae de re ipsa addenda erant subiunxi. Plura qui desiderent, iis Lachmanni maior editio cum Boeckingiana debet ad manus esse. Permulta, eaque ingeniosa, Huschkius ad Gaium contulit in variis scriptis (Phil. Ed. Huschke zur Kritik und Interpretation von Gaius Institutionen, Studien des röm. Rechts. Vratislav. 1830 pag. 168—336, — Kritische Bemerkungen zum 4ten Buch der Institutionen des Gaius, gesch. Zeitschr. XIII. pag. 248—388, — Gaius, Beitraege zur Kritik und zum Verständniss des Gaius Lips. 1855). Cui quantum debeam, ut ad singulos articulos annotatum est, ita hoc quoque loco gratus profiteor. Neque neglexi Poeschmanni commentariola: „Studien zu Gaius Lips. 1854" et „Observationum ad ius Anteiustinianeum et Iustin. triga. Lips. 1857."

Ut in annotatione critica cavendum erat, ne notae textum premerent; ita subnotandis locis similibus et aliis qui aliquid lucis afferrent, quos litteris a) b) c) significavi, Gaium illustrare institui, non longius arcessitis et undique congestis tirones fatigare. Proxime cognatos locos iam Goeschenius indicaverat, uberrimam collectionem Boeckingius composuit, plura etiam ex Schraderi institutionum editione maiore et aliunde addere poteram. Sed quamvis breviter et succincte tales locos annotemus, tamen nimia eorum ubertate, cum praesertim adolescentibus impeditior et sumptuosior ad plerosque aditus sit, „statim ab initio rudem adhuc et infirmum animum studiosi onerabimus et desertorem studiorum efficiemus." In universum perpetua utriusque Institutionis comparatio et historiae iuris et taciti in utramque Institutionem commentarii loco est. Saepissime tamen etiam Digestorum fragmenta citavi, quae quidem Institutionum fines non multum egrediantur; frequenter Ulpiani librum singularem Regularum et Pauli Sententias, quibus comparandis etiam tabulae nostrae inserviunt; rarius fragmenta Vaticana et Collationem; rarissime Theophilum. Gai Epitomes verba supplendarum lacunarum causa apposui. Varronis, Festi, Boëthii ut plurimum, haud raro etiam Ciceronis locos, ad verbum exhibui. Librorum aditu difficiliorum mentionem facere consulto devitavi. Quae recentioribus libris, commentationibus, dissertationibus in Goescheniana Praefatione et a Boeckingio (ed. IV.) pag. XIV—XVIII.

commemoratis ad Gaium illustrandum continentur, ea exponere me iudice reservanda scholis sunt.

V. Iustiniani Institutionum nostra editio quam proxime, ut par est, accedit ad Schraderianam, cui titulus inscriptus est: „Imp. Iustiniani Institutionum libri IV. Ad fidem codicum manuscriptorum aliorumque subsidiorum criticorum recensuit, commentario perpetuo iustruxit Eduardus Schrader ICtus. Berolini apud G. Reimerum 1832. 4. (Corporis iuris civilis a Schradero, Tafelio, Clossio, Maiero edendi Tomus I.) Immensae quam in hoc opus contulit operae editor rationem reddidit in Prodromo corporis iuris civilis edendi, et in Ephemeridibus Tubingensibus (Kritische Zeitschr. für Rwiss. Tom. III. pag. 333 seq.). Idem in usum tironum editionem stereotypam curavit (Berol. 1836. 1855.).

Mihi vix quidquam superfuit, quam ut variarum lectionum brevem delectum adderem (quas uncis inclusas et litteris cursivis expressas in ipsum contextum inserui); item locorum cognatorum delectum praecipue ex Digestis depromptorum, ad eas praesertim partes in quibus Gaianae Institutiones deficiunt. Hos plerumque in marginem conieci, ne cum annotatione ad Gaium confunderentur.

VI. Ulpiani liber singularis Regularum pridem quasi comes habitus est Institutionum, quibuscum ille in summis rebus rerumque divisionibus convenit. Novos quosdam locos continet, quos ex tabulis systematicis facile colligas: Gai articuli qui alicuius momenti sunt apud Ulpianum plerique omnes redeunt. Et recte Mommsenius monet, Gai rationem et Ulpiani non aliter fere differre, ac differant Institutiones ab Regulis, id est iuris civilis rudimenta a summis praeceptis iuris enucleati. Gai igitur sermo commodus et facilis est, tamquam scholarum: Ulpiani Regulae „ea brevitate, perspicuitate, proprietate conscriptae sunt quam adhuc secuti sumus omnes, assecutus est nemo."

Persuasit mihi idem auctor Ulpiani librum non casu et incuria librariorum, sed consilio alicuius qui eum data opera in compendium redegerit imperfectum ad nos pervenisse. Desunt in libro, ut nunc est, divisiones fere omnes, atque ipsae gravissimae: divisio hominum in servos et liberos, liberorum in ingenuos et libertinos; divisiones rerum praecipuae, divisiones adquisitionum, divisio successionum in testamentarias et quae ab intestato veniunt: cum tamen illud fragmentum Regularum quod in Digestis reliquum habemus (fr. 25. D. de O. et A.) a divisione actionum incipiat more solito. Maioris momenti est, quod ubicunque Ulpianus ius quod tradebat in desuetudinem abisse confessus erat, ibi in libro qualem habemus hiatus apparet: ut in eo loco qui de gentiliciis hereditatibus egerat (XXVI. 1. 6.), in enarratione antiquissimorum testamentorum (XX. 2.) Deest caducorum vindicatio heredum et legatariorum patrum post tit. XVII; desunt constitutiones antiquiores de testamento militari (XX. 2.). Nec magis fortuito casu in universum titulos de caelibe et orbo mutilatos esse crediderim. Sunt etiam commata manifesto truncata iis locis, ubi verbum quoddam antiquatum in Ulpiani sermone emergebat, velut XI. 28: Feminae autem tutela liberantur [*iure liberorum*], cf. I. 6. IX pr. De singulis his aliisque ambigas vel disceptes: sed coniuncta maximi momenti sunt. Disceptare licet etiam de consilio quod sibi breviator proposuerit: sed quodcunque id fuit, „compendium edimus libri regularum, non librum ipsum", ut delere non liceat quae addiderit epitomator, etiamsi primitivi libelli rationem et ordinem pervertant. Quo pertinent permultae rubricae praeter verum ordinem interiectae, nec raro male scriptae,

quas suis locis notavimus. In contextu ipso perpauca interpolata esse omnes consentiunt: multa quidem breviator omisit, universum ius obligationum et actionum resecuit, pauca commutavit aut in deteriorem formam corrupit.

Ut Gai ita etiam Ulpiani unicus exstat codex MCXXVIII. bibliothecae reginae Christinae Vaticanae, saeculo decimo vel undecimo scriptus; qui a folii CXC. aversa pagina usque ad folii CCII. aversam paginam Ulpiani librum continet. Nam gravissima Savinii argumenta tantum non evincunt hunc Vaticanum codicem eundem esse, atque eum ex quo Tilii prodiit editio princeps. Nova quaedam argumenta ad eam sententiam firmandam nunc affert Vahlen in sua editione (D. Ulpiani ex libro singulari excerpta, rec. Io. Vahlen Bonn. 1856.), ex qua nonnullis locis Cuiacii testimonia de Tiliano Codice recepi. Qui praeterea extant duo codices, quos vocant Auredani et Gervasii, nihil nisi apographa Vaticani seu Tiliani esse satis constat. Pleniora de codicum et editionum ratione praebet Vahlen pag. VII—XV.

In hac editione Boeckingii potissimum scripturam secutus sum, qui quartae editioni (Bonn. 1855.) etiam apographum sua expensa exactissime descriptum adiecit. Hinc inde tamen codicis Vaticani scripturam tacite restitui et unam alteramque doctorum coniecturam praetuli, eodem genere litterarum et signorum usus atque in Gaio edendo. Neque neglexi commentationem Roederi „Versuche der Berichtigung von Ulpiani fragmenta. Goett. 1856.“ qui menda consueta librarii, falsasque ut videtur siglarum solutiones (v. gr. *quoniam*, pro quia, quod, quando, quum) diligenter collegit. Raro tamen traditam in his scripturam mutare ausus sum, quia difficile mihi videbatur in hac re constantem esse. Nec facile nimiam in hac re audaciam devitari patere videtur ex aliquot coniecturis quas Huschkius proposuit in censura Vahlenianae editionis N. Jahrb. f. Philologie u. Paed. tom. LXXV. pag. 365—377. De Hugonis, Schillingii, Lachmanni aliorumque meritis, et de adminiculis criticis et exegeticis plura dat editio Böckingiana. In annotatione denique locorum similium eandem quam in Gaio rationem secutus sum, vel etiam simpliciorem.

VII. Iulii Pauli (sive Paulli) Receptas Sententias quas in lege Romana Visigothorum sive breviario Alariciano reliquas habemus multo magis depravatas esse constat quam Ulpiani librum singularem. Compositor enim et titulos confudit et excerpendo multa corrupit, fortasse vix quarta primitivi operis parte servata. Coniungenda sunt fragmenta quae in Collatione, in Consultatione et passim occurrunt. Nostra haec editio nec quae in breviario extant nec quae aliunde collecta sunt integra exhibet; sed delegi ea quae Ulpiani Regulis supplendis inservire possent. Utilia enim earum complementa ministrat, eaque brevissima regularum forma expressa, non solum in iis partibus iuris quae de obligationibus et actionibus ex Ulpiani Regulis resecta sunt, sed etiam in aliis quae ex tabulis adiectis colligere licet. Qua contractione vix dixeris libellum in deterius mutilatum esse, quippe qui inde ab initio nihil nisi abruptas sententias sub certis titulis collectas continuerit. Contra mihi persuaserim Paulum in hanc speciem redactum paulo minus neglectum iri scholisque nostris utiliorem fore. Ceterum in iis quae recepi Ludovici Arndtsii editionem corpori iuris Auteiustinianei insertam, et separatim Bonnae 1833. excusam, secutus sum, varietate scripturae quam adiecit Gust. Haenel raro usus. Sententias in breviario non servatas litteris currentibus distinxi.

VIII. Fragmenta duodecim tabularum in Gai commentariis quadraginta fere locis afferuntur, quos ex tabula quam adiecimus colligas. Ea Ira-

stitutionum syntagmati praemitti aptum visum, ut quantum fieri possit, nobis ita ante oculos posita sint, ut fuerunt integrae tabulae iis quos Gaius instituebat. Et cum Dirksenii opus saepe laudari soleat, raro in manibus adolescentium nostrorum sit, his consuli videbatur, si eius recensionem repeterem litteris rectis excusam, servato etiam ordine Dirkseniano, adiecto tamen numero Iacobi Gothofredi. In ceteris fragmentis, quorum sensum fere, non verba novimus, litteris cursivis sententiam breviter expressi; plerumque adeo indirecta oratione, maxime ubi cavendum erat, ne ipsa legis verba servata esse viderentur. In delectu fontium, locorum cognatorum, explicationum eandem fere quam in Gaio rationem tenui. Ciceronis locos ex Orelliana, Gellii plerumque ex Hertziana editione attuli.

IX. *Tabulas* denique *systematicas* egregio Boeckingii exemplo addidi. Cui viro praestantissimo quantum in his ut in Gai et Ulpiani editione debeam, grato animo profiteor. In secunda tamen tabula simpliciorem viam eam secutus sum, ut articulorum seriem secundum Gaianam argumentorum dispositionem et ipsa Institutionum verba redderem.

Scribebam Berolini mense Decembri MDCCCLVII.

DUODECIM TABULARUM FRAGMENTA.

TABULA I.

fr. 1. **Si in ius vocat, ni it, antestator: igitur em capito.** (Gothofr. I. 1. 2.)

Porphyrio ad Horat. Satir. I. 9. v. 76. Adversarius molesti illius Horatium consulit, an permittat se antestari, iniecta manu extracturus ad Praetorem, quod vadimonio non paruerit. De hac autem lege XII tabularum his verbis cautum est: „Si vis vocationi testamini, igitur en capito antestari." Est ergo antestari, scilicet antequam manum iniiciat.

Cicero de Legg. II. 4. § 9. A parvis, Quinte, didicimus, *Si in ius vocat*, atque eiusmodi alias, leges nominare.

Lucilius Satir. XVII. *Si non it*, *capito*, inquit, *eum; et si calvitur*, ergo fur dominum. (apud Nonium Marcellum de proprietate serm. v. *calvitur* pag. 7.)

Igitur nunc quidem pro completionis significatione valet, quae est ergo; sed apud antiquos ponebatur pro inde, et postea, et tum. (Festus h. v. Müll. p. 105.)

Em, pro eum. (Paul. Dial. ex Festo h. v. pag. 77 Müll.)

fr. 2. **Si calvitur pedemve struit, manum endo iacito.** (I. 3.)

Festus v. Struere (Müll. p. 310. 312.) Struere antiqui dicebant pro adicere, augere. — Aut in Duodecim quod est: „Si calvitur, pedemve struit, manum endoiacito;" alii putant significare retrorsus ire, alii in aliam partem, alii fugere, alii gradum augere, alii minuere.

Festus v. Pedem struit, in XII significat fugit, ut ait Servius Sulpicius. (Müll. p. 210.)

„*Si calvitur*" et moretur et frustretur. Inde et calumniatores appellati sunt, quia per fraudem et frustrationem alios vexarent litibus. (Gaius libro I. ad L. XII tab. fr. 233. pr. D. de V. S.)

fr. 3. **Si morbus aevitasve vitium escit, qui in ius vocabit iumentum dato. si nolet, arceram ne sternito.** (I. 4.)

Gellius Noct. Attic. XX. 1. § 25. Verba sunt haec de Lege: „Si in ius vocat, si morbus aevitasve vitium escit, qui in ius vocabit iumentum dato; si nolet, arceram ne sternito."

Arcera plaustrum est rusticum, tectum undique quasi arca. Hoc vocabulum et aput Varronem et aput M. Tullium invenitur. Hoc autem vehiculi genere senes et aegroti vectari solent. Varro γεροντοδιδασκάλῳ: „Vehebatur cum uxore vehiculo semel aut bis anno cum arcera: si non vellet, non sterneret." (Nonius Marcellus de propriet. sermon. h. v. pag. 55.)

Arcera, quae etiam in XII tabulis appellatur; quod ex tabulis vehiculum erat factum ut arca, arcera dictum. (Varro De lingua lat. V. § 140. pag. 54. Müll.)

Escit, erit. (Paul. Diac. ex Festo h. v. p. 77. et Müll. p. 386.)

fr. 4. **Assiduo vindex assiduus esto; proletario quoi quis volet vindex esto.** (I. 6.)

Gellius Noct. Attic. XVI. 10. § 5. Tum ibi quaeri coeptum est, quid esset proletarius. — Namque Ennius verbum hoc ex XII tabulis vestris accepit, in quibus, si recte commemini, ita scriptum est: „Adsiduo vindex adsiduus esto. proletario [*iam civi*] cui quis volet vindex esto."

Cicero Topica. c. 2. § 10. Cum Lex Aelia Sentia assiduo vindicem assiduum esse iubeat, locupletem iubet locupleti: locuples enim est assiduus, ut ait Aelius, appellatus ab asse dando. (Adde de Republ. II. 22. § 40.)

Proletarii dicti sunt plebei qui nihil reipublicae exhibeant, sed tantum prolem sufficiant. (Nonius Marcellus de propriet. sermon. h. v. pag. 67.)

Quibus erant pecuniae satis, locupletis, *assiduos;* contrarios, *proletarios*. (Varro De vita populi Romani. Lib. I. apud Nonium ibid.)

Proletarii cives dicebantur qui in plebe tenuissima erant, et non amplius quam mille et quingentos aeris in censum deferebant (Nonius cit. pag. 155.)

Cf. Paul. Diac. ex Festo v. assiduus (Müll. p. 9.)

. 5. *De* Fortibus *et* Sanatibus. (IX. 2.)

Festus v. Sanates. Sanates dicti sunt qui supra infraque Romam habitaverunt: quod nomen his fuit, quia cum defecissent a Romanis, brevi post redierunt in amicitiam, quasi sanata mente. itaque in XII cautum est: „Ut idem iuris esset Sanatibus, quod Forctibus," id est bonis et qui nunquam defecerant a populo Romano. (Müll. pag. 348.)

Eiusdem alio loco (Müller pag. 321) fragmentum extat tale: „.... in XII. Nex .... Forti Sanati .... id est bonor...." Quod Iac. Gothofredus ita restituere conatus est: *Itaque scriptum est* in XII: „Nex*o Soluto,* Forti Sanati *idem ius esto,*" id est bonor*um*, *quod et peregrino* qui et infe*riorum coloniarum* etc. Müller ita: *hinc* in XII: „Nex*i solutique*, *ac* forti, Sanat*isque idem ius esto*," id est bonor*um*, *et qui defecerant sociorum* etc. etc. Cf. Huschke, Nexum pag. 245 sqq.

Horctum et *Forctum* pro bono dicebant. (Paulus Diac. eod. pag. 102.)

Forctes, boni et frugi, sive validus. (Paul. Diac. eod. p. 84.)

. 6. Rem ubi pagunt, orato. (I. 7.)

. 7. Ni pagunt, in comitio aut in foro ante meridiem causam conicito, quom perorant ambo praesentes. (I. 8.)

Auctor ad Herennium. II. 13. § 20. Sunt pacta quae legibus observanda sunt, hoc modo: „Rem ubi pagunt, orato: ni pagunt, in comitio aut in foro ante meridiem causam conicito."

Antiqui „*pago*" quoque dicebant pro paciscor. (Priscianus Art. grammatic. X. 5. § 32.)

Testes sunt XII tabulae, ubi est: „*Ni pagunt*," per hanc formam, quod male quidam per C enuntiant; est enim praepositum eius pepigi, a pango, ut tango tetigi, non paxi, ut a dico dixi. (Terentius Scaurus De orthographia pag. 2253. Putsch.)

Gellius XVII. 2. § 10. In XII autem tabulis verbum hoc ita scriptum est: „Ante meridiem causam conscito (*coniciunt* Hertz.), quom perorant ambo praesentes."

XII Tabulis ortus tantum et *occasus* nominantur; post aliquot annos adiectus est et *meridies*, accenso Consulum id pronunciante, cum a curia inter rostra et graecostasin prospexisset solem. (Plinius Histor. Natur. VII. 60.)

Horarum nomen non minus annos CCC Romae ignoratum esse credibile est; nam in XII tabulis nusquam nominatas horas invenies ut in aliis postea legibus, sed: „*ante meridiem;*" eo videlicet, quod partes diei bifariam tum divisi meridies discernebat. (Censorinus De die natali. c. 23.)

fr. 8. Post meridiem praesenti stlitem addicito. (I. 9.)

fr. 9. Sol occasus suprema tempestas esto. (I. 10.)

Gellius XVII. 2. § 10. „Sole, inquit, occaso." — In XII autem tabulis verbum hoc ita scriptum est: „Ante meridiem causam conscito (*coniciunt*, Hertz), quom perorant ambo praesentes. Post meridiem praesenti stlitem addicito. [*Si ambo praesentes*] sol occasus suprema tempestas esto.

Festus v. Suppremum. Alias extremum significat; ut in legibus XII: „Solis occasus diei suprema tempestas esto." (Müll. p. 305.)

Varro de L. L. VI. 3. Suprema, summum diei, id a superrimo. Hoc tempus XII tabulae dicunt occasum esse solis. Sed postea Lex Plaetoria id quoque tempus iubet esse supremum quo praeco in comitio supremam pronuntiavit populo. (Müll. pag. 74.)

Varro ibid. VII. 51. Supremum a superrimo dictum; itaque in XII tabulis dicunt: „Solis occasu diei suprema tempestas esto." Libri Augurum pro tempestate tempestutem dicunt, supremum augurii tempus. (Müll. pag. 141.)

Macrobius Saturnal. I. 3. Deinde a mane ad meridiem, hoc est ad medium diei: inde iam supra vocatur tempus occiduum: et mox suprema tempestas, hoc est diei novissimum tompus; sicut expressum est in XII tabulis: „Solis occasus suprema tempestas esto."

Censorinus de die natali c. 24. Hinc suprema; quamvis plurimi supremam post occasum solis esse existimant, quia est in XII tabulis scriptum sic:

„Sol occasus suprema tempestas esto." Sed postea M. Plaetorius Tribunus plebis scitum tulit, in quo scriptum est: „Praetor urbanus, qui nunc est quique posthac fuat, duos lictores apud se habeto, isque usque ad supremam ius inter cives dicito."

fr. 10. Vades. — Subvades. (II. 1.)

Gellius XVI. 10. § 8. Sed enim cum proletarii et adsidui, et sanates, et vades et subvades, — evanuerint, omnisque illa XII tabularum antiquitas — consopita sit etc. Cf. etiam Gai IV. 184.

TABULA II.

fr. 1. *de sacramento quingenario et quinquagenario* vid. Gai IV. 14.

fr. 2. — Morbus sonticus — status dies cum hoste — *si* quid horum fuit unum iudici arbitrove reove, dies diffisus esto. (II. 2.)

Gellius XX. 1. § 27. Ceteroqui morbum vehementiorem, vim graviter nocendi habentem, legum istarum scriptores alio in loco non per se morbum, sed morbum sonticum appellant.

Cicero de officiis. I. 12. § 37. Hostis enim apud maiores nostros is dicebatur, quem nunc peregrinum dicimus. Indicant XII tabulae, ut: „Status dies cum hoste;" itemque „Adversus hostem aeterna auctoritas."

Festus v. Reus, nunc dicitur qui causam dicit; et item qui quid promisit spoponditve ac debet. At Gallus Aelius libro secundo significationum verborum quae ad ius pertinent ait: „Reus est, qui cum altero litem contestatam habet, sive is agit, sive cum eo actum est. Reus stipulando est idem qui stipulator dicitur, quippe suo nomine ab altero qui stipulatus est, non is qui alteri adstipulatus est. Reus promittendo est qui suo nomine alteri quid promisit, quive pro altero quid promisit." At Capito Ateius in eadem quidem opinione est, sed exemplo adiuvat interpretationem. Numa [*nam?*] in secunda tabula secunda lege, in qua scriptum est: „Quid horum fuit unum iudici arbitrove reove, eo die diffensus esto." Nunc uterque actor reusque in iudicium evocatur; itemque accusator de via citur more vetere et consuetudine antiqua. (Müll. p. 273.)

Ulpianus fr. 2. § 3. D. si quis cautionibus. (2. 11.) Quemadmodum potuit se sistere qui adversa valetudine impeditus est? et ideo etiam lex XII tabularum: Si iudex vel alteruter ex litigatoribus morbo sontico impediatur, iubet diem iudicii esse diffisum.

Cf. etiam Gellius. XVI. 4. § 3. 4. (militibus scriptis dies praefiniebatur, — deinde iusiurandum, ut adessent, his additis exceptionibus: — morbus sonticus, — status condictusve dies cum hoste, rel.)

fr. 3. Cui testimonium defuerit, is tertiis diebus ob portum obvagulatum ito. (II. 3.)

Festus v. Portum, in XII pro domo positum omnes fere consentiunt: „Cui testimonium defuerit, is tertiis diebus ob portum obvagulatum ito." (Müll. p. 233.)

Festus v. Vagulatio, in lege XII tabularum significat quaestionem cum convicio: „Cui testimonium defuerit, is tertiis diebus ob portum obvagulatum ito." (Müll. 375.) Cf. Puchta Instit. § 160. d. Haubold opuscula I. p. 147 sqq.

Gaius libro I. ad L. XII tab. fr. 18. D. De in ius voc. (2. 4.): Plerique putaverunt nullum de domo sua in ius vocari licere: quia domus tutissimum cuique refugium atque receptaculum sit; eumque qui inde in ius vocaret vim inferre videri. (Sed etiam a vinea et balneo et theatro nemo dubitat in ius vocari licere, Gai fr. 20. eod.)

fr. 4. *Pactum de furto.* (II. 12.)

Ulpianus fr. 7. § 14. D. de pactis (2. 14.) Et in caeteris igitur omnibus ad edictum Praetoris pertinentibus, quae non ad publicam laesionem, sed ad rem familiarem respiciunt, pacisci licet. Nam et de furto pacisci Lex permittit. Cf. Paul. fr. 17. § 1. D. de pactis (2. 14.) Diocl. c. 13. C. de furtis. (6. 2.)

TABULA III.

fr. 1. Aeris confessi rebusque iure iudicatis triginta dies iusti sunto. (III. 4.)

fr. 2. Post deinde manus iniectio esto: in ius ducito. (III. 5.)

fr. 3. Ni iudicatum facit aut quips endo em iure vindicit, secum ducito, vincito aut nervo aut compedibus: quindecim pondo ne maiore [*minore?*], aut si volet minore [*maiore?*] vincito. (III. 6.)

fr. 4. Si volet, suo vivito. ni suo vivit, qui em vinctum habebit libras farris endo dies dato. Si volet, plus dato. (III. 7.)

Gellius XX. 1. § 42—45. Confessi igitur aeris ac debiti iudicatis triginta dies sunt dati conquirendae pecuniae causa, quam dissolverent: eosque dies Decemviri iustos appellaverunt, velut quoddam iustitium, id est iuris inter eos quasi interstitionem quandam et cessationem, quibus diebus nihil cum his agi iure posset. Post deinde, nisi dissolverent, ad Praetorem vocabantur et ab eo quibus erant iudicati addicebantur, nervo quoque aut compedibus vinciebantur. Sic enim sunt opinor verba Legis: „Aeris confessi rebusque iure iudicatis" et c. quae supra fr. 1—4. scripta sunt. Cf. Gellius XV. 13. Gai III. 78. 79. IV. 21. Gai fr. 7. et Ulp. fr. 4. § 5. D. de re iudicata. (42. 1.)

Verbum *vivere* quidam putant ad cibum pertinere. Sed Ofilius ad Atticum ait his verbis et vestimenta et stramenta contineri; sine his enim neminem vivere posse. (fr. 234. § 2. D. de V. S. Gai lib. II. ad legem XII tabularum.)

fr. 5. *Sexaginta dies in vinculis eum retineri.* (III. 8.)

Gellius XX. 1. § 46. 47. Erat autem ius interea paciscendi; ac nisi pacti forent, habebantur in vinculis dies sexaginta. inter eos dies trinis nundinis continuis ad Praetorem in comitium producebantur, quantaeque pecuniae iudicati essent, praedicabatur. Tertiis autem etc.

fr. 6. *Tertiis nundinis capite poenas dari.* (III. 9.)

Gellius XX. 1. § 47—49. Tertiis autem nundinis capite poenas dabant aut trans Tiberim peregre venum ibant. Sed eam capitis poenam sanciendae, sicut dixi, fidei gratia horrificam atrocitatis ostentu novisque terroribus metuendam reddiderunt: Nam si plures forent quibus reus esset iudicatus, secare, si vellent, atque partiri corpus addicti sibi hominis permiserunt. Et quidem verba ipsa Legis dicam, ne existimes invidiam me istam forte formidare: „Tertiis, inquit, nundinis partis secanto. Si plus minusve secuerunt, se fraude esto."

Quintil. Instit. Orat. III. 6. § 51. Sunt enim quaedam non laudabilia natura, sed iure concessa: ut in XII tabulis debitoris corpus inter creditores dividi licuit, quam legem mos publicus repudiavit.

Tertullianus Apologetic. c. 4. Sed et iudicatos in partes secari a creditoribus leges erant: consensu tamen publico crudelitas postea erasa est, et in pudoris notam capitis poena conversa est bonorum adhibita proscriptione: suffundere maluit hominis sanguinem, quam effundere.

fr. 7. Adversus hostem aeterna auctoritas. (III. 3.)

Cicero De officiis. I. 12. § 37. Hostis enim apud maiores nostros is dicebatur, quem nunc peregrinum dicimus. Indicant XII tabulae, ut — „adversus hostem aeterna auctoritas."

Gaius libro II. ad L. XII Tab. fr. 234. pr. de V. S. (50. 16.) Quos nos hostes appellamus, eos veteres perduelles appellabant, per eam adiectionem indicantes cum quibus bellum esset.

TABULA IV.

fr. 1. *Monstrosos partus caedere licere.* (IV. 1.)

Cicero de Legib. III. 8. § 19. Nam mihi quidem pestifera videtur (scil. Tribunorum plebis potestas), quippe quae in seditione et ad seditionem nata sit: cuius primum ortum si recordari volumus, inter arma civium et occupatis et obsessis urbis locis procreatum videmus. Deinde cum esset cito legatus (*letatus?* vel *necatus?*) tamquam ex XII tabulis insignis ad deformitatem puer, brevi tempore nescio quo pacto recreatus multoque tetrior et foedior natus est.

Dionys. Halic. II. 15. (de lege Romuli loquitur qua concessum sit patri partum monstrosum necare adhibitis quinque vicinis proximis.)

Cf. Rossbach Röm. Ehe not. 147.

fr. 2. *de iure patriae potestatis.* (IV. 2.)

Dionysius Halicarn. II. 26. Ὁ δὲ τῶν Ῥωμαίων νομοθέτης (ὁ Ῥώμυλος)

ἅπασαν, ὡς εἰπεῖν, ἔδωκεν ἐξουσίαν πατρὶ καθ' υἱοῦ, καὶ παρὰ πάντα τὸ τοῦ βίου χρόνον, ἐάν τε εἴργειν, ἐάν τε μαστιγοῦν, ἐάν τε δέσμιον ἐπὶ τῶν κα ἀγρὸν ἔργων κατέχειν, ἐάν τε ἀποκτιννύναι προαιρῆται, κἂν τὰ πολιτικὰ πρά των ὁ παῖς ἤδη τυγχάνῃ, κἂν ἐν ἀρχαῖς ταῖς μεγίσταις ἐξεταζόμενος, κἂν δι τὴν εἰς τὰ κοινὰ φιλοτιμίαν ἐπαινούμενος. [At Romanorum legislator (Romulu omnem, ut ita dicam, potestatem in filium patri concessit, idque toto vitae tem pore; sive eum in carcerem coniicere, sive flagris caedere, sive vinctum a rusticum opus detinere, sive occidere vellet; licet filius iam rempublicam admi nistraret et inter summos magistratus censeretur, et propter suum studium i rempublicam laudaretur.]

Idem II. 27. *Καὶ οὐδὲ ἐνταῦθα ἔστη τῆς ἐξουσίας ὁ τῶν Ῥωμαίων νομοθέ της, ἀλλὰ καὶ πωλεῖν ἐφῆκε τὸν υἱὸν τῷ πατρί. — καὶ τοῦτο συνεχώρησε τ πατρὶ μέχρι τῆς τρίτης πράσεως ἀφ' υἱοῦ χρηματίσασθαι, μείζονα δοὺς ἐξου σίαν πατρὶ κατὰ παιδὸς ἢ δεσπότῃ κατὰ δούλου. θεραπόντων μὲν γὰρ ὁ πρα θεὶς ἅπαξ, ἔπειτα τὴν ἐλευθερίαν εὑράμενος αὑτοῦ τὸν λοιπὸν κύριός ἐστιν υἱῶν δ' ὁ πραθεὶς ὑπὸ τοῦ πατρός, εἰ γένοιτο ἐλεύθερος, ὑπὸ τῷ πατρὶ πάλι ἐγίνετο. κἂν τὸ δεύτερον ἀπεμπωληθείς τε καὶ ἐλευθερωθεὶς δοῦλος ὥσπερ ἐ ἀρχῆς τοῦ πατρὸς ἦν. μετὰ δὲ τὴν τρίτην πρᾶσιν ἀπήλλακτο τοῦ πατρός. Τοῦ τον τὸν νόμον ἐν ἀρχαῖς μὲν οἱ βασιλεῖς ἐφύλαττον εἴτε γεγραμμένον εἴτε ἄγρα φον· οὐ γὰρ τὸ σαφὲς εἰπεῖν· ἁπάντων κράτιστον ἡγούμενοι νόμων. καταλυ θείσης δὲ τῆς μοναρχίας — δέκα ἄνδρες ἅμα τοῖς ἄλλοις ἀνέγραψαν νόμοις καὶ ἔστιν ἐν τῇ τετάρτῃ τῶν λεγομένων δώδεκα δέλτων, ἃς ἀνέθεσαν ἐν ἀγορᾷ.* [Neque Romano legislatori hoc satis fuit, quod hanc potestatem patri dedisset sed etiam ei filium vendere permisit. — Et hoc quoque patri concessit usque ad tertiam venditionem ex filio quaestum facere, data patri in filium maiore potestate quam domino in mancipium. Nam servus semel venditus, deinde li bertatem adeptus in posterum est sui iuris; at filius a patre venditus, si liber fuisset factus, redibat in potestatem patris: et iterum venditus et libertate do natus servus patris ut ante fiebat; sed post tertiam demum venditionem ex pa tris potestate exibat. Hanc legem prisci illi reges, sive scriptam sive non scri ptam (neque enim certi quidquam possum afferre) omnium praestantissimam ducentes observarunt. Sed sublato regno — Decemviri eam inter ceteras re tulerunt; extatque in XII tabularum ut vocant quarta, quas in foro posuere.] Cf. Gell. V. 19. § 9. Cicero pro domo c. 29. (infra p. 30.)

fr. 3. Si pater filium ter venum duit, filius a patre liber esto. (IV. 3.)
vid. Ulpiani fr. X. 1. Gai I. 132. IV. 79. Dionys. Hal. cit. ad fr. 2.

fr. 4. *In decem mensibus proximis postumum natum iustum esse.* (IV. 4.)
Gellius III. 16. § 12. Comperi feminam bonis atque honestis moribus, no ambigua pudicitia, in undecimo mense post mariti mortem peperisse, factum que esse negotium propter rationem temporis, quasi marito mortuo postea co cepisset, quoniam Decemviri in decem mensibus gigni hominem, non in und cimo scripsissent: sed Divum Adrianum causa cognita decrevisse in undecim quoque mense partum edi posse etc.
Cf. Ulp. fr. 3. § 9. 11. 12. D. de suis et legitim. (38. 16.)

TABULA V.

fr. 1. *Virgines Vestales a tutela liberas esse.*
vid. Gai I. 144. 145; (sunt liberae etiam a patria potestate. Gai I. 130. U X. 5. Gell. I. 12. § 9.)

fr. 2. *Res mancipi mulieris quae in tutela agnatorum sit ne usucapiantu*
vid. Gai. II. 47. (cf. Gai II. 80. 81. et citt. — Vat. fragm. § 1: propter Ru lianam constitutionem eum qui pretium mulieri dedisset etiam usucapere.)

fr. 3. Uti legassit super pecunia tutelave suae rei, ita ius esto. (V. 1.)
vid. Ulpiani fragm. XI. 14. (I. 9.) Gai II. 224. Inst. II. 22. pr.
Pomponius fr. 120. de V. S. (50. 16.) Verbis legis XII tabularum hi „Uti legassit suae rei, ita ius esto,“ latissima potestas tributa videtur et h redis instituendi et legata et libertates dandi, tutelas quoque constituendi: s id interpretatione coangustatum est, vel legum vel auctoritate iura constituentium
Cicero de invent. II. 50. § 148. Paterfamilias uti super familia pecuni que sua legaverit, ita ius esto.

Auctor ad Herennium I. 13. § 23. Paterfamilias uti super familia pecuniave sua legaverit, ita ius esto.

Novella Iustin. XXII. c. 2. Uti legassit quisque de sua re, ita ius esto.

Paulus fr. 53. D. de V. S. (50. 16.) Nam cum dicitur apud veteres: „Adgnatorum gentiliumque," que pro separatione accipitur. At cum dicitur: „Supra pecuniae tutelaeve suae," tutor separatim sine pecunia dari non potest.

De tutela testamentaria hac lege confirmata vide etiam Ulp. XI. 14. Paul. fr. 20. D. de testam. tut. (26. 4.)

De manumissionibus testam. hac lege confirmatis vid. Ulp. I. 9. Paul. fr. 80. de V. S. (50. 16.)

fr. 4. Si intestato moritur cui suus heres nec escit, adgnatus proximus familiam habeto. (V. 2.)

Ulpiani fragm. XXVI. 1. et Collatio Leg. Mosaic. et Rom. XVI. 4. § 1. (Ulpianus libro singulari sub tit. De legitimis hereditatibus.) Intestatorum gentilitiorum hereditates pertinent primum ad suos heredes. — Si sui heredes non sint, ad consanguineos, i. e. fratres et sorores ex eodem patre. Si nec hi sunt, ad reliquos adgnatos: — his enim cautum est lege XII tabularum hac: „Si intestatus moritur, cuius heres nec escit, agnatus proximus familiam habeatur."

Liberorum appellatione nepotes et pronepotes ceterique qui ex his descendunt continentur: hos enim omnes suorum appellatione lex XII tabularum comprehendit. (Callistr. fr. 220. pr. D. de V. S.)

Respondit, qui post mortem avi sui concipitur, is neque legitimam hereditatem eius tamquam suus heres, neque bonorum possessionem tamquam cognatus accipere potest; quia lex XII tabularum eum vocat ad hereditatem, qui moriente eo de cuius bonis quaeritur in rerum natura fuerit. (Iulian. fr. 6. D. de suis et legitimis 38. 16.)

Familiae appellatio qualiter accipiatur, videamus. Et quidem varie accepta est; nam et in res et in personas deducitur. In res, utputa in lege XII tabularum his verbis: „Adgnatus proximus familiam habeto." (Ulp. fr. 195. § 1. de V. S.) Cf. Paul. S. R. IV. 8. § 3. (Collat. XVI. 3.) Gai III. 9. 11. 12. (Collat. XVI. 2.) Inst. III. 1. § 1. II. 2. pr. § 1. 3. 5.

fr. 5. Si agnatus nec escit, gentilis familiam nancitor. (V. 3.)

Collat. Legg. Mosaic. et Rom. XVI. 4. § 2. (Ulpian. libro sing. sub tit.: De legitimis hereditat.) Si agnatus defuncti non sit, eadem lex XII tabularum gentiles ad hereditatem vocat his verbis: „Si gnatus nescit, gentiles familiam heres hanc." Nec gentilitia iura in usu sunt.

Cicero de invent. II. 50. § 148. (et Auctor. ad Herenn. I. 13. § 23.) Si paterfamilias intestato moritur, familia pecuniaque eius agnatorum gentiliumque esto.

Cf. Gai III. 17. (Collat. XVI. 2.) Paul. S. R. IV. 8. § 3. (Collat. XVI. 3.)

fr. 6. *De legitima agnatorum tutela.* (V. 7.)

Gai I. 155. Quibus testamento quidem tutor datus non sit, iis ex lege XII agnati sunt tutores, qui vocantur legitimi. Cf. Gai I. 157. Inst. I. 15. pr. § 2. Ulp. fragm. XI. 3. et fr. 1. pr. fr. 5. pr. D. de legitim. tut. (26. 4.)

fr. 7. Si furiosus est, adgnatorum gentiliumque in eo pecuniaque eius potestas esto. — Ast ei custos nec escit. (V. 8.)

Cicero de invent. II. 50. § 148. Lex est: si furiosus est, agnatorum gentiliumque in eo pecuniaque eius potestas esto. Cf. Auctor ad Herennium I. 13. § 23. Ulp. fragm. XII. 2. Paul. fr. 53. pr. de V. S. Varro de R. R. I. 2. (mente est captus et ad agnatos et gentiles est deducendus).

Festus v. Nec. Nec coniunctionem — positam esse ab antiquis pro non, ut et in XII est: „Ast ei custos nec escit." (Müll. p. 162.)

Cf. Inst. I. 23. § 3. Ulp. fr. 3. pr. D. de tutelis. (26. 1.) Ulp. fr. 1. Gai. fr. 13. D. de curat. furiosi. (27. 10.)

fr. 8. *de legitima patroni successione.* (V. 4.)

Ulp. fragm. XXIX. 1. Civis Romani liberti hereditatem lex XII tabularum patrono defert, si intestato sine suo herede libertus decesserit.

Ulp. fr. 195. § 1. de V. S. Cum de patrono et liberto loquitur Lex: „Ex ea familia, inquit, in eam familiam."

Ulpianus libro II. Instit. (in Collat. XVI. 8. 9. vid. infra pag. 176. not.) Cf. Gai III. 40. (46. 49. 51.) Inst. III. 7. pr. I. 17. et Theophil.

Iac. Gothofredus Legem ita restituere conatus est: *Si libertus intestato moritur, cui suus heres nec escit, ast patronus patronive liberi escint, ex ea familia in eam familiam proximo pecunia adduitor.*

fr. 9. ***Nomina hereditaria ipso iure esse divisa.*** (V. 5.)

fr. 10. ***Hereditatem actione familiae erciscundae esse dividendam.*** (V. 6.)

Gordianus c. 6. C. famil. ercisc. (3. 36.) Ea quae in nominibus sunt non recipiunt divisionem: cum ipso iure in portiones hereditarias ex lege XII tabularum divisa sint. Cf. Paul. fr. 25. § 9. 13. D. famil. ercisc. (10. 2.) Iustin. Cod. VII. 40. c. 1. IV. 2. c. 1. VIII. 31. c. 1. II. 3. c. 26.

Gaius fr. 1. pr. D. familiae ercisc. (10. 2.) Haec actio (sc. familiae erciscundae) proficiscitur e lege XII tabularum. Namque coheredibus volentibus a communione discedere, necessarium videbatur aliquam actionem constitui qua inter eos res hereditariae distribuerentur.

I. Gothofredus haec tentat: *Nomina inter heredes pro portionibus hereditariis ercta cita sunto. — Caeterarum familiae rerum ercto non cito, si volent heredes, erctum citum faciunto: Praetor ad erctum ciendum arbitros tres dato* (coll. Festo v. Erctum citumque Müll. p. 82. Gell. I. 9. § 12. et Servio ad Aeneid. VIII. v. 642. „Donatus hoc loco contra metrum sentit, dicens: citae, divisae; ut est in iure: *ercto non cito*, i. e. patrimonio vel hereditate non divisa; nam *citus*, cum divisus significat, ci longa est. Ergo citae veloces intelligamus.")

TABULA VI.

fr. 1. Cum nexum faciet mancipiumque, uti lingua nuncupassit, ita ius esto. (VI. 1.)

Festus v. Nuncupata. (Müller p. 173.) Nuncupata pecunia est, ut ait Cincius in libro II. de officio iurisconsulti, nomina, certa, nominibus propriis pronuntiata: „Cum nexum faciet mancipiumque, uti lingua nuncupassit, ita ius esto": ita, uti nominarit locutusve erit, ita ius esto. cf. Cic. de officiis III. 16. § 65. cit. ad fr. 2. h. t. Cic. de Orat. I. 57. § 245. Vide etiam fr. 2. 48. D. de pactis. (2. 14.)

Nuncupare, nominare valere apparet in legibus, ubi nuncupatae pecuniae sunt scriptae. (Varro d. L. L. VI. 60. Müll. p. 95.)

Cf. de Scheurl, Nexum p. 21 sq. Bachofen, Nexum 12. Huschke, Nexum 23 sq.

fr. 2. ***Adversus infitiantem eo nomine dupli poenam statui.*** (VI. 2.)

Cicero de officiis III. 16. § 65. Cum ex XII tabulis satis esset ea praestari quae essent lingua nuncupata, quae qui infitiatus esset dupli poenam subiret: a iureconsultis etiam reticentiae poena est constituta.

fr. 3. ***Usus auctoritas fundi biennium, ceterarum rerum annus esto.*** (VI. 5.)

Cicero Topica cap. 4. § 23. Quod in re pari valet, valeat in hac quae par est, ut: Quoniam usus auctoritas fundi biennium est, sit etiam aedium: at in Lege aedes non appellantur, et sunt ceterarum rerum omnium, quarum annuus est usus.

Cic. pro Caecina c. 19. § 54. Lex usum et auctoritatem fundi iubet esse biennium. At utimur eodem iure in aedibus quae in Lege non appellantur.

Cf. Gai. II. 42. 54. Theophil. ad Inst. II. 6. pr.

fr. 4. ***De trinoctio usurpandi causa.*** (VI. 6.)

vid. Gai. I. 111.

Gellius III. 2. § 12. 13. Q. quoque Mucium iureconsultum dicere solitum legi, non esse usurpatam mulierem, quae cum Kalendis Ianuariis apud virum matrimonii causa esse coepisset, ante diem quartum Kalendas Ianuarias sequentes usurpatum isset: non enim posse impleri trinoctium, quod abesse a viro usurpandi causa ex XII tabulis deberet, quoniam tertiae noctis posterioris sex horae alterius anni essent qui inciperet ex Kalendis. (Eadem repetuntur apud Macrob. Saturn. I. 3. cf. etiam Cic. pro Flacco c. 34. § 84.)

fr. 5. Si qui in iure manum conserunt. (VI. 7.)

Gellius XX. 10. § 7—9. „*Manum conserere.*" Nam de qua re disceptatur in iure, *in re* praesenti, sive ager sive quid aliud est, cum adversario simul

manu prendere, et in ea re *sollem*nibus verbis vindicare, id est „Vindicia". Correptio manus in re atque in loco praesenti apud Praetorem ex XII tabulis fiebat, in quibus ita scriptum est: „Si qui in iure manum conserunt." Sed postquam Praetores propagatis Italiae finibus, datis iurisdictioni*bus* negotiis occupati, *pro*f*i*cisci vindiciarum dicendarum causa *ad* loginquas res gravabantur, institutum est contra XII tabulas tacito *con*sensu, ut litigantes non in iure apud Praetorem manum consererent, sed „ex iure manum consertum" vocarent, id est alter alterum ex iure ad conserendam manum in rem de qua ageretur vocaret, atque profecti simul in agrum de quo litigabatur terrae aliquid ex eo, uti unam glebam, in ius in urbem ad Praetorem deferrent, et in ea gleba tamquam in toto agro vindicarent. (adde Cic. pro Murena c. 12.)

r. 6. ***Vindicias dari secundum libertatem.*** (VI. 8.)

vid. Pomponius fr. 2. § 24. D. de Or. Iur. (I. 2.)

Livius III. c. 44. Advocati puellae, cum Virginium reipublicae causa dixissent abesse, biduo adfuturum, si nuntiatum ei sit; iniquum esse absentem de liberis dimicare; postulant, ut rem integram in patris adventum differat (Appius Claudius), lege ab ipso lata vindicias det secundum libertatem.

Dionys. Halic. XI. 30. *σώματος εἰς δουλείαν ἐξ ἐλευθερίας ἀγομένου, μὴ τὸν ἀφαιρούμενον τὴν ἐλευθερίαν, ἀλλὰ τὸν φυλάττοντα, κύριον εἶναι μέχρι δίκης. ἔφη τε διὰ πολλὰς αἰτίας προσήκειν τῷ Ἀππίῳ φυλάττειν τοῦτο τὸ δίκαιον· πρῶτον μὲν, ὅτι τὸν νόμον τοῦτον ἅμα τοῖς ἄλλοις ἐν ταῖς δώδεκα δέλτοις ἀνέγραψεν κ. τ. λ.* [ut eius qui ex libertate in servitutem asseritur, non is qui in servitutem, sed is qui in libertatem asserit, dominus sit pendente lite; multasque ob causas hoc ius ab Appio servandum dicebat: primum quia hanc legem una cum ceteris in XII tabulis scripserat etc.]

Gothofredus fr. 5. et 6. ita restituere tentat: *si qui in iure manum conserunt, secundum eum qui possidet; ast si qui quem liberali causa manu adserat, secundum libertatem vindicias dato.*

fr. 7. **Tignum iunctum aedibus vineaeque et concapet ne solvito.** (VI. 9.)

fr. 8. ***In eum qui iunxit actionem dupli dari.*** (VI. 10.)

fr. 9. **Quandoque sarpta donec dempta erunt** — (VI. 11.)

Festus v. Tignum, non solum in aedificiis, quo utuntur, appellatur, sed etiam in vineis, ut est in XII: „Tignum iunctum aedibus vineave et concapu (*concapit?* v. *concapes?*) ne solvito. (Müll. p. 364. et 365. not.)

Ulpianus fr. 1. pr. D. de tigno iuncto. (47. 3.) Lex XII tabularum neque solvere permittit tignum furtivum aedibus vel vineis iunctum neque vindicare. Quod providenter Lex (XII) effecit, ne vel aedificia sub hoc praetextu diruantur, vel vinearum cultura turbetur; sed in eum qui convictus est iunxisse in duplum dat actionem.

Festus v. Sarpuntur, vineae i. e. putantur; ut in XII: „Quandoque sarpta donec dempta erunt." (Müll. p. 348.)

Tigni appellatione in lege XII tabularum omne genus materiae ex qua aedificia constant significatur. (Gai. fr. 62. D. de V. S.)

Cf. Inst. II. 1. § 29. Paul. fr. 98. § 8. D. de solut. (46. 3.) fr. 23. § 6. D. de rei vind. (6. 1.) fr. 6. D. ad exhibendum (10. 4.) fr. 63. D. de donat. inter vir. (24. 1.)

Huschke in Comm. ad l. XII tab. de tigno iuncto (Vratisl. 1837. 4. cf. Richter krit. Jahrb. 1838. p. 395.) Festi locos ita composuit: *Tignum iunctum aedibus vineave si concapit, ne solvito; neque vinea sarpta quandoque, donec dempta erunt tigna vindicito; ast qui iunxit duplione damnum decidito.* Böcking Pand. § 140. not. 23. Puchta Instit. § 232. dd.

TABULA VII.

fr. 1. *Ambitus parietis sestertius pes esto.* (VIII. 1.)

Paulus Diac. ex Festo v. Ambitus, proprie dicitur inter vicinorum aedificia locus duorum pedum et semipedis ad circumeundi facultatem relictus. (Müll. p. 16. et eod. pag. 5: ambitus dicitur circuitus aedificiorum patens in latitudinem pedes duos et semissem; in longitudinem idem quod aedificium.)

Varro de L. L. V. 22. Etiam ambitus est quod circumeundo teritur; nam

ambitus circuitus, ab eoque XII tabularum interpretes ambitus parietis circuitum esse describunt. (Müll. p. 9.)

Volusius Maecianus de asse: Sestertius duos asses et semissem. — Lex etiam XII tabularum argumento est, in qua duo pedes et semis sestertius pes vocatur. Cf. fr. 14. D. de servit. praed. urb. (8. 2.)

fr. 2. ***De finium ratione ad exemplum legis Soloniae instituta.*** **(VIII. 3.)**

Gai libro IV. ad L. XII tab. fr. 13. D. finium regund. (10. 1.) Sciendum est in actione finium regundorum illud observandum esse, quod ad exemplum quodammodo eius legis scriptum est quam Athenis Solonem dicunt tulisse; nam illic ita est: *Ἐάν τις αἱμασίαν παρ' ἀλλοτρίῳ χωρίῳ ὀρυγῇ, τὸν ὅρον μὴ παραβαίνειν· ἐὰν τειχίον, πόδα ἀπολείπειν· ἐὰν δὲ οἴκημα, δύο πόδας· ἐὰν δὲ τάφρον ἢ βόθρον ὀρύττῃ, ὅσον τὸ βάθος ᾖ, τοσοῦτον ἀπολείπειν· ἐὰν δὲ φρέαρ, ὀργυιάν· ἐλαίαν δὲ καὶ συκῆν ἐννέα πόδας ἀπὸ τοῦ ἀλλοτρίου φυτεύειν, τὰ δὲ αλλα δένδρα πέντε πόδας.* [Si quis sepem ad alienum praedium fixerit infoderitque, terminum ne excedito: si maceriam, pedem relinquito: si vero aedificium, pedes duos: si fossam aut scrobem foderit, quantum profunditatis habuerint, tantum spatii relinquito: si puteum, sex pedes: at vero oleam aut ficum ab alieno ad novem pedes plantato, ceteras arbores ad pedes quinque.]

fr. 3. Hortus. — Heredium. — Tugurium. (VIII. 6.)

Plinius Hist. Naturalis XIX. 4. § 1. In XII tabulis legum nostrarum nusquam nominatur villa; semper in significatione ea hortus; in horti vero heredium.

Festus v. Tuguria, a tecto appellantur *domicilia rusticorum* sordida. — Quo nomine ....tione XII ait etiam ... (Müll. p. 355.) cf. Pomp. fr. 180. de V. S. (50. 16.)

Paulus D. ex Festo v. Hortus, apud antiq. omnis villa dicebatur. (Müll. 102.)

Idem v. Heredium, praedium parvulum. (Müll. 99.)

fr. 4. 5. ***Finibus regundis tres arbitros dandos*****, si *vicini* iurgant. (VIII. 4. 5.)**

Cicero de Legg. I. 21. § 55. Ex hac autem non rerum, sed verborum discordia controversia nata est de finibus: in qua quoniam usucapionem XII tabulae intra quinque pedes esse noluerunt, depasci veterem possessionem Academiae ab hoc acuto homine non sinemus; nec Mamilia lege singuli, sed ex his (XII tab.) tres arbitri fines regemus.

Nonius Marcellus de proprietate sermonis cap. 5. § 34. (pag. 430.) Iurgium et lis hanc habent distantiam: iurgium levior res est, siquidem inter benivolos aut propinquos dissensio vel concertatio iurgium dicitur; inter inimicos dissensio lis appellatur. M. Tullius de Republ. Lib. IV.: Admiror, nec rerum solum, sed verborum etiam eligantiam: „Si iurgant," inquit. Benevolorum concertatio non lis, *ut* inimicorum, *sed* iurgium dicitur. Et in sequenti: Iurgare igitur Lex putat inter se vicinos, non litigare.

Theod. Arcad. in Theod. Cod. II. 26. c. 5. Cunctis motionibus et machinis amputatis, finalibus iurgiis ordinem modumque praescripsimus, ac de eo tantum spatio, hoc est pedum quinque, qui veteri iure praescripti sunt, sine observatione temporis arbitros iussimus iudicare etc.

Cf. Puchta Instit. § 234. Rudorff Gromatische Institutionen p. 433 sqq.

fr. 6. ***De viae latitudine.*** **(VIII. 10.)**

Gaius fr. 8. D. de servitut. praed. rustic. (8. 2.) Viae latitudo ex lege XII tabularum in porrectum octo pedes habet; in anfractum, id est ubi flexum est, sedecim.

Varro de L. L. VII. 15. Anfractum est flexum, ab origine duplici dictum ab ambitu et frangendo; ab eo leges iubent in directo pedum octo esse, in anfracto sexdecim, id est in flexu. (Müll. p. 124.) Cf. Cels. fr. 6. in fine D. quemadm. servit. amitt. (8. 6.) Iavol. fr. 13. § 2. 3. D. de serv. praed. rust. (8. 3.)

fr. 7. ***Quomodo via immunita utendum sit.*** **(VIII. 11.)**

Cicero pro Caecina cap. 19. § 54. Si via sit immunita, iubet (lex XII) qua velit agere iumentum.

Festus v. Viae, sunt et publicae per quas ire, agere, vehere omnibus licet; privatae, quibus vetitum uti ... praeter eorum quorum sunt privatae. In XII est: Amsegetes vias muniunto: dionisam (*eo ni sani?*) lapides sunt (*ni munierint?*)

qua volet iumenta agito. (Müll. p. 371.) cf. Zeitschr. für gesch. Rechtsw. XII. 399. XIV. 144.

8. Si aqua pluvia nocet. (VIII. 9.)

Pomponius fr. 21. D. de statuliberis. (40. 7.) Et quod ita scriptum est: „videbitur," pro hoc accipi debet: videri poterit; sic et verba XII tabularum veteres interpretati sunt: si aqua pluvia nocet, id est si nocere poterit.

Paulus fr. 5. D. ne quid in loco publ. (43. 8.) Si per publicum locum rivus aquaeductus privato nocebit, erit actio privato ex lege XII tabularum, ut noxae domino caveatur.

Cicero Topic. c. 9. § 38. 39. — ut aqua pluvia ultimo genere ea est quae de coelo veniens crescit imbri; sed propiore loco, in quo quasi ius arcendi continetur, genus est aqua pluvia nocens, eius generis formae, loci vitio et manu nocens; quarum altera iubetur ab arbitro coërceri, altera non iubetur.

9. *De arboribus circumcidendis.* (VIII. 7.)

Ulpianus fr. 1. § 8. D. de arboribus caedendis. (43. 27.) Quod ait Praetor, et lex XII tabularum efficere voluit, ut quindecim pedes altius rami arboris circumcidantur; et hoc idcirco effectum est, ne umbra arboris vicino praedio noceret. Cf. Pomponius fr. 2. D. eod. Paul. S. R. V. 6. § 13.

10. *De glande legenda.* (VIII. 8.)

Plinius Hist. Nat. XVI. 5. Cautum est praeterea lege XII tabularum, ut glandem in alienum fundum procidentem liceret colligere.

Gaius libro IV. ad L. XII tab. fr. 236. § 1. de V. S.: Glandis appellatione omnis fructus continetur, ut Iavolenus ait, exemplo Graeci sermonis, apud quos omnes arborum species ἀκρόδρυα appellantur.

11. *Venditas res et traditas non aliter emptori adquiri, quam si is pretium venditori solverit vel alio modo ei satisfecerit.* (VI. 4.)

vid. Inst. II. 1. § 41. et Theophilus h. l.

12. *Statu liberum, emptori dando, ad libertatem pervenire.* (VI. 3.)

Ulpiani fragm. II. 4.: Sub hac conditione liber esse iussus, si decem milia heredi dederit, etsi ab herede abalienatus sit, emptori dando pecuniam ad libertatem perveniet; idque lex XII tabularum iubet.

Cf. Pomp. fr. 29. § 1. Modest. fr. 25. D. de statuliberis. (40. 7.)

Statuliber est qui testamento certa conditione proposita iubetur esse liber; et si per heredem stat, quominus statuliber praestare possit quod praestare debet, nihilominus liber esse videtur. (Festus v. Statuliber Müll. p. 314.)

TABULA VIII.

fr. 1. *Si quis occentaverit, sive carmen condiderit quod infamiam faceret flagitiumve alteri, eum fustibus feriri.* (VII. 8.)

Cicero de Republ. libro IV. apud Augustinum de civit. dei II. 9.: Nostrae — XII tabulae cum perpaucas res capite sanxissent, in his hanc quoque sanciendam putaverunt: „Si quis occentavisset," sive carmen condidisset quod infamiam faceret flagitiumve alteri. (Orell. IV. 1. pag. 476.)

Cicero Tuscul. IV. 2. § 4: — quamquam id quidem etiam XII tabulae declarant, condi iam tum solitum esse carmen; quod ne liceret fieri ad alterius iniuriam, lege sanxerunt.

Porphyrio ad Horat. Satir. II. 1. 81. Qua lege cautum erat, ne quis in quemquam maledicum carmen scriberet. Eleganter iurisperitus de Lege loquitur.

Cornutus ad Persium Satir. I. 137. — propter quod lege XII tabularum cautum est, ut fustibus feriretur qui publice invehebatur.

Porphyrio ad Horat. Epistol. II. 1. 152. Fustuarium supplicium constitutum erat in auctorem carminum infamium.

Occentassint antiqui dicebant, quod nunc „convicium fecerint" dicimus; quod id clare et cum quodam canore fit, ut procul exaudiri possit; quod turpe habetur, quia non sine causa fieri putatur. (Festus v. Occentassint Müll. p. 181.)

Cf. Paul. S. R. V. 4. § 6.

fr. 2. Si membrum rupit, ni cum eo pacit, talio esto. (VII. 9.)

Festus v. Talionis, mentionem fieri in XII ait Verrius hoc modo: „Si mem-

brum rupit, ni cum eo pacit, talio esto;" neque id quid significet indicat, pu quia notum est. permittit enim Lex parem vindictam. (Müll. p. 363)

Gellius XX. I. § 14. Nonnulla autem in istis Legibus (sc. XII tabularu nec consistere quidem, sicuti dixi, visa sunt, velut illa lex talionis cuius verb nisi memoria fallit, haec sunt: „Si membrum rupit, ni cum eo pacit, tal esto." Cf. Gai III. 223. (ad v. „pacit" supra Tab. I. 7.) et Cato apud Prisci num cit. infra pag. 231. not.

Talio est similitudo vindictae, ut taliter quis patiatur ut fecit. (Isidor. Orig V. 27. § 24.)

fr. 3. *Propter os fractum CCC assium poena.* (VII. 10.)

vid. Gai. III. 223. Inst. IV. 3. § 7. Paul. S. R. V. 4. § 6.

Collatio LL. Mos. II. 5. § 5. Paulus libro singulari et titul De iniuriis: — libero CCC, servo CL poenam subito sestertiorum.

fr. 4. Si iniuriam faxit alteri viginti quinque aeris poenae sunto. (VII. 7.)

Gellius XX. 1. § 12: Ita de iniuria poenienda scriptum est (sc. in XII) „! iniuriam alteri faxsit, viginti quinque aeris poenae sunto." Cf. Gaius III. 22 Paulus in Collat. II. 5. § 5. Festus v. Vigintiquinque poenae, in X significat vigintiquinque asses. (Müll. 371.)

fr. 5. Rupitias — sarcito —. (VII. 2.)

Festus v. Rupitias, in XII significat damnum dederit. (Müll. p. 265.)

Festus v. Sarcito, in XII Servius Sulpitius ait significare: damnum so vito, praestato. (Müll. 322.) cf. Ulp. fr. 1. pr. D. ad L. Aquil. (9. 2.)

fr. 6. 7. *Si quadrupes pauperiem fecisse dicatur; et de pastu.* (VII. 5.)

Ulpianus fr. 1. pr. D. si quadrupes paup. (9. 1.) Si quadrupes pauperie fecisse dicetur, actio ex lege XII tabularum descendit; quae lex voluit aut da id quod nocuit, id est id animal quod noxiam commisit, aut aestimatione noxiae offerre.

Ulpianus fr. 14. § 3. D. de praescr. verb. (19. 5.) Si glans ex arbore tu in meum fundum cadat, eamque ego immisso pecore depascam, Aristo scribi non sibi occurrere legitimam actionem qua experiri possim; nam neque ex leg XII tabularum de pastu pecoris, quia non in tuo pascitur, neque de pauperie neque de damni iniuriae agi posse.

Cf. Inst. IV. 9. pr. et Theophil. h. l.

fr. 8. Qui fruges excantassit. — neve alienam segetem pellexeris. (VII. 3.)

Plinius Hist. Nat. XXVIII. 2. § 4. Quid? Non et legum ipsarum in XII tabuli verba sunt. „Qui fruges excantassit." Et alibi: „Qui malum carmen incantassit."

Seneca Natur. Quaest. IV. 7. Et apud nos in XII tabulis cavetur: N quis alienos fructus excantassit. Rudis adhuc antiquitas credebat et attrah imbres cantibus et repelli; quorum nihil posse fieri tam palam est, rel.

Servius ad Virgil. Eclog. VIII. 99. Magicis quibusdam artibus hoc fi bat; unde est in XII tabulis: „Neve alienam segetem pellexeris."

Augustinus de civit. dei VIII. 19. Eo quod hac pestifera scelerataq doctrina fructus alieni in alias terras transferri perhibentur. Nonne in XII t bulis, id est Romanorum antiquissimis legibus, Cicero commemorat esse c scriptum, et ei qui hoc fecerit supplicium constitutum? (cf. Huschke Gaius pa 120. not.)

fr. 9. *De furto frugum noctu commisso.* (VII. 4.)

Plinius Hist. Nat. XVIII. 3. Frugem quidem aratro quaesitam fur noctu pavisse ac secuisse puberi XII tabulis capital erat, suspensumque reri necari iubebant; gravius quam in homicidio convictum; impubem Pr toris arbitratu verberari, noxiamque duplione decerni. (cf. Gell. XI. 18. § 8

fr. 10. *De eo qui aedes acervumve frumenti combusserit.* (VII. 6.)

Gaius fr. 9. D. de incendio ruina. (14. 2.) Qui aedes acervumve fr menti iuxta domum positum combusserit, vinctus verberatus igni necari iu tur; si modo sciens prudensque id commiserit: si vero casu, id est negligent aut noxiam sarcire iubetur, aut si minus idoneus sit, levius castigatur.

fr. 11. *De arborum iniuria caesarum poena.* (II. 11.)

Plinius Hist. Natur. XVII. 1. Fuit et arborum cura legibus priscis; ca tumque est XII tabulis, ut qui iniuria cecidisset alienas lueret in singulas aer

XV. — Cf. Paul. fr. 1. 11. Gai fr. 2. 4. D. arbor. furt. caesar. (47. 7.) fr. 28. 6. D. de iureiur. (12. 2.) et Inst. IV. 11.

12. Si nox furtum factum sit, si im occisit, iure caesus esto. (II. 4.)

Macrobius Saturnal. I. 4. Non esse ab re puto hoc in loco id quoque dmonere, quod Decemviri in XII tabulis inusitate „nox" pro noctu dixerunt. erba haec sunt: *Si nox furtum factum sit, si im occisit, iure caesus esto.* In uibus verbis id etiam notandum est, quod ab eo quod est is, non eum casu ccusativo, sed im dixerunt.

Gellius VIII. 1. Decemviri in XII tabulis nox pro noctu dixerunt.

Gellius XI. 18. § 7. Decemviri — occidi permiserunt, si aut cum faceret urtum nox esset, aut interdiu telo se, cum prenderetur, defenderet.

Paulus in Collat. VII. 3. § 2. — Proinde si furem nocturnum quem lex XII tabularum omnimodo permittit occidere, aut diurnum quem eaque Lex per- ittit, sed ita demum si se telo defendat, videamus an lege Aquilia teneatur. omponius dubitat nunc haec lex non sit in usu.

Seneca Controvers. X. c. ult. Lex quae nocturnum furem occidi iubet, uoquomodo iubet, non de damnato tantum, sed de fure loquitur.

Cf. Gai. fr. 4. § 1. D. ad L. Aquil. (9. 2.) Paul. S. R. V. 24. § 9.

13. *Furem qui telo se defendit iure caesum videri.* (II. 8.)

Gaius fr. 54. § 2. D. de furtis. (47. 2.) Furem interdiu deprehensum non liter occidere lex XII tabularum permisit, quam si telo se defendat. Cf. citt. d fr. 12. supra et Gai. fr. 233. § 2. de V. S. (de v. *telum.*)

I. Gothofredus legem restituere vult ita: *Si se telo defensint, quiritato endoque plorato, sei im aliquis cum clamore occisit, ioure caesus estod* (coll. Festo v. *Sub vos placo.*)

14. *De poena furti manifesti.* (II. 5—7.)

Gellius XI. 18. § 8: Ex ceteris autem manifestis furibus liberos verberari addicique iusserunt (sc. Decemviri) ei cui factum furtum esset, si modo id luci fecissent neque se telo defendissent: servos item furti manifesti prensos verberibus adfici et e saxo praecipitari; sed pueros impuberes Praetoris arbitratu verberari voluerunt, noxamque ab his factam sarciri. Cf. Gai. III. 189. et Huschke, Gaius pag. 121. not.

r. 15. *De furto lance et licio concepto.* (II. 9.)

Gai. Inst. III. 191. 192. (ibique citt.) Concepti et oblati (sc. furti) poena ex lege XII tabularum tripli est. — Praecepit (Lex) ut qui quaerere velit nudus quaerat, linteo cinctus, lancem habens; qui si quid invenerit, iubet id Lex furtum manifestum esse.

fr. 16. Si adorat furto quod nec manifestum escit [*duplione decidito.*] (II. 10.)

Gai. Inst. III. 190. Nec manifesti furti poena per legem XII tabularum dupli inrogatur.

Festus v. Nec, coniunctionem grammatici fere dicunt esse disiunctivam —; cum si diligentius inspiciatur, intelligi possit eam positam esse ab antiquis pro non; ut et in XII est: — „Si adorat furto quod nec manifestum escit." (Müll. p. 162.)

Gellius XI. 18. § 15. Aliis deinde furtis omnibus, quae nec manifesta appellantur, poenam imposuerunt dupli (sc. Decemviri).

Cato de R. R. Praef. 1. (cit. ad fragm. 18. infra.)

Adorare, apud antiquos signifat agere. (Paul. Diac. ex Festo p. 19.)

fr. 17. *Res furtiva ne usucapiatur.* (II. 13.)

vid. Gai. II. 45. 49. Inst. II. 6. § 2. 3. Iulian. fr. 33. D. de usucap. 41. 3. adde Gellium XVII. 7. § 1. (legis veteris Atiniae verba sunt: „Quod subruptum erit, eius rei aeterna auctoritas esto.")

fr. 18. *De unciario foenore.* (III. 2.)

Tacitus Annal. VI. 16. Nam primo XII tabulis sanctum, ne quis unciario foenore amplius exerceret.

Cato de R. R. praef. 1. Maiores nostri sic habuerunt, itaque in Legibus posuerunt, furem dupli damnari, foeneratorem quadrupli. (Cf. Gai. IV. 23. Huschke Nexum p. 116 sqq.)

fr. 19. *Dupli condemnatio ex causa depositi.* (III. 1.)

Pauli S. R. II. 12. § 11. (ex Collat. X. 7.) Ex causa depositi lege XII tabularum in duplum actio datur. (cf. Gai IV. 9. Rudorff Zeitschr. für gesch. R. XIV. p. 461 sqq. Muther Sequestration § 20.)

fr. 20. *De tutore suspecto, et de condemnatione in duplum.* (VII. 16.)

Ulpianus fr. 1. § 2. D. de susp. tut. (26. 10.) et Inst. I. 26 pr.: Sciendum est suspecti crimen e lege XII tabularum descendere.

Tryphoninus fr. 55. § 1. D. de administr. et per. (26. 7.) Sed si ipsi tutores rem pupilli furati sunt, videamus an ea actione quae proponitur ex lege XII tabularum adversus tutorem in duplum singuli in solidum teneantur?

Cic. de offic. III. 15. § 61. Atque iste dolus malus et legibus erat vindicatus, ut tutela XII tabulis et circumscriptio adolescentium Lege Laetoria etc.

fr. 21. Patronus si clienti fraudem fecerit sacer esto. (VII. 17.)

Servius ad Virgil. Aeneid. VI. 609. Ex lege XII tabularum venit, in quibus scriptum est: „Patronus si clienti fraudem fecerit, sacer esto." Si enim clientes quasi colentes sunt, patroni quasi patres; tantum est clientem quantum filium fallere.

fr. 22. Qui se sierit testarier libripensve fuerit, ni testimonium fariatur, inprobus intestabilisque esto. (VII. 11.)

Gellius XV. 13. § 11. Ex iisdem tabulis id quoque est: Qui se sierit (ut s.)

Gellius VII. (VI.) 7. § 2. Et Taraciam quidem virginem Vestae fuisse lex Horatia testis est, quae supra ea ad populum lata. Qua lege ei plurimi honores fiunt, inter quos ius quoque testimonii dicendi tribuitur, testabilisque una omnium feminarum ut sit, datur. Id verbum est legis ipsius Horatiae. Contrarium est in XII tabulis scriptum: „Inprobus intestabilisque esto."

Cf. Inst. II. 10. pr. Gai fr. 26. D. qui testamenta fac. poss. (28. 5.)

fr. 23. *De poena falsi testimonii.* (VII. 12.)

Gellius XX. 1. § 53. An putas, — si non illa etiam ex XII tabulis de testimoniis falsis poena abolevisset, et si nunc quoque, ut antea, qui falsum testimonium dixisse convictus esset, e saxo Tarpeio deiiceretur, mentituros fuisse pro testimonio tam multos quam videmus?

Cicero de offic. III. 31. § 111. Nullum enim vinculum ad adstringendam fidem iureiurando maiores arctius esse voluerunt. Id indicant leges in XII tabulis.

fr. 24. *De homicidio.* (VII. 13.)

Plinius Hist. Nat. XVIII. 3. cit. ad VIII. 9. Adde Festum v. *Parrici Quaestores*, appellabantur qui solebant creari causa rerum capitalium quaerendarum. Nam paricida non utique is qui parentem occidisset dicebatur, sed qualemcunque hominem indemnatum. Ita fuisse indicat lex Numae Pompilii regis, his composita verbis: „Si quis hominem liberum dolo sciens morti duit, paricida esto." (Müller. pag. 221.)

fr. 25. Qui malum carmen incantasset — — malum venenum. (VII. 14.)

Plinius Hist. Nat. XXVIII. 2. cit. ad tab. VIII. 8.

Gaius libro IV. ad L. XII Tab. fr. 236. pr. de V. S. Qui venenum dicit adiicere debet utrum malum an bonum; nam et medicamenta venena sunt.

fr. 26. *Ne quis in urbe coetus nocturnos agitet.* (IX. 6.)

Porcius Latro Declamat. in Catilinam c. 19. Primum XII tabulis cautum esse cognoscimus, ne quis in urbe coetus nocturnos agitaret. Deinde lege Gabinia promulgatum, qui coitiones ullas clandestinas in urbe conflavisset more maiorum capitali supplicio multaretur.

fr. 27. *Ut sodalibus legem sibi ferre liceat.* (VIII. 2.)

Gaius libro IV. ad L. XII Tab. fr. 4. D. de collegiis. (47. 22.) Sodales sunt qui eiusdem collegii sunt, quam Graeci ἑταιρίαν vocant. His autem potestatem facit Lex pactionem quam velint sibi ferre, dum ne quid ex publica lege corrumpant. Sed haec lex videtur ex lege Solonis translata esse rel.

TABULA IX.

fr. 1. *Privilegia ne inroganto.* (XI. 1.)

fr. 2. *De capite civis, nisi per maximum comitium, ne ferunto.* (IX. 4.)

Cicero pro domo c. 17. Vetant XII tabulae leges privis hominibus irrogari. (Non sunt enim generalia iussa, neque de universis civibus, sed de sin-

gulis concepta; quocirca privilegia potius vocari debent, quia veteres priva dixerunt quae nos singula dicimus. Gell. X. 20. § 4.)

Cicero de Legg. III. 19. § 44. Tum leges praeclarissimae de XII tabulis translatae duae: quarum altera privilegia tollit, altera de capite civis rogari, nisi maximo comitiatu, vetat. Et nondum natis seditiosis Tribunis plebis, ne cogitatis quidem, admirandum tantum maiores in posterum providisse; in privos homines leges ferri noluerunt; id est enim privilegium; quo quid est iniustius? cum legis haec vis, sit scitum et iussum in omnes. Ferri de singulis, nisi centuriatis comitiis, noluerunt: descriptus enim populus censu, ordinibus, aetatibus, plus adhibet ad suffragium consilii quam fuse in tribus convocatus.

Cicero pro Sextio c. 30. § 65. Cur, cum de capite civis (non disputo cuiusmodi civis) et de bonis proscriptio ferretur, cum et sacratis legibus et XII tabulis sancitum esset, ut neque privilegium irrogari liceret, neque de capite nisi comitiis centuriatis rogari, rel.

(Cicero de Legg. III. 4. § 11. has leges proponit: *Privilegia ne irroganto; de capite civis, nisi per maximum comitiatum — ne ferunto.*)

Cicero de Republ. II. 31. § 54. Provocationem autem etiam a regibus fuisse declarant pontificii libri, significant nostri etiam augurales: itemque ab omni iudicio poenaque provocari licere indicant XII tabulae compluribus legibus.

Cicero ibid. c. 36. § 61. — quod se legem illam praeclaram neglecturum negaret, quae de capite civis romani, nisi comitiis centuriatis, statui vetaret.

fr. 3. ***Ne iudex arbiterve ob rem iudicandam pecuniam accipiat.*** **(IX. 3.)**

Gellius XX. 1. § 7. Dare autem scriptum esse in istis Legibus (sc. XII tab.) quid existimari potest? nisi duram esse legem putas quae iudicem arbitrumve iure datum qui ob rem dicendam [iudicandam? Huschke Gaius 131 sq.] pecuniam accepisse convictus est capite poenitur etc.

fr. 4. ***De quaestoribus parricidii et de provocatione.*** **(IX. 4.)**

Pomponius fr. 2. § 23. D. de origine iuris. (1. 2.) Quaestores parricidii, quorum etiam meminit lex XII tabularum. Cf. Cicero de Rep. II. 31. (cit. ad IX. 2.) Festus v. Parrici Quaestores (ad VIII. 24.)

fr. 5. ***De eo qui hostem concitaverit quive civem hosti tradiderit.*** **(IX. 7.)**

Marcianus fr. 3. pr. D. ad L. Iuliam maiest. (48. 4.) Lex XII tabularum iubet eum qui hostem concitaverit, quive civem hosti tradiderit, capite puniri.

TABULA X.

fr. 1. Hominem mortuum in urbe ne sepelito neve urito. (X. 2.)

Cicero de Legg. II. 23. § 58: Sed quaero quidnam sit in legibus. — Sed ea non tam ad religionem spectant, quam ad ius sepulcrorum. „Hominem mortuum," inquit Lex in XII, „in urbe ne sepelito, neve urito": credo vel propter ignis periculum. Quod autem addit: „neve urito," indicat, non qui uratur sepeliri, sed qui humetur.

fr. 2. Hoc plus ne facito. — Rogum ascia ne polito. (X. 4. 5.)

Cicero de legib. II. 23. § 59. Iam cetera in XII minuendi sunt sumtus, lamentationisque funeris, translata de Solonis fere legibus. „Hoc plus," etc. (cf. citt. ad fr. 3 sq.)

fr. 3. 4. Mulieres genas ne radunto, neve lessum funeris ergo habento. (X. 6. 7.)

Cicero de Legg. II. 23. § 59. Extenuato igitur sumptu, tribus riciniis, et vinclis purpurae, et decem tibicinibus tollit (lex XII T.) etiam lamentationem: mulieres genas ne radunto, neve lessum funeris ergo habento. — L. Aelius: lessum quasi lugubrem eiulationem, ut vox ipsa significat: quod eo magis iudico verum esse, quia lex Solonis id ipsum vetat.

Cicero de Legg. II. 25. § 64. Nam de tribus riciniis, et pleraque illa, Solonis sunt; de lamentis vero expressa verbis sunt: „Mulieres genas ne radunto, neve lessum funeris ergo habento."

Festus v. Recinium, omne vestimentum quadratum, ii qui XII interpraetati sunt esse dixerunt. Verrius: togam qua mulieres utebantur, praetextam clavo purpureo. (Müll. p. 274.)

Festus v. Radere, genas vetitum est in lege XII, id est unguibus lacerare malas. (Müll. 273.)

Plinius Hist. Nat. XI. 37. Infra oculos malae homini tantum, quas prisci genas vocabant; XII tabularum interdicto radi a feminis eas vetantes.

Servius ad Virgil. Aeneid. XII. 606. Moris fuit apud veteres, ut ante rogos regum humanus sanguis effunderetur, vel captivorum, vel gladiatorum; quorum si forte copia non fuisset, laniantes genas suum effundebant cruorem, ut rogis illa imago restitueretur. Tamen sciendum cautum lege XII tabularum ne mulieres carperent faciem, his verbis: „Mulier faciem ne carpito."

Cicero Tuscul. II. 23. § 55. Eiulatus ne mulieri quidem (concessus); et hic nimirum est lessus quem XII tabulae in funeribus adhiberi vetuerunt.

fr. 5. Homini mortuo ne ossa legito, quo post funus faciat. (X. 8.)

Cicero de Legg. II. 24. § 60: Cetera item funebria quibus luctus augetur XII| sustulerunt: homini, inquit, mortuo ne ossa legito, quo post funus faciat. Excipit bellicam peregrinamque mortem.

fr. 6. *De unctura, circumpotatione, respersione, coronis.* (X. 9. 10.)

Cicero de Legg. II. 24. § 60: Haec praeterea sunt in Legibus de unctura: quae servilis unctura tollitur, omnisque circumpotatio. — Ne sumptuosa respersio, ne longae coronae, nec acerrae praetereantur [al. praeferantur.]

Festus v. Murrata potione, usos antiquos indicio est, quod etiam nunc Aediles per supplicationes Dis addunt ad pluvinaria, et quod XII tabulis cavetur, ne mortuo indatur, ut ait Varro in Antiquitatum Libro I. (Müll. p. 158.)

Plinius Hist. Nat. XIV. 2: Numae regis Postumia Lex est: „Vino rogum ne respergito."

fr. 7. Qui coronam parit ipse, pecuniave eius, virtutis ergo duitor ei. (X. 11.)

Plinius Hist. Nat. XXI. 3. Inde illa XII tabularum lex: qui coronam parit ipse, pecuniave eius, virtutis ergo duitor ei. Quam servi equive meruissent, pecunia partam lege dici nemo dubitavit. Quis ergo honos? ut ipsi mortuo parentibusque eius, dum intus positus esset, forisve ferretur, sine fraude esset imposita.

Cicero de Legg. II. 24. § 60. Illa iam significatio est, laudis ornamenta ad mortuos pertinere, quod coronam virtute partam et ei qui peperisset, et eius parenti, sine fraude esse Lex impositam iubet.

fr. 8. *Ne uni plura funera fiant, neve lecti plures sternantur.* (X. 12.)

Cicero de Legg. II. 24. § 60. Ut uni plura fierent, lectique plures sternerentur: id quoque ne fieret Lege sanctum est.

fr. 9. Neve aurum addito. quoi auro dentes vincti escunt, ast im cum illo sepelire urereve se fraude esto. (X. 13.)

Cicero de Legg. II. 24. § 60. Qua in Lege cum esset: „Neve aurum addito;" quam humane excipit altera lex: „Quoi auro dentes vincti escunt, ast im cum illo sepelire urereve se fraude esto."

fr. 10. *Ne rogum bustumve novum propius LX pedes adiciantur aedes alienas.* (X. 14.)

Cicero de Legg. II. 24. § 61. Duae sunt praeterea leges de sepulcris, quarum altera privatorum aedificiis, altera ipsis sepulcris cavet. Nam quod rogum bustumve novum vetat propius LX pedes adici aedeis alienas invito domino, incendium veretur acerbum. (cf. fr. 3. D. de mortuo inferendo. 11.,8.)

fr. 11. *Ne forum (sepulcri) bustumve usucapiatur.* (X. 15.)

Cicero de Legg. II. 24. § 61. Quod autem forum, id est vestibulum sepulcri, bustumve usucapi vetat (sc. lex XII), tuetur ius sepulcrorum.

Festus v. Forum, sex modis intellegitur. — Quarto, cum id forum antiqui appellabant, quod nunc vestibulum sepulcri dici solet. (Müll. p. 84.)

Festus v. Bustum, proprie dicitur locus in quo mortuus est combustus et sepultus, diciturque bustum quasi bene ustum; ubi vero combustus quis tantummodo, alibi vero est sepultus, is locus ab urendo ustrina vocatur; sed modo busta sepulcra vocamus. (Müll. p. 32.)

TABULA XI.

fr. 1. *Ne patribus cum plebe conubium sit.* (XI. 2.)

Livius IV. 4. Hoc ipsum, ne connubium patribus cum plebe esset, non Decemviri tulerunt?

Dionysius Halic. X. 60. Οἱ δὲ περὶ τὸν Ἄππιον τοὺς λοιποὺς συγγράψαντες νόμους ἐν δέλτοις δυσί, καὶ ταύτας ταῖς πρότερον ἐξενεχθείσαις προσέθηκαν· — ἐν αἷς καὶ ὅδε ὁ νόμος ἦν, „μὴ ἐξεῖναι τοῖς πατρικίοις πρὸς τοὺς δημοτικοὺς ἐπιγαμίας συνάψαι." [Sed Appius eiusque collegae, cum reliquas leges duabus Tabulis scripsissent, has quoque illis decem prioribus addiderunt; in quibus haec quoque lex erat: „Ne patriciis conubia cum plebeiis contrahere liceret."]

Cicero de Rep. II. 37. § 36: Qui decemviri duabus tabulis iniquarum legum additis, quibus etiam quae disiunctis populis tribui solent conubia, haec illi ut ne plebei cum patribus essent inhumanissima lege sanxerunt; quae postea plebeiscito Canuleio abrogata est. Cf. Gai ad L. XII Tab. fr. 238. pr. D. de V. S.

TABULA XII.

. *De pignoris capione adversus eum qui hostiam emit* etc. (XII. 1.) vid. Gai IV. 28. (cf. Huschke, Nexum p. 204.) Gai fr. 238. § 2. D. de V. S.

. Si servus furtum faxit noxiamve nocuit, *noxae dedendum esse.* (XII. 4.)

Ulpianus fr. 2. § 1. D. de noxal. act. (9. 4.) In lege antiqua (scil. XII Tab.), si servus sciente domino furtum fecit, vel aliam noxam commisit, servi nomine actio est noxalis, nec dominus suo nomine tenetur. — Sed si placeat, quod Iulianus libro LXXXVI scribit: „Si servus furtum faxit, noxiamve nocuit," etiam ad posteriores leges pertinere, poterit dici etiam servi nomine cum domino agi posse noxali iudicio, rel.

Festus v. Noxia, ut Servius Sulpicius *Rufus ait, damnum significat*, apud poëtas autem et oratores ponitur pro culpa. At noxa peccatum, aut pro peccato poenam, ut Attius. — Item cum Lex iubet noxae dedere, pro peccato dedi iubet. (Müll. 174.)

Gaius libro VI. ad L. XII Tab. fr. 238. § 3. de V. S.: Noxiae appellatione omne delictum continetur. Cf. Gai IV. 76. Marcell. fr. 5. D. si familia furtum. (47. 6.) Pomp. fr. 56. de O. et A. (44. 7.)

3. Si vindiciam falsam tulit si velit is .... tor arbitros tres dato; eorum arbitrio .... fructus duplione damnum decidito. (XII. 3.)

Festus v. Vindiciae appellantur res eae de quibus controversia est. — ut in XII: *Si vindiciam f.* (ut supra verba dedimus ex Müll. pag. 376). Quae Cuiacius observ. V. 21 ita interpretatus est: Si vindiciam falsam tulit, *rei* sive litis arbitros tres dato; eor. arb. fructus dupl. damn. decidito. — Müller (p. 378 not.) ita: Si vind. fals. tulit, *st*litis *et vindiciarum Prae*tor arb. III dato, eorum arbitrio *possessor* (sive *reus*) fr. dupl. damn. decidito.

Gaius libro VI. ad L. XII Tab. fr. 19. D. de usuris (22. 1.): Videamus an in omnibus rebus petitis, in fructus quoque condemnatur possessor. etc. cf. Ulp. fr. 9. § 6. D. ad exhib. (10. 4.)

Theod. Cod. IV. 19. c. 1. — Quod a nobis exemplo aequabili ex iuris prisci est formulis introductum, ut, quia malae fidei possessores in fructus duplos conveniuntur, aeque malae fidei debitores simile damni periculum persequatur.

fr. 4. *Ne res litigiosa in sacrum dedicetur.* (XII. 2.)

Gaius libro VI. ad L. XII Tab. fr. 3. D. de litigiosis. (44. 6.) Rem de qua controversia est prohibemur in sacrum dedicare; alioquin dupli poenam patimur.

fr. 5. *Quod postremum populus iussit id ius ratum esse.* (XI. 1.)

Livius VII. 17. In secundo interregno orta contentio est, quod duo patricii Consules creabantur; intercedentibusque tribunis interrex Fabius aiebat: in XII tabulis legem esse, ut quodcunque postremum populus iussisset, id ius ratumque esset; iussum populi et suffragia esse.

Livius IX. 34. Nemo eorum [Censorum] XII tabulas legit? nemo id ius esse quod postremo populus iussisset scivit? Imo vero omnes sciverunt; et ideo Aemiliae potius legi paruerunt, quam illi antiquae qua primum Censores creati erant, quia hanc postremam iusserat populus; et quia, ubi duae contrariae leges sunt, semper antiquae obrogat nova.

Duodecim tabularum fragmenta secundum ordinem Institutionum Gai digesta.

I. Ius publicum. Tabula IX. fragm. 1. 2. 4. XII. 5. VIII. 27. (de poenis: VIII. 1. 2. 9. 10. 12–14. 21–26. IX. 3. 5.) II. Ius sacrum X. 1–11. VIII. 21. XII. 4. III. Ius privatum:

A. Ius quod ad personas pertinet (tab. I. 5. de fortibus et sanatibus.)
Gai I. § 12—17. (Ulp. I. 9.) de manumissis testamento V. 3. (VII. 12.)
G. I. 55. squ. de patria potestate iustisque nuptiis IV. 1—4. de conubio XI. 1.
C. I. 111. de trinoctio usurpandi causa VI. 4.
G. I. 131. (IV. 79.) de filio ter venumdato. IV. 3.
G. I. 144. de tutela testamentaria V. 3.
G. I. 145. Virgines Vestales a tutela legitima liberae V. 1.
G. I. 155. 157. (165.) de legitima agnatorum tutela V. 6.
G. I. * 197. (II. 64.) de cura furiosi et prodigi V. 7.
———— Inst. I. 26. pr. de actione in duplum adversus tutorem VIII. 20.

B. Ius quod ad res pertinet. 1. De divisione rerum et adquisit.
G. II. 14. de viae latitudine. VII. 6. (7.)
G. II. 42. 54. de usucapione VI. 3., adversus hostem III. 7.
G. II. 45. 47. 49. de usucapione rei furtivae VIII. 17. rerum mancipi mulieris V. 2.
G. II. 48. de usucapione fori bustive X. 11; intra quinque pedes VII. 4.
———— Inst. II. 1. § 29. de tigno iuncto VI. 7—9.
———— Inst. II. 1. § 41. de aquirendo dominio rei emptae VII. 11.
———— de finibus regundis VII. 2. 4. 5. de ambitu parietis VII. 1.
———— de aqua pluvia VII. 8. de arboribus circumcid. VII. 9. de glande leg. VII. 10.
———— hortus. heredium. tugurium VII. 3.

2. De hereditatibus. G. II. 103. 224. uti legassit, ita ius esto. V. 3.
———— Inst. III. 10. § 6. de improbo intestabilique VIII. 22.
G. III. 1. 9. 11. 17. (18—24.) de suis, agnatis, gentilibus, legitimis heredibus V. 4. 5.
G. III. 40. 46. 49. 51. de patrono civis Romani liberti legitimo herede V. 8.
———— de familia erciscunda V. 9. 10.

3. De obligationibus per aes et libram (nexu) contractis VI. 1. 2.
———— Inst. III. 14. § 3. de actione in duplum ex causa depositi. VIII. 19.
G. III. 189. de poena furti manifesti VIII. 14. (9. 12. 13.)
G. III. 190. 191. de poena furti nec manifesti, concepti, oblati. VIII. 15. 16. VIII. 18.
G. III. 192—194. furtum lance et licio conceptum VIII. 15.
G. III. 210. de damno iniuria dato VIII. 5. (10. 11.)
G. III. 223. de poenis iniuriarum VIII. 1—4.

C. Ius quod ad actiones pertinet. G. IV. 11. de arboribus succisis VIII. 11.
G. IV. 13. 14. de sacramento quingenario et quinquagenario II. 1.
G. IV. 16. in iure manum conserere VI. 5.
———— vindicias dare secundum libertatem VI. 6.
———— si vindiciam falsam tulit XII. 3.
———— ne res de qua controversia est in sacrum dedicetur XII. 4.
G. IV. 21. (III. 78.) manus iniectio adversus iudicatum III. 1—6.
G. IV. 28. de pignoris capione XII. 1.
G. IV. 75—79 de noxalibus actionibus XII. 2.
G. IV. 81. Ins. IV. 9. de pauperie VIII. 6. de pastu VIII. 7.
G. IV. 183—87. de in ius vocando I. 1—4. — Rem ubi pagunt ... in comitio aut in foro etc. I. 6—9. — de vadibus et subvadibus I. 10. — de morbo sontico et status die cum hoste II. 2. — de obvagulatione II. 3.

GAI ET IUSTINIANI

INSTITUTIONUM

SYNOPSIS.

Si statim ab initio rudem adhuc et infirmum animum studiosi multitudine ac varietate rerum oneraverimus: duorum alterum, aut desertorem studiorum efficiemus, aut cum magno labore eius, saepe etiam cum diffidentia quae plerumque iuvenes avertit, serius ad id perducemus ad quod leviore via ductus sine magno labore et sine ulla diffidentia maturius perduci potuisset. Iustiniani Inst. I. 1. § 1.

INSTITUTIONUM D. IUSTINIANI

PROOEMIUM.

IN NOMINE DOMINI NOSTRI IESU CHRISTI.

IMPERATOR CAESAR FLAVIUS IUSTINIANUS ALAMANNICUS GOTHICUS FRANCICUS GERMANICUS ANTICUS ALANICUS VANDALICUS AFRICANUS PIUS FELIX INCLUTUS VICTOR AC TRIUMPHATOR SEMPER AUGUSTUS CUPIDAE LEGUM IUVENTUTI.

Imperatoriam maiestatem non solum armis decoratam, sed etiam legibus oportet esse armatam, ut utrumque tempus et bellorum et pacis recte possit gubernari, et Princeps Romanus victor existat non solum in hostilibus proeliis, sed etiam per legitimos tramites calumniantium iniquitates expellens [al. *expellat*], et fiat tam iuris religiosissimus, quam victis hostibus triumphator.

§ 1. Quorum utramque viam cum summis vigiliis et summa providentia, annuente Deo, perfecimus. Et bellicos quidem sudores nostros barbaricae gentes sub iuga nostra deductae cognoscunt; et tam Africa quam aliae innumerosae [al. *numerosae* v. *innumerabiles*] provinciae post tanta temporum spatia nostris victoriis a caelesti numine praestitis iterum dicioni Romanae nostroque additae imperio protestantur. Omnes vero populi legibus tam [al. *iam*] a nobis promulgatis quam [al. *vel*] compositis reguntur. (§ 2.) Et cum sacratissimas constitutiones antea confusas in luculentam ereximus consonantiam, tunc nostram extendimus curam et ad immensa prudentiae veteris volumina, et opus desperatum quasi per medium profundum euntes caelesti favore iam adimplevimus. (§ 3.) Cumque hoc Deo propitio peractum est, Triboniano, viro magnifico, Magistro et Exquaestore sacri palatii nostri, nec non Theophilo et Dorotheo, viris illustribus, Antecessoribus, quorum omnium sollertiam et legum scientiam et circa nostras iussiones fidem iam ex multis rerum argumentis accepimus, convocatis specialiter mandavimus, ut nostra auctoritate nostrisque suasionibus componant institutiones: ut liceat

vobis prima legum cunabula non ab antiquis fabulis discere, sed ab Imperiali splendore appetere, et tam aures quam animae vestrae nihil inutile nihilque perperam positum, sed quod in ipsis rerum obtinet argumentis accipiant; et quod in priore tempore vix post quadriennium prioribus contingebat, ut tunc constitutiones Imperatorias legerent, hoc vos a primordio ingrediamini, digni tanto honore tantaque reperti felicitate, ut et initium vobis et finis legum eruditionis a voce Principali procedat. (§ 4.) Igitur post libros quinquaginta digestorum seu pandectarum in quos omne ius antiquum collatum [al. *collectum*] est, quos per eundem virum excelsum Tribonianum, nec non ceteros viros illustres et facundissimos confecimus, in hos quatuor libros easdem institutiones partiri iussimus, ut sint totius legitimae scientiae prima elementa, (§ 5.) in quibus breviter expositum est, et quod antea obtinebat, et quod postea desuetudine inumbratum ab Imperiali remedio illuminatum est. (§ 6.) Quas ex omnibus antiquorum institutionibus, et praecipue ex commentariis Gaii nostri tam institutionum quam rerum cotidianarum, aliisque multis commentariis compositas, cum tres praedicti viri prudentes nobis obtulerunt, et legimus et cognovimus, et plenissimum nostrarum constitutionum robur eis accommodavimus.

§ 7. Summa itaque ope et alacri studio has leges nostras accipite, et vosmet ipsos sic eruditos ostendite, ut spes vos pulcherrima foveat, toto legitimo opere perfecto, posse etiam nostram rempublicam in partibus eius vobis credendis [al. *credendam*] gubernare [al. *gubernari*].

Data undecimo calendas decembres, Constantinopoli, Domino nostro Iustiniano perpetuo Augusto tertium Consule.

INSTITUTIONUM

COMMENTARIUS I. D. IUSTINIANI LIBER I.

Tit. I. DE IUSTITIA ET IURE.

fr. 10. D. de iust et i.* [1] Iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuens [al. *tribuendi*].

fr. 10. cit. § 1. [2] Iurisprudentia est divinarum atque humanarum rerum notitia, iusti atque iniusti scientia.

§ 2. His generaliter cognitis, et incipientibus nobis exponere iura populi Romani, ita maxime videntur posse tradi commodissime, si primo levi ac simplici, post deinde diligentissima atque exactissima interpretatione singula tradantur. alioqui, si statim ab initio rudem adhuc et infirmum animum studiosi multitudine ac varietate rerum oneraverimus: duorum alterum, aut desertorem studiorum efficiemus, aut cum magno labore eius, saepe etiam cum diffidentia quae plerumque iuvenes avertit, serius ad id perducemus ad quod leviore [al. *leniore*] via ductus sine magno labore et sine ulla diffidentia maturius perduci potuisset.

fr. 10. cit. § 3. [3] Iuris praecepta sunt haec: honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere.

fr. 1. § 2. D. eod.** § 4. [4] Huius studii duae sunt positiones, publicum et privatum. publicum ius est, quod [*ad*] statum rei Romanae spectat; privatum, quod ad singulorum utilitatem pertinet. Dicendum est igitur de iure privato, quod tripertitum est. collectum est enim ex naturalibus praeceptis, aut gentium, aut civilibus.

Ulpianus libro I. Regularum: *Iustitia est constans et perpetua voluntas ius ...ique tribuendi. Iuris praecepta haec sunt: honeste vivere, alterum non laedere, ...ique tribuere. Iurisprudentia est divinarum atque humanarum rerum notitia, ...e iniusti scientia.* fr. 10. D. de iustitia et iure (I. 1).

Ulpianus libro I. Institutionum: *Huius studii duae sunt positiones, publicum ...um. Publicum est, quod ad statum rei Romanae spectat, privatum, quod ad sin... utilitatem; sunt enim quaedam publice utilia, quaedam privatim. Publicum ius ..., in sacerdotibus, in magistratibus consistit. Privatum ius tripertitum est; col... nim est ex naturalibus praeceptis, aut gentium, aut civilibus.* fr. 1. § 2. D. de ... et iure (I. 1).

Tit. II. DE IURE NATURALI ET GENTIUM ET CIVILI.

1) ex Ulp. fr. 1. § 3. D. de iust. et i.*

[1] Ius naturale est, quod natura omnia animalia docuit. nam ius istud non humani generis proprium est, sed [*et*] omnium animalium quae in caelo, quae in terra, quae in mari nascuntur. hinc descendit maris atque feminae coniugatio [al. *coniunctio*] quam nos matrimonium appellamus; hinc liberorum procreatio et educatio. videmus etenim cetera quoque animalia istius iuris peritia censeri.

De iure gentium et civili. § 1. ** *Omnes populi qui legibus et moribus reguntur partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utuntur: nam quod quis*que populus ipse sibi ius constituit, id ipsius proprium est vocaturque ius civile, quasi ius proprium ip*sius civitatis*; *quod vero naturalis* ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes populos peraeque custoditur vocaturque ius gentium, quasi quo iure omnes gentes utuntur. Populus itaque Romanus partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utitur. quae singula qualia sint, suis locis proponemus.

§. 1. Ius autem civile, vel gentium ita dividitur. omnes populi qui legibus et moribus reguntur partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utuntur: nam quod quisque populus ipse sibi ius constituit, id ipsius proprium civitatis est, vocaturque ius civile, quasi ius proprium ipsius civitatis; quod vero naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes populos peraeque custoditur vocaturque ius gentium, quasi quo iure omnes gentes utuntur. Et populus itaque Romanus partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utitur. quae singula qualia sunt, suis locis proponemus. (§ 2.) Sed ius quidem civile ex unaquaque civitate appellatur, veluti Atheniensium. nam si quis velit Solonis vel Draconis leges appellare ius civile Atheniensium, non erraverit. sic enim et ius quo populus Romanus utitur ius civile Romanorum appellamus; vel ius Quiritium, quo Quirites utuntur:

---

*) Ulpianus Libro I. Institutionum: *Ius naturale est, quod natura omnia animalia docuit; nam ius istud non humani generis proprium est, sed omnium animalium quae in terra, quae in mari nascuntur, avium quoque commune est. Hinc descendit maris atque feminae coniunctio quam nos matrimonium vocamus, hinc liberorum procreatio, hinc educatio; videmus etenim cetera quoque animalia, feras etiam istius iuris peritia censeri.* fr. 1. § 3. D. de iust. et iure (I. 1). Eandem notionem iuris naturalis exhibet Ulp. fr. 1. § 4 (not. ** sequ.); fr. 6. D. eod.; cf. Tryphon. fr. 31. pr. D. depos. (16. 3.) et fr. 64 D. de cond. indeb. (12. 6).

**) Gai § 1. ita supplenda est e fr. 9. D. de iust. et iure (I. 1.) „Gai. libro I. Institutionum: *Omnes populi qui legibus et moribus reguntur partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utuntur. Nam quod quisque populus ipse sibi ius constituit, id ipsius proprium civitatis est vocaturque ius civile, quasi proprium ipsius civitatis; quod vero naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes peraeque custoditur vocaturque ius gentium, quasi quo iure omnes gentes utuntur.*" Cuius rei exempla habemus in Gai I 156. 189. II. 65. 69 sq. III. 93. 132 sq. 154. 194. cf. Inst. h. t. § 2. 11. II. 1. § 11. 12. — Ulpianus fr. 1. § 4. D. eod. ius gentium et naturale ita distinguit: *Ius gentium est, quo gentes humanae utuntur; quod a naturali recedere facile intelligere licet; quia illud omnibus animalibus, hoc solis hominibus inter se commune sit.*

Romani enim a Quirino Quirites appellantur. Sed quotiens non addimus [*nomen*], cuius sit civitatis, nostrum ius significamus: sicuti cum poëtam dicimus, nec addimus nomen, subauditur apud Graecos egregius Homerus, apud nos Virgilius. Ius autem gentium[1] omni humano generi commune est. Nam usu exigente et humanis necessitatibus, gentes humanae [*iura*] quaedam sibi constituerunt. bella etenim orta sunt et captivitates secutae et servitutes quae sunt iuri naturali contraria: iure enim naturali ab initio omnes homines liberi nascebantur. Ex hoc iure gentium et omnes paene contractus introducti sunt, ut emptio venditio, locatio conductio, societas, depositum, mutuum, et alii innumerabiles.

l—6. D. de iust. et i.

Constant autem iura ibus, plebiscitis, seonsultis, constitutionincipum, edictis eorum edicendi habent, reprudentium.

§ 3. Constat autem ius nostrum aut ex scripto, aut ex non [al. *sine*] scripto: ut apud Graecos, *τῶν νόμων οἱ μὲν ἔγγραφοι, οἱ δὲ ἄγραφοι*. Scriptum ius est lex, plebiscita, senatusconsulta, Principum placita, magistratuum edicta, responsa prudentium.

[a]Lex est quod populus iubet constituit. plebiscitum est lebs iubet atque constituit. utem a populo eo distat, quod appellatione universi cives situr, connumeratis *etiam* paplebis autem appellatione sine s ceteri cives significantur. lim patricii dicebant plebiscinon teneri, quia sine auctorirum facta essent. sed postea rtensia lata est, qua cautum plebiscita universum populum it. itaque eo modo legibus ata sunt.

§ 4. Lex est quod populus Romanus, senatorio magistratu interrogante veluti Consule, constituebat.[b] Plebiscitum est quod plebs, plebeio magistratu interrogante veluti Tribuno, constituebat. Plebs autem a populo eo differt, quo species a genere. nam appellatione populi universi cives significantur, connumeratis etiam patriciis et senatoribus; plebis autem appellatione, sine patriciis et senatoribus ceteri cives significantur. sed et plebiscita lege Hortensia lata non minus valere quam leges coeperunt.

[c]Senatusconsultum od senatus iubet atnstituit, idque legis optinet, quamvis quaesitum.

§ 5. Senatusconsultum est quod senatus iubet atque constituit. Nam cum auctus est populus Romanus in eum modum, ut difficile sit in unum eum convocari legis sanciendae causa: aequum visum est senatum vice populi consuli.

---

fr. 6. § 1. D. de iust. et iure (I. 1.) Ulpianus libro I. Instit.: *Hoc igitur ius constat aut ex scripto aut sine scripto, ut apud Graecos τῶν νόμων οἱ μὲν* οι, οἱ δὲ ἄγραφοι. cf. fr. 2. § 5. 12. D. de origine iuris (1. 2.) et porro fr. 7. pr. D. de iust. et iure (I. 1).

cf. fr. 2. § 8. de orig. iuris (1. 2.) fr. 1. 2. D. de Legg. (1. 3.)
Iustin. c. 12. § 1. C. de Legg. (1. 14.): *leges condere soli Imperatori con-*

cf. Gai III 32. I. 83. fr. 2. § 9. de O. I. (1. 2.) fr. 9. de Legg. (1. 3.) Ulp.: *ibigitur Senatum ius facere posse.*

§ 5. * Constitutio Principis est quod Imperator decreto vel edicto vel epistula constituit. nec umquam dubitatum est, quin id legis vicem optineat, cum ipse Imperator per legem imperium accipiat.

§ 6. Sed et quod Principi placuit legis habet vigorem: cum lege regia quae de imperio eius lata est populus ei et in eum omne suum imperium et potestatem concessit. Quodcumque igitur Imperator per epistolam constituit, vel cognoscens decrevit, vel edicto praecepit, legem esse constat: hae sunt, quae constitutiones appellantur. plane ex his quaedam sunt personales, quae nec ad exemplum trahuntur, quoniam non hoc Princeps vult: nam quod alicui ob merita indulsit, vel si cui poenam irrogavit, vel si cui sine exemplo subvenit, personam non egreditur. aliae autem, cum generales sunt, omnes procul dubio tenent.

§ 6. [a] Ius autem edicendi habent magistratus populi Romani. sed amplissimum ius est in edictis duorum Praetorum, urbani et peregrini: quorum in provinciis iurisdictionem Praesides earum habent; item in edictis Aedilium curulium, quorum iurisdictionem in provinciis populi Romani Quaestores habent; nam in provincias Caesaris omnino Quaestores non mittuntur, et ob id hoc edictum in his provinciis non proponitur.

§ 7. Praetorum quoque edicta non modicam iuris obtinent auctoritatem. haec etiam ius honorarium solemus appellare, quod qui honorem gerunt, id est magistratus, auctoritatem huic iuri dederunt. Proponebant et Aediles curules edictum de quibusdam casibus [al. *causis*], quod edictum iuris honorarii portio est.

§ 7. [b] Responsa prudentium sunt sententiae et opiniones eorum quibus permissum est iura condere. quorum omnium si in unum sententiae concurrant, id quod ita sentiunt legis vicem optinet; si vero dissentiunt, iudici licet quam velit sententiam sequi: idque rescripto divi Hadriani significatur.

§ 8. Responsa prudentium sunt sententiae et opiniones eorum quibus permissum erat iura condere [al. *concedere*]. Nam antiquitus institutum [al. *constitutum*] erat, ut essent qui iura publice interpretarentur, quibus a Caesare ius respondendi datum est, qui iurisconsulti appellabantur. quorum omnium sententiae et opiniones eam auctoritatem tenebant, ut iudici recedere a responso eorum non liceret, ut est constitutum.

---

*) cf. fr. 1. D. de Const. Princ. (I. 4.) Ulpianus libro I. Inst.: *Quod Principi placuit legis habet vigorem; utpote cum lege regia, quae de imperio eius lata est, populus ei et in eum omne suum imperium et potestatem conferat* (§ 1.) *Quodcunque igitur Imperator per epistolam et subscriptionem statuit, vel cognoscens decrevit, vel de plano interlocutus est, vel edicto praecepit, legem esse constat; haec sunt, quas vulgo constitutiones appellamus.* (§ 2.) *Plane ex his quaedam sunt personales nec ad exemplum trahuntur; nam quae Princeps alicui ob merita indulsit, vel si quam poenam erogavit, vel si cui sine exemplo subvenit, personam non egreditur.* cf. fr. 2. § 11. D. de orig. iuris (I. 2.) De antiquo more legem de imperio ferendi vid. Cicer. de Rep. II 13. 17. 18. 20; de tempore Imperatorum Tacit. I. 47. II. 55. IV. 3. 6. et fragm. SCti de imperio Vespasiani. *Lex imperii* vocatur in c. 3. C. VI. 23. cf. fr. 14. § 1. D. XL. 1.; *Lex Regia* in Const. Deo auctore § 7.

a) cf. fr. 2. § 10. de origine iuris (I. 2.) fr. 7 § 1. D. de iust. et iure (I. 1).

b) fr. 2. § 5. 47. de orig. iur. (I. 2.) cf. § 37. eodem: *Qui optimus a senatu appellatus est, cui publice domus data est, quo facilius consuleretur.*

§ 9.* Ex non scripto ius venit quod usus comprobavit. nam diuturni mores consensu utentium comprobati legem imitantur. (§ 10.) Et non ineleganter in duas species ius civile distributum videtur. Nam origo eius ab institutis duarum civitatium, Athenarum scilicet et Lacedaemonis, fluxisse videtur. in his enim civitatibus ita agi solitum erat, ut Lacedaemonii quidem magis ea quae pro legibus observarent memoriae mandarent: Athenienses vero ea quae in legibus scripta reprehendissent [al. *comprehendissent*] custodirent.

§ 11. Sed naturalia quidem iura quae apud omnes gentes peraeque servantur, divina quadam providentia constituta, semper firma atque immutabilia permanent; ea vero quae ipsa sibi quaeque civitas constituit saepe mutari solent, vel tacito consensu populi, vel alia postea lege lata.

DE IURIS DIVISIONE.

§ 8. **Omne autem ius quo utimur vel ad personas pertinet, vel ad res, vel ad actiones. sed prius videamus de personis.

§ 12. Omne autem ius quo utimur vel ad personas pertinet, vel ad res, vel ad actiones. Ac prius de personis videamus. nam parum est ius nosse, si personae quarum causa statutum est ignorentur.

DE CONDICIONE HOMINUM.

§ 9. *** Et quidem summa divisio de iure personarum haec est, quod omnes homines aut liberi sunt aut servi.

Tit. III. DE IURE PERSONARUM.

Summa itaque divisio de iure personarum haec est, quod omnes homines aut liberi sunt aut servi.

---

*) Cic. de Invent. II. 22. § 67.: *Consuetudinis ius — quod voluntate omnium sine lege vetustas comprobavit.* — fr. 32. D. de Legg. (1. 3.) Iulianus libro XCIV Digestorum: *De quibus causis scriptis legibus non utimur id custodiri oportet, quod moribus et consuetudine inductum est; et si qua in re hoc deficeret, tunc quod proximum et consequens ei est; si nec id quidem appareat, tunc ius quo urbs Roma utitur servari oportet.* (§ 1.) *Inveterata consuetudo pro lege non immerito custoditur, et hoc est ius quod dicitur moribus constitutum. Nam quum ipsae leges nulla alia ex causa nos teneant, quam quod iudicio populi receptae sunt, merito et ea quae sine ullo scripto populus probavit tenebunt omnes; nam quid interest, suffragio populus voluntatem suam declaret, an rebus ipsis et factis? Quare rectissime etiam illud receptum est, ut leges non solum suffragio legislatoris sed etiam tacito consensu omnium per desuetudinem abrogentur.* — fr. 33. D. eod. Ulpianus libro I. de officio Proconsulis: *Diuturna consuetudo pro iure et lege in his quae non ex scripto descendunt observari solet.* — fr. 35. D. eod. Hermogenianus libro I Iuris Epitomarum: *Sed et ea quae longa consuetudine comprobata sunt ac per plurimos annos observata, velut tacita civium conventio, non minus quam ea quae scripta sunt iura servantur.* — fr. 36. D. eod. Paulus libro VII ad Sabinum: *Imo magnae auctoritatis hoc ius habetur, quod in tantum probatum est, ut non fuerit necesse scripto id comprehendere.* — Dio Chrysostomus or. 76. *Ἔστι δὲ ἔθος γνώμη μὲν τῶν χρωμένων κοινή, νόμος δὲ ἄγραφος ἔθνους ἢ πολεως, δίκαιον δὲ ἑκούσιον καὶ κατὰ ταὐτὰ πᾶσιν ἀρέσκον, εὕρεμα δὲ ἀνθρώπων οὐδενός, ἀλλὰ βίου καὶ χρόνου.*

**) Gai § 8. repetitur in fr. 1. D. de statu hom. (1. 5.) cf. fr. 2. D. eod. et Gai II. 1. IV. 1.

***) § 9. repetitur in Gai fr. 3. D. de statu hom. (1. 5.) Haec divisio exponitur sqq. §§ 10—47.

§ 1. Et libertas quidem est, ex qua etiam liberi vocantur, [1]naturalis facultas eius quod cuique facere libet, nisi si quid aut vi aut iure prohibetur. (§ 2.) Servitus autem est constitutio iuris gentium qua quis dominio alieno contra naturam subiicitur. (§ 3.) Servi autem ex eo appellati sunt, quod imperatores captivos vendere iubent, ac per hoc servare, nec occidere solent. qui etiam mancipia dicti sunt, [*eo*] quod ab hostibus manu capiuntur.

1) e Flor. fr. 4. D. de statu hom.*

§ 4. [2]Servi autem aut nascuntur, aut fiunt. nascuntur ex ancillis nostris. fiunt aut iure gentium, id est ex captivitate; aut iure civili, cum homo liber maior viginti annis ad pretium participandum sese venundari passus est.

2) e Marc. fr 5. D. eodem**

§ 10. **Rursus liberorum hominum alii ingenui sunt, alii libertini.

§ 5. In servorum condicione nulla differentia est. In liberis multae differentiae sunt: aut enim ingenui sunt, aut libertini.

Tit. IV. DE INGENUIS.

§ 11. Ingenui sunt, qui liberi nati sunt;

Ingenuus est, qui statim ut natus est liber est; sive ex duobus ingenuis matrimonio editus [*est*], sive ex [*duobus*] libertinis, sive ex altero libertino, altero ingenuo. sed etsi quis ex matre libera nascatur, patre servo, ingenuus nihilominus nascitur; quemadmodum qui ex matre libera et incerto patre natus est, quoniam vulgo conceptus est. [3]Sufficit autem liberam fuisse matrem eo tempore quo nascitur, licet ancilla conceperit. et ex contrario si libera conceperit, deinde ancilla facta pariat, placuit eum qui nascitur

3) e Marc. fr. 5. § 2. 3. D. de st. hom.***

---

*) Florentinus libro IX. Institutionum: *Libertas est naturalis facultas eius quod cuique facere libet, nisi si quid vi aut iure prohibetur.* (§ 1.) *Servitus est constitutio iuris gentium, qua quis dominio alieno contra naturam subiicitur.* (§ 2.) *Servi ex eo appellati sunt, quod imperatores captivos vendere, ac per hoc servare, nec occidere solent.* (§ 3.) *Mancipia vero dicta, quod ab hostibus manu capiantur.* fr. 4. D. de statu hominum (1. 5.) cf. fr. 4. de iust. et i. (I. 1.). Eandem vocis originem affert Pomp. fr. 239. D. de V. S. (50. 16.) cf. Gai. I. 121.

**) Marcianus libro I. Institutionum: *Et servorum quidem una est conditio; liberorum autem hominum quidam ingenui sunt, quidam libertini.* (§ 1.) *Servi autem in dominium nostrum rediguntur aut iure civili, aut gentium. Iure civili, si quis se maior viginti quinque annis ad pretium participandam venire passus est; iure gentium servi nostri sunt, qui ab hostibus capiuntur, aut qui ex ancillis nostris nascuntur.* fr. 5. pr. § 1. D. de statu hom. (1. 5.) De eo qui se venundari passus est vid. fr. 1. 3. D. quibus ad libertatem (40. 13).

***) Marcianus libro I. Institutionum: *Ingenui sunt, qui ex matre libera nati sunt; sufficit enim liberam fuisse eo tempore quo nascitur, licet ancilla concepit; et e contrario si libera conceperit, deinde ancilla pariat, placuit eum qui nascitur liberum nasci. Nec interest, iustis nuptiis concepit, an vulgo, quia non debet calamitas matris nocere ei qui in ventre est. Ex hoc quaeritur, si ancilla praegnans manumissa sit, deinde ancilla postea facta, aut expulsa civitate, pepererit, liberum, an servum pariat? Et tamen rectius probatum est liberum nasci, et sufficere ei qui in ventre est liberam matrem vel medio tempore habuisse.* fr. 5. § 2. 3. D. de statu hom. (1. 5.) cf. Gai I. 82 83. Ulp. V. 8—10.

liberum nasci, quia non debet calamitas matris ei nocere qui in utero est. ex his et illud quaesitum est, si ancilla pragnas manumissa sit, deinde ancilla postea facta pepererit, liberum an servum pariat? et Marcellus probat liberum nasci: sufficit enim ei qui in ventre est liberam matrem vel medio tempore habuisse. quod et verum est.

1) cf. c. 2. C. de ingen. manumiss.

§ 1. [1] Cum autem ingenuus aliquis natus sit, non officit illi in servitute fuisse et postea manumissum esse. saepissime enim constitutum est natalibus non officere manumissionem.

Tit. V. DE LIBERTINIS.

(§ 11.) libertini, qui ex iusta servitute manumissi sunt.*

2) ex Ulp. fr. 4. D. de iust. et i.**

Libertini sunt, qui ex iusta servitute manumissi sunt.

Manumissio [2] autem est datio libertatis. nam quamdiu quis in servitute est, manui et potestati suppositus est, et manumissus liberatur potestate. Quae res a iure gentium originem sumpsit: utpote cum iure naturali omnes liberi nascerentur, nec esset nota manumissio, cum servitus esset incognita. sed postea quam iure gentium servitus invasit [*ingenuitatem*], secutum est beneficium manumissionis. et cum uno naturali [al. *communi*] nomine homines appellaremur, iure gentium tria genera hominum esse coeperunt, liberi, et his contrarium servi, et tertium genus libertini qui desierant esse servi. (§ 1.) Multis autem modis [a] manumissio procedit: aut enim ex sacris constitutionibus in sacrosanctis ecclesiis, aut vindicta, aut inter amicos, aut per epistolam, aut per testamentum, aut aliam quamlibet ultimam voluntatem [*manumittuntur*]. Sed et aliis

---

*) haec repetuntur in Gai fr. 6. D. de statu hom. (1. 5.)

**) Ulpianus libro I. Institutionum: *Est autem manumissio de manu missio, id est datio libertatis; nam quamdiu quis in servitute est, manui et potestati suppositus est: manumissus liberatur potestate. Quae res a iure gentium originem sumsit, utpote quum iure naturali omnes liberi nascerentur, nec esset nota manumissio, cum servitus esset incognita. sed postea quam iure gentium servitus invasit, secutum est beneficium manumissionis; et quum uno naturali nomine homines appellaremur, iure gentium tria genera esse coeperunt, liberi et his contrarium servi, et tertium genus liberti, i. e. hi qui desierant esse servi.* fr. 4. D. de iust. et iure (I. 1).

a) de modis manumissionum vid. Gai I. 17. Ulp. I. 6—10. Fragm. de iuris partibus et de manumissionibus ex Dosithei interpretamentis (ed. Böcking cum Ulp. fragm. Lips. 1855.) § 7. *Ante enim una libertas erat, et manumissio fiebat vindicta vel testamento vel censu, et civitas Romana competebat manumissis; quae appellatur iusta ac legitima manumissio. hi autem qui domini voluntate in libertate erant manebant servi: et si manumissores ausi erant in servitutem denuo eos per vim redigere, interveniebat Praetor*, rel. — § 8. *Sed nunc habent propriam libertatem qui inter amicos manumittuntur, et fiunt Latini Iuniani, quoniam Lex Iunia quae libertatem eis dedit exaequavit eos Latinis coloniariis, qui cum essent cives Romani liberti, nomen suum in coloniam dedissent.* Ius novissimum est in Iust. c. 1. § 1. 2. C. de Latin. libert. (7. 6.)

multis modis libertas servo competere po qui tam ex veteribus quam nostris constit nibus introducti sunt.[a] (§ 2.) [b]Servi vero a minis semper [al. *saepe*] manumitti solent: a ut vel in transitu manumittantur, veluti cum P tor aut Proconsul aut Praeses in balneum v theatrum eat.

§ 12. Rursus libertinorum *tria sunt genera: nam aut cives Romani, aut Latini, aut dediticiorum** numero sunt. de quibus singulis dispiciamus; ac prius *de* dediticiis.

DE DEDITICIIS [c] VEL LEGE AELIA SENTIA. § 13. Lege itaque Aelia Sentia cavetur, ut qui servi a dominis poenae nomine vincti *sint*, quibusve stigmata inscripta *sint*, deve quibus ob noxam quaestio tormentis habita *sit* et in ea noxa fuisse convic*ti* *sint*, quique *ut* ferro aut cum bestiis depugnarent traditi sint, inve ludum custodiamve con*i*ecti fuerint, et postea vel ab e*odem* domino vel ab alio manumissi, eiusdem condicionis liberi fi*a*nt, cuius condicionis sunt peregrini dediticii. [DE PEREGRINIS DEDITICIIS.] (§ 14.) Vocantur autem *peregrini dediticii* hi qui quondam adversus populum Romanum armis susceptis pugnaverunt, deinde, *ut* victi sunt, se dediderunt. (§ 15.) Huius ergo turpitudinis servos quocumque modo et cuiuscumque aetatis manumissos, etsi pleno iure [d] dominorum fuerint, numquam aut cives Romanos aut Latinos fieri dicemus, sed omni modo dediticiorum numero constitui intellegemus.

§ 16. Si vero in nulla tali turpitudine sit servus, manumissum modo civem Romanum, modo Latinum fieri dicemus. (§ 17.) Nam in cuius persona tria haec [e] concurrunt, ut maior sit annorum triginta, et ex iure Quiritium domini, et iusta ac legitima manumissione liberetur, id est vindicta [f]

---

*) ita restit. ex Epit. 1. I. et Ulp. I. 5. Quare Iustinianus hunc tractatum tripertito statu libertinorum (§ 12—35) praeterierit vide Inst. § 3 h. t infra.

a) vide Iustiniani c. 1. § 1. 2. de Latina libert. toll. (7. 6.)

b) fr. 7. D. de manumissis vind. (40. 2.) Gaius libro I. Rerum quotidianar s. Aur.: *Non est omnino necesse pro tribunali manumittere; itaque plerumque in tran servi manumitti solent, quum aut lavandi aut gestandi aut ludorum gratia prodi Praetor aut Proconsul legatusve Caesaris.* Pauli Rec. Sent II. 25 § 3. *Emancip etiam die feriato fieri potest.* cf. Gai I. 20.

c) de dediticiis vid. Ulp. I. 11. Gai II. 25—27. III. 74. cf. fr. 216. D. de V (50. 16.) De origine Legis Aeliae S. vid. Sueton. Aug. c. 40.; cuius legis quin cim capita restituere conatus est Heineccius Antiq. Rom. I. 6. § 12.

d) i. e. ex iure Quiritium et in bonis. cf. § 17. 35.

e) cf. Ulp. I. § 12. 16. 10. 6.

f) cf. Gai IV. 16. Ulp. I. 7. fr. 23. D. de manumiss. vind. (40. 2.)

ıt censu[a] aut *testamento* [II. 267.], is civis Romaıs fit: sin vero aliquid eorum deerit, Latinus erit.

De manumissione vel causae probatione.[b]

18. Quod autem de aetate servi requiritur, lege elia Sentia introductum est. nam ea lex minoꝫs xxx annorum servos non aliter voluit manuissos cives Romanos fieri, quam si vindicta, ɔut consilium iusta causa manumissionis adproata, liberati fuerint. (§ 19.) Iusta autem causa anumissionis est veluti si quis filium filiamve, ıt fratrem sororemve naturalem, aut alumnum, ıt p*aed*agogum, aut servum procuratoris haendi gratia, aut ancillam matrimonii causa, aput ɔnsilium manumittat. [De recup*era*tor*ibus*.] § 20.) Consilium autem adhibetur in urbe Roma uidem quinque senatorum et quinque equitum .omanorum puberum; in provinciis autem viginti ecuperatorum civium Romanorum. idque fit ulmo die conventus: sed Romae certis diebus put consilium manumittuntur. Maiores vero triinta annorum servi semper manumitti solent, leo ut vel in transitu manumittantur, veluti cum raetor aut Proconsule in balneum vel in *th*ea·um eat. (§ 21.) Praeterea minor triginta anorum servus manumissione potest civis Romaus fieri, si ab eo domino qui solvendo non erat, *stamento* eum liberum et heredem relictum[c] — *desunt lin.* 24].*

§ 22. — *manumissi sunt*, La*t*ini *Iu*nia*ni*[d] *di*-*untur*: Latini id*eo*, *quia* adsimulati *sunt* La*tinis* o*loni*a*riis*; I*un*iani ideo, quia per legem Iuniam bertatem acc*ep*erunt, *cum* olim servi viderentur sse. (§ 23.) Non *tamen* illis p*er*mittit lex Iuia [e] nec ipsis testamentum facere, nec ex testaıento alieno capere, nec tutores testamento ari. (§ 24.) Quod autem diximus ex testamento os *ca*p*ere non* posse, i*ta* intellege*ndum est*, *ut* ıi*hil* dir*ec*to hered*it*atis legatorumve nomine *e*os

*) Scripturae quae in pag. LXXVa Cod. Veron. h. l. sequitur pauca vestigia erta extant, lin. 6: *spurios;* lin. 8: *creditor* — — *sex.*; lin. 10: *debitoris;* lin. 11: *egis;* lin. 12: *pecunia;* lin. 15: *ea traditione;* lin. 16: *mancipationibus;* lin. 19: *Latinum;* lin. 20: *is quia.* — Gaius certe coeperat agere de altero genere libertorum, quod etiam Epitome I. 1. § 2. h. l. indicat: *Latini sunt, qui aut per epistolam, aut inter amicos, aut convivii adhibitione manumittuntur.*

a) Ulp. I. 8. Cic. de Orat. I. 40. Liv. XLI. 9. (?) Dositheus § 19—21. (Lachm.)

b) vid. Aug. Bethmann Hollweg Diss. de causae probatione. Berol. 1820. 8.

c) de hac causa agit Ulp. I. 14. cf. Gai. II. 154. 160. 276. Inst. I. 6. § 1 fr. 42. 57. 60. D. de hered. inst. (28. 5.)

d) de hoc genere libertorum vid. Gai III. 56. Inst. III. 7. § 4. Ulp. I. 10. Dositheus cit. ad Inst. I 5. § 1. C. A. de Vangerow: Ueber die Latini Iuniani. Marb. 1833. 8.

e) cf. Gai II. 110. 275. III. 72. 73. Ulp. XX. 14. XXII. 3.

posse capere dicamus; *a*lioquin per fideicommissum capere possunt.

§ 25. Hi vero qui dediticiorum numero sunt nullo m*odo ex testamento* capere possunt, non magis quam qui liber peregrinusque *est.* nec ip*s*i *testamentum* facere possunt secundum *quod plerisque* plac*uit.*[a] (§ 26.) Pessima itaque libertas eorum est qui dediticiorum numero sunt: nec ulla lege aut senatusconsulto aut constitutione principali aditus illis ad civitatem Romanam datur.[b] (§ 27.) Quin et in urbe Roma vel intr*a* centesimum urbis Romae miliarium mo*r*ari prohibentur; et *si contra fecerint*, ipsi bonaque eorum publice venire iubentur ea condicione, ut ne in urbe Roma vel intra centesimum urbis Romae miliarium serviant, n*eve* u*m*q*uam manu*m*ittantur*; *et* si *manumiss*i fuerint, servi populi Romani esse iubentur. et haec ita lege Aelia Sentia conprehensa sunt.

Quibus modis LATINI *AD* CIVITATEM ROMANAM PERVENI*ANT*.* § 28. Latini multis modis ad civitatem Romanam perveniunt. (§ 29.) S*tatim* enim ea*dem* lege Aelia Sentia cautum est, ut minores triginta annorum manumissi *et* Latini facti, si uxores duxerint vel cives Romanas, vel Latinas coloniarias, *vel eius*dem condicionis cuius et ipsi essent, idque te*s*tati fuerint adhibitis non minus quam septem testibus civibus Romanis puberibus, et filium procreaverint, *et* is filius anniculus *fuerit*, per*mitt*atur *e*is, *si velint*, per *e*am legem adire Praetorem vel in provinciis Praesidem provinciae, et adprobare se e*x* lege A*elia* S*entia* uxorem duxisse et ex ea filium anniculum habere; et si is aput quem causa probata est id ita esse pronuntiaverit, tunc et ipse Latinus et uxor eius, si et ipsa eiusdem *condicionis sit*, *et ipsorum filius*, *si et ipse eiusdem*** condicionis sit, cives Romani esse iubentur. (§ 30.) Ideo autem in ips*orum filio* adiecimus „si et ipse e*ius*dem condicionis sit", q*uia* si uxor Latini civis Romana *est*, qui ex ea nascitur ex novo senatusconsulto quod auctore divo Hadriano factum est, civis Romanus nascitur. (§ 31.) Hoc tamen ius adipiscendae civitatis Romanae etiamsi so*l*i minores *tr*iginta annorum manumissi et Latini facti

---

*) hic articulus (§ 28—35.) suppleri potest ex Ulp. tit. III.

**) ita versus unus, qui errore librarii excidisse videtur, suppleri solet e ve articuli sequ. De re ipsa cf. Gai I. 66. 73. 80. III. 5. 73. Ulp. III. 3.

a) cf. Gai. III. 75. Ulp. XX. 14. XXII. 2.

b) cf. Gai. I. 67. 68. fr. 29. § 1. D. de test. milit. (29. 1.)

e Aelia Sentia habuerunt, tamen postea sconsulto quod Pegaso et Pusione Con- factum est, *etiam* maioribus triginta an- manumissis Latinis factis concessum est. Ceterum etiamsi an*te deces*serit Latinus, nni*culi filii* causam probarit, potest ma- *s* causam probare, et *sic* et ipsa fi*et* civis *ia* [*desunt* 39. *lin.* (§ 33. 34.)].* (§ 35.) *si uius et* in bonis et ex iure Quiritium sit, issus, ab eodem scilicet, et Latinus fieri *et* ius Quiritium consequi.

§ 3. Libertinorum autem status tripertitus antea fuerat. nam qui manumittebantur, modo maiorem et iustam libertatem consequebantur, et fiebant cives Romani; modo minorem, et Latini ex lege Iunia Norbana fiebant; modo inferiorem, et fiebant ex lege Aelia Sentia dediticiorum numero.[1] Sed dediticiorum quidem pessima condicio iam ex multis temporibus in desuetudinem abiit; Latinorum vero nomen non frequentabatur [al. *frequentatur*]: ideoque nostra pietas omnia augere et in meliorem statum reducere [al. *deducere*] desiderans, in duabus constitutionibus hoc emendavit et in pristinum statum reduxit, quia et a primis urbis Romae cunabulis una atque simplex libertas competebat, id est eadem quam habebat manumissor, nisi quod scilicet libertinus sit qui manumittitur, licet manumissor ingenuus sit. et dediticios quidem per constitutionem[2] nostram expulimus quam promulgavimus inter nostras decisiones, per quas, suggerente nobis Triboniano, viro excelso, Quaestore, antiqui iuris altercationes placavimus; Latinos autem Iunianos, et omnem, quae circa eos fuerat observantiam, alia constitutione[2] per eiusdem Quae-

i I. § 12—24.

C. de dediticia libert. toll.

C. de latina libertate toll.

---

in pag. LIV b. Cod. Veron. quae sequitur haec tantummodo legi posin. 4: *ipse filius cuius — —;* lin. 5: *debet causam probare, ut — —;* lin. 6: *anniculo —;* lin. 12: *illis — — dominis;* lin. 14: *Quiritium;* lin. 15: *caverit; in eius loc.;* lin. 19. 20: *aedificio — non minus quam partem — — — — patri- ii impenderit, ius Quiritium consequatur;* lin. 24: *frumenti — — — ad ius Qui-*
Item in pag. LIIIa quae sequitur, legi non possunt lin. 1 —15. usque ad ıltima lin. 15: *ius Quiritium fuerit — — —.* Göschen verba lin. 19. 20. ita da censet: (§ 33.) *Lege Iulia cautum est, ut Latinus si in perficiendo* aedificio non minus quam partem *semissariam* (*sextantariam?*) patrimonii sui impenus *Quir. consequ*atur. (cf. fr. 139. D. de V. S.) Ex Ulp. III. § 1. addi potest: *atinus civitatem Rom. accipit, si non minorem quam decem milium modiorum na- ıricaverit, et Romam sex annis frumentum portaverit, ex edicto divi Claudii.* ea erat modus ius Quir. consequendi *pistrino* et *militia* (Ulp. III. § 1. 5) et *e,* de qua Epitome I. 1. § 4. haec exhibet: *Nam Latini patronorum beneficio, i iterum ab ipsis aut testamento aut in ecclesia aut ante Consulem manumittan- ium Romanorum privilegium consequuntur.* De hac iteratione agit § 35 seq. et . 4.

storis suggestionem correximus, quae inter imperiales radiat sanctiones. et omnes libertos nullo, nec aetatis manumissi, nec dominii [al. *domini*] manumissoris, nec in manumissionis modo discrimine habito, sicuti antea observabatur, civitate Romana donavimus; multis additis modis, per quos possit libertas servis cum civitate Romana, quae sola in praesenti est, praestari.

Tit. VI. QUI, QUIBUS EX CAUSIS, MANUMITTERE NON POSSUNT.

§ 36. *Non tamen cuicumque volenti manumittere licet.*[a] (§ 37.) *nam is qui* in fraudem creditorum vel in fraudem patroni manumitt*it*, nihil agit, quia lex Aelia Sentia inpedit libertatem.[b]

Non tamen cuicumque volenti manumittere licet. nam is qui in fraudem creditorum manumittit, nihil agit: quia lex Aelia Sentia impedit libertatem. (§ 1.) Licet autem domino qui solvendo non est testamento servum suum cum libertate heredem instituere, ut fiat liber heresque ei solus et necessarius, si modo nemo alius ex eo testamento heres extiterit, aut quia nemo heres scriptus sit, aut quia is qui scriptus est qualibet ex causa heres non extiterit. idque eadem lege Aelia Sentia[1] provisum est, et recte: valde enim prospiciendum erat, ut egentes homines quibus alius heres extiturus non esset, vel servum suum necessarium heredem habeant qui satisfacturus esset creditoribus, aut hoc eo non faciente creditores res hereditarias servi nomine vendant, ne iniuria defunctus afficiatur. (§ 2.) Idemque iuris est, etsi sine libertate servus heres institutus est. quod nostra constitutio [2] non solum in domino qui solvendo non est, sed generaliter constituit, nova humanitatis ratione — ut ex ipsa scriptura institutionis etiam libertas ei competere videatur — cum non est verisimile, eum quem heredem sibi elegit, si praetermiserit libertatis dationem, servum remanere voluisse, et neminem sibi heredem fore. (§ 3.) [3]In fraudem autem creditorum manumittere videtur, qui vel iam eo tempore quo manumittit solvendo non est, vel qui datis libertatibus desiturus est solvendo esse. praevaluisse tamen videtur, nisi animum quoque fraudandi manumissor habuit, non impediri libertatem, quamvis bona eius creditoribus non sufficiant: saepe enim de facultatibus suis amplius quam in his est sperant homines. ita-

1) cf. Gai. I. 21.

2) est c 5. C. de necess. serv. her.

3) e Gai fr. 10. D. qui et a quib. manumissi.

---

a) de toto articulo vid. Ulp. I. 12—25.

b) cf. Gai. I. 47. fr. 55. 57. 60. 83. pr. D. de hered. inst. (28. 5.) Dosithei Interpr. § 16. (Lachmann): *Servum pigneri datum civem Romanum facere debitor non potest, nisi si forte solvendo sit.*

que tunc intellegimus impediri libertatem, cum utroque modo fraudantur creditores, id est et consilio manumittentis et ipsa re, eo quod bona non suffectura sunt creditoribus.

}. Item eadem lege minori xx
ım domino non aliter manumit-
ermittitur, quam si vindicta*
onsilium iusta causa manumis-
adprobata fuerit. (§. 39.)
autem causae manumis-
sunt: veluti si quis patrem
atrem aut paedagogum aut
taneum manumittat. sed et
causae, quas superius [§ 19.]
vo minore xxx annorum ex-
ous, ad hunc quoque casum
o loquimur adferri possunt.
:x diverso hae causae, quas
ore xx annorum domino ret-
s, porrigi possunt et ad ser-
ıinorem xxx annorum.
fr. 9 § 1. D. de manum. vind.

§ 4. Eadem lege Aelia Sentia domino minori viginti annis non aliter manumittere permittitur, quam si vindicta * apud consilium iusta causa manumissionis adprobata fuerit [al. *fuerint manumissi*]. (§ 5.) Iustae autem manumissionis causae sunt: veluti si quis patrem aut matrem aut filium filiamve aut fratrem sororemve naturales aut paedagogum aut nutricem educatoremve aut alumnum alumnamve aut collactaneum manumittat, aut servum procuratoris habendi gratia, aut ancillam matrimonii causa, dum tamen intra sex menses uxor ducatur, nisi iusta causa impediat; et qui manumittitur procuratoris habendi gratia ne minor septem et decem [al. *XVIII*] annis manumittatur. (§ 6.[1]) Semel autem causa adprobata, sive vera sive falsa sit, non retractatur.

). Cum ergo certus modus manu-
di minoribus xx annorum do-
per legem Aeliam Sentiam con-
s sit, evenit, ut qui xiiii an-
etatis expleverit, licet testa-
m facere possit, et in eo he-
sibi instituere legataque re-
re possit, tamen, si adhuc mi-
t annorum xx, li-
em servo dare non
.** § 41. Et quam-
ıtinum facere velit
xx annorum domi-
tamen nihilominus
aput consilium cau-
robare, et ita po-

(§ 7.) Cum ergo certus modus manumittendi minoribus viginti annis dominis per legem Aeliam Sentiam constitutus sit, eveniebat, ut qui quatuordecim annos aetatis expleverit, licet testamentum facere possit, et in eo heredem sibi instituere legataque relinquere possit, tamen, si adhuc minor sit annis viginti, libertatem servo dare non poterat. quod non erat ferendum, si [*enim*] is cui totorum bonorum in testamento dispositio data erat uni servo libertatem dare non permittebatur: quare [*nos*] non similiter ei, quemadmodum alias res, ita et servos suos in ultima voluntate disponere quemadmodum voluerit, permittimus, ut et libertatem eis possit prae-

---

haec verba contra Codicis Ver. et librorum Inst. fidem ita transponenda cen-
iebuhr, Goeschen et alii: non aliter vindicta manumittere permittitur, *quam*
'; vel similiter: cum ob grammaticorum regulas, tum quia causa probata
r amicos manumitti licet (Gai I 41) et ad testamentarias quoque manumis-
hoc ius perducitur (§ 7. I. h. t. fr. 27. D. de manumissis test. 40. 4.);
e ob causam Ulpianum I 13. vindictae mentionem omisisse putant. Huschke
non aliter man. permittitur, quam si vindicta, a. c. iusta causa manum. approbata,
erit. — Sed lectionem Codicis Ver. congruam genuinae legis Aeliae Sent.
esse docet Schrader ad h. l. Inst.

) ita Cod.; idem soloecismus est in Iustin. Inst. h. l.: *ut* — *poterat.*

stea inter amicos[a] manumittere.

stare? sed cum libertas inaestimabilis est, et propter hoc ante vicensimum aetatis annum antiquitas libertatem servo dare prohibebat: ideo nos, mediam quodammodo viam eligentes, non aliter minori viginti annis libertatem in testamento dare servo suo concedimus,[b] nisi septimum et decimum annum impleverit et octavum decimum tetigerit. cum enim antiquitas huiusmodi aetati et pro aliis postulare concessit, cur non etiam sui iudicii stabilitas ita eos adiuvare credatur, ut et ad libertates dandas servis suis possint provenire [al. *pervenire*]?

§ 42. Praeterea lege Furia Caninia certus modus constitutus est in servis testamento manumittendis. (§ 43.) nam ei qui plures quam duos neque plures quam decem servos habebit, usque ad partem dimidiam eius numeri manumittere permittitur. *ei* vero qui plures quam x *n*eque plures quam xxx servos habebit, usque ad tertiam partem eius numeri manumittere permittitur. at ei qui plures quam xxx, neque plures quam centum habebit, usque ad partem quartam *manumittere permittitur, nec latior licentia** datur. novissime ei qui plures quam c habebit, nec plures quam D, *amplius non* permittitur, quam ut quintam partem, neque plures *manumittat.* sed praescribit lex, ne cui plures manumittere liceat quam c. *igitur* si quis unum servum omnino aut duos ha*b*et, *de eo hac lege nihil cautum est;* et ideo liberam habet potestatem manumittendi. (§ 44.) Ac nec ad eos *quidem* omnino haec lex pertinet, qui sine testa*mento* manumittunt. itaque licet iis, qui vindicta aut censu aut inter amicos manumittunt, totam familiam suam liberare, scilicet si alia causa non inpediat libertatem. (§ 45.) Sed quod *d*e numero servorum testamento manumittendorum diximus, ita intell*egemus*, *ut ex eo* numero, ex quo dimidia aut tertia aut quarta aut quinta pars liberari *potest*, *utique tot manumittere* liceat, quot ex an-

Tit. VII. DE LEGE FURIA CANINIA SUBLATA.

Lege Furia [al. *Fusia*] Caninia certus modus constitutus erat in servis testamento manumittendis. quam, quasi libertatibus [al. *libertatis*] impedientem et quodammodo invidam, tollendam esse censuimus,[1] cum satis fuerat inhumanum, vivos quidem licentiam habere totam suam familiam libertate donare, nisi alia causa impediat libertati [al. *libertatem*], morientibus autem huiusmodi licentiam adimere.

1) est tit. Cod. de Lege Fur. Canin. tollenda.

---

*) supplevi haec verba et tres lacunas, quae in eodem articulo sequuntur, secundum ductus Cod. Ver., quantum fieri potest, et secundum ea quae sensus exigit, qui sane nemini dubius erit. Ceterum Cod. ita se habet, ut qualemcunque errorem librarii supponere possimus, vel adea transpositionem versuum: quod Lachmann mavult.

a) cf. pag. 11. not. a. et Gai. I § 44.

b) novum ius hoc ipso loco introductum, mox denuo mutatum est Authentica: *Hodie autem, ex quo testari possunt, possunt et libertates relinquere, antiqua lege cessante* (*ex novella* 119. *c.* 2.)

tecedenti numero licuit. et hoc ipsa *lege* *provisum* est. erat enim sane absurdum, ut x servorum domino quinque liberare liceret, quia usque ad dimidiam partem *ex eo* numero manumittere ei conceditur, *ulterius autem* XII servos habenti non plures liceret manumittere quam IIII. at eis qui plures quam x neque [*desunt lin.* 24].* (§ 46.) Nam et si testamento scriptis in orbem servis libertas data sit, quia nullus ordo manumissionis invenitur, nulli liberi erunt; quia lex Furia Caninia quae in fraudem eius facta sint rescindit. sunt etiam specialia senatusconsulta, quibus rescissa sunt ea quae in fraudem eius legis excogitata sunt.

§ 47. In summa sciendum est, *cum* lege Aelia Sentia cautum sit, ut *qui* creditorum fraudandorum causa manumissi sint liberi non fiant [§ 37.], etiam hoc ad peregrinos pertinere (senatus ita censuit ex auctoritate Hadriani); cetera vero iura eius legis ad peregrinos non pertinere.

§ 48. **Sequitur de iure personarum alia divisio.[a] nam quaedam personae sui iuris sunt, quaedam alieno iuri sunt subiectae. (§ 49.) Sed rursus earum personarum, quae alieno iuri subiectae sunt, aliae in potestate, aliae in manu, aliae in mancipio sunt. (§ 50.) Videamus nunc de iis quae alieno iuri subiect*ae* sint: si cognoverimus quae istae personae sint, simul intellegemus quae sui iuris sint.

§ 51. Ac prius dispiciamus de iis qui in aliena potestate sunt.

T. VIII. DE HIS QUI SUI VEL ALIENI IURIS SUNT.

Sequitur de iure personarum alia divisio. nam quaedam personae sui iuris sunt, quaedam alieno iuri subiectae sunt. rursus earum, quae alieno iuri subiectae sunt, aliae in potestate parentum, aliae in potestate dominorum sunt. videamus itaque de his quae alieno iuri subiectae sunt: nam si cognoverimus quae istae personae sunt, simul intellegemus quae sui iuris sunt.

Ac prius dispiciamus de his quae in potestate dominorum sunt.

---

*) paginae LXXX b. Cod. Ver. quae sequitur nonnisi verba: „*liberari* — — — — — — — *concedat*" in lin. 18 et 19. legi possunt. — Gai. Epit. I 2. § 2. haec exhibet: *Nam si aliquis in testamento plures manumittere voluerit, quam quot continet numerus supra scriptus, ordo servandus est: ut illis tantum libertas valeat, qui prius manumissi sunt, usque ad illum numerum, quem explanatio continet superius comprehensa; qui vero postea supra constitutum numerum manumissi leguntur, in servitute eos certum est permanere. Quodsi non nominatim servi vel ancillae in testamento manumittantur, sed confuse omnes servos suos vel ancillas is qui testamentum facit liberos facere voluerit, nulli penitus firma esse iubetur hoc ordine data libertas. sed omnes in servili condicione, qui hoc ordine manumissi sunt, permanebunt. nam et si ita in testamento servorum manumissio adscripta fuerit, id est in circulo, ut qui prior qui posterior nominatus sit, non possit agnosci, nulli ex his libertatem valere manifestum est* rel. cf. Gai. I 139. II. § 239. Ulp. I § 24. 25.

**) §§ 48—53. usque ad v. *coercetur* repetuntur in Gai fr. 1. D. de his qui sui i. (1. 6.)

a) Haec divisio complectitur §§ 48—141 h. C. Definitionem *potestatis* s. l. proponit Paul. fr. 215. D. de V. S. (50. 16.)

§ 52. In potestate itaque sunt servi dominorum. quae quidem potestas iuris gentium est: nam aput omnes peraeque gentes animadvertere possumus dominis in servos vitae necisque potestatem esse. et quo*d*cumque per servum adquiritur, id domino aquiritur. [cf. II. 86 sqq.] (§ 53.) Sed hoc tempore neque civibus Romanis, nec ullis aliis hominibus qui sub imperio populi Romani sunt, licet supra modum et sine causa in servos suos saevire. Nam ex constitutione *sacratissimi* I*mpe*ratoris Antonini qui sine causa servum suum occiderit, non minus teneri iubetur, quam qui alienum servum occiderit. Sed et maior quoque asperitas dominorum per eiusdem Principis constitutionem coercetur. Nam consultus a quibusdam Praesidibus provinciarum de his servis, qui ad fana deorum vel ad statuas Principum confugiunt, praecepit, ut si intolerabilis videatur dominorum saevitia, cogantur servos suos vendere. Et utrumque recte fit; male enim nostro iure uti non debemus: qua ratione et prodi*g*is interdicitur bonorum suorum administratio.

1) ex Ulp. fr. 2. D. de his qui sui.

§ 1. In potestate itaque dominorum sunt servi. quae quidem potestas iuris gentium est: nam apud omnes peraeque gentes animadvertere possumus dominis in servos vitae necisque potestatem esse [al. *fuisse*], et quodcumque per servum acquiritur, id domino acquiritur [al. *acquiri*.] (§ 2.) Sed hoc tempore nullis hominibus qui sub imperio nostro sunt licet sine causa legibus cognita et supra modum in servos suos saevire. Nam ex constitutione divi Pii Antonini qui sine causa servum suum occiderit, non minus puniri iubetur, quam qui servum alienum occiderit. Sed et maior asperitas dominorum eiusdem Principis constitutione coërcetur. Nam consultus a quibusdam Praesidibus provinciarum de his servis, qui ad aedem sacram vel ad statuas Principum confugiunt, praecepit, ut si intolerabilis videatur dominorum saevitia, cogantur servos bonis condicionibus vendere, ut pretium dominis daretur. et recte: expedit enim reipublicae, ne quis re suam male utatur. cuius rescripti, ad Aelium Marcianum emissi, verba haec sunt[1]: D o m i n o r u m q u i d e m p o t e s t a t e m i n s u o s s e r v o s i l l i b a t a m e s s e o p o r t e t, n e c c u i q u a m h o m i n u m i u s s u u m d e t r a h i. s e d d o m i n o r u m i n t e r e s t, n e a u x i l i u m c o n t r a s a e v i t i a m v e l f a m e m v e l i n t o l e r a b i l e m i n i u r i a m d e n e g e t u r h i s q u i i u s t e d e p r e c a n t u r. i d e o q u e c o g n o s c e d e q u e r e l i s e o r u m q u i e x f a m i l i a I u l i i S a b i n i a d s t a t u a m c o n f u g e r u n t; e t s i v e l d u r i u s h a b i t o s q u a m a e q u u m e s t, v e l i n f a m i i n i u r i a a f f e c t o s c o g n o v e r i s, v e n i r i i u b e, i t a u t i n p o t e s t a t e m d o m i n i n o n r e v e r t a n t u r. q u i S a b i n u s, s i m e a e c o n s t i t u t i o n i f r a u d e m f e c e r i t, s c i e t m e a d m i s s u m s e v e r i u s e x e c u t u r u m.

§ 54. [a] Ceterum cum aput cives Romanos duplex sit dominium, (nam vel in bonis vel ex iure Quiritium vel ex utroque iure cuiusque servus esse intellegitur), ita demum servum in potestate

---

a) de duplici dominio cf. Gai II 40. 88. III 166. Ulp. I 16.

i esse dicemus, si in bonis eius sit, etiamsi ex iure Quiritium eiusdem non sit. nam dum ius Quiritium in servo habet, is po- ›m habere non intellegitur.

5. Item in potestate no- unt liberi nostri[a] quos - nuptiis procreavimus. us proprium civium Ro- um est.* fere enim nulli nt homines, qui talem in suos habent potestatem, ı nos habemus. idque Hadrian*us* edicto quod suit de his, qui *sibi* li- ue suis ab eo civitatem ıam petebant, significa- ec m*e* prae*terit* Galata- entem credere, in pote- ** parentum liberos esse.

1. D. de ritu nuptiarum.
p. fr. 4. D. de his qui sui.

*Habent autem in potestate libe- Romani,*** si cives Roma- ores duxerint, vel etiam s peregrinasve cum qui- onubium habeant. cum :onubium id efficiat, ut

Tit. IX. DE PATRIA POTESTATE.

In potestate nostra sunt liberi nostri quos ex iustis nuptiis procreaverimus. (§ 1.[1]) Nuptiae autem sive matrimonium est viri et mulieris coniunctio, individuam consuetudinem vitae continens. (§ 2.) Ius autem potestatis quod in liberos habemus proprium est civium Romanorum: nulli enim alii sunt homines, qui talem in liberos habeant potestatem, qualem nos habemus.

(§ 3.[2]) Qui igitur ex te et uxore tua nascitur in tua potestate est. item qui ex filio tuo et uxore eius nascitur, id est nepos tuus et neptis, aeque in tua sunt potestate, et pronepos et proneptis, et deinceps ceteri. Qui tamen ex filia tua nascitur in tua potestate non est, sed in patris eius.

Tit. X. DE NUPTIIS.

Iustas autem nuptias inter se cives Romani contrahunt, qui secundum praecepta legum coëunt, masculi quidem puberes, feminae autem viripotentes, sive patresfamilias sint sive filiifamilias; dum tamen filiifamilias et consensum[b] habeant parentum, quorum in po-

haec verba §i 55. repetuntur in Gai fr. 3. D. de his qui sui (1. 6). Cete- . fr. 4. 5. eod.
) in potestat*em* est: sic Cod. Ver. — Böcking in Addendis pag. 342. edit. IV. tos locos collegit, quibus huius accusativi usus confirmatur, velut: *in potesta-* › G. I. 55. 57. 88. 132. Aes Salpens. c. 21. Liv. II. 14. Valer. Max. I. 6. Cicero . Pomp. 12. 33. Gell. I. 7; *in libertatem esse* Liv. XXXVII. 56; *in possessionem* ıi IV 153. et fr. 9. D. 41. 2. et Paulus, Ulp., Scaevola, Tryph. in Dig.; *tionem habere* Iavolenus fr. 107. D. 45. 1. Gai II. 136; *in vadimonium esse* Cic. ıint. 5, 22.; *in amicitiam* P. R. dicionemque *esse* Cic. div. 20, 66; *in moram* llust. *in censum manumitti* Dosith. § 17; *in custodiam habere* Liv. Tac.; *in ter- :liam esse* Lex agr. v. 1; *in Macedoniam esse*, Liv.; *in usum est* Gai III 123. 'er.; *in mentem est* Plaut.; *in eius personam procedit* G. II 217. etc.
*) ita prop. Göschen. Huschke duorum versuum spatium explere mavult ita: *autem nuptias contraxisse liberosque iis procreatos in potestate habere cives Ro- ı intelleguntur, si conubium intervenerit, hoc est* rel. De re ipsa cf. Gai. I 67. 88. Ulp. V. § 1—6. 8. fr. 19. 24. D. de statu hom. (1. 5.)
cf. fr. 4. D. de his qui sui i. (1. 6.) Ulp. libro I. Inst.: *Nam civium Romano- :dam sunt patresfamiliarum, alii filiifamiliarum, quaedam matresfamiliarum, quae- 'iaefamiliarum. patresfamiliarum sunt, qui sunt suae potestatis, sive puberes ıuberes; simili modo matresfamiliarum. filiifamiliarum et filiae, quae sunt in aliena te; nam qui ex me et uxore mea nascitur, in mea potestate est; item qui ex filio uxore eius nascitur, id est nepos meus et neptis, aeque in mea sunt potestate; ıepos et proneptis, et deinceps ceteri.*
cf. fr. 2. 3. D. de ritu nupt. (23. 2.) fr. 25. § 4. D. de acquir. hered. (29. › ritu nuptiarum vid. ad Gai. I 110 sqq. citt.

liberi patris condicionem sequantur, evenit ut non *solum* cives Romani fiant, set *et* in potestate patris sint. (§ 57.) Unde et veteranis quibusdam concedi solet principalibus constitutionibus conubium cum his Latinis peregrinisve quas primas post missionem uxores duxerint. et qui ex eo matrimonio nascuntur, et cives Romani et in potestatem parentum fiunt.

§ 58. *Sciendum autem est non omnes nobis uxores ducere licere:* nam a quarundam nuptiis abstinere debemus.

§ 59. Inter eas enim personas quae parentum liberorumve locum inter se optinent nuptiae contrahi non possunt, nec inter eas conubium est, velut inter patrem et filiam, v*el* matrem et filium, v*el* avum et neptem: et si tales personae inter se coierint, nefarias *atque incestas nuptias contraxisse dicuntur. et haec a*deo ita sunt, ut quamvis per adoptionem parentum liberorumve loco sibi esse coeperint, non possint inter se matrimonio coniungi, in tantum, ut et dissoluta adoptione idem iuris maneat: itaque eam quae nobis adoptione filiae aut neptis loco esse coeperit non poterimus uxorem ducere, quamvis eam emancipaverimus.

§ 60. Inter eas quoque personas quae ex transverso gradu cognatione iunguntur est quaedam similis observatio, sed non tanta. (§ 61.) Sane inter fratrem et sororem prohibitae sunt nuptiae, sive eodem patre eademque matre nati fuerint, sive alterutro eorum. sed si qua per adoptionem soror mihi esse coeperit, quamdiu quidem constat adoptio, sane inter me et eam nuptiae non possunt consistere; cum vero per emancipationem adoptio dissoluta sit, potero eam uxorem ducere; set *et* si ego emancipatus fuero, nihil inpedimento erit nuptiis.

testate sunt. nam hoc fieri debere, et civilis et naturalis ratio suadet in tantum, ut iussum parentis praecedere debeat. unde quaesitum est, an furiosi filia nubere, aut furiosi filius uxorem ducere possit? cumque super filio variabatur, nostra processit decisio [c. 25. C. de nupt.], qua permissum est, ad exemplum filiae furiosi filium quoque posse et sine patris interventu [al. *interitu*] matrimonium sibi copulare secundum datum ex constitutione modum.

§ 1. Ergo non omnes nobis uxores ducere licet. nam quarundam nuptiis abstinendum est.[a]

Inter eas enim personas quae parentum liberorumve locum inter se obtinent nuptiae contrahi non possunt, veluti inter patrem et filiam, vel avum et neptem, vel matrem et filium, vel aviam et nepotem, et usque ad infinitum. et si tales personae inter se coierint, nefarias atque incestas nuptias contraxisse dicuntur. Et haec adeo ita sunt, ut quamvis per adoptionem parentum liberorumve loco sibi esse coeperint, non possint inter se matrimonio iungi, in tantum, ut etiam dissoluta adoptione idem iuris maneat: itaque eam quae tibi per adoptionem fiiia aut neptis esse coeperit non poteris uxorem ducere, quamvis eam emancipaveris.

§ 2. Inter eas quoque personas quae ex transverso gradu cognationis iunguntur est quaedam similis observatio, sed non tanta. Sane enim inter fratrem et sororem nuptiae prohibitae sunt, sive ab eodem patre eademque matre nati fuerint, sive ex alterutro eorum. sed si qua per adoptionem soror tibi esse coeperit, quamdiu quidem constat adoptio, sane inter te et eam nuptiae consistere non possunt; cum vero per emancipationem adoptio dissoluta sit, poteris eam uxorem ducere; sed et si tu emancipatus fueris, nihil est impedimento nuptiis. et ideo con-

a) cf. ad. § 1—10. h. t. fr. 8. fr. 12. § 4. fr. 14. 15. 17. 39. 40. 53—55. 68. D. de ritu nupt. (23. 2.)

1) e Gai fr. 17. § 1. D. de ritu nupt.

§ 62. Fratris filiam uxorem ducere licet: idque primum in usum venit, cum divus Claudius Agrippinam, fratris sui filiam, uxorem duxisset. sororis vero filiam uxorem ducere non licet. et haec ita principalibus constitutionibus significantur. Item amitam et materteram uxorem ducere non licet.

2) cf. Diocl. c. 17. C. de nuptiis. c. 5. C. de incestis nupt.

§ 63. Item eam quae *nobis quondam socrus* aut nurus aut privigna aut noverca fuit. ideo *autem* diximus quondam, quia si adhuc constant eae nuptiae per quas talis adfinitas quaesita est, alia ratione *inter nos* nuptiae esse non possunt, quia neque eadem duobus nupta esse potest, neque idem duas uxores habere.

3) cfr. 14. § 4. D. de ritu nupt.

4) cfr. 34. § 2. D. eod.

5) ex Ulp. fr. 12. § 3. D. de ritu nupt.

6) cf. fr. 14. § 2. D. eod.

stat: [1]si quis generum adoptare velit, debere eum ante filiam suam emancipare; et si quis velit nurum adoptare, debere eum ante filium emancipare. (§ 3.) Fratris vel sororis filiam uxorem ducere non [2]licet. sed nec neptem fratris vel sororis ducere quis potest, quamvis quarto gradu sint: cuius enim filiam uxorem ducere non licet, eius neque neptem permittitur. eius vero mulieris quam pater tuus adoptavit filiam non videris impediri uxorem ducere, quia neque naturali neque civili iure tibi coniungitur. (§ 4.) duorum autem fratrum vel sororum liberi, vel fratris et sororis, iungi possunt. (§ 5.) item amitam, licet adoptivam, uxorem ducere non licet, item materteram: quia parentum loco habentur. qua ratione verum est, magnam quoque amitam et materteram magnam prohiberi uxorem ducere.

§ 6. Affinitatis quoque veneratione quarundam nuptiis abstinere necesse est. Ut ecce privignam aut nurum uxorem ducere non licet, quia utraeque filiae loco sunt. quod scilicet ita accipi debeat, si fuit nurus aut privigna: nam si adhuc nurus est, id est si adhuc nupta est filio tuo, alia ratione uxorem eam ducere non possis, quia eadem duobus nupta esse non potest; item si adhuc privigna tua est, id est si mater eius tibi nupta est, ideo eam uxorem ducere non poteris, quia duas uxores eodem tempore habere non licet. (§ 7.) [3]Socrum quoque et novercam prohibitum est uxorem ducere, quia matris loco sunt. quod et ipsum dissoluta demum affinitate procedit: alioqui, si adhuc noverca est, id est si adhuc patri tuo nupta est, communi iure impeditur tibi nubere, quia eadem duobus nupta esse non potest; item si adhuc socrus est, id est si adhuc filia eius tibi nupta est, ideo impediuntur nuptiae, quia duas uxores habere non possis. (§ 8.) [4]Mariti tamen filius ex alia uxore et uxoris filia ex alio marito, vel contra, matrimonium recte contrahunt, licet habeant fratrem sororemve ex matrimonio postea contracto natos. (§ 9.) [5]Si uxor tua post divortium ex alio filiam procreaverit, haec non est quidem privigna: sed Iulianus huiusmodi nuptiis abstinere debere ait; nam nec sponsam filii nurum esse, nec patris sponsam novercam esse, rectius tamen et iure facturos eos qui huiusmodi nuptiis se abstinuerint. (§ 10.) [6]Illud certum est serviles quoque cognationes impedimento esse nuptiis, si forte pater et filia, aut frater et soror manumissi fuerint. (§ 11.) Sunt et aliae personae, quae pro-

pter diversas rationes nuptias contrahere prohibentur, quas in libris digestorum seu pandectarum ex veteri iure collectorum [al. *collectarum*] enumerari permisimus.

§ 64. Ergo si quis nefarias atque incestas nuptias contraxerit, neque uxorem habere videtur, neque liberos. *hi enim* qui ex eo coitu nascuntur, matrem quidem habere videntur, patrem vero non utique: nec ob id in potestate eius sunt, *sed* quales sunt ii quos mater vulgo concepit. *nam nec hi* patrem habere *omnino* intelleguntur, cum *his etiam* incertus sit; unde solent spurii *f*ilii appellari, vel a Graeca voce quasi *σποράδην* concepti, vel quasi sine patre filii.

§ 12. Si adversus ea quae diximus aliqui coierint, nec vir, nec uxor, nec nuptiae, nec matrimonium, nec dos intellegitur. Itaque ii qui ex eo coitu nascuntur in potestate patris non sunt: sed tales sunt, quantum ad patriam potestatem pertinet, quales sunt ii quos mater vulgo concepit. nam nec hi patrem habere intelleguntur, cum his etiam [*pater*] incertus est: unde solent filii spurii appellari, vel a Graeca voce quasi *σποράδην* concepti, vel [*S. P.*] quasi sine patre filii. Sequitur ergo, ut et dissoluto tali coitu nec dotis exactioni locus sit. Qui autem prohibitas nuptias coëunt et alias poenas patiuntur, quae sacris constitutionibus continentur.[1]

1) c. 6. C. de incestis nupt.

§ 65. *Aliquando autem evenit, ut liberi qui statim ut nati* sunt parentum in potestate non fiant, ii postea tamen redigantur in potestatem. (§ 66.[a]) Itaque *si Latinus* ex lege Aelia Sentia uxore ducta filium procreaverit, aut Latinum ex Latina, aut civem Romanum ex cive Romana,[b] non habebit eum in potestate *at causa probata civitatem Romanam consequitur cum filio:* * simul ergo eum in potestate sua habere incipit.

§ 13. Aliquando autem evenit, ut liberi qui statim ut nati sunt in potestate parentum non fiant, postea autem redigantur in potestatem. Qualis est is [c]qui, dum naturalis fuerat, postea curiae datus, potestati patris subiicitur. nec non is qui, a muliere libera procreatus cuius matrimonium minime legibus interdictum fuerat, sed ad quam pater consuetudinem habuerat, postea ex nostra constitutione[2] dotalibus instrumentis compositis in potestate patris efficitur: quod et alii ex eodem matrimonio si fuerint procreati, [al. *quod et aliis liberis qui ex eodem matrimonio fuerint procreati*] similiter nostra constitutio praebuit.

2) c. 10. 11. C. de natural. liberis.

§ 67. Item [d]si civis Romanus Latinam aut peregrinam uxorem duxerit per ignorantiam, cum eam civem Romanam esse crederet, et filium

---

*) ita ex coniect. Huschkii. Sententia certe haec est: filio anniculo facto et causa probata Latinum, praeterquam quod civitatem adipiscatur tam ipse quam uxor eius et filius, si eiusdem condicionis sint, incipere etiam in potestate habere filium. (Göschen.)

a) cf. Gai I. 29. 73. 94. 95. III. 5. Ulp. VII. 4.

b) cf. Gai I. 30. 80.

c) *legitimationem per curiae oblationem* introduxit Theodosius II. c. 3. 4. C. de natur. liberis (5. 27) legitimationem *per subsequens matrimonium* primo Constantinus, deinde Zeno, Anastasius, Iustinianus c. 5—7. 10. 11. eod.; legitimationem *per rescriptum principis* et ius novissimum contin. nov. 12. c. 4; 18. c. 11; 78. c. 3; 74. c. 1. 2; 117. c. 2. d) cf. Gai II. 142. III. 5. 73. Ulp. VII. 4. V. 9.

rocreaverit, hic non est in potestate, quia ne uidem civis Romanus est, sed aut Latinus aut eregrinus, id est eius condicionis cuius et ma-:r fuerit, quia non aliter quisquam ad patris ondicionem accedit, quam si inter patrem et ıatrem eius conubium sit: sed ex senatuscon-ılto permittitur causam erroris probare, et ita xor quoque et filius *ad* civitatem Romanam per-eniunt, et ex eo tempore incipit filius in pote-ate patris esse. Idem iuris est, si eam per igno-ıntiam uxorem duxerit quae dedi*ti*ciorum numero st, nisi quod uxor non fit civis Romana. (§ 68.) em [a] si civis Romana per errorem nupta sit pe-:grino tamquam civi Romano, permittitur ei ıusam erroris probare, et ita filius quoque et aritus ad civitatem Romanam perveniunt, et :que simul incipit filius in potestate patris esse. !em iuris est si peregrino tamquam Latino ex ge Aelia Sentia nupta sit: nam et de hoc spe-aliter senatusconsulto cavetur. Idem iuris est iquatenus, si ei qui dedi*ti*ciorum numero est, mquam civi Romano aut Latino e lege Aelia :ntia nupta sit: nisi quod scilicet qui dediticio-.m numero est, in sua condicione permanet, et eo filius, quamvis fiat civis Romanus, in po-statem patris non redigitur. (§ 69.) Item si ıtina peregrino, quem Latinum esse crederet, ıpserit, potest ex *senatusconsulto* filio *nato* usam *erroris* p*robare*, *et ita om*nes fiunt ci-:s Romani, *et* filius in potestate patris esse in-pit. (§ 70.) *Idem iuris omnino est*, [b] si Latinus per rorem peregrinam *qua*si Latin*am* aut civem omanam e lege Aelia Sentia uxorem duxerit. 71.) Praeterea si civis Romanus, qui se credi-sse*t* Latinum, *duxisset* Latinam, permittitur : filio nato erroris causam *pro*bare, *tamquam si* : lege Aelia Sentia uxorem duxisset. Item h*is* *si licet* cives Romani essent, peregrinos se esse ·ed*i*disse*nt* et peregrinas uxores duxissent, per-ittitur ex senatusconsulto filio nato causam er-›ris probare: quo facto peregrina uxor civis omana *fit* et filius *quoque ita* non solum *ad civi-tem Romanam pervenit*, sed *etiam* in potesta-:m patris *redigitur*. (§ 72.) Quaecumque de :io esse diximus, eadem et de filia dicta intel-gemus. (§ 73.) Et quantum ad erroris causam ·obandam attinet, nihil interest cuius aetatis ius sive filia *sit* — — — — — — — — —

---

a) cf. Ulp. VII. 4. Paul. in Collat XVI. 3. §§. 7. 15. Gai I. 78 sqq.
b) cf. Gai I. 30.

— Latinus — — — — qui — — — — — —* nisi minor anniculo *sit* filius filiave, causa probari non potest. nec me praeterit in aliquo rescripto divi Hadriani ita esse constitutum, tamquam quod ad erroris quoque *causam* probandam [*desunt* 2. *lin.*] Imperator — — — tuendam dedit. (§ 74.) *Item* peregrin*o* [3½. *lin.*] uxorem duxisset et filio nato alias civitatem Romanam consecutus esset, deinde cum *quaereretur* an *causam* probare *posset*, *res*cripsit Imperator Antoninus perinde posse eum *causam pro*bare, atque si peregrinus mansisset. ex quo colligimus etiam peregrinum *causam* probare posse.** (§ 75.) *Ex iis* qu*ae* diximus ap*paret* — errore — — — — *per*egrinus [1½ *lin.*] qui*dem* — errorem — — matrimonium — — — — — — — — — — ea quae superius [§ 68] — — — nul*lus err*or intervenerit — — — — — — — — — — nullo casu — — — — — — — — —***

§ 76. [2 *lin.*] uxorem duxerit, *sicut supra* [§ 56] *quoque* di*x*imus, ius*tum* matrimonium contrahi † et tunc ex iis *qui* nascit*ur*, civis Romanus est et in potestate patris erit. (§ 77.) Itaque si civis Romana peregrin*o nupserit, is qui nascitur, licet omni modo peregrinus sit, tamen interveniente conubio iustus* †† filius *est*, *tamquam* si ex peregrina eum procreasset. hoc *tamen* tem*pore e* senatusconsulto quod auctore divo Hadriano factum est, *et*si non fuerit conubium inter civem Romanam et peregrinum, qui nascitur iustus patris filius est. (§ 78.) Quod autem diximus inter civem Romanam peregrinum*que matrimonio contracto eum qui* nascitur, peregrin*um* [*desunt* 11 *lin.*]. ††† (§ 79.)

---

*) cf. Gai I. 29. sententia haec est: in erroris causa probanda nihil interest, cuius aetatis filius sit: ex lege Aelia Sentia autem causa probari non potest, si filius minor anniculo sit (Göschen).

**) argumentum hoc fere est: Peregrinus si civem Romanam uxorem duxerit, sive interveniente errore sive non, is qui nascitur peregrinus est; sed matrimonio per errorem contracto poterit admitti causae probatio, quam, ubi nullus error intervenerit, cessare constat. (Göschen secundum Hollw.)

***) summa hujus articuli haec videtur: peregrinum ex Lege A. S. causam probare non posse, sed erroris causam probandam admitti. (Goeschen.)

†) ex iis quae sequuntur intelligitur Gaium loqui de cive Romano qui peregrinam, cum qua conubium habeat, uxorem duxerit. (Göschen.)

††) ita ex coniect. Lachmanni. cf. §. 92.

†††) in his undecim versibus (Cod. Ver. pag. XXIX a. v. 5—15) haec tantummodo legi possunt: lin. 7: *eadem lege* — — — — — — — — — *si partus;* lin. 8. 9: *qua et* [ei?] *conubium non sit* — — — — — — — *peregrinus ex eo coitu nascatur;* lin. 10: *saria lex,* lin. 14—16: *est* — *accedit. qua parte iubet lex peregrina peregrinum* — — — — — — — — *nam etiam lege* — — — — — — — — — *futurum erat.* — Totum articulum Göschen et Huschke ita fere supplere volunt: (§. 78.) Quod autem diximus inter civem Romanum peregrinumque matrimonio contracto, eum qui nascitur peregrinum *nasci, etiamsi co-*

Adeo autem hoc ita es*t*, u*t* [*desunt* 3 *lin.*]* sed etiam, qui Latini nominantur: sed ad alios Latinos pertinet, qui proprios populos propriasque civitate*s* habebant et erant peregrinorum numero. (§ 80.) *Eadem ratione* ex contrario ex Latino et cive R*omana qui nascitur*, civis Romanus nascitur. fuerunt tamen qui putaverunt ex lege Aelia Sentia contracto matrimonio Latinum nasci, *qui*a videtur eo *c*asu per legem Aeliam Sentiam et Iuniam conubi*um* inter eos dari, et semper conubium efficit, ut qui nascitur patris condicioni accedat:[a] al*i*ter vero contracto matrimonio eum qui nascitur iure gentium matri*s* condicionem sequi. at *vero hodie civis Romanus* est; *scilicet* hoc iure utimur ex senatusconsulto, quo auctore divo Hadriano significatur, ut *omni modo* ex Latino et cive Romana natus civis Romanus nascatur. (§ 81.) *His con*venient*er etiam ill*ud senatusconsulto [b]divo Hadriano auctore *s*ignificatur, ut ex Latino *et* per*e*grina, item contra ex peregrin*o et Latina qui nascitur*, matris condicionem *s*equatur. (§ 82.) Illud [c]quoque his conveniens est, quod ex ancilla et libero iure gentium servus nascitur, et ex libera et servo liber nascitur. (§ 83.) Animadvertere[d] tamen debemus, ne iuris gentium regulam vel lex aliqua vel quod legis vicem optinet, aliquo casu commutaverit. (§ 84.) Ecce enim ex senatusconsulto Claudiano[e] poterat civis Romana quae alieno servo volente domino eius coi*i*t, ipsa ex pactione libera permanere, sed servum procreare: nam quod inter eam et dominum istius servi convenerit, ex senatusconsulto ratum esse iubetur. sed

---

nubium inter patrem et matrem non sit, id lege Mensia (?) *introductum est.* eadem lege *illud quoque cavetur, ut* si *peregrinam, cum* qua *ei* conubium non sit, *uxorem duxerit civis Romanus,* peregrinus ex eo coitu nascatur. *Et in priore quidem specie* necessaria lex *Mensia fuit: nam alioquin conubio inter patrem et matrem non interveniente is qui natus* est *secundum iuris gentium regulam matris, non patris* condicioni accedit. || qua parte *autem* iubet lex *e cive Romano et* peregrina peregrinum *nasci, nihil novi introduxit:* nam etiam *sine ea* lege *e regula iuris gentium idem* futurum erat. (posterior pars ex coniect. Huschkii) cf. Ulp. V. 8. et fr. 24 D. de statu hom. (1. 5.)

*) proponit Goeschen: A*deo* autem hoc ita est, u*t non interveniente conubio matrem is quoque sequatur, qui ex cive Romano et Latina coloniaria vel Iuniana nascitur, quamquam hoc casu cessat Lex Mensia* (?). *quae sane non eos tantum spectat qui peregrini*, sed etiam qui Latini nominantur. — Huschke: A. a. h. i. e., ut *ex Latina et cive Romano qui nascitur, ex solo iure gentium matris condicioni accedat; quamquam lege Mensia non solum ceteri peregrini comprehenduntur,* sed etiam qui Latini nominantur. (cf. § 96. not.)

a) cf. Gai I. 56. 67.
b) cf. Gai I. 30. 66 (III. 73.)
c) cf. Ulp. V. 9. (Inst. I. 4 pr.)
d) cf. Ulp. fr. 24. D. de statu hom. (1. 5.)
e) cf. Gai I. 91. 160. Inst. III. 12.

postea divus Hadrianus iniquitate rei et inelegantia iuris motus restituit iuris gentium regulam, ut cum ipsa mulier libera permaneat, liberum pariat. (§ 85.) Ex *lege* — — *ex* ancilla et libero poterant liberi nasci: nam ea lege cavetur, ut si quis cum aliena ancilla quam credebat liberam esse coierit; si quidem masculi nascantur, liberi sint, si vero feminae, ad eum pertineant cuius mater ancilla fuerit. sed et in hac specie divus Vespasianus inelegantia iuris motus restituit iuris gentium regulam, ut omni modo, etiam si masculi nascantur, servi sint eius cuius et mater fuerit. (§ 86.) Sed illa pars eiusdem legis salva est, ut ex libera et servo alieno, quem sciebat servum esse, servi nascantur.[a] itaque apud quos talis lex non est, qui nascitur iure gentium matris condicionem sequitur et ob id liber est.

§ 87. Quibus autem casibus matris et non patris condicionem sequitur qui nascitur, iisdem casibus in potestate eum patris, etiamsi is civis Romanus sit, non esse plus quam manifestum est. et ideo superius [§ 67 sqq.] rettulimus, quibusdam casibus per errorem non iusto contracto matrimonio senatum intervenire et emendare vitium matrimonii, eoque modo plerumque efficere, ut in potestatem patris filius redigatur. (§ 88.) Sed si ancilla ex cive Romano conceperit,[b] deinde manumissa civis Romana facta sit, et tunc pariat, licet civis Romanus sit qui nascitur, sicut pater eius, non tamen in potestatem* patris est, quia neque ex iusto coitu conceptus est, neque ex ullo senatusconsulto talis coitus quasi iustus constituitur.

§ 89.[c] Quod autem placuit, si ancilla ex cive Romano conceperit, deinde manumissa pepererit, qui nascitur liberum nasci, naturali ratione fit. nam hi qui illegitime concipiuntur, statum sumunt ex eo tempore quo nascuntur: itaque si ex libera nascuntur, liberi fiunt, nec interest ex quo mater eos conceperit, cum ancilla fuerit. at hi qui legitime concipiuntur, ex conceptionis tempore statum sumunt. (§ 90.) Itaque si cui mulieri *civi Romanae praegnanti* aqua et igni *interdictum* fuerit, eoque modo peregrina *fiat*, et tunc pariat, conplures distinguunt et putant, si

---

*) cf. Gai I. §. 55. not.

a) cf. fr. 2. pr. D. ne de statu defunct. (40. 15.) c. 3. C. soluto matr. (5.

b) cf. Gai I. 82. 85. 89.

c) ad §§ 89. sqq. cf. Ulp. V. 8—10. fr. 18. 24. D. de statu hom. (I. 5.) 2. §. 3. D. ad SC. Tertull. (38. 17.) coll. tit. J. I. 4.

uidem ex iustis nuptiis conceperit, civem Roianum ex ea nasci, si vero volgo conceperit, eregrinum ex ea nasci. (§ 91.) Item si qua ıulier civis Romana praegnas ex senatusconsulto laudiano ancilla facta sit ob id, quod alieno servo ierit denuntiante domino eius [cf. § 160], conplu*es distingu*unt et existimant, si quidem ex iu;is nuptiis conceperit, civem Romanum ex ea asci, si vero volgo conceperit, *servum* nasci eius ıius mater facta est ancilla. (§ 92.) *Item pegrina* quoque si vulgo conceperit, deinde civis omana *facta sit, et pari*at, civem Romanum parit; vero ex peregrino, *cui* secundum leges moresue peregrinorum coniuncta *est*, videtur ex senaısconsulto quod auctore divo Hadriano factum *st* peregrinus *nasci*, *nisi* patri *eius* civitas Roıana *quaesita* sit.

§ 93. Si peregrinus *cum liberis civitate Romana donatus fuerit,** *non* ali*ter* filii in potestate *eius fiunt*, *uam si Imperator eos in potestatem* rede*g*erit. quod a demum is facit, si causa cognita aestimaverit oc filiis expedire: diligentius atque exactius *nim* causam cognoscit de impuberibus absentiusque. et haec ita edicto divi Hadriani significantur. (§ 94.) Item si *q*uis cum uxore praenante civitate Romana donatus sit, quamvis is ui nascitur, ut supra diximus [§ 92], *civis* Roıanus sit, tamen in potestate patris non fit: idue subscriptione divi Hadriani significatur. qua le causa qui intellegit uxorem suam esse praegnatem, dum civitatem sibi et uxori ab Imperatore petit, simul ab eodem petere debet, ut eum qui natus erit in potestate sua† habeat. (§ 95.) Alia causa est eorum qui Latini sunt†† *et* cum liberis suis ad civitatem Romanam perveniunt: nam horum *in potestate fiunt* liberi. quod ius quibusdam pe*regrinis*** [*desunt lin.* 4] (§ 96.) magi-

---

*) ita ex coniect. Lachmanni et Huschkii. De re ipsa cf. Gai III. 20.

†) *suam* Cod. Ver. ††) Huschke mavult: *Latii iure.*

**) Niebuhr ex hoc loco duplex ius: „*Latii maioris*" et „*Latii minoris*": demonstrat. Quo non adoptato Huschke articulum ad sensum ita supplet: quod ius quibusdam peregrinis *datum est, eoque pertinet quod Latini eo, quod stirpe ex se domi relicta cum uxore liberisque suis Romam migrant, et aliis quibusdam rebus et sibi et uxori liberisque suis civitatem Romanam quaerunt. illud vero ius, per quod Latini etiam eo, quod* magistratum gerunt, civitatem R. consequuntur, minus latum est, cum hi tantum ipsi qui mag. g. rel. cf. Cic. pro Balb. 23. 24. Liv. 41. 8. Lex Servil. (ed. Klenze) c. 23. Huschke, Gaius p. 3—24. — Nuper vero Mommsen hoc proposuit: quod ius quibusdam peregrinis *civitatibus concessum est tributo iure maioris Latii. Eo enim differunt Latium maius et minus, quod maius Latium est, cum non solum qui magistratum gerunt, sed coniuges et parentes et liberi* etiam *eorum*, qui magistratum gerunt, civitatem Rom. consequuntur: (§ 96) minus Latium, cum hi tantum qui rel. (coll. aere Salpens. cap. 21—23. 25.) Vid. Mommsen die Stadtrechte

stratum gerunt, civitatem Romanam consequuntur; minus latum [*Latium*?] est, cum hi tantum qui vel magistratum vel honorem gerunt ad civitatem Romanam perveniunt. idque conpluri*bus* epistulis Principum significatur. [1 *lin.*]

§ 97. *Non solum tamen naturales liberi, secundum ea quae* diximus, in potestate nostra sunt, verum et hi quos adoptamus.

§ 98.* Adoptio autem duobus modis fit, aut populi auctoritate, aut inperi*o* magistratus, velut Praetoris. (§ 99.) Populi auctoritate adoptamus eos qui sui iuris sunt: qu*ae* species adoptionis dicitur adrogatio, quia et is qui adoptat rogatur, id est interrogatur an velit eum quem adoptaturus sit iustum sibi filium esse; e*t* is qui adoptatur rogatur[a] an id fieri patiatur; et populus rogatur an id fieri iubeat. Imperio m*a*gistratus adoptamus[c] eos qui in potestate parentium sunt, *sive* primum gradum liberorum optineant, qualis est filius et filia, sive inferiorem, qualis est nepos, neptis, pronepos, proneptis. (§ 100.) Et quidem illa adoptio quae per populum fit nusquam nisi Romae fit: at haec etiam in provinciis aput Praesides earum fieri solet. (§ 101.) Item per populum feminae non adoptantur; nam id magis placuit. Apu*t* Praetorem vero vel in provinciis aput Proconsul*em* Legatumve etiam feminae solent adoptari.

Tit. XI. DE ADOPTIONIBUS.

Non solum tamen naturales liberi, secundum ea quae diximus, in potestate nostra sunt, verum etiam hi quos adoptamus.

§ 1. Adoptio autem duobus modis fit, aut principali rescripto,[b] aut imperio magistratus. Imperatoris auctoritate adoptare quis potest eos easve qui quaeve sui iuris sunt. quae species adoptionis dicitur arrogatio. Imperio magistratus adoptare licet eos easve qui quaeve in potestate parentum sunt, sive primum gradum liberorum obtineant, qualis est filius, filia, sive inferiorem, qualis est nepos, neptis, pronepos, proneptis.

§ 2. Sed hodie ex nostra constitutione,[1] cum filiusfamilias a patre naturali extraneae personae in adoptionem datur, iura potestatis naturalis patris minime dissolvuntur, nec quicquam ad patrem adoptivum transit, nec in potestate eius est, licet ab intestato iura successionis ei a nobis tributa sunt. si vero pater naturalis non extraneo, sed avo filii sui materno, vel si ipse pater naturalis fuerit emancipatus, etiam avo paterno vel proavo simili modo paterno vel materno filium suum dederit in adoptionem: in hoc casu, quia in unam personam concurrunt et na-

1) est c. 10. C. de adoptionibus.

der Lat. Gem. Salpensa etc. (1855) p. 405. not. 40. De re ipsa cf. etiam Gai I. 79. 131. III. 56. Appian. B. C. II. 26. (*Λατίου δίκαιον*) coll. Cic. ad Attic. V. 11. § 1. 2. Gellius XVI. 3. Asconius in Pison. (ed. Orell.) p. 3: *Pompeius — veteribus incolis dedit ius Latii, ut possent habere ius quod ceterae Latinae coloniae, id est ut gerendo magistratus civitatem Rom consequerentur.* Strabo IV. 1. § 13 (*τὸ καλούμενον Λατεῖον*)

*) §§ 98. 99. 103. 107. repetuntur in Gai fr. 2. D. de adopt. (1. 7.) cf. fr. 1. D. eod. Ulp. tit. VIII. Gell. V. 19.

a) Cic. pro domo c. 29: *interrogatum: auctorne esses, ut in te P. Fonteius vitae necisque potestatem haberet, ut in filio?*

b) i. e. novo modo, qui pedetentim in locum adoptionis per populum successit. Gell. V. 19. fr. 21. 38. 39. D. de adopt. (1. 7.) Diocl. c. 6. 8 C. (8. 48) De causae cognitione vid. fr. 15. § 2. 3. D. de adopt. (1. 7.)

c) de ritu adoptionis vid. Gai I. 132.

turalia et adoptionis iura, manet stabile ius patris adoptivi, et naturali vinculo copulatum, et legitimo adoptionis modo [al. *nodo*] constrictum [al. *contractum*, v. *constructum*], ut et in familia et potestate huiusmodi patris adoptivi sit.

2. Item inpuberem pulum adoptari ali- prohibitum est, do permissum est. x epistula optimi toris Antonini quam Pontificibus, si iu- sa adoptionis esse ur, cum quibusdam onibus permissum ut Praetorem vero, rovinciis aput Pro- m Legatumve, cu- que aetatis adopta- umus.

§ 3. Cum autem impubes per principale rescriptum arrogatur: causa cognita arrogatio permittitur, et exquiritur causa arrogationis,[1] an honesta sit expediatque pupillo, et cum quibusdam condicionibus arrogatio fit, id est ut caveat arrogator personae publicae, hoc est tabulario, si intra pubertatem pupillus decesserit, restituturum se bona illis, qui, si adoptio facta non esset, ad successionem eius venturi essent. item non alias emancipare eos potest arrogator, nisi causa cognita digni emancipatione fuerint, et tunc sua bona eis reddat. sed etsi decedens pater eum exheredaverit, vel vivus sine iusta causa eum emancipaverit, iubetur quartam partem ei suorum bonorum relinquere, videlicet praeter bona quae ad patrem adoptivum transtulit, et quorum commodum ei acquisivit postea.

9. D. de adopt. c. 2. C. eod. si quid in fraud. patr.

I. 106. fr. 16. 40. D h. t.

§ 4.[2] Minorem natu non posse maiorem adoptare placet: adoptio enim naturam imitatur, et pro monstro est, ut maior sit filius quam pater. debet itaque is qui sibi per arrogationem vel adoptionem filium facit plena pubertate, id est decem et octo annis praecedere. (§ 5.[3]) Licet autem et in locum nepotis vel pronepotis, vel in locum neptis vel proneptis, vel deinceps adoptare, quamvis filium quis non habeat. (§ 6.) Et tam filium alienum quis in locum nepotis potest adoptare, quam nepotem in locum filii. (§ 7.[4]) Sed si quis nepotis loco adoptet, vel quasi ex eo filio quem habet iam adoptatum vel quasi ex illo quem naturalem in sua potestate habet: in eo casu et filius consentire debet, ne ei invito suus heres agnascatur. sed ex contrario, si avus ex filio nepotem dat in adoptionem, non est necesse filium consentire.

43. D. eod.

10. 11. D. eod.

D. de libris et post.

3. Illud vero utriusque ado- commune est, quia et hi qui re non possunt, quales sunt es, adoptare possunt. (§ 104.) e vero nullo modo adoptare t, quia ne quidem naturales in potestate habent. (§ 105.) i quis per populum sive apud rem vel aput Praesidem pro- adoptaverit, potest eundem

§ 8. In plurimis autem causis assimilatur is qui adoptatus vel arrogatus est, ei qui ex legitimo matrimonio natus est. et ideo si quis per Imperatorem, sive apud Praetorem, vel apud Praesidem provinciae non extraneum adoptaverit, potest eundem alii in adoptionem dare. (§ 9.[5]) Sed et illud utriusque adoptionis commune est, quod et hi qui generare non pos-

alii in adoptionem dare. (§ 106.) Set illa quaestio est, an minor natu maiorem natu adoptare possit: *idque* * utriusque adoptionis commune est.

1) cf. Diocl. c. 5. C. de adopt.

sunt, quales sunt spadones, adoptare possunt; castrati autem non possunt. (§ 10.) Feminae quoque adoptare non possunt, quia nec naturales liberos in potestate sua habent: sed ex indulgentia Principis ad solatium liberorum amissorum adoptare possunt.[1]

§ 107. Illud proprium est eius adoptionis quae per populum fit, quod is qui liberos in potestate habet, si se adrogandum dederit, non solum ipse potestati adrogatoris subicitur, set etiam liberi eius in eiusdem fiunt potestate *t*anquam nepotes.

§ 11. Illud proprium est illius adoptionis quae per sacrum oraculum fit, quod is qui liberos in potestate habet, si se arrogandum dederit, non solum ipse potestati arrogatoris subiicitur, sed etiam liberi eius in eiusdem fiunt potestate tamquam nepotes. sic enim et divus Augustus non ante Tiberium adoptavit, quam is Germanicum adoptavit: ut protinus adoptione facta incipiat Germanicus Augusti nepos esse.

§ 12. Apud Catonem bene scriptum refert antiquitas, servi [al. *servos*] si a domino adoptati sint, ex hoc ipso posse liberari. unde et nos eruditi in nostra constitutione[1] etiam eum servum quem dominus actis intervenientibus filium suum nominaverit liberum esse constituimus, licet hoc ad ius filii accipiendum ei non sufficit.

1) tit. C. de Latina libert. toll. (§ 10.)

§ 108.[a] *Nunc de his personis videamus quae in manu nostra sunt.* ** *quod* et ipsum ius proprium civium Romanorum est. (§ 109.) Sed in potestate quidem et masculi et feminae esse solent: in manum autem feminae tantum conveniunt. (§ 110.) Olim itaque tribus modis in manum conveniebant, usu, farreo, coemptione. (§ 111.) Usu in manum conveniebat quae anno continuo nupta perseverabat; *quae enim* velut annua possessione usucapiebatur, in familiam viri transibat filiaeque locum optinebat. itaque lege duodecim tabularum cautum *erat*, si qua nollet eo modo in manum mariti conv*enire*, *ut quotan*nis trinoctio abesset a*t*que *ita usum* cuiusque anni interrumperet. set hoc totum ius partim legibus subla-

---

*) Lachm.: *id quoque*. Cetera verba huius articuli certa sunt. Huschke tamen emendat: Sed *et illud, quod* quae*situm* est, an minor natu maiorem adoptare possit, utriusque adoptionis commune est.

**) ita Göschen.

a) De his quae in manu sunt vide Ulp. tit IX. Gai II. 118. 136. III. 40. 41. Servium ad Georg. I. v. 31. et ad Aeneid. IV. v. 103. 214. 374. Boeth. II. ad Cic. Topic. c. 3. § 14. Cicer. pro Flacco c. 34. § 84. pro Murena 12. § 27. Gell. III. 2. § 13. X. 23. XVIII. 6. § 9. Tacit. Annal. IV. 16.

b) Cic. Topic. cap. 4: *Genus est uxor, eius duae formae, una matrum familias quae in manum convenerunt; altera earum quae tantummodo uxores habentur.* — Boethius ad Top. c. 3. § 14. (Orell. 299.): *quae autem in manum per coemtionem convenerant, hae matresfamilias vocabantur. Quae vero usu et farreatione minime.*

tum est, partim ipsa desuetudine oblitteratum est. (§ 112.) Farreo in manum conveniunt *per* quoddam genus sacrificii — — — — — —* in quo farreus panis adhibetur: unde etiam confarreatio dicitur. *sed conplura* praeterea huius iuris ordinandi gratia cum certis et sollemnibus verbis, praesentibus decem testibus aguntur et fiunt. *quod* ius etiam nostris temporibus in usu est: nam flamines maiores, id est Diales, Martiales, Quirinales, *sicut reges** sacrorum, nisi *sint* confarreatis *nuptiis nati*, *inaugurari non* videmus** — *confarreatio* — — — — — — — — † (§ 113.) *Coemptione in manum* conveniunt per mancipationem, *id est* per quandam imaginariam venditionem, *adhibitis* non *minus* quam v testibus, civibus Romanis puberibus, item libripende, *asse is sibi emit* mulierem, †† cuius in manum convenit. (§ 114.) Potest autem coemptionem facere mulier non solum cum marito suo, sed etiam cum extraneo: *unde* aut matrimonii causa facta coemptio dicitur, aut fiduciae causa. *quae* enim cum marito suo facit coemptionem, *ut* aput eum filiae loco sit, dicitur matrimonii causa fecisse coemptionem: quae vero alterius rei causa facit coemptionem *cum viro suo aut* cum extraneo, velut tutelae evitandae causa, dicitur fiduciae causa fecisse coemptionem.[a] (§ 115.) Quod est tale: si qua velit quos habet tutores reponere, ut alium nanciscatur, iis *auctoribus* coemptionem facit; deinde a coemptionatore reman-

---

*) Göschen proponit: *quod adoreo farre fit, id est*, quod cum ductibus Cod. maximam partem congruit: sed fortasse glossema latet. De ipsa re cf. Servius ad Georgic. I. v. 31: *nuptiae fiebant — farre, si per Pontificem Maximum et Dialem Flaminem, per fruges et molem salsam coniungebantur, unde confarreatio appellatur; ex quibus nuptiis patrimi nascebantur.* Alii ad Plinium H. N. XVIII. 3 respiciunt (*novae nuptae farreum praeferebant*).

**) ita ex coniect. Savinii et Heffteri.

†) fortasse addidit: dumtaxat sacrificiorum causa suo tempore in usu esse.

††) ductus Cod. sane multifariam explicari possunt. Heffter prop.: *una cum muliere eoque* (quod proxime fere ad Sched. accedere dixerim); Göschen: *praeter mulierem eumque;* vel etiam: *nummo emit mulierem is;* Huschke nunc: *asse emente muliere eo;* Klenze: *venumdatur mulier ei;* Rossbach (Röm. Ehe): *auctores* (pater et tutores) *vendunt mulierem;* Böcking (IV): *asse is* (vel *vir*) *sibi emit mulierem.* — Boethius II. ad Cic. Topic. c. 3. § 14. rem ita describit: *Coemtio vero certis solennitatibus peragebatur, et sese in coemendo invicem interrogabant: vir ita, an mulier sibi materfamilias esse vellet? illa respondebat, velle. Item mulier interrogabat, an vir sibi paterfamilias esse vellet? ille respondebat, velle. Itaque mulier viro conveniebat in manum. — Quam solennitatem in suis Institutis Ulpianus refert.* Eadem fere habet Servius ad Aeneid. IV. 214.; ad Georg. I. v. 31. vero de antiquo ritu loquitur, *quo se maritus et uxor invicem emebant* (?), et similiter Isidorus V. 24. § 26. (Lindem.) *ritus, quo se maritus et uxor invicem emebant.* Auctoritatem patrisfamilias ad coemtionem faciendam necessariam memorat Paul. in Collat. IV. 2 et. 7.; auctoritatem tutorum Cicero pro Flacco c. 34. Gai I 195.

a) cf. Gai I, 118. 136. 166. Cicero pro Mur. c. 12. § 27 cit.

cipata ei cui ipsa velit, et ab eo vindicta manumissa, incipit eum habere tutorem, a quo manumissa est:[a] qui tutor fiduciarius dicitur, sicut inferius [§ 195] apparebit. (§ 115a.) Olim etiam testamenti faciendi gratia fiduciaria fiebat coemptio.[b] tunc enim non aliter feminae testamenti faciendi ius habebant, exceptis quibusdam personis, quam si coemptionem fecissent remancipataeque et manumissae fuissent. set hanc necessitatem coemptionis faciendae ex auctoritate divi Hadriani senatus remisit. — — — — — femina — — — — — — (§ 115b.) *Licet autem mulier* fiduciae causa cum viro suo fecerit coemptionem, nihilominus filiae loco incipit esse: nam si omnino qualibet ex causa uxor in manu viri sit, placuit eam *iura* filiae nancisci.

§ 116. Superest ut exponamus quae personae in mancipio[c] sint. (117.) Omnes igitur liberorum personae, sive masculini sive feminini sexus, quae in potestate parentis sunt, mancipari ab hoc eodem modo possunt, quo etiam servi mancipari possunt. (§ 118.) Idem iuris est in earum personis quae in manu sunt. nam feminae a coemptionatoribus eodem modo possunt *mancipari quo liberi a parente mancipantur; adeo* quidem, *ut* quamvis ea sola aput coemptionatorem filiae loco sit quae ei nupta sit, tamen nihilo minus etiam quae ei nupta non *sit**, nec ob id filiae loco sit, ab eo mancipari possit. (§ 118a.) Plerumque solum et a parentibus et a coemptionatoribus mancipantur, cum velint parentes coemptionatoresque e suo iure eas personas dimittere, sicut inferius evidentius apparebit. (§ 119.**) Est autem mancipatio, ut supra [§ 113] quoque diximus, imaginaria quaedam venditio: quod et ipsum ius proprium civium Romanorum est. eaque res ita agitur.[d] adhibitis non minus quam quin-

*) ita Lachm., Cod.: *est.*

**) §um 119. exhibet Boethius III. in Cic. Topic. c. 5. § 28 (p. 322. O vv.: *Eiusdem autem Gai libro Inst.* I. *de nexu faciendo haec verba sunt.*

a) cf. Gai II. 137. 195.

b) cf. Gai II. 112. 113. 118. 121. 122. III. 43.

c) de mancipii causa cf. Gai I. 49. 123. 138. 140. 141. II. 160. III. IV. 79—81. Liv. XLI. 8. in fin. Festus v. *deminutus capite appellabatur*, - *liber alteri mancipio datus est.* — De acquisitionibus per eos quos in mancipi bemus: Gai II. 86. 90. 96. III. 114. Ulp. XIX. 18.

d) cf. Gai I. 132. 134. sqq. II. 104. III. 167. Boethius l. c. in Top. 5. Ulp. XIX. 3. 4. Theophilus I. 12. § 6. Varro de L. L. IX. 83. (Müller): *P sibus nonnunquam aes dicebant antiqui, a quo dicimus assem tenentes: hoc aere (que libra.* Festus v. Rodus (Müller 265): *in mancipando, cum dicitur: rud ibram ferito, asse tangitur libra.*

que testibus civibus Romanis puberibus, et praeterea alio eiusdem condicionis qui libram aeneam teneat, qui appellatur libripens, is *qui* mancipio accipit rem, *aes** tenens ita dicit: HUNC EGO HOMINEM EX IURE QUIRITIUM MEUM ESSE AIO, ISQUE MIHI EMPTUS EST HOC AERE AENEAQUE LIBRA: deinde aere percutit libram, idque aes dat ei a quo mancipio accipit, quasi pretii loco. (§ 120.) Eo modo et serviles et liberae personae mancipantur. animalia quoque quae mancipi sunt [II. 15 sqq.], quo in numero habentur boves, equi, muli, asini; item praedia tam urbana quam rustica quae et ipsa mancipi sunt, qualia sunt Italica, eodem modo solent mancipari. (§ 121.) In eo solo praediorum mancipatio a ceterorum mancipatione differt, quod personae serviles et liberae, item animalia quae mancipi sunt, nisi in praesentia sint, mancipari non possunt: adeo quidem, ut eum *qui* mancipio accipit adprehendere id ipsum quod ei mancipio datur necesse sit: unde etiam mancipatio dicitur, quia manu res capitur. praedia vero absentia solent mancipari. (§ 122.) Ideo autem aes et libra adhibetur, quia olim aereis tantum nummis utebantur; et erant asses, dupondii, semis*ses et* quadrantes, nec ullus aureus vel argenteus *nummus in* usu erat, sicut ex lege XII tabularum intellegere possumus; eorumque nummorum vis et potes*tas* non in numero erat, sed in pondere *nummorum. veluti* asses librales erant, et dipondii *tum* erant *bilibres;*** *unde etiam* dipondius dictus *est quasi duo* pondo:*** *quod* nomen adhuc in usu retinetur. semis*ses quoque* et quadrantes pro rata scilicet portione *librae aeris habebant certum pondus.*† *item* qui daba*nt olim pecuniam non* adnumeraba*nt* †† eam, sed a*ppendebant*. unde servi quibus per*mittitur* administratio p*ecuniae* dispensat*ores* appellati sunt et ad*huc appellan*tur. (§ 123.) Si tamen quaerat ali*quis*, *qu*are citra coemption*em feminae etiam mancipentur:* ††† ea qui-

*) *aes* inserit Huschke, ut apud Boethium: *aes tenens*; apud Varronem: *assem tenentes*. Rei praesentiam ne necessariam quidem esse (Gai I. 121) observat Böcking.

**) *bilibres* ex coniect. Hollwegii et Huschkii. — Lachmann: *duas libras pondo*. De re cf. Varro L. L. V. 169. (Müll.) Paul D. ex Festo v. *Grave aes*.

***) ita Lachmann. †) ex coniect. Huschkii.

††) ita ex Huschkii coniect., ut apud Isidorum X. v. Dispens.: *quia prius qui dabant pecuniam non numerabant eam, sed appendebant*. — Lachmann proponit: *qui dabat pecuniam praesentem, is tum non adnumerabat* rel. Cf. Varro de L. L. V. 183. Müll.

†††) ex coniect. Lachmanni, quae tamen parum certa videtur. — Huschke: Si t. quaerat a., qua re *viro* coemptio*ne emta mancipatis distet*, ea quidem rel. Alia proponit Rossbach R. Ehe 68 sq.

dem quae coemptionem faci*t*, *non deducitur in** servilem condicionem, a *parentibus vero et a coemptionatoribus** mancipa*ti* mancipataeve servorum loco constituuntur, adeo quidem, ut ab eo cuius in mancipio sunt neque hereditate*m* neque legata aliter capere pos*s*int, quam *si* simul eodem testamento liberi esse iubeantur, sicuti iuris est in persona servorum. sed differentiae ratio manifest*a* e*st*, cum a parentibus et a coemptionatoribus *i*isdem verbis mancipio accipiuntur quibus servi; quod non similiter *fit* in *coemptione*.

§ 124. Videamus nunc, quib*us modis ii qui a*lieno iur*i* *sub*iecti sunt eo iure liberentur.[a] (§ 125.) *Ac* pri*us* de his dispiciamus qui in potestate sunt. (§ 126.) Et quidem *servi que*madmodum *potestate liberentur*, *ex his intellege*re possumus quae de servis manum*ittendis su*perius [§. 13 sqq.] *ex*posuimus.

§ 127. Hi vero qui *in potestate parentis sunt mortuo eo sui iuris fiunt. Sed hoc di*stinctionem recipit.[b] nam *mortuo patre sane* omnimodo filii filiaeve sui iuris efficiunt*ur*. mortuo vero av*o non omnimodo nepotes neptesque* sui *iuris fiunt*, *sed ita*, *si post mortem avi* in patris sui potestatem recasuri non *sunt*. *ita*que si *moriente avo pater eorum et vivat et in potestate* patris fuerit, tunc post *obitum avi* in potestate pat*ris sui fiunt: si vero is*, quo tempore av*us* moritur, *aut iam mortuus est*, *aut exiit de potestate patris*, *tunc hi*, *quia* in potestatem eius cadere non possunt, sui iuris fiunt. (§ 128.) Cum autem is cui ob aliquod maleficium ex lege poenali aqua et igni interdicitur civitatem Romanam amitt*at*,[c] sequitur, ut qui eo modo ex numero civium Romanorum tollitur, proinde ac mortuo eo desinant liberi in potestate eius esse: nec enim ratio patitur, ut pere-

Tit. XII. QUIBUS MODIS IUS POTESTATIS SOLVITUR.

Videamus nunc, quibus modis hi qui alieno iuri subiecti sunt eo iure liberantur.

Et quidem servi quemadmodum potestate liberantur, ex his intellegere possumus quae de servis manumittendis superius exposuimus.

Hi vero qui in potestate parentis sunt mortuo eo sui iuris fiunt. Sed hoc distinctionem recipit. Nam mortuo patre sane omnimodo filii filiaeve sui iuris efficiuntur. mortuo vero avo non omnimodo nepotes neptesque sui iuris fiunt, sed ita, si post mortem avi in potestatem patris sui recasuri non sunt. itaque si moriente avo pater eorum et vivit et in potestate patris *sui* est, tunc post obitum avi in potestate patris sui fiunt; si vero is, quo tempore avus moritur, aut iam mortuus est, aut exiit de potestate patris, tunc hi, quia [al. *qui*] in potestatem eius cadere non possunt, sui iuris fiunt. (§ 1.) Cum autem is qui ob aliquod maleficium in insulam deportatur civitatem amittit, sequitur, ut qui eo modo ex numero civium Romanorum tollitur perinde [*est*] acsi mortuo eo desinant li-

*) ex coniect. Huschkii; Lachmann haec mavult: *capite deminuitur, sed servilem condicionem aput coemptionatorem non patitur.*

a) cf. Ulp. tit. X. Qui in potestate manu mancipioque sunt quemadmodum eo iure liberentur.

b) cf. Gai I. 146. Inst. II. 19. § 2. Ulp. fr. 5. D. de his qui sui i. (1. 6.)

c) cf. Gai I. 90. 161. III. 153.

condicionis homo civem Romanum in po- ; habeat. Pari ratione et si ei qui in ate parentis sit aqua et igni interdictum desinit in potestate parentis esse, quia ratio non patitur, ut peregrinae condicio- mo in potestate sit civis Romani parentis.

beri in potestate eius esse. pari ratione et si is qui in potestate parentis sit in insulam deportatus fuerit, desinit in potestate parentis esse. Sed si ex indulgentia principali restituti fuerint, per omnia pristinum statum recipiunt. (§ 2.[1]). Relegati autem patres in insulam in potestate sua liberos retinent. et ex contrario liberi relegati in potestate parentum remanent. (§ 3.[2]) Poenae servus effectus filios in potestate habere desinit. Servi autem poenae efficiuntur qui in metallum damnantur, et qui bestiis subiiciuntur. (§ 4.) Filiusfamilias si militaverit, vel si Senator vel Consul fuerit factus, manet in patris potestate. militia enim vel consularia [al. *consularis*] dignitas de patris potestate filium non liberat. Sed ex constitutione nostra [3]summa Patriciatus dignitas illico ab imperialibus codicillis praestitis a patria potestate liberat. quis enim patiatur patrem quidem posse per emancipationis modum suae potestatis nexibus filium relaxare, imperatoriam autem celsitudinem non valere eum quem sibi patrem elegit ab aliena eximere potestate?

. 4. D. de interdict. et rel.

st. I. 16. § 1. (nov. 22. c. 8.)

. C. de Consulibus. (nov. 81.)

!2. §. 1. fr. 18. D. de captivis.
ul. fr. 19. D. eod.
26. D. eod.

!9. Quod si ab hostibus captus parens, quamvis ser*vus inte*rim n fiat, pendet ius liberorum pro- ıs postliminii, q*uia* hi qui ab ıs capti sunt, si reversi fuerint, pristina iura recipiunt. itaque us habebit liberos in potestate. illic mortuus sit, erunt quidem sui iuris; sed utrum ex hoc tem- uo mortuus est aput hostes pa- an ex illo quo ab ho*st*ibus ca- t, dubitari potest.[4] Ipse quoque ıeposve si ab hostibus captus similiter dic*e*mus propter ius ıinii potestatem quoque parentis enso esse. (§ 130.) Praeterea liberi virilis sexus de patris ıte si flamines Diales inaugu- , et feminini sexus si virgi- stales capiantur. (§ 131.)]uoque, quo tempore po- Romanus in Latinas regio- lonias deducebat, q*ui i*ussu s *profectus erat in Latinam co-* e *patria potestate exire vide- um qui ita civitate Romana* ces-

§ 5. Si ab hostibus captus fuerit parens, quamvis servus hostium fiat, tamen [']pendet ius liberorum propter ius postliminii, quia hi qui ab hostibus capti sunt, si reversi fuerint, omnia pristina iura recipiunt. idcirco reversus et liberos habebit in potestate, quia postliminium fingit eum qui captus est semper in civitate fuisse. si vero ibi decesserit, exinde ex quo captus est pater, filius sui iuris fuisse videtur.[4] Ipse quoque filius neposve si ab hostibus captus fuerit, similiter dicimus propter ius postliminii ius quoque potestatis parentis in suspenso esse. Dictum est autem postliminium[5] a l i m i n e et p o s t, ut eum qui ab hostibus captus in fines nostros postea pervenit postliminio reversum recte dicimus. nam limina sicut in domibus finem quendam faciunt, sic et imperii finem limen esse veteres voluerunt: hinc et limes dictus est, quasi finis quidam et terminus. Ab eo postliminium dictum, quia eodem limine revertebatur quo amissus erat. Sed[6] et

ser*ant** *ac*ciperentur alterius civitatis cives.**

§. 132. Emancipatione *quoque desinunt liberi in potes*tatem*** paren*tium esse. sed* filius quidem ter*tia demum mancipatione ceteri* † vero liberi, sive masculini sexus sive feminini, una mancipatione exeunt de parentium potestate: lex enim XII tantum in persona filii de tribus mancipationibus loquitur, *his* verbis: SI PATER FILIUM TER VENUMDABIT, FILIUS A PATRE †† LIBER ESTO. *eaque* res ita agitur.[aa] mancipat pater filium alicui: is *eum* vindicta manumi*ttit:* eo facto revertitur in potestatem patris. is eum iterum mancipat vel eidem vel alii; *set in usu est eidem* mancipari: isque *eum* postea *simil*iter *vindicta manumittit: quo facto* r*ur*sus in potestatem patris *sui* reverti*tur. tunc* tertio pater eum mancipat vel eidem vel alii; set hoc in usu est, ut eidem mancip*etur: eaque* mancipati*one desinit in potest*ate *patris esse*, *et*iamsi nondum manumissus sit, set adhuc in cau*s*a mancip*ii* [*lin.* 24] †††

qui victis hostibus recuperatur postliminio rediisse existimatur.

§ 6. Praeterea emancipatione quoque desinunt liberi in potestate parentum esse. Sed ea emancipatio antea quidem vel per antiquam legis observationem procedebat, quae per imaginarias venditiones et intercedentes manumissiones celebrabatur, vel ex imperiali rescripto.[a] Nostra autem providentia et hoc in melius per constitutionem [b]reformavit, ut fictione pristina explosa, recta via apud competentes iudices vel magistratus parentes intrent, et filios suos vel filias, vel nepotes vel neptes, ac deinceps, sua manu dimitterent. et tunc ex edicto Praetoris[c] in huius filii vel filiae, nepotis vel neptis bonis, qui vel quae a parente manumissus vel manumissa fuerit, eadem iura praestantur parenti quae tribuuntur patrono in bonis liberti; et praeterea si impubes sit filius vel filia vel ceteri, ipse parens ex manumissione tutelam eius nanciscitur.[d]

---

*) haec recepi ex coniect. Huschkii cf. Cic. pro Caec. c. 33. 34. pro Balbo c. 11—13. pro domo c. 30. Gai I. 79.

) linea vacua. *) cf. § 55 not.

†) ita ex coniect. Huschkii. De re ipsa cf. Gai I. 135. IV. 79. fr. 8. § 1. D. de iniusto. (28. 3.) Inst. III. 2. § 8.

††) ita ex Ulp. fr. X. 1.

†††) in pag. CXIX$_b$ Cod. Ver. quae sequitur nihil legi potest. Prioris partis argumentum tamen colligi potest ex Epit. I. 6. § 3: *Tamen cum tertio mancipatus fuerit .... succedit:* quae verba infra not. aa. signis || || inclusimus. — Posterior pars eiusdem paginae, quod etiam Epit. indicat, haud dubie ea continebat quae leguntur in fr. 28. D. de adoptionibus (e Gai libro I.), quae verba in contextum recipi solent (§ 133.)

a) Anastas. c. 5. C. de emancipationibus. (8. 49.)

b) est c. 6. C. eodem. c) Inst. III. 9. § 4. d) Inst. I. 18. 19.

aa) Gai Epit. I. 6. § 3. h. l. notatu digna haec de emancipatione filii exhibet: *Emancipatio autem, hoc est manus traditio, quaedam similitudo venditionis est: quia in emancipationibus praeter illum, hoc est certum patrem, alius pater adhibetur, qui fiduciarius nominatur. Ergo ipse naturalis pater filium suum fiduciario patri mancipat, hoc est manu tradit: a quo fiduciario patre naturalis pater unum aut duos nummos, quasi in similitudinem pretii accipit, et iterum eum acceptis nummis fiduciario patri tradit. Hoc secundo et tertio fit, et tertio eum fiduciario patri mancipat et tradit, et sic de patris potestate exit. Quae tamen emancipatio solebat ante Praesidem fieri, modo ante curiam facienda est: ubi quinque testes cives Romani in praesenti erunt, et pro illo qui libripens adpellatur (id est stateram tenens) et qui antestatus adpellatur alii duo, ut septem testium numerus impleatur.* || *Tamen cum tertio mancipatus fuerit filius a patre naturali fiduciario patri, hoc agere debet naturalis pater, ut ei a fiduciario patre remancipetur, et a naturali patre manumittatur: ut, si filius ille mortuus fuerit, ei in hereditate naturalis pater, non fiduciarius, succedat. Feminae, vel nepotes masculi ex filio, una emanci-*

§ 133. ***Liberum autem arbitrium est ei qui filium et ex eo nepotem in potestate habebit, filium quidem potestate dimittere, nepotem vero in potestate retinere; vel ex diverso filium quidem in potestate retinere, nepotem vero manumittere; vel omnes sui iuris efficere. eadem et de pronepote dicta esse intellegemus.***

§ 134. *Praeterea parentes liberis in adoptionem datis in potestate eos habere desinunt; et in filio quidem*, si *in adoptionem datur*, *tres mancipationes** *et duae* intercedentes manumissiones proinde fiunt, ac fieri solent cum ita eum pater de potestate dimittit, ut sui iuris efficiatur. deinde aut patri remancipatur, et ab eo is qui adoptat vindicat aput Praetorem filium suum esse, et illo contra non vindicante *a* Praetore vindicanti filius addicitur, aut iure mancipatur patri *adoptivo* vindi*canti filium ab eo apud quem is tertia*** mancipatione est: set sane commodius est patri remancipari. in ceteris vero liberorum personis, seu masculini seu feminini sexus, una scilicet mancipatio sufficit, et aut remancipantur parenti aut iure mancipantur. Eadem et in provinciis aput Praesidem provinciae solent fieri. (§ 135a.) Qui ex filio semel iterumve mancipato conceptus est, licet post tertiam mancipationem patris sui nascatur, tamen in avi potestate est, et ideo ab eo et emancipari et in adoptionem dari potest. At is qui ex eo filio conceptus est qui in tertia mancipatione est, non nascitur in avi potestate. set eum Labeo quidem existimat in eiusdem mancipio esse cuius et pater sit. utimur autem hoc iure, ut quam diu

§ 7. Admonendi autem sumus liberum esse arbitrium ei qui filium et ex eo nepotem vel neptem in potestate habebit, filium quidem de potestate dimittere, nepotem vero vel neptem retinere; et ex diverso filium quidem in potestate retinere, nepotem vero vel neptem manumittere (eadem et de pronepote vel pronepte dicta esse intellegantur), vel omnes sui iuris efficere.

§ 8. Sed et si pater filium quem in potestate habet avo vel proavo naturali, secundum nostras constitutiones[1] super his habitas, in adoptionem dederit, id est si hoc ipsum actis intervenientibus apud competentem iudicem manifestaverit, praesente eo qui adoptatur, et non contradicente, nec non eo qui adoptat, solvitur quidem ius potestatis patris naturalis, transit autem in huiusmodi parentem adoptivum, in cuius persona et adoptionem plenissimam esse antea diximus. (§ 9.) Illud autem scire oportet, quod si nurus tua ex filio tuo conceperit, et filium postea emancipaveris vel

1) sunt cc. 10 et 11. C. de adoptionibus cf. fr. 5. 25. D. eodem.

---

patione de patris vel avi exeunt potestate et sui iuris efficiuntur. Et hi ipsi quamlibet una mancipatione de patris vel avi exeant, nisi a patre fiduciario remancipati fuerint et a naturali patre manumissi, succedere eis naturalis pater non potest, nisi fiduciarius a quo manumissi sunt. Nam si remancipatum eum sibi naturalis pater vel avus manumiserit, ipse eis in hereditate succedit. || *Quodsi habeat quis filium, et ex eo nepotes, et voluerit filium emancipare, et nepotes in sua potestate retinere, in arbitrio eius est: aut si voluerit nepotes emancipare, et filium in sua potestate retinere, et hoc ei pro iuris ordine licere manifestum est. Quod non solum de nepotibus, sed et de pronepotibus similiter facere potest.* — De antestato, cuius hic quasi septimae personae mentio fit cf. Zell Inscr. Rom. Nr. 1779. 1780. 1785. Huschke, Flavii Syntrophi instrumentum donationis pag. 6. 7. 43 sqq. — De fiducia vide citt. ad Gai II. 59.

*) ita fere ex coniectura Goeschenii. Cf. ad hunc articulum Gellius V. 19. Cic. de fin. I. 7. § 24. fr. 1. § 2. D. de rei vind. (6. 1.) Gai II. 141. III. 6. IV. 79.

**) ita ex coni. Huschkii, qui peculiarem quandam notionem „iure mancipationis" olim supponebat: — de Scheurl (D. de modis liberos in adoptionem dandi Erl. 1851) non sine ratione hanc emendationem proponit: *aut non remancipatur patri adoptivo, sed ab eo vindicanti in iure ceditur apud quem in tertia mancipatione est.* (cf. Rudorff Grundr. d. G. d. R. R. pag. 96.)

pater eius in mancipio sit, pendeat ius eius: et si quidem pater eius ex mancipatione manumissus erit, cadit in *eius* potestatem; si vero is, dum in mancipio sit, decesserit, sui iuris fit. (§ 135b.) Et de — — — — — —licet— — — — — [1 *lin.*] ut supra [§ 132. 134] diximus, quod in filio faciunt tres mancipationes, hoc facit una mancipatio in nepote.

in adoptionem dede praegnante nuru tua, hilominus quod ex ea scitur in potestate tua scitur; quod si post em cipationem vel adop nem fuerit conceptus, tris sui emancipati avi adoptivi potestati subiicitur; (§ 10.)[1] et q neque naturales liberi, neque adoptivi ullo pa modo possunt cogere parentem de potestate eos dimittere.

1) e Marciani fr. 31. D. de adopt.

§ 136. *Mulieres, quamvis in manu sint, nisi coemtionem* fecer*int*, *potestate parentis non liberantur.* hoc *in Flaminica Diali senatusconsulto confirmatur*, quo *ex auctoritate consulum* Maximi et Tuberonis *cavetur*, *ut** haec quod *ad* sa*cr*a tan*tum* videatur in manu esse, quod vero ad cetera perinde habeatur, a*t*que si in manum n*on convenisset*. *Sed mulieres quae coemtionem fecerunt per mancipationem** potestate parentis liberantur: nec interest, an in viri sui manu si*nt*, *an* extra*nei; quamvis* hae solae loco filiarum habeantur quae in viri manu *sunt*.

§ 137. [3 *lin.*]** *remancipatione* desi*nunt* in manu esse, et *cum* ex *re*mancipatione m*anumissae f*uerint, su*i iur*is ef*ficiuntur* [3 *lin.*] *** nihil*o* magis *po*test *c*ogere, q*uam* filia patrem. set filia quidem nullo modo patrem *potest* cogere, etiamsi adoptiva sit: haec autem *virum* repudio misso proinde compell*ere potest*, atque si ei numquam nupta fuisset.

§ 138. Ii qui in causa mancipii sunt, quia servorum loco habentur, vindicta, censu, testament*o* [cf. § 17] manumissi sui iuris fiunt. (§ 139.) Nec tamen in hoc casu lex Aelia Sentia locum habet. itaque nihil requirimus, cuius aetatis sit is qui manumittit, et qui manumittitur: ac ne illu*d* quidem, an patronum creditoremve manumissor habeat. Ac ne numerus quidem legis Furiae Caniniae finitus in his personis locum habet. (§ 140.) Quin etiam invito quoque eo cuius in mancipio sunt censu libertatem consequi possunt, excepto eo quem pater ea lege mancipio dedit, ut sibi remancipetur: nam quodammodo

*) ita ex coniectura Lachmanni. cf. Gai I. 114. 115 b. 132. 134. III. 24. (X. 15. XVIII. 6. Tacit. Ann. IV. 16.

**) argumentum est: „*quemadmodum manus solvatur.*“

***) in his 3 lin. tantummodo vv.: *vel ita* — — — — — — *nihilo* etc. appa Gaius illud dicere videtur: „mulierem maritum cum quo coemtionem fecerit magis posse cogere, ut eam (constante scilicet matrimonio, ut ex fine huiu apparet) suo iure dimittat, quam filia patrem“ (Göschen).

tunc pater potestatem propriam reservare sibi videtur eo ipso, quo*d* mancipio recipit. Ac ne is quidem dicitur invito eo cuiu*s* in mancipio est censu libertatem consequi, quem pater ex noxali causa mancipio dedit [cf. IV. 75. 79], velut qui furti eius nomine damnatus est, et *e*um mancipio actori dedit: nam hunc actor pro pecunia habet. (§ 141.) In summa admonendi sumus, adversus eos quos in mancipio habemus nihil nobis co*n*tumeliose facere licere: a*l*ioquin iniuriarum *actione tenebimur*. Ac ne diu quidem in eo iure detinentur homines, set plerumque hoc fit dicis gratia[a] uno *m*omento; nisi sc*i*licet ex noxali causa manciparentur.

§ 142. Transeamus nunc ad aliam divisionem.[b] nam ex his personis, quae neque in potestate neque in manu neque in mancipio sunt, quaedam vel in tutela sunt vel in curatione, quaedam neutro iure tenentur. videamus igitur quae in tutela vel in curatione sint: ita enim intelleg*e*mus ceter*as* personas quae neutro iure tenentur.

§ 143. Ac prius dispiciamus de his quae in tutela sunt.

Tit. XIII. DE TUTELIS.

Transeamus nunc ad aliam divisionem personarum. nam ex his personis quae in potestate non sunt, quaedam vel in tutela sunt vel in curatione, quaedam neutro iure tenentur. videamus igitur de his quae in tutela vel in curatione sunt: ita enim intellegemus ceteras personas quae neutro iure tenentur.

Ac prius dispiciamus de his quae in tutela sunt.

§ 1.[1] Est autem tutela, ut Servius definit, ius [al. *vis*] ac potestas in capite libero, ad tuendum eum qui propter aetatem se defendere nequit, iure civili data ac permissa. (§ 2.[2]) Tutores autem sunt qui eam vim ac potestatem habent, ex qua [al. *exque*] re ipsa [al. *ipsi*] nomen ceperunt. itaque appellantur tutores, quasi tuitores atque defensores, sicut aeditui dicuntur qui aedes tuentur.

1) ex Paul. fr. 1. pr. D. de tutelis.

2) ex Paul. fr. 1. § 1. D. eod.

§ 144. Permissum est itaque parentibus liberis quos in potestate sua habent testamento *tutores* dare: masculini quidem sexus inpuberibus *dumtaxat*, *feminini autem tam inpuberibus* qu*am* *nubilibus*.* veteres enim voluerunt feminas, etiamsi per*f*ectae aetatis sint, propter animi levitatem [cf. § 190] in tutela esse. (§ 145.) Itaque si quis filio filiaeque testamento tutorem dederit, et ambo ad pubertatem pervenerint, filius quidem desinit habere tutorem, filia vero nihilominus in tutela perma-

§ 3. Permissum est itaque parentibus liberis impuberibus quos in potestate habent testamento tutores dare. et hoc in filio filiaque omnimodo procedit; nepotibus tamen neptibusque ita demum parentes possunt testa-

*) ita Goeschen, ut apud Ulp. XI. 1. Boecking proponit: *feminini autem etiam puberibus*. cf. Gai fr. 1. D. de testam. tut. (26. 2.) Paul. in fragm. Vat. § 229.

a) cf. Gai. I. 115. 118 a. 132. 134; de noxali causa IV. 78. 79.

b) haec divisio complectitur §§ 142—200. (cf. supra I. § 48. I. § 9.) Ulp. tit. XI. de tutelis, XII. de curationibus.

net: tantum enim ex le*ge* Iulia et Papia Pop*pae*a iure liberorum a tutela liberantur feminae.[a] loquimur autem exceptis Virginibus Vestalibus quas etiam veteres in honore*m** sacerdotii liberas esse voluerunt: itaque etiam le*ge* XII tabularum cautum est. (§ 146.) Nepotibus autem neptibusque[b] ita demum possumus test*amento* tutores dare, si post mortem nostram in patris sui potestatem iure recasuri non sint. itaque si filius meus mortis meae tempore in potestate mea sit, nepotes quos ex eo *habeo* non pot*erin*t** ex testamento meo habere tutorem, quamvis in potestate mea fuerint: scilicet quia mortuo me in patris sui potestate futuri *su*nt. (§ 147.) Cum tamen in compluribus aliis causis postumi pro iam natis habeantur, et in hac causa placuit non minus postumis, quam iam natis testamento tutores dari posse: si modo in ea causa sint, ut si vivis nobis nas*ca*ntur, in potestate nostra fiant. hos etiam heredes instituere possumus, cum extraneos postumos heredes instituere permissum non sit. (§ 148.) *Uxor*i quae in manu est[c] proinde acsi filiae [§ 114], item nurui quae in fili*i* manu est proinde ac nepti tutor dari potest. (§ 149.) Rectissime autem tutor sic dari potest: LUCIUM TITIUM LIBERIS MEIS TUTOREM DO***. sed et si ita scriptum sit: LIBERIS MEIS vel UXORI MEAE TITIUS TUTOR ESTO, recte datus intellegitur [cf. II. 289]. (§ 150.) In persona tamen uxoris quae in manu est rece*p*ta est etiam tutoris optio,[d] id est, ut liceat ei permitte*re* quem velit ipsa tutorem sibi optare, hoc modo: TITIAE UXORI MEAE TUTORIS OPTIONEM DO. quo casu licet uxori *eligere tutorem*† vel in omnes res vel in unam fort*e* aut duas. (§ 151.) Ceterum aut plena optio datur aut angusta. (§ 152.) Plena ita dari solet,

mento tutores dare, si post mortem eorum in patris sui potestatem non sint recasuri. itaque si filius tuus mortis tuae tempore in potestate tua sit, nepotes ex eo non poterunt testamento tuo tutorem habere, quamvis in potestate tua fuerint; scilicet quia, mortuo te, in patris sui potestatem recasuri sunt. (§ 4.) Cum autem in compluribus aliis causis postumi pro iam natis habentur, et in hac causa placuit non minus postumis, quam iam natis testamento tutores dari posse, si modo in ea causa sint, ut si vivis parentibus nascerentur, sui et in potestate eorum fierent. (§ 5.) Sed si emancipato filio tutor a patre testamento datus fuerit, confirmandus est ex sententia Praesidis omnimodo, id est sine inquisitione.[e]

---

*) Cod. habet: in honores. Cramer (ad Gell. excurs. 4. p. 53) vult: *in honore* i. e. quousque essent in honore sacerdotii.

**) *poterint* (in Cod. *potesint*) pro *poterunt* Lachm. et Böcking.

***) Cod. inter *do* et *sed* insertum habet: *do lic. tut do.* — Huschke vult: „TUTOREM DO *LEGO* aut DO," arg. Gai II. 193.

†) ita Böcking, ut apud Isidorum: *optare, eligere est.*

a) cf. Gai I. 194. Ulp. XI. 8.

b) cf. Gai I. 127. fr. 1. 2. D. de legit. testam. tut. (26. 2.)

c) cf. Gai I. 114. 115. III. 3.

d) De tutore optivo (§ 150—54) vid. Ulp. XXIV. 14. Aes Salpens. c. 22. (*is, ea — ius tutoris optandi habeto*) Liv. XXXIX. 19: *quasi ei vir testamento dedisset* (sc. optionem tutoris).

e) cf. fr. 2. pr. 8. 10. D. de confirmando tut. (26. 3.)

ıxume supra diximus. angusta ita dari solet: E UXORI MEAE DUMTAXAT TUTORIS OPTIO- EMEL DO, aut DUMTAXAT BIS DO. (§ 153.) optiones plurimum inter se differunt. nam plenam optionem habet potest semel et bis et saepius tutorem optare. quae vero an- m habet optionem, si dumtaxat semel data ıtio, amplius quam semel optare non potest: tum bis, amplius quam bis optandi faculta- on habet. (§ 154.) Vocantur autem hi qui atim testamento tutores dantur, dativi; qui ıtione sumuntur, optivi.

Tit. XIV. QUI DARI TUTORES TESTAMENTO POSSUNT.

0. § 4. 22. 28. § 1. 32 § 2. D. de .cf. Cod. VII. 4. c. 9. VI. 27. c. 5.

Dari autem potest tutor [*testamento*] non solum paterfamilias, sed etiam filiusfamilias. (§ 1.[1]) Sed et servus proprius testamento cum libertate recte tutor dari potest. sed sciendum est eum et sine libertate tutorem datum tacite libertatem directam accepisse videri, et per hoc recte tutorem esse. plane si per errorem quasi liber tutor datus sit, aliud dicendum est. Servus autem alienus pure inutiliter testamento datur tutor: sed ita, cum liber erit, utiliter datur. Proprius autem servus inutiliter eo modo tutor datur. (§ 2.[2])

r. 10. § 3. D. de test. tut. . I. 25. § 13.

Furiosus vel minor vigintiquinque annis tutor testamento datus, tunc tutor erit, cum compos mentis aut maior vigintiquinque annis factus fuerit.

Ulp. fr. 8. D. eod. Gai II. 231.

§ 3.[3] Ad certum tempus vel ex certo tempore, vel sub condicione, vel ante heredis institutionem, posse dari tutorem non dubitatur. (§ 4.[4])

. 12—14 D. eod.

certae autem rei vel causae tutor dari non potest, quia personae, non causae vel rei datur.

Ulp. fr. 5. 6. 16. D. eod.

§ 5.[5] Si quis filiabus suis vel filiis tutores dederit, etiam postumae vel postumo videtur dedisse, quia filii vel filiae appellatione et postumus et postuma continentur. Quodsi nepotes sint, an appellatione filiorum et ipsis tutores dati sunt? dicendum est ut ipsis quoque dati videantur, si modo liberos dixit; ceterum, si filios, non continebuntur: aliter enim filii, aliter nepotes appellantur. Plane si postumis dederit, tam filii postumi, quam ceteri liberi continebuntur.

Tit. XV. DE LEGITIMA AGNATORUM TUTELA.

55. Quibus testamento quidem datus non sit, iis ex lege ıgnati sunt tutores, qui vo- r legitimi. (§ 156.) Sunt autem

Quibus autem testamento tutor datus non sit, his ex lege duodecim tabularum agnati sunt tutores, qui vocantur legitimi. (§ 1.) Sunt autem

agnati per virilis sexus personas cognatione iuncti, quasi a patre cognati: veluti frater eodem patre natus, fratris filius neposve ex eo, item patruus et patrui filius *et nepos* ex eo.* At hi qui per feminini sexus *personas cognatione iunguntur non sunt agnati*, *sed alias* naturali iure cognati. *itaque* inter avunculum et sororis filium non agnatio est, sed cognatio. item amitae, materterae filius non est mihi agnatus, set cognatus, et invicem scilicet ego illi eodem iure coniun*gor*: quia qui nascuntur patris, non matris familiam sequuntur.

(§ 157.) Sed olim quidem, quantum ad legem XII tabularum attin*et*, etiam feminae agnatos habebant tutores.[a] *s*et postea lex Claud*ia* lata est quae, quod ad feminas attin*et*, tutelas *illas* sustulit. itaque masculus quidem inpubes fratrem puberem aut patruum habet tutorem; feminae vero talem habere tutorem non *intelleguntur*.

(§ 158.) Set agnationis quidem ius capitis diminutione perimitur, cognationis vero ius non commutatur: quia civilis ratio civilia qu*i*dem iura corrumpere potest, naturalia vero non potest.[c]

§ 159. Est autem capitis diminutio prioris *capitis*** permuta*tio*. *ea*que tribus modis accidit: nam aut maxima est capitis dimi*nutio*, aut minor quam quidam mediam vocant, aut minima.[e]

agnati per virilis sexus personas cognatione coniuncti, quasi a patre cognati: veluti frater eodem patre natus, fratris filius neposve ex eo, item patruus et patrui filius neposve ex eo. At qui per feminini sexus personas cognatione iunguntur non sunt agnati, sed alias naturali iure cognati. itaque amitae tuae filius non est tibi agnatus, sed cognatus, et invicem scilicet tu illi eodem iure coniungeris; quia qui nascuntur patris, non matris familiam sequuntur.

(§ 2.[b]) Quod autem lex ab intestato vocat ad tutelam agnatos, non hanc habet significationem, si omnino non fecerit testamentum is qui poterat tutores dare, sed si, quantum ad tutelam pertinet, intestatus decesserit. quod tunc quoque accidere intellegitur, cum is qui datus est tutor vivo testatore decesserit.

§ 3. Sed agnationis quidem ius omnibus modis capitis deminutione plerumque perimitur: nam agnatio iuris [*civilis*] est nomen. cognationis vero ius non omnibus modis commutatur, quia civilis ratio civilia quidem iura corrumpere potest, naturalia vero non utique.[d]

Tit. XVI. DE CAPITIS MINUTIONE.

Est autem capitis deminutio prioris status commutatio. eaque tribus modis accidit: nam aut maxima est capitis deminutio, aut minor quam quidam mediam vocant, aut minima.

---

*) haec verba §i 156. repetuntur in Gai fr. 7. D. de legit. tut. (26. 4). cf. Gai III. 10. Ulp. XI. 4. XXVI. 1.

) in Cod. est **p**. Böcking mavult *status*, ut in Inst. et in Gai fr. 1. D. h. t.

a) cf. Gai I. 171. Ulp. XI. 8. Leo c. 3. C. de legit. tut. (5. 30.)

b) cf. Paul. fr. 6. D. de legit. tut. (26. 4.)

c) cf. Gai III. 27. fr. 8. D. de R. I. (50. 17.) Inst. III. 1. § 11. Gai. fr. 25. D. de usufr. ear. rer. (7. 4.) Gai fr. 8. D. de cap. minut. (4. 5.).

d) iure novissimo tutela legitima ab agnatis ad cognatos translata est novella 118. c. 5.: *Sancimus enim, ut unusquisque eo gradu et ordine, quo ad hereditatem vel solus, vel cum aliis vocatur, etiam munus tutelae suscipiat, neque ulla differentia neque hac in parte ex iure agnationis aut cognationis introducatur, sed omnibus similiter ad tutelam vocentur, cum ii qui per masculos, tum ii qui per feminas impuberibus iunguntur. Haec autem dicimus, si masculi et perfectae aetatis sint, et nulla lege tutelam suscipere prohibeantur, neque excusatione sibi competente utantur. Mulieres enim etiam nos tutelae munus subire prohibemus, nisi mater vel avia sit.* (versio Hombergk.)

e) de cap. deminut. vid. Ulp. XI. 9—13. Paul. fr. 11. h. t. (4. 5.) et Boeth. ad To-

§ 160. Maxima est *capitis* diminutio, cum aliquis simul et civitatem et libertatem amittit; quae —————— qui ex patria [3½ *lin.**]; *item feminae liberae ex senatusconsulto* Claudiano ancillae fiunt eorum dominorum, *qui*bus invitis et denunciantibus *nihilo* mi*nus* cum servis *eorum* coierint.

§ 161. Minor cap*itis* dim*inutio est*, *cum civitas quidem amit*titur, libertas vero retinetur. *quod accidit ei cui a*qua et igni [§ 128] interdictum *fuerit.*

§ 162. Minima *capitis* diminutio est, *cum et civi*tas et libertas ret*inetur*, *sed status hominis commutatur.*[a] *quod accidit* in his qui adoptantur, item in his qui** coemptionem faciunt, et in his qu*i* mancipio dantur, quique ex mancipatione manumittuntur; adeo qnidem, ut quotien*s* quisque mancipetur, *aut remancipe*tur,*** totiens capite diminuatur. (§ 163.) Nec solum maior*ibus* diminutionibus ius adgnationis corrumpitur, sed etiam minima.[b] et ideo si ex duobus liberis alterum pater emancipaverit, *post* obi*tum e*ius neuter alteri agnationis iur*e tutor esse* poterit.

§ 1. Maxima est capitis deminutio, cum aliquis simul et civitatem et libertatem amittit. quod accidit in his qui servi poenae efficiuntur atrocitate sententiae, vel liberti ut ingrati circa patronos condemnati, vel qui ad pretium participandum se venundari passi sunt.

§ 2. Minor sive media est capitis deminutio, cum civitas quidem amittitur, libertas vero retinetur. quod accidit ei cui aqua et igni interdictum fuerit, vel ei qui in insulam deportatus est.

§ 3. Minima capitis deminutio est, cum et civitas et libertas retinetur, sed status hominis commutatur. quod accidit in his qui, cum sui iuris fuerunt, coeperunt alieno iuri subiecti esse, vel contra [*veluti si filius emancipatus fuerit a patre*, *est capite deminutus* vel simil.] (§ 4.[1]) Servus autem manumissus capite non minuitur, quia nullum caput habuit. (§ 5.[2]) Quibus autem dignitas magis quam status permutatur, capite non minuuntur: et ideo senatu motum capite non minui constat.

§ 6.[3] Quod autem dictum est manere cognationis ius et post capitis deminutionem, hoc ita est, si minima capitis deminutio interveniat: manet enim cognatio. nam si maxima capitis demi-

1) cf. fr. 3. § 1. D. eod.
2) cf. fr. 5. eod. fr. 3. de Senatoribus.

3) cf. Inst. I. 15. § 3. fr. 7. D. unde cognati.

---

pic. 4. § 18. (Orell. p. 302.): *Capitis deminutio est prioris status permutatio. Id multis modis fieri solet, vel maxima vel media vel minima. Maxima est, cum et libertas et civitas amittitur, velut deportatio; media vero, in qua civitas amittitur, retinetur libertas, ut in Latinas colonias transmigratio; minima, cum nec civitas nec libertas amittitur, sed status prioris qualitatis immutatur, velut adoptio* etc. Paul. Diac. ex Festo (Mueller. pag. 70): *Deminutus capite appellabatur qui civitate mutatus est; et ex alia familia in aliam adoptatus; et qui liber alteri mancipio datus est; et qui in hostium potestatem venit; et cui aqua ignique interdictum est.* — De servitute poenae vid. Inst. I. 12. § 3.; de SC. Claudiano Gai I. 84. 91.; de his qui se venumdari passi sunt Inst. I. 3. § 4.

*) Huschke ita temptat: *qui iure gentium violato peregrinis populis per patrem patratum deduntur* (coll. Liv. V. 36. Cic. pro Caec. 34); alii Nostrum de *incensis* h. l. egisse opinantur (coll. Ulp. XI. 11); alii aliter.

**) sic Cod. habet: quod ferri potest ut apud Gai II. 98. Ulp. IX. rubr. et alias.

***) ex coniect. Heffteri; alii: *ac manumittatur.*

a) cf. Gai III. 82—84. IV. 38. de coemtione I. 110 sqq. de mancipio datis I. 116 sqq. de manumissis ex manc. I. 132 sqq.

b) cf. Inst. I. 15. §. 3. Paul. fr. 3. fr. 7. pr. D. de cap. minut. (4. 5.) fr. 2. D. de legit. tut. (26. 4.)

nutio incurrat, ius quoque cognationis perit, ut puta servitute alicuius cognati, et ne quidem si manumissus fuerit, recipit cognationem. sed etsi in insulam deportatus quis sit, cognatio solvitur.

1) cf. Gai fr. 9. D. de legit. tut.

§ 164. Cum autem ad agnatos tutela *pertinet*, *non* simul ad omnes pertinet, set ad eos tantum qui proximo gradu sunt. [*desunt lin.* 24.]*

(§ 7.[1]) Cum autem ad agnatos tutela pertineat, non simul ad omnes pertinet, sed ad eos tantum qui proximiore gradu sunt, vel si eiusdem gradus sint, ad omnes,[1] [*veluti si plures fratres sunt qui unum gradum obtinent ideoque pariter ad tutelam vocantur.*]

Tit. XVII. DE LEGITIMA PATRONORUM TUTELA.

§ 165. *Ex eadem lege duodecim tabularum libertorum et libertarum tutela ad patronos*[a] *liberosque eorum pertinet*, *quae et ipsa legitima tutela vocatur: non quia nominatim ea lege de hac tutela cavetur*, *sed quia perinde accepta est per interpretationem*, *atque si verbis legis introducta esset. eo enim ipso*, *quod hereditates libertorum libertarumque*, *si* intestati decessissent, *iusserat lex ad patronos* liberosve eorum pertinere, crediderunt veteres voluisse legem etiam tutelas ad eos pertinere, cum et agnatos quos ad hereditatem vocavit, eosdem et tutores esse iusserat.

Ex eadem lege duodecim tabularum libertorum et libertarum tutela ad patronos liberosque eorum pertinet, quae et ipsa legitima tutela vocatur: non quia nominatim ea lege de hac tutela cavetur, sed quia perinde accepta est per interpretationem, atque si verbis legis introducta esset. eo enim ipso, quod hereditates libertorum libertarumque, si intestati decessissent, iusserat lex ad patronos liberosve eorum pertinere, crediderunt veteres voluisse legem etiam tutelas ad eos pertinere, cum et agnatos quos ad hereditatem vocat, eosdem et tutores esse iussit: quia plerumque, ubi successionis est emolumentum, ibi et tutelae onus esse debet. ideo autem diximus p l e r u m q u e, quia, si a femina impubes manumittatur, ipsa ad hereditatem vocatur, cum alius erit tutor [2]

2) cf. fr. 1. D. de legit. tut. fr. 10. 73. de R. I.

Tit. XVIII. DE LEGITIMA PARENTUM TUTELA.

Exemplo patronorum recepta est et alia tutela,[3] quae et ipsa legitima vocatur. nam si qui filium aut filiam, nepotem aut neptem ex filio, et deinceps, impuberem emancipaverit, legitimus eorum tutor erit.

3) cf. Gai I. § 166. 172. 175. Ulp. XI. 5. fr. 3. § 10. D. de legit. tutela.

Tit. XIX. DE FIDUCIARIA TUTELA.

§ 166. Exemplo patronorum *etiam* fi*duciariae*[b] *tutelae* recept*ae* sunt. e*ae enim tutelae scilicet*

Est et alia tutela, quae fiduciaria appellatur. Nam

---

*) pag. CXIVa. Cod. Veron. paene nulla scripturae vestigia exhibet. Priore parte quidem de legitima gentilium tutela egisse videtur (Hollweg coll. Gai. III. § 17); posterior pars ex Iustiniani Institutionibus restituta (§ 165 — usque ad verba: *intestati decessissent*) in textum recipi solet.

a) de legitima patronorum tutela vid. Gai I. 175. Ulp. XI. 3. et fr. 1. 3. 5. D. de legit. tut. 26. 4.

b) cf. de fiduciaria tutela Gai. I. § 114. 115. 195. Ulp. XI. 5. fr. 3. § 10. fr. 4. D. de legit. tut. (26. 4.) vid. etiam fr. 1. pr. D. si a parente. (37. 12.)

iae vocantur proprie, quae ideo nobis
ınt, quia liberum caput* mancipatum no-
a parente vel a coemptionatore manumi-
. (§ 167.) Set Latinarum et Latinorum
um tutela non omni modo ad manumissores,
ıa eorum,** pertinet, sed ad eos quo-
te manumissionem ex iure Quiritium fue-
ıde si ancilla ex iure Quiritium*** tua sit, in
ıea, a me quidem solo, non etiam a te
ssa, Latina fieri potest, et bona eius ad
inent, sed eius tutela tibi competit: nam
Iunia cavetur. itaque si ab eo cuius et in
t ex iure Quiritium ancilla fuerit facta
na, ad eundem et bona et tutela pertinet.
3. Agnatis, qui legitimi tutores sunt, item
issoribus permissum est feminarum tute-
in iure cedere:[a] pupillorum autem tu-
on est permissum cedere, quia ***n videtur
cum tempore pubertatis finiatur. (§ 169.)
n cui ceditur tutela cessicius tutor vo-
(§ 170.) Quo mortuo aut capite diminuto
ur ad eum tutorem tutela qui cessit. ipse
qui cessit, si mortuus aut capite dimi-
it, a cessicio tutela discedit et revertitur
, qui post eum qui cesserat secundum
in tutela habuerit. (171.) Set quantum
ıtos pertinet, nihil hoc tempore de cessi-
la quaeritur, cum agnatorum tutelae in fe-
ege Claudia sublatae sint. (§ 172.) Sed
ios[b] quoque quidam putaverunt cedendae
ius non habere, cum ipsi se oneri sub-
t. quod etsi placeat, in parente tamen
ım neptemve aut proneptem alteri ea lege
io dedit, ut sibi remanciparetur, reman-
ıque manumisit, idem dici non debet, cum
gitimus tutor habeatur; et non minus huic
atronis honor praestandus est.

'3. Praeterea senatusconsulto mulieribus
sum est in absentis[c] tutoris locum alium
: quo petito prior desinit. nec interest
onge aberit is tutor. (§ 174.) Set excipi-

si parens filium vel filiam, nepotem vel neptem, vel deinceps, impuberes manumiserit, legitimam nanciscitur eorum tutelam; quo defuncto si liberi virilis sexus extant, fiduciarii tutores filiorum suorum, vel fratris, vel sororis, et ceterorum efficiuntur. Atqui patrono legitimo tutore mortuo, liberi quoque eius legitimi sunt tutores: quoniam filius quidem defuncti, si non esset a vivo patre emancipatus, post obitum eius sui iuris efficeretur, nec in fratrum potestatem recideret, ideoque nec in tutelam; libertus autem, si servus mansisset, utique eodem iure apud liberos domini post mortem eius futurus esset. Ita tamen hi ad tutelam vocantur, si perfectae aetatis sint. quod nostra constitutio [1]generaliter in omnibus tutelis et curationibus observari praecepit.

1) est. c. 5. C. de legit. tut.

---

ex Ulp. XI. 5.
ita ex coniect. Hollwegii. — Huschke: *tutela, non ut bona eorum, ad eos utique manumiserunt* pertinet. De re ipsa cf. Gai III. 56. Ulp. XI. 19.
) ita ex coniect. Huschkii.
Cod. ıı**n ıı*o**l*r (*non? videtur?*) an(?)*rosa. — Hollweg: *onerosa;* Böcking: Bluhme: *lucrosa.*
de tutela cessicia vid. Ulp. XI. 6—8. coll. Gai I. 157.
cf. Gai I. 166. 175. 192. II. 122.
cf. Ulp. XI. 22. fr. 10. D. de tutor. dat. (26. 5.)

tur, ne in absentis patroni locum liceat liber*tae* tutorem petere. (§ 175.) Patroni *au*tem loco habemus e*tiam* paren*tem*[a] qui i*n e mancipio* sibi remancipatam filiam neptemve aut proneptem manumissione legitimam tutelam nanctus est. huius quidem liberi fiduciarii tutoris loco numerantur: patroni autem liber*i* eandem tutelam adipiscuntur, quam et pater eorum habuit. (§ 176.) *Sed ad certam quidem causam** etiam in patroni absentis locum *permisit senatus** tutorem petere, veluti ad hereditatem adeundam. (§ 177.) Idem senatus censuit et in persona pupilli patroni filii. (§ 178.) I*temque* lege Iulia de maritandis ordinibus ei quae in legitima tutela pupilli sit permittitur dotis constituendae gratia a Praetore urbano tutorem petere. (§ 179.) Sa*ne* patroni filius etiamsi inpubes sit, liber*tae efficietur* tu*t*or, *at* i*n nu*lla r*e* a*uct*or fieri potest, cum ipsi nihil permissum sit sine tutoris auctoritate agere. (§ 180.) Item si qua in tutela legitima furiosi aut muti sit, permittitur ei senatusconsulto dotis constituendae gratia tutorem petere. (§ 181.) Quibus casibus salvam manere tutelam patrono patronique filio manifestum est. (§ 182.) Praeterea senatus censuit, ut si tutor pupilli pu*pilla*eve suspectus a tutela remotus sit, sive ex iusta causa fuerit excusatus, in locum eius alius tutor *detur*, qu*o dat*o *pr*ior *tutor* ami*tti*t tutelam. (§ 183.) Ha*e*c *omnia* similiter e*t* Roma*e et in* p*r*ovinc*i*is so*lent observari* — — — — — si vero — — — — — — — (§ 184.) Olim cum legis actiones in usu erant, etiam ex illa causa tutor dabatur, si inter tutorem et mulierem pupillumve legis actione agendum erat: *nam* qu*ia ipse* qui*dem tutor* in re sua auctor esse non pot*erat*, *alius dabatur*, qu*o* a*uct*ore i*lla legis act*io perager*etur:* qui dicebatur praetori*us tut*or, quia a Praetore urbano dabatur. post sublatas legis actiones quidam putant hanc speciem dandi *tutoris non esse necessariam;* sed *adhuc dari*** in *u*su *est*, *s*i *legit*imo iudic*io ag*atur.[b]

§ 185. Si cui nullus omnino tutor sit, ei datur[c] in urbe Roma ex lege Atilia

Tit. XX. DE ATILIANO TUTORE, EO QUI EX LEGE IULIA ET TI… DABATUR.

Si cui nullus omnino tutor fue… ei dabatur in urbe quidem R…

---

*) ita ex coniect. Huschkii et Böckingii; de re ipsa cf. Ulp. XI. 20. 24. f… 9. 10. 15. 16. D. de tutor. dat. (26. 5.) fr. 17. §. 1. D. de appellat. (49. 1.) f… § 2. — fr. 4. fr. 17. D. de tutelis. (26. 1.)

**) ita ex coni. Huschkii; Heffter prop.: *penitus evanuisse, ea tantum excepta* …

a) cf. Gai I. 166. 172. b) cf. Ulp. XI. 24. Inst. I. 21. § 3. Gai IV. 30. 103

c) de L. Atilia vid. Liv. XXXIX. 9. Ulp. XI. 18. Theophil. h. l.; de tuto… in municipiis dandis Aes Salpensanum c. 29. (Mommsen). Cf. Suet. Claud. 2… *pupillis extra ordinem tutores a Consulibus darentur.*

re urbano et maiore parte Tri- plebis, qui Atilianus tutor in provinciis vero a Praesidi- vinciarum ex lege Iulia et Ti- 86.) Et ideo si cui testamento condicione aut ex die certo da- quamdiu condicio aut dies tutor dari potest; pure datus fuerit, nemo heres exi- diu ex iis legibus tutor peten- qui desinit tutor esse postea uis ex testamento tutor esse . (§ 187.) Ab hostibus quo- re capto ex his legibus tutor qui desinit tutor esse, si iptus est in civitatem rever- rit: nam reversus recipit iure postliminii.

a Praetore urbano et maiore parte Tribunorum plebis tutor ex lege Atilia; in provinciis vero a Praesidibus provinciarum ex lege Iulia et Titia. (§ 1.) Sed et si testamento tutor sub condicione aut die certo datus fuerat, quamdiu condicio aut dies pendebat,[a] ex hisdem legibus tutor dari poterat. Item si pure datus fuerat, quamdiu nemo ex testamento heres existat [al. *existebat*], tamdiu ex hisdem legibus tutor petendus erat: qui desinebat tutor esse, si condicio extiterit aut dies venerit aut heres extiterit. (§. 2.) Ab hostibus quoque tutore capto ex his legibus tutor petebatur, qui desinebat esse tutor, si is qui captus erat in civitatem reversus fuerat: nam reversus recipiebat tutelam iure postliminii.

§ 3. Sed ex his legibus tutores pupillis desierunt dari, posteaquam primo Consules pupillis utriusque sexus tutores ex inquisitione dare coeperunt, deinde Praetores [al. *Praetor*] ex constitutionibus. nam suprascriptis legibus neque de cautione a tutoribus exigenda, rem salvam pupillis fore, neque de compellendis tutoribus ad tutelae administrationem quicquam cavetur. (§ 4.[1]) Sed hoc iure utimur, ut Romae quidem Praefectus urbi vel Praetor secundum suam iurisdictionem, in provinciis autem Praesides ex inquisitione tutores crearent, vel magistratus iussu Praesidum, si non sint magnae pupilli facultates. (§ 5.[2]) Nos autem per constitutionem nostram et huiusmodi difficultates hominum resecantes, nec expectata iussione Praesidum, disposuimus, si facultas pupilli vel adulti usque ad quingentos solidos valeat, Defensores civitatum una cum eiusdem civitatis religiosissimo antistite, vel apud alias publicas personas, vel* magistratus, vel Iuridicum Alexandrinae civitatis, tutores vel curatores creare, legitima cautela secundum eiusdem constitutionis normam praestanda, videlicet eorum periculo qui eam accipiunt.

. 3. 19. 23. 24. D. de tut.

C. de episcop. audientia. V. 70. c. 7. § 5.

. Ex his apparet quot sint species tute- si vero quaeramus, in quot genera hae deducantur, longa erit disputatio: nam valde veteres dubitaverunt,[b] nosque di-

---

l.: *alias personas, id est* (omisso apud); al.: *publicis personis;* al. aliter.
r. 11. pr. D. de test. tut. (26. 2.) fr. 9. § 2. 3. D. de ration. distrah. (27. 3.)
. Ulp. XI. 2. Paul. fr. 7. pr. D. de cap. minut. (4. 5.)

ligentius hunc tractatum exsecuti sumus et in edicti interpretatione, et in his libris quos ex Quinto Mucio fecimus. hoc *solum* tantisper sufficit admonuisse, quod quidam quinque genera esse dixerunt, ut Quintus Mucius; alii tria, ut Servius Sulpicius; alii duo, ut Labeo; alii tot genera esse crediderunt, quot etiam species essent.

§ 189. Sed inpuberes quidem in tutela esse omnium civitatium iure contingit; quia id naturali ration*i* conveniens est, ut is qui perfectae aetatis non sit alterius tutela regatur. nec fere ulla ci*v*itas est, in qua non licet parentibus liberis suis inpuberibus *testamento* tutorem dare · quamvis, ut supra diximus, soli cives Romani videantur tantum liberos in potestate habere. (§ 190.) Feminas vero perfectae aetatis in tutela esse fere nulla p*re*tiosa ratio[a] [cf. § 144] suasisse videtur. nam quae vulgo creditur, quia levitate animi plerumque decipiuntur, et ae*qu*um erat eas tutorum auctoritate regi, magis speciosa videtur quam vera. mulieres enim quae perfectae aetatis sunt ips*ae* sibi negotia tractant, et in quibusdam causis dici*s* gratia tut*or* interponit auctoritatem[b] suam; saepe etiam invitus auctor fieri a Praetore cogitur. (§ 191.) Unde cum tutore nullum ex tutel*a* iudicium mulieri datu*r*: at ubi pupillorum pupillarumve negotia tutores tracta*nt*, *eis* post pubertatem tutelae iudici*o* rationem reddunt. (§ 192.) Sane patronorum et parentum legitimae tutelae vim aliquam habere intelleguntur eo, quod hi neque ad testamentum faciendum, neque ad res mancipi alienandas, neque ad obligationes suscipiendas[c] auctores fieri coguntur, praeterquam si magna causa alienandarum rerum mancipi obligationisque suscipiendae interveniat. eaque omnia ipsorum causa constituta sunt, ut quia ad eos intest*at*arum mortuarum hereditates pertinent, neque per testamentum excludantur ab hereditate, neque alienatis pretiosioribus rebus susceptoqu*e* aere alieno minus loc*u*ples a*d e*os

§ 6. Impuberes autem tela esse naturali iuri niens est, ut is qui pe aetatis non sit alterius regatur.

§ 7. Cum igitur pupi pupillarumque tutores n gerunt, post pubertatem t iudicio rationem reddunt.

---

a) Cato apud Livium XXXIV. 2: *Maiores nostri nullam, ne quidem priva agere feminas sine auctore tutore voluerunt, in manu esse parentum, fratrum, v* — Cic. pro Mur. c. 12. § 27: *Mulieres omnes propter infirmitatem consilii ma tutorum potestate esset voluerunt.* — Isidor. Origg. IX. 7. § 30: *propter ipsa levitatem.* — Ulp. XI. 1. *et propter sexus infirmitatem, et propter forensium rer rantiam.* cf. Ulp. fr. 1. pr. D. de legit. tut. (26. 4.)

b) cf. Ulp. XI. 25. 27. Gai II. 122.

c) de causis in quibus auctoritas tutorum necessaria videbatur cf. Ulp XI. 20—22. 24. 27. Gai. I. 176. 178. 180. 184. 195. II. 47. 80 sq. 85. III. 91. 1(176. Cic. pro Caec. c. 25. pro Flacco c. 34. Vat. fragm. § 1. 45. 259.

itas *per*veniat. (§ 193.) Aput peregrinos imiliter, ut aput nos, in tutela sunt feminae; men plerumque quasi in tutela sunt: u*t* ecce ithynorum, si qui*d* mulier *contra*hat, mariuctorem esse iu*b*et aut filiu*m* eius puberem.

Tit. XXI. DE AUCTORITATE TUTORUM.

ai fr. 9. D. de auct. tut. XI. 24—27. Inst. III. 19. § 9.

Auctoritas autem tutoris in quibusdam causis necessaria pupillis est,[1] in quibusdam non est necessaria. Ut ecce si quid dari sibi stipuletur, non est necessaria tutoris auctoritas; quod si aliis pupilli promittant, necessaria est: namque placuit meliorem quidem suam condicionem licere eis facere etiam sine tutoris auctoritate, deteriorem vero non aliter quam tutore auctore. unde in his causis ex quibus mutuae obligationes nascuntur, in emptionibus venditionibus, locationibus conductionibus, mandatis, depositis, si tutoris auctoritas non interveniat, ipsi quidem qui cum his contrahunt obligantur; at invicem pupilli non obligantur. (§ 1.) Neque tamen hereditatem adire, neque bonorum possessionem petere, neque hereditatem ex fideicommisso suscipere aliter possunt, nisi tutoris auctoritate, quamvis lucrosa sit, neque [al. *ne*] ullum damnum habeat. (§ 2.) Tutor autem statim, in ipso negotio praesens, debet auctor fieri, si hoc pupillo prodesse existimaverit. post tempus vero aut per epistolam interposita auctoritas nihil agit. (§ 3.[2])

ai I. 184. Ulp. fr. 1. 7. D. de tut. c. 1. C. de in lit. dando.

Si inter tutorem pupillumve iudicium agendum sit, quia ipse tutor in rem suam auctor esse non potest, non praetorius tutor, ut olim, constituitur, sed curator in locum eius datur, quo interveniente iudicium peragitur, et eo peracto curator esse desinit.

94. Tutela autem liberantur ingenuae quirium *liberorum iure*, *libertinae vero quattuor*, *si in* * liberorumve eius legitima tut*ela* sin*t*. nam erae quae alterius generis tutores habent, Atilianos aut fiduciarios, trium liberorum *berantur*. (§ 195.) *Potes*t autem pluribus *liberti*na alterius generis habere, veluti si na manumissa s*i*t: tunc enim e lege Atilia debet tutorem, vel in provincia *e lege Iu-Titi*a: *nam* patronae *tutelam libertorum suorum umve gerere non possunt.* ** *Sed et si sit a mas*culo

Tit. XXII. QUIBUS MODIS TUTELA FINITUR.

ita supplet unum versum qui excidisse videtur Hollweg; de re ipsa cf. XIX. 3. Gai I. 145. III. 44.

) ita ex coniect. Heffteri; alii aliter.

manumissa, et auctore eo coemptionem fecerit, deinde remancipata et manumissa sit, patronum quidem habere tutorem desinit, incipit autem habere eum tutorem a quo manumissa est, qui fiduciarius dicitur. [§ 115.] Item si patron*us sive filius eius* in adoptionem se dedit, debet *s*ibi *e lege* *Atilia vel Tit*ia tutorem petere. Similiter ex *i*isdem legibus petere debet tutorem *libert*a, si patronus decedit nec ullum virilis sexus liberorum in familia re*linqu*it.

§ 196. M*asculi*[a] *quando* puberes esse coeperint, tutela liberantur. *Puberem autem Sabinus* quidem *et* Cas*sius ceterique nostri praeceptores* eum esse putant qui habitu corporis pubertatem ostendi*t*, *hoc est* qui generare potest; sed in his qui pubescere non possunt, quales sunt spadones, eam aetatem esse spectandam, cuius aetatis puberes fiunt. sed diversae sc*h*olae auctores annis putant pubertat*e*m aestimandam, id est eum puberem esse exi*stimandum*, *qui* xiiii *annos explevit*— [24 *lineae*.] *

1) est c. 3. C. quando tutor esse desin.
2) cf. Ulp. fr. 14. D. de tutelis.
3) cf. Paul. fr. 4. D. de tutelae et rationibus.
4) cf. Ulp. fr. 2. fr. 5. § 5. D. de legit. tut.
5) cf. Ulp. fr. 14. § 3. D. de tutelis.

Pupilli pupillaeque cum puberes esse coeperint, tutela liberantur. Pubertatem autem veteres quidem non solum ex annis, sed etiam ex habitu corporis in masculis aestimari volebant. Nostra autem maiestas dignum esse castitati [al. *castitate*] temporum nostrorum bene putavit, quod in feminis et antiquis impudicum esse visum est, id est inspectionem habitudinis corporis, hoc etiam in masculos extendere; et ideo sancta constitutione promulgata[1] pubertatem in masculis post quartum decimum annum completum illico initium accipere disposuimus, antiquitatis normam in feminis [al. *femininis*] personis bene positam suo ordine relinquentes, ut post duodecimum annum completum viripotentes esse credantur. (§ 1.[2]) Item finitur tutela, si arrogati sunt adhuc impuberes, vel deportati. item si in servitutem pupillus redigatur [*ut ingratus a patrono*] vel ab hostibus fuerit captus. (§ 2.[3]) Sed et si usque ad certam condicionem datus sit testamento, aeque evenit, ut desinat esse tutor existente condicione. (§ 3.[4]) Simili modo finitur tutela morte vel tutorum, vel pupillorum. (§ 4.[5]) Sed et capitis deminutione tutoris per quam libertas vel civitas eius amittitur omnis tutela perit. minima autem capitis deminutione tutoris, veluti si se in adoptionem dederit, legitima tantum tutela perit; ceterae non pereunt. Sed pupilli et pupillae capitis deminutio, licet minima sit, omnes tutelas tollit. (§ 5.[5]) Praeterea qui ad certum tempus

---

*) pag. CXVIIb. Cod. Ver. priore quidem parte de causis finiendae tutelae porro agebat; posteriore de Cura, cuius argumentum in Epit. I. 8. ita exhibetur: *Peractis pupillaribus annis, quibus tutores absolvuntur, ad curatores ratio minorum incipit pertinere. Sub curatoribus sunt minores aetate, maiores eversores, insani. Hi qui minores sunt, usque ad viginti et quinque annos, impletos sub curatore sunt. Qui vero eversores aut insani sunt, omni tempore vitae suae sub curatoribus esse iubentur, quia substantiam suam rationabiliter gubernare non possunt.*

a) quibus modis tutela impub. finiatur, vid. Gai I. 171. 173. 182. 186. 187. 194—96. Ulp. XI. 7. 9. 17. 21—23. 28; de termino pubertatis Ulp. XI. 28 cit. Festus s. v. pubes. Quinct. Inst. IV. 2. 5 (*pubertas annis aut habitu corporis aestimatur?*) Servius ad Aen. VII. 53 (*in iure et ex annorum ratione et ex habitu corporis aetas comprobatur.*)

testamento dantur tutores, finito eo deponunt tutelam. (§ 6.) Desinunt autem esse tutores qui vel removentur a tutela ob id, quod suspecti visi sunt, vel ex iusta causa sese excusant, et onus administrandae tutelae deponunt, secundum ea quae inferius proponemus. [tit. XXV. et XXVI.]

7. ——————— ae-
perveneri*t* in qua
s tueri po*ssit*. *idem*
:regrinas gentes cu-
superius [§ 189] indi-
s. (§ 198.) Ex iis-
usis et in provinciis
*sidi*bus earum cura-
lari voluit.*

l. § 3. D. de confirm. tut.
1. 13. D. de cur. furiosi.

. fr. 8. § 3. fr. 12. pr. D.
)r. dat.

13. pr. D. de tutelis.

h. fr. 27. pr. D. de test. tut.

)p. fr. 13. D. de tutelis.
pr. D. de adm. tut.

Tit. XXIII. DE CURATORIBUS.

Masculi puberes et feminae viripotentes usque ad vicensimum quintum annum completum curatores accipiunt; qui [al. *quia*], licet puberes sint, adhuc tamen huius aetatis sunt, ut negotia sua tueri non possunt [al. *possint*]. (§ 1.[1]) Dantur autem curatores ab hisdem magistratibus a quibus et tutores. sed curator testamento non datur, sed datus confirmatur decreto Praetoris vel Praesidis. (§ 2.) Item inviti adolescentes curatores non accipiunt, praeterquam in litem: curator enim et ad certam causam dari potest. (§ 3.[2]) Furiosi quoque et prodigi, licet maiores vigintiquinque annis sint, tamen in curatione sunt agnatorum ex lege duodecim tabularum. sed solent Romae Praefectus [al. *Praefecti*] urbi, vel Praetor, et in provinciis Praesides ex inquisitione eis dare curatores. (§ 4.[3]) Sed et mente captis et surdis et mutis et qui morbo perpetuo laborant, quia rebus suis superesse non possunt, curatores dandi sunt. (§ 5.[4]) Interdum autem et pupilli curatores accipiunt, ut puta si legitimus tutor non sit idoneus, quia habenti tutorem tutor dari non potest.[5] item si testamento datus tutor, vel a Praetore vel a Praeside, idoneus non sit ad administrationem, nec tamen fraudulenter negotia administret, solet ei curator adiungi. item in locum tutorum qui non in perpetuum, sed ad tempus a tutela excusantur, solent curatores dari.

§ 6.[6] Quodsi tutor adversa valetudine vel alia necessitate impeditur [al. *impediatur*], quo minus negotia pupilli administrare possit, et pupillus vel absit vel infans sit, quem velit actorem periculo ipsius Praetor, vel qui provinciae praeerit, decreto constituet.

Tit. XXIV. DE SATISDATIONE TUTORUM VEL CURATORUM.

9. Ne tamen et pupillorum
'um qui in curatione sunt

Ne tamen pupillorum pupillarumve et eorum qui quaeve in curatione sunt

---

Sumere licet Nostrum de divi Marci constitutione agere, qua statutum ıt omnes „*adulti curatores acciperent, non redditis causis*“ (Capitolinus ɔo c. 10.); verbumque „*voluit*“ ad Imperatorem illum trahi potest. De re Ulp. XII. Paul. fr. 2. D. de curat. furiosi (27. 10.) Ulp. fr. 12. pr. D. de .at. (26. 5.)

negotia *a* tutoribus curatoribusque consumantur aut deminuantur, curat Praetor, ut et tutores et *curatores* eo nomine satisdent.[a] (§ 200.) Set hoc non est perpetuum. na*m* et tutores testamento dati satisdare non coguntur,[b] qui*a* fides eorum et diligentia ab ipso testatore probata est; *et cu*ratores ad quos non e lege curatio pertinet, *set qui* vel a Consule vel a Praetore vel a Praeside provinci*ae dan*tur, plerumque non coguntur satisdare, scilicet quia satis i*donei electi* sunt.*

negotia a tutoribus curatoribusve consumantur aut deminuantur, curat [al. *curet*] Praetor, ut et tutores et curatores eo nomine satisdent.[a] Sed hoc non est perpetuum. nam tutores testamento dati satisdare non coguntur, quia fides eorum et diligentia ab ipso testatore probata est; item ex inquisitione tutores vel curatores dati satisdatione non onerantur, quia idonei electi sunt. (§ 1.[1]) Sed et si ex testamento vel inquisitione duo pluresve dati fuerint, potest unus offerre satis [-*dationem*] de indemnitate pupilli vel adolescentis et contutori vel concuratori praeferri, ut solus administret, vel ut contutor satis offerens praeponatur ei et ipse solus administret. itaque per se non potest petere satis a contutore vel concuratore suo; sed offerre debet, ut electionem det contutori [*vel concuratori*] suo, utrum velit satis accipere, an satis dare. quodsi nemo eorum satis offerat, si quidem adscriptum fuerit a testatore, quis gerat, ille gerere debet: quodsi non fuerit adscriptum, quem maior pars elegerit ipse gerere debet: ut edicto Praetoris cavetur. sin autem ipsi tutores dissenserint circa eligendum eum vel eos qui gerere debent, Praetor partes suas interponere debet. Idem et in pluribus ex inquisitione datis probandum est, id est, ut maior pars eligere possit per quem administratio fieret.

§. 2.[2] Sciendum est autem non solum tutores vel curatores pupillis et adultis ceterisque personis ex administratione teneri; sed etiam in eos qui satisdationes accipiunt subsidiariam actionem esse, quae ultimum eis praesidium possit afferre. subsidiaria autem actio datur in eos qui vel omnino a tutoribus vel curatoribus satisdari non curaverint, aut non idonee passi essent caveri. quae quidem tam ex prudentium responsis quam ex constitutionibus imperialibus et in heredes eorum extenditur; (§ 3.[3]) quibus constitutionibus et illud exprimitur, ut nisi caveant tutores vel curatores, pignoribus captis coërceantur. (§ 4.[4]) Neque autem Praefectus urbi, neque Praetor, neque Praeses provinciae, neque quis alius cui

1) cf. Ulp. fr. 17. (18. 19. pr.) D. de testam. tut.
Ulp. fr. 5. § 2—4. de legit. tut.
Ulp. fr. 3. de administr. et peric.

2) cf. fr. 1. 3. D. de magistrat. conven. c. 2. C. eod. (?) cf. Basilica.

3) c. 3. C. de suspectis (?)

4) fr. 1. § 1. D. de magistr. conv.

*) reliqua huius paginae (CXVIIa.) Cod. Ver. pars, linearum 10 spatio, vacua est.

a) cf. Gai IV. 99. fr. 5. § 1. 3. D. de legit. tut. (26. 4.)

b) fr. 17. pr. D. de testam. tut. (26. 2.)

tutores dandi ius est, hac actione tenebitur; sed hi tantummodo qui satisdationem exigere solent [al. *debent*].

Tit. XXV. DE EXCUSATIONIBUS TUTORUM VEL CURATORUM.[1]

. Vat. fragm. § 123—247. . Modest. fr. 2. D. de excusat. :. C. de numero liberorum.

Excusantur[2] autem tutores vel curatores variis ex causis. plerumque autem propter liberos, sive in potestate sint, sive emancipati. si enim tres liberos superstites Romae quis habeat, vel in Italia quatuor, vel in provinciis quinque, a tutela vel cura possunt excusari exemplo ceterorum munerum: nam et tutelam vel curam placuit publicum munus esse. sed adoptivi liberi non prosunt; in adoptionem autem dati naturali patri prosunt. item nepotes ex filio prosunt, ut in locum patris succedant; ex filia non prosunt. filii autem superstites tantum ad tutelae vel curae muneris excusationem prosunt; defuncti non prosunt. sed si in bello amissi sunt, quaesitum est[3] an prosint. (Ulp. fr. 18. D. eod.) et constat eos solos prodesse qui in acie amittuntur: hi enim, quia [al. *qui*] pro republica ceciderunt, in perpetuum per gloriam vivere intelleguntur. (§ 1.[4]) (41. pr. D. eod.) Item divus Marcus in semenstribus rescripsit, eum qui res fisci administrat a tutela vel cura, quamdiu administrat, excusari posse. (§ 2.[5]) (10. pr. § 1—3. fr. 45. pr. eod.) Item qui reipublicae causa absunt a tutela et cura excusantur. Sed et si fuerunt tutores vel curatores, deinde reipublicae causa abesse coeperunt, a tutela et cura excusantur, quatenus reipublicae causa absunt, et interea curator loco eorum datur. qui si reversi fuerint, recipiunt onus tutelae, [*nam*] nec anni habent vacationem, ut Papinianus libro quinto responsorum rescripsit: nam hoc spatium habent ad novas tutelas vocati. (§ 3.[6]) (6. § 16. fr. 17. § 5. eod.) Et qui potestatem aliquam habent excusare se possunt, ut divus Marcus rescripsit, sed coeptam [al. *acceptam*] tutelam deserere non possunt. (§ 4.[7]) (21. pr. eod.) Item propter litem quam cum pupillo vel adulto tutor vel curator habet excusare se nemo potest; nisi forte de omnibus bonis vel hereditate controversia sit. (§ 5.[8]) (2. § 9. fr. 6. pr. 17. pr. eod.) Item tria onera tutelae non affectatae, vel curae, praestant vacationem quamdiu administrantur: ut tamen plurium pupillorum tutela vel cura eorundem bonorum, veluti fratrum, pro una computetur. (§ 6.[9]) (7. eod.) Sed et propter paupertatem excusationem tribui, tam divi fratres, quam per se divus Marcus rescripsit, si quis imparem se oneri iniuncto possit docere. (§ 7.[10]) (. 10. § 8. eod.) Item propter adversam valetudinem propter quam nec

suis quidem negotiis superesse potest, excusatio locum habet. (§ 8.[1]) Similiter eum qui literas nesciret excusandum esse divus Pius rescripsit; quamvis et imperiti literarum possunt ad administrationem negotiorum sufficere. (§ 9.[2]) Item si propter inimicitias aliquem testamento tutorem pater dederit, hoc ipsum praestat ei excusationem; sicut per contrarium non excusantur qui se tutelam patri pupillorum administraturos promiserunt. (§ 10.[3]) Non esse autem admittendam excusationem eius qui hoc solo utitur, quod ignotus patri pupillorum sit, divi fratres rescripserunt. (§ 11.[4]) Inimicitiae quas quis cum patre pupillorum vel adultorum exercuit, si capitales fuerunt, nec reconciliatio intervenit, a tutela vel cura solent excusari. (§ 12.[5]) Item si quis status controversiam a pupillorum patre passus est, excusatur a tutela. (§ 13.[6]) Item maior septuaginta annis a tutela vel cura se potest excusare. Minores autem viginti et quinque annis olim quidem excusabantur: a nostra autem constitutione[7] prohibentur ad tutelam vel curam aspirare, adeo ut nec excusationis opus fiat [al. *excusatione opus sit*]. qua constitutione cavetur, ut nec pupillus ad legitimam tutelam vocetur, nec adultus; cum erat incivile eos qui alieno auxilio in rebus suis administrandis egere noscuntur et sub aliis reguntur, aliorum tutelam vel curam subire. (§ 14.[8]) idem et in milite observandum est, ut nec volens ad tutelae munus admittatur. (§ 15.[9]) Item Romae grammatici rhetores et medici, et qui in patria sua id [*artis*] exercent et intra numerum sunt, a tutela vel cura habent vacationem.

§ 16.[10] Qui autem se vult excusare, si plures habeat excusationes, et de quibusdam non probaverit, aliis uti intra tempora non prohibetur. Qui autem excusare se volunt non appellant, sed intra dies quinquaginta continuos, ex quo [*se vocatos*] cognoverunt, excusare se debent, cuiuscumque generis sunt id est qualitercumque dati fuerint tutores, si intra centensimum lapidem sunt ab eo loco ubi tutores dati sunt; si vero ultra centensimum habitant, dinumeratione facta viginti millium diurnorum et amplius triginta dierum. quod tamen, ut Scaevola dicebat, sic debet computari, ne minus sint quam quinquaginta dies. (§ 17.[11]) Datus autem tutor ad universum patrimonium datus esse creditur. (§ 18.[12]) Qui tutelam alicuius gessit invitus curator eiusdem fieri non compellitur, in tantum, ut, licet pater qui testamento tutorem dederit adiecit [al. *adiecerit*]

1) fr. 6. § 19. D. de excusat.
2) fr. 6. § 17. fr. 15. § 1. eod.
3) fr. 15. § 14. eod.
4) fr. 6. § 17. eod.
5) fr. 6. § 18. eod.
6) fr. 2. pr. fr. 10. § 7. eod.
7) est c. 5. C. de legit. tut.
8) c. 4. C. qui dare tut.
9) fr. 6. § 1—12. D. de excus.
10) fr. 13. eod. fr. 3. de V. S.
11) c. 11. C. de excus. fr. 21. § 2. eod.
12) Vat. fr. § 200. Paul. S. R. II. 27. § 2. c. 20. h. t.

se eundem curatorem dare, tamen invitum eum curam suscipere non cogendum divi Severus et
Vat. § 202. c. 4. C. h. t. 2. C. qui dare tut. Antoninus rescripserunt. (§ 19.[1]) Iidem rescripserunt maritum uxori suae curatorem datum
tit. C. si tutor falsis. excusare se posse, licet se immisceat. (§ 20.[2]) Si quis autem falsis allegationibus excusationem tutelae meruit, non est liberatus onere tutelae.

Tit. XXVI. DE SUSPECTIS TUTORIBUS VEL CURATORIBUS.[3]

. Gai I. 182.)
Ulp. fr. 1. D. de susp. tut. [4]Sciendum est suspecti crimen ex lege duodecim tabularum descendere. (§ 1.[4]) Datum est autem ius removendi suspectos tutores Romae Praetori et in provinciis Praesidibus earum et Legato Proconsulis. (§ 2.[4]) Ostendimus qui possunt de suspecto cognoscere: nunc videamus qui suspecti fieri possunt. Et quidem omnes tutores possunt, sive testamentarii sint, sive [*non*, *sed*] alterius generis tutores. quare etsi legitimus sit tutor, accusari poterit. quid si patronus? adhuc idem erit dicendum; dummodo meminerimus famae patroni parcendum, licet ut suspectus remotus fuerit. (§ 3.[4]) Consequens est, ut videamus qui possunt suspectos postulare. Et sciendum est quasi publicam esse hanc actionem, hoc est omnibus patere. quinimo et mulieres admittuntur ex rescripto divorum Severi et Antonini, sed hae solae quae pietatis necessitudine [al. *pietate necessitudinis*] ductae ad hoc procedunt, ut puta mater; nutrix quoque et avia possunt, potest et soror; sed et si qua mulier fuerit, cuius Praetor propensam pietatem intellexerit non sexus verecundiam egredientis, sed pietate productae non continere iniuriam pupillorum, admittet eam
. 7. pr. eod. c. 6. C. eod. ad accusationem. (§ 4.[5]) impuberes non possunt tutores suos suspectos postulare; puberes autem curatores suos ex consilio necessariorum suspectos possunt arguere: et ita divi Severus et An-
3. § 5. fr. 7. § 1. D. c. 2. 3. C. eod. toninus rescripserunt. (§ 5.[6]) Suspectus est autem qui non ex fide tutelam gerit, licet solvendo est, ut Iulianus quoque rescripsit. Sed et ante quam incipiat gerere tutelam tutor, posse eum quasi suspectum removeri idem Iulianus rescri-
9. C. eod. psit, et secundum eum constitutum est. (§ 6.[7]) Suspectus autem remotus, si quidem ob dolum, fa-
7. C. eod. mosus est; si ob culpam, non aeque. (§ 7.[8]) Si quis autem suspectus postulatur, quoad cognitio finiatur, interdicitur ei administratio, ut Papiniano
11. D. eod. visum est. (§ 8.[9]) Sed si suspecti cognitio suscepta fuerit, posteaque tutor vel curator decesse-
·. 7. § 2. 3. eod. rit, extinguitur cognitio suspecti. (§ 9.[10]) Si quis

tutor copiam sui non faciat, ut alimenta pupillo decernantur, cavetur epistola divorum Severi et Antonini, ut in possessionem bonorum eius pupillus mittatur; et quae mora deteriora futura sunt dato curatore distrahi iubentur. ergo ut suspectus removeri poterit qui non praestat alimenta. (§ 10.[1]) Sed si quis praesens negat propter inopiam alimenta non posse decerni, si hoc per mendacium dicat, remittendum eum esse ad Praefectum urbis puniendum, placuit, sicut ille remittitur qui data pecunia ministerium tutelae redemerit. (§ 11.[2]) Libertus quoque, si fraudulenter gessisse tutelam filiorum vel nepotum patroni probetur, ad Praefectum urbis remittetur puniendus. (§ 12.[3]) Novissime sciendum est eos qui fraudulenter tutelam vel curam administrant, etiam si satis offerant, removendos a tutela: quia satisdatio propositum tutoris malevolum non mutat, sed diutius grassandi in re familiari facultatem praestat. (§ 13.[4]) Suspectum enim eum putamus qui moribus talis est, ut suspectus sit: enimvero tutor vel curator, quamvis pauper est, fidelis tamen et diligens, removendus non est quasi suspectus.

1) fr. 3. § 15. D. de susp. tut.

2) ex Ulp. fr. 2. eod.

3) e fr. 5. 6. eod.

4) ex Ulp. fr. 8. eod.

INSTITUTIONUM

OMMENTARIUS II. D. IUSTINIANI LIBER II.

INDEX.

.pr.—§10	= Gai II. § 1—11.	Gai II. § 1—11	= Iust. II. 1. pr.—§ 10.
. § 11—24	= Gai II. 65—72.	Gai II. 12—14	= Iust. II. 2.
. § 25	= Gai II. 79.	Gai —	Iust. II. 3. 4. 5.
. § 26—29	Gai —	Gai II. 15—41	= Iust. —
. § 30—34	= Gai II. 73—78.	Gai II. 42—61	= Iust. II. 6.
. § 35—38	Gai —	Gai —	Iust. II. 7.
	= Gai II. 12—14.	Gai II. 62—64	= Iust. II. 8. pr. 1.
. 4. 5	Gai —	Gai II. 65—72	= Iust. II. 1. § 11—24.
—	= Gai II. 15—41.	Gai —	Iust. II. 1. § 26—29.
	= Gai II. 42—61.	Gai II. 73—78	= Iust. II. 1. § 30—34.
	Gai —	Gai II. 79	= Iust. II. 1. § 25.
. pr. § 1	= Gai II. 62—64.	Gai —	Iust. II. 1. § 35—48.
. § 2	= Gai II. 80—85.	Gai II. 80—85	= Iust. II. 8. § 2.
	= Gai II. 86—100.	Gai II. 86—100	= Iust. II. 9.
0	= Gai II. 101—108.	Gai II. 101—108	= Iust. II. 10.
1	= Gai II. 109—111.	Gai II. 109—111	= Iust. II. 11.
2	= Gai II. 112. 113.	Gai II. 112. 113	= Iust. II. 12.
—	Gai II. 114—122.	Gai II. 114—122	= Iust. —
3	= Gai II. 123—137.	Gai II. 123—137	= Iust. II. 13.
4	= Gai II. 185—190.	Gai II. 138—151	= Iust. II. 17.
5	= Gai II. 174—178.	Gai —	Iust. II. 18.
6	= Gai II. 179—184.	Gai II. 152—173	= Iust. II. 19.
7	= Gai II. 138—151.	Gai II. 174—178	= Iust. II. 15.
8	Gai —	Gai II. 179—184	= Iust. II. 16.
9	= Gai II. 152—173.	Gai II. 185—190	= Iust. II. 14.
0. pr.—§ 24	= Gai II. 191—223.	Gai II. 191—223	= Iust. II. 20. pr.—§ 24.
0. § 25—33	= Gai II. 238—245.	Gai —	Iust. II. 21.
0. § 34—36	= Gai II. 229—237.	Gai II. 224—228	= Iust. II. 22.
21	Gai —	Gai II. 229—237	= Iust. II. 20. § 34—36.
22	= Gai II. 224—228.	Gai II. 238—245	= Iust. II. 20. § 25—33.
23	= Gai II. 246—259.	Gai II. 246—259	= Iust. II. 23.
24	= Gai II. 260—289.	Gai II. 260—289	= Iust. II. 24.
25	Gai —	Gai —	Iust. II. 25.

§ 1. *Superiore commentario de iure personarum* exposuimus; modo videamus de rebus: *quae vel* in nostro patrimonio sunt, vel extra nostrum patrimonium habentur.

§ 2.* Summa itaque rerum divisio *in duos articulos deducitur: nam aliae sunt divini iuris*, aliae humani.[b]

§ 3. Divini iu*ris* su*nt* vel*uti* res sac*rae* et religiosae. (§ 4.) Sacrae sunt quae D*ii*s superis consecr*a*tae sunt; religiosae, quae Diis manibus relictae

Tit. I. DE RERUM DIVISIONE.

Superiore libro de iure peronarum exposuimus; modo videamus de rebus: quae vel in nostro patrimonio sunt, vel extra nostrum patrimonium habentur. quaedam enim naturali iure communia sunt omnium, quaedam[1] publica, quaedam universitatis, quaedam nullius, pleraque singulorum, quae variis ex causis cuique acquiruntur, sicut ex subiectis apparebit.

§ 1.[2] Et quidem naturali iure communia sunt omnium haec: aër, aqua profluens, et mare, et per hoc litora maris. nemo igitur ad litus maris accedere prohibetur, dum tamen villis et monumentis et aedificiis abstineat, quia non sunt iuris gentium sicut et mare. (2.[3]) Flumina autem omnia et portus publica sunt. ideoque ius piscandi omnibus commune est in portu fluminibusque. (8.[4]) Est autem litus maris, quatenus hibernus fluctus maximus excurrit. (4.[5]) Riparum quoque usus publicus est [*et*] iuris [al. *iure*] gentium sicut ipsius fluminis: itaque navem ad eas applicare, funes ex arboribus ibi natis religare, onus aliquid in his reponere, cuilibet liberum est, sicuti per ipsum flumen navigare. sed proprietas earum illorum est quorum praediis adhaerent: qua de causa arbores quoque in hisdem natae eorundem sunt. (§ 5.[6]) Litorum quoque usus publicus iuris gentium est; sicut ipsius maris, et ob id quibuslibet liberum est casam ibi imponere in qua se recipiant, sicut retia siccare et ex mari deducere [al. *reducere*]. proprietas autem eorum potest intellegi nullius esse, sed eiusdem iuris esse, cuius et mare et quae subiacent mari, terra vel arena. (6.[7]) Universitatis sunt, non singulorum, veluti quae in civitatibus sunt, ut theatra, stadia et similia, et si qua alia sunt communia civitatium.

§ 7. Nullius autem sunt res sacrae et religiosae et sanctae: quod enim divini iuris est id nullius in bonis est. (§ 8.) Sacra sunt quae rite et per Pontifices Deo consecrata sunt, veluti aedes sacrae et dona quae rite ad ministerium Dei dedicata sunt, quae etiam per nostram con-

1) ex Marc. fr. 2. D. de rer. div.
2) e fr. 2. 4. D. cit.
3) cf. fr. 4. § 1. D. cit.
4) cf. fr. 96. 112. D. de V. S.
5) e Gai fr. 5. D. de rer. div.
6) cf. Gai fr. 5. § 1. cit. cf. Paul. fr. 51. D. de contr. emt. fr. 14. D. de acquir. rer. dom.
7) cf. fr. 6. § 1. D. de rer. div.

---

*) §§ 2 et 3 repetuntur in Gai fr. 1. pr. D. de rerum divisione (1. 8.) De re ipsa cf. Gai III. 97. fr. 1. pr. 2. §. 1. D. de interd. (43. 1.)

b) Gai Epit. II. 1. §. 1: *Omnes res aut nostri iuris sunt, aut divini, aut publici. Nostri iuris sunt, quae in proprietate nostra esse noscuntur. Divini iuris sunt ecclesiae, id est templa dei vel ea patrimonia ac substantiae quae ad ecclesiastica iura pertinent. Publici iuris sunt muri, fora, portae* etc.

;5.) *Sed* sacrum *qui*-
m ex*istum*a*tur* au-
e p*opuli Romani fieri;*
*ur enim** *lege de* ea
ıut senatusconsulto

1. C. de sacros. eccl.
c. fr. 6. § 5. D. de rer. div.

stitutionem[1] alienari et obligari prohibuimus, excepta causa redemptionis captivorum. si quis vero auctoritate sua quasi sacrum sibi constituerit, sacrum non est, sed profanum. locus autem in quo sacrae aedes aedificatae sunt etiam diruto aedificio adhuc sacer manet, ut et Papinianus rescripsit.

Religiosum vero nostra voluntate
mortuum inferentes in locum no-
si modo eius mortui funus ad nos
at. (§ 7.) Set in provinciali solo
plerisque solum *r*eligiosum non
uia in *eo solo* dominium populi Ro-
ıt vel Caesaris, nos autem posses-
tantum *et u*sumfructum habere vi-
utique tamen *eiusmodi locus*, *licet non*
;iosus, pro r*eligi*oso *habetur*, quia
[uod in provinciis non ex auctori-
puli Romani con*s*ecratum est, pro-
;rum non est, tamen pro sacro ha-

:. fr. 6. § 4. D. de rer. div.

§ 9.[2] Religiosum locum unusquisque sua voluntate facit, dum mortuum infert in locum suum. in communem autem locum purum invito socio inferre non licet; in commune vero sepulcrum etiam invitis ceteris licet inferre. item si alienus ususfructus est, proprietarium placet, nisi consentiente usufructuario, locum religiosum non facere. in alienum locum concedente domino licet inferre; et licet postea ratum [*non*] habuerit quam illatus est mortuus, tamen religiosus locus** fit.

Sanctae quoque res, velu*t*
t portae, quodammodo divini
:nt.
** Quod autem *divini* iuris est,
us in bonis est: id vero quod
iuris est plerumque alicuius
is est: potest autem et nullius
s esse. nam res hereditariae,
ım aliquis heres existat, *nul-*
bonis sunt. (§ 10.) *Hae autem*
ıe humani iuris sunt, *aut publicae sunt*
vatae. (§ 11.) *quae publicae sunt*, *nul-*
bonis esse creduntur; ipsius enim uni-
tis esse creduntur. privatae autem sunt,
ıngulorum sunt.

§. 10. Sanctae quoque res, veluti muri et portae, quodammodo divini iuris sunt, et ideo nullius in bonis sunt. ideo autem muros sanctos dicimus, quia poena capitis constituta sit in eos qui aliquid in muros deliquerint. ideo et legum eas partes quibus poenas constituimus adversus eos qui contra leges fecerint, sanctiones vocamus.

[*posterior pars huius tituli de acquisitione singularum rerum sequitur ad Gai II. 67 sqq. infra.*]

:ta ex coniect. Goeschenii et Lachmanni. De re ipsa cf. fr. 9. pr. §. 1. 2. er. div. (1. 8.) et Festus v. *sacer* (Muell. 321): *Gallus Aelius ait sacrum* *ocunque modo* (more) *atque instituto civitatis consecratum sit, sive aedis, sive* *e signum, sive locum* (solum), *sive pecunia*, *sive quid aliud quod dis dedicatum* *nsecratum sit*: *quod autem privati suae religionis causa aliquid earum rerum Deo* , *id Pontifices Romanos non existimare sacrum.*

inserunt alii: *sine voluntate eius*, alii *ex voluntate eius;* vid. Marcia- 6. § 4. D. de rer. div., Theophilum h. l. et fr. 2. 4. 41. D. de religio- 7.).

) §§ 9—11 ita suppleri possunt e Gai fr. 1. pr. D. de rerum divisione (1. 8.). s sanctis cf. Marcianus fr. 8. Ulp. fr. 9. § 3. 4. et Pomp. fr. 11. D. de iv. (1. 8.) fr. 3. § 17. D. de re militari. (49. 16); de rebus humani iuris , 1. pr. §§ 1—6. supra.

§ 12. ***Quaedam praeterea res corporales sunt, quaedam incorporales.* (§ 13.) *Corporales hae sunt quae tangi possunt, veluti* fundus, homo, vestis, *aurum, argentum et denique* aliae res *innumerabiles.* (§. 14.) *Incorporales sunt quae tangi* non *possunt: qualia sunt ea quae in iure consistunt, sicut hereditas, ususfructus, obligationes quoquo modo contractae. nec ad rem pertinet, quod in hereditate res corporales continentur; nam et fructus qui ex fundo percipiuntur corporales sunt, et id quod ex aliqua obligatione nobis debetur plerumque corporale est, veluti fundus, homo, pecunia: nam ipsum ius successionis, et ipsum ius utendi* fruendi, *et ipsum ius obligationis incorporale est. eodem numero sunt et iura praediorum urbanorum et rusticorum, quae etiam servitutes vocantur.* — [13 *fere lineae desunt.*] **

1) ex Ulp. fr. 1. pr. D. de serv. praed. urb. cf. Gai fr. 8. eod.

Tit. II. DE REBUS INCORPORALIBUS.

Quaedam praeterea res corporales sunt, quaedam incorporales. (§ 1.) Corporales hae sunt quae sui natura tangi possunt, veluti fundus, homo, vestis, aurum, argentum et denique aliae res innumerabiles. (§ 2.) Incorporales autem sunt quae tangi non possunt: qualia sunt ea quae in iure consistunt, sicut hereditas, ususfructus, obligationes quoquo modo contractae. nec ad rem pertinet, quod in hereditate res corporales continentur; nam et fructus qui ex fundo percipiuntur corporales sunt, et id quod ex aliqua obligatione nobis debetur plerumque corporale est, veluti fundus, homo, pecunia: nam ipsum ius hereditatis, et ipsum ius utendi fruendi, et ipsum ius obligationis, incorporale est. (§ 3.) eodem numero sunt iura praediorum urbanorum et rusticorum, quae etiam servitutes vocantur.

Tit. III. DE SERVITUTIBUS.

[1]Rusticorum praediorum iura sunt haec: iter, actus, via, aquaeductus. Iter est ius eundi ambulandi hominis, non etiam iumentum agendi vel

*) §§ 12—14 suppl. e Gai fr. 1. § 1. D. de rerum divisione (1. 8.) De rebus incorporalibus vid. Gai II. 17. 28. 34. 38. III. 83. IV. 3. Cic. Topic. c. 5. *Definitionum duo sunt genera prima: unum earum rerum quae s u n t, alterum earum rerum quae i n t e l l i g u n t u r. Esse ea dico quae cerni tangive possunt, ut fundum, aedes, parietem, stillicidium, mancipium, pecudem, supellectilem, penus, cetera. Non esse rursus ea dico quae tangi demonstrarive non possunt: ut si usucapionem, si tutelam, si gentem, si adgnationem definias, quarum rerum nullum subest quasi corpus: est tamen quaedam conformatio insignita et impressa intelligentia, quam notionem voco.*

**) Cod. Ver. p. LXIIa, ter scripta, paucos tantummodo ductus exhibet. Lineae sex vel septem e Dig. supplendae sunt ut supra inde a verbis: *et id quod ex aliqua oblig.* Ceterae fere 13 lineae de servitutibus quaedam habuerunt, ut indicat Epit. II. 1. §. 3. his verbis: *Incorporalia etiam sunt iura praediorum urbanorum vel rusticorum. Praediorum urbanorum iura sunt stillicidia, fenestrae, cloacae, altius erigendae domus aut non erigendae, et luminum, ut ita quis fabricet, ut vicinae domui lumen non tollat. Praediorum vero rusticorum iura sunt via, vel iter, per quod pecus aut animalia debeant ambulare vel ad aquam duci, et aquaeductus: quae similiter incorporalia sunt. Haec iura tam rusticorum quam urbanorum praediorum servitutes appellantur.* (Gai II. 31.) Cf. Ulp. libro II. Institutionum: *Aedificia urbana quidem praedia appellamus. Ceterum etsi in villa aedificia sint, aeque servitutes urbanorum praediorum constitui possunt. Ideo autem hae servitutes praediorum appellantur, quoniam sine praediis constitui non possunt: nemo enim potest servitutem adquirere vel urbani vel rustici praedii, nisi qui habet praedium.* fr. 1. D. Comm. praed. (8. 4.) — Cic. Topic. 4. c. 24. pro Caecina c. 26. § 74. 75. (*iura aquarum itinerumque — aquaeductus, haustus, iter, actus.*) ad Quintum fr. Ep. III. 1. c. 2. (*aqua dempta et eius aquae iure constituto et servitute fundo illi imposita.*)

vehiculum; actus est ius agendi vel iumentum vel vehiculum. itaque qui iter habet, actum non habet; qui actum habet, et iter habet eoque uti potest etiam sine iumento. Via est ius eundi et agendi et ambulandi: nam et iter et actum in se via continet. Aquaeductus est ius aquae ducendae per fundum alienum.

-4. D. de servit. praed. urb. ·. 1. pr. D. commun. praed. 98. de V. S.

(§ 1.[1]) Praediorum urbanorum sunt servitutes quae aedificiis inhaerent, ideo urbanorum praediorum dictae, quoniam aedificia omnia urbana praedia appellamus, etsi in villa aedificata sunt. Item praediorum urbanorum servitutes sunt hae: ut vicinus onera vicini sustineat; ut in parietem eius liceat vicino tignum immittere; ut stillicidium vel flumen recipiat quis in aedes suas vel in aream vel in cloacam, vel non recipiat; et ne altius tollat quis aedes suas, ne [al. *nec*] luminibus vicini officiatur [al. *officiat*]. (§ 2.[1]) In rusticorum praediorum servitute quidam computari recte putant aquae haustum, pecoris ad aquam appulsum, ius pascendi, calcis coquendae, arenae fodiendae.

›. fr. 1. § 1. D. comm. praed.

§ 3.[2] Ideo autem hae servitutes praediorum appellantur, quoniam sine praediis constitui non possunt. nemo enim potest servitutem acquirere urbani vel rustici praedii, nisi qui habet praedium; nec quisquam debere, nisi qui habet praedium.

i II. 29. 31. Inst. II. 4. § 1. ·. 3. D. de usufr.

(§ 4.[3]) Si quis velit vicino aliquod ius constituere, pactionibus atque stipulationibus id efficere debet.

: fr. 16. comm. praed.

Potest[4] etiam in testamento quis heredem suum damnare ne altius tollat aedes suas, ne [al. *nec*] luminibus aedium vicini officiat [al. *officiatur*]; vel ut patiatur eum tignum in parietem immitttere vel stillicidium habere; vel ut patiatur eum per fundum ire, agere, aquamve ex eo ducere.

Tit. IV. DE USUFRUCTU.

1. 2. D. de usufr. ›ai II. 30—33. ·. II. 1. § 36—38. ›i fr. 6. pr. D. de usufr. fr. § 47. Inst. II. 3. § 4.

[5]Usufructus est ius alienis rebus utendi fruendi salva rerum substantia. est enim ius in corpore: quo sublato et ipsum tolli necesse est. (§ 1.[6]) Usufructus a proprietate separationem recipit, idque pluribus modis accidit. ut ecce si quis alicui usumfructum legaverit: nam heres nudam habet proprietatem, legatarius usumfructum; et contra, si fundum legaverit deducto usufructu, legatarius nudam habet proprietatem, heres vero usumfructum; item alii usumfructum, alii deducto eo fundum legare potest. Sine testamento vero si quis velit alii usumfructum constituere, pactio-

i fr. 3. § 2. fr. 56. D. de usufr.

nibus et stipulationibus id efficere debet.[7] Ne tamen in universum inutiles essent proprietates,

semper abscedente usufructu, placuit certis modis extingui usumfructum et ad proprietatem reverti.' (§ 2.[1]) Constituitur autem ususfructus non tantum in fundo et aedibus, verum etiam in servis et iumentis ceterisque rebus, exceptis his quae ipso usu consumuntur. Nam hae res neque naturali ratione neque civili recipiunt usumfructum. quo numero sunt vinum, oleum, frumentum, vestimenta. quibus proxima est pecunia numerata: namque in ipso usu assidua permutatione quodammodo extinguitur. Sed utilitatis causa senatus censuit[2] posse etiam earum rerum usumfructum constitui, ut tamen eo nomine heredi utiliter caveatur. itaque si pecuniae ususfructus legatus sit, ita datur legatario, ut eius fiat, et legatarius satisdat [al. *satisdet*] heredi de tanta pecunia restituenda, si morietur aut capite minuetur. ceterae quoque res ita traduntur legatario, ut eius fiant: sed aestimatis his satisdatur, ut si morietur aut capite minuetur, tanta pecunia restituatur quanti hae fuerint aestimatae. Ergo senatus non fecit quidem earum rerum usumfructum, nec enim poterat: sed per cautionem quasi usumfructum constituit. (§ 3.[3]) Finitur autem ususfructus morte fructuarii et duabus capitis deminutionibus, maxima et media, et non utendo per modum et tempus. quae omnia nostra statuit constitutio.[4] Item finitur ususfructus, si domino proprietatis ab usufructuario cedatur (nam extraneo cedendo nihil agit[5]); vel ex contrario si fructuarius proprietatem rei acquisierit, quae res consolidatio appellatur. Eo amplius constat, si aedes incendio consumptae fuerint vel etiam terrae motu, aut vitio suo corruerint, extingui usumfructum, et ne areae quidem usumfructum deberi. (§ 4.) Cum autem [*totus*] finitus fuerit ususfructus, revertitur scilicet ad proprietatem, et ex eo tempore nudae proprietatis dominus incipit plenam habere in re potestatem.

Tit. V. DE USU ET HABITATIONE.

[6]Iisdem istis modis quibus ususfructus constituitur, etiam nudus usus constitui solet; iisdemque illis modis finitur, quibus et ususfructus desinit. (§ 1.[7]) Minus autem scilicet iuris in usu est quam in usufructu. Namque is qui fundi nudum usum habet nihil ulterius habere intellegitur, quam ut oleribus, pomis, floribus, foeno, stramentis, lignis ad usum cottidianum utatur; in eoque fundo hactenus ei morari licet, ut neque domino fundi molestus sit, neque his per quos opera

1) e Gai fr. 3. § 1. D. de usufr.

2) cf. fr. 1. 2. 7. 11. de usufr. ear. r. Paul. S. R. I. 11. § 2.

3) cf. fr. 1. pr. D. qu. mod. ususfr. am.

4) est c. 16. C. de usufr.

5) cf. Gai II. 30. infra.

6) cf. Gai fr. 1. D. de usu.

7) cf. fr. 10. § 4. fr. 11. 12. 15. eod.

rustica fiunt impedimento sit; nec ulli alii ius quod habet aut vendere aut locare aut gratis concedere potest, cum is qui usumfructum habet potest haec omnia facere. (§ 2.[1]) Item is qui aedium usum habet hactenus iuris habere intellegitur, ut ipse tantum habitet, nec hoc ius ad alium transferre potest, et vix receptum esse videtur, ut hospitem ei recipere liceat. et cum uxore sua liberisque suis, item libertis, nec non aliis liberis personis quibus non minus quam servis utitur, habitandi ius habeat, et convenienter si ad mulierem usus aedium pertineat, cum marito ei habitare liceat. (§ 3.[2]) Item is ad quem servi usus pertinet ipse tantum operis atque ministerio eius uti potest; ad alium vero nullo modo ius suum transferre ei concessum est. Idem scilicet iuris est et in iumento. (§ 4.[3]) Sed si pecoris vel ovium usus legatus fuerit, neque lacte neque agnis neque lana utetur usuarius, quia ea in fructu sunt. plane ad stercorandum agrum suum pecoribus uti potest.

I. § 1. fr. 8. 22. § 1. D. h. t. — 12. § 5. 6. D. eod. — 12. § 2. eod. — 10. pr. § 1—3. eod.

§ 5.[4] Sed si cui habitatio legata sive aliquo modo constituta sit, neque usus videtur neque ususfructus, sed quasi proprium aliquod ius. quam habitationem habentibus propter rerum utilitatem, secundum Marcelli sententiam, nostra decisione[5] promulgata permisimus non solum in ea degere, sed etiam aliis locare.

:. de usufr.

§ 6. Haec de servitutibus et usufructu et usu et habitatione dixisse sufficiat. de hereditate autem et de obligationibus suis locis proponemus. — Exposuimus summatim[6] quibus modis iure gentium res acquiruntur: modo videamus quibus modis legitimo et civili iure acquiruntur.

. 1. § 11 sqq. infra.

Item * [2 *lin.*] *Ea autem animalia nostri qui-*
eptores ** statim ut nata sunt mancipi esse
Nerva vero, *Pro*culus et ceteri diversae
auctores non aliter ea mancipi esse pu-
am si domita sunt; et si propter nimiam
a domari non possunt, tunc videri mancipi
m ad eam aetatem pervenerint, *cuius aetatis do-*
it. ** (§ 16.) *Ex diverso bestiae* *** *nec* man-

---

uae in § 15. desunt supplenda videntur ad exemplum fere Ulpiani XIX. 1: *s aut mancipi sunt aut nec mancipi. mancipi sunt praedia in Italico solo, tam qualis est fundus, quam urbana, qualis domus; — item servi et quadrupedes io collove domantur, velut boves, muli, equi, asini.* (cf. Gai I. 120.) Isidor. X. 4. § 45. *Mancipium, quidquid manu capi subdique potest, ut homo, equus, nec enim animalia statim ut nata sunt mancipium esse dicuntur. Nam et ea quae um numero sunt tunc videntur mancipium esse, quando capi sive domari coeperunt.*
ex coniect. Goeschenii cf. Gai I. 196. ***) ita ex coniect. Laehmanni.

cipi sunt, velut ursi, leones, item ea animalia quae fere bestiarum numero sunt, velut elefantes et cameli; et ideo ad rem non pertinet, quod haec *animalia* etiam *collo dorsove domantur*

— — — — — — — — — — — — — —

quoru*m* ——————— mancipi esse; quaedam non mancipi sunt. (§ 17.) It*em* f*ere omnia quae incorpo*ralia sunt nec mancipi sunt, exceptis servi*tutibus* prae*d*io*rum rusticorum in Italico solo, quae mancipi** sunt*, qua*m*vis sint ex numero *rerum incorporalium.*

§ 18. Magna autem differentia est[a] mancipi *rerum et* nec mancipi. (§ 19.) Nam res nec *mancipi nuda traditione alienari possunt*,** si modo corporales sunt et ob id recipiunt traditionem. (§ 20.) Itaque si tibi vestem vel aurum vel argentum tradidero, sive ex venditionis causa sive *ex donationis* sive qua*v*is alia ex c*ausa*, *t*ua fit ea r*es sine ulla iuris solemnitate.**** (§ 21.) *In eadem* causa sunt *provincialia* praedia, quorum *alia stipen*diaria, alia tributaria vocamus. Stipendiaria sunt ea quae in his provinciis sunt, quae propriae populi Romani esse intelleguntur. Tributaria sunt ea quae in his provinciis sunt, quae propriae *Caesaris esse*[b] *cre*duntur. (§ 22.†) Mancipi vero res *ae*que per mancipationem ad alium transferuntur; unde *scilicet* mancipi res sunt dictae. quod autem valet manci*patio*, *idem valet et in iure cessio.* (§ 23.) *Et manci*patio quidem quemadmodum fiat, superiore commentario [I. 119.] tradidimus. (§ 24.) In iure cessio autem hoc modo fit. aput ma*gistratum* populi Romani, vel*ut* Praetorem, vel aput Praesidem provinciae is cui res in iure ceditur, rem tenens ita dicit: HUNC EGO HOMINEM EX IURE QUIRITIUM MEUM ESSE AIO. deinde postquam hic vindicaver*it*, *Praetor interro*gat eum qui cedit, an contra vindicet. quo negante aut tacente, tunc ei qui vindicaverit eam rem addicit. idque legis actio vocatur, quae fieri potest

---

*) ita proponit Huschke.

**) ita fere ex coni. Goeschenii; de re ipsa cf. Inst. II. 1. § 40. Ulp. X

***) ita ex coniect. Huschkii. — Hollweg prop.: *simulatque eam appreh* Böcking: *naturali ratione acquisita.*

†) § 22. 24 seqq. partim suppleri possunt e Boethii Comment. ad Cic. c. 5. § 28. cf. Ulp. XIX. 9. 10.

a) cf. Cic. pro Flacco c. 32. § 80: *Illud quaero, sintne ista praedia cens sendo; habeant ius civile; sint, necne sint mancipi; subsignari apud aerarium, apu sorem possint.* Paul. Diac. ex Festo: *Censui censendo* agri proprie appel qui et emi et venire iure civili possunt. (Muell. p. 58.) Modos acquirendi d iure civili enumerat Varro de re rustica II. 10. § 4. et Ulp. XIX. 2. citt. a infra (pag. 77).

b) cf. Gai I. 6. II. 7. et Theophil. ad Inst. II. 1. § 40!

m in provinciis *aput Praesides earum*. (§ 25.) umque *tamen et* fere semper mancipationibus nur. quod enim ipsi per nos praesentibus amiagere possumus, hoc *non est necesse* cum mae difficultate aput Praetorem aut aput Praesin provinciae quae*rere*. (§ 26.) *At si* neque ncipata, neque in iure cessa sit res man*cipi* *sunt* 31 *lin.*]* (§ 27.**) *In summa admo*nendi nus *nexum Italici soli proprium* esse, provincialis i nex*um*[a] non *esse: recipit enim nexus* significatiom solum non aliter, *quam si* mancipi *est*, provinle *vero* nec mancipi *est*. — enim vero provincia ——— ——-——— de mancipa —.

§ 28. Incorporales[b] *res* traditionem non recire manifestum est. (§ 29.) Sed iura praediom urbanorum in iure ta*ntum* cedi possunt; rucorum vero etiam mancipari possunt. (§ 30.) usfructus in iure cessionem tantum recipit [§ 33]. im dominus proprietatis alii usumfructum in iure dere potest, ut ille usumfructum habeat, et ipse dam proprietatem *retineat*. Ipse usufructuarius iure cedendo domino proprietatis usumfructum cit, ut a se discedat et convertatur in proprietan. alii vero in iure cedendo nihilominus ius um retinet: creditur enim ea cessione nihil agi.[c] 31.) Sed haec scilicet in Italicis praediis ita nt, quia et ipsa praedia mancipationem et in e cessionem reci*piunt*. alioquin in provinciaus praediis sive qu*i*s usumfructum sive ius ndi, agendi, aquamve ducendi, vel altius tollendi des, aut non tollendi, ne luminibus vicini offitur ceteraque similia iura constituere velit, ctionibus et s*ti*pulationibus[d] id efficere potest;

---

*) Codicis Ver. pagina CXVIa quae sequitur legi non potest. Et in sequen- paginae lin. 1—7 nihil apparet, nisi lin. 2 verbum: *unicam;* lin. 6: *praedium;* l. 7: *ulla libera.* De re cf. Gai II. 41. 204.

**) ita fere hanc § supplendam censet Goeschen.

a) de vocis „*nexum*", quae h. l. apud Gaium occurrit, generali notione vide rronem de L. Lat. VII. 105. (p. 161 Muell.): *Nexum Mamilius scribit, omne quod r libram et aes geritur, in quo sint mancipia. Mutius, quae per aes et libram fiant, obligentur, praeter quae mancipio dentur. Hoc verius esse ipsum verbum ostendit, de quaerit. Nam idem quod obligatur per libram, neque suum fit, inde nexum tum.* — Festus s. v. nexum (Muell. pag. 165): *Nexum est, ut ait Gallus Aelius, dcunque per aes et libram geritur. idque necti dicitur. quo in genere sunt haec: tamenti factio, nexi dando, nexi liberando. — Nexum aes apud antiquos dicebatur unia quae per nexum obligatur.*

b) de in iure cessione rerum incorporalium vid. Ulp. XIX. § 11—15. Gai III. 85. nl. in fragm. Vatic. §. 45. (fr. 20. § 1. fr. 21. 27. § 1. D. de serv. praed. . 8. 2.)

c) cf. supra Inst. II. 4. §. 3. Paul. S. R. III. 6. § 28—31. fr. 66. D. de iure ium. (23. 3.)

d) cf. Inst. II. 4. § 1. II. 3. § 4. Gaius libro II. rer. quot. interpolatus in fr. 3.

quia ne ipsa quidem praedia mancipationem aut *in* iure cessionem recipiunt. (§ 32.) Et cum ususfructus et hominum et ceterorum animalium constitui possit, intellegere debemus horum usumfructum etiam in provinciis per in iure cessionem constitui posse. (§ 33.) Quod autem diximus usumfructum in iure cessionem tantum recipere, non est temere dictum, quamvis etiam per mancipationem constitui possit eo quod in mancipanda proprietate detrahi potest:[a] non enim ipse ususfructus mancipatur, sed cum in mancipanda proprietate deducatur, eo fit, ut aput alium ususfructus, aput alium proprietas sit. (§ 34.) Hereditas quoque in iure cessionem tantum recipit. (§ 35.) Nam si is ad quem ab intestato legitimo iure pertinet hereditas in iure eam alii ante aditionem cedat, id est ante quam heres extiterit, perinde fit heres is cui in iure cesserit, ac si ipse per legem ad hereditatem vocatus esset: post obligationem* vero si ce*ss*erit, nihilominus ips*e* heres permanet et ob id creditoribus tenebitur, debita vero pereunt, eoque modo debitores hereditarii lucrum faciunt; corpora vero eius hereditatis perinde transeunt ad eum cui cessa est hereditas, ac si ei singula in iure cessa fuissent. (§ 36.) Testamento autem scriptus heres ante aditam quidem hereditatem in iure cedendo eam alii nihil agi*t*; postea vero quam adierit si cedat, ea accidunt quae proxime diximus de eo ad quem ab intestato legitimo iure pertinet hereditas, si post obligationem *in* iure cedat. (§ 37.) Idem et de necessariis heredibus diversae scholae auctores existimant, quod nihil videtur interesse utrum *aliquis* adeundo hereditatem fiat heres, an invitus existat: quod quale sit, suo loco [II. 152] apparebit. sed nostri praeceptores putant nihil agere necessarium heredem, cum in iure cedat hereditatem [cf. III. 87]. (§ 38.) Obligationes quoquo modo contractae nihil eorum recipiunt. nam quod mihi ab aliquo debetur, id si velim tibi deberi, nullo eorum modo quibus res corporales ad alium

---

pr. D. de usufr. (7. 1.): *sine testamento autem si quis velit usumfructum constu pactionibus et stipulationibus id efficere potest.*

*) Sic Cod. Ver. — Goeschen hic et § 36. in fine mavult *aditionem*. Sed „*obligare se hereditati*" etiam in Digestis usitatissimum est. De re cf. Ulp. 12—14. et Gai III. 85—87.

a) Paul. in Vatic. fragm. § 47: *Per mancipationem deduci ususfructus potest etiam transferri. Per do lego legatum et per in iure cessionem et deduci et dari p Item potest constitui et familiae erciscundae vel communi dividundo iudicio legitimo re nec mancipi per traditionem deduci ususfructus non potest; nec in homine, si grino tradatur: civili enim actione constitui potest, non traditione quae iuris gentiu*

ıtur id efficere possum; sed opus est, : me tu ab eo stipuleris [III. 176]: quae , ut a me liberetur et incipiat tibi te- e. dicitur novatio obligationis. (§ 39.) vero novatione non poteris tuo nomine d debes ex persona mea quasi cognitor rator meus experiri. [IV. 82 sqq.]

Sequitur ut admoneamus aput peregri- m unum esse dominium: ita *a*ut domi- ue est, aut dominus non intellegitur. etiam populus Romanus olim utebatur: ex iure Quiritium unusquisque dominus non intellegebatur dominus. set postea ı accepit dominium, ut alius possit esse ıiritium dominus, alius in bonis habere.[a] m si tibi rem mancipi neque mancipa- e in iure cessero, sed tantum tradidero, quidem tuis ea res efficitur, ex iure vero mea permanebit, donec tu eam o usucapias: *s*emel enim impleta usu- roinde pleno iure incipit, id est et t ex iure Quiritium se, ac si ea manci- in iure cessa *esset*. *sucapio autem*[b] mobi- m rerum anno com- ndi vero et aedium ɜt ita lege XII ta- ɜutum est.

ɜterum etiam earum ɔapio nobis compe- on a domino nobis erint, sive mancipi es sive nec man- ɔdo ea bona fide ac- , cum crederemus ra*di*derit dominum. 14.) Quod ideo re- etur, ne rerum do- ius in incerto es- ı sufficeret domino ıdam rem suam *a*nni spatium, quod tem-

Tit. VI. DE USUCAPIONIBUS ET LONGI TEMPORIS POSSESSIONIBUS.

Iure civili constitutum fuerat, ut qui bona fide ab eo qui dominus non erat, cum crediderit eum dominum esse, rem emerit vel ex donatione aliave qua iusta causa acceperit, is eam rem, si mobilis erat, anno ubique, si immobilis, biennio tantum in Italico solo usucapiat, ne rerum dominia in incerto essent. Et cum hoc placitum erat, putantibus antiquioribus dominis sufficere ad inquirendas res suas praefata tempora, nobis melior sententia resedit, ne domini maturius suis rebus defraudentur neque certo loco beneficium hoc concludatur. et ideo constitutionem super hoc promulgavimus,* qua cautum est, ut res quidem mobiles per triennium usucapiantur, immobiles vero per longi temporis possessionem (id est inter praesentes decennio, inter absentes viginti annis) usucapiantur, et his modis non solum in Italia, sed in omni terra quae nostro

---

Iustin. c. 1. C. de usuc. transform. (7. 31.) cf. c. 12. C. de praescr.

duplici civium Rom. dominio cf. Gai I. 54. 35. 167. II. 88. III. 166. ad Inst. I. 5. (*in bonis, bonitarius — ex iure Quiritium.*) De traditione cipi Gai II. (26.) 204. III. 80. IV. 36. Ulp. I. 16. coll. XIX. 7. usucapione vide etiam Gai II. 54. 204. Ulp. XIX. 8. Gai fr. 1. Modest. le usurp. (41. 3.)

pus ad usucapionem possessori tributum est.

§ 45. Set aliquando etiamsi maxime quis bona fide alienam rem possideat, nu*m*quam tamen ill*i* usucapio procedit, velut si qui rem furtivam aut vi possessam possideat; nam furtivam lex XII tabularum usucapi prohibet, vi possessam lex Iulia et Plautia. (§ 46.) Item provincialia praedia usucapionem *non* recipiunt. (§ 47.) *Item olim* mulieris quae in agnatorum tutela erat res mancipi usucapi non poterant,[b] praeterquam si ab ipsa tutore *auctore* traditae essent: id*que* ita lege XII tabularum ca*utum erat.* (§ 48.) *I*tem liberos homines et res sacras et religiosas usucapi non posse manifestum est.

§ 49. Quod ergo vulgo dicitur furtivarum rerum et vi possessarum usucapionem per legem XII tabularum prohibitam esse, non eo pertinet, ut *ne ipse* fur *quive per* vim *possidet*, usucapere *pos*sit (nam huic ali*a* ratione usucapio non competit, quia scilicet mala fide possidet); sed nec ullus alius, quamquam ab eo bona fide emerit, usucapiendi ius habeat. (§ 50.) Unde in rebus mobilibus non facile p*rocedit*, *ut bonae fidei possessori usucapio com*petat, quia qui alienam rem vendidit et tradidit furtum committit; idemque accidit, etiam si ex ali*a* causa tradatur. Set tamen hoc aliquando aliter se habet.[c] nam si heres rem defuncto commodatam aut locatam v*el* aput eu*m* depositam, existimans eam esse hereditariam, vendiderit aut donaverit, furtum non committit. item si is ad quem ancillae ususfructus pertinet, partum e*tiam* suum esse credens vendiderit aut donaverit, furtum non committit; *f*urtum enim sine affectu furandi [III. 197] non committitur. aliis

imperio gubernatur, dominia rerum iusta causa possessionis praecedente acquirantur.

§ 1. Sed aliquando etiamsi maxime quis bona fide rem possederit, non tamen illi usucapio ullo tempore procedit, veluti si quis liberum hominem vel rem sacram vel religiosam vel servum fugitivum[a] possideat. (§ 2.) Furtivae quoque res et quae vi possessae sunt, nec si praedicto longo tempore bona fide possessae fuerint, usucapi possunt. nam furtivarum rerum lex duodecim tabularum et lex Atinia inhibet usucapionem; vi possessarum lex Iulia et Plautia.

§ 3. Quod autem dictum est furtivarum et vi possessarum rerum usucapionem per legem prohibitam esse, non eo pertinet, ut ne [al. *nec*] ipse fur quive per vim possidet usucapere possit (nam his alia ratione usucapio non competit, quia scilicet mala fide possident); sed ne ullus alius, quamvis ab eis bona fide emerit vel ex alia causa acceperit, usucapiendi ius habet [al. *habeat*]. Unde in rebus mobilibus non facile procedit, ut bonae fidei possessori usucapio competat. nam qui alienam rem vendidit vel ex alia causa tradidit furtum eius committit. (§ 4.) Sed tamen id aliquando aliter se habet.[c] nam si heres rem defuncto commodatam aut locatam vel apud eum depositam, existimans hereditariam esse, bona fide accipienti vendiderit aut donaverit aut dotis nomine dederit, quin is qui acceperit usucapere possit dubium non est, quippe ea res in furti vitium non ceciderit, cum utique heres qui bona fide tamquam suam alienaverit furtum non committit. (§ 5.) item si is ad quem ancillae ususfructus pertinet, partum suum esse credens, vendiderit aut donaverit, furtum non committit: furtum enim sine affectu furandi non committitur. (§ 6.) aliis

---

a) fr. 60. D. de furtis (47. 2.) ceterum cf. Gai fr. 9. D. de usurp. (41. 3.)

b) cf. Gai I. 192. Cic. ad Att. I. 5: *id mirabamur te ignorare de tutela legitima in qua dicitur esse puella nihil usucapi posse.* p. Flacc. 34: *usu non potuit — Nihil enim potest de tutela legitima sine omnium tutorum auctoritate deminui.*

c) cf. Gai fr. 36. 37. 38. D. de usurp. (41. 3.)

quoque modis accidere potest, ut quis sine vitio furti rem alienam ad aliquem transferat et efficiat, ut a possessore usucapiatur. (§ 51.) Fundi quoque alieni potest aliquis *sine vi* possessionem nancisci, quae vel ex neglegentia domini vacet, vel qu*ia* dominus sine successore decesserit vel longo tempore afuerit. nam si ad alium bona fide accipientem transtulerit, po*t*erit usucapere possessor; et quamvis ipse qui vacantem possessionem nac*t*us est, intellegat alienum esse fun*d*um, *tamen* nihil hoc *bonae fidei* possess*o*ri ad *us*ucapionem nocet, *cum* inprobata sit eorum *sen*tentia qui putaverint furti*vum* fundum fieri po*ss*e.

quoque modis accidere potest, ut quis sine vitio furti rem alienam ad aliquem transferat et efficiat, ut a possessore usucapiatur. (§ 7.) Quod autem ad eas res quae solo continentur expeditius procedit. ut si quis loci vacantis possessionem propter absentiam aut neglegentiam domini, aut quia sine successore decesserit, sine vi nanciscatur. qui quamvis ipse mala fide possidet (quia intellegit se alienum fundum occupasse), tamen si alii bona fide accipienti tradiderit, poterit ei longa possessione res acquiri, quia neque furtivum neque vi possessum accepit; abolita est enim quorundam veterum sententia, existimantium etiam fundi locive furtum fieri, et eorum [*utilitati*] qui res soli possident principalibus constitutionibus[1] prospicitur, ne cui longa et indubitata possessio auferri debeat. (§ 8.) Aliquando etiam furtiva vel vi possessa res usucapi potest; veluti si in domini potestatem reversa fuerit. tunc enim vitio rei purgato[2] procedit eius usucapio. (§ 9.) Res fisci nostri usucapi non potest. Sed Papinianus scripsit bonis vacantibus fisco nondum nuntiatis bona fide emptorem sibi traditam rem ex his bonis usucapere posse; et ita divus Pius et divi Severus et Antoninus rescripserunt. (§ 10.[3]) Novissime sciendum est rem talem esse debere, ut in se non habeat vitium, ut a bona fide emptore usucapi possit, vel qui ex alia iusta causa possidet.

§ 11.[4] Error autem falsae causae usucapionem non parit. veluti si quis, cum non emerit, emisse se existimans, possideat; vel cum ei donatum non fuerat, quasi ex donatione possideat.

1) Iust. c. 11. C. unde vi.

2) cf. fr. 24. § 1. fr. 4. § 6. D. de usurp.

3) cf fr. 18. D. eod. c. 2. C. commun. de usuc.

4) cf. fr. 27. D. eod. fr. 2. pr. 11. D. pro emtore.

§ 52. Ru*rs*us ex contrario accidit, ut qui sciat alienam r*em* se possidere usucapiat: velut si rem hereditariam[a] cuius p*oss*essionem heres nondum nactus est, aliquis pos*se*derit; nam ei concessum *est usuca*p*ere*, si modo ea res est quae recipit usucapionem. quae species possessionis et usucapionis pro herede v*o*catur. (§ 53.) Et in tantum haec usucapio concessa est, ut et res quae solo continentur anno usucapiantur. (§ 54.) Quare autem etiam hoc casu soli rerum annua

a) de usucapione pro herede cf. Gai III. 201. Cic. pro Flacco c. 34. ad Att. I. ep 5. de Legg. II. 19. 20. Seneca de benef. VI. 5 — c. 4. C. VII. 34. coll. c. 1. 2. C. de usuc. pro herede (7. 29.) et fr. 29. fr. 32. § 1. D. de usurp. (41. 3.)

constituta sit usucapio, illa ratio est, quod *olim* rerum hereditariarum possessione *vel*ut ipsae hereditates usucapi credebantur, scilicet anno. lex enim XII tabularum soli quidem res biennio usucapi iussit, ceteras vero anno. ergo hereditas in ceteris rebus videbatur esse, quia soli non est, quia neque corporalis est: *et* quamvis postea creditum sit ipsas hereditates usucapi non posse, tamen in omnibus rebus hereditariis, etiam quae solo tenentur, annua usucapio remansit. (§ 55.) Quare autem omnino tam inproba possessio et usucapio concessa sit, illa ratio est, quod voluerunt veteres maturius hereditates adiri, ut essent qui sacra facerent, quorum illis temporibus summa observatio fuit, et ut creditores haberent a quo suum consequerentur. (§ 56.) Haec autem species possessionis et usucapionis etiam lucrativa vocatur: nam sciens quisque rem alienam lucrifacit. (§ 57.) Sed hoc tempore etiam non est lucrativa. nam ex auctoritate Hadriani senatusconsultum factum est, ut tales usucapiones revocarentur; et ideo potest heres ab eo qui rem usucepit, hereditatem petendo perinde eam rem consequi, atque si usucapta non esset. (§ 58.) et* necessario tamen herede extante ipso iure pro herede usucapi potest.

§ 59. A*d*huc etiam ex aliis causis sciens quisque rem alienam usucapit. nam qui rem alicui fiduciae causa[a] mancipio dederit vel in iure cesserit, si eandem ipse possederit, potest usucapere, anno scilicet, et*iam* soli si sit. quae species usucapionis dicitur usureceptio, quia id quod aliquando habuimus recipimus per usucapionem. (§ 60.) Sed cum fiducia contrahitur aut cum creditore pignoris iure, aut cum amico, quod tutius nostrae res aput eum essent, si quidem cum amico contracta sit fiducia, sane omni modo conpetit usus receptio; si vero cum creditore, soluta quidem pecunia omni modo conpetit, nondum vero soluta ita demum competit, si neque conduxerit eam rem a creditore debitor, neque

---

*) alii *set;* at Codicis scripturam retinendam esse docet Puchta Inst. § 2 not. ff. cf. Gai III. 201. c. 2. C. h. t. (7. 29.)

a) Isidor. Orig. V. 25. § 23: *Fiducia est, cum res aliqua sumendae mutua cuniae gratia vel mancipatur vel in iure ceditur.* cf. Gai III. 201. Boethius ad Top. 10. § 41. (Orell. pag. 340): *Fiduciam vero accepit cuicunque res aliqua cipatur, ut eam mancipanti remancipet; velut si quis tempus dubium timens amico tiori fundum mancipet, ut ei, quum tempus quod suspectum est praeterierit, re haec mancipatio fiduciaria nominatur idcirco, quod restituendi fides interponitur.* pro Flacco 21: *pecuniam adolescentulo grandi foenore, fiducia tamen accepta, pavisti. Hanc fiduciam commissam tibi dicis, tenes hodie ac possides.* Cf Paul. S. R. I

rogaverit, ut eam rem possidere lice-
io casu lucratiua ususcapio conpetit.
Item si rem obligatam sibi populus ven-
eamque dominus possederit, concessa
receptio: sed hoc casu praedium biennio
itur. et hoc est quod volgo dicitur ex
ura possessionem usurecipi. nam qui mer-
populo praediator appellatur.[a]

. D. de div. temp. praescr. 18. 19. D. de usurp.

§ 12.[1] Diutina possessio quae prodesse coeperat defuncto et heredi et bonorum possessori continuatur, licet ipse sciat praedium alienum; quodsi ille initium iustum non habuit, heredi et bonorum possessori, licet ignoranti, possessio non prodest. quod nostra constitutio[2] similiter et in usucapionibus observari constituit, ut tempora continuentur. (§ 13.) Inter venditorem quoque et emptorem coniungi tempora divus Severus et Antoninus rescripserunt.

de usuc. t ansform.

§ 14. Edicto divi Marci cavetur eum qui a fisco rem alienam emit, si post venditionem quinquennium praeterierit, posse dominum rei per exceptionem repellere.[3] Constitutio autem divae memoriae Zenonis[4] bene prospexit his qui a fisco per venditionem vel donationem vel alium titulum aliquid accipiunt, ut ipsi quidem securi statim fiant et victores existant, sive conveniantur sive experiantur; adversus sacratissimum autem aerarium usque ad quadriennium liceat intendere his qui pro dominio vel hypotheca earum rerum quae alienatae sunt putaverint sibi quasdam competere actiones. Nostra[5] autem divina constitutio quam nuper promulgavimus etiam de his qui a nostra vel venerabilis Augustae domo aliquid acceperint, haec statuit quae in fiscalibus alienationibus praefatae Zenonianae constitutionis continentur.

. c. 3. C. si adv. fisc.
C. de quadr. praescr.
C. eodem.

S. R. V. 11. Ulp. l. 1.

Tit. VII. DE DONATIONIBUS.[6]

Est etiam aliud genus acquisitionis, donatio. Donationum autem duo genera sunt: mortis causa,

---

f. Gai IV. 28. Cic. pro Balbo c. 20. § 45. (*cum de iure praediatorio con-*) in Verr. II. 1. c. 54. § 142: *ubi illa consuetudo in bonis praedibus prae-ndendis omnium Consulum — ut optima conditione sit is cuia res sit, cuium* ? Pseudo-Asconius h. l. (Orell. p. 196.): *Praedia sunt res ipsae; praedes id est fideiussores, quorum res bona praedia* [*non*] *uno nomine dicuntur.* Varro r. 40: *Praedia dicta, item ut praedes, a praestando, quod ea pignori data ancupis fidem praestent.* VI. 74: *Praes, qui a magistratu interrogatus, in ut praes siet; a quo et quom respondet dicit: Praes.* Suet. Claud. c. 9. (*lege ria*). Festus v. *Manceps dicitur, qui quid a populo emit conducitve, quia manu gnificat se auctorem emtionis esse: qui idem praes dicitur, quia tam debet po-stare quod promisit, quam is qui pro eo praes factus est.* (Müll. p. 151.) Aes ium c. 65. (Mommsen.) Cf. Huschke Zeitschr f. gesch. R.-w. XIV. 145 sqq.

et non mortis causa. (§ 1.[1]) Mortis causa donatio est quae propter mortis fit suspicionem: cum quis ita donat, ut si quid humanitus ei contigisset, haberet is qui accepit; sin autem supervixisset qui donavit, reciperet, vel si eum donationis poenituisset, aut prior decesserit is cui donatum sit. Hae mortis causa donationes ad exemplum legatorum redactae sunt per omnia. nam cum prudentibus ambiguum fuerat, utrum donationis an legati instar eam obtinere oportet, et utriusque causae quaedam habebat insignia, et alii ad aliud genus eam retrahebant; a nobis constitutum est, ut per omnia fere legatis connumeretur, et sic procedat quemadmodum eam nostra formavit constitutio.[2] Et in summa mortis causa donatio est, cum magis se quis velit habere, quam eum cui donatur [al. *donat*], magisque eum cui donat [al. *donatur*], quam heredem suum.[3] sic et apud Homerum Telemachus donat Piraeo:

Πείραι', οὐ γάρ τ' ἴδμεν, ὅπως ἔσται τάδε ἔργα·
Εἴ κεν ἐμὲ μνηστῆρες ἀγήνορες ἐν μεγάροισι
Λάθρῃ κτείναντες, πατρώϊα πάντα δάσωνται,
Αὐτὸν ἔχοντά σε βούλομ' ἐπαυρέμεν, ἤ τινα τῶνδε·
Εἰ δέ κ' ἐγὼ τούτοισι φόνον καὶ κῆρα φυτεύσω,
Δὴ τότε μοι χαίροντι φέρειν πρὸς δώματα χαίρων.

§ 2. Aliae autem donationes sunt quae sine ulla mortis cogitatione fiunt, quas inter vivos appellamus. quae omnino non comparantur legatis; quae si fuerint perfectae, temere revocari non possunt. Perficiuntur autem, cum donator suam voluntatem scriptis aut sine scriptis manifestaverit; et ad exemplum venditionis nostra constitutio eas etiam in se habere necessitatem traditionis voluit, ut etsi non tradantur habeant plenissimum et perfectum robur, et traditionis necessitas incumbat donatori.[4] Et cum retro Principum dispositiones insinuari eas actis intervenientibus volebant, si maiores ducentorum fuerant solidorum, nostra constitutio[5] et quantitatem usque ad quingentos solidos ampliavit quam stare et sine insinuatione statuit; et quasdam donationes invenit quae penitus insinuationem fieri minime desiderant, sed in se plenissimam habent firmitatem. Alia insuper multa ad uberiorem exitum donationum invenimus, quae omnia ex nostris constitutionibus[6] quas super his posuimus colligenda sunt. Sciendum tamen est, quod etsi plenissimae sunt donationes, tamen si ingrati existant homines in quos beneficium collatum est, donatoribus per nostram constitutionem[7] licentiam

1) cf. fr. 35. pr. § 2. fr. 37. pr. D. de m. c. don. Paul. S. R. III. 7.

2) est c. 4. C. de m. c. donat.

3) ex Marc. fr. 1. D. eod.

4) cf. c. 35. § 5. coll. 29. 31. C. de don.

5) est c. 36. § 3. C. de donat.

6) cc. 34. 35. 37. C. de don.

7) est c. 10. C. de revoc. don.

praestavimus certis ex causis eas revocare: ne qui suas res in alios contulerunt ab his quandam patiantur iniuriam vel iacturam, secundum enu-
—20. C. de don. ante nupt. meratos in nostra constitutione modos. (§ 3.[1]) Est et aliud genus inter vivos donationum quod veteribus quidem prudentibus penitus erat incognitum, postea autem a iunioribus divis Principibus introductum est, quod ante nuptias vocabatur et tacitam in se condicionem habebat, ut tunc ratum esset, cum matrimonium fuerit insecutum; ideoque ante nuptias appellabatur, quod ante matrimonium efficiebatur et nusquam [al. *numquam*] post nuptias celebratas talis donatio procedebat. Sed primus quidem divus Iustinus, pater noster, cum augeri dotes et post nuptias fuerat permissum, si quid tale evenerit, etiam ante nuptias donationem augeri et constante matrimonio sua constitutione permisit; sed tamen nomen inconveniens remanebat, cum ante nuptias quidem vocabatur, post nuptias autem tale accipiebat incrementum. Sed nos, plenissimo fini tradere sanctiones cupientes et consequentia nomina rebus esse studentes, constituimus, ut tales donationes non augeantur tantum, sed et constante matrimonio initium accipiant, et non ante nuptias, sed propter nuptias vocentur, et dotibus in hoc exaequentur, ut quemadmodum dotes et constante matrimonio non solum augentur, sed etiam fiunt, ita et istae donationes quae propter nuptias introductae sunt non solum antecedant matrimonium, sed etiam eo contracto et augeantur et constituantur.

lp. l. 18. § 4.[2] Erat olim et alius modus civilis acquisitionis per ius accrescendi, quod est tale: si communem servum habens aliquis cum Titio solus libertatem ei imposuit vel vindicta vel testamento, eo casu pars eius amittebatur et socio accrescebat.[a] Sed cum pessimum fuerat exemplo et libertate servum defraudari et ex ea humanioribus quidem dominis damnum inferri, severioribus autem lucrum accrescere; hoc quasi invidiae ple-
. 1. C. de commun. serv. num pio remedio per nostram constitutionem[3] mederi necessarium duximus; et invenimus viam per quam et manumissor, et socius eius, et qui libertatem accepit, nostro fruantur beneficio,

———

| cf. Dositheus fr. de manumiss. (ed. Lachmann) § 12. *Communis servus si manumittatur, ut fiat liber, neque ad libertatem pervenit, et alterius domini totus ius iure adcrescendi. Sed inter amicos servus ab uno ex sociis manumissus utrius- mini servus manebit: iustum enim non adcrescere in hac manumissione in qua ser- quamvis Proculus existimaverit adcrescere eum socio . . . . qua sententia*
. cf. Paul. S. R. IV. 12. § 1.

libertate cum effectu procedente (cuius favore et antiquos legislatores multa et contra communes regulas statuisse manifestissimum est), et eo qui eam imposuit suae liberalitatis stabilitate gaudente, et socio indemni conservato, pretiumque servi secundum partem dominii quod nos definivimus accipiente.

§ 62.* Accidit aliquando, ut qui dominus sit alienan*d*ae rei potestatem non habeat, et qui dominus non sit *ali*enare possit: (§ 63.) Nam dotale praedium maritus invita mulier*e* per legem Iuliam[a] prohibetur alienare, quamvis ipsius *sit* vel mancipatum ei dotis causa vel in iure cessum vel usucaptum. quod quidem ius utrum ad Italica tantum praedia, an etiam ad provincialia pertineat, *dubit*atur.

1) cf. c. 1. § 15. C. de rei ux. act.

§ 64. Ex diverso agnatus furiosi curator rem furiosi alienare potest ex lege XII tabularum; item procurator, *id est cui libera administratio permissa est***; item creditor pignus ex pactione, quamvis eius ea res non sit. sed hoc forsitan ideo videatur fieri, quod voluntate debitoris intellegitur pignus alienari, qui olim pactus est, ut liceret creditori pignus vendere, si pecunia non solvatur.

2) est c. ult. C. de iur. dom. impetr.

Tit. VIII. QUIBUS ALIENARE LICET VEL NON.

Accidit aliquando, ut qui dominus sit alienare non possit, et contra qui dominus non sit alienandae rei potestatem habeat. Nam dotale praedium maritus invita muliere per legem Iuliam prohibetur alienare, quamvis ipsius sit dotis causa ei datum. quod nos, legem Iuliam corrigentes, in meliorem statum deduximus. cum enim lex in soli tantummodo rebus locum habebat quae Italicae fuerant, et alienationes inhibebat quae invita muliere fiebant, hypothecas autem earum etiam volente: utrisque remedium imposuimus[1] ut etiam in eas res quae in provinciali solo positae sunt interdicta fiat [al. *sit*] alienatio vel obligatio, et neutrum eorum neque consentientibus mulieribus procedat, ne sexus muliebris fragilitas in perniciem substantiae earum converteretur.

§ 1. Contra autem creditor pignus ex pactione, quamvis eius ea res non sit, alienare potest. sed hoc forsitan ideo videtur fieri, quod voluntate debitoris intellegitur pignus alienari, qui ab initio contractus pactus est, ut liceret creditori pignus vendere, si pecunia non solvatur. sed ne creditores ius suum persequi impedirentur, neque debitores temere suarum rerum dominium amittere videantur, nostra constitutione[2] consultum est, et certus modus impositus est per quem pignorum distractio possit procedere, cuius tenore utrique parti, creditorum et debitorum, satis abundeque provisum est. [*posterior pars hui. tit. sequitur ad Gai. II.* 80.]

---

*) Sunt qui putent §§os 62—64. et §§ 65—79. in Codice Ver., ut nunc est, transpositas esse; Nostrum igitur prius egisse de naturalibus adquisitionibus dominii (quae sane quasi uno tenore cum acquisitionibus iuris civilis §§ 18—61. cohaerere videntur), postremo autem de iis quibus alienare licet verba fecisse. De mutato ordine huius libri in universum conferantur tabulae systematicae et Index initio huius libri praemissus.

**) hoc de Buchholtz prop., cum ductibus Cod. fere congruum; cf. Inst. II. 1. § 43. et Gai fr. 9. § 4. D. de A. R. D. 41. 3. — De iure distrahendi pignoris Ulp. fr. 46. D. de acquir. rer. dom. (41. 1.) et fr. 4. de pigner. act. (13. 7.)

a) scil. per L. Iuliam de adulteriis. Paul. S. R. II. 21. B. § 2.

5. Ergo ex his
cimus adparet quae-
aturali iure alie-
ıalia sunt ea quae
ne alienantur; quae-
ıili, nam mancipa-
et in iure cessio-
usucapionis ius
m est civium Ro-
m.[a]

Nec tamen ea tantum quae
ne nostra fiunt naturali
ratione adquiruntur, sed
uae occupando ide*o* *adqui-*
;, qui*a* antea nullius essent:
unt omnia quae terra, mari,
apiuntur. (§ 67.) itaque si
)estiam aut volucrem aut
cep*erimus*, *quidquid ita*[**]
fuerit, *id statim nostrum fit*, *et*
: nostrum esse intellegitur,
ıostra custodia coerceatur.
:o custodiam nostram eva-
; in naturalem libertatem
ɔperit, rursus occupantis
: nostr*um* esse desinit. na-
autem libertatem recipere
, cum aut oculos nostros
t, aut licet *in* conspectu
tro, difficilis tamen *eius*
;ecutio sit.

r. 5. § 1. coll. fr. 55. D.
R. D.

Tit. I. DE RER. DIV. (posterior pars.)*

§ 11. Singulorum autem hominum multis modis res fiunt: quarundam enim rerum dominium nanciscimur iure naturali, quod sicut diximus appellatur ius gentium; quarundam iure civili. Commodius est itaque a vetustiore iure incipere. palam est autem vetustius esse naturale ius, quod cum ipso genere humano rerum natura prodidit: civilia enim iura tunc coeperunt esse, cum et civitates condi et magistratus creari et leges scribi coeperunt.

§ 12. Ferae igitur bestiae et volucres et pisces, id est omnia animalia quae in terra, mari, caelo nascuntur, simulatque ab aliquo capta fuerint, iure gentium statim illius esse incipiunt: quod enim ante nullius est, id naturali ratione occupanti conceditur. Nec interest feras bestias et volucres utrum in suo fundo quisque capiat, an in alieno: plane qui in alienum fundum ingreditur venandi aut aucupandi gratia potest a domino, si is providerit, prohiberi ne ingrediatur. Quicquid autem eorum ceperis, eousque tuum esse intellegitur, donec tua custodia coërcetur; cum vero evaserit custodiam tuam et in naturalem libertatem se receperit, tuum esse desinit et rursus occupantis fit. naturalem autem libertatem recipere intellegitur, cum vel oculos tuos effugerit vel ita sit in conspectu tuo, ut difficilis sit eius persecutio. (§ 13.[1]) Illud quaesitum est, an si fera bestia ita vulnerata sit, ut capi possit, statim tua esse intellegatur. quibusdam placuit statim tuam esse, et eousque tuam videri donec eam persequeris; quodsi desieris persequi, desinere tuam esse et rursus fieri occupan-

---

nverso ordine Institutionum Gai, Iustinianus hunc tractatum de acquisidominii quae naturali iure fiunt, titulo de rerum divisione contextum, acıibus civilibus praemittit. Simili argumento quo Iustin. in §o 11. utitur ıtur Gai fr. 1. D. de acquir. rer. dom. (41. 1.) Cf. pag. 76. not. *)
ita ex coniect. Göschenii; Huschke: *simulatque captum hoc animal est*, *protr.* f.; Böcking nunc mavult: *iure gentium id quod ita captum fuerit*, ad siıem Inst. — Articulus Iustiniani (§ 12) maximam partem e Gai fr. 1. § 1. . 5. pr. D. de acquir. rer. dom. (41. 1.) depromptus est.
Acquisitiones quae iure civili fiant enumerat Varro de re rustica II. c. 10. : *emptionibus dominum legitimum sex fere res perficiunt: si hereditatem iustam* , *ut debuit*, *mancipio ab eo accepit a quo iure civili potuit; aut si in iure ces-* rulgo: *cui*) *potuit*, *et id ubi oportuit; aut si usucepit; aut si e praeda sub co-* 't;' *tumve quum in bonis sectioneve cuius publice venit.* — Cicero Topic. c. 5: *tio est eius rei quae mancipi est aut traditio alteri nexu aut in iure cessio.* — X. 2: *Singularum rerum dominia nobis adquiruntur mancipatione, tradiucapione*, *in iure cessione*, *adiudicatione*, *lege.*

tis. alii non aliter putaverunt tuam esse quam si eam ceperis. sed posteriorem sententiam nos confirmamus, quia multa accidere solent, ut eam non capias. (§ 14.[1]) Apium quoque natura fera est. itaque quae in arbore tua consederint, antequam a te alveo includantur, non magis tuae esse intelleguntur, quam volucres quae in tua arbore nidum fecerint: ideoque si alius eas incluserit, is earum dominus erit. favos quoque si quos eae fecerint, quilibet eximere potest. plane integra re si provideris ingredientem in fundum tuum, potes eum iure prohibere ne ingrediatur. examen quod ex alveo tuo evolaverit eousque tuum esse intellegitur, donec in conspectu tuo est nec difficilis eius persecutio est: alioquin occupantis fit. (§ 15.[2]) Pavonum et columbarum fera natura est. nec ad rem pertinet, quod ex consuetudine avolare et revolare solent: nam et apes idem faciunt, quarum constat feram esse naturam; cervos quoque ita quidam mansuetos habent, ut in silvas ire et redire soleant, quorum et ipsorum feram esse naturam nemo negat.

1) e Gai fr. 5. § 2—4. D. de A. R. D.

2) e Gai fr. 5. § 5. D. eod.

§ 68. In iis autem animalibus quae ex consuetudine abire et redire solent, veluti columbis et apibus, item cervis qui in silvas ire et redire solent, talem habemus regulam traditam, ut si revertendi animum habere desierint, etiam nostra esse desinant et fiant occupantium. revertendi autem animum videntur desinere habere, cum revertendi consuetudinem deseruerint.

In his autem animalibus quae ex consuetudine abire et redire solent, talis regula comprobata est, ut eousque tua esse intellegantur, donec animum revertendi habeant: nam si revertendi animum habere desierint, etiam tua esse desinunt et fiunt occupantium. revertendi autem animum videntur desinere habere, cum revertendi consuetudinem deseruerint. (§ 16.[3]) Gallinarum et anserum non est fera natura. idque ex eo possumus intellegere, quod aliae sunt gallinae quas feras vocamus, item alii anseres quos feros appellamus. ideoque si anseres tui aut gallinae tuae aliquo casu turbati turbataeve evolaverint, licet conspectum tuum effugerint, quocumque tamen loco sint, tui tuaeve esse intelleguntur; et qui lucrandi animo ea animalia retinuerit, furtum committere intellegitur.

3) e Gai fr. 5. § 6. D. de A. R. D.

§ 69. Ea quoque quae ex hostibus capiuntur naturali ratione nostra fiunt.

§ 17[4]. Item ea quae ex hostibus capimus iure gentium statim nostra fiunt: adeo quidem, ut et liberi homines in servitutem nostram deducantur, qui tamen si evaserint nostram potestatem et ad suos reversi fuerint, pristinum statum recipiunt. (§ 18.[5]) Item lapilli et gemmae et cetera quae in litore inveniuntur iure naturali statim inventoris fiunt. (§ 19.[6]) Item ea quae ex animalibus dominio tuo subiectis nata sunt eodem iure tibi acquiruntur.

4) e Gai fr. 5. § 7. fr. 7. pr. D. A. R. D.

5) e Flor. fr. 3. D. de rer. div. Paul. fr. 1. § 1. D. de A. Poss.

6) cf. fr. 6. D. de A. R. D.

Sed et id quod per allu- nobis adicitur eodem iure ι fit. per alluvionem autem tur adici quod ita paulatim agro nostro adicit, ut aesti- ›n possimus quantum quoquo ;o temporis adiciatur. hoc d volgo dicitur, per adluvio- adici videri quod ita paula- ;itur, ut oculos nostros fal- 71.) Quod si flumen partem ι ex tuo praedio detraxerit meum praedium attulerit, ırs tua manet.

'r. 7. § 1. 2. D. de A. R. D.

At si in medio flu- sula nata sit, haec omnium communis ab utraque parte ; prope ripam prae- sident. si vero non medio flumine, ad ɜrtinet qui ab ea quae proxuma est pam praedia habent.

fr. 7. § 3. 4. de A. R. D.

fr. 7. § 5. D. eod.

fr. 7. § 6. eod.

i II. 79.
§ 1. fr. 27. pr. § 2. D. eod.
§ 2. 3. 5. D. de rei vind.
§ 1. D. de auro arg.
V. 1. § 19. IV. 6. § 14.

§ 20.[1] Praeterea quod per alluvionem agro tuo flumen adiecit iure gentium tibi acquiritur. est autem alluvio incrementum latens. per alluvionem autem id videtur adiici quod ita paulatim adiicitur, ut intellegere non possis quantum quoquo momento temporis adiiciatur. (§ 21.[1]) Quodsi vis fluminis partem aliquam ex tuo praedio detraxerit et vicini praedio appulerit: palam est eam tuam permanere. plane si longiore tempore fundo vicini haeserit, arboresque quas secum traxerit in eum fundum radices egerint, ex eo tempore videntur vicini fundo acquisitae esse.

§ 22.[2] Insula quae in mari nata est, quod raro accidit, occupantis fit: nullius enim esse creditur. At in flumine nata, quod frequenter accidit, si quidem mediam partem fluminis teneat, communis est eorum qui ab utraque parte fluminis prope ripam praedia possident pro modo latitudinis cuiusque fundi, quae latitudo prope ripam sit. quodsi alteri parti proximior sit, eorum est tantum qui ab ea parte prope ripam praedia possident. Quodsi aliqua parte divisum flumen, deinde infra unitum agrum alicuius in formam insulae redegerit, eiusdem permanet is ager cuius et fuerat. (§ 23.[3]) Quodsi naturali alveo iu universum derelicto alia parte fluere coeperit, prior quidem alveus eorum est qui prope ripam eius praedia possident, pro modo scilicet latitudinis cuiusque agri, quae latitudo prope ripam sit; novus autem alveus eius iuris esse incipit cuius et ipsum flumen, id est publici [al. *publicus*]. quodsi post aliquod tempus ad priorem alveum reversum fuerit flumen, rursus novus alveus eorum esse incipit qui prope ripam eius praedia possident. (§ 24.[4]) Alia sane causa est, si cuius totus ager inundatus fuerit. neque enim inundatio speciem fundi commutat; et ob id, si recesserit aqua, palam est eum fundum eius manere cuius et fuit.

[§ 25. *sequitur ad Gai II.* § 79.]

§. 26.[5] Si tamen alienam purpuram quis intexuit suo vestimento, licet pretiosior est purpura, accessionis vice cedit vestimento; et qui dominus fuit purpurae adversus eum qui subripuit habet furti actionem et condictionem, sive ipse est qui vestimentum fecit, sive alius. nam extinctae res, licet vindicari non possint, condici tamen a furibus et a quibusdam [al. *quibuslibet*] aliis pos-

1) cf. fr. 7. § 8—10, fr. 12. §. 1. D. de A. R. D.

2) cf. fr. 5. pr. fr. 23. § 5. D. de rei vind.

3) e Gai fr. 7. § 10. D. de A. R. D. cf. fr. 23. § 6. 7. de rei vind.

4) e Gai fr. 7. § 12. D. de A. R. D. cf. fr. 37. 59. de rei vind.

§ 73. Praeterea id quod in solo nostro ab aliquo aedificatum est, quamvis

sessoribus possunt. (§ 27.[1]) Si duorum materiae ex voluntate dominorum confusae sint, totum id corpus quod ex confusione fit utriusque commune est, veluti si qui vina sua confuderint aut massas argenti vel auri conflaverint. sed et si diversae materiae sint, et ob id [al. *ex iis*] propria species facta sit, forte ex vino et melle mulsum aut ex auro et argento electrum, idem iuris [al. *non idem iuris*] est: nam et eo casu communem esse speciem non dubitatur. quodsi fortuitu, et non voluntate dominorum, confusae fuerint, vel diversae materiae vel quae eiusdem generis sunt, idem iuris esse placuit. (§ 28.[2]) Quodsi frumentum Titii tuo frumento mixtum fuerit, si quidem ex voluntate vestra, commune erit, quia singula corpora, id est singula grana quae cuiusque propria fuerint ex consensu vestro communicata sunt. quodsi casu id mixtum fuerit, vel Titius id miscuerit sine voluntate tua, non videtur commune esse, quia singula corpora in sua substantia durant, nec magis istis casibus commune fit frumentum, quam grex communis esse intellegitur, si pecora Titii tuis pecoribus mixta fuerint; sed si ab alterutro vestrum id totum frumentum retineatur, in rem quidem actio pro modo frumenti cuiusque competit, arbitrio autem iudicis continetur, ut is aestimet quale cuiusque frumentum fuerit.

§ 29.[3] Cum in suo solo aliquis ex aliena materia aedificaverit, ipse dominus intellegitur aedificii, quia omne quod inaedificatur solo cedit. nec tamen ideo is qui materiae dominus fuerat desinit eius dominus esse; sed tantisper neque vindicare eam potest neque ad exhibendum de ea re agere, propter legem duodecim tabularum qua cavetur[a], ne quis tignum alienum aedibus suis iniunctum eximere cogatur, sed duplum pro eo praestet per actionem quae vocatur de tigno iniuncto [al. *iuncto*] (appellatione autem tigni omnis materia significatur ex qua aedificia fiunt): quod ideo provisum est, ne aedificia rescindi necesse sit. sed si aliqua ex causa dirutum sit aedificium, poterit materiae dominus, si non fuerit duplum iam persecutus, tunc eam vindicare et ad exhibendum de ea re agere. (§ 30.[4]) Ex diverso si quis in alieno solo sua materia domum aedificaverit, illius fit domus cuius et solum est. sed hoc

a) Festus (Muell. p. 364): *Tignum non solum in aedificiis quo utuntur appellatur, sed etiam in vineis, ut est in duodecim: Tignum. Iunctum. Aedibus. Vineaeve. Et. Concapit. Ne. Solvito.* cfr. 62. D. de V. S. (50. 16.)

nomine aedifica- iure naturali no- t, quia superficies lit.

casu materiae dominus proprietatem eius amittit, quia voluntate eius alienata intellegitur, utique si non ignorabat in alieno solo se aedificare: et ideo licet diruta sit domus, vindicare materiam non possit [al. *poterit*]. certe illud constat, si in possessione constituto aedificatore soli dominus petat domum suam esse, nec solvat pretium materiae et mercedes fabrorum, posse eum per exceptionem doli mali repelli; utique si bonae fidei possessor fuit qui aedificasset: nam scienti alienum esse solum potest culpa obiici, quod temere aedificavit in eo solo quod intellegeret alienum esse.

Multoque magis id et in planta quam solo nostro posue- nodo radicibus ter- mplexa fuerit.

·. 7. § 13. D. de A. R. D. . 9. pr. 26. § 2. eod. D. commun. divid.

§ 31.[1] Si Titius alienam plantam in suo solo posuerit, ipsius erit; et ex diverso, si Titius suam plantam in Maevii solo posuerit, Maevii planta erit, si modo utroque casu radices egerit. antequam autem radices egerit, eius permanet cuius et fuerat. adeo autem, ex quo radices egerit planta, proprietas eius commutatur, ut si vicini arbor ita terram [al. *arborem terra*] Titii presserit, ut in eius fundum radices ageret, Titii effici arborem dicimus: rationem etenim non permittere, ut alterius arbor esse intellegatur quam cuius in fundum radices egisset. et ideo prope confinium arbor posita si etiam in vicini fundum radices egerit, communis fit.

. Idem contingit et in *fru-* quod in solo nostro ab ali- um fuerit. (§ 76.) Sed si ıetamus fructum* vel aedi- et inpensas in aedificium seminaria vel in sementem ıi solvere nolimus, poterit r exceptionem doli repel- :ique si bonae fidei posses- :it.

:. 9. pr. 7. § 12. D. de A. R. D.

§ 32.[2] Qua ratione autem plantae quae terra coalescunt solo cedunt, eadem ratione frumenta quoque quae sata sunt solo cedere intelleguntur. Ceterum sicut is qui in alieno solo aedificaverit, si ab eo dominus petat aedificium, defendi potest per exceptionem doli mali, secundum ea quae diximus: ita eiusdem exceptionis auxilio tutus esse potest is qui in alienum fundum sua impensa bona fide conseruit.

Eadem ratione pro- est, quod in *ch*ar- ṛe membranis meis scripserit, licet au- teris, meum esse, ter*ae ch*artulis sive ınis cedunt. itaque eos libr*o*s easque ınas petam, nec in- scripturae solvam,

§ 33. Literae quoque, licet aureae sint, perinde chartis membranisve cedunt, acsi solo cedere solent ea quae inaedificantur aut inseruntur: ideoque si in chartis membranisve tuis carmen vel historiam vel orationem Titius scripserit, huius corporis non Titius, sed tu dominus esse iudiceris. sed si a Titio petas tuos libros tuasve membranas esse, nec impensam scripturae solvere paratus sis, poterit se Titius defendere per exceptionem doli mali, utique si bona fide

Huschke emendavit: *fundum* coll. Gai fr. 7. § 12. 13. fr. 9. pr. D. de). (41. 1.)

per exceptionem doli mali summoveri potero. (§ 78.) Sed si in tabula mea aliquis pinxerit velut imaginem, contra probatur: magis enim dicitur tabulam picturae cedere. cuius diversitatis vix idonea ratio redditur. certe secundum hanc regulam si me possidente petas imaginem tuam esse, nec solvas pretium tabulae, poteris per exceptionem doli mali summoveri. at si tu possideas, consequens est, ut utilis mihi actio adversum te dari debeat: quo casu nisi solvam impensam picturae, poteris me per exceptionem doli mali repellere, utique si bona fide possessor fueris. illud palam est, quod sive tu subripuisses tabulam sive alius, conpetit mihi furti actio.

1) e Gai fr. 9. §. 1. 2. de A. R. D. cf. fr. 23. § 3. D. de rei vind.

§ 79. In aliis quoque speciebus naturalis ratio requiritur: proinde si ex uvis *aut olivis aut spicis* meis vinum aut oleum aut frumentum feceris, quaeritur utrum meum sit id vinum aut oleum aut frumentum, an tuum. item si ex auro aut argento meo vas aliquod feceris, aut ex meis tabulis navem aut armarium aut subsellium fabricaveris; item si ex lana mea vestimentum feceris, vel si ex vino et melle meo mulsum feceris, sive ex medicamentis meis emplastrum aut collyrium feceris: *quaeritur, utrum tuum sit id quod ex meo effeceris*,* an meum. quidam materiam et substantiam spectandam esse putant, id est, ut cuius materia sit, illius et res quae facta sit videatur esse; idque maxime placuit Sabino et Cassio. alii vero *eius* rem esse putant qui fecerit; idque maxime diversae scholae

2) partim e Gai fr. 7. § 7. de A. R. D. cf. fr. 12. § 1. 24—26. 27. § 1. eod.

earum chartarum membranarumve p sionem nactus est.[1] (§ 34.) Si quis ir tabula pinxerit, quidam putant t picturae cedere; aliis videtur pictu liscumque sit tabulae cedere. se videtur melius esse tabulam pictu dere: ridiculum est enim picturan lis vel Parrhasii in accessionem vil tabulae cedere. unde si a domino imaginem possidente is qui pinxit e tat, nec solvat pretium tabulae, per exceptionem doli mali summov si is qui pinxit possideat, conseque ut utilis actio domino tabulae a eum detur, quo casu, si non sol pensam picturae, poterit per ex nem doli mali repelli, utique s fide possessor fuerit ille qui pi imposuit. illud enim palam est sive is qui pinxit subripuit tabula alius, competit domino tabularu actio.[1]

§ 25.[2] Cum ex aliena materia aliqua facta sit ab aliquo, quaeri quis eorum naturali ratione domi utrum is qui fecerit, an ille pot materiae dominus fuerit: ut ecce ex alienis uvis aut olivis aut spicis aut oleum aut frumentum fecerit, alieno auro vel argento vel aere quod fecerit, vel ex alieno vino e mulsum miscuerit, vel ex alienis mentis emplastrum aut collyrium suerit, vel ex aliena lana vestimen cerit, vel ex alienis tabulis navem marium vel subsellium fabricave post multas Sabinianorum et Proc rum ambiguitates placuit media s existimantium, si ea species ad m reduci possit, eum videri dominu qui materiae dominus fuerat; si no reduci, eum potius intellegi domi fecerit. ut ecce vas conflatum p rudem massam aeris vel argenti reduci, vinum autem aut oleum mentum ad uvas et olivas et spicas non potest, ac ne mulsum quiden num et mel resolvi potest. quodsi

*) ita Lachmann, qui versum omissum esse censet.

auctoribus visum est: sed eum quoque cuius materia *et substantia* fuerit, furti adversus eum qui subripuerit habere actionem; nec minus adversus eundem condictionem ei competere, qui*a* extincta*e* res, licet vindicari non possi*nt*, condici tamen furibus et quibusdam aliis possessoribus possunt.

ex sua materia, partim ex aliena speciem aliquam fecerit quisque, veluti ex suo vino et alieno melle mulsum, aut ex suis et alienis medicamentis emplastrum aut collyrium, aut ex sua et aliena lana vestimentum fecerit, dubitandum non est hoc casu eum esse dominum qui fecerit: cum non solum operam suam dedit, sed et partem eiusdem materiae praestavit.

§ 35.[1] Si quis a non domino quem dominum esse credebat bona fide fundum emerit, vel ex donatione aliave qua iusta causa aeque bona fide acceperit; naturali ratione placuit fructus quos percepit eius esse pro cultura et cura. et ideo si postea dominus supervenerit et fundum vindicet, de fructibus ab eo consumptis agere non potest. Ei vero qui sciens alienum fundum possederit non idem concessum est. itaque cum fundo etiam fructus, licet consumpti sunt, cogitur restituere. (§ 36.[2]) Is ad quem ususfructus fundi pertinet non aliter fructuum dominus efficietur, quam si eos ipse perceperit. et ideo, licet maturis fructibus nondum tamen perceptis decesserit, ad heredem eius non pertinent, sed domino proprietatis acquiruntur. eadem fere et de colono dicuntur. (§ 37.[3]) In pecudum fructu etiam fetus est, sicuti lac et pilus et lana: itaque agni et haedi et vituli et equuli [*et suculi*] statim naturali iure dominii sunt fructuarii. Partus vero ancillae in fructu non est: itaque ad dominum proprietatis pertinet. absurdum enim videbatur hominem in fructu esse, cum omnes fructus rerum natura hominum gratia comparavit. (§ 38.[4]) Sed si gregis usumfructum quis habeat, in locum demortuorum capitum ex fetu fructuarius summittere debet (ut et Iuliano visum est), et in vinearum demortuarum vel arborum locum alias debet substituere. recte enim colere debet et quasi bonus paterfamilias [*uti debet*].

§ 39.[5] Thesauros quos quis in suo loco invenerit divus Hadrianus, naturalem aequitatem secutus, ei concessit qui invenerit. idemque statuit, si quis in sacro aut in religioso loco fortuitu casu invenerit. At si quis in alieno loco, non data ad hoc opera, sed fortuitu invenerit, dimidium domino soli concessit. et convenienter si quis in Caesaris loco invenerit, dimidium inventoris, dimidium Caesaris esse statuit. cui conveniens est, ut si quis in publico loco vel fiscali

1) cf. fr. 48. D. de A. R. D. fr. 40. eod. fr. 4. § 2. fin. regund.

2) cf. Paul. fr. 13. D. qu. m. ususfr. fr. 25. § 1. D. de usuris.

3) e Gai fr. 28. D. de usuris.

4) cf. fr. 68. § 2. 69. 18. D. de usufr.

5) cf. fr. 31. § 1. 63. D. de A. R. D. fr. 3. § 10. de iure fisci.

[*vel civitatis*] invenerit, dimidium ipsius esse, dimidium fisci vel civitatis.

§ 40.[1]) Per traditionem quoque iure naturali res nobis acquiruntur: nihil enim tam conveniens est naturali aequitati, quam voluntatem domini volentis rem suam in alium transferre ratam haberi. Et ideo, cuiuscumque generis sit corporalis res, tradi potest, et a domino tradita alienatur. itaque[2] stipendiaria quoque et tributaria praedia eodem modo alienantur. vocantur autem stipendiaria et tributaria praedia quae in provinciis sunt, inter quae nec non et Italica praedia ex nostra constitutione[3] nulla differentia est. (§ 41.[4]) Sed si quidem ex causa donationis, aut dotis, aut qualibet alia ex causa tradantur [*res*], sine dubio transferuntur: venditae vero et traditae non aliter emptori acquiruntur, quam si is venditori pretium solverit vel alio modo ei satisfecerit, veluti expromissore aut pignore dato. quod cavetur quidem etiam ex lege duodecim tabularum, tamen recte dicitur et iure gentium, id est iure naturali, id effici. sed si is qui vendidit fidem emptoris secutus fuerit, dicendum est statim rem emptoris fieri. (§ 42.[5]) Nihil autem interest, utrum ipse dominus tradat alicui rem, an voluntate eius alius. (§ 43.[5]) qua ratione si cui libera universorum negotiorum administratio a domino permissa fuerit, isque ex his negotiis rem vendiderit et tradiderit, facit eam accipientis. (§ 44.[5]) Interdum etiam sine traditione nuda voluntas sufficit domini ad rem transferendam, veluti si rem quam tibi aliquis commodavit aut locavit aut apud te deposuit, vendiderit tibi aut donaverit [*aut dotis nomine dederit*]. quamvis enim ex ea causa tibi eam non tradiderit, eo tamen ipso quod patitur tuam esse statim acquiritur tibi proprietas, perinde acsi eo nomine tradita fuisset. (§ 45.[6]) Item si quis merces in horreo depositas vendiderit, simulatque claves horrei tradiderit emptori, transfert proprietatem mercium ad emptorem. (§ 46.[7]) Hoc amplius interdum et in incertam personam collocata voluntas domini transfert rei proprietatem: ut ecce Praetores vel Consules qui missilia iactant in vulgus ignorant, quid eorum quisque excepturus sit; et tamen, quia volunt quod quisque exceperit eius esse, statim eum dominum efficiunt. (§ 47.[8]) Qua ratione verius esse videtur, ut si rem pro derelicto a domino habitam occupaverit quis, statim eum dominum effici [*intelligimus*]. pro derelicto autem habetur quod dominus ea mente abiecerit, ut id

1) e Gai fr. 9 § 3. de A. R. D. cf. fr. 20. 31. pr. eod. Gai II. 2. 65. Ulp. XIX. 7.

2) cf. Gai II. 21.

3) Iust. Cod. VII. 25. VII. 31.

4) cf. fr. 19. 53. D. de contr. emt.

5) e Gai fr. 9. § 4. D. de A. R. D. cf. Gai II. § 64. supra.

5) e Gai fr. 9. § 5. D. de A. R. D. cf. Paul. fr. 3. § 3. D. de acqu. poss.

6) e Gai fr. 9. § 6. D. de A. R. D. cf. fr. 1. § 21. de acq. poss. fr. 74. de contr. emt.

7) e Gai fr. 9. § 7. D. de A. R. D. vid. fr. 5. § 1. D. pro derelicto.

8) cf. fr. 1. D. pro derelicto.

'r. 9. § 8. de A. R. D. 43. § 11. D. de furtis.

rerum suarum esse nollet, ideoque statim dominus esse desiit. (§ 48.[1]) Alia causa est earum rerum quae in tempestate maris levandae navis causa eiiciuntur. hae enim dominorum permanent, quia palam est eas non eo animo eiici, quo quis eas habere non vult, sed quo magis cum ipsa navi periculum maris effugiat: qua de causa si quis eas fluctibus expulsas, vel etiam in ipso mari nactus, lucrandi animo abstulerit, furtum committit. nec longe discedere videntur ab his quae de rheda currente non intellegentibus dominis cadunt.

'UPILLIS AN ALIQUID A SE ALIENARE POSSUNT.

Nunc admonendi sumus neminam neque pupillum sine auctoritate rem mancipi alie-)sse; nec mancipi vero femi- uidem posse, pupillum non (§ 81.) Ideoque si quando mutuam pecuniam alicui sine auctoritate dederit, quia facit :ipientis, cum scilicet *ea* pe- :s nec mancipi sit, contrahit onem. (§ 82.) At si pupillus cerit, quia *eam* pecuniam non vientis*, null*am* cont*ra*hit obli- m. unde pupillus vindicare nummos suos potest, sicubi id est *intendere suos ex iure esse; mala fide consumtos vero ab* repetere potest *quasi posside- ıde* de pupillo quidem quaeri- num*mos quoque* qu*os* mutuos ıb eo qui accepit *bona fide* ıs *petere* possit, quoniam *accipientis eos nummos facere vi-* (§ 83.) *At ex contrario res tam uam*† nec mancipi mulier*ibus* llis *sine* tutoris auctoritate ossunt, quoniam meliorem ınem suam facere iis etiam

Tit. VIII. QUIBUS ALIENARE LICET V. N. (contin.)

§ 2. Nunc admonendi sumus neque pupillum neque pupillam ullam rem sine tutoris auctoritate alienare posse [cf. I. 21]. Ideoque si mutuam pecuniam alicui sine tutoris auctoritate dederit, non contrahit obligationem, quia pecuniam non facit accipientis. ideoque vindicare nummos possunt sicubi extent: sed si nummi quos mutuos [*minor*] dedit ab eo qui accepit bona fide consumpti sunt, condici possunt; si mala fide, ad exhibendum de his agi potest. at ex contrario omnes res pupillo et pupillae sine tutoris auctoritate recte dari possunt. Ideoque si debitor pupillo solvat, necessaria est tutoris auctoritas: alioquin non liberabitur. sed etiam hoc evidentissima ratione statutum est in constitutione quam ad Caesarienses advocatos, ex suggestione Triboniani, viri eminentissimi, Quaestoris sacri palatii nostri, promulgavimus[b], qua dispositum est ita licere tutori vel curatori debitorem pupillarem solvere, ut prius sententia iudicialis sine omni damno celebrata hoc permittat. quo subse-

---

Iuschke mavult: *sta* i. e. *sine tutoris auctoritate* (cf. § 83.).
ita ex coniect. Hollwegii.
ita ex coni. Hollw. et Huschkii.
:a ex coni. Göschenii (cf. Iust. *at ex contrario omnes res* rel.)
f. Cic. Topic. c. 11. Gai I. 192. II. 47. 85. III. 171. Ulp. XI. 27. Vat. Gai fr. 9. D. de auctoritate tut. (26. 8.) fr. 11. § 2. fr. 19. § 1. D. de 2. 1.) fr. 14. § 8. fr. 15. D. de solut. (46. 3.)
ıst c. 25. (27.) C. de admin. tutelae (5. 37.).

sine tutoris auctoritate concessum est. (§ 84.) Itaque si debitor pecuniam pupillo solvat, facit quidem pecuniam pupilli, sed ipse non liberatur, quia nullam obligationem pupillus sine tutoris auctoritate dissolvere potest, quia nullius rei alienatio ei sine tutoris auctoritate concessa est. set tamen si ex ea pecunia locupletior factus sit, et adhuc petat, per exçeptionem doli mali summoveri potest. (§ 85.) Mulieri vero etiam sine tutoris auctoritate recte solvi potest: nam qui solvit, liberatur obligatione, quia res nec mancipi, ut proxume diximus, a se dimittere mulier et sine tutoris auctoritate potest: quamquam hoc ita est, si accipiat pecuniam; at si non accipiat, *sed* habere se dicat, et per acceptilationem velit debitorem sine tutoris auctoritate liberare, non potest.

cuto, si et iudex pronuntiaverit et debitor solverit, sequitur huiusmodi solutionem plenissima securitas. sin autem aliter quam disposuimus solutio facta fuerit, pecuniam autem salvam habeat pupillus aut ex ea locupletior sit, et adhuc eandem summam petat, per exceptionem doli mali summoveri poterit; quodsi aut male consumpserit aut furto amiserit, nihil proderit debitori doli mali exceptio, sed nihilominus damnabitur, quia temere sine tutoris auctoritate et non secundum nostram dispositionem solverit. sed ex diverso pupilli vel pupillae solvere sine tutore auctore non possunt, quia id quod solvunt non fit accipientis, cum scilicet nullius rei alienatio eis sine tutoris auctoritate concessa est.

§ 86.* Adquiritur autem nobis non solum per nosmet ipsos, sed etiam per eos quos in potestate manu mancipiove habemus; item per eos servos in quibus usumfructum habemus; item per homines liberos et servos alienos quos bona fide possidemus. de quibus singulis diligenter dispiciamus.

1) cf. Gai § 87. infra.

2) est c. 6. C. de bonis quae liberis.

Tit. IX. PER QUAS PERSONAS NOBIS ACQUIRITUR.

Acquiritur nobis non solum per nosmet ipsos, sed etiam per eos quos in potestate habemus; item per eos servos in quibus usumfructum habemus; item per homines liberos et servos alienos quos bona fide possidemus. de quibus singulis diligentius dispiciamus.

§ 1.[1] Igitur liberi vestri utriusque sexus quos in potestate habetis olim quidem, quicquid ad eos pervenerat, exceptis videlicet castrensibus peculiis, hoc parentibus suis acquirebant sine ulla distinctione; et hoc ita parentum fiebat, ut esset eis licentia quod per unum vel unam eorum acquisitum est alii [*filio*], vel extraneo donare vel vendere vel quocumque modo voluerant applicare. quod nobis inhumanum visum est, et generali constitutione emissa[2] et liberis pepercimus, et patribus debitum [*honorem*] reservavimus. sancitum etenim a nobis est, ut si quid ex re patris ei obveniat, hoc secundum antiquam observationem totum parenti acquirat (quae enim

*) repetitur § 86. in Gai fr. 10. pr. D. de A. R. D. (41. 2.) De re ipsa cf. Gai I. 52. III. 163—167. (114.) Ulp. XIX. 18—21. Inst. III. 28. Paul. R. S. V. 8. Ulp. fr. 79. D. de acqu. hered. (29. 2.).

invidia est, quod ex patris occasione profectum est, hoc ad eum reverti?); quod autem ex alia causa sibi filiusfamilias acquisivit, huius usumfructum quidem patri acquirat, dominium autem apud eum remaneat, ne quod ei ex suis laboribus vel prospera fortuna accessit, hoc in alium perveniens, luctuosum ei procedat. (§ 2.) Hoc quoque a nobis dispositum est et in ea specie, ubi parens emancipando liberum ex rebus quae acquisitionem effugiunt sibi partem tertiam retinere, si voluerat, licentiam ex anterioribus constitutionibus habebat, quasi pro pretio quodammodo emancipationis, et inhumanum quiddam [al. *quidem*] accidebat, ut filius rerum suarum ex hac emancipatione dominio pro parte defraudetur, et quod honoris ei ex emancipatione additum est, quod sui iuris effectus est, hoc per rerum deminutionem decrescat. ideoque statuimus, ut parens pro tertia bonorum parte dominii quam retinere poterat dimidiam, non dominii rerum, sed ususfructus retineat: ita etenim et res intactae apud filium remanebunt, et pater ampliore summa fruetur, pro tertia dimidia potiturus.

* Igitur *quod* liberi nostri quos in e habemus, item quod servi *nostri* o accipiunt, vel ex traditione nanr, sive quid stipulentur, vel ex iet causa adquirunt, id nobis ad: ipse enim qui in potestate nostra suum habere potest, et ideo si ıstitutus sit, nisi nostro iussu, hem adire non potest; et si iubentis adierit, hereditatem nobis adquinde atque si nos ipsi heredes essemus. et convenienter sciliatum per eos nobis adquiritur. dum tamen sciamus, si alterius sit servus, alterius ex iure Quiex omnibus causis ei soli per uiri cuius in bonis est. (§ 89.**) lum autem proprietas per eos ı potestate habemus adquiritur sed etiam possessio: cuius enim ;essionem adepti fuerint, id nos

§ 3. Item vobis acquiritur quod servi vestri ex traditione nanciscuntur, sive quid stipulentur, vel ex qualibet alia causa acquirunt. hoc etenim vobis et ignorantibus et invitis obvenit. ipse enim servus qui in potestate alterius est nihil suum habere potest. sed si heres institutus sit, non alias nisi iussu vestro hereditatem adire potest; et si iubentibus vobis adierit, vobis hereditas acquiritur perinde ac si vos ipsi heredes instituti essetis. et convenienter scilicet legatum per eos vobis acquiritur. Non solum autem proprietas per eos quos in potestate habetis acquiritur vobis, sed etiam possessio: cuiuscumque enim rei possessionem adepti fuerint, id vos possidere videmini. unde etiam

---

87. repetitur in Gai fr. 10. § 1. D. de A. R. D. (41. 1.) cf. Gai fr. odem.
§ 89. repet. in Gai fr. 10. § 2. de A. R. D. (41. 1.) cf. fr. 1. § 5. sqq. 4. § 1. de acqu. poss. (41. 2.).
f. Gai I. 54. III. 166. Ulp. XIX. 20.

possidere videmur. unde etiam per eos usucapio procedit.

per eos usucapio vel longi te possessio vobis accedit [al. *a*

§ 90. Per eas vero personas quas in manu mancipiove habemus, proprietas quidem adquiritur nobis ex omnibus causis, sicut per eos qui in potestate nostra sunt: an autem possessio adquiratur, quaeri solet, quia ipsas non possidemus.[a]

(§ 91.*) De his autem servis in quibus tantum usumfructum habemus ita placuit, ut quid*d*quid ex re nostra vel ex operis suis adquirunt, id nobis adquiratur; quod vero extra eas causas, id ad dominum proprietatis pertineat. itaque si iste servus heres institutus sit legatumve quod ei datum fuerit, non mihi, sed domino proprietatis adquiritur. (§ 92.) Idem placet de eo qui a nobis bona fide possidetur, sive liber sit sive alienus servus. quod enim placuit de usufructuario, idem probatur etiam de bona fide possessore. itaque quod extra duas istas causas adquiritur, id vel ad ipsum pertinet, si liber est, vel ad dominum, si servus sit. (§ 93.) Sed si bonae fidei p*ossessor usuceperit servum*, quia eo modo dominus fit, *ex o*mni causa per eum sibi adquirere potest: usufructuarius vero usucapere non potest, primum quia non possidet, se*d* habet ius utendi et fruendi; deinde quia scit alienum servum e*sse*. (§ 94.) De illo quaeritur,[b] an per eum servum in quo usumfructum habemus possidere aliqu*am* rem et usucapere possumus, quia ipsum non possidemus. Per eum vero quem bona fide possidemus sine dubio et possidere et usucapere possumus. loquimur autem in utriusque person*a* secundum d*ist*inct*i*onem quam proxume exposuimus, id est si qui*d* ex re nostra vel ex operis suis adquirant, id nobis adquiritur (§ 95.) Ex his apparet per liberos homines, quos neque iuri nostro sub-

§ 4. De his autem servis in tantum usumfructum habetis i cuit, ut quicquid ex re ves ex operibus suis acquirant, i adiiciatur; quod vero extra e sas persecuti sunt, id ad domin prietatis pertineat. itaque si is heres institutus sit legatumve aut donatum fuerit, non usufru sed domino proprietatis acq Idem placet et de eo qui a vob fide possidetur, sive is liber alienus servus. quod enim de usufructuario, idem place bona fide possessore. itaqu extra duas istas causas acq id vel ad ipsum pertinet, s est, vel ad dominum, s vus est. Sed bonae fidei po cum usuceperit servum, quia do dominus fit, ex omnibus ca eum sibi acquirere potest: fru vero usucapere non potest, quia non possidet, sed ha utendi fruendi; deinde quia s vum alienum esse. Non solun proprietas per eos servos in usumfructum habetis, vel qu fide possidetis, vel per liber sonam quae bona fide vobis acquiritur vobis, sed etiam sio. loquimur autem in u persona secundum definition *distinctionem*] quam proxi posuimus, id est si quam po nem ex re vestra vel ex o [al. *operis*] suis adepti fuerin Ex his itaque apparet per homines, quos neque iuri vestro s

*) §§ 91—93. repetuntur in Gai fr. 10. § 3—5. D. de A. R. D. (41.

a) cf. § 94. infra. Vid. Modest. fr. 54. § 4. de A. R. D. (41. 1.) Ul § 2. D. de rei vind. (6. 1.).

b) affirmant Paul. fr. 1. § 8. Pap. fr. 49. D. de acqu. poss. (41. 2.) et In

iectos habemus neque bona fide possidemus, item per alienos servos, in quibus neque usumfructum habemus neque iustam possessionem, nulla ex causa nobis adquiri *posse. et hoc est quod dicitur* per extraneam personam nihil adquiri *posse*, *excepta possessione; de ea enim** quaeritur, anne *per liberam personam nobis* adquiratur.

habetis neque bona fide possidetis, item per alienos servos, in quibus neque usumfructum habetis neque iustam possessionem, nulla ex causa vobis acquiri posse. et hoc est quod dicitur per extraneam personam nihil acquiri posse: excepto eo, quod per liberam personam, veluti per procuratorem, placet non solum scientibus, sed etiam ignorantibus vobis acquiri possessionem, secundum divi Severi[1] constitutionem, et per hanc possessionem etiam dominium, si dominus fuit qui tradidit, vel usucapionem aut longi temporis praescriptionem, si dominus non sit [al. *fit*].

1) est c. 1. C. de acquir. poss. cf. Paul. fr. 47. D. de usurp.

§ 96. In summa sciendum *est* iis *qui in* potestate manu mancipiove sunt nihil in iure cedi posse. cum enim *istarum* personarum nihil suum esse possit, conveniens est scilicet, ut nihil *suum esse* per *se*** in iure vindicare possint.

§ 97. *Hactenus* tantisper admonuisse sufficit quemadmodum singulae res nobis adquirantur. nam legatorum ius, quo et ipso singula*s* res adquirimus, opportunius alio loco [II. 191. sq.] referemus. Videamus itaque nunc quibus modis per universitatem res nobis adquirantur. (§ 98.) Si cui heredes facti sumus, sive cuius bonorum possessionem petierimus, sive cuius bona emerimus [III. 77. sqq.], sive quem adrogaverimus, sive qu*am**** in manum ut uxorem receperimus, eius res ad nos transeunt.[a]

§ 6. Hactenus tantisper admonuisse sufficit quemadmodum singulae res acquiruntur: nam legatorum ius, quo et ipso [*iure*] singulae res vobis acquiruntur, item fideicommissorum, ubi singulae res vobis relinquuntur, opportunius inferiore loco referemus. Videamus itaque nunc quibus modis per universitatem res vobis acquiruntur. si cui ergo heredes facti sitis, sive cuius bonorum possessionem petieritis, vel si quem arrogaveritis, vel si cuius bona libertatum conservandarum causa vobis addicta fuerint, eius res omnes ad vos transeunt.

§ 99. Ac prius de heredita*t*ibus dispiciamus, quarum duplex condicio est: nam vel ex testamento, vel ab intestato ad nos pertinent.[b]

Ac prius de hereditatibus dispiciamus, quarum duplex condicio est: nam vel ex testamento, vel ab intestato ad vos pertinent.

§ 100. Et prius est, ut de his dispiciamus quae nobis ex testamento obveniunt.

Et prius est, ut de his dispiciamus quae vobis ex testamento obveniunt, qua in re necessarium est initium de ordinandis testamentis exponere.

---

*) ita ex coni. Göschenii. De re ipsa cf. Modest. fr. 53 (interpol.) D. de acq. dom. (41. 1.): *Ea quae civiliter acquiruntur per eos qui in potestate nostra sunt acquirimus, veluti stipulationem: quod naturaliter acquiritur, sicuti est possessio, per quemlibet volentibus nobis possidere acquirimus.* Paul. S. R. V. 2. § 2.

**) ita Huschke, ut in fr. 25. D. de novat.: *per se* novare.

***) Cod. Ver. *quem*. cf. Gai I. 162.

a) cf. Gai fr. 24. D. de V. S. (50. 16.) Iul fr. 62. D. de R. I. (50. 17.) Pomp. fr. 37. de acquir. hered. (29. 2.)

b) cf. fr. 1. pr. D. si tabulae testam. (38. 6.).

§ 101. Testamentorum autem genera initio duo fuerunt[a]. nam aut calatis comitiis faciebant, quae comitia bis in anno testamentis faciendis destinata erant, aut in procinctu, id est cum belli causa *ad* pu*gn*am ibant: procinctus est enim expeditus et armatus exercitus. alterum itaque in pace et in otio faciebant, alterum in proelium exituri. (§ 102.) Accessit deinde tertium genus testamenti, quod per aes et libram agitur. qui neque calatis comitiis neque in procinctu testamentum fecerat, is *si* subita morte urgebatur, amico familiam suam [id est patrimonium suum] mancipio dabat, eumque rogabat quid cuique post mortem suam dar*i* vellet. quod testamentum dicitur per aes et libram, scilicet quia per mancipationem peragitur. (§ 103.) Sed ill*a* quidem duo genera testamentorum in desuetudinem abierunt; hoc vero solum quod per aes et libram fit in usu retentum est.

Tit. X. DE TESTAMENTIS ORDINANDIS.

Testamentum ex eo appellatur, quod testatio mentis sit.[a] (§ 1.) Sed ut nihil antiquitatis penitus ignoretur, sciendum est olim quidem duo genera testamentorum in usu fuisse, quorum altero in pace et in otio utebantur quod calatis comitiis appellabant, altero cum in proelium exituri essent quod procinctum dicebatur. accessit deinde tertium genus testamentorum quod dicebatur per aes et libram, silicet quia per emancipationem, id est imaginariam quandam venditionem agebatur, quinque testibus et libripende, civibus Romanis puberibus, praesentibus, et eo qui familiae emptor dicebatur. sed illa quidem priora duo genera testamentorum ex veteribus temporibus in desuetudinem abierunt; quod vero per aes et libram fiebat, licet diutius permansit, attamen partim et hoc in usu esse desiit.

sane nunc al*i*ter ordinatur atque olim solebat. namque olim familiae emptor, id est qui a testatore familiam accipiebat mancipio, heredis locum optinebat, et ob id ei mandabat testator, quid cuique post mortem suam dari vellet. nunc vero alius heres testamento instituitur, a quo etiam legat*a* relinquuntur, alius dicis gratia propter veteris iuris *i*mitationem familiae emptor a*d*hibetur. (§ 104.) Eaq*ue* res ita agitur.[b] Qui facit ***testamentum***, a*d*hibitis, sicut in ceteris *m*ancipationibus, v testibus civibus Romanis pu*ber*ibus

---

a) de testamentorum definitione vide Ulp. XX. 1. Modest. fr. 1. D. qui test. fac. possunt (28. 1.) Gell. VI. 12.; de antiquo modo test. fac. Gell. XV. 27. Ulp. XX. 2. Theophilus h. t. Cic. de Natur. deor. II. 3. § 9. Festus (Müll. 249.): *Procincta classis dicebatur exercitus* ad proelium instructus *et paratus. procincta autem toga Romani olim ad pugnam exire soliti sunt. unde et testamenta olim in procinctu fieri dicebantur, quae ante pugnam fiunt.* Scholiast. ad Virgilium ed. A. Maius 1818. (apud Walter. R. R. Gesch. II. § 598.) *Sabidius Commentar. XII. salior. „Ut in exercitu ... in imperiumque erat, in tabernaculo in sella sedens auspicabatur coram exercitu, pullis e cavea liberatis ... cum circa sellam suam ... obnuntiato a ... pullum ... mum quisquis ... tripudi ... ntia. Silentio deinde facto, residebat et dicebat: Equites et pedites nomenque Latinum quicunque cincti armati paludatique adestis, sicuti tripudium sinistrum solistimum quisquis vestrum viderit ... Deinde ... obnuntiato ... uti placet a legionibus invocarentur, faciantque quod iis imperabitur fidemque m ... ducat salutareque siet. Viros voca proelium ineant. Deinde exercitu in aciem educto, iterum ... tur. Interim ea mora utebantur, qui testamenta in procinctu facere volebant.“*

b) de test. per mancipationem vid. Ulp. XIX. 2. 9. cf. Gai I. 119. Ulp. fr. 20. § 8. fr. 21. § 3. D. qui test. fac. poss. (28. 1.) Novellae Theod. II. tit. XVI.

pende, postquam tabulas testamenti scri- mancipat alicui dicis gratia[a] familiam suam; re his verbis familiae emptor utitur: M PECUNIAMQUE TUAM ENDO MANDATELA . CUSTODELAQUE MEA *ESSE AIO, EAQUE* *, IURE TESTAMENTUM FACERE POSSIS SE- ɪ LEGEM PUBLICAM, HOC AERE, et ut qui- ciunt AENEAQUE LIBRA, ESTO MIHI EMPTA. aere percutit libram, idque aes dat testa- lut pretii loco. deinde testator tabulas te- ·i tenens ita dicit: HAEC ITA UT IN HIS S CERISQUE SCRIPTA SUNT ITA DO, ITA ITA TESTOR, ITAQUE VOS QUIRITES TESTI- ɪ MIHI PERHIBETOTE. et hoc dicitur nun- . nuncupare est enim palam nominare; et ıae testator specialiter in tabulis testa- scripserit, ea videtur generali sermone re atque confirmare.

ı. XXVIII. 6. fr. 7. fr. 1. Bon. P. sec. tab.

12. 21. 28. C. de testam.

§ 2.[1] Sed praedicta quidem nomina testamentorum ad ius civile referebantur. postea vero ex edicto Praetoris alia forma faciendorum testamentorum introducta est: iure enim honorario nulla emancipatio desiderabatur, sed septem testium signa[b] sufficiebant, cum iure civili signa testium non erant necessaria. (§ 3.[2]) Sed cum paulatim, tam ex usu hominum quam ex constitutionum emendationibus, coepit in unam consonantiam ius civile et praetorium iungi, constitutum est, ut uno eodemque tempore (quod ius civile quodammodo exigebat) septem testibus adhibitis, et subscriptione testium (quod ex constitutionibus inventum est), et (ex edicto Praetoris) signacula testamentis imponerentur: ut hoc ius tripertitum esse videatur, ut testes qui-

---

Cod. Ver.: *familiam pecuniamque tuam endo mandatela tut(?)am custodelaque* t. j. t. f. p. (Bluhme). Quae Göschen ita restituit:
Familiam pecuniamque tuam endo mandatam tutelam custodelamque meam [*recipio, eaque*] *quo t. i. t. f. p. s. l. p. h. a. esto mihi emta.*
Iuschke: *Familiam pecuniamque tuam endo mandatela tutela custodelaque mea* (*ex iure Quiritium esse aio*] *eaque* rel.
ıg (IV.): *endo mandatelam tutelam custodelamque meam* [*esse aio*] *eaque.* — Vocem *mandatela* agnoscit Priscianus; *emere*, pro accipere, Festus; de insertis verbis *esse aio* cf. v. gr. Gai I. 119. II. 24. III. 167. arg. fr. 1. § 2. D. de rei vind. (6. 1.) In *mandatela*, an in *mandatelam* esse legamus, non magni momenti erit: illud quidem magis scripturae codicis convenit, hoc verborum tenori.

cf. Plutarch. de sera num. vind. cap. IV. sub finem: *ὅταν δὲ διαθήκας ιν, ἑτέρους μὲν ἀπολείπουσι κληρονόμους, ἑτέροις δὲ πωλοῦσι τὰς οὐσίας· παράλογον εἶναι.*

cf. Cic. in Verr. II. 1. c. 45. *Si de hereditate ambigetur, et tabulae testamenti ae non minus multis signis quam e lege oporteat ad me proferentur, secundum testamenti potissimum hereditatem dabo. Hoc translatitium est: sequi illud opor- abulae testamenti non proferentur* rel.

dem et eorum praesentia uno contextu testamenti celebrandi gratia a iure civili descendant, subscriptiones autem testatoris et testium ex sacrarum constitutionum observatione adhibeantur, signacula autem et numerus testium ex edicto Praetoris. (§ 4.) Sed his omnibus ex nostra constitutione[1] propter testamentorum sinceritatem, ut nulla fraus adhibeatur, hoc additum est, ut per manum testatoris vel testium nomen heredis exprimatur,[1a] et omnia secundum illius constitutionis tenorem procedant.

§ 5.[2] Possunt autem testes omnes et uno anulo signare testamentum (quid enim si septem anuli una sculptura fuerint?) secundum quod Pomponio [al. *Papiniano*] visum est. sed et alieno quoque anulo licet signare. (§ 6.[3]) Testes autem adhiberi possunt hi cum quibus testamenti factio est. sed neque mulier, neque impubes, neque servus, neque mutus, neque surdus, neque furiosus, nec cui bonis interdictum est, nec is quem leges iubent improbum intestabilemque esse, possunt in numero testium adhiberi. (§ 7.[4]) Sed cum aliquis ex testibus testamenti quidem faciendi tempore liber existimabatur, postea vero servus apparuit, tam divus Hadrianus Catonio Vero, quam postea divi Severus et Antoninus rescripserunt, subvenire se ex sua liberalitate testamento, ut sic habeatur, atque si, ut oportet, factum esset, cum eo tempore quo testamentum signaretur omnium consensu hic testis liberorum loco fuerit, nec quisquam esset qui ei status quaestionem moveat. (§ 8.[5]) Pater, nec non is qui in potestate eius est, item duo fratres qui in eiusdem patris potestate sunt, utrique [al. *utique*] testes in unum testamentum fieri possunt: quia nihil nocet ex una domo plures testes alieno negotio adhiberi. (§ 9.) In testibus autem non debet esse qui in potestate testatoris est. sed [*et*] si filiusfamilias de castrensi peculio post missionem faciat testamentum, nec pater eius recte testis adhibetur, nec is qui in potestate eiusdem patris est: reprobatum est enim in ea re domesticum testimonium. (§ 10.) Sed neque heres scriptus, neque is qui in potestate eius est, neque pater eius

§ 105. In testibus autem non debet is esse qui in potestate est[a] aut familiae emptoris aut ipsius testatoris, quia propter veteris iuris imitationem totum hoc negotium quod agitur testamenti ordinandi gratia creditur inter familiae emptorem agi et testatorem: quippe olim, ut proxime diximus, is qui familiam testatoris manci-

1) c. 29. (30.) C. de testam.

1a) sublatum novella 119. c. 9.

2) cf. fr. 22. § 2—7. D. qui test. f. p.

3) cf. fr. 18. 20. § 4. sq. 22. § 1. 26. eod.

4) c. 1. C. de testam.

5) cf. Ulp. XX. 6. fr. 22. pr. D. qu. t. f. p.

a) *de* domestico testimonio (§ 105—108.) cf. Ulp. XX. § 3—6. Ulp. fr. 20 pr. § 1—3. D. qui test. fac. poss. (28. 1.) fr. 6. 9. D. de testibus (22. 5.) Cicero pro Mil. c. 18.

piebat, heredis loco erat. ita-
robatum est in ea re domesti-
stimonium. (§ 106.) Unde et
i in potestate patris est fami-
ptor adhibitus sit, pater eius
sse non potest; at ne is qui-
i in eadem potestate est, ve-
er eius. Sed si filiusfamilias
trensi peculio post missio-
ciat testamentum, nec pater
cte testis adhibetur, nec is
potestate patris sit. (§ 107.)
ripende eadem quae et de
s dicta esse intellegemus;
t is testium numero est.
) Is vero qui in potestate
: aut legatarii est, cuiusve
ipse aut legatarius in pote-
st, quique in eiusdem pote-
st, *adeo* testis et libripens
ri potest, ut ipse quoque
aut legatarius iure adhibe-
sed tamen quod ad heredem
:t quique in eius potestate
iiusve is in potestate erit,
: hoc *iure* uti debemus.

qui habet eum in potestate, neque fratres qui in eiusdem patris potestate sunt, testes adhiberi possunt: quia totum hoc negotium quod agitur testamenti ordinandi gratia creditur hodie inter heredem et testatorem agi. licet enim totum ius tale conturbatum fuerat, et veteres qui familiae emptorem et eos qui per potestatem ei coadunati fuerant testamentariis testimoniis repellebant, heredi et his qui coniuncti ei per potestatem fuerant concedebant testimonia in testamentis praestare, licet hi qui id permittebant hoc iure minime abuti debere eos suadebant: tamen nos, eandem observationem corrigentes, et quod ab illis suasum est in legis necessitatem transferentes, ad imitationem pristini familiae emptoris, merito nec heredi qui imaginem vetustissimi familiae emptoris obtinet, nec aliis personis quae ei, ut dictum est, coniunctae sunt, licentiam concedimus sibi quodammodo testimonia praestare; ideoque nec huiusmodi veterem constitutionem nostro codici inseri permisimus. (§ 11.) Legatariis autem et fideicommissariis, quia non iuris successores sunt, et aliis personis eis coniunctis testimonium non denegamus — imo in quadam nostra constitutione[1] et hoc specialiter concessimus —, et multo magis his qui in eorum potestate sunt, vel qui eos habent in potestate, huiusmodi licentiam damus.

§ 12.[2] Nihil autem interest, testamentum in tabulis, an in chartis membranisve, vel in alia materia fiat. (§ 13.[2]) Sed et unum testamentum pluribus codicibus conficere quis potest secundum obtinentem tamen observationem omnibus factis. quod interdum et necessarium est, si quis navigaturus et secum ferre et domi relinquere iudiciorum suorum contestationem velit, vel propter alias innumerabiles causas quae humanis necessitatibus imminent. (§ 14.[3]) Sed haec quidem de testamentis quae in scriptis conficiuntur. Si quis autem voluerit sine scriptis ordinare iure civili testamentum, septem testibus adhibitis, et sua voluntate coram eis nuncupata, sciat hoc perfectissimum testamentum iure civili firmumque constitutum.

lesideratur. cf. Gai § 108.

1. pr. 4. D. de B. P. s. t. D. qu. test. f. p.

. fr. 21. D. qu. test. f. p.

)E TESTAMENTIS MILITUM.

). Sed haec diligens observatio in
ıdis testamentis militibus pro-

Tit. XI. DE MILITARI TESTAMENTO.

Supradicta diligens observatio in ordinandis testamentis militibus pro-

pter nimiam inperitiam, *constitutio*nibus Principum remissa est. nam quamvis neque legitimum numerum testium a*dh*ibuerint, neque vendiderint familiam, neque nuncupaverint testamentum, recte nihilominus testantur. (§ 110.) Praeterea permissum est iis et peregrinos et Latinos instituere heredes vel iis legare; cum alioqûin peregrini quidem ratione civili prohibeantur capere hereditatem legataque, Latini vero per legem Iuniam. (§ 111.) Caelibes quoque qui lege Iulia hereditatem legataque capere vetantur, item orbi, id est qui liberos non habent, quos lex *Papia plus quam semissem capere** prohibet [23 *lin.*]**

1) e Flor. fr. 24. D. de test. milit.

pter nimiam imperitiam constitutionibus principalibus remissa est. nam quamvis hi neque legitimum numerum testium adhibuerint, neque aliam testamentorum sollemnitatem observaverint, recte nihilominus testantur, videlicet cum in expeditionibus occupati sunt: quod merito nostra constitutio[a] induxit. quoquo enim modo voluntas eius suprema, sive scripta inveniatur sive sine scriptura, valet testamentum ex voluntate eius. Illis autem temporibus, per quae citra expeditionum necessitatem in aliis locis vel in suis sedibus [al. *aedibus*] degunt, minime ad vindicandum tale privilegium adiuvantur. sed testari quidem, etsi filiifamilias sunt, propter militiam conceduntur, iure tamen communi; eadem observatione et in eorum testamentis adhibenda quam et in testamentis paganorum proxime exposuimus. (§ 1.[1]) Plane de militum testamentis divus Traianus Statilio Severo ita rescripsit: id privilegium quod militantibus datum est, ut quoquo modo facta ab his testamenta rata sint, sic intellegi debet, ut utique prius constare debeat testamentum factum esse, quod et sine scriptura a non militantibus quoque fieri potest. is ergo miles de cuius bonis apud te quaeritur, si convocatis ad hoc hominibus, ut voluntatem suam testaretur, ita locutus est, ut declararet quem vellet sibi esse heredem et cui libertatem tribuere, potest videri sine scripto hoc modo esse testatus, et voluntas eius rata habenda est. ceterum si (ut plerumque sermonibus fieri solet) dixit alicui: ego te heredem facio, aut tibi bona mea relinquo; non oportet

---

*) ita proponit Böcking. cf. Gai II. 286.

**) fol. LXIXa. Cod. Ver., quo hoc argumentum continuabatur, deperditum est. Ordinem Gaius eum servasse videtur, ut post absolutam materiam de testamentis militum de his personis ageret quibus non est permissum facere testamentum. Eiusdem argumenti est Epit. II. 2. §§ 1—3: *Id quoque statutum est, quod non omnibus liceat facere testamentum: sicut sunt hi qui sui iuris non sunt, sed alieno iuri subiecti sunt, hoc est filii, tam ex nobis nati quam adoptivi.* (§ 2.) *Item testamenta facere non possunt impuberes, id est minores quattuordecim annorum aut puellae duodecim.* (§ 3.) *Item et hi qui furiosi, id est mente insani fuerint, non possunt facere testamenta. sed hi qui insani sunt per intervalla quibus sani sunt possunt facere testamenta.* (GOESCH.) cf. Ulp. XX. 2. Paul. S. R. IVa. § 1. 2. 5. 11. 12.

a) Iust. c. 17. (coll. 15.) C. de testam. militis (6. 21.) Ceterum cf. Ulp. XXIII. 10. fr. 1. 2. 40. pr. D. de test. militis. (29. 1.)

hoc pro testamento observari. nec ullorum magis intereet, quam ipsorum quibus id privilegium datum est, eiusmodi exemplum non admitti: alioquin non difficulter post mortem alicuius militis testes existerent, qui affirmarent se audisse dicentem aliquem relinquere se bona cui visum sit, et per hoc iudicia vera subvertantur.

4. D. test. milit. 20. pr. 21. 23. 38. eod. ; eod.

(§ 2.[1]) Quinimo et mutus et surdus miles testamentum facere potest. (§ 3.[2]) Sed hactenus hoc illis a principalibus constitutionibus conceditur, quatenus militant et in castris degunt; post missionem vero veterani, vel extra castra si faciant adhuc militantes testamentum, communi omnium civium Romanorum iure facere debent. Et quod in castris fecerint testamentum, non communi iure, sed quomodo voluerint, post missionem intra annum tantum valebit. quid igitur si intra annum quidem decesserit, condicio autem heredi adscripta post annum extiterit? an quasi militis testamentum valeat? et placet valere quasi militis.

§ 1. 20. § 1. 25. D. eod.

(§ 4.[3]) Sed et si quis ante militiam non iure fecit testamentum, et miles factus et in expeditione degens resignavit illud et quaedam adiecit sive detraxit, vel alias manifesta est militis voluntas hoc valere volentis, dicendum est valere testamentum quasi ex nova militis voluntate.

. 23. D. eod.

(§ 5.[4]) Denique et si in arrogationem datus fuerit miles, vel filiusfamilias emancipatus est, testamentum eius quasi militis ex nova voluntate valet, nec videtur capitis deminutione irritum fieri.

37. § 1. C. de inoff. test.

§ 6. Sciendum tamen est, quod ad exemplum castrensis peculii, tam anteriores leges quam principales constitutiones quibusdam quasi castrensia addiderunt [al. *dederunt*] peculia, et quorum quibusdam permissum erat etiam in potestate degentibus testari: quod nostra constitutio[5] latius extendens, permisit omnibus in his tantummodo peculiis testari quidem, sed iure communi. cuius constitutionis tenore perspecto, licentia est nihil eorum quae ad praefatum ius pertinent ignorare.

Tit. XII. QUIBUS NON EST PERMISSUM TESTAMENTA FACERE.[6]

ul. S. R. III. 4a. i pag. 91. not. ** et II. 114. X. 10 sq.

i fr. 6. pr. D. qui test. f. p.

Non tamen omnibus licet facere testamentum.[7] Statim enim hi qui alieno iuri subiecti sunt testamentum faciendi ius non habent,[8] adeo quidem, ut quamvis parentes eis permiserint, nihilo magis iure testari possunt: exceptis his quos antea enumeravimus, et praecipue militibus qui in po-

1) cf. Ulp. XX. 10.

2) cf. fr. 1. 2. 9. D. de castr. pecul.

3) cf. Inst. II. 9. § 1.

4) cf. fr. 1. § 8. D. de B. P. s. t.

5) cf. Gai II. § 111. not. fr. 5. D. qui test. f. p.

6) cf. Gai cit. fr. 2. 16. § 1. 17. D. eod.

7) cf. fr. 18. pr. D. eod.

8) cf. fr. 6. § 1. D. eod.

§ 112. *Sed senatus divo Hadriano auctore, ut supra quoque significavimus* [I. 115a.], *mulieribus etiam coemptione non facta** *tes*tamentum facer*e* *permisit*, *si modo maiores facerent** annorum XII tutore auctore; scilicet ut quae tutela liberatae non essent ita testari deb*e*r*e*nt. (§ 113.) Videntur ergo melioris condicionis esse feminae quam masculi: nam masculus minor annorum XIIII testamentum facere non potest, etiamsi tntore auctore testamentum facere velit; femina vero

testate parentum sunt, quibus de eo quod stris acquisierint permissum est ex consti bus Principum testamentum facere. qu dem ius initio tantum militantibus [1] datu tam ex auctoritate divi Augusti, quai vae, nec non optimi Imperatoris Traiani; vero subscriptione divi Hadriani etiam c militia, id est veteranis concessum est. si quidem fecerint de castrensi peculio tes tum, pertinebit hoc ad eum quem herede querint; si vero intestati decesserint, null ris vel fratribus superstitibus, ad parentes iure communi pertinebit.[2] ex hoc intellege sumus, quod in castris acquisierit miles potestate patris est neque ipsum patrem a posse, neque patris creditores id vende aliter inquietare, neque patre mortuo cum bus commune esse, sed scilicet propriu esse id quod in castris acquisierit, quamqu civili omnium qui in potestate parentum s culia perinde in bonis parentum compu acsi servorum peculia in bonis dominorum rantur: exceptis videlicet his quae ex sac stitutionibus et praecipue nostris[3] propter sas causas non acquiruntur. Praeter hos qui castrense peculium vel quasi castrense l si quis alius filiusfamilias testamentum l inutile est, licet suae potestatis factus serit.[4]

§ 1.[5] Praeterea testamentum facere no sunt impuberes, quia nullum eorum anim cium est; item furiosi, quia mente caren ad rem pertinet, si impubes postea pubes aut furiosus postea compos mentis factus et decesserit. furiosi[6] autem si per id i fecerint testamentum quo furor eorum in sus est, iure testati esse videntur; certe e ante furorem fecerint testamento valente neque testamenta recte facta neque aliud negotium recte gestum postea furor interv perimit. (§ 2.[7]) Item prodigus cui bonoru rum administratio interdicta est testament cere non potest, sed id quod ante fecerit interdictio ei bonorum fiat, ratum est. Item mutus et surdus non semper testam facere possunt. (utique autem de eo surdo mur qui omnino non exaudit, non qui tar

*) recepi ex coniect. Huschkii. Sched. Göschenii nihil nisi *ann. XII tab* [tutore auctore] indicant. De re ipsa cf. Gai II. 118. Ulp. XX. 15. (et ad articulum Inst. § 1—5. Ulp. XX. § 10—16. Paul. S. R. Tit. IVa.)

:. annum testamenti
. * ius nanciscitur.

10. C. qui test. fac. p.

3. C. eod.

r. 8. pr. D. eod.

12. D. de captivis.
D. de iniusto rupt.

audit; nam et mutus is intellegitur qui eloqui nihil potest, non qui tarde loquitur.) saepe etiam [al. *enim*] literati et eruditi homines variis casibus et audiendi et loquendi facultatem amittunt: unde nostra constitutio[1] etiam his subvenit, ut certis casibus et modis secundum normam eius possint testari, aliaque facere quae eis permissa sunt. sed si quis post testamentum factum valetudine aut quolibet alio casu mutus aut surdus esse coeperit, ratum nihilominus eius permanet testamentum. (§ 4.) Caecus autem non potest facere testamentum, nisi per observationem quam lex divi Iustini,[2] patris mei, introduxit. (§ 5.) Eius qui apud hostes est testamentum quod ibi fecit non valet, quamvis redierit[3]: sed quod dum in civitate fuerat fecit, sive redierit, valet iure postliminii, sive illic decesserit, valet ex lege Cornelia.[4]

4. ** Igitur si quaeramus an valeat testa-
ı, inprimis advertere debemus an is qui
rit habuerit testamenti factionem: deinde
erit, requiremus an secundum iuris civilis
ı *tes*tatus sit; exceptis militibus, qui*bus*
nimiam *inpe*ritiam, ut diximus, quomodo
el quomo*do poss*int, permittitur testamen-
ere.

5. Non tamen, ut iure civili *vale*at testa-
ı, sufficit ea observatio quam supra expo-
de familiae venditione et de testibus et de
ıtionibus.*** (§ 116.) Ante omnia requi-
a est an institutio heredis sollemni more
t: nam aliter facta institutione nihil pro-
niliam testatoris ita venire, testes*ve* ita
e, aut nuncupare testamentum, ut supra
. (§ 117.) Sollemnis autem institutio haec
T*I*US HERES ESTO. sed et illa iam conpro-
letur: TITIUM HEREDEM ESSE IUBEO. at
-est conprobata: TITIUM HEREDEM ESSE
set et illae a plerisque inprobatae sun*t*:
M INSTITUO, item HEREDEM FACIO.

8. [b] Observandum praeterea est, ut si

---

utore auctore (tā) inserere vult Huschke.
§i 114. prior pars repetitur in Gai fr. 4. D. qui test. f. p. (28. 1.) De
nti factione Noster supra egerat (II. § 111. not. cf. III. 75. et Gai fr. 8.
test. f. p.), de regula iuris civilis circa formam testamentorum supra
3 sqq.
) *nuncupationis verbis* nunc mavult Böcking secundum Huschkium, et initio
nserere: *Sed.*
§§ 116. 117. (cf. Ulp. XXI.), sublatae Constantini c. 15. C. de testamentis
, a Iustiniano omissae sunt.
le tutoris auctoritate mulieri necessaria vid. Gai. I. 192. II. 112. III. 43.
:. 15. Quae de ea re Noster habet §§ 118—122. maximam partem cum tu-

mulier quae in tutela sit faciat testamentum, tutoris *auctoritate** facere debeat: alioquin inutiliter iure *civili* testabitur. (§ 119.) Praetor tamen, si septem signis testium signatum sit testamentum, scriptis heredibus secundum tabulas testamenti *bonorum possessionem* pollicetur: *et* si nemo sit ad quem ab intestato iure legitimo pertineat hereditas, velut frater eodem patre natus aut patruus aut fratris filius, ita poterunt scripti heredes retinere hereditatem. nam idem iuris est et si alia ex *causa* testamentum non valeat, velut quod familia non venierit aut nuncupationis verba testator locutus non sit. (§ 120.) Sed videamus an *non***, etiamsi frater aut patruus extent, potiores scriptis heredibus habeantur. rescripto enim Imperatoris Antonini significatur, eos qui secundum tabulas testamenti non iure factas bonorum possessionem petierint, posse adversus eos qui ab intestato vindicant hereditatem defendere se per exceptionem doli mali. (§ 121.) quod sane quidem ad masculorum testamenta pertinere certum est; item ad feminarum quae ideo *n*on utiliter testat*ae* sunt, quod verbi gratia familiam non vendiderint aut nuncupationis verba locutae non sint: an autem et ad ea testamenta feminarum quae sine tutoris auctoritate fecerint haec constitutio pertineat, videbimus. (§ 122.) Loquimur autem de his scilicet feminis quae non in legitima parentium aut patronorum tutela sunt, sed de his quae alterius generis tutores habent, qui etiam inviti coguntur auctores fieri: alioquin parentem et patronum sine auctoritate eius facto testamento non summoveri palam est.

1) cf. Gai II. 115. supra.

§ 123. [a]Item qui filium in potestate habet curare debet, ut eum vel heredem instituat vel nominatim exheredet; alioquin si eum silentio praeterierit, inutiliter testabitur: adeo quidem, ut

Tit. XIII. DE EXHERE
TIONE LIBERORUM.

[1]Non tamen, ut o
modo valeat testament
sufficit haec observ
quam supra exposuit
Sed qui filium in potes
habet curare debet, ut
heredem instituat, vel
heredem nominatim fa

tela mulierum obsoleverunt. De *bonorum possessione* in talibus casibus vid. Gai 147 sqq. Pap. fr. 11. § 2. D. de Bon. Poss. sec. tab. (37. 11.) ad § 120. vid. lat. Ld. Mos. XVI. 3 initio. (Paul. S. R. IV. 8. § 2.)

*) *tutores habet* Sched. Legendum est aut *tutore auctore*, aut *tutoris auctori* Göschen volebat: *auctoribus iis quos* tutores habet.

**) in Cod. est *an* pro añ (i. e. an non) Huschke.

a) cf. Ulp. XXII. 14—23. Gai fr. 30. coll. fr. 7. 25. pr. D. de liberis et p (28. 2.) de iure novissimo Inst. II. 18. pagina 108. not. a.

·aeceptores existiment, etiamsi vivo patre
functus sit, neminem heredem ex eo te-
) existere posse, scilicet quia statim ab
n constiterit institutio. sed diversae scho-
ores, siquidem filius mortis patris tem-
at, sane impedimento eum esse scriptis
is et illum* ab intestato heredem fieri
ur: si vero ante mortem patris interce-
, posse ex testamento hereditatem adiri
nullo iam filio impedimento; quia scilicet
nt *non* statim ab initio inutiliter fieri te-
ım filio praeterito. (§ 124.) Ceteras vero
m personas si praeterierit testator, valet
ıtum. praeteritae istae personae scriptis
is in partem ad*crescunt: si sui instituti*
n virilem; si extranei, in dimidiam. id
uis tres verbi gratia filios heredes insti-
filiam praeterierit, filia adcrescendo pro
arte fit heres; p*lacuit enim eam tuendam esse*
*rte, quia etiam ab intestato eam partem**** ha-
sset. at si extraneos ille heredes insti-
filiam praeterierit, filia adcrescendo ex
parte fit heres. Quae de filia diximus,
t de nepote deque omnibus liberorum per-
ive masculini *sive* feminini sexus, dicta
mus. (§ 125.[a]) Quid ergo est? licet *fe-*
cundum *ea quae* diximus scriptis here-
midiam partem ta*ntum* detrahant, tamen
eis contra tabulas bonorum possessionem
t, qua ratione extranei heredes a tota
te repelluntur: et efficeretur *sane per*
orum possessio*nem*, *ut* nihil inter femi-
ıasculos interesset: (§ 126.[b]) se*d* nuper
r Antoninus significavit rescri*pto* su*as*
nancisci feminas per bonorum possessio-
ıam quod iure adcrescendi consequeren-
od in emancipatis *feminis similiter obtinet,*
quod† adcrescendi iure habitur*ae* essent,
fuissent, id ipsum etiam per bonorum
onem habeant. (§ 127.) Sed si qui*dem*
patre exheredetur, nominatim ex*here-*
— — — — — ††) potest exheredari.

alioquin si eum silentio praeterierit, inutiliter testabitur, adeo quidem, ut etsi vivo patre filius mortuus sit, nemo heres ex eo testamento existere possit, quia scilicet ab initio non constiterit testamentum. Sed non ita de filiabus, vel aliis per virilem sexum descendentibus liberis utriusque sexus fuerat antiquitati observatum: sed si non fuerant heredes scripti scriptaeve, vel exheredati exheredataeve, testamentum quidem non infirmabatur, ius autem adcrescendi eis ad certam portionem praestabatur. sed nec nominatim eas personas exheredare parentibus necesse erat, sed licebat et inter ceteros hoc facere.

---

uum mavult Huschke. **) ita secundum Ulp. XXII. 17. cf. Paul. III. 4[b]. § 8.
ita fere ex coniect. Heffteri.
ex coniect. Göschenii.
Böcking, lacunam statuens, proponit: *exheredari ante heredis institutionem dem, vel inter medias quoque heredum institutiones, sed inter ceteros omnino i non potest.* coll. fr. 1. pr. D. de hered. inst. (28. 5.) fr. 3. D. de libe- 2.)
f. Ulp. XXII. 23. fr. 1. fr. 12. fr. 8. § 14. D. de B. P. contra tab. (37. 4.)
f. Gai II. 120. c. 4. C. de liberis praet. (6. 28.)

nominatim autem exheredari videtur sive ita exheredetur: *TITIUS FILIUS MEUS EXHERES ESTO*, *sive ita*: *FILIUS MEUS* EXHERES ESTO, non adiecto proprio nomine. (§ 128.*) *Masculorum cete*rorum personae vel feminini sexus *aut nominatim exheredari possunt, aut inter ceteros, velut hoc modo:* *CETERI EXHEREDES SUNTO*: *quae verba post institutionem* heredum adici solen*t*. sed *haec ita sunt iure civili*. (§ 129.) Nam Praetor omnes virilis sexus, tam *filios quam ceteros*, id est nepotes quoque et pro*nepotes nominatim exheredari iubet, feminini vero inter ceteros: qui nisi fuerint ita exher*edati, *promittit eis contra tabulas bonorum possessionem.* (§ 130.) Postumi quoque liberi *vel heredes instilui debent vel* exheredari.** (§ 131.) Et *in eo par omnium condicio est, quod et in filio postumo et in quolibet ex ceteris liberis, sive feminini sexus sive masculini, praeterito, valet quidem testamentum, sed postea adgnatione postumi sive postumae rumpitur, et ea ratione totum infirmatur:*[a] *ideoque si mulier ex qua postumus aut postuma sperabatur abortum fecerit, nihil impedimento est scriptis heredibus ad hereditatem adeundum.* (§ 132.) *Sed feminini quidem sexus postumae vel nominatim vel inter ceteros exheredari solent. dum tamen si inter ceteros*

§ 1. nomin[a]tem exhereda[ri] videtur, sive [ita ex]heredetur: [Titius] filius meu[s ex]heres esto [sive] ita: filius exheres es[t] [non] adiecto. prop[rio no]mine, scilicet filius non
Postumi quoque liberi ve[l here]des institui debent vel exh[eredari.] et in eo par omnium condi[cio est,] quod et in filio postumo et [in quo]libet ex ceteris liberis, si[ve femi]nini sexus sive masculini, pra[eterito,] valet quidem testamentum, se[d postea] agnatione postumi sive p[ostumae] rumpitur, et ea ratione tot[um infir]matur: ideoque si mulier [ex qua] postumus aut postuma spe[rabatur] abortum fecerit, nihil impe[dimento] est scriptis heredibus ad h[eredita]tem adeundam. sed femin[ini qui]dem sexus personae [al. *postum*[ae]] nominatim, vel inter eeteros ex[heredari] solebant. dum tamen si inter

*) §um 128. ita composuit Goeschen; §um 129. Lachmann (coll. Gai I... Quae in textum recepimus, cum res ipsa dubia esse non videatur, de qu... l. 2. 3 pr. 25 pr. D. de liberis et post. (28. 2.) fr. 3. D. de iniusto rupto.

**) paginae CXXIV. b. partem posteriorem et pag. CXXIII.a. Cod. Ver. (li... quae legi non poterant, Goeschen supplendas censet ex Institutionibus Iu... quarum verba §§ 130—131. in textum recipere non dubitavit. — §§ 133. 13... in Digestis extant (fr. 13. D. de iniusto rupto 28. 3.), e quibus in te... ceptae sunt. — Gai Epit. II. 3. pr. § 1. 2. haec exhibet: *Is qui filios in pote... bet curam gerere debet, ut testamentum faciens masculum filium aut nominatim... instituat, aut nominatim exheredet; nam si masculum filium testamento praeteri... valebit testamentum.* (§ 1.) *Si vero filiam praeterierit, non rumpet testamen... praetermissa: sed inter fratres suos, legitimo stante testamento, suam, sicut ali... consequitur portionem; si vero testamento extranei heredes scripti fuerint, sta... mento, filia medietatem hereditatis adquiret. Nam si facto testamento in quo... filius praetermissus est evenerit, ut, vivente adhuc patre, filius qui praeterm... moriatur, sic quoque, quamlibet filius ille mortuus fuerit, testamentum quod f... non valebit.* (§ 2.) *Postumorum duo genera sunt: quia postumi adpellantur h... mortem patris de uxore nati fuerint, et illi qui post testamentum factum nascu... ideo, nisi is qui testamentum facit in ipso testamento comprehenderit: quicun... aut filia mihi natus natave fuerit, heres mihi sit; aut certe dicat, exheres si... eius non potest testamentum: quia, sicut superius iam dictum est, legitime con... natis habentur; nisi quod melior est conditio postumae, quam natae; quia nata, ... termissa fuerit, non rumpet testamentum: postuma vero, sicut masculus, tes... rumpet.*

a) Cic. de or. I, 57. (*constat agnascendo rumpi testamentum.*) Pro Cae... (*cui filius agnatus sit, eius testamentum — esse ruptum.*) Ulp. XXIII. 2.

:dentur, aliquid eis legetur,
eantur per oblivionem prae-
: esse: masculos vero postu-
d est filium et deinceps, pla-
on aliter recte exheredari,
ominatim exheredentur, hoc
t modo: QUICUMQUE MIHI FILIUS
FUERIT, EXHERES ESTO. (§ 133.*)
norum loco sunt et hi qui
heredis locum succedendo quasi
scendo fiunt parentibus sui he-
ut ecce si filium et ex eo
m neptemve in potestate ha-
quia filius gradu praecedit, is
ura sui heredis habet, quamvis
quoque et neptis ex eo in ea-
otestate sint; sed si filius meus
o moriatur, aut qualibet ra-
xeat de potestate mea, incipit
neptisve in eius locum succe-
et eo modo iura suorum he-
quasi adgnatione nancisci.
.) *Ne ergo eo modo rumpat mihi*
entum, sicut ipsum filium vel
m instituere vel exheredare
atim debeo, ne non iure fa-
testamentum, ita et nepotem
we ex eo necesse est mihi vel
m instituere vel exheredare,
te, me vivo filio mortuo, suc-
lo in locum eius nepos ne-
quasi adgnatione rumpat te-
tum: idque lege Iunia Velleia
um est; qua simul cavetur, ut illi tanquam postumi,
virilis sexus nominatim, feminini vel nomi-
rel inter ceteros exheredentur, dum tamen
inter ceteros exheredantur *aliquid legetur.*
5. *Emancipatos liberos* iure *ci-*
que heredes instituere neque
dare necesse est, quia non
i heredes. sed Praetor omnes,
ninini quam masculini sexus, si
s non instituantur, exheredari
virilis sexus *filios et ulterioris gra-*
nominatim, feminini vero inter

exheredentur, aliquid eis legetur, ne videantur per oblivionem praeteritae esse: masculos vero postumos, id est filium et deinceps, placuit non aliter recte exheredari, nisi nominatim exheredentur, hoc scilicet modo: quicumque mihi filius genitus fuerit, exheres esto. (§ 2.) Postumorum autem loco sunt et hi qui in sui heredis locum succedendo quasi agnascendo fiunt parentibus sui heredes. ut ecce si quis filium et ex eo nepotem neptemve in potestate habeat, quia filius gradu praecedit, is solus iura sui heredis habet, quamvis nepos quoque et neptis ex eo in eadem potestate sint; sed si filius eius vivo eo moriatur, aut qualibet alia ratione exeat de potestate eius, incipit nepos neptisve in eius locum succedere, et eo modo iura suorum heredum quasi agnatione nanciscuntur. ne ergo eo modo rumpatur eius testamentum, sicut ipsum filium vel heredem instituere vel nominatim exheredare debet testator, ne non iure faciat testamentum, ita et nepotem neptemve ex filio necesse est ei vel heredem instituere vel exheredare, ne forte, vivo eo filio mortuo, succedendo in locum eius nepos neptisve quasi agnatione rumpant testamentum. idque lege Iunia Velleia provisum est, in qua simul exheredationis modus ad similitudinem postumorum demonstratur.

§ 3. Emancipatos liberos iure civili neque heredes instituere neque exheredare necesse est, quia non sunt sui heredes. sed Praetor omnes, tam feminini sexus quam masculini, si heredes non instituantur, exheredari iubet, virilis sexus nominatim, feminini vero et inter ceteros. quodsi

ita ex coniect. Huschkii; Goeschen proponit: *in qua simul cautum erat, ut* el alia, quae cum ductibus Cod. non congruunt.

) ita fere ex coniect. Goeschenii; de re ipsa cf. Gai II. § 125. 126. 129. 132. . Inst. h. t. § 1. III. 1. § 12. Ulp. XXII. 23. XXVIII. § 2—4.

§§ 133. 134. ut supra monuimus e Gai fr. 13. D. de iniust. (28. 3.) sumtae.). XXIII. 3. Inst. II. 19. §. 2. III. 1. § 2.

ceteros. *quodsi* neque heredes instituti fuerint, neque *ita*, ut supra diximus, exheredati, Praetor promittit eis contra tabulas bonorum possessionem. (§ 135a.) In potestate patr*e constituto*, *qui* inde nati *sunt*, nec in accipienda *bonorum possessione* pat*ri concurrunt qui possit* eos in potestate habere; aut si petitur, non impetra*bitur*. namqu*e* per *ipsum* patre*m suum* pro*hib*etur. nec differ*unt emancipati et sui*.*

§ 136. *Adoptivi*,[a] quamdiu tenentur in adoptionem,** naturalium loco sunt: emancipati vero *a* patre adoptivo neque iure civili, neque quod ad edictum Praetoris pertinet, *inter liberos numerantur*. (§ 137.) qua ratione accidit, ut ex diverso, quod ad naturalem parentem pertinet, quamdiu quidem sint in adoptiva familia, extraneorum numero habeantur. *cum vero emanci*pati fuerint *ab adoptivo patre*, *tunc incipiant* in ea causa esse qua futuri essent, si ab ipso naturali patre *emancipati* fuissent.

1) est c. 4. C. de liberis praet.

2) c. 10. C. de adoptionibus. cf. Inst. III. 1. § 14.

3) cf. fr. 7. D. c. 9. 10. C. de test. milit.

[al. *qui si*] neque heredes i fuerint, neque ita, ut diximı heredati mittit l eis contr las tesl bonorum sessione

§ 4. Adoptivi liberi, quamdiu sunt testate patris adoptivi, eiusdem iuris ha cuius sunt iustis nuptiis quaesiti: itaque des instituendi vel exheredandi sunt, se ea quae de naturalibus exposuimus. ema vero a patre adoptivo neque iure civi que quod ad edictum Praetoris attinet liberos numerantur. Qua accidit, ut ex diverso, quod ad lem parentem attinet, quamd dem sint in adoptiva familia, extraneor mero habeantur, ut eos neque herede tuere neque exheredare necesse sit. cu emancipati fuerint ab adoptivo tunc incipiunt [al. *incipiant*] in e esse in qua futuri essent, si ab i turali patre emancipati fuissent.

§ 5. Sed haec quidem vetustas introd nostra vero constitutio[1] inter masculos e nas in hoc iure nihil interesse existiman utraque persona in hominum procreatione ter naturae officio fungitur, et lege antiq decim tabularum omnes similiter ad succe ab intestato vocabantur, quod et Praetores secuti esse videntur, ideo simplex ac sin et in filiis et in filiabus et in ceteris desc tium per virilem sexum personis, non sol tis, sed etiam postumis, introduxit, ut sive sui sive emancipati sunt, aut herede tuantur aut nominatim exheredentur, et e habeant effectum circa testamenta parentu rum infirmanda et hereditatem auferendam filii sui vel emancipati habent, sive iam na sive adhuc in utero constituti postea nat circa adoptivos autem filios certam induxir visionem quae constitutione nostra,[2] quam adoptivis tulimus, continetur. (§ 6.[3]) Se expeditione occupatus miles testamentum et liberos suos iam natos vel postumos non

---

*) haec eruit Huschke, probat Böcking; de re ipsa vid. fr. 1. § 6. fr de coniung. c. emanc. (37. 8.) **) ita Cod. cf. I. § 55. not.

a) cf. Inst. III. 1. § 10—12.

non exheredaverit, sed silentio praeterierit, non ignorans an habeat liberos, silentium eius pro exheredatione nominatim facta valere constitutionibus Principum cautum est. (§ 7.) Mater vel avus maternus necesse non habent liberos suos aut heredes instituere aut exheredare, sed possunt eos omittere. nam silentium matris aut avi materni ceterorumque per matrem ascendentium tantum facit, quantum exheredatio patris. neque enim matri filium filiamve, neque avo materno nepotem neptemve ex filia, si eum eamve heredem non instituat, exheredare necesse est, sive de iure civili quaeramus, sive de edicto Praetoris quo praeteritis liberis contra tabulas bonorum possessionem promittit. sed aliud eis adminiculum servatur, quod paulo post [III. 18] vobis manifestum fiet.[1]

§ 2. D. de B. P. c. t. 4. 28. D. de inoff. test.

Tit. XVII. QUIBUS MODIS TESTAMENTA INFIRMANTUR.

[d]Testamentum iure factum usque eo valet, donec rumpatur irritumve fiat. (§ 1.) Rumpitur autem testamentum, cum in eodem statu manente testatore ipsius testamenti ius [al. *vis*] vitiatur. Si quis enim post factum testamentum adoptaverit sibi filium per Imperatorem, eum qui sui iuris est, aut per Praetorem, secundum nostram constitutionem [I. 11. § 2], eum qui in potestate parentis fuerit: testamentum eius rumpitur quasi agnatione sui heredis.

}. Si quis post fa-
stamentum adopta-
i filium, aut per
ı eum qui sui iuris
t per Praetorem
i in potestate pa-
uerit, omnimodo
ıtum eius rumpi-
i agnatione sui he-
§ 139.) Idem iuris
ui post factum testamentum uxor in ma-
veniat, vel quae in manu fuit nubat: nam
filiae loco esse incipit et quasi sua *est.*
) Nec prodest *si*ve haec, *si*ve ille qui
s est, in eo testamento sit institutus in-
. nam de exheredatione eius superva-
detur quaerere, cum testamenti faciundi
suorum heredum numero non fuer*it.*
[b]Filius quoque qui ex prima secundave
ione manumittitur, quia revertitur in po-
patriam, rumpit ante factum testamen-
c prodest si in eo testamento heres insti-
l exheredatus fuerit. (§ 142.[c]) Simile
fuit in eius persona cuius nomine ex se-
sulto erroris causa pro*b*atur, quia forte
rina vel Latina, quae per errorem quasi
nana uxor ducta esset, natus esset. nam

. 28. § 1. D. de liberis et post. (28. 2.); de iure novo vid. Inst. II. 13. § 2.
f. Gai I. 132. 135. III. 6. c) cf. Gai I. 32. 67. III. 5.
test. rupto, irrito cf. Ulp. XXIII. § 1—6. fr. 1. 8. D. de iniusto (28. 3.)

sive heres institutus esset a parente sive exheredatus, sive vivo patre causa probata sive post mortem eius, omnimodo quasi adgnatione rumpebat testamentum. (§ 143.[a]) Nunc vero ex novo senatusconsulto quod auctore divo Hadriano factum est, si quidem vivo patre causa probatur, aeque ut olim omnimodo rumpit testamentum: si vero post mortem patris, *praeteritus* quidem rumpit testamentum, *si* vero heres in eo scriptus est vel exheredatus, non rumpit testamentum; ne scilicet diligen*ter* facta testamenta rescinderentur *eo tem*pore *quo* renovari non possent.

§ 144. Posteriore quoque testamento quod iure factu*m fuerit* superius rumpitur. nec interest an extiterit aliquis ex eo heres, an non extiterit: hoc enim solum spectatur, an existere potuerit. ideoque si quis ex posteriore testamento quod iure factum est, aut noluerit heres esse, aut vivo testatore, aut post mortem eius antequam hereditatem adiret decesserit, aut per *cre*tionem exclusus fuerit [II. 168], aut condicione sub qua heres institutus est defectus sit, aut propter caelibatum ex lege Iulia summotus fuerit ab hereditate: quibus casibus paterfamilias intestatus moritur: nam et prius testamentum non valet, ruptum a posteriore, et posterius aeque nullas vires habet, cum ex eo nemo heres extiterit.

1) e Marc. fr. 29. D. ad Sc. Trebell. cf. fr. 12. § 1. D. de iniusto r. fr. 9. § 13. 10. D. de hered. instit.

§ 2. Posteriore quoque tes quod iure perfectum est, rumpitur. nec interest an ext quis heres ex eo, an non hoc enim solum spectatur, casu existere potuerit. ideoq aut noluerit heres vivo testatore, mortem eius ante reditatem adiret, rit, aut condicion heres institutus ctus sit: in his ca terfamilias intestatus moritu prius testamentum non valet a posteriore; et posterius a las vires habet, cum ex eo res extiterit. (§ 3.[1]) sed si q testamento iure perfecto, posterius ae fecerit, etiamsi ex certis rebus in eo instituerit, superius testamentum subla divi Severus et Antoninus rescripseru constitutionis verba inseri iussimus, c quoque praeterea in ea constitutione e est. Imperatores Severus et An Cocceio Campano. Testament cundo loco factum, licet in ec rum rerum heres scriptus sit, i lere perinde ac si rerum menti non esset, sed teneri herede ptum, ut contentus rebus sibi aut suppleta quarta ex lege F hereditatem restituat his qui in testamento scripti fuerant, p inserta [*fideicommissi*] verba secu stamento, quibus ut valeret pr stamentum expressum est, d

a) cf. etiam Ulpianus fr. 12. pr. D. de iniusto. (28. 3.)

non oportet. Et ruptum quidem testamentum hoc modo efficitur.

Alio quoque modo testamenta a infirmantur, velut *cum* is qui estamentum capite diminutus d quibus modis accidat, primo ario relatum est. (§ 146.) Hoc ısu *in*rita fieri testamenta di- ;um alioquin et quae rumpun- fiant; *et quae statim ab ini- iure fiunt inrita sunt; sed et iure facta sunt et postea capitis diminutionem inrita* sunt nihilominus rupta dici. sane commodius erat singu- ıs singulis appellationibus di- ideo quaedam non iure fieri , quaedam iure facta rumpi, ı fieri.

Non tamen per omnia inutilia estamenta, quae vel ab initio facta sunt, vel iure facta postea ta *aut* rupta sunt. nam si se- tium signis signata sint testa- potest scriptus heres secun- ıulas bonorum possessionem si modo defunctus testator et nanus et suae potestatis mor- ore fuerit: nam si ideo inri- testamentum, quod postea vel etiam libertatem testa- t, *a*ut is in adoptionem se mortis tempore in adoptivi testate fuit, non potest scri- es secundum tabulas bono- essionem petere. (§ 148.) *Qui* ındum tabulas testamenti, quae aut statim non iure factae sint, aut iure factae ıptae vel inritae erunt, bonorum posses- ccipiunt, si modo possunt hereditatem , habebunt bonorum possessionem cum ro ab *i*is avocari hereditas potest, ha- onorum possessionem sine re. (§ 149.) ıis heres iure civili institutus sit vel ex l ex posteriore testamento, vel ab inte- legitimo heres sit, is potest ab *i*is he- a*v*ocare. si vero nemo sit alius iure

§ 4. Alio quoque modo testamenta iure facta infirmantur, veluti cum is qui fecerit testamentum capite diminutus sit. quod quibus modis accidit, primo libro retulimus. (§ 5.) Hoc autem causa irrita fieri testamenta dicuntur, cum alioquin et quae rumpantur irrita fiunt; et quae statim ab initio non iure fiunt irrita sunt, et ea quae iure facta sunt, postea propter capitis deminutionem irrita fiunt, possumus nihilominus rupta dicere. sed quia sane commodius erat singulas causas singulis appellationibus distingui, ideo quaedam non iure facta dicuntur, quaedam iure facta rumpi, vel irrita fieri.

§ 6. Non tamen per omnia inutilia sunt ea testamenta, quae ab initio iure facta propter capitis deminutionem irrita facta sunt. nam si septem testium signis signata sunt, potest scriptus heres secundum tabulas testamenti bonorum possessionem agnoscere, si modo defunctus et civis Romanus et suae potestatis mortis tempore fuerit: nam si ideo irritum factum sit testamentum, quod civitatem vel etiam libertatem testator amisit, aut quia in adoptionem se dedit et mortis tempore in adoptivi patris potestate sit, non potest scriptus heres secundum tabulas bonorum possessionem petere.

(ad §§ 147—150.) fr. 12. pr. D. de iniusto rupto. (28. 3.) fr. 1. § 8. 11. e B. P. s. t. (37. 11.) Gai II. 119 sqq. III. 35 sqq. IV. 144. Ulp. XXVIII. III. 6.

civili heres, ipsi retinere hereditatem possunt, *si possident, aut interdictum* adversus eos habent *qui bona possident eorum bonorum adipiscendae possessionis causa. interdum tamen, quanquam testamento* iure civili *institutus, vel* legitimus quoque *heres sit, potiores* scripti habentur, velut *si testamentum ideo non iure* factum sit au*t* quod familia non venierit, aut nuncupationis verba testator locutus non sit.* (§ 150.) A*lia causa est eorum, qui herede non extante bona possiderint, nec tamen a Praetore bonorum possessionem acceperint: etiam hi* possessores *tamen* res olim *obtinebant ante legem Iuliam, qua*** lege bona caduca fiunt et ad populum deferri iubentur, si defuncto nemo *successor extiterit.* (§ 151.) —[a] potest, ut iure facta testamenta ——————infirmen*t*ur apparet * posse ———
———————— testator ————————
—— eius ——————————— iure civili valeat qui ——————————— tabulas testam*enti* [2 *lin.*] quidem — si quis ab *intestato* bonorum possessionem petieri*t* [3 *lin.*] perveniat hereditas. et hoc ita *re*scripto Imperatoris Antonini significantur.

§ 7.[1] Ex eo autem solo non potest infirmari testamentum, quod postea testator id noluit valere: usque adeo ut, et si quis post factum prius testamentum posterius facere coeperit, et aut mortalitate praeventus, aut quia eum eius rei poenituit, non perfecisset, divi Pertinacis oratione cautum est, ne alias tabulae priores iure factae irritae fiant, nisi sequentes iure ordinatae et perfectae fuerint. nam imperfectum testamentum sine dubio nullum est. (§ 8.[2]) Eadem oratione [al. *ratione*] expressit, non admissurum se hereditatem eius qui litis causa Principem heredem reliquerit, neque tabulas non legitime factas in quibus ipse ob eam causam heres institutus erat probaturum, neque ex nuda voce heredis nomen admissurum, neque ex ulla scriptura cui iuris auctoritas desit aliquid adepturum. secundum haec divi quoque Severus et Antoninus saepissime rescripserunt: licet enim (inquiunt) legibus soluti sumus, attamen legibus vivimus.

1) cf. fr. 1. 2. D. de iniusto rupt. c. 21. § 3. C. de testam. (Nov. 107.)

2) Paul. S. R. V. 12. § 8. cf. fr. 91. D. de hered. instit. c. 3. 20. C. de testam.

*) haec eruit Huschke, probat Böcking.
**) ita fere Huschke; certe de lege Iulia caducaria loquitur. (Göschen) cf. Ulp. XVII. XXVIII. § 7.
a) cf. Gai II. 120. 126. III. 62. 78. i. f.

Tit. XVIII. DE INOFFICIOSO TESTAMENTO.[a]

Quia plerumque parentes sine causa liberos suos vel exheredant vel omittunt: inductum est,[1] ut de inofficioso testamento agere possint liberi, qui queruntur aut inique se exheredatos aut inique praeteritos, hoc colore quasi non sanae mentis fuerunt, cum testamentum ordinarent. sed hoc dicitur non quasi vere furiosus sit; sed recte quidem fecit testamentum, non autem ex officio pietatis: nam si vere furiosus est, nullum est testamentum. (§ 1.[2]) Non tantum autem liberis permissum est parentum testamentum inofficiosum accusare, verum etiam parentibus liberorum. soror autem et frater turpibus personis scriptis heredibus ex sacris constitutionibus praelati sunt: non ergo contra omnes heredes agere possunt. ultra fratres igitur et sorores cognati nullo modo aut agere possunt, aut agentes vincere. (§ 2.[3]) Tam autem naturales liberi, quam secundum nostrae constitutionis [I. 11. § 2] divisionem adoptati, ita demum de inofficioso testamento agere possunt, si nullo alio iure ad bona defuncti venire possunt. nam qui alio iure veniunt ad totam hereditatem vel partem eius, de inofficioso agere non possunt. Postumi quoque qui nullo alio iure venire possunt, de inofficioso agere possunt. (§ 3.[4]) Sed haec ita accipienda sunt, si nihil eis penitus a testatoribus testamento relictum est. quod nostra constitutio ad verecundiam naturae introduxit. sin vero quantacumque pars hereditatis vel res eis fuerit relicta, inofficiosi querela quiescente, id quod eis deest usque ad quartam[5] legitimae partis repletur, licet non fuerit adiectum, boni viri arbitratu debere eam repleri. (§ 4.[6]) Si tutor nomine pupilli cuius tutelam gerebat ex testamento patris sui legatum acceperit, cum nihil erat ipsi tutori relictum a patre suo, nihilominus possit nomine suo de inofficioso patris testamento agere. (§ 5.[6]) Sed et si e contrario pupilli nomine cui nihil relictum fuerit de inofficioso egerit, et superatus est, ipse quod sibi in eodem testamento legatum relictum est non amittit. (§ 6.[7]) Igitur quartam quis debet habere, ut de inofficioso testamento agere non possit: sive iure hereditario, sive iure legati vel fideicommissi, vel si mortis causa ei quarta donata fuerit, vel inter vivos, in his tantummodo casibus, quorum nostra constitutio mentionem

1) fr. 2. 5. 13. D. de inoff. test.
2) cf. fr. 1. D. c. 27. C. eod.
3) cf. c. 28. C. de liber. praeter.
4) c. 30. C. de inoff. test.
5) mutatum novella 18. c. 1.
6) fr. 10. § 1. 22. 32. D. h. t. fr. 22. de his quib. ut indign.
7) fr. 25. pr. D. c. 35. § 2. C. h. t.

a) cf. Cic. de Orat. I. 38. Plin. Epist. V. 1. VI. 33. Val. Maxim. VII. 7. 8. Quint. Inst. IX. 2, 9. 34. — Vide etiam Paul. S. R. IV. 5.

facit, vel aliis modis qui constitutionibus continentur. (§ 7.[1]) Quod autem de quarta diximus, ita intellegendum est, ut sive unus fuerit sive plures quibus agere de inofficioso testamento permittitur, una quarta eis dari possit, ut pro rata distribuatur eis, id est pro virili portione quarta.[a]

1) cf. fr. 8. § 8. D. de inoff. test.

---

a) ius novissimum constituit Iustiniani novella 115. c. 3. „Aliud quoque capitulum praesenti legi addendum esse perspeximus. Sancimus igitur, non licere penitus patri vel matri, avo vel aviae, proavo vel proaviae suum filium vel filiam vel ceteros liberos praeterire aut exheredes in suo facere testamento [praeteritos *καταλιμπάνειν ἢ ἄπο κληρονόμων ἐν τῇ ἰδίᾳ ποιεῖν διαθήκῃ*], nec si per quamlibet donationem vel legatum vel fideicommissum vel alium quemcunque modum eis dederint legibus debitam portionem, nisi forsan probabuntur ingrati, et ipsas nominatim ingratitudinis causas parentes suo inseruerunt testamento. Sed quia causas ex quibus ingrati liberi debeant iudicari in diversis legibus dispersas et non aperte declaratas invenimus, quarum aliquae nec dignae nobis ad ingratitudinem visae sunt, aliquae vero, cum essent dignae, praetermissae sunt, ideo necessarium esse perspeximus eas nominatim praesenti lege comprehendere, ut praeter ipsas nulli liceat ex alia lege ingratitudinis causas opponere, nisi quae huius constitutionis serie continentur. Causas autem iustas ingratitudinis has esse decernimus. [*quae sequuntur* §§ 1—14.] — — Sive igitur omnes memoratas ingratitudinis causas, sive certas ex his, sive unam quamlibet parentes in testamento suo inseruerint, et scripti heredes nominatam vel nominatas causas, vel unam ex his veram esse monstraverint, testamentum suam habere firmitatem decernimus. Si autem haec observatae non fuerint, nullum exheredatis liberis praeiudicium generari (*μηδὲν γίνεσθαι πρόκριμα τοῖς ἄπο κληρονόμων γραφεῖσι παισίν*), sed quantum ad institutionem heredum pertinet testamento evacuato (*ἀλλ' ὅσον εἰς τὴν ἔνστασιν τῶν κληρονόμων ἀνήκει τῆς διαθήκης ἀκυρουμένης*), ad parentum hereditatem liberos [tanquam] ab intestato (*ἐξ ἀδιαθέτου*) ex aequa parte pervenire, ne liberi falsis accusationibus condemnentur vel aliquam circumscriptionem in parentum substantiis patiantur. Si tamen contigerit in quibusdam talibus testamentis quaedam legata vel fideicommissa, aut libertates, aut tutorum dationes relinqui, vel quaelibet alia capitula concessa legibus nominari, ea omnia iubemus adimpleri, et dari illis quibus fuerint derelicta, et tamquam in hoc non rescissum obtineat testamentum (*ὡς εἰ κατὰ τοῦτο τὸ μέρος μὴ ἀνατραπεῖσα ἡ διαθήκη ἐκράτει*). Et haec quidem de parentum ordinavimus testamentis.

Cap. 4. Iustum autem perspeximus et e contrario de liberorum testamentis haec eadem cum aliqua distinctione disponere. Sancimus itaque non licere liberis parentes suos praeterire, aut quolibet modo rebus propriis in quibus habent testandi licentiam eos omnino alienare (*μὴ ἐξεῖναι τοῖς παισὶ τοὺς ἰδίους γονεῖς* praeteritovς *καταλιμπάνειν — ἢ τῶν ἰδίων πραγμάτων ἀλλοτρίους ποιεῖσθαι*), nisi causas quas enumeravimus in suis testamentis specialiter nominaverint. Has autem esse decernimus: (§§ 1—8.) . . Si tales igitur causas, vel certas vel unam ex his liberi suis testamentis inscripserint, et scripti ab eis heredes aut omnes aut certas aut unam ex his probaverint, testamentum in sua firmitate manere praecipimus. Si autem haec non fuerint observata, nullam vim huiusmodi testamentum quantum ad institutionem heredum habere sancimus, (*μηδεμίαν δύναμιν τὴν τοιαύτην διαθήκην, τό γε τὴν ἔνστασιν τῶν κληρονόμων, ἔχειν*) sed rescisso testamento (*ἀνατρεπομένης τῆς διαθήκης*) eis qui ab intestato ad hereditatem defuncti vocantur res eius dari disponimus, legatis videlicet vel fideicommissis et libertatibus et tutorum dationibus seu aliis capitulis, sicut superius dictum est, suam obtinentibus firmitatem. Si quid autem pro legatis sive fideicommissis aut libertatibus aut quibuslibet aliis capitulis in aliis legibus inventum fuerit huic constitutioni contrarium, hoc nullo modo volumus obtinere. Et haec quidem exheredationis aut prae-

Tit. XIX. DE HEREDUM QUALITATE ET DIFFERENTIA.

2. Heredes autem aut necessarii r aut sui et necessarii aut ex-

3. Necessarius heres est servus ertate heres institutus; ideo sic tus, quia, sive velit sive nolit, do post mortem testatoris pro- ber et heres est. (§ 154.) Unde ultates suas suspectas habet, solet servum aut secundo vel etiam ulteriore gradu li- et heredem instituere, ut si creditoribus on fiat, potius huius heredis quam ipsius ris bona veneant, id est ut ignominia quae ex venditione bonorum hunc potius he- quam ipsum testatorem contingat; quam- iput *Fufidium* Sabino placeat eximendum sse ignominia, quia non suo vitio, sed tate iuris bonorum venditionem patere- ed alio iure utimur. (§ 155.) Pro hoc ncommodo illu*d* ei commodum praestatur, uae post mortem patroni sibi adquisierit, te bonorum venditionem sive postea, ipsi ntur. et quamvis *pro portione** bona venie- erum ex hereditaria causa bona eius non t, nisi si qui*d* ei ex hereditaria causa fue- uisitum, velut si** Latinus adquisierit, lo- or factus sit; cum ceterorum hominum bona venierint pro*** portione, si quid adquirant, etiam saepius eorum bona ve- lent.

6. Sui autem *e*t necessarii he- sunt velut filius filiave, nepos e ex filio, deinceps ce*te*ri, do in potestate morientis fue- ed uti nepos neptisve s*u*us it, non sufficit eum in potesta- iortis tempore fuisse, sed opus pater quoque eius vivo patre

Heredes autem aut necessarii dicuntur aut sui et necessarii aut extranei.

§ 1. Necessarius heres est servus heres institutus, ideo sic appellatus, quia, sive velit sive nolit, omnimodo post mortem testatoris protinus liber et necessarius heres fit. Unde qui facultates suas suspectas habent, solent servum suum primo aut secundo vel etiam ulteriore gradu heredem instituere, ut si creditoribus satis non fiat, potius eius heredis bona quam ipsius testatoris a creditoribus possideantur vel distrahantur vel inter eos dividantur. pro hoc tamen incommodo illud ei commodum praestatur, ut ea quae post mortem patroni sui sibi acquisierit ipsi reserventur; et quamvis non suffecerint bona defuncti creditoribus, iterum [al. *tamen*] ex ea [al. *alia*] causa res eius quas sibi acquisierit non veneunt.

§ 2. Sui autem et necessarii heredes sunt veluti filius filiave, nepos neptisve ex filio, et deinceps ceteri, liberi qui modo in potestate morientis fuerint. sed ut nepos neptisve sui heredes sint, non sufficit eum eamve in potestate avi mortis tempore fuisse, sed opus est, ut pater eius vivo patre

---

nis poenae (τῆς exhaeredationος ἢ praeteritionος αἱ ποιναί) quantum titudinis causas contra praedictas personas statuendae sunt; si quae autem inter crimina reputantur, earum auctores etiam alias poenas sentiant legiinitas." (lectio vulg.)

* Schedae Goeschenii et Bluhme: *propter contractione,* Heise et Lachm. *pro* , ut postea.

** duplex *si* subintelligi potest ita: *velut* (si), *si Latinus acquisierit, locupletior sit*, ut apud Gai II. 235. et fr. 73. pr. D. 35. 2. (Lachmann). Göschen, Sasecutus, mavult: velut si *ex eo quod* Latinis acquisierit rel. Huschke: si *bonis, quae* acqu. loc. f. s. De re ipsa cf. Inst. I. 6. § 1. fr. 6. 7. essione bon. (42. 3.) fr. 1. § 18. fr. 5. D. de separationibus. (42. 6.)

***) inseri solet: pro *residua* portione.

suo desierit suus heres esse, aut morte interceptus aut qualibet ratione liberatus potestate: tum enim nepos neptisve in locum sui patris succedunt. (§ 157.[a]) Sed sui quidem heredes ideo appellantur, quia domestici heredes sunt, et vivo quoque parente quodam modo domini existimantur. unde etiam si quis intestatus mortuus sit, prima causa est in successione liberorum. necessarii vero ideo dicuntur, quia omnimodo, *sive* velint *sive nolint*, *tam* ab intestato quam ex testamento heredes fiunt. (§ 158.) sed his Praetor permittit abstinere se ab here*ditate*, ut potius parentis bona veneant. (§ 159.) Idem iuris est et *in* uxoris persona quae in manu est, quia filiae loco est, et in nurus quae in manu filii est, quia neptis loco est. (§ 160.) Quin etiam similiter abstinendi po*te*statem facit Praetor etiam [mancipato, id est]* ei qui in causa mancipii est, cum liber et heres institutus sit; cum necessarius, non etiam suus heres sit, tamquam servus.

suo desierit suus heres esse, aut morte interceptus aut qualibet alia ratione liberatus potestate: tunc enim nepos neptisve in locum patris sui succedit. Sed sui quidem heredes ideo appellantur, quia domestici heredes sunt, et vivo quoque patre quodammodo domini existimantur. unde etiam si quis intestatus mortuus sit, prima causa est in successione liberorum. Necessarii vero ideo dicuntur, quia omnimodo, sive velint sive nolint, tam ab intestato quam ex testamento heredes fiunt. sed his Praetor permittit volentibus abstinere se ab hereditate, ut potius parentis quam ipsorum bona similiter a creditoribus possideantur.

§ 161. Ceteri qui testatoris iuri subiecti non sunt extranei heredes appellantur. itaque liberi quoque nostri qui in potestate nostra non sunt, heredes a nobis instituti sicut extranei videntur. qua de causa et qui a matre heredes instituuntur eodem numero sunt, quia feminae liberos in potestate non habent. servi quoque qui cum liber*tate* heredes instituti sunt et postea a domino manumissi, eodem numero habentur [cf. II. 188.].

1) e Florent. fr. 49. § 1. D. de hered. inst.

§ 3. Ceteri qui testatoris iuri subiecti non sunt extranei heredes appellantur. itaque liberi quoque nostri qui in potestate nostra non sunt, heredes a nobis instituti, extranei heredes videntur. qua de causa et qui heredes a matre instituuntur eodem numero sunt, quia feminae in potestate liberos non habent. servus quoque a domino heres institutus, et post testamentum factum ab eo manumissus, eodem numero habetur. (§ 4.[1]) In extraneis heredibus illud observatur, ut sit cum eis testamenti factio, sive ipsi heredes instituantur, sive hi qui in potestate eorum sunt. Et id duobus [al. *tribus*] temporibus inspicitur, testamenti quidem facti, ut constiterit institutio, mortis vero testatoris, ut effectum habeat. hoc amplius et cum adierit hereditatem, esse debet cum eo testamenti factio, sive pure sive sub condicione heres institutus sit: nam ius heredis eo vel maxime tempore inspiciendum est quo acquirit hereditatem. medio autem tempore inter factum testamentum et mor-

*) glossema videtur. Cod. habet: *etiam ei qui in causa id est mancipato mancipi est;* de re ipsa cf. Gai I. 123. 138. III. 114.

a) cf. fr. 11. D. de liberis et post. (28. 2.) fr. 7. pr. D. de bon. damnat. (48. 20.)

tem testatoris, vel condicionem institutionis existentem, mutatio iuris heredi non nocet, quia, ut diximus, tria tempora inspicimus.[1] Testamenti autem factionem non solum is habere videtur qui testamentum facere potest; sed etiam qui ex alieno testamento vel ipse capere potest vel alii acquirere, licet non potest facere testamentum. et ideo furiosus, et mutus, et postumus, et infans, et filiusfamilias, et servus alienus testamenti factionem habere dicuntur: licet enim testamentum facere non possunt, attamen ex testamento vel sibi, vel alii acquirere possunt.

. qui test. f. poss.
. § 3.

Extraneis autem heredibus
i potestas data est de adeunda
vel non adeunda. (§ 163.) Sed
ui *abstinendi* potestas *est*
*is*cuerit se bonis heredita-
s *c*ui de adeunda *hereditate* de-
cet, adierit, postea relin-
ereditatis facultatem non ha-
si minor sit annorum xxv.
aetatis hominibus, sicut in
nnibus causis, deceptis, ita
temere damnosa*m* heredi-
eperint, Praetor succurrit.[a]
m divum Hadria-
maiori xxv an-
eniam dedisse,
aditam heredita-
le aes alienum
tae hereditatis
latebat apparu-

(§ 5.) Extraneis autem heredibus deliberandi potestas est de adeunda hereditate vel non adeunda. Sed sive is cui abstinendi potestas est immiscuerit se bonis hereditariis, sive extraneus cui de adeunda hereditate deliberare licet adierit, postea relinquendae hereditatis facultatem non habet, nisi minor sit annis vigintiquinque. nam huius aetatis hominibus, sicut in ceteris omnibus causis deceptis, ita et si temere damnosam hereditatem susceperint, Praetor succurrit. (§ 6.) Sciendum tamen est divum Hadrianum etiam maiori vigintiquinque annis veniam dedisse, cum post aditam hereditatem grande aes alienum quod aditae hereditatis tempore latebat emersisset. sed hoc divus quidem Hadrianus speciali beneficio cuidam praestavit; divus autem Gordianus postea in militibus tantummodo hoc extendit: (§ 6.) sed nostra benivolentia commune omnibus subiectis imperio nostro hoc praestavit beneficium, et constitutionem[2] tam aequissimam quam nobilem scripsit, cuius tenorem si observaverint homines, licet eis et adire hereditatem, et in tantum teneri in quantum valere bona hereditatis contigerit; ut ex hac causa neque deliberationis auxilium eis fiat necessarium, nisi, omissa observatione nostrae constitutionis, et deliberandum existimaverint et sese veteri gravamini aditionis supponere maluerint.

:. de iure delib.

Extraneis heredibus solet cretio[b] dari,

---

fr. 7. § 5. D. de minoribus. (4. 4.) cf. Paul. S. R. I. 7. 9. III. 4b. § 11.
rticulum de cretione (§ 164—173.) vid. Ulp. XXII. 25—34. Gai II.
II. 36. 87. II. 144. Varro de L. L. VII. 98. (Müll. 158) *crevi valet con-*
e heres quom constituit se heredem esse, dicitur cernere, et quom id facit,
id VI. 81. *Dictum cerno a cereo id est a creando. — Et quod in testamento*
st facito videant te esse heredem: itaque in cretione adhibere iubent testes.

id est finis deliberandi, ut intra certum tempus vel adeant hereditatem, vel si non adeant, temporis fine summoveantur. ideo autem cretio appellata est, quia cernere est quasi decernere et constituere. (§ 165.) Cum ergo ita *scriptum* sit: HERES TITIUS ESTO: adicere debemus; CERNITOQUE IN CENTUM DIEBUS PROXUMIS QUIBUS SCIES POTERISQUE. QUOD NI ITA CREVERIS, EXHERES ESTO. (§ 166.) Et qui ita heres institutus est si velit heres esse, debebit intra diem cretionis cernere, id est haec verba dicere: QUOD ME PUBLIUS MAEVIUS TESTAMENTO SUO HEREDEM INSTITUIT, EAM HEREDITATEM ADEO CERNOQUE. Quodsi ita non creverit, finito tempore cretionis excluditur: nec quicquam proficit, si pro herede gerat, id est si rebus hereditariis tamquam heres utatur. (§ 167.) At is qui sine cretione heres institu*tus* sit, aut qui ab intestato legitimo iure ad hereditatem vocatur, potest aut cernendo aut pro herede gerendo[a] vel etiam nuda voluntate suscipiendae hereditatis heres fieri: eique liberum est, quocumque tempore voluerit, adire hereditatem. *sed* solet Praetor[b] postulantibus hereditariis creditoribus tempus constituere, intra quod si velit adeat hereditatem: si minus, ut liceat creditoribus bona defuncti vendere. (§ 168.) Si*cut* autem cum cretione heres institutus, nisi creverit hereditatem, non fit heres, ita non aliter excluditur, quam si non creverit intra id tempus quo cretio finita *sit*. itaque licet ante diem cretionis constituerit hereditatem non adire, tamen paenitentia actus superante die cretionis cernendo heres esse potest. (§ 169.) At hic qui sine cretione heres institutus est, quique ab intestato per le-

§ 7. Item extr
res, testamento institutus aut ab intest
gitimam hereditatem vocatus, potest au
rede gerendo vel etiam nuda voluntate s
dao hereditatis heres fieri. pro herede a
rere quis videtur, si rebus hereditariis
heres utatur, vel vendendo res heredit
praedia colendo locandove, et quoquo
voluntatem suam declarêt vel re vel v
adeunda hereditate, dummodo sciat eun
bonis pro herede gerit testato intesta
isse, et se ei heredem esse. pro her
gerere est pro domino gerere: veteres
redes pro dominis appellabant. Sicut au
voluntate extraneus heres fit: ita et
destinatione statim ab hereditate repellit
qui mutus vel surdus natus est, vel post
nihil prohibet pro herede gerere et
sibi hereditatem, si tamen intellegit quo

Festus v. crevi (*significat hereditatem adii.* Müll. 53.) Isidor. Origg. V. — Ceterum cf. Cic. ad Att. XI. 12. § 4. XIII. 46. § 2. de Orat. I. 22.

a) Paul. S. R. IV. 8. § 25. cf. fr. 20—22. fr. 88. D. de acquir. hered

b) vid. fr. 1. § 1. 2. fr. 5. pr. 8. D. de iure deliber. (28. 8.) cf. D. de interrog. in iure (11. 1.).

c) cf. Gai II. § 169. et fr. 95. D. de acquir. hered. (29. 2.) coll. fr. D. ad SC. Trebell. (36. 1.). Paul. IV. 4. § 1.

d) fr. 5. pr. D. de acquir. hered. (29. 2.) coll. fr. 93. § 1. 2. D. eo

:atur, sicut voluntate nuda heres fit, ita raria destinatione statim ab hereditate ır. (§ 170.) Omnis autem cretio certo constringitur. in quam rem tolerabile visum est centum dierum: potest tamen nus iure civili aut longius aut brevius dari: longius tamen interdum Praetor (§ 171.) Et quamvis omnis cretio cértis onstringatur, tamen alia cretio vulgaris , alia certorum dierum: vulgaris illa, ıpra exposuimus [§ 165], id est in qua ur haec verba: QUIBUS SCIET POTERIT- rtorum dierum, in qua detractis his verbis ;cribuntur. (§ 172.) Quarum cretionum lifferentia est. nam vulgari cretione data :s conputantur, nisi quibus scierit quis- eredem esse institutum et possit cernere. n vero dierum cretione data etiam ne- se heredem institutum esse numerantur ıtinui; item ei quoque qui aliqua ex causa prohibetur, et eo amplius ei qui sub ne heres institutus est, tempus numera- e melius et aptius est vulgari cretione 73.) Continua haec cretio vocatur, quia dies numerantur. sed quia tamen dura c cretio, altera* in usu habetur: unde ılgaris dicta est.[a]

fr. 36. D. de vulg. subst.

JBSTITUTIONIBUS. (§ 174.) Inter- ›s pluresve gradus heredum faci- ›c modo: LUCIUS TITIUS HERES RNITOQUE IN DIEBUS CENTUM PROXI- BUS SCIES POTERISQUE. QUOD NI VERIS, EXHERES ESTO. TUM MAE- :RES ESTO CERNITOQUE IN DIE- ITUM et reliqua; et deinceps in velimus substituere possumus.) Et licet nobis vel unum in unius substituere pluresve, et contra

Tit. XV. DE VULGARI SUBSTITUTIONE.

Potest[1] autem quis in testamento suo plures gradus heredum facere, ut puta, si ille heres non erit, ille heres esto; et deinceps in quantum velit testator substituere potest, et novissimo loco in subsidium vel servum necessarium heredem instituere. (§ 1.[1]) Et plures in unius locum possunt substitui, vel unus in plurium,

ı Cod. est: *alteraminus* i. u. h. — Göschen maluit: *altera magis.*
e recentiore iure cf. Theod. Cod. VIII. 18. (de maternis bonis . . . et de sublata) c. 8. § 1.: *Cretionum autem scrupulosam solennitatem*, || *sive ma- ›familias sive alia quaedam deferatur hereditas,* || *hac lege emendari penitus ıue decernimus.* (Arcad. a. 407.) Theod. Cod. IV. 1. (de cretione vel B. vv.: *cum legitima successio non modo in matre, verum etiam in successori- us constitutis, non bonorum possessionis, non cretionis solennitatem cogitur cu- ualicunque contenta aditae vel adeundae hereditatis indicio, quanto magis pa- ıs est vinculis exuendus?* (Theodos. II a. 426.) Iustinianus tandem, verba || inclusa omittens, constitutionem Arcadii ita recepit: *Cretionum scru- ›olemnitatem hac lege amputari decernimus.* c. 17. C. de iure delib. (6. 30.).

in plurium locum vel unum vel plures substituere. (§ 176.) Primo itaque gradu scriptus heres hereditatem cernendo fit heres et substitutus excluditur; non cernendo summovetur, etiam si pro herede gerat, et in locum eius substitutus succedit. et deinceps si plures gradus sint, in singulis simili ratione idem contingit. (§ 177.) Se*d* si cretio sine exheredatione sit data, id est *in* haec verba: SI NON CREVERIS TUM PUBLIUS MAEVIUS HERES ESTO, illu*d* diversum invenitur, quia* si prior omissa cretione pro herede gerat, substitutus in partem admittitur, et fiunt ambo aequis partibus heredes. *quod* si neque cernat neque pro herede gerat, sane in univer*sum* summovetur, et substitutus in totam hereditatem succedit. (§ 178.) Sed d*u*dum quidem placuit, quamdiu cernere et eo modo heres fieri possit prior, etiam si pro herede gesserit, non tamen admitti substitutum: cum vero cretio finita sit, tum pro herede gerente*m* admi*ttere* substitut*um*: *olim* vero placuit, etiam superante cretione posse eum pro herede gerendo in partem substitutum admittere et amplius ad cretionem reverti non posse.

vel singuli singulis; vel ipsi qui heredes institu

§ 2[1]. Et si ex disparibus partibus scriptos invicem substituerit, et nullar nem in substitutione habuerit partium, tur partes in substitutione dedisse qua: tutione expressit: et ita divus Pius r (§ 3.[2]) Sed si instituto heredi, et coh substituto dato, alius substitutus fuerit, verus et Antoninus, sine distincti scripserunt, ad utramque partem tutum admitti. (§ 4.[3]) Si servum quis patremfamilias arbitratus heredem s et si heres non esset, Maevium ei su isque servus iussu domini adierit her Maevius in partem admittitur. illa er si heres non erit, in eo quid alieno iuri subiectum esse testator scit, piuntur: si neque ipse heres e que alium heredem effecerit vero quem patremfamilias arbitratur, i ficant: si hereditatem sibi, e ius iuri postea subiectus es: perit, non acquisierit. idque Caesar in persona Parthenii servi s tuit.

1) cf. fr. 24. D. c. 1. C. de substit.

2) cf. fr. 27. 41. pr. D. eod.

3) cf. fr. 40. 41. D. de hered. inst.

*) pro *quod*, ut saepius; de re ipsa vid. Ulp. XXII. 34. ibique n constitutionem Marci quam Gaius nondum novisse videtur.

9. Liberis nostris inpuberibus[a]
ı potestate habemus non solum
upra diximus, substituere possu-
est ut *si* heredes non *ex*titerint,
)bis heres sit; sed eo amplius, ut
si heredes nobis extiterint
ıc inpuberes mortui fuerint,
aliquis heres, velut hoc modo:
FILIUS MEUS MIHI HERES
SI FILIUS MEUS MIHI
ON ERIT SIVE HERES ERIT
IS MORIATUR QUAM IN
UTELAM VENERIT, SEI-
ιES ESTO. (§180.) Quo
quid*em* non extiterit heres filius,
ıtus patri fit heres: *si vero* heres ex-
ilius et ante pubertatem deces-
ipsi filio fit heres substitutus.

Tit. XVI. DE PUPILLARI SUBSTITUTIONE.

Liberis suis impuberibus quos in potestate quis habet non solum ita, ut supra diximus, substituere potest, id est ut si heredes ei non extiterint, alius ei sit heres; sed eo amplius, ut et si heredes ei extiterint et adhuc impuberes mortui fuerint, sit eis [al. *ei*] aliquis heres. veluti si quis dicat hoc modo: Titius filius meus mihi heres esto. si filius meus mihi heres non erit, sive heres erit et prius moriatur quam in suam tutelam venerit (id est pubes factus sit), tunc Seius heres esto. quo casu siquidem non extiterit heres filius, tunc substitutus patri fit heres; si vero extiterit heres filius et ante pubertatem decesserit, ipsi filio fit heres substitutus.

2. pr. D. de vulg. subst.

Nam moribus[1] [al. *a maioribus*] institutum est, ut, cum eius aetatis sunt in qua ipsi sibi testamentum facere non possunt, parentes eis faciant.

ı. C. de impub. subst. 43. pr. D. h. t.

(§ 1.) Qua ratione excitati etiam constitutionem[2] in nostro posuimus codice, qua prospectum est, ut si mente captos habeant filios vel nepotes vel pronepotes cuiuscumque sexus vel gradus, liceat eis, etsi puberes sint, ad exemplum pupillaris substitutionis certas personas substituere. sin autem resipuerint, eandem substitutionem infirmari, et hoc ad exemplum pupillaris substitutionis quae, postquam pupillus adoleverit, infirmatur. (§ 2.) Igitur in pupillari substitutione secundum praefatum modum ordinata

rem duo quodammodo sunt
nta: a*li*ud patris, aliud filii,
ı si ipse filius sibi hered*em* in-
t; aut certe unum est testa-
duarum hereditatum.[b]

duo quodammodo sunt testamenta, alterum patris, alterum filii, tamquam si ipse filius sibi heredem instituisset; aut certe unum est testamentum duarum causarum, id est duarum hereditatum.

. Ceterum ne post obi*tum* parenti*s* peri-
idiarum subie*c*tus vide*a*tur pupillus, in
vulgarem quidem substitutionem palam
id est eo loco quo pupillum heredem in-
s: *nam* vulgaris substitutio ita vocat ad
tem substitutum, si omnino pupillus he-

§ 3. Sin autem quis ita formidolosus sit, ut timeret, ne filius eius pupillus adhuc, ex eo quod palam substitutum accepit, post obitum eius periculo insi-

e impuberum subst. cf. Ulp. XXIII. 7—9. fr. 1. § 1. D. de vulg. et pup.
8. 6.) Cic. de invent. II. 42. § 122.: *si mihi filius genitus unus pluresve,*
res esto. Si filius ante moritur quam in tutelam suam venerit, tu mihi — secun-
: esto. De causa M. Curii vid. Cic. de Or. I. 39. 57. II. 6. 32. Brut.
'3. p. Caec. 18. Top. 10. Quintil. Inst. VII. 6. 9.
f. fr. 2. § 4. fr. 20. D. h. t. (28. 6.)

res non extiterit; quod accidit cum vivo parente moritur. quo casu nullum substituti maleficium suspicari possumus, cum scilicet vivo testatore omnia quae in testamento scripta sint ignorentur. illam autem substitutionem per quam, etiamsi heres extiterit pupillus et intra pubertatem decesserit, substitutum vocamus, separatim in inferioribus tabulis scribimus,[a] easque tabulas proprio lino propriaque cera consignamus; et in prioribus tabulis cavemus, ne inferiores tabulae vivo filio et adhuc inpubere aperiantur. Sed longe tutius est utrumque genus substitutionis separatim in inferioribus tabulis consignari, quod si ita consignatae vel separatae fuerint substitutiones, ut diximus, ex priore potest intellegi in altera [alter] quoque idem esse substitutus.

§ 182. Non solum autem heredibus institutis inpuberibus liberis ita substituere possumus, ut si ante pubertatem mortui fuerint, sit is heres quem nos voluerimus, sed etiam exheredatis. itaque eo casu si quid pupillo ex hereditatibus legatisve aut donationibus propinquorum adquisitum fuerit, id omne ad substitutum pertinet. (§ 183.) Quaecumque diximus de substitutione inpuberum liberorum, vel heredum institutorum vel exheredatorum, eadem etiam de postumis intellegemus.

diarum subiiceretu garem quidem sub nem palam facere primis testamenti debet; illam autem substit per quam, etsi heres extit pillus et intra pubertatem de substitutus vocatur, separati ferioribus partibus scribere, partem proprio lino propria consignare, et in priore par menti cavere, ne inferiores ta vo filio et adhuc impubere ap illud palam est non ide valere substitutionem in filii, quod in hisdem tab pa sit quibus sibi qui redem instituisset, qua pupillo periculosum sit.

§ 4. Non solum autem h institutis impuberibus liberis stituere parentes possunt, ut et si eis extiterint et ante pubertaten fuerint, sit eis heres is quem ips rint, sed etiam exheredatis. it casu si quid pupillo ex here legatisve aut donationibus pr rum atque amicorum acquisitu id omne ad substitutum pertine cumque diximus de substitut puberum liberorum vel her stitutorum vel exheredatorum etiam de postumis intellegimu

§ 5.[1] Liberis autem suis testamentu nemo potest, nisi et sibi faciat: nam testamentum pars et sequela est pater menti, adeo ut si patris testamentum no nec filii quidem valebit. (§ 6.[2]) Vel sin tem liberis, vel qui eorum novissimus morietur, substitui potest. singulis qu neminem eorum intestato decedere volu vissimo, si ius legitimarum hereditatum inter eos custodiri velit. (§ 7.[3]) Substit tem impuberi aut nominatim, veluti Tit generaliter, ut quisquis mihi here quibus verbis vocantur ex substitution here filio mortuo, qui et ei scripti sunt et extiterunt, et pro qua parte heredes f (§ 8.[4]) Masculo igitur usque ad quatuord

1) fr. 1. § 3. fr. 2. § 1. 4. fr. 10. § 4. D. h. t.

2) cf. fr. 2. § 7. fr. 37. D. h. t.

3) fr. 8. 8–10. pr. D. h. t.

4) fr. 2 pr. 11. 13. § 1. D. h. t.

a) cf. Ulpianus fr. 8. D. testam. quemadm. aperiantur. (29. 3.).

nos substitui potest, feminae usque ad duodecim annos. et si hoc tempus excesserit, substitutio evanescit.

[18]4. Extraneo vero heredi in[stituto] ita substituere non possumus, [ut si h]eres extiterit et intra aliquod [tempus] decesserit, alius ei heres sit: [sed ho]c solum nobis permissum est, [ut eu]m per fideicommissum oblige[mus, u]t hereditatem nostram vel to[tam vel] pro parte restituat; quod ius [quale si]t, suo loco trademus [§ 246 sqq. 277.].

§ 9. Extraneo vero vel filio puberi heredi instituto ita substituere nemo potest, ut si heres extiterit et intra aliquod tempus decesserit, alius ei sit heres. sed hoc solum permissum est, ut eum per fideicommissum testator obliget alii hereditatem eius vel totam vel pro parte restituere; quod ius quale sit, suo loco trademus.

Tit. XIV. DE HEREDIBUS INSTITUENDIS.[a]

[18]5. Sicut autem liberi [homine]s, ita et servi, tam [nostri] quam alieni, here[des scr]ibi possunt. (§ 186.) ... [ut nos]ter servus simul et [liber e]t heres esse iuberi ... id est hoc modo: [STICHU]S SERVUS MEUS LI[BER HE]RESQUE ESTO, vel LIBERQUE ESTO. ...) Nam si sine liber[tate h]eres institutus sit, ... si postea manumis[sus fue]rit a domino, heres [esse n]on potest, quia in... in persona eius [non co]nstitit; ideoque li... [alie]natus sit, non pot... [ius]su domini cernere [heredit]atem.

Heredes instituere permissum est tam liberos homines quam servos, et tam proprios quam alienos. Proprios autem olim quidem secundum plurium sententias non aliter quam cum libertate recte instituere licebat. hodie vero etiam sine libertate ex nostra constitutione[1] heredes eos instituere permissum est. quod non per innovationem induximus, sed quoniam et aequius erat, et Atilicino placuisse Paulus suis libris, quos tam ad Masurium Sabinum quam ad Plautium scripsit, refert. Proprius autem servus etiam is intellegitur in quo nudam proprietatem testator habet, alio usumfructum habente. est autem casus in quo nec cum libertate utiliter servus a domina heres instituitur, ut constitutione[2] divorum Severi et Antonini cavetur, cuius verba haec sunt: servum adulterio maculatum non iure testamento manumissum ante sententiam ab ea muliere videri, quae rea fuerat eiusdem criminis postulata, rationis est; quare sequitur, ut in eundem a domina collata institutio nullius momenti habeatur. Alienus servus etiam is intellegitur in quo usumfructum testator habet.

[1] ... C. de servis nec. hered.
[2] ... I. 6. § 2.
... § 2. D. de hered. instit.

[18]8. Cum libertate vero heres [instit]us, si quidem in eadem causa [permanser]it, fit ex testamento liber idem[que ne]cessarius heres. si vero ab [ipso te]statore manumissus ... suo arbitrio he[reditat]em adire potest. ... alienatus sit, iussu [novi do]mini adire hereditatem [de]bet, et ea ratione [per eu]m dominus fit heres:

§ 1. Servus autem a domino suo heres institutus, si quidem in eadem causa manserit, fit ex testamento liber heresque necessarius. si vero a vivo testatore manumissus fuerit, suo arbitrio adire hereditatem potest, quia non fit necessarius, cum utrumque ex domini testamento non consequitur. quodsi alienatus fuerit, iussu novi domini adire hereditatem debet, et ea ratione per eum dominus fit heres: nam ipse alienatus neque liber neque heres esse potest, etiamsi cum libertate

[a] cf. Ulp. tit. XXII. Paul. S. R. III. 4[b].

nam ipse alienatus neque heres neque liber esse potest. (§ 189.) Alienus quoque servus heres institutus, *si in* eadem causa duraverit, iussu domini here*dit*atem adire debet; si vero alienatus fue*rit ab eo*, *aut vivo* testatore aut post mortem eius ante*quam adeat*, *debet iussu novi* domini cernere. si *manumissus est antequam adeat*, suo arbitrio adire hereditatem potest. (§ 190.) *Si* autem servus alienus heres institutu*s est* vulgari cretione data, ita i*ntelle*gitur dies cretionis cede*re*, *si* ipse servus scierit se heredem institutum esse, nec ullum impedimentum sit, quominus certiorem dominum faceret, ut illius iussu cernere possit.

heres institutus fuerit: destitisse etenim a libertatis datione videtur dominus qui eum alienavit. Alienus quoque servus heres institutus, si in eadem causa duraverit, iussu eius domini adire hereditatem debet. si vero alienatus ab eo fuerit, aut vivo testatore aut post mortem eius antequam adeat, debet iussu novi domini adire. at si manumissus est vivo testatore, vel mortuo antequam adeat, suo arbitrio adire hereditatem potest.

§ 2.[1] Servus alienus post domini mortem recte heres instituitur, quia et cum hereditariis servis est testamenti factio: nondum enim adita hereditas personae vicem sustinet, non heredis futuri, sed defuncti, cum et eius qui in utero est servus recte heres instituitur. (§ 3.[2]) Servus plurium cum quibus testamenti factio est ab extraneo institutus heres, unicuique dominorum cuius iussu adierit pro portione dominii acquirit hereditatem.

§ 4. Et unum hominem, et plures in infinitum quot quis velit, heredes facere licet. (§ 5.[3]) Hereditas plerumque dividitur in duodecim uncias, quae assis appellatione continetur [al. *continentur*]. habent autem et hae partes propria nomina ab uncia usque ad assem, ut puta haec: [*uncia*], sextans, quadrans, triens, quincunx, semis, septunx, bes, dodrans, dextans, deunx, as. Non autem utique duodecim uncias esse oportet. nam tot unciae assem efficiunt quot testator voluerit, et si unum tantum quis ex semisse verbi gratia heredem scripserit, totus as in semisse erit: neque enim idem ex parte testatus et ex parte intestatus decedere potest,[4] nisi sit miles, cuius sola voluntas in testando spectatur. et e contrario potest quis in quantascumque voluerit plurimas uncias suam hereditatem dividere. (§ 6.[5]) Si plures instituantur, ita demum partium distributio necessaria est, si nolit testator eos aequis ex partibus heredes esse: satis enim constat, nullis partibus nominatis, ex aequis partibus eos heredes esse. Partibus autem in quorundam personis expressis, si quis alius sine parte nominatus erit[6], si quidem aliqua pars assi deerit, ex ea parte heres fiet; et si plures sine parte scripti sunt, omnes in eandem partem concurrent. si vero to-

1) e Gai fr. 31. D. de hered. instit.

2) cf. fr. 64. 67. D. de acquir. hered.

3) cf. fr. 13. § 1. fr. 50. § 2. D. de her. inst.

4) cf. fr. 7. D. de R. I.

5) cf. fr. 9. § 12. fr. 14. D. de hered. inst.

6) cf. fr. 18—20. 87. D. eod.

tus as completus sit, [*ii qui nominatim expressas partes habent*] in partem dimidiam vocantur, et ille vel illi omnes in alteram dimidiam. nec interest, primus, an medius, an novissimus sine parte scriptus sit: ea enim pars data intellegitur

13. § 2—7. D. de hered. inst. quae vacat. (§ 7.[1]) Videamus, si pars aliqua vacet, nec tamen quisquam sine parte heres institutus sit, quid iuris sit? veluti si tres ex quartis partibus heredes scripti sunt. et constat vacantem partem singulis tacite pro hereditaria parte accedere, et perinde haberi ac si ex tertiis partibus heredes scripti essent; et ex diverso si plures in portionibus sint, tacite singulis decrescere, ut si verbi gratia quatuor ex tertiis partibus heredes scripti sunt, perinde habeantur ac si unusquisque

17. § 5. D. eod. ex quarta parte scriptus fuisset. (§ 8.[2]) Et si plures unciae quam duodecim distributae sunt, is qui sine parte institutus sit quod dupondio deest habebit; idemque erit, si dupondius expletus sit. quae [al. *qua*] omnes partes ad assem postea revocantur, quamvis sint plurium unciarum.

23. pr. 34. D. eod. § 9.[3] Heres et pure et sub condicione institui potest. Ex certo tempore aut ad certum tempus non potest, veluti post quinquennium quam moriar, vel ex calendis illis, aut usque ad calendas illas heres esto. denique [*diem*] adiectum pro supervacuo haberi placet, et perinde esse ac si pure heres institutus

i III. 98. . 14. 16. D. de condic. inst. esset. (§ 10.[4]) Impossibilis condicio in institutionibus et legatis, nec non in fideicommissis et li-

5. 17. D. de condic. inst. bertatibus, pro non scripto habetur. (§ 11.[5]) Si plures condiciones institutioni adscriptae sunt, si quidem coniunctim, ut puta si illud et illud factum fuerit, omnibus parendum est; si separatim, veluti si illud aut illud factum fuerit, cuilibet obtemperare satis est.

§ 12. Hi quos numquam testator vidit heredes institui possunt. veluti si fratris filios peregrinatos [al. *peregre natos*], ignorans qui essent, heredes instituerit: ignorantia enim testantis inutilem institutionem non facit.

	Tit. XX. DE LEGATIS.[a]
. Post haec videamus de legatis. ars iuris extra propositam quiateriam videtur [cf. § 97]; nam ır de his iuris figuris quibus versitatem res nobis adquirund cum ommimodo de testamen-	Post haec videamus de legatis. Quae pars iuris extra propositam quidem materiam videtur [cf. II. 9. § 1]; nam loquimur de his iuris figuris quibus per universitatem res nobis acquiruntur. sed cum omnino de testamen-

---

ɔf. Ulp. tit. XXIV. Paul. S. R. III. 6.

tis deque heredibus qui testamento instituuntur locuti sumus, non sine causa sequenti loco poterat haec iuris materia tractari.

tis deque heredibus qui testam instituuntur locuti sumus, non causa sequenti loco potest haec materia tractari.

§ 1.[1] Legatum itaque est donatio quaedam a functo relicta [*ab herede praestanda*].

1) cf. fr. 36. D. de legatis II.

§ 192. Legatorum utique* genera *sunt* quattuor:[a] aut enim per vindicationem legamus, aut per damnationem, aut sinendi modo, aut per praeceptionem.

§ 193. Per vindicationem *hoc modo legamus:* LUCIO TITIO verbi gratia HOMINEM STICHUM DO LEGO. sed *et* si *alterutrum* verbum positum sit, velut: *hominem stichum do*; *per vindicationem* legatum est. si *vero etiam aliis verbis velut* ita legatum fuerit: *sumito*, *vel ita: sibi habeto*, *vel* ita: CAPITO, aeque per vindicationem *legatum est.* (§ 194.) *Ideo autem* per vindicationem *legatum appellatur*, *quia post aditam* hereditatem statim ex iure Quiritium res legatarii fit; et si eam rem legatarius vel ab herede vel ab alio quocumque qui eam possidet petat, vindicare debet, id est intendere *eam rem suam* ex iure Quiritium esse. (§ 195.) In eo *vero* dissentiunt *prudentes*, *quod Sabinus* quidem et Cassius ceterique nostri praeceptores[b] quod ita legatum sit statim post aditam hereditatem putant fieri legatarii, etiamsi ignoret sibi legatum esse dimissum, et postea quam scierit et *repudiaverit*, tum perinde esse atque si legatum non esset: Nerva vero et Proculus ceterique illius *scholae* auctores[c] non aliter putant rem legatarii fieri, quam si voluerit eam ad se pertinere. Sed hodie ex divi Pii Antonini constitutione hoc magis iure uti videmur quod Proculo placuit. nam cum legatus fuisset Latinus *per* vindicationem coloniae: deliberent, inquit, decuriones an ad se velint pertinere, proinde ac si uni legatus esset. (§ 196.) *Eae* autem solae res per vindicationem legantur recte quae ex iure Quiritium ipsius testatoris sunt. sed eas quidem *res* quae pondere, numero, mensura constant, placuit sufficere si mortis tempore sint ex iure Quiritium testatoris, veluti vinum, oleum, frumentum, pecuniam numeratam. ceteras res vero placuit utroque tempore testatoris ex iure Quiritium esse debere, id est et quo

---

*) *itaque?* Huschke.

a) de quatuor generibus legatorum vid. Ulp. XXIV. 1—14. § 2. I. h. t.

b) cf. Iulian. fr. 81. § 6. fr. 86. § 2. D. de legatis I. (30.)

c) cf. Nerat. fr. 64. D. de furtis (47. 2.) et Ulp. fr. 44. § 1. D. de legat. Paul. S. R. III. 6. § 7. Gai II. 200.

iceret *testamentum* et quo moreretur: alioquin iutile est legatum. (§ 197.) Sed sane hoc ita est ire civili. Postea vero auctore Nerone Caesare enatusconsultum factum est, quo cautum est, ut eam rem quisque legaverit quae eius numiam fuerit, perinde utile sit legatum, atque si otimo iure relictum esset.[a] optumum autem ius st per damnationem legatum; quo genere etiam iena res legari potest, sicut inferius apparebit. ; 198.) Sed si quis rem suam legaverit, deinde ost testamentum factum eam alienaverit, plerie putant non solum iure civili inutile esse leitum, sed ne*c* ex senatusconsulto confirmari. iod ideo dictum est, quia etsi per damnationem iquis rem suam legaverit eamque postea alieiverit, plerique putant, licet ipso iure debeatur gatum, tamen legatarium petentem per exce;ionem doli mali repe*ll*i quasi contra voluntatem efuncti petat. (§ 199.) Illud constat,[b] si duobus luribusve per vindicationem eadem res legata t, sive coniunctim sive disiunctim, si omnes eniant ad legatum, partes ad singulos pertinere, : deficientis portionem collegatario adcrescere. oniunctim autem ita legatur: TITIO ET SEIO HOINEM STICHUM DO LEGO; d*is*iunctim ita: LUCIO ITIO HOMINEM STICHUM DO LEGO. SEIO EUNEM HOMINEM DO LEGO. (§ 200.) Illu*d* quaeriir, quod 'sub condicione per vindicationem leatum est, pendente condicione cuius esset.[c] Nori praeceptores heredis esse putant exemplo atuliberi,[d] id est eius servi qui testamento sub iqua condicione liber esse iussus est, quem onstat interea heredis servum esse. sed diver*se* scholae auctores putant nullius interim eam em esse; quod multo magis dicunt de eo quod ne condicione pure legatum est, antequam leatarius a*d*mittat legatum.

§ 201. Per damnationem hoc modo legamus:[e] ERES MEUS STIC*H*UM SERVUM MEUM DARE DANAS ESTO. sed et si DATO scriptum sit, per amnationem legatum est. (§ 202.) *Qu*o genere egati etiam aliena res legari potest,[f] ita ut heres

---

a) cf. Ulp. XXIV. 11[a].
b) cf. Epit. II. 5. § 1. 4. 5. (ad § 205 infra.) Ulp. XXIV. 12. fr. 1. § 3. D. e usufr. accresc. (7. 2.) fr. 30. D. de condic. (35. 1.)
c) cf. Gai fr. 29. § 1. D. qui et a quibus manum. (40. 9.)
d) cf. Ulp. II. 1—3.
e) exempla damnationis in Dig. vid. fr. 82. § 5. fr. 84. § 1. fr. 104—106. fr. 22. § 1. de legatis I. (30.) fr. 3. 44. § 1. 51. pr. de legat. II. (31.) fr. 34. § 1. 15. de legat. III. (32.)
f) cf. Inst. h. t. § 4.

redimere et praestare aut aestimationem eius dare debeat. (§ 203.) Ea quoque res quae in rerum natura non est,[c] si modo futura est, per damnationem legari potest, velut fructus qui in illo fundo nati erunt, aut quod ex illa ancilla natum erit. (§ 204.) Quod autem ita legatum est, post aditam hereditatem, etiamsi pure legatum est, non ut per vindicationem legatum continuo legatario adquiritur, sed nihilominus heredis est. ideo legatarius in personam agere debet, id est intendere heredem sibi dare oportere: et tum heres *rem*, si mancipi sit, mancipio dare aut in iure cedere possessionemque tradere debet; si nec mancipi sit, sufficit si tradiderit. nam si mancipi rem tantam tradiderit [II. 41], nec mancipaverit, usucapione *dumtaxat* pleno iure fit legatarii: *finitur* autem *usu*capio, *ut supra quoque* diximus, mobilium quidem rerum anno, earum vero quae solo tenentur, biennio. (§ 205.) Est et *alia differentia inter legatum per vindicationem et per damnationem: si enim* eadem res* duobus pluribusve per damna*t*ionem legata sit, si quidem coniunctim, plane singulis parte*s* debentur *sicut in per vindicationem legato.* si v*ero disiunctim, singulis solida res de*betur*, ut scilicet heres alteri rem, alteri aestimationem eius praestare debeat. et in coniunctis deficientis portio non ad collegatarium pertinet, sed in hereditate remanet.

§ 206. Quod autem diximus deficientis portionem *in* per damnationem quidem legato in hereditate retiner*i*, in per vindicationem vero collegatario accrescere, admonendi sumus ante legem Papiam iure civili ita fuisse:[b] post legem vero Papiam deficientis portio caduca fit et ad eos pertinet qui in eo testamento liberos habent. (§ 207.) Et quamvis prima causa sit in caducis vindicandis heredum liberos habentium, deinde, si heredes liberos non habeant, legatariorum liberos haben-

---

*) ita ex coniect. Euleri, quae partim cum ductibus cod. congruit et Epit. II. 5. § 4. 5: *Est et inter legatum vindicationis et damnationis ista simi[...] quod per legatum vindicationis et damnationis, sive coniunctim, id est duobus aut [...]bus una res in legato dimissa fuerit omnibus, in utroque legato simul ab omnibus [...]sumatur.* (§ 5.) *Inter legatum vindicationis et damnationis illa differentia est, ut [...]iunctim, id est singulis quaecumque res relicta fuerit, singulis integra debeatur, [...] ut unus ipsam rem accipiat, alii aestimationem rei ipsius in pretio ab herede acci[...]* cf. Gai II. 199. Ulp. XXIV. 13. fr. 84. § 8. D. de legat. I. (30.) fr. 7. D. [...]gat. II. (31.) fr. 8?. § 5. de legat. I. fr. 13. § 1. de legat. II. Ius novissimu[m] in Iust. c. 1. § 11. C. de caducis toll. (6. 51.) coll. § 8. I. h. t.

a) Inst. h. t. § 7.

b) de iure caducorum vid. Gai II. 287. Ulp. XXIV. 12. 13. (I. 21.) Paul[i] 89. D. de legatis III. (32); quod totum ius sublatum est Iustiniani c. 1. [...] caducis tollendis.

um, tamen ipsa lege Papia significatur, ut colegatarius coniunctus, si liberos habeat, potior :t heredibus, etiamsi liberos habebunt. (§ 208.) ed plerisque placuit, quantum ad hoc ius quod ge Papia coniunctis constituitur, nihil interesse trum per vindicationem an per damnationem leatum sit.

§ 209. Sinendi modo[a] ita legamus: HERES EUS DAMNAS ESTO SINERE LUCIUM[*] TITIUM OMINEM STICHUM SUMERE SIBIQUE HABERE. § 210.) Quod genus legati plus quidem habet uam per vindicationem legatum, minus autem uam per damnationem. nam eo modo non solum uam rem testator utiliter legare potest, sed etiam eredis sui: cum alioquin per vindicationem nisi uam rem legare non potest; per damnationem utem cuiuslibet extranei rem legare potest. § 211.) Sed si quidem mortis testatoris tempore es ipsius testatoris sit vel heredis, plane utile egatum est, etiamsi testamenti faciundi tempore eutrius fuerit. (§ 212.) Quodsi post mortem tetatoris ea res heredis esse coeperit, quaeritur n utile sit legatum. et plerique putant inutile sse: quid ergo est? licet aliquis eam rem legaerit quae neque eius umquam fuerit, neque ostea heredis eius umquam esse coeperit, ex enatusconsulto Neroniano proinde videtur ac si er damnationem relicta esset. (§ 213.) Sicut utem per damnationem legata res non statim post ditam hereditatem legatarii efficitur, sed manet eredis eo usque, donec is heres tradendo vel iancipando vel in iure cedendo legatarii eam feerit; ita et in sinendi modo legato iuris est: t ideo huius quoque legati nomine in personam ctio est QUIDQUID HEREDEM EX TESTAMENTO ARE FACERE OPORTET. (§ 214.) Sunt tamen qui utant ex hoc legato non videri obligatum heredem, ut mancipet aut in iure cedat aut tradat, ed sufficere, ut legatarium rem sumere patiatur; uia nihil ultra ei testator imperavit, quam ut siat, id est patiatur legatarium rem sibi habere f. § 280]. (§ 215.) Maior illa dissensio in hoc leato intervenit, si eandem rem duobus pluribusve isiunctim legasti:* quidam putant utrisque solium deberi, sicut per damnationem: nonnulli ccupantis esse meliorem condicionem aestimant, uia cum in eo genere legati damnetur heres

---

*) *elegasti* secundum Sched. Lachmann. de re ipsa cf. fr. D. 14. D. usu leg. (33. 2.)

a) exempla vid. fr. 30. § 1. 92. § 1. D. de legat. III. (32.) fr 2. D. de annuis leg. (33. 1.)

patientiam praestare, ut legatarius rem habeat, sequitur, ut si priori patientiam praestiterit, et is rem sumpserit, securus sit adversus eum qui postea legatum petierit, quia neque habet rem, ut patiatur eam ab eo sumi, neque dolo malo fecit quominus eam rem haberet.

§ 216. Per praeceptionem[a] hoc modo legamus: LUCIUS TITIUS HOMINEM STICHUM PRAECIPITO. (§ 217.) Sed nostri quidem praeceptores nulli alii eo modo legari posse putant, nisi ei qui aliqua ex parte heres scriptus esset: praecipere enim esse praecipuum sumere; quod tantum in eius personam procedit qui aliqua ex parte heres institutus est, quod is extra portionem hereditatis praecipuum legatum habiturus sit. (§ 218.) Ideoque si extraneo legatum fuerit, inutile est legatum, adeo ut Sabinus existimaverit ne quidem ex *senatusconsulto* Neroniano posse convalescere: nam eo, inquit, senatusconsulto ea tantum confirmantur quae verborum vitio iure civili non valent, non quae propter ipsam personam legatarii non deberentur. sed Iuliano ex* Sexto placuit etiam hoc casu ex senatusconsulto confirmari legatum: nam ex verbis etiam hoc casu accidere, ut iure civili inutile sit legatum, inde manifestum esse, quod eidem aliis verbis recte legatur, velut [per vindicationem et per damnationem,**] sinendi modo: tunc autem vitio personae legatum non valere, cum ei legatum sit cui nullo modo legari possit, velut peregrino cum quo testamenti factio non sit; quo plane casu senatusconsulto locus non est. (§ 219.) Item nostri praeceptores quod ita legatum est nulla ratione putant posse consequi eum cui ita fuerit legatum, praeterquam iudicio familiae erciscundae quod inter heredes de hereditate erciscunda, id est dividunda accipi solet: officio enim iudicis id contineri, ut et quod per praeceptionem legatum est adiudicetur. (§ 220.) Unde intellegimus nihil aliud secundum nostrorum praeceptorum opinionem per praeceptionem legari posse, nisi quod testatoris sit: nulla enim alia res quam hereditaria deducitur in hoc iudicium. itaque si non suam rem eo modo testator legaverit, iure quidem civili inutile erit legatum; sed ex senatusconsulto [§ 197] confirmabitur. aliquo tamen casu etiam alienam rem

---

*) *ex* Sexto, an *et* Sexto? Böcking prop. *Iuliano libro sexto* (Digestoru

**) glossema videtur (Lachm.)

a) praeceptionis exempla in Digestis sunt fr. 107. pr. 125. 96. § 3. de I. (30.) fr. 77. § 19. 88. pr. § 1. 2. de legat. II. (31.) fr. 34. § 1. 3. 38. § pr. de legat. III. (32.) fr. 27. § 3. de instrum. leg. (33. 7.)

ceptionem legari posse fatentur: veluti
eam rem legaverit quam creditori fidu-
sa mancipio dederit; nam officio iudicis
es cogi posse existimant soluta pecunia
eam rem, ut possit *praecipere is* cui ita
sit.[a] (§ 221.) *Sed* diver*s*ae *sch*olae au-
utant etiam extraneo per praeceptionem
osse proinde ac *si* ita scribatur: Titius
i stichum capito, supervacuo adiecta
llaba; ideoque per *vindicationem eam*
atam videri. quae sententia dicitur divi
constitutione confirmata esse. (§ 222.)
m hanc igitur opinionem, si ea res *ex*
ritium defuncti fuerit, po*test* a legatario
i, sive is unus ex heredibus *sit* sive ex-
et si in bonis tantum testatoris fuerit,
) quidem ex senatusconsulto utile erit
, heredi vero familiae herciscundae iudi-
o praestabitur. quod si nullo iure fuerit
s, tam heredi quam extraneo ex senatus-
utile erit. (§ 223.) Sive tamen here-
secundum nostrorum opinionem, sive
xtraneis, secundum illorum opinionem,
pluribusve eadem res coniunctim aut dis-
legata fuerit, singul*i* partes ha*b*ere de-

§ 191—223. supra.

t. c. 21. C. de legatis.

. C. Commun. de legat.

§ 2.[1] Sed olim quidem erant legatorum genera quatuor: per vindicationem, per damnationem, sinendi modo, per praeceptionem; et certa quaedam verba cuique generi legatorum assignata erant per quae singula genera legatorum significabantur. sed ex constitutionibus[2] divorum Principum sollemnitas huiusmodi verborum penitus sublata est. nostra autem constitutio[3] quam cum magna fecimus lucubratione, defunctorum voluntates validiores esse cupientes, et non verbis, sed voluntatibus eorum faventes, disposuit, ut omnibus legatis una sit natura, et quibuscumque verbis aliquid derelictum sit, liceat legatariis id persequi, non solum per actiones personales, sed etiam per in rem et per hypothecariam: cuius constitutionis perpensum modum ex ipsius tenore perfectissime accipere possibile est. (§ 3.) Sed non usque ad eam constitutionem standum esse existimavimus. cum enim antiquitatem invenimus legata quidem stricte concluden-

---

cf. Gai fr. 26. 28. D. fam. ercisc. (10. 2.) et supra II. 60.
Epit II. 5. § 7. — *si aut coniunctim, id est multis, aut disiunctim singulis*
tur, omnibus una res tantum quae nominata est debetur: non uni res et alii aesti-
icut in legato damnationis est constitutum.

tem, fideicommissis autem quae ex voluntate magis descendebant defunctorum pinguiorem naturam indulgentem: necessarium esse duximus[1] omnia legata fideicommissis exaequare, ut nulla sit inter ea differentia, sed quod deest legatis, hoc repleatur ex natura fideicommissorum, et si quid amplius est in legatis, per hoc crescat fideicommissi natura. sed ne in primis legum cunaculis, permixte de his exponendo, studiosis adolescentibus quandam introducamus difficultatem, operae pretium esse duximus interim separatim prius de legatis, et postea de fideicommissis tractare, ut natura utriusque iuris cognita facile possint permixtionem eorum[2] eruditi subtilioribus auribus accipere.

§ 4.[3] Non solum autem testatoris vel heredis res, sed et aliena legari potest: ita ut heres cogatur redimere eam et praestare, vel si non potest redimere, aestimationem eius dare. sed si talis res sit cuius non est commercium[4] [*vel adipici non potest*], nec aestimatio eius debetur, sicuti si campum Martium, vel basilicas, vel templa, vel quae publico usui destinata sunt legaverit: nam nullius momenti legatum est. Quod autem diximus alienam rem posse legari, ita intellegendum est,[5] si defunctus sciebat alienam rem esse, non et si ignorabat: forsitan enim, si scisset alienam, non legasset. et ita divus Pius rescripsit, et[6] verius esse ipsum qui agit, id est legatarium, probare oportere scisse alienam rem legare defunctum, non heredem probare oportere ignorasse alienam; quia semper necessitas probandi incumbit illi qui agit. (§ 5[7].) Sed et si rem obligatam creditori aliquis legaverit, necesse habet heres luere. et hoc quoque casu idem placet quod in re aliena, ut ita demum luere necesse habeat heres, si sciebat defunctus rem obligatam esse: et ita divi Severus et Antoninus rescripserunt. si tamen defunctus voluit legatarium luere et hoc expressit, non debet heres eam luere. (§ 6.[8]) Si res aliena legata fuerit et eius vivo testatore legatarius dominus factus fuerit: si quidem ex causa emptionis, ex testamento actione pretium consequi potest; si vero ex causa lucrativa, veluti ex donatione vel ex alia simili causa, agere non potest. nam traditum est duas lucrativas causas in eundem hominem et in eandem rem concurrere non posse. hac ratione si ex duobus testamentis eadem res eidem debea-

1) c. 2. C. Comm. de legat.

2) cf. fr. 1. D. de legatis I.

3) cf. Gai II. 202. fr. 14. § 2 D. de leg. III.

4) cf. fr. 39. § 10. 40. D. de leg. I.

5) cf. fr. 67. § 8. D. de leg. II.

6) e Marc. fr. 21. D. de probat.

7) cf. fr. 57. D. de legat. I. Paul. S. R. III. 6. § 8.

8) cfr. 34. § 2. 7. fr. 82 pr. § 4. 6. eod. fr. 17. D. de Obl. et Act.

tur, interest utrum rem an aestimationem ex testamento consecutus est: nam si rem, agere non potest, quia habet eam ex causa lucrativa,
ai II. 203. si aestimationem, agere potest. (§ 7.[1]) Ea quoque res quae in rerum natura non est, si modo futura est, recte legatur, veluti fructus qui in illo fundo nati erunt, aut quod ex illa ancilla na-
II. 199. 205. 215. 223. et citt. 142. D. de V. S. tum erit. (§ 8.[2]) Si eadem res duobus legata sit, sive coniunctim sive disiunctim: si ambo perveniant ad legatum, scinditur inter eos legatum; si alter deficiat, quia aut spreverit legatum aut vivo testatore decesserit aut alio quolibet modo defecerit, totum ad collegatarium pertinet. coniunctim autem legatur, veluti si quis dicat: Titio et Seio hominem Stichum do lego; disiunctim ita: Titio hominem Stichum do lego, Seio Stichum do lego. sed et si expresserit, eundem hominem Stichum,
82. § 2. 3. D. de legat. I. aeque disiunctim legatum intellegitur. (§ 9.[3]) Si cui fundus alienus legatus fuerit, et emerit proprietatem detracto usufructu, et ususfructus ad eum pervenerit, et postea ex testamento agat: recte eum agere et fundum petere Iulianus ait, quia ususfructus in petitione servitutis locum obtinet, sed officio iudicis contineri [al. *continetur*], ut deducto usufructu iubeat aestimationem
41. § 2 D. de legat. I. fr. 1. De de Regula Caton. c. 13. C. de legatis. praestari. (§ 10.[4]) Sed si rem legatarii quis ei legaverit, inutile legatum est, quia quod proprium est ipsius, amplius eius fieri non potest; et licet alienaverit eam, non debetur nec ipsa
9. § 4. D. de iur. et f. ign. nec aestimatio eius. (§ 11.[5]) Si quis rem suam quasi alienam legaverit, valet legatum: nam plus valet quod in veritate est, quam quod in opinione. sed et si legatarii putavit, valere constat, quia exitum voluntas defuncti potest habere.
11. § 12 D. de leg. III. 15. 18. D. de adim. leg. (§ 12.[6]) Si rem suam legaverit testator, posteaque eam alienaverit, Celsus existimat, si non adimendi animo vendidit, nihilominus deberi, idque divi Severus et Antoninus rescripserunt.
3. C. de legat. Paul. S. R. III 6. § 16. iidem rescripserunt[7] eum qui post testamentum factum praedia quae legata erant pignori dedit, ademisse legatum non videri, et ideo legatarium cum herede agere posse, ut praedia a creditore luantur. si vero quis partem rei legatae alienaverit, pars quae non est alienata omnimodo debetur, pars autem alienata ita debetur, si non
3. 8. § 1. 2. D. de liberat. leg. adimendi animo alienata sit. (§ 13.[8]) Si quis debitori suo liberationem legaverit, legatum utile est; et neque ab ipso debitore, neque ab herede eius potest heres petere, nec ab alio qui heredis loco est, sed et potest a debitore conveniri

ut liberet eum. potest autem quis vel ad tempus iubere ne heres petat. (§ 14.[1]) Ex contrario si debitor creditori suo quod debet legaverit, inutile est legatum, si nihil plus est in legato quam in debito, quia nihil amplius habet per legatum. quodsi in diem vel sub condicione debitum ei pure legaverit, utile est legatum propter repraesentationem. quodsi vivo testatore dies venerit aut condicio extiterit, Papinianus scripsit,[2] utile esse nihilominus legatum, quia semel constitit. quod et verum est: non enim placuit sententia existimantium extinctum esse legatum, quia in eam causam pervenit a qua incipere non potest. (§ 15.[3]) Sed si uxori maritus dotem legaverit, valet legatum, quia plenius est legatum quam de dote actio. sed si quam non acceperit dotem legaverit, divi Severus et Antoninus rescripserunt, si quidem simpliciter legaverit, inutile esse legatum; si vero certa pecunia, vel certum corpus, aut instrumentum dotis in praelegando demonstrata sunt, valere legatum. (§ 16.[4]) Si res legata sine facto heredis perierit, legatario decedit. Et si servus alienus legatus sine facto heredis manumissus fuerit, non tenetur heres. si vero heredis servus legatus fuerit, et ipse eum manumiserit, teneri eum Iulianus scripsit, nec interest [al. *interesse*], scierit, an ignoraverit a se legatum esse. sed et si alii donaverit servum, et is cui donatus est eum manumiserit, tenetur heres, quamvis ignoraverit a se eum legatum esse. (§ 17.[5]) Si quis ancillas cum suis natis legaverit, etiamsi ancillae mortuae fuerint, partus legato cedunt. idem est et si ordinarii servi cum vicariis legati fuerint, et licet mortui sint ordinarii, tamen vicarii legato cedunt. Sed si servus cum peculio fuerit legatus, mortuo servo vel manumisso vel alienato, et peculii legatum extinguitur. idem est si fundus instructus vel cum instrumento legatus fuerit: nam fundo alienato et instrumenti legatum extinguitur. (§ 18.[6]) Si grex legatus fuerit, posteaque ad unam ovem pervenerit, quod superfuerit vindicari potest. Grege autem legato, etiam eas oves quae post testamentum factum gregi adiiciuntur legato cedere, Iulianus ait (est enim gregis unum corpus ex distantibus capitibus, sicuti aedium unum corpus est ex cohaerentibus lapidibus); (§ 19.[7]) aedibus denique legatis columnas et marmora quae post testamentum factum adiecta sunt legato cedere. (§ 20.[8]) Si peculium legatum fuerit, sine dubio quicquid peculio accedit vel decedit vivo

1) cfr. 25. D. de liberat. leg. fr. 28. 29. 49. § 4–7. D. de leg. I.

2) fr. 5. cf. fr. 1. § 10. D. ad L. Falcid.

3) cfr. 1. D. de dote prael. § 30. I. h. t. infra.

4) cfr. 47. § 2–6. 35. 112. § 1. D. de leg. I.

5) cfr. 1–4. D. de peculio leg.

6) cfr. 21. 22. D. de leg. I.

7) cf. fr. 41. § 13 sqq. D. de leg. I.

8) cf. fr. 6. § 4. fr. 8. § 7. 8. D. de pecul. leg.

testatore legatarii lucro vel damno est. quodsi post mortem testatoris ante aditam hereditatem servus acquisierit, Iulianus ait, si quidem ipsi manumisso peculium legatum fuerit, omne quod ante aditam hereditatem acquisitum est legatario cedere, quia dies huius legati ab adita hereditate cedit; sed si extraneo peculium legatum fuerit, non cedere ea legato, nisi ex rebus peculiaribus auctum fuerit. peculium autem, nisi legatum fuerit, manumisso non debetur, quamvis, si vivus manumiserit, sufficit, si non adimatur; et ita divi Severus et Antoninus rescripserunt. iidem rescripserunt peculio legato non videri id relictum, ut petitionem habeat pecuniae quam in rationes dominicas impendit. iidem rescripserunt peculium videri legatum, cum rationibus redditis liber esse iussus est, et ex eo reliquas [al. *reliqua*] inferre.

fr. 41. pr. 105. 82. § 5. de leg. I. . 13. de leg. II.

(§ 21.[1]) Tam autem corporales res quam incorporales legari possunt. et ideo et quod defuncto debetur potest alicui legari, ut actiones suas heres legatario praestet, nisi exegerit vivus testator pecuniam: nam hoc casu legatum extinguitur. sed et tale legatum[2] valet: damnas esto heres domum illius reficere, vel illum aere alieno liberare.

r. 49. § 4. de leg. II.

i. 108. § 2. de leg. I.

(§ 22.[3]) Si generaliter servus vel alia res legetur, electio legatarii est, nisi aliud testator dixerit. (§ 23.) Optionis legatum, id est ubi testator ex servis suis vel aliis rebus optare legatarium iusserat, habebat in se condicionem, et ideo nisi ipse legatarius vivus optaverat, ad heredem legatum non transmittebat. sed ex constitutione nostra[4] et hoc ad meliorem statum reformatum est, et data est licentia et heredi legatarii optare, licet vivus legatarius hoc non fecit. et diligentiore tractatu habito et hoc in nostra constitutione additum est, ut sive plures legatarii existant quibus optio relicta est et dissentiant in corpore eligendo, sive unius legatarii plures heredes et inter se circa optandum dissentiant, alio aliud corpus eligere cupiente, ne pereat legatum (quod plerique prudentium contra benivolentiam introducebant), fortunam esse huius optionis iudicem, et sorte esse hoc dirimendum, ut ad quem sors perveniat, illius sententia in optione praecellat.

t c. 3. pr. C. Commun. de leg.

r. 7. D. pro legato.

§ 24.[5] Legari autem illis solis potest cum quibus testamenti factio est.

[§§ 25—33. h. t. vid ad Gai II. 238—45.]
[§§ 34—36. h. t. vid. ad Gai II. 229—37.]

Tit. XXI. DE ADEMPTIONE LEGATORUM.

Ademptio[1] legatorum, sive eodem testamento adimantur sive codicillis, firma est, sive contrariis verbis fiat ademptio, veluti si quod ita quis legaverit do lego, ita adimatur non do non lego, sive non contrariis, id est [al. *sed*] aliis quibuscumque verbis (§ 1.[2]) Transferri quoque legatum ab alio ad alium potest, veluti si quis ita dixerit, hominem Stichum quem Titio legavi Seio do lego. sive in eodem testamento sive in codicillis hoc fecerit. quo casu simul Titio adimi videtur et Seio dari.

1) cf. Ulp. XXIV. 29. fr. 2 pr. D. de adim. leg.

2) cf. Gai fr. 5 et fr. 6. D. eod.

AD LEGEM FALCIDIAM (§ 224.) Sed ol*im* quidem licebat totum patrimonium legatis atque libertatibus erogare, nec quicquam heredi relinquere praeterquam inane nomen heredis; *id*que lex XII tabularum permittere videbatur, qua cavetur, ut quod quisque de re sua testatus esset, id ratum haberetur, his verbis: UTI LEGASS*I*T SUAE RE*I*, ITA IUS ESTO[a]. qua*r*e qui scripti heredes erant, ab hereditate se abstinebant; et idcirco plerique intestati moriebantur. (§ 225.) Itaque lata est lex Furia,[b] qua, exceptis personis quibusdam, ceteris plus mille as*si*bus legatorum nomine mortisve causa capere per*m*issum non est. sed et haec lex non perfecit quod voluit. qui enim verbi gra*t*ia quinque milium aeris patrimonium habebat, poterat quinque hominibus singulis millenos asses legando totum patrimonium erogare. (§ 226.) Ideo postea lata est lex Voconia,[c] qua cautum est, ne cui plus legatorum nomine mortisve causa capere liceret quam heredes caperent. ex qua lege plane quidem aliquid utique heredes habere videbantur; se*d* tamen fere vitium simile nascebatur: nam in multas legatariorum personas distributo patrimonio potera*nt* adeo heredi minimum relinquere, ut non expediret heredi huius lucri gratia totius hereditatis onera sustinere. (§ 227.) Lata est itaque lex Falcidia,[d] qua cautum est, ne plus

Tit. XXII. DE LEGE FALCIDIA.

Superest ut de lege Falcidia dispiciamus, qua modus novissime legatis impositus est. Cum enim olim lege duodecim tabularum libera erat legandi potestas, ut liceret vel totum patrimonium legatis erogare (quippe ea lege ita cautum esset: uti legassit suae rei, ita ius esto): visum est hanc legandi licentiam coartare, idque ipsorum testatorum gratia provisum est, ob id quod plerumque intestati moriebantur, recusantibus scriptis heredibus pro nullo aut minimo lucro hereditates adire. et cum super hoc tam lex Furia quam lex Voconia latae sunt, quarum neutra sufficiens ad rei consummationem videbatur: novissime lata est lex Falcidia, qua cavetur, ne plus legare liceret quam dodrantem totorum bonorum, id est, ut sive unus heres institutus esset, sive plures, apud

a) fr. 120. coll. 53. pr. D. de V. S. (50. 16.) Ulp. XI. 14.

b) cf. Gai IV. 23. 24. Ulp. I. 2. XXVIII. 7. Cic. pro Balbo c. 8.

c) cf. Gai II. 274. Paul. S. R. IV. 8. § 22. Cic. in Verr. II. 1. 42. 43. de senect. 5.

d) Paul. fr. 1. pr. D. ad L. Falcid. (35. 2.) *Lex Falcidia lata est, quae primo capite liberam legandi facultatem dedit usque ad dodrantem, his verbis: Qui cives*

gare liceat quam dodrantem. itaque ne-
est, ut heres quartam partem hereditatis
. et hoc nunc iure utimur. (§ 228.) In
tibus quoque dandis nimiam licentiam con-
t lex Furia Caninia, sicut in primo com-
'io rettulimus [I. 42.].

eum eosve pars quarta remaneret.

'. D. ad L. Falc. id.

§ 1.[1] Et cum quaesitum esset, duobus heredibus institutis, veluti Titio et Seio, si Titii pars aut tota exhausta sit legatis quae nominatim ab eo data sunt, aut supra modum onerata, a Seio vero aut nulla relicta sint legata, aut quae partem eius dumtaxat in partem dimidiam minuunt, an, quia is quartam partem totius hereditatis aut amplius habet, Titio nihil ex legatis quae ab eo relicta sunt retinere liceret? placuit, ut quartam partem suae partis salvam habeat: etenim in singulis heredibus ratio legis Falcidiae ponenda est.

. fr. 73 pr. § 1. fr. 30. eod.

(§ 2.[2]) Quantitas autem patrimonii ad quam ratio legis Falcidiae redigitur mortis tempore spectatur. itaque si verbi gratia is qui centum aureorum patrimonium in bonis habebat centum aureos legaverit, nihil legatariis prodest, si ante aditam hereditatem per servos hereditarios aut ex partu ancillarum hereditariarum aut ex fetu pecorum tantum accesserit hereditati, ut centum aureis legatorum nomine erogatis heres quartam partem hereditatis habiturus sit, sed necesse est, ut nihilominus quarta pars legatis detrahatur. ex diverso si septuaginta quinque legaverit, et ante aditam hereditatem in tantum decreverint bona incendiis forte aut naufragiis aut morte servorum, ut non amplius quam septuaginta quinque aureorum substantia vel etiam minus relinquatur, solida legata debentur [al. *dentur*.] nec ea res damnosa est heredi, cui liberum est non adire hereditatem: quae res efficit, ut necesse sit legatariis, ne destituto testamento nihil consequantur, cum herede in portionem pacisci.

e Gai fr. 73. § 5. eod.

(§ 3.[3]) Cum autem ratio legis Falcidiae ponitur, ante deducitur aes alienum, item funeris impensa et pretia servorum manumissorum; tunc deinde in

---

i sunt, qui eorum post hanc legem rogatam testamentum facere ut eam pecuniam easque res quibusque dare legare volet, ius sque esto, ut hac lege sequenti licebit. Secundo capite modum lega-
nstituit his verbis: Quicumque civis Rom. post hanc legem rogatam
ntum faciet, is quantam cuique civi Rom. pecuniam iure pu-
re legare volet, ius potestasque esto, dum ita detur legatum,
s quam partem quartam hereditatis eo testamento heredes ca-
Eis quibus quid ita datum legatumve erit, eam pecuniam sine
sua capere liceto. isque heres qui eam pecuniam dare iussus
us erit, eam pecuniam debeto dare, quam damnatus est.
ic Cod. — Lachm. vult: plus *elegare* liceat, cf. supra. § 215.

reliquo ita ratio habetur, ut ex eo quarta pars apud heredes remaneat, tres vero partes inter legatarios distribuantur, pro rata scilicet portione eius quod cuique eorum legatum fuerit. itaque si fingamus quadringentos aureos legatos esse, et patrimonii quantitatem ex qua legata erogari oportet quadringentorum esse, quarta pars singulis legatariis detrahi debet. quodsi trecentos quinquaginta legatos fingamus, octava debet detrahi. quodsi quingentos legaverit, initio quinta, deinde quarta detrahi debet: ante enim detrahendum est quod extra bonorum quantitatem est, deinde quod ex bonis apud heredem remanere oportet.

DE INUTILITER RELICTIS LEGATIS.

§ 229. Ante *h*eredis institutionem *in*utiliter legatur,[a] scilicet quia testamenta vim ex institutione heredis accipiunt, et ob id velut caput et fundamentum intellegitur totius testamenti heredis institutio. (§ 230.) Pari ratio*ne* nec libertas ante heredis institutionem dari potest. (§ 231.) Nostri praeceptores nec tutorem eo loco dari posse existimant: se*d* Labeo et Proculus tutorem posse dari, quod nihil ex hereditate erogatur tutoris datione.

Tit. XX. DE LEGATIS. (contin.)

§ 34. Ante heredis institutionem inutiliter antea legabatur, scilicet quia testamenta vim ex institutione heredum accipiunt, et ob id veluti caput atque fundamentum intellegitur totius testamenti heredis institutio. pari ratione nec libertas ante heredis institutionem dari poterat. Sed quia incivile esse putavimus, ordinem quidem scripturae sequi (quod et ipsi antiquitati vituperandum fuerat visum), sperni autem testatoris voluntatem: per nostram constitutionem[1] et hoc vitium emendavimus, ut liceat et ante heredis institutionem et inter medias heredum institutiones legatum relinquere, et multo magis libertatem cuius usus favorabilior est.

1) cf. c. 24. 25. C. de testamentis.

§ 232. Post mortem[b] quoque heredis inutiliter legatur; id est hoc modo: CUM HERES MEUS MORTUUS ERIT, DO LEGO, aut DATO. Ita autem recte legatur: CUM HERES MORIETUR: quia non post mortem heredis relinquitur, sed ultimo vitae eius tempore. Rursum ita non potest legari: PRIDIE QUAM HERES MEUS MORIETUR. quod non pretiosa ratione receptum videtur. (§ 233.) Eadem et de libertatibus dicta intellegemus. (§ 234.) Tutor vero an post mortem heredis dari possit quaerentibus eadem forsita*n* poterit esse quaestio, quae de *eo* agitatur qui ante heredum institutionem datur [§ 231.].

§ 35. Post mortem quoque heredis aut legatarii simili modo inutiliter legabatur: veluti si quis ita dicat, c u m h e r e s m e u s m o r t u u s e r i t, do lego; item p r i d i e q u a m h e r e s a u t l e g a t a r i u s m o r i e t u r. sed simili modo et hoc correximus,[2] firmitatem huiusmodi legatis ad fideicommissorum similitudinem praestantes, ne vel in hoc casu deterior causa legatorum quam fideicommissorum inveniatur.

2) c. 1. C. ut actiones ab hered.

a) cf. Ulp. XXIV. 15. I. 20. fr. 1. D. de hered. instit. (28. 5) Inst. I. 14. § 3.
b) cf. Ulp. XXIV. 16. XXV. 8. Gai III. 100. Iustin. c. 11. C. de contr. stipul. (8. 38.)

AE CAUSA RELICTIS LEGATIS. oenae quoque[a] nomine inutili-'. poenae autem nomine legari ıod coercendi heredis causa r, quo magis heres aliquid non faciat; velut quod ita I HERES MEUS FILIAM SUAM MATRIMONIUM COLLOCAVE-A SEIO DATO; vel ita: SI FI-ƖO IN MATRIMO-COLLOCAVERIS, 'ITIO DATO. sed es verbi gratia ɜnnium monu-sibi non fe-Titio dari iusse-ıae nomine lega-*deni*que ex ipsa ɜ multas similes *prop*rias fingere . (§ 236.) Nec quidem poe*n*ae ri potest; quam-re fuerit quaesi-237.) De tutore possumus quae-a non potest da-oris heres con-quam facere aut ɜ; ideoque nec da-e no*mi*ne tutor; ıs fuerit, magis cione quam *poe*-ine datus vide-

le his qu. poen. nom.

§ 36. Poenae quoque nomine inutiliter legabatur et adimebatur vel transferebatur. poenae autem nomine legari videtur quod coërcendi heredis causa relinquitur, quo magis is aliquid faciat aut non faciat: veluti si quis ita scripserit, heres meus, si filiam suam in matrimonium Titio collocaverit (vel ex diverso, si non collocaverit), dato decem aureos Seio; aut si ita scripserit, heres meus, si servum Stichum alienaverit (vel ex diverso, si non alienaverit), Titio decem aureos dato. et in tantum haec regula observabatur, ut perquam pluribus principalibus constitutionibus significetur, nec Principem quidem agnoscere quod ei poenae nomine legatum sit. nec ex militis quidem testamento talia legata valebant, quamvis aliae [al. *alias*] militum voluntates in ordinandis testamentis valde observantur. quin etiam nec libertatem poenae nomine dari posse placebat. eo amplius nec heredem poenae nomine adiici posse Sabinus existimabat, veluti si quis ita dicat, Titius heres esto, si Titius filiam suam Seio in matrimonium collocaverit, Seius quoque heres esto: nihil enim intererat, qua ratione Titius coërceatur, utrum legati datione, an coheredis adiectione. Sed huiusmodi scrupulositas nobis non placuit, et generaliter ea quae relinquuntur, licet poenae nomine fuerint relicta vel adempta vel in alios translata, nihil distare a ceteris legatis constituimus[1] vel in dando vel in adimendo vel in transferendo; exceptis his videlicet quae impossibilia sunt vel legibus interdicta aut alias probrosa: huiusmodi enim testatorum dispositiones valere secta temporum meorum non patitur.

Incertae personae[b] legaliter relinquitur. incerta detur persona quam per opinionem animo suo tebicit, v*elut si* ita legatum PRIMUS AD FUNUS MEUM *EI HERES* MEUS X *MILIA* DA-

§ 25. Incertis vero personis neque legata neque fideicommissa olim relinqui concessum erat: nam nec miles quidem incertae personae poterat relinquere, ut divus Hadrianus rescripsit. incerta autem persona videbatur quam incerta opinione animo suo testator sub-

---

ıtentia duplex *si* requirit (cf. II. 155. not.); praeterea desiderari videtur . Quid? si legerimus: *Sed et si heres verbi gratia — intra biennium monu-non fecerit — x Titio dare* iussus *sit, poenae nomine legatum est.* Goeschen [*quis, si*] *heres* etc.; Huschke: si *heredem . . . monumentum sibi facere, et si t, x dare iusserit.*

. Ulp. XXIV. 17. XXV. 13. Tit. Dig. XXXIV. 6.

. Gai II. 287. Ulp. XXIV. 18. fr. 4. 20. D. de rebus dubiis (34 5).

TO. idem iuris est, si generaliter omnibus legaverit: QUICUMQUE AD FUNUS MEUM VENERIT. *in eadem* causa est quod ita relinquitur: QUICUMQUE FILIO MEO IN MATRIMONIUM FILIAM SUAM CONLOCAVERIT, EI HERES MEUS X MILIA DATO. illu*d* quoque in eadem causa est quod ita r*e*linquitur: QUI POST TESTAMENTUN CONSULES DESIGNATI ERUNT, aeque incertis personis legari videtur. et denique aliae multae huiusmodi species sunt. Sub certa vero demonstratione incertae personae recte legatur, velut: EX COGNATIS MEIS QUI NUNC SUNT QUI PRIMUS AD FUNUS MEUM VENERIT, EI X MILIA HERES MEUS DATO. (239.) Libertas quoque non videtur incertae personae dari posse, quia lex Furia Caninia iubet nominatim servos liberari. (§ 240.) Tutor quoque certus dari debet.

iiciebat, veluti si quis ita dicat cumque filio meo in ma nium filiam suam dederit, res meus illum fundum da lud quoque quod his relinquebat post testamentum scriptu mi Consules designati eru que incertae personae legari vi et denique multae aliae huiusm cies sunt. libertas quoque non tur posse incertae personae da placebat nominatim servos libe tor quoque certus dari debeb certa vero demonstratione, id certis personis incertae persona legabatur, veluti: ex cognati qui nunc sunt si quis filian uxorem duxerit, ei here illam rem dato. incertis personis legata vel fideicomm licta et per errorem soluta re posse sacris constitutionibus erat. [cf. III. 27. § 7.]

§ 241. Postumo quoque[a] alieno inutiliter legatur. *est autem* alienus postumus, qui natus inter *suos* heredes testatori futurus non est. ideoque ex emancipato *quoque* filio conceptus nepos extraneus *est postumus avo; item qui in utero* est eius *quae conubio non interveniente ducta est** uxor, extraneus postumus patri contingit.

1) cfr. 8. § 2. D. de B. B. s. t. fr. 4. pr. D. de leg. I.

(§ 242.) Ac ne heres quidem potest institui postumus alienus: est enim incerta persona. (243.) Cetera vero quae supra [§ 229. 232. 233] diximus ad legata proprie pertinent; quam-

§ 26. Postumo quoque al utiliter legabatur. est autem postumus, qui natus inter redes [*heres*] testatoris futu est; ideoque ex emancipato filio conce pos extraneus erat postumus avo. (§ 27.) huiusmodi species penitus est sine iusta tione derelicta, cum in nostro codice co posita est[b] per quam et huic parti me [al. *medebimur*], non solum in hereditati etiam in legatis et fideicommissis; quod e ex ipsius constitutionis lectione clarescit autem nec per nostram constitutionem dari debet, quia certo iudicio debet quis tela suae posteritati cavere. (§ 28.) p autem alienus heres institui et antea po nunc potest, nisi in utero eius sit qu nostro uxor esse non potest. (§ 29.[1]) in nomine, cognomine, praenomine [*ag* legatarii erraverit testator, si de pers stat, nihilominus valet legatum; idemqu redibus servatur, et recte: nomina eni

*) ita ex coniect. Huschkii, cum ductibus Cod. aliquatenus congrua. I *quam iure nostro habere non licet* uxor*em;* Goeschen ex Inst.: *quae iure nostro n esse* uxor.

a) cf. Gai I. 147. II. 287. Inst. III. 9. pr. fr. 5. § 1. 6. 7. pr. D. dub. (34. 5.) b) Tit. Cod. (restitutus) de incertis personis VI. 48.

quam non inmerito quibusdam placeat poenae nomine heredem institui non posse: nihil enim intererit, utrum legatum dare iubeatur heres, si fecerit aliquid aut non fecerit, an coheres ei adiciatur; quia tam *co*heredis adiectione quam legati datione conpellitur, ut aliquid contra propositum suum faciat.

1) cfr. 33. pr. 34. D. de condic. et dem. Ulp. XXIV. 19.

2) cf. Gai fr. 17. D. de cond. et dem.

ficandorum hominum gratia reperta sunt, qui si quolibet alio modo intellegantur, nihil interest. (§ 30.[1]) Huic proxima est illa iuris regula, falsa demonstratione legatum non perimi. veluti si quis ita legaverit, Stichum servum meum vernam do lego: licet enim non verna, sed emptus sit, de servo tamen constat, utile est legatum. et convenienter, si ita demonstraverit, Stichum servum quem a Seio emi, sitque ab alio emptus, utile est legatum, si de servo constat. (§ 31.[2]) Longe magis legato falsa causa non nocet. veluti cum ita quis dixerit, Titio, quia absente me negotia mea curavit, Stichum do lego; vel ita, Titio, quia patrocinio eius capitali crimine liberatus sum, Stichum do lego: licet enim neque negotia testatoris unquam gessit Titius, neque patrocinio eius liberatus est, legatum tamen valet. sed si condicionaliter enuntiata fuerit causa, aliud iuris est, veluti hoc modo: Titio, si negotia mea curaverit, fundum do lego.

§ 244. An ei qui in potestate sit eius quem heredem instituimus recte legemus,[a] quaeritur. Servius recte legari probat, sed evanescere legatum, si quo tempore dies legatorum cedere solet, adhuc in potestate *sit*; ideoque sive pure legatum sit et vivo testatore in potestate heredis esse desierit, sive sub condicione et ante condicionem id acciderit, deberi legatum. Sabinus et Cassius sub condicione recte legari, pure non recte, putant: licet enim vivo testatore possit desinere in potestate heredis esse, ideo tamen inutile legatum intellegi oportere, quia[b] quod nullas vires habiturum foret, si statim post testamentum factum decessisset testator, hoc ideo valere quia vitam longius traxerit, absurdum esse*t*. diversae scholae auctores nec sub condicione recte legari *putant*, quia quos in potestate habemus, eis non magis sub condicione quam pure debere possumus. (§ 245.) Ex diverso constat ab eo qui in potestate *tua* est, herede instituto, recte tibi legari: sed si tu per eum heres extiteris, evanescere legatum, quia ipse tibi legatum debere non possis; si vero filius emancipatus aut servus ma-

§ 32. An servo heredis recte legamus, quaeritur. et constat pure inutiliter legari, nec quicquam proficere, si vivo testatore de potestate heredis exierit, quia quod inutile foret legatum, si statim post factum testamentum decessisset testator, hoc non debet ideo valere, quia diutius testator vixerit. sub condicione vero recte legatur, ut requiramus, an quo tempore dies legati cedit in potestate heredis non sit. (§ 33.) Ex diverso, herede instituto servo, quin domino recte etiam sine condicione legetur, non dubitatur. Nam et si statim post factum testamentum decesserit testator, non tamen apud cum qui heres sit dies legati cedere intellegitur, cum hereditas a legato separata sit, et possit per eum

a) cf. Ulp. XXIV. 23. 24. fr. 91. pr. § 1. coll. fr. 68. § 1. D. de legat. I. (30.) fr. 82. § 2 D. de leg. II. (31.) fr. 8. § 1 D. de leg. III. (32.) fr. 86. D. de condic. et dem. (35. 1.) fr. 30. § 8. D. ad L. Falc. (35. 2.) fr. 17. D. quando dies legat. (36. 2.) b) vid. fr. 1. pr. D. de regula Catoniana (34. 7.)

numissus erit vel in alium translatus, et ipse heres extiterit aut alium fecerit, deberi legatum.

servum alius heres effici, si prius quam iussu domini adeat in alterius potestatem translatus sit, vel manumissus ipse heres efficitur: quibus casibus utile est legatum; quodsi in eadem causa permanserit et iussu legatarii adierit, evanescit legatum.

Tit. XXIII. DE FIDEICOMMISSARIIS HEREDITATIBUS.

§ 246. Hinc transeamus ad fideicommissa.

§ 247. Et prius de hereditatibus videamus.

Nunc transeamus ad fideicommissa. Et prius [*est*, *ut*] de hereditatibus fideicommissariis videamus.

§ 1. Sciendum itaque est omnia fideicommissa primis temporibus[a] infirma esse, quia nemo invitus cogebatur praestare id de quo rogatus erat: quibus enim non poterant hereditates vel legata relinquere, si relinquebant, fidei committebant eorum qui capere ex testamento poterant; et ideo fideicommissa appellata sunt, quia nullo vinculo iuris, sed tantum pudore eorum qui rogabantur continebantur. Postea primus divus Augustus, semel iterumque gratia personarum motus, vel quia per ipsius salutem rogatus quis diceretur, aut ob insignem quorundam perfidiam, iussit Consulibus auctoritatem suam interponere. quod quia iustum videbatur et populare erat, paulatim conversum est in assiduam iurisdictionem; tantusque favor eorum factus est, ut paulatim etiam Praetor proprius creatur qui [*de*] fideicommissis ius diceret, quem fideicommissarium appellabant.

§ 248. Inprimis igitur sciendum est opus esse, ut aliquis heres recto iure instituatur, eiusque fidei committatur, ut eam hereditatem alii restituat: alioquin inutile est testamentum in quo nemo recto iure heres instituitur. (§ 249.) Verba autem utilia fideicommissorum haec recte* maxime in usu esse videntur: PETO, ROGO, VOLO, FIDEICOMMITTO: quae proinde firma singula sunt, atque si omnia in unum congesta sint. (§ 250.) Cum igitur scripserimus: *LUCIUS* TITIUS HERES ESTO, possumus adi-

§ 2. In primis igitur sciendum est opus esse, ut aliquis recto iure testamento heres instituatur, eiusque fidei committatur, ut eam hereditatem alii restituat: alioquin inutile est testamentum in quo nemo heres instituitur. Cum igitur aliquis scripserit, Lucius Titius heres esto: poterit adiicere,

*) ita Cod. habet. — Lachm. prop.: *recepta;* Pöschmann: *certe;* Böcking vocabulum ex margine inrepsisse opinatur. — De re ipsa cf. Gai II. 281. Inst II. 21. § 3. Ulp. XXV. 2. 3. II. 7. Paul. S. R. IV. 1. § 5. 6. fr. 115. D. de legat. I. (30.)

a) cf. Inst. II. 25. pr. et h. t. § 12. — fr. 2. § 32. D. de Orig. Iur. (1. 2.) Cic. in Verr. II. 1. 47. de fin. II. 17. 18. Val. Max. IV. 2. § 7. — De fideicommissis in universum vid. Ulp. XXV. Paul. S. R. IV. 1—3.

GO TE, LUCI TITI, PETO-
:, UT CUM PRIMUM POSSIS
ıTEM MEAM ADIRE, GAIO
DDAS RESTITUAS. possu-
m et de partė restituenda
et liberum est vel sub
e vel pure relinquere fidei-
, vel ex die certa. (§ 251.)
autem hereditate is qui re-
ıilominus heres permanet;[a]
ıi recipit hereditatem, ali-
eredis loco est, aliquando
(§ 252.) *Olim autem* nec he-
ı erat nec legatarii, sed potius empto-
enim in *u*su erat ei cui restituebatur
nummo uno eam hereditatem dicis causa
t quae stipulationes inter *venditorem here-*
ptorem interponi solent, eaedem interponebantur
edem et eum cui restituebatur heredi-
t hoc modo: heres quidem stipulabatur
i restituebatur hereditas, ut quicquid
o nomine condemnatus fuisset, sive quid
ı fide dedisse*t*, eo nomine inde*m*nis *es-*
nnino si quis cum eo hereditario nomine
ı*t* recte defenderetur: ille vero qui re-
ereditatem invice*m* stipulabatur, ut si
ereditate ad heredem pervenisset, id
ueretur; ut etiam pateretur eum here-
:tiones procuratorio aut cognitorio no-
ıui.
Sed posterioribus tempori-
:llio Maximo et Annaeo Se-
ulibus senatusconsultum fa-
, quo cautum est, ut *s*i cui
ex fideicommissi causa re-
, actiones quae iure civili
in heredem conpeterent *ei*
dareutur cui ex fideicom-
ituta esset hereditas. post
tusconsultum desierunt illae cautiones
ıeri. Praetor enim utiles actiones ei et
i recepit hereditatem, quasi heredi et
n dare coepit, *e*aeque in edicto propo-
§ 254.) Sed rursus quia
cripti, cum aut totam he-
aut paene totam ple-

rogo te, Luci Titi, ut cum primum possis hereditatem meam adire, eam Caio Seio reddas restituas. potest autem quisque et de parte restituenda heredem rogare; et liberum est vel pure vel sub condicione relinquere fideicommissum, vel ex die certo. (§ 3.) Restituta autem hereditate is qui restituit nihilominus heres permanet; is vero qui recipit hereditatem, aliquando heredis, aliquando legatarii loco habebatur.

§ 4. Et in Neronis quidem temporibus, Trebellio Maximo et Annaeo Seneca Consulibus, senatusconsultum factum est, quo cautum est, ut si hereditas ex fideicommissi causa restituta sit, omnes actiones quae iure civili heredi et in heredem competerent ei et in eum darentur cui ex fideicommisso restituta esset hereditas. Post quod senatusconsultum Praetor utiles actiones ei et in eum qui recepit hereditatem, quasi heredi et in heredem dare coepit. (§ 5.) Sed quia heredes scripti, cum aut totam hereditatem aut paene totam plerumque restituere ro-

versum unum qui excidisse videtur supplet Göschen, coll. § 254. 257. Gai fr. 88 D. de hered. instit. (28. 5.)

ba SCti habet Ulp. fr. 1. § 1. 2. D. ad SC. Treb. (36. 1.) cf. Ulp. XXV.

rumque restituere rogabantur, adire hereditatem ob nullum aut minimum lucrum recusabant, atque ob id extinguebantur fideicommissa, Pegaso et Pusione *Consulibus* senatus censuit, ut ei qui rogatus es*set* hereditatem restituere perinde liceret quartam partem retinere, atque e lege Falcidia in legatis retinendi i*us* conceditur. ex singulis quoque rebus quae per fideicommissum relinquuntur eadem retentio permissa est. per quod senatusconsultum ipse onera hereditaria sustinet; ille autem qui ex fideicommisso reliquam partem hereditatis recipit, legatarii partiarii loco est, id est eius legatarii cui pars bonorum legatur. quae species legati partitio vocatur,[a] quia cum herede legatarius partitur hereditatem. unde effectum est, ut quae solent stipulationes inter heredem et partiarium legatarium interponi, ea*e*dem interponantur inter eum qui ex fideicommissi causa recipi*t* hereditatem et heredem, id est ut et lucrum et damnum hereditarium pro rata parte inter eos commune sit. (§ 255.) Ergo si quidem non plus qua*m* dodrantem hereditatis scriptus heres rogatus sit restituere, tum ex Trebelliano senatusconsulto restituitur hereditas, et in utrumque actiones hereditariae pro rata parte dantur: in heredem quidem iure civili, in eum vero qui recipit hereditatem ex senatusconsulto Trebelliano. quamquam heres etiam pro ea parte quam restituit heres permanet, eique et in eum solidae actiones competunt: sed non ulterius oneratur, nec ulterius illi dantur actiones, quam apud eum commodum hereditatis remanet. (§ 256.) At si quis plus quam dodrantem vel etiam totam hereditatem restituere rogatus sit, locus e*st* Pegasiano senatusconsulto. (§ 257.) Se*d* is qui *s*emel adierit hereditatem, si modo sua voluntate adierit, sive retinuerit quartam partem sive noluerit reti-

gabantur, adire hereditatem ob nullam aut minimum lucrum recusabant, atque ob id extinguebantur fideicommissa: postea Vespasiani Augusti temporibus, Pegaso et Pusione Consulibus, senatus censuit, ut ei qui rogatus esset hereditatem restituere perinde liceret quartam partem retinere, atque ex lege Falcidia in legatis retinere conceditur. ex singulis quoque rebus quae per fideicommissum relinquuntur eadem retentio permissa est. Post quod senatusconsultum ipse heres onera hereditaria sustinebat; ille autem qui ex fideicommisso recepit partem hereditatis legatarii partiarii loco erat, id est eius legatarii cui pars bonorum legabatur. quae species legati partitio vocabatur, quia cum herede legatarius partiebatur hereditatem. unde quae solebant stipulationes inter heredem et partiarium legatarium interponi, eaedem interponebantur inter eum qui ex fideicommisso recepit hereditatem, et heredem, id est ut et lucrum damnumque hereditarium pro rata parte inter eos commune sit. (§ 6.) Ergo si quidem non plus quam dodrantem hereditatis scriptus heres rogatus sit restituere, tunc ex Trebelliano senatusconsulto restituebatur hereditas, et in utrumque actiones hereditariae pro rata parte dabantur: in heredem quidem iure civili; in eum vero qui recipiebat hereditatem ex senatusconsulto Trebelliano tamquam in heredem. At si plus quam dodrantem vel etiam totam hereditatem restituere rogatus sit, locus erat Pegasiano senatusconsulto, et heres qui semel adierit hereditatem, si modo sua voluntate adierit, sive retinuerit quartam partem sive noluerit reti-

---

a) cf. Ulp. XXIV. 25. fr. 164. § 1. D. de V. S. et Theophilus h. l. Cic. de Legg. II. 20: *Atque etiam dant hoc Scaevolae quod est partitio: ut si in testamento deducta, scripta non sit, ipsique minus ceperint quam omnibus heredibus relinquatur, sacrisne alligentur.* (cf. c. 19. 21. eod.)

se universa onera hereditaria
sed quarta quidem retenta
tis et pro parte stipulationes
debent tamquam inter partia-
tarium et heredem; si vero
ereditatem restituerit, ad exem-
ptae et venditae hereditatis sti-
s interponendae sunt. (§ 258.)
cuset scriptus heres adire he-
, ob id quod dicat eam sibi
n esse quasi damnosam, ca-
gasiano senatusconsulto, ut
te eo cui restituere rogatus
u Praetoris adeat et re-
perindeque ei et in eum
perit actiones dentur, ac
ex senatusconsulto Tre-
quo casu nullis stipula-
opus est, quia simul et
restituit securitas datur,
es hereditariae ei et in
sferuntur qui receperit
em.

nere, ipse universa onera hereditaria sustinebat. sed quarta quidem retenta quasi partis et pro parte stipulationes interponebantur tamquam inter partiarium legatarium et heredem; si vero totam hereditatem restituerit, emptae et venditae hereditatis stipulationes interponebantur. sed si recuset scriptus heres adire hereditatem, ob id quod dicat eam sibi suspectam esse quasi damnosam, cavetur Pegasiano senatusconsulto, ut desiderante eo cui restituere rogatus est, iussu Praetoris adeat et restituat hereditatem, perindeque ei et in eum qui recepit hereditatem actiones dentur, acsi iuris est ex Trebelliano senatusconsulto. quo casu nullis stipulationibus opus est, quia simul et huic qui restituit securitas datur, et actiones hereditariae ei et in eum transferuntur qui recepit hereditatem, utroque senatusconsulto in hac specie concurrente.

§ 7. Sed quia stipulationes ex senatusconsulto Pegasiano descendentes et ipsi antiquitati displicuerunt, et quibusdam casibus captiosas eas homo excelsi ingenii Papinianus appellat, et nobis in legibus magis simplicitas quam difficultas placet, ideo omnibus nobis suggestis tam similitudinibus quam differentiis utriusque senatusconsulti, placuit,[1] (Const. *Tanta* § 6. de vet. iure enucl.) exploso senatusconsulto Pegasiano quod postea supervenit, omnem auctoritatem Trebelliano senatusconsulto praestare, ut ex eo fideicommissariae hereditates restituantur, sive habeat heres ex voluntate testatoris quartam, sive plus, sive minus, sive penitus nihil, ut tunc, quando vel nihil vel minus quartae apud eum remanet, liceat ei[2] (68. § 1. D. ad SC. Treb.) vel quartam vel quod deest ex nostra auctoritate retinere vel repetere solutum quasi ex Trebelliano senatusconsulto, pro rata portione actionibus tam in heredem quam in fideicommissarium competentibus. si vero totam hereditatem sponte restituerit, omnes hereditariae actiones fideicommissario et adversus eum competunt. sed etiam id quod praecipuum Pegasiani senatusconsulti fuerat, ut quando recusabat heres scriptus sibi datam hereditatem adire, necessitas ei imponeretur[3] (§ 2. 3. 55. § 2. D. eod.) totam hereditatem volenti fideicommissario restituere et omnes ad eum et contra eum transire actiones, et hoc transponimus ad senatusconsultum Trebellianum, ut ex hoc solo

et necessitas heredi imponatur, si ipso nolente adire fideicommissarius desiderat restitui sibi hereditatem, nullo nec damno nec commodo apud heredem manente.

§ 259. Nihil autem interest utrum aliquis ex asse heres institutus aut totam hereditatem aut pro parte restituere rogetur, an ex parte heres institutus aut totam eam partem aut partis partem restituere rogetur: nam et hoc casu de quarta parte eius partis ratio ex Pegasi*a*no senatusconsulto haberi solet.

§ 8. Nihil autem interest utrum aliquis ex asse heres institutus aut totam hereditatem aut pro parte restituere rogatur, an ex parte heres institutus aut totam eam partem aut partis partem restituere rogatur: nam et hoc casu eadem observari praecipimus quae in totius hereditatis restitutione diximus. (§ 9.[1]) Si quis una aliqua re deducta sive praecepta quae quartam continet, veluti fundo vel alia re, rogatus sit restituere hereditatem: simili modo ex Trebelliano senatusconsulto restitutio fiat, perinde acsi quarta parte retenta rogatus esset reliquam hereditatem restituere. Sed illud interest, quod altero casu, id est cum deducta sive praecepta aliqua re [*vel pecunia*] restituitur hereditas, in solidum ex eo senatusconsulto actiones transferuntur, et res quae remanet apud heredem sine ullo onere hereditario apud eum manet, quasi ex legato ei acquisita; altero vero casu, id est cum quarta parte retenta rogatus est heres restituere hereditatem et restituit, scinduntur actiones, et pro dodrante quidem transferuntur ad fideicommissarium, pro quadrante remanent apud heredem. quin etiam, licet [in] una re aliqua deducta aut praecepta restituere aliquis hereditatem rogatus est, qua maxima pars hereditatis contineatur, aeque in solidum transferuntur actiones, et secum deliberare debet is cui restituitur hereditas, an expediat sibi restitui. eadem scilicet interveniunt et si duabus pluribusve deductis rebus praeceptisve restituere hereditatem rogatus sit. sed et si certa summa deducta praeceptave, quae quartam vel etiam maximam partem hereditatis continet, rogatus sit aliquis hereditatem restituere, idem iuris est. Quae diximus de eo qui ex asse heres institutus est, eadem transferimus et ad eum qui ex parte heres scriptus est.

§ 10.[2] Praeterea intestatus quoque moriturus potest rogare eum ad quem bona sua vel legitimo iure vel honorario pertinere intellegit, ut hereditatem suam totam partemve eius, aut rem aliquam, veluti fundum, hominem, pecuniam, alicui restituat: cum alioquin legata, nisi ex testamento, non valeant. (§ 11.[3]) Eum quoque cui aliquid restituitur potest rogare, ut id rursus alii totum

1) cfr. 1. § 16 sqq. 30. § 3. D. ad SC. Treb. fr. 58. § 3. 75. § 1. eod. fr. 91. D. ad L. Falcid.

2) cfr. 6. § 1. D. ad SC. Trebell. fr. 8. § 1. D. de iure codicill.

3) cfr. 1. § 8. fr. 55. § 2. D. ad SC. Trebell.

aut pro parte, vel etiam aliud aliquid restituat. (§ 12.) Et quia prima fideicommissorum cunabula a fide heredum pendent, et tam nomen quam substantiam acceperunt, et ideo divus Augustus ad necessitatem iuris ea detraxit: nuper et nos, eundem Principem superare contendentes, ex facto quod Tribonianus, vir excelsus, Quaestor sacri palatii, suggessit, constitutionem fecimus[1] per quam disposuimus: si testator fidei heredis sui commisit, ut vel hereditatem vel speciale fideicommissum restituat, et neque ex scriptura, neque ex quinque testium numero qui in fideicommissis legitimus esse noscitur, res possit manifestari, sed vel pauciores quam quinque vel nemo penitus testis intervenerit, tunc, sive pater heredis sive alius quicumque sit qui fidem elegerit heredis et ab eo aliquid restitui voluerit, si heres perfidia tentus adimplere fidem recusat, negando rem ita esse subsecutam, si fideicommissarius iusiurandum ei detulerit, cum prius ipse de calumnia iuraverit, necesse eum habere, vel iusiurandum subire quod nihil tale a testatore audivit, vel recusantem ad fideicommissi vel universitatis vel specialis solutionem coartari, ne depereat ultima voluntas testatoris fidei heredis commissa. eadem observari censuimus et si a legatario vel fideicommissario aliquid similiter relictum sit. quodsi is a quo relictum dicitur confiteatur quidem [*postquam negaverat*] aliquid a se relictum esse, sed ad legis subtilitatem decurrat, omnimodo cogendus est solvere.

[1] . C. de fideicomm.

Potest autem quisque etiam ulas per fideicommissum re-, velut fundum, hominem, argentum, pecuniam; et vel eredem rogare, ut alicui re-vel legatarium, quamvis a le-legari non possit. (§ 261.) test non solum propria te-res per fideicommissum re-sed etiam heredis aut lega-cuiuslibet alterius. itaque arius non solum de ea re ro-est, ut eam alicui restituat, legata sit, sed etiam de alia, ius legatarii sive aliena sit. solum observandum est, ne squam rogetur alicui restitue-

Tit. XXIV. DE SINGULIS REBUS PER FIDEICOMMISSUM RELICTIS.

Potest autem quis etiam singulas res per fideicommissum relinquere, veluti fundum, hominem, vestem, [*aurum*] argentum, pecuniam numeratam; et vel ipsum heredem rogare, ut alicui restituat, vel legatarium, quamvis a legatario legari non possit. (§ 1.) Potest autem non solum proprias testator res per fideicommissum relinquere, sed et heredis aut legatarii aut fideicommissarii aut cuiuslibet alterius. itaque et legatarius et fideicommissarius non solum de ea re rogari potest, ut eam alicui restituat, quae ei relicta sit, sed etiam de alia, sive ipsius sive aliena sit. hoc solum observandum est, ne plus quisquam rogetur alicui restituere,

re, quam ipse ex testamento cep*er*it: nam quod amplius est inutiliter relinquitur. (§ 262.) Cum autem aliena res per fideicommissum relinquitur, necesse est ei qui rogatus est, aut ips*am* redimere et praestare, aut aestimationem *eius* solvere. *sicut iuris est, si* per damnationem aliena res legata sit [§ 202]. sunt tamen qui putant, si rem per fideicommissum relictam dominus non vendat, extingui fideicommissum; sed aliam esse causam per damnationem legati.

quam ipse ex testamento ceperit. nam quod amplius est inutiliter relinquitur. cum autem aliena res per fideicommissum relinquitur, necesse est ei qui rogatus est aut ipsam redimere et praestare, aut aestimationem eius solvere. [cf. II. 20. § 4 sqq.]

§ 263. Libertas[a] quoque servo per fideicommissum dari potest, ut vel heres rogetur manumittere, vel legatarius. (§ 264.) N*ec interest utrum de suo proprio servo testator* roget, an de eo qui ipsius heredis *aut legatarii* vel etiam extranei sit. (§ 265.) Itaque et alienus ser*o*us redimi et manumitti debet. quod *si dominus eum non v*endat, sane *extinguitur libertas*, *quia pro libertate pret*ii computatio nulla intervenit. (§ 266.) Qui autem ex fideicommisso manumittitur, non testatoris fit *libertus*, *etiamsi tes*tatoris *servus sit*, *sed eius qui manu*mittit. (§ 267.) At qui directo, testamento, liber esse iubetur, *vel*ut hoc *modo:* STICHUS SERVUS MEUS LIBER ESTO, *vel* STICHUM SERVUM MEUM LIBERUM ESSE IUBEO, *is ipsius testa*toris fit libertus. Nec alius ullus directo, ex testamento, libertatem habere potest, quam qui utroque tempore testatoris *ex iure Quiritium** *fuerit*, *et quo faceret* testamentum et qu*o* moreretur.

§ 2. Libertas quoque servo per fideicommissum dari potest, ut heres eum rogetur manumittere, vel legatarius, vel fideicommissarius. nec interest utrum de suo proprio servo testator roget, an de eo qui ipsius heredis aut legatarii vel etiam extranei sit. Itaque et alienus servus redimi et manumitti debet. quodsi dominus eum non vendat, si modo nihil ex iudicio eius qui reliquit libertatem perceperit, non statim extinguitur fideicommissaria libertas, sed differtur, quia possit tempore procedente, ubicumque occasio redimendi servi fuerit, praestari libertas.[b] Qui autem ex causa fideicommissi manumittitur, non testatoris fit libertus, etiamsi testatoris servus sit, sed eius qui manumittit. at is qui directo, testamento, liber esse iubetur, ipsius testatoris fit libertus, qui etiam orcinus[c] appellatur. nec alius ullus directo, ex testamento, libertatem habere potest, quam qui utroque tempore testatoris fuerit, et quo faceret testamentum, et quo moreretur. directo [al. *directa*] autem libertas tunc dari videtur, cum non ab alio servum manumitti rogat, sed velut ex suo testamento libertatem ei competere vult.

§ 3.[1] Verba autem fideicommissorum haec maxime in usu habentur: peto, rogo, volo, mando, fidei tuae committo, quae perinde singula firma sunt, atque si omnia in unum congesta essent.

1) Gai II. 249. c. 2. C. commun. de leg.

*) Quod addendum est. cf. Ulp. I § 23. Gai II. 272. fr. 35. D de manum. test. (40. 4.)

a) cf. Ulp. II. § 7—11. fr. 16. D. de fideicomm. libert. (40. 5.) Gai II. 272.

b) cf. c. 6. C. de fideic. libert. (7. 4.)

c) cf. Diocl. c. 10. D. de testam. manumiss. (7. 2.)

§ 268. Multum autem differunt[a] quae per fideiommissum relinquuntur ab his quae directo iure gantur. (§ 269.) Nam ecce per fideicommism etiam nutu* heredita s* relinqui potest: cum oquin legatum nisi testamento facto inutile sit. 270.) Item intestatus moriturus potest ab eo quem bona eius pertinent fideicommissum cui relinquere: cum alioquin ab eo legari non ssit. (§ 270a.) Item legatum codicillis relictum non ter valet, quam si a testatore confirmati fuet,[b] id est nisi in testamento caverit testator, quidquid in codicillis scripserit id ratum sit: eicommissum vero etiam non confirmatis codilis relinqui potest. (§ 271.) Item a legatario ;ari non potest: sed fideicommissum relinqui test [§ 260. 261]. quin etiam ab eo quoque cui r fideicommissum relinquimus rursus alii per eicommissum relinquere possumus. (§ 272.) :m servo alieno directo libertas dari non potest 264. 267]: sed per fideicommissum potest. (§ 273.) em[c] codicillis nemo heres institui potest neque heredari, quamvis testamento confirmati sint. hic qui testamento heres institutus est potest dicillis rogari, ut eam hereditatem alii totam el ex parte restituat, quamvis testamento codilli confirmati non sint. (§ 274.) Item mulier iae ab eo qui centum milia aeris census est er legem Voconiam heres institui non potest,[d] imen fideicommisso relictam sibi hereditatem ipere potest. (§ 275.) Latini quoque qui hereitates legataque directo iure lege Iunia capere rohibentur [I. 23. 24], ex fideicommisso capere ossunt. (§ 276.) Item cum senatusconsulto proibitum sit proprium servum minorem annis xxx berum et heredem instituere [I. 18. 21], plerisque lacet posse nos iubere liberum esse, cum annoum xxx erit, et rogare, ut tunc illi restituatur ereditas. (§ 277.) Item quamvis non possimus

---

*) recepi ex coniect., quae et cum numero litterarum et cum ductibus a Bluhio excussis congrua videtur. Cf. Ulp. XXV. 3. fr. 21. pr. D. de legat. III. (32.) 22. C. de fideic. hered. 6. 42. — Quae Göschen et Lachm. tentant: *etiam post mortem* heredis relinqui potest, et alia, non tanti argumenti erant, ut primo loco hanc differentiam Gaius poneret!

a) in quibus rebus legata et fideicomissa differant, vid. Ulp. XXV. 1—13; quae cur praeterierit Iustinianus vid. Inst. II. 20. § 3. supra.

b) cf. Inst. II. 25. § 1. c) cf. Inst. II. 25. § 2. II. 23. § 10.

d) Legis Voconiae caput primum Cicero memorat in Verr. II. 1. c. 42. § 107. cf. 111.): *Imitatus esses ipsum illum Q. Voconium, qui lege sua hereditatem ademit nulli neque virgini, neque mulieri: sanxit in posterum, qui post eos Censores census esset, ne quis heredem virginem neve mulierem faceret.* — De secundo quodam capite agere videtur Quinct. decl. 264: *ne liceat mulieri plus quam dimidiam partem bonorum relinquere* (?), coll. Cic. de Rep. III. 10. — De tertio capite cf. Gai II. 226.

post mortem eius qui nobis heres extiterit, alium in locum eius heredem instituere [§ 184], tamen possumus eum rogare, ut cum morietur, alii eam hereditatem totam vel ex parte restituat. et quia post mortem quoque heredis fideicommissum dari potest, idem efficere possumus et si ita scripserimus: CUM TITIUS HERES MEUS MORTUUS ERIT, VOLO HEREDITATEM MEAM AD PUBLIUM MAEVIUM PERTINERE. utroque autem modo, tam hoc quam illo, Titius heredem suum obligatum relinquit de fideicommisso restituendo. (§ 278.) Praeterea[a] legata *per* formulam petimus: fideicommissa vero Romae quidem aput Consulem vel aput eum Praetorem qui praecipue *d*e fideicommissis ius dicit persequimur; in provinciis vero aput Praesidem provinciae. (§ 279.) Item de fideicommissis semper in urbe ius dicitur: de legatis vero, cum res aguntur. (§ 280.) Fideicommissorum usurae et fructus debentur, si modo moram solutionis fecerit qui fideicommissum debebit: legatorum vero usurae non debentur; idque rescripto divi Hadriani significatur. scio tamen Iuliano placui*s*se in eo legato quod sinendi modo relinquitur idem iuris esse quod in fideicommissis: quam sententiam et his temporibus magis optinere video. (§ 281.) Item[b] legata Graece scripta non valent: fideicommissa vero valent. (§ 282.) Item[c] si legatum per damnationem relictum heres infi*ti*etur, in duplum *cum eo* agitur: fideicommissi vero nomine semper in simplum persecutio est. (§ 283.) Item[d] *quod* quisque ex fideicommisso plus debito per errorem solverit, repetere potest: at id quod ex causa falsa per damnationem legati plus debito solutum sit, repeti non potest. idem scilicet iur*i*s est de eo [legato] quod non debitum vel ex hac vel ex illa causa per errorem solutum fuerit.

§ 284. Erant etiam aliae differentiae, quae nunc non sunt. (§ 285.) Ut ecce peregrini poterant fide*i*commissa *ca*pere: et fere* ha*e*c fuit origo fide*i*commiss*orum*. sed postea id prohibitum est; et nunc ex oratione divi Hadriani senatusconsult*um* factum est, ut ea fide*i*commissa fisco vindicarentur. (§ 286.) Caeli*b*es quoque qui per legem Iuliam hereditates legataque capere prohibentur [§ 111], olim fideicommissa videbantur ca-

*) in Cod. est: fideic. *facere et ferre hac* fuit origo fideic.
a) cf. Ulp. XXV. 12. Inst. II. 23. § 1.
b) cf. Ulp. XXV. 9. fr. 11. pr. D. de leg. III. (32.)
c) cf. Gai IV. 9. 171. Inst. IV. 6. § 23. 26. III. 27. § 7.
d) cf. Ulp. XXIV. 33. Inst. III. 27. § 7. II. 20. § 25.

pere posse. Item orbi qui per legem Papiam, ob id quod liberos non habent, dimidias partes hereditatum legatorumque perdunt, olim solida fideicommissa videbantur capere posse. sed postea senatusconsulto Pegasiano perinde fideicommissa quoque, ac legata hereditatesque capere posse prohibiti sunt. eaque translata sunt ad eos qui testamento liberos habent [§ 206. 207], aut si nullus liberos habebit, ad populum, sicuti iuris est in legatis et in hereditatibus. (§ 287.) Eadem aut simili ex causa autem olim incertae personae vel postumo alieno per fideicommissum relinqui poterat, quamvis neque heres institui neque legari ei possit [§ 238. 241]. sed senatusconsulto quod auctore divo Hadriano factum est idem in fideicommissis quod in legatis hereditatibusque constitutum est. (§ 288.) Item poenae nomine [§ 235] iam non dubitatur nec per fideicommissum quidem relinqui posse. (§ 289.) Sed quamvis in multis iuris partibus longe latior causa sit fideicommissorum, quam eorum quae directo relinquuntur, in quibusdam tantumdem valeant: tamen tutor non aliter testamento dari potest quam directo, veluti hoc modo: LIBERIS MEIS TITIUS TUTOR ESTO, vel ita: LIBERIS MEIS TITIUM TUTOREM DO [I. 149]: per fideicommissum vero dari non potest.

Tit. XXV. DE CODICILLIS.

Ante Augusti tempora constat ius codicillorum in usu non fuisse,[1] sed primus Lucius Lentulus, ex cuius persona etiam fideicommissa coeperunt, codicillos introduxit. nam cum decederet in Africa, scripsit codicillos testamento confirmatos quibus ab Augusto petiit per fideicommissum, ut faceret aliquid; et cum divus Augustus voluntatem eius implesset, deinceps reliqui, auctoritatem eius secuti, fideicommissa praestabant, et filia Lentuli legata quae iure non debebat solvit. Dicitur Augustus convocasse prudentes, inter quos Trebatium quoque cuius tunc auctoritas maxima erat, et quaesisse, an posset hoc recipi, nec absonans a iuris ratione codicillorum usus esset; et Trebatium suasisse Augusto, quod diceret utilissimum et necessarium hoc civibus esse, propter magnas et longas peregrinationes quae apud veteres fuissent, ubi, si quis testamentum facere non posset, tamen codicillos posset. Post quae tempora, cum et Labeo codicillos fecisset, iam nemini dubium erat, quin codicilli iure optimo admitterentur.

1) cf. Inst. II. 23. § 1.

§ 1.[1] Non tantum autem testamento facto potest quis codicillos facere, sed et intestatus quis decedens fideicommittere codicillis potest. Sed cum ante testamentum factum codicilli facti erant, Papinianus ait non aliter vires habere, quam si speciali postea voluntate confirmentur. sed divi Severus et Antoninus rescripserunt, ex his codicillis qui testamentum praecedunt posse fideicommissum peti, si appareat eum qui postea testamentum fecerat a voluntate quam codicillis expresserat non recessisse. (§ 2.[2]) Codicillis autem hereditas neque dari neque adimi potest, ne confundatur ius testamentorum et codicillorum, et ideo nec exheredatio scribi. directo autem hereditas codicillis neque dari neque adimi potest: nam per fideicommissum hereditas codicillis iure relinquitur. nec condicionem heredi instituto codicillis adiicere neque substituere directo [*quis*] potest. (§ 3.[3]) Codicillos autem etiam plures quis facere potest; et nullam sollemnitatem ordinationis desiderant.

1) cfr. 5. 8. 16. D. de iure codicill.

2) cf. Gai II. 273. fr. 6. pr. 10. D. eod.

3) cf. fr. 6. § 1. D. de iure cod. c. 8. § 3. C. eod.

INSTITUTIONUM

GAI COMMENTARIUS III.

D. IUSTINIANI LIBER III.

Tit. I. DE HEREDITATIBUS QUAE AB INTESTATO DEFERUNTUR.

Intestatus decedit[1], qui aut omnino testamentum non fecit, aut non iure fecit, aut id quod fecerat ruptum irritumve factum est, aut nemo ex eo heres extitit.

§ 1. **Intestatorum hereditates* ***lege*** *XII tabularum primum ad suos* ***heredes*** *pertinent.* (§ 2.) *Sui autem* ***heredes***[a] *existimantur liberi qui in* ***potestate*** *morientis fuerint, veluti* ***filius*** *filiave, nepos neptisve ex* ***filio***, ***pronepos*** *proneptisve ex nepote* ***filio*** *nato prognatus prognatave. nec interest utrum naturales sint liberi, an adoptivi.*

§ 1. Intestatorum autem hereditates ex lege duodecim tabularum primum ad suos heredes pertinent. (§ 2.) Sui autem heredes existimantur, ut et supra diximus [II. 19. § 2], qui in potestate morientis fuerunt: veluti filius filiave, nepos neptisve ex filio, pronepos proneptisve ex nepote ex filio nato prognatus prognatave. Nec interest utrum naturales sint liberi, an adoptivi. Quibus connumerari necesse est etiam eos qui ex legitimis quidem matrimoniis non sunt progeniti, curiis tamen civitatium dati secundum divalium constitutionum[2] quae super his positae sunt tenorem, suorum iura nanciscuntur. nec non eos quos nostrae amplexae sunt constitutiones, per quas iussimus,[3] si quis mulierem in suo contubernio copulaverit, non ab initio affectione maritali, eam tamen cum qua poterat habere coniugium, et ex ea liberos sustulerit, postea vero affectione procedente etiam nuptialia instrumenta cum ea fecerit, filiosque vel filias habuerit: non solum eos liberos qui post dotem editi sunt iustos et in potestate esse patribus, sed etiam anteriores, qui et his qui postea nati sunt occasionem legitimi nominis praestiterunt; quod obtinere censuimus,

1) cf. fr. 1. pr. D. de suis et legit. fr. 64. D. de V. S.

2) cf. Inst. I. 10. § 13.

3) est c. 10. (11.) C. de natural. lib.

---

*) primum huius Commentarii folium deperditum et quaedam lacunae inferius (usque ad § 17.) suppleri solent ex Collatione LL. Mos. XVI. 2 § 1—17. (Gai Inst. libro III.) et ex Iust. Institutionibus. — Ad tit. I. cf. Collat. cit. § 1—8. Ulp. XXVI. 1—3. Paul. S. R. IV. 8. § 1—12. De iure novissimo ex nov. 118. v. infra ad tit. IX in fine.

a) de suis heredibus cf. Gai II. 156. I. 127. Ulp. XXII. 14. XXVI. 1. Ulp. fr. 1. pr. § 2. 4. 6. D. de suis et legit. (38. 16.)

etiamsi non progeniti fuerint post dotale instrumentum confectum liberi, vel etiam nati ab hac luce subtracti fuerint.

Ita demum tamen nepos neptisve et pronepos proneptisve suorum heredum numero sunt, si praecedens persona desierit in potestate parentis esse, sive morte id acciderit sive alia ratione, veluti emancipatione: nam si per id tempus quo quis moritur filius in potestate eius sit, nepos ex eo suus heres esse non potest. idem et in ceteris deinceps liberorum personis dictum intellegemus. (§ 3.) *Uxor quoque quae in manu est sua heres est, quia filiae loco est; item nurus quae in filii manu est, nam et haec neptis loco est* [II. § 159]. *sed ita demum erit sua heres, si filius cuius in manu erit, cum pater moritur, in potestate eius non sit. idemque dicemus et de ea quae in nepotis manu matrimonii causa sit, quia proneptis loco est.* (§ 4.) *Postumi quoque, qui si vivo parente nati essent, in potestate eius futuri forent, sui heredes sunt.* (§ 5.) *Idem iuris est*[b] *de his quorum nomine ex lege Aelia Sentia vel ex senatusconsulto post* mortem patris causa probatur: nam et hi vivo patre causa probata in potestate eius futuri essent. (§ 6.) Quod etiam[b] de eo filio, qui ex prima secundave mancipatione post mortem patris manumittitur, *in*tellegemus.

Ita demum tamen nepos neptisve et pronepos proneptisve suorum heredum numero sunt, si praecedens persona desierit in potestate parentis esse, sive morte id acciderit sive alia ratione, veluti emancipatione: nam si per id tempus quo quis moriatur filius in potestate eius sit, nepos ex eo suus heres esse non potest. idque et in ceteris deinceps liberorum personis dictum intellegimus.[a]

Postumi quoque, qui si vivo parente nati essent, i[n] potestate futuri forent, sui heredes sunt. (§ 3.[1]) Su[i] autem etiam ignorantes fiunt heredes, et licet fu[] riosi sint, heredes possunt existere: quia quibu[s] ex causis ignorantibus acquiritur nobis, ex hi[s] causis et furiosis acquiri potest. et statim mort[e] parentis quasi continuatur dominium:[2] et ide[m] nec tutoris auctoritate opus est in pupillis, cu[m] etiam ignorantibus acquiritur suis heredibus h[e]reditas; nec curatoris consensu acquiritur f[u]rioso, sed ipso iure. (§ 4.[3]) Interdum autem licet in potestate mortis tempore suus heres no[n] fuit, tamen suus heres parenti efficitur, veluti ab hostibus quis reversus fuerit post mortem p[a]tris: ius enim postliminii hoc facit. (§ 5.[4]) Pe[r] contrarium evenit, ut licet quis in familia de[] functi sit mortis tempore, tamen suus heres no[n] fiat, veluti si post mortem suam pater iudicat[us] fuerit reus perduellionis, ac per hoc memoria ei[us] damnata fuerit: suum enim heredem habere no[n] potest, cum fiscus ei succedit. sed potest di[ci] ipso iure esse suum heredem, sed desiner[e].

1) cf. Paul. in Collat. XVI. 3. Inst. II. 19. § 2.
2) cf. Paul. fr. 11. D. de liber. et post.
3) cfr. 1. § 7. fr. 15. D. de suis et leg. Inst. I. 12. § 5.
4) cfr. 1. § 3. D. de suis et leg.

(§ 7.) Igitur cum filius filiave, et ex altero filio nepotes neptesve extant, pariter ad hereditatem vocantur; nec qui gradu proximior est ulteriorem

(§ 6.) Cum filius filiave, et ex a[l]tero filio nepos neptisve extan[t] pariter ad hereditatem vocantur; ne[c] qui gradu proximior est ulteriore[m]

---

a) cf. Inst. II. 13. § 2.
b) eadem fere habet Paul. in Collat. XVI. 3. et S. R. IV. 8. §§ 7. 15. c Gai II. 141—143. I. 132. Ulp. VII. 4.

: aequum enim videbatur ne-
ptesve in patris sui locum por-
ıe succedere. pari ratione et si
:ptisve sit ex filio et ex nepote
s proneptisve, simul omnes vo-
l hereditatem. (§ 8.) Et quia pla-
potes neptesve, item pronepo-
eptesve in parentis sui locum
'e: conveniens esse visum est
apita, sed in stirpes heredi-
idi, ita ut filius partem dimi-
reditatis ferat, et ex altero
pluresve nepotes alteram di-
item si ex duobus filiis nepo-
ıt, et ex altero filio unus forte
ex altero tres aut quattuor,
aut ad duos dimidia pars per-
ɜt ad tres aut quattuor altera

excludit: aequum enim esse videtur nepotes neptesve in patris sui locum succedere. pari ratione et si nepos neptisve sit ex filio, et ex nepote pronepos proneptisve, simul vocantur. Et quia placuit nepotes neptesve, item pronepotes proneptesve in parentis sui locum succedere: conveniens esse visum est non in capita, sed in stirpes hereditatem dividi, ut filius partem dimidiam hereditatis habeat, et ex altero filio duo pluresve nepotes alteram dimidiam. item si ex duobus filiis nepotes extant, ex altero unus forte aut duo, ex altero tres aut quattuor, ad unum aut ad duos dimidia pars pertinet, ad tres aut ad quattuor altera dimidia.

fr. 6—8. D. de suis et leg.

§ 7.[1] Cum autem quaeritur, an quis suus heres existere potest: eo tempore quaerendum est quo certum est aliquem sine testamento decessisse, quod accidit et destituto testamento. hac ratione, si filius exheredatus fuerit et extraneus heres institutus, et filio mortuo postea certum fuerit heredem institutum ex testamento non fieri heredem, aut quia noluit esse heres, aut quia non potuit, nepos avo suus heres existet: quia, quo tempore certum est intestatum decessisse patremfamilias, solus invenitur nepos. et hoc certum est. (§ 8.[2]) Et licet post mortem avi natus sit, tamen avo vivo conceptus, mortuo patre eius, posteaque deserto avi testamento, suus heres efficitur. Plane si et conceptus et natus fuerit post mortem avi, mortuo patre suo, desertoque postea avi testamento, suus heres avo non existit, quia nullo iure cognationis patrem sui patris tetigit. sic nec ille est inter liberos avo quem filius emancipatus adoptaverat. hi autem, cum non sunt quantum ad hereditatem liberi, neque bonorum possessionem petere possunt quasi proximi cognati. — Haec de suis heredibus.

3 cit.
§ 8. D. de cognatis.
. D. de iniust. rupt.

de suis et legit.
§ 1. de Bon. Poss.
D. si tab. test. null.
XVI. cap. 7. [a])

§ 9.[3] Emancipati autem liberi iure civili nihil iuris habent: neque enim sui heredes sunt, quia [al. *qui*] in potestate esse desierunt parentis, neque alio ullo iure per legem duodecim tabularum

---

Ulp. libro II. Instit.: *Suis Praetor solet emancipatos liberos, itemque civitate coniungere, data bonorum possessione, sic tamen, ut bona, si quae propria his qui in potestate manserunt conferant: nam aequissimum putavit, neque eos ternis carere per hoc, quia non sunt in potestate, neque praecipua bona prore, cum partem sint ablaturi suis heredibus.* Cf. Paul. S. R. V. 9. § 4.

vocantur. Sed Praetor, naturali aequitate motus, dat eis bonorum possessionem unde liberi, perinde acsi in potestate parentis mortis tempore fuissent; sive soli sint sive cum suis heredibus concurrant. itaque duobus liberis extantibus, emancipato et [*eo*] qui mortis tempore in potestate fuerit: sane quidem is qui in potestate fuerit solus iure civili heres est, id est [al. *et*] solus suus heres est; sed cum emancipatus beneficio Praetoris in partem admittitur, evenit, ut suus heres pro parte heres fiat. (§ 10.[1]) At hi qui emancipati a parente in adoptionem se dederunt non admittuntur ad bona naturalis patris quasi liberi, si modo, cum is moreretur, in adoptiva familia sint. nam vivo eo emancipati ab adoptivo patre perinde admittuntur ad bona naturalis patris, acsi emancipati ab ipso essent, nec umquam in adoptiva familia fuissent; et convenienter, quod ad adoptivum patrem pertinet, extraneorum loco esse incipiunt. post mortem vero naturalis patris emancipati ab adoptivo, et quantum ad hunc, aeque extraneorum loco fiunt, et quantum ad naturalis parentis bona pertinet, nihilo magis liberorum gradum nanciscuntur: quod ideo sic placuit, quia iniquum erat esse in potestate patris adoptivi, ad quos bona naturalis patris pertinerent, utrum ad liberos eius, an ad agnatos. (§ 11.) Minus ergo iuris habent adoptivi quam naturales. namque naturales emancipati beneficio Praetoris gradum liberorum retinent, licet iure civili perdunt; adoptivi vero emancipati et iure civili perdunt gradum liberorum, et a Praetore non adiuvantur. et recte: naturalia enim iura civilis ratio perimere non potest [I. 15. § 3]; nec quia desinunt sui heredes esse, desinere possunt filii filiaeve aut nepotes neptesve esse: adoptivi vero emancipati extraneorum loco incipiunt esse, quia ius nomenque filii filiaeve quod per adoptionem consecuti sunt alia civili ratione, id est emancipatione perdunt. (§ 12.[2]) Eadem haec observantur et in ea bonorum possessione quam contra tabulas testamenti parentis liberis praeteritis, id est neque heredibus institutis, neque ut oportet exheredatis, Praetor pollicetur. nam eos quidem qui in potestate parentis mortis tempore fuerunt et emancipatos vocat Praetor ad eam bonorum possessionem; eos vero qui in adoptiva familia fuerunt per hoc tempus quo naturalis parens moreretur repellit. item adoptivos liberos emancipatos ab adoptivo patre, sicut ab intestato, ita longe minus contra tabulas testamenti ad bona

1) cf. Inst. II. 13. § 4. fr. 6. § 4. fr. 9. D. de B. P. c. t.

2) cf. fr. 1. pr. § 1. D. de B. P. c. t.

eius admittit, quia desinunt in liberorum numero esse. (§ 13.) Admonendi tamen sumus eos qui in adoptiva familia sunt, quive [al. *qui*] post mortem naturalis parentis ab adoptivo patre emancipati fuerint, intestato parente naturali mortuo, licet ea parte edicti qua liberi ad bonorum possessionem vocantur non admittantur, alia tamen parte vocari, id est qua cognati[1] defuncti vocantur. ex qua parte ita admittuntur, si neque sui heredes liberi, neque emancipati obstent, neque agnatus quidem ullus interveniat: ante enim Praetor liberos vocat tam suos heredes quam emancipatos, deinde legitimos heredes, deinde proximos cognatos. (§ 14.) Sed ea omnia antiquitati quidem placuerunt: aliquam autem emendationem a nostra constitutione acceperunt quam super his personis posuimus[2] quae a patribus suis naturalibus in adoptionem aliis dantur. Invenimus etenim nonnullos casus in quibus filii et naturalium parentum successionem propter adoptionem amittebant, et adoptione facile per emancipationem soluta, ad neutrius patris successionem vocabantur. Hoc solito more corrigentes, constitutionem scripsimus per quam definivimus, quando parens naturalis filium suum adoptandum alii dederit, integra omnia iura ita servari, atque si in patris naturalis potestate permansisset, nec penitus adoptio fuerit subsecuta; nisi in hoc tantummodo casu, ut possit ab intestato ad patris adoptivi venire successionem. testamento autem ab eo facto, neque iure civili neque praetorio aliquid ex hereditate eius persequi potest, neque contra tabulas bonorum possessione agnita, neque inofficiosi querela instituta, cum nec necessitas patri adoptivo imponitur vel heredem eum instituere vel exheredatum facere, utpote nullo naturali vinculo copulatum. neque si ex Sabiniano senatusconsulto ex tribus maribus[3] fuerit adoptatus: nam et in huiusmodi casu neque quarta ei servatur, nec ulla actio ad eius persecutionem ei competit. nostra autem constitutione exceptus est is quem parens naturalis adoptandum susceperit: utroque enim iure, tam naturali quam legitimo, in hanc personam concurrente, pristina iura tali adoptione [al. *adoptioni*] servavimus, quemadmodum si paterfamilias sese dederit arrogandum. quae specialiter et singillatim ex praefatae constitutionis tenore[4] possunt colligi.

§ 15. Item vetustas, ex masculis progenitos plus diligens, solos nepotes vel neptes qui quaeve ex virili sexu descendunt ad suorum vocabat suc-

1. fr. 1. § 4. fr. 2. 5. D. Unde cognati. 1. pr. D. Quis ordo in poss.

2. c. 10. C. de adopt.

3. c. 66. § 2. C. de decurionibus. Theophil. h. l.

4. Inst. I. 11. § 2.

cessionem, et iuri [al. *iure*] agnatorum eos anteponebat; nepotes autem qui ex filiabus nati sunt et pronepotes ex neptibus cognatorum loco numerans, post agnatorum lineam eos vocabat, tam in avi vel proavi materni quam in aviae vel proaviae, sive paternae sive maternae, successionem. Divi autem Principes[1] non passi sunt talem contra naturam iniuriam sine competenti emendatione relinquere: sed cum nepotis et pronepotis nomen commune est utrisque qui tam ex masculis quam ex feminis descendunt, ideo eundem gradum et ordinem successionis eis donaverunt; sed ut aliquid amplius sit eis qui non solum naturae, sed etiam veteris iuris suffragio muniuntur, portionem nepotum et neptum vel deinceps, de quibus supra diximus, paulo minuendam esse existimaverunt, ut minus tertiam partem acciperent, quam mater eorum vel avia fuerat acceptura, vel pater eorum, vel avus paternus sive maternus, quando femina mortua sit cuius de hereditate agitur, hisque, licet soli sint, adeuntibus, agnatos minime vocabant. et quemadmodum lex duodecim tabularum, filio mortuo, nepotes vel neptes, pronepotes vel proneptes in locum patris sui ad successionem avi vocat: ita et principalis dispositio in locum matris suae vel aviae eos cum iam designata partis tertiae deminutione vocat. (§ 16.) Sed nos, cum adhuc dubitatio manebat inter agnatos et memoratos nepotes, partem quartam defuncti substantiae agnatis sibi vindicantibus ex cuiusdam [al. *eiusdem*] constitutionis[2] auctoritate: memoratam quidem constitutionem a nostro codice segregavimus, neque inseri eam ex Theodosiano codice in eo concessimus. nostra autem constitutione[3] promulgata, toti iuri eius derogatum est; et sanximus talibus nepotibus ex filia vel pronepotibus ex nepte et deinceps superstitibus agnatos nullam partem mortui successionis sibi vindicare, ne hi qui ex transversa linea veniunt potiores his habeantur qui recto iure descendunt. quam constitutionem nostram obtinere secundum sui vigorem et tempora et nunc sancimus: ita tamen, ut quemadmodum inter filios et nepotes ex filio antiquitas statuit, non in capita, sed in stirpes dividi hereditatem, similiter nos inter filios et nepotes ex filia distributionem fieri iubemus, vel inter omnes nepotes et neptes et alias deinceps personas, ut utraque progenies matris suae vel patris, aviae vel avi portionem sine ulla deminutione consequantur, ut si forte unus vel duo ex una parte, ex altera tres aut quatuor

1) Val. Theod. c. 9. C. de suis et legit.

2) erat Theod C. V. 1. c. 4. = c. 9. C. cit.

3) est c. 12. C. de suis et legit.

extent, unus aut duo dimidiam, alteri tres aut quatuor alteram dimidiam hereditatis habeant.

Si nul*lus* *sit* suo-
redum, tunc here-
ertinet ex eadem
u tabularum ad *ad-*
(§ 10.*) *Vocantur*
adgnati qui legitima cognatione
sunt: legitima autem cognatio
quae per virilis sexus per-
coniungitur. *itaque eodem pa-*
ti fratre*s* agna*ti* *sibi* *sunt*, *qui*
consanguinei vocantur, nec re-
r an *etiam* *matrem* *eandem*
int.[a] item patruus fratris filio
cem *is illi a*gnatus est. eodem
sunt fratres patrueles *inter se*,
qui ex duobus *fratribus pro-*
ti sunt, quo*s* plerique *etiam*
rinos vocant. *qua ratione*
etiam ad plures
agnationis perve-
oterimus. (§ 11.)
*men omnibus simul agna*tis d*at*
tabularum hereditatem, sed his
c, *cum certum est aliquem in-*
decessisse, *proximo* gradu
(§ 12.) Nec in eo iure succes-
:[b] *ideoque si a*gnatus proximus here-
omiserit, *vel antequam adierit*, de-
t, sequentibus nihil iuris ex *lege com-*
§ 13.) Ideo autem non mortis tempore
oximus sit requirimus, *sed eo* tem-
uo certum fuerit aliquem intestatum
isse, *quia si quis testamento f*acto
erit, melius e*sse* visum est tunc ex
uiri proximum, cum certum esse coe-
neminem ex eo testamento fore he-

Tit. II. DE LEGITIMA AGNATORUM SUCCESSIONE.

Si nemo suus heres, vel eorum quos inter suos heredes Praetor vel constitutiones vocant, extat, et qui successionem quoquo modo amplectatur: tunc ex lege duodecim tabularum ad agnatum proximum hereditas pertinet. (§ 1.) Sunt autem agnati, ut primo quoque libro [I. 15. § 1] tradidimus, cognati per virilis sexus personas cognatione iuncti, quasi a patre cognati. itaque eodem patre nati fratres agnati sibi sunt, qui et consanguinei vocantur, nec requiritur an etiam eandem matrem habuerint. item patruus fratris filio et invicem is illi agnatus est. eodem numero sunt fratres patrueles, id est qui ex duobus fratribus procreati sunt, qui etiam consobrini vocantur [III. 6. § 4]. qua ratione etiam ad plures gradus agnationis pervenire poterimus. Hi quoque qui post mortem patris nascuntur iura consanguinitatis nanciscuntur.[c] (§ 2.) Non tamen omnibus simul agnatis dat lex hereditatem, sed his qui tunc proximiore gradu sunt, cum certum esse coeperit aliquem intestatum decessisse. Per adoptionem quoque agnationis ius consistit, veluti inter filios naturales, et eos quos pater eorum adoptavit (nec dubium est quin proprie [al. *improprie*[d]] consanguinei appellentur); item si quis ex ceteris agnatis, veluti frater, aut patruus, aut denique is qui longiore gradu est, aliquem adoptaverit, agnatos [al. *agnatus*] inter suos esse non dubitatur.[e]

---

§§ 10—17. suppletae ex Collat. XVI. 2. et Inst. De re ipsa vid. Gai I. 156. XVI. §. 1. 3—6. Paul. S. R. IV 8. § 13—24. Ulp. fr. 195. § 1. D. de 50. 16.) fr. 1. § 9 sqq. fr. 2. D. de suis et leg. (38. 16.) Paul. fr. 7. pr. ap. minut. (4. 5.) De iure novissimo vid. tit. IX. in fine.

cf. Ulp. libro II. Instit.: *Post suos ab intestato legitimi admittuntur primum tinei. Ii sunt frater et soror qui in eiusdem potestate patris fuerunt, et si ex matribus nati sunt. Consanguineos et adoptio facit et adrogatio et causae pro- in manum conventio.* (Collatio XVI. c. 6.)

cf. Gai III. 22. Ulp. XXVI. 5. Inst. III. 2. § 7. III. 4. § 4. Paul. S. R. 23. 26. Marc. fr. 9. D. de suis et legit. (38. 16.)

cf. fr. 6. D. Unde legitimi (38. 7.). d) cf. fr. 23. 44. D. de adopt. (1. 7.)

cf. Ulp. fr. 2. § 3. cit. D. de suis. (38. 16.)

§ 14. Quod ad feminas tamen attinet, in hoc iure aliu*d* in ipsarum hereditatibus capiendis placuit, aliu*d* in ceterorum bonis ab his capiendis. nam feminarum *hereditat*es *per*inde ad nos a*g*nationis iure redeunt atque masculorum: nostrae vero hereditates ad feminas ultra consanguineorum gradum non pertinent. itaque soror fratri sororive legitima heres est; amita vero et fra*tris* filia legitima heres esse *non potest. sororis autem nobis loco est e*tiam mater aut noverca quae *per in ma*num conventionem aput patrem nostrum iura filiae con*secu*ta est.

§ 3. Ceterum inter masculos quidem agnationis iure hereditas etiam longissimo gradu ultro citroque capitur. Quod ad feminas vero, ita placebat, ut ipsae consanguinitatis iure tantum capiant hereditatem, si sorores sint, ulterius non capiant; masculi vero ad earum hereditates, etiamsi longissimo gradu sint, admittantur., qua de causa fratris tui aut patrui tui filiae, vel amitae tuae hereditas ad te pertinet, tua vero ad illas non pertinebat. quod ideo ita constitutum erat, quia commodius videbatur ita iura constitui, ut plerumque hereditates ad masculos confluerent. sed quia sane iniquum erat in universum eas quasi extraneas repelli, Praetor eas ad bonorum possessionem admittit ea parte qua proximitatis nomine bonorum possessionem pollicetur; ex qua parte ita scilicet admittuntur, si neque agnatus ullus nec proximior cognatus interveniat. Et haec quidem lex duodecim tabularum nullo modo introduxit, sed simplicitatem legibus amicam amplexa, simili modo omnes agnatos, sive masculos sive feminas, cuiuscumque gradus, ad similitudinem suorum invicem ad successionem vocabat; media autem iurisprudentia, quae erat lege quidem duodecim tabularum iunior, imperiali autem dispositione anterior, subtilitate quadam excogitata praefatam differentiam inducebat, et penitus eas a successione agnatorum repellebat, omni alia successione incognita, donec Praetores[1] paulatim asperitatem iuris civilis corrigentes, sive quod deest adimplentes, humano proposito alium ordinem suis edictis addiderunt, et cognationis linea proximitatis nomine introducta per bonorum possessionem eas adiuvabant, et pollicebantur his bonorum possessionem quae unde cognati appellatur. nos vero,[2] legem duodecim tabularum sequentes et eius vestigia in hac parte conservantes, laudamus quidem Praetores suae humanitatis, non tamen eos in plenum causae mederi invenimus: quare etenim, uno eodemque gradu naturali concurrente, et agnationis titulis tam in masculis quam in feminis aequa lance constitutis, masculis quidem dabatur ad successionem venire omnium agnatorum, ex agnatis autem mulieribus nullis penitus, nisi soli sorori, ad agnatorum successionem patebat aditus? ideo in plenum omnia reducentes et ad ius

1) cf. Inst. III. 5. et Gai eod. infra.

2) c. 14. 15. pr. § 2 C. de legit. hered.

C. cit. de legit. her.

duodecim tabularum eandem dispositionem exaequantes, nostra constitutione[3] sanximus omnes legitimas personas, id est per virilem sexum descendentes, sive masculini sive feminini generis sunt, simili modo ad iura successionis legitimae ab intestato vocari secundum gradus sui praerogativam: nec ideo excludendas, quia consanguinitatis iura sicuti germanae non habent.

5. Si ei qui defunctus erit *sit* et alterius fratris filius, sicut perioribus [§ 11.] intellegitur, prior est, quia gradu praeced alia facta est iuris interpreinter suos heredes. (§ 16.) i defuncti nullus frater extet, int liberi fratrum, ad omnes hereditas pertinet: sed quaeest, si dispari forte numero ti, ut ex uno unus vel duo, ex tres vel quattuor, utrum in dividenda sit hereditas, sicer suos heredes iuris est [§ 8] ius in capita. iam*dudum* taplacuit in capita dividendam hereditatem. itaque quotquot ab utraque parte personae, portiones hereditas dividea ut singuli singulas portioant.

pr. § 2. 4. D. de suis et leg. . § 5 sqq. Unde cognati.

§ 4. Hoc etiam addendum nostrae constitutioni existimavimus, ut transferatur unus tantummodo gradus a iure cognationis in legitimam successionem, ut non solum fratris filius et filia, secundum quod iam definivimus, ad successionem patrui sui vocentur, sed etiam germanae consanguineae vel sororis uterinae filius et filia soli, et non deinceps personae una cum his ad iura avunculi sui perveniant, et mortuo eo qui patruus quidem est fratris sui filiis, avunculus autem sororis suae soboli, simili modo ab utroque latere succedant, tamquam si omnes ex masculis descendentes legitimo iure veniant, scilicet ubi frater et soror superstites non sunt. his etenim personis praecedentibus, et successionem admittentibus, ceteri gradus remanent penitus semoti, videlicet hereditate non ad stirpes, sed in capita dividenda. (§ 5.[1]) Si plures sint gradus agnatorum, aperte lex duodecim tabularum proximum vocat: itaque si verbi gratia sit frater defuncti, et alterius fratris filius, aut patruus, frater potior habetur. et quamvis singulari numero usa lex proximum vocet: tamen dubium non est, quin et si plures sint eiusdem gradus, omnes admittantur: nam et proprie proximus ex pluribus gradibus intellegitur, et tamen dubium non est quin, licet unus sit gradus agnatorum, pertineat ad eos hereditas. (§ 6.[2]) Proximus autem, si quidem nullo testamento facto quisque decesserit, per hoc tempus requiritur quo mortuus est is cuius de hereditate quaeritur. quodsi facto testamento quisquam decesserit, per hoc tempus requiritur quo certum esse coeperit nullum ex testamento heredem exstaturum: tunc enim proprie quisque intellegitur intestatus decessisse. quod quidem aliquando longo tempore declaratur: in quo spatio temporis saepe accidit, ut proximiore mortuo proximus esse incipiat, qui moriente testatore non erat

III. 13. fr. 2. § 6. D. de legit.
I. II. 13. supra.

proximus. (§ 7.[1]) Placebat autem in eo genere percipiendarum hereditatum successionem non esse, id est ut, quamvis proximus qui secundum ea quae diximus vocatur ad hereditatem, aut spreverit hereditatem, aut antequam adeat decesserit, nihilo magis legitimo iure sequentes admittuntur. quod iterum Praetores, imperfecto iure corrigentes, non in totum sine adminiculo relinquebant, sed ex cognatorum ordine eos vocabant, utpote agnationis iure eis recluso. sed nos nihil deesse perfectissimo iuri cupientes, nostra constitutione[2] sanximus, quam de iure patronatus humanitate suggerente protulimus, successionem in agnatorum hereditatibus non esse eis denegandam, cum satis absurdum erat, quod cognatis a Praetore apertum est, hoc agnatis esse reclusum, maxime cum in onere quidem tutelarum et primo gradu deficiente sequens succedit, et quod in onere obtinebat, non erat in lucro permissum.

§ 8.[3] Ad legitimam successionem nihilominus vocatur etiam parens qui contracta fiducia filium vel filiam, nepotem vel neptem, ac deinceps emancipat. quod ex nostra constitutione omnimodo inducitur, ut emancipationes liberorum semper videantur contracta fiducia fieri; cum apud antiquos non aliter hoc obtinebat, nisi specialiter contracta fiducia parens manumisisset.

1) cf. Gai III. 12. et citt.

2) c. 4. (restit.) § 20 (?) C. de bonis libert.

3) Gai I. 132 sqq. c. 6. C. de emancip.

§ 17. Si nullus agnatus sit, eadem lex XII tabularum gentiles ad hereditatem vocat. qui sint autem gentiles, primo commentario* rettulimus. et cum illic admonuerimus totum gentilicium ius in desuetudinem abisse, supervacuum est hoc quoque loco de ea re curiosius tractare.

Tit. III. DE SENATUSCONSULTO TERTULLIANO.[4]

[5]Lex duodecim tabularum ita stricto iure utebatur, et praeponebat masculorum progeniem, et eos qui per feminini sexus necessitudinem sibi iunguntur adeo expellebat, ut ne quidem inter matrem et filium filiamve ultro citroque heredi-

4) cf. Paul. S. R. IV. 9.

5) cf. Gai III. § 18. sqq. infra. - Gai fr. 13. D. de suis et leg.

---

*) cf. Gai I. 164. not. (p. CXIVa Cod. Ver., quae tamen legi non potest). Ulp. in Collat. XVI 4. § 2.: *Si agnatus defuncti non sit, eadem lex duodecim tabularum gentiles ad hereditatem vocat his verbis: Si agnatus nec escit, gentiles familiam habento. Nunc nec gentilicia iura in usu sunt* (Ulp. libro singulari sub tit. de legitimis hered.) — Paul. S. R. III. 8. § 3. — Cic. Topic. c. 6: *Gentiles sunt, qui inter se eodem nomine sunt. Non est satis. Qui ab ingenuis oriundi sunt. Ne id quidem satis est. Quorum maiorum nemo servitutem servivit. Abest etiam nunc: Qui capite non sunt deminuti. Hoc fortasse satis est.* Paul. Diac. ex Festo (Muell. pag. 94): *Gentilis dicitur et ex eodem genere natus, et is qui simili nomine appellatur, ut ait Cincius: „Gentiles mihi sunt qui meo nomine appellantur.“*

tatis capiendae ius daret, nisi quod Praetores ex proximitate cognatorum eas personas ad successionem, bonorum possessione unde cognati accommodata, vocabant. (§ 1.[1]) Sed hae iuris angustiae postea emendatae sunt. Et primus quidem divus Claudius matri ad solatium liberorum amissorum legitimam eorum detulit hereditatem. (§ 2.[2]) Postea autem senatusconsulto Tertulliano quod divi Hadriani temporibus factum est plenissime de tristi successione matri, non etiam aviae, deferenda cautum est: ut mater ingenua trium liberorum ius habens, libertina quatuor, ad bona filiorum filiarumve admittatur intestatotorum mortuorum, licet in potestate parentis est, ut scilicet, cum alieno iuri subiecta est, iussu eius adeat cuius iuri subiecta est. (§ 3.[3]) Praeferuntur autem matri liberi defuncti, qui sui sunt quive suorum loco, sive primi gradus sive ulterioris. sed et filiae suae mortuae filius vel filia opponitur ex constitutionibus[4] matri defunctae, id est aviae suae. pater quoque utriusque, non etiam avus vel proavus, matri anteponitur, scilicet cum inter eos solos de hereditate agitur.[5] frater autem consanguineus tam filii quam filiae excludebat matrem; soror autem consanguinea pariter cum matre admittebatur: sed si fuerat frater et soror consanguinei, et mater liberis honorata, frater quidem matrem excludebat, communis autem erat hereditas ex aequis partibus fratri et sorori. (§ 4.[6]) Sed nos constitutione quam in codice nostro nomine decorato posuimus matri subveniendum esse existimavimus, respicientes ad naturam et puerperium et periculum et saepe mortem ex hoc casu matribus illatam. ideoque impium esse credidimus casum fortuitum in eius admitti detrimentum: si enim ingenua ter, vel libertina quater non peperit, immerito defraudabatur successione suorum liberorum: quid enim peccavit, si non plures, sed paucos peperit? Et dedimus ius legitimum plenum matribus, sive ingenuis sive libertinis, etsi non ter enixae fuerint vel quater, sed eum tantum vel eam qui quaeve morte intercepti sunt, ut et sic vocentur in liberorum suorum legitimam successionem. (§ 5.[7]) Sed cum antea constitutiones, iura legitima perscrutantes, partim matrem adiuvabant, partim eam praegravabant, et non in solidum eam vocabant, sed in quibusdam casibus, tertiam partem ei abstrahentes, certis legitimis dabant personis, in aliis autem contrarium faciebant; nobis[8] visum est recta et

cf. Inst. I. 11. § 10. Sueton. Claud. c. 19.

f. Ulp. XXVI. 8.

5. fr. 2. § 6. D. ad SC. Trebell.

5. C. eod. c. 4. VI. 57. c. 11. . 55.

2. § 16 sqq. 7. D. eod.

c. 2. C. de iure liber.

eod. C. V. 1. c. 1—3. 7. 8.

7. C. ad SC. Tertull.

simplici via matrem omnibus legitimis personis anteponi, et sine ulla deminutione filiorum suorum successionem accipere, excepta fratris et sororis persona, sive consanguinei sint sive sola cognationis iura habentes, ut quemadmodum eam toto alio ordini legitimo praeposuimus, ita omnes fratres et sorores, sive legitimi sint sive non, ad capiendas hereditates simul vocemus, ita tamen, ut si quidem solae sorores agnatae vel cognatae, et mater defuncti vel defunctae supersint, dimidiam quidem mater, alteram vero dimidiam partem omnes sorores habeant, si vero matre superstite et fratre vel fratribus solis, vel etiam cum sororibus, sive legitima sive sola cognationis iura habentibus, intestatus quis vel intestata moriatur, in capita distribuatur eius hereditas.

§ 6.[1] Sed quemadmodum nos matribus prospeximus, ita eas oportet suae soboli consulere: scituris eis, quod si tutores liberis non petierint, vel in locum remoti vel excusati intra annum petere neglexerint, ab eorum impuberum morientium successione merito repellentur.

§ 7.[2] Licet autem vulgo quaesitus sit filius filiave, potest ad bona eius mater ex Tertulliano senatusconsulto admitti.

Tit. IV. DE SENATUSCONSULTO ORPHITIANO.

Per contrarium autem, ut liberi ad bona matrum intestatarum admittantur, senatusconsulto Orphitiano[3] Orphito et Rufo Consulibus effectum est, quod latum est divi Marci temporibus. et data est tam filio quam filiae legitima hereditas, etiamsi alieno iuri subiecti sunt; et praeferuntur et consanguineis et agnatis defunctae matris. (§ 1.[4]) Sed cum ex hoc senatusconsulto nepotes ad aviae successionem legitimo iure non vocabantur, postea hoc constitutionibus principalibus emendatum est, ut ad similitudinem filiorum filiarumque et nepotes et neptes vocentur. (§ 2.[5]) Sciendum est autem huiusmodi successiones quae a Tertulliano et Orphitiano deferuntur capitis deminutione non perimi, propter illam regulam qua novae hereditates legitimae capitis deminutione non pereunt, sed illae solae quae ex lege duodecim tabularum deferuntur. (§ 3.[6]) Novissime sciendum est etiam illos liberos qui vulgo quaesiti sunt ad matris hereditatem ex hoc senatusconsulto admitti.

§ 4.[7] Si ex pluribus legitimis heredibus quidam omiserint hereditatem, vel morte vel alia causa

1) fr. 2. § 2. D. qui pet. tutores.

2) fr. 1. § 2. fr. 2. § 1. D. ad SC. Tertull.

3) cf. Ulp. XXVI. 7. Paul. S. R. IV. 10. fr. 1. § 9. fr. 6. § 1. D. ad SC. Tert. fr. 1. § 9. Unde cognati.

4) c. 9. C. de suis et legit.

5) cfr. 1. § 8. D. ad SC. Tert. fr. 11. D. de suis et legit. fr. 7. pr. D. de cap. minut.

6) cf. Inst. III. 3. § 7.

7) ex Marc. fr. 9. D. de suis et leg.

impediti fuerint, quo minus adeant: reliquis qui adierint accrescit illorum portio, et licet ante decesserint qui adierint, ad heredes tamen eorum pertinet.

Hactenus lege XII tabularum finitae sunt[a] rum hereditates: quod ius quemadmo- ictum fuerit,[b] palam est intellegere. itatim enim emancipati liberi nullum ius tatem parentis ex ea lege habent, cum sui heredes esse. (§ 20.) Idem iuris deo liberi non sint in potestate patris, cum eo civitate Romana donati, nec ab re in potestatem redacti [I. 94] fuerint. Item agnati capite diminuti non admit- c ea lege ad hereditatem, quia nomen is capitis deminutione [I. 158] perimitur. tem proximo agnato non adeunte here- nihilo magis sequens iure legitimo [III. 12] r. (§ 23.) Item feminae agnat*ae* quae- consanguineorum gradum excedunt, ni- ex lege [III. 14] habent. (§ 24.) Similiter ittuntur cognati qui per feminini sexus necessitudine iunguntur; adeo quidem, ter matrem et filium filiamve ultro citro- ditatis capiendae ius conpetat,[c] praeter per in manum conventionem consangui- ra inter eos constiterint.

Sed hae iuris iniquitates edicto Praetoris[d] ae sunt. (§ 26.) nam *liberos* ii legitimo iure deficiuntur vo- reditatem [Inst. III. 1. § 9] proin- in potestate parentum mortis fuissent, sive soli sint sive i heredes, id est qui in pote- ris fuerunt, concurrant. (§ 27.) s autem capite deminutos non gradu post suos heredes vo- st non eo gradu vocat quo per ocarentur, si capite minuti non ed tertio, proximitatis nomine:

Tit. V. DE SUCCESSIONE COGNATORUM.

Post suos heredes eosque quos inter suos heredes Praetor et constitutiones vocant et post legitimos (quo numero sunt agnati et hi[e] quos in locum agnatorum tam supradicta senatusconsulta quam nostra erexit constitutio) proximos cognatos Praetor vocat. (§ 1.) Qua parte naturalis cognatio spectatur. Nam agnati capite deminuti, quique ex his progeniti sunt, ex lege duodecim tabularum inter legitimos non habentur,

---

ccedunt libertorum legitimae successiones, cf. Ulp. XXVII.
e his iniquitatibus iuris civilis Iustinianus agit III. 3. pr. III. 1. § 9. . § 1.
ulla SCti Orfitiani et Tertulliani h. l. mentio fit (cf. Ulp. XXVI. 7. 8.). D. ad SC. Trebell. Florentinus codex quidem inscriptionem habet: Ga- o singulari ad SC. Orfitianum: sed ex Pauli libro sing. ad h. SC. umptus esse videtur. Eadem ratio est inscriptionis Florentinae in fr. 8. Gaius libro singulari ad SC. Tertullianum.
. ad integrum articulum Ulp. XXVIII. § 8—13. Inst. III. 9. § 3.
ıst. III. tit. 3. 4. et tit. 2. § 4. (c. 15. C. de legit. hered. 6. 58.)

licet enim capitis deminutione ius legitimum perdiderint, certe cognationis iura retinent [I. 158]. itaque si quis alius sit qui integrum ius agnationis habebit, is potior erit, etiam si longiore gradu fuerit. (§ 28.) Idem iuris est, ut quidam putant, in eius agnati persona, qui proximo agnato omittente hereditatem, nihilo magis iure legitimo admittitur. sed sunt qui putant hunc eodem gradu a Praetore vocari [Inst. III. 2. § 7], quo etiam per legem agnatis hereditas datur. (§ 29.) Feminae certe agnatae quae consanguineorum gradum excedunt tertio gradu vocantur [Inst. III. 2. § 3], id est si neque suus heres neque agnatus ullus erit. (§ 30.) Eodem gradu vocantur etiam eae personae quae per feminini sexus personas copulatae sunt. (§ 31.) Liberi quoque qui in adoptiva familia sunt ad naturalium parentum hereditatem hoc eodem gradu vocantur.[d]

1) cfr. 4. 8. D. Unde cognati.

2) cfr. 1. § 3. fr. 9. D. eod.

sed a Praetore tertio or(cantur,[a] exceptis solis tanl fratre et sorore emancipa etiam liberis eorum, quos stasiana[b] cum fratribus in ris constitutis vocat quiden gitimam fratris hereditatem roris, non aequis tamen sed cum aliqua deminutioı facile est ex ipsius const verbis colligere, aliis vel tis inferioris gradus, lice deminutionem passi non s men eos anteponit, et pro cognatis. (§ 2.) Hos etiam qu minini sexus personas e) verso cognatione iunguntur gradu, proximitatis nomine tor ad successionem vocat. Liberi quoque qui in adoptiv sunt ad naturalium parentum h tem hoc eodem gradu vocantu Vulgo quaesitos nullum habere agnatum stum est, cum agnatio a patre, cognat matre; hi autem nullum patrem habere guntur [I. 10. § 12]. eadem ratione nec quidem possunt videri consanguinei ess consanguinitatis ius species est agnation tum igitur cognati sunt sibi, sicut et m *ex matre*, vel simil.] cognatis. Itaque omni ea parte competit bonorum possessio qu mitatis nomine cognati vocantur. (§ 5 loco et illud necessario admonendi sumus tionis quidem iure admitti aliquem ad here etsi decimo gradu sit, sive de lege duod bularum quaeramus, sive de edicto quo legitimis heredibus daturum se bonorum sionem pollicetur. proximitatis vero non solis Praetor promittit bonorum posses qui usque ad sextum gradum cognationi et ex septimo a sobrino sobrinaque nato n

§ 32.* Quos autem Praetor vocat ad hereditatem, hi heredes ipso quidem iure non *fiunt*.

---

*) Ex his, quae in §§ 32—38. sequuntur et similibus Iustinianus tit Bonorum Possessionibus (III. 9. infra) composuit, in cuius § 2. Nostri §

a) cf. fr. 3. 5. D. Unde cognati (38. 8.) Inst. III. 6. § 12.

b) quae hodie non extat; sed mentio eius fit in Anast. c. 4. V. 30 c. 13. VI. 58.

c) cfr. 2. D. Unde cognati (38. 8.)

d) cf. Inst. III. 1. § 13. Gai II. 136.

nam Praetor heredes facere non p*otest: per legem enim tantum vel similem iuris* con*stitutionem* h*eredes fiunt, veluti* per *senatusconsultum et* con*stitutio*nem p*rincipalem:* sed *eis si quidem* Praetor d*et bonorum* p*ossessionem*, *l*oco heredum *constituuntur*.

§ 33. A*dhuc autem* alios *etiam com*pl*u*res *gradus Praetor facit in bonorum possessione danda*, d*um id* ag*it*, n*e quis sine successore moriatur*. de quibus in his commentariis co*piose non agimus ideo*, *quia* * hoc ius t*o*tum propriis c*o*m*mentarii*s *quoque* al*ias explicavimus.* * *Hoc* solum admonuisse sufficit [*desunt lin.* 36.]. ** (§ 34.) — †*item ab* int*estato* heredes suos et agn*atos* ad bonorum possessionem vocat. quibus casibus beneficium eius in eo solo videtur aliquam utilitatem *habere*, *quod* is qui *ita* bonorum possessionem *petit*, interdicto cuius principium est QUORUM BONORUM uti possit. cuius interdicti q*u*ae sit utilitas; suo loco [IV. 144] proponemus. alioquin remota quoque bonorum possessione ad eos hereditas pertinet iure civili.††

§ 35. Ceterum saepe quibusdam ita datur bonorum possessio, ut is cui data sit, *non* optineat hereditatem: quae bonorum possessio dicitur sine re.[a] (§ 36.) *n*am si verbi gratia iure facto testamento heres inst*i*tutus creverit [II. 164] hereditatem, sed bonorum possessionem secundum tabulas testamenti petere noluerit, contentus eo, quod iure civil*i* heres sit, nihilo minus ii qui nullo facto testamento ad intestati bona vocantur possunt petere bonorum possessionem: sed sine re ad eos hereditas pertinet, cum testamento scri-

---

33. usque ad v. *moriatur*, repetuntur. De re ipsa (§ 32) vid. Inst. IV. 12. pr. Ulp. XXVIII. 12. Gai III. 80. IV. 34. 111. fr. 1. 2. D. de B. P. (37. 1.) Tit. D. de possessoria H. P. (5. 5.)

*) ita fere haec ad sensum expleri possunt, cf. III. 54. — An in Commentariis ad ed. Urbicum?

**) Cod. Ver. pagina CXXI b. quae incipit initio §i 32. med. verbo Prae||tor, maximam partem legi non potest. Versus 1—10. tamen (§§ 32. 33.) suppleri possunt ex Instit. In seqq. legere licet: lin. 12: *tabulis* — — — — *hereditatem;* lin. 15: *lege;* lin. 23: *post eam vocat* — — — — — — — — — *u*||*xorem.* In pag. CXXVI a. quae sequitur omnes ductus incerti sunt. Satis certum tamen est Nostrum egisse de variis ordinibus bonorum possessionis (Ulp. Tit. XXVIII.), et primum quidem de iis qui instituti sunt *corrigendi* et *supplendi* iuris civilis causa: postea ad illos casus transiisse videtur in quibus *adiuvandi* iuris civilis causa B. P. datur, ad quos pertinet § 34.

†) ita ex Inst. III. 9. § 1., ubi haec verba antecedunt: *Aliquando tamen neque emendandi neque impugnandi veteris iuris, sed magis confirmandi gratia pollicetur bonorum possessionem. Nam illis quoque qui recte facto testamento heredes instituti sunt dat secundum tabulas bonorum possessionem: item ab intestato suos heredes* rel. —

††) in Cod. sequitur spatium vacuum.

a) cf. Gai II. 148. Ulp. XXVIII. 13. XXIII. 6.

ptus heres evincere hereditatem possit. (§ 37.) Idem iuris est, si intestato aliquo mortuo suus heres no*luerit petere bonorum possessionem, contentus* l*egitimo iure.** *nam* et agnato competit quidem bonorum possessio, sed sine re, cum evinci hereditas a*b su*o herede potest. et illud convenienter, si ad agnatum iure civili pertinet hereditas et hic adierit hereditatem, sed *bonorum possessionem* petere noluerit, et si quis ex proximis cognatus petierit, sine re habebit bonorum possessionem propter eandem rationem. (§ 38.) Sunt et alii quidam similes casus, quorum al*iquos* [II. 119. 148. 149.] superiore commentario tradidimus.

Tit. VI. DE GRADIBUS COGNATIONIS.[a]

Hoc loco necessarium est exponere, quemadmodum gradus cognationis numerentur. Qua *in* re [al. *Quare*] inprimis admonendi sumus[1] cognationem aliam supra numerari, aliam infra, aliam ex transverso quae etiam a latere dicitur. superior cognatio est parentum; inferior liberorum; ex transverso fratrum sororumve eorumque qui ex his progenerantur, et convenienter patrui, amitae, avunculi, materterae. et superior quidem et inferior cognatio a primo gradu incipit; at ea quae ex transverso numeratur a secundo. (§ 1.[2]) Primo gradu est supra pater, mater; infra filius, filia. (§ 2.[3]) Secundo supra avus, avia; infra nepos, neptis; ex transverso frater, soror. (§ 3.[4]) Tertio supra proavus, proavia: infra pronepos, proneptis; ex transverso fratris sororisque filius, filia, et convenienter patruus, amita, avunculus, matertera. patruus est patris frater qui Graece πάτρως [al. πατράδελφος, πατρῷος] vocatur; avunculus est matris frater qui apud Graecos proprie μήτρως [al. μητράδελφος, μητρῷος] appellatur: et promiscue θεῖος dicitur. amita est patris soror; matertera vero matris soror: utraque θεία, vel apud quosdam τηθὶς [al. τετθίς] appellatur. (§ 4.[5]) Quarto gradu supra abavus, abavia; infra abnepos, abneptis; ex transverso fratris sororisque nepos, neptis, et convenienter patruus magnus, amita magna, id est avi frater et soror, item avunculus magnus, matertera magna, id est aviae frater et soror;[b]

1) e Gai fr. 1. pr. § 1. D. de gradib.
2) e Gai fr. 1. § 3. eod.
3) e Gai fr. 1. § 4. eod.
4) partim ex fr. 1. § 5. eod.
5) partim ex fr. 1. § 6. eod.

*) ita ex coniect. Hollwegii.
a) de gradibus cf. Paul. S. R. IV. 11. fr. 1—3. fr. 9. 10. D. de gradibus (38. 10.)
b) sequuntur in Dig. fr. 1. § 6. cit. haec: *item fratres patrueles, sorores patrueles, id est qui quaeve ex duobus fratribus progenerantur; item consobrini, consobri-*

consobrinus, consobrina, id est qui quaeve ex fratribus aut sororibus progenerantur. sed quidam recte consobrinos eos proprie putant dici qui ex duabus sororibus progenerantur, quasi consororinos; eos vero qui ex duobus fratribus progenerantur proprie fratres patrueles vocari (si autem ex duobus fratribus filiae nascantur, sorores patrueles appellantur); at eos qui ex fratre et sorore propagantur amitinos proprie dici (amitae tuae [*putant*] filii consobrinum te
'r. 1. § 7 eod. appellant, tu illos amitinos.) (§ 5.[1]) Quinto supra atavus, atavia; infra adnepos, adneptis; ex transverso fratris sororisque pronepos, proneptis, et convenienter propatruus, proamita, id est proavi frater et soror; proavunculus, promatertera, id est proaviae frater et soror; item fratris patruelis, sororis patruelis, consobrini consobrinae, amitini amitinae filius filia, propior sobrinus [al. *proprior* s. vel *propius sobrino*] sobrina (hi sunt patrui magni, amitae magnae, avunculi magni, materterae magnae filius filia).
fr. 3. pr. eod. (§ 6.[2]) Sexto gradu sunt supra tritavus, tritavia; infra trinepos, trineptis; ex transverso fratris sororisque abnepos, abneptis; et convenienter abpatruus, abamita, id est abavi frater et soror, abavunculus, abmatertera, id est abaviae frater et soror; item sobrini sobrinaeque, id est qui quaeve ex fratribus vel sororibus patruelibus vel conso-
3. § 1. fr. 10. § 9. D. eod. brinis vel amitinis progenerantur. (§ 7.[3]) Hactenus ostendisse sufficiet, quemadmodum gradus cognationis numerentur. namque ex his palam est intellegere, quemadmodum ulterius quoque gradus numerare debemus: quippe semper generata quaeque persona gradum adiiciat, ut longe facilius sit respondere quoto quisque gradu sit, quam propria cognationis appellatione quemquam denotare. (§ 8.) Agnationis quoque gradus[a] eodem modo numerantur. (§ 9.) Sed cum magis veritas oculata fide quam per aures animis hominum infigitur, ideo necessarium duximus, post narrationem graduum, etiam eos praesenti libro inscribi, quatenus possint et auribus et ex inspectione adolescentes perfectissimam gra-

---

id est qui quaeve ex duabus sororibus nascuntur, quasi consororini; item amitinae, id est qui quaeve ex fratre et sorore propagantur; sed fere vulgus omnes mmuni appellatione consobrinos vocat.

Schema ad solas agnationes pertinens, Theodosiano Codici adscriptum, ex [eineccius Antiqq. Rom. III. 6. § 4. (emendavit Haubold.)

de variis huius delineationis modis in codicibus mscr. et editionibus vid. ›ri C. I. civilis Tom. I. pag. 452—454.

duum doctrinam adipisci.[b] [*Schema genealogicum in pagina* 165. *adversa.*]

§ 10.* Illud certum est ad serviles cognationes illam partem edicti qua proximitatis nomine bonorum possessio promittitur non pertinere: nam nec ulla antiqua lege talis cognatio computabatur.[1] Sed nostra constitutione quam pro iure patronatus fecimus (quod ius usque ad nostra tempora satis obscurum atque nube plenum et undique confusum fuerat), et hoc humanitate suggerente concessimus,[2] ut si quis in servili consortio constitutus liberum vel liberos habuerit, sive ex libera sive ex servilis condicionis muliere, vel contra serva mulier ex libero vel servo habuerit liberos cuiuscumque sexus, et ad libertatem his pervenientibus, et hi qui ex servili ventre nati sunt libertatem meruerunt, vel dum mulieres liberae erant, ipsi in servitutem eos habuerunt, et postea ad libertatem pervenerunt, ut hi omnes ad successionem vel patris vel matris veniant, patronatus iure in hac parte sopito: hos enim liberos non solum in suorum parentum successionem, sed etiam alterum in alterius mutuam successionem vocavimus, ex illa lege specialiter eos vocantes, sive soli inveniantur qui in servitute nati et postea manumissi sunt, sive una cum aliis qui post libertatem parentum concepti sunt, sive ex eadem matre vel ex eodem patre, sive ex aliis nuptiis, ad similitudinem eorum qui ex iustis nuptiis procreati sunt.

§ 11. Repetitis itaque omnibus quae iam tradidimus, apparet non semper eos qui parem gradum cognationis obtinent pariter vocari,[3] eoque amplius, nec eum quidem qui proximior sit cognatus semper potiorem esse. cum enim prima causa sit suorum heredum quosque inter suos heredes iam enumeravimus, apparet pronepotem vel abnepotem defuncti potiorem esse quam fratrem aut patrem matremque defuncti, cum alioquin pater quidem et mater, ut supra quoque tradidimus, primum gradum cognationis obtineant, frater vero secundum, pronepos autem tertio gradu sit cognatus, et abnepos quartos nec interest, in potestate morientis fuerit, an non, quod vel emancipatus vel ex emancipato aut ex feminino sexu propagatus est. (§ 12.) amotis quoque suis heredibus quosque inter suos

1) cfr. 1. § 2. D. Unde cognati. fr. 10. § 5. D. de gradibus. Inst. I. 10. § 10. fr. 14. § 2. 3. D. de ritu nupt.

2) c. 4. rest. C. de bonis libert.

3) cf. fr. 1. § 2. D. de gradibus.

*) Omisso in multis mss. stemmate cognationum vacuum spatium extabat h. l., quod errori Librariorum ansam dedisse videtur, quorum multi inde a verbis: *Illud certum est*, novum titulum (*Tit. VII. de servili cognatione*) scribere coeperunt.

				VI. Tritavus.	VI. Tritavia.					
			VI. Abpatruus, abamita.	V. Atavus.	V. Atavia.	VI. Abavunculus, abmatertera.				
		VI. Propatrui, proamitae filius, filia.	V. Propatruus, proamita.	IV. Abavus.	IV. Abavia.	V. Proavunculus, promatertera.	VI. Proavunculi, promaterterae filius, filia.			
	VI. Sobrinus, sobrina.	V. Propior sobrinus, sobrina.	IV. Patruus magnus, amita magna.	III. Proavus.	III. Proavia.	IV. Avunculus magnus, matertera magna.	V. Propior sobrinus, sobrina.	VI. Sobrinus, sobrina.		
. is et pa- ,ami- miti- epos, tis.	V. Fratris et sororis patruelis, amitini, amitinae filius, filia.	IV. Fratres et sorores patruelis, amitinus, amitina.	III. Patruus, amita.	II. Avus.	II. Avia.	III. Avunculus, matertera.	IV. Frater consobrinus, soror consobrina.	V. Fratris consobrini, sororis consobrinae filius, filia.	VI. Fratris consobrini, sororis consobrinae nepos, neptis.	
. tris epos, eptis.	IV. Fratris nepos, neptis.	III. Fratris filius, filia.	II. Frater.	I. Pater.	I. Mater,	II. Soror.	III. Sororis filius, filia.	IV. Sororis nepos, neptis.	V. Sororis pronepos, proneptis.	VI. Sororis abnepos, abneptis.
				I. Filius.	I. Filia.					
				II. Nepos.	II. Neptis.					
				III. Pronepos.	III. Proneptis.					
				IV. Abnepos.	IV. Abneptis.					
				V. Adnepos.	V. Adneptis.					
				VI. Trinepos.	VI. Trineptis.					

heredes vocari diximus, agnatus qui integrum ius agnationis habet, etiamsi longissimo gradu sit, plerumque potior habetur quam proximior cognatus: nam patrui nepos vel pronepos avunculo vel materterae praefertur. totiens igitur dicimus, aut potiorem haberi eum qui proximiorem gradum cognationis obtinet, aut pariter vocari eos qui cognati sunt, quotiens neque suorum heredum iure quique inter suos heredes sunt, neque agnationis iure aliquis praeferri debeat, secundum ea quae tradidimus, exceptis fratre et sorore emancipatis qui ad successionem fratrum vel sororum vocantur, qui etsi capite deminuti sunt, tamen praeferuntur ceteris ulterioris gradus agnatis.

§ 39. Nunc de libertorum bonis[a] videamus. (§ 40.) Olim itaque licebat liberto patronum suum in testamento praeterire: nam ita demum lex XII tabularum ad hereditatem liberti vocabat patr*on*um, si intestatus mortuus esset libertus nullo suo herede *re*licto. itaque intestato quoque mortuo liberto, si is suum heredem reliquerat, nihil in bonis eius patrono iuris erat. et si quidem ex naturalibus liberis aliquem suum heredem reliquisset, nulla videbatur esse querella; si vero vel adoptivus filius filiave, vel uxor quae in manu esset sua heres esse*t*, aperte iniq*u*um erat nihil iuris patrono superesse. (§ 41.) Qua de causa Praetoris edicto[b] haec iuris iniquitas em*e*ndata est. sive enim faciat testamentum libertus, iubetur ita testari, ut patrono suo partem dimidiam bonorum suorum relinquat; et si aut nihil aut minus quam partem dimidiam reliquerit, datur patrono contra tabulas testamenti partis dimidiae honorum possessio. si vero intestatus moriatur, suo herede relicto adoptivo filio, *vel*

Tit. VII. DE SUCCESSIONE LIBERTORUM.

Nunc de libertorum bonis videamus. Olim itaque licebat liberto patronum suum impune testamento praeterire: nam ita demum lex duodecim tabularum ad hereditatem liberti vocabat patronum, si intestatus mortuus esset libertus nullo suo herede relicto. itaque intestato quoque mortuo liberto, si is suum heredem reliquisset, nihil in bonis eius patrono ius [al. *iuris*] erat. et si quidem ex naturalibus liberis aliquem suum heredem reliquisset, nulla videbatur querela; si vero adoptivus filius esset, aperte iniquum erat nihil iuris patrono superesse. (§ 1.) Qua de causa postea Praetoris edicto haec iuris iniquitas emendata est. sive enim faciebat testamentum libertus, iubebatur ita testari, ut patrono partem dimidiam bonorum suorum relinqueret; et si aut nihil aut minus partis dimidiae reliquerat, dabatur patrono contra tabulas testamenti partis dimidiae bonorum possessio. si vero intestatus moriebatur, suo herede relicto filio

a) ad §§ 39—76. cf. „de libertorum successionibus" Ulp. XXVII. „de bonis libertorum" Ulp. XXIX. et fr. 3. pr. D. de suis et legit. (38. 16.) Paul. S. R. III. 2.

b) cf. fr. 1. fr. 3. § 10. D. de bonis libert. (38. 2.) Cic. in Verrem II. 1. 48. § 125.

ıae in manu ipsius esset, vel nuru manu filii eius fuerit, datur aeque adversus hos suos heredes partis bonorum possessio. prosunt aurto ad excludendum patronum naliberi, non solum quos in ; mortis tempore habet, sed nancipati et in adoptionem ıodo aliqua ex parte heredes int, *aut praeteriti contra* ta-ıtamenti bonorum possessio- edicto petierint: nam exhe-llo modo repellunt patronum. 'ostea lege Papia[a] aucta sunt 'onorum quod ad locupletiotos pertinet. Cautum est enim ea ex bonis eius qui sestertiorum ı *centum milium plurisve* patrimo- *liquerit*, et pauciores quam tres habebit, sive is testamento fa- intestato mortuus erit, virilis rono debeatur. itaque cum ium unamve filiam heredem t libertus, perinde pars di- trono debetur, *ac si* sine ullo re moreretur; cum vero *duos* eredes reliquerit, tertia pars ; si tres relinquat, repellitur . [*linea vacua.*]

In bonis libertinarum nullam iniuriam iure patiebantur patroni. cum enim hae norum legitima tutela essent, non aliter testamentum facere poterant quam pa-ıctore [II. 118. 122]. itaque sive auctor ad ıtum faciendum factus *erat, neque tantum, ellet, testamento sibi relictum erat, de se queri ui id a liberta impetrare potuerat. si vero i factus* non erat, *etiam tutius hereditatem us capiebat; nam neque suum heredem liberta t qui* * *posset* patronum a bonis *eius vin-* repellere. (§ 44.) Sed postea lex Pa-quattuor liberorum iure libertinas tutela um liberaret [I. 194], et eo modo *inferret, e patroni tutoris auctoritate testari possent, ut pro numero liberorum quos superstites liberta* ** virilis pars patrono debeatur — ex bonis ae omnia — — — — iuris [2 *lin.*] ad pa-pertinet.

adoptivo, dabatur aeque patrono contra hunc suum heredem partis dimidiae bonorum possessio. prodesse autem liberto solebant ad excludendum patronum naturales liberi, non solum quos in potestate mortis tempore habebat, sed etiam emancipati et in adoptionem dati, si modo ex aliqua parte heredes scripti erant, aut praeteriti contra tabulas bonorum possessionem ex edicto petierant: nam exheredati nullo modo repellebant patronum. (§ 2.) Postea lege Papia adaucta sunt iura patronorum qui locupletiores libertos habebant. Cautum est enim, ut ex bonis eius qui sestertiorum centum millium patrimonium reliquerat, et pauciores quam tres liberos habebat, sive is testamento facto sive intestato mortuus erat, virilis pars patrono debebatur. itaque cum unum filium filiamve heredem reliquerat libertus, perinde pars dimidia patrono debebatur, acsi is sine ullo filio filiave decessisset; cum duos duasve heredes reliquerat, tertia pars debebatur patrono; si tres reliquerat, repellebatur patronus.

---

a ex coniect. Huschkii. **) ita Goeschen, secundum Ulp. XXIX. 3. f. fr. 16. pr. D. de iure patronatus (37. 14.).

§ 45. *Quae* autem diximus de patrono, eadem intellegemus et de *filio patroni*,[a] *item* de *nepote ex filio*, *et de* pronep*ote ex nepote filio nato* pro*gn*ato. (§ 46.*) *Fil*ia vero patro*ni*, i*tem neptis ex filio*, et pron*eptis ex* nepot*e* *f*ilio n*ato prognata*, quamvis ide*m ius habeant*, *quod* *l*ege XII tabularum patron*o* datum est, P*raetor tamen vocat tantum masculini* sex*us* patron*orum* l*i*ber*os*: *sed filia*, *ut contra tabulas* testam*e*nti liber*ti vel* ab *intestato contra filium* adoptivum *vel uxorem nurumve dimidiae par*t*is* bonorum possessionem petat, trium liberorum iure lege Papia consequitur: aliter hoc ius non habet. (§ 47.) Se*d* ut ex bonis libert*ae* *suae* quattuor liberos hab*entis virilis* p*ars ei deberetur*, liberorum *quidem iure no*n *est* con*prehensu*m,** ut quidam putant. se*d* tamen intestata liberta mortua, verba legis Papiae faciunt, ut ei virilis pars debeatur. si vero testamento facto mortua sit liberta, tale ius ei datur, quale datum est *patronae tribus* l*iberis honoratae*, ut pro*in*de *bonorum possess*i*onem habeat*, *quam patronus**** liberique *co*ntra tabulas test*amen*t*i* liberti habent: quamvis parum diligenter ea pars legis scripta sit. (§ 48.) Ex *h*is apparet e*x*traneos heredes patrono*r*um longe remot*um a*b *o*m*ni eo* iure iri,† quod *vel* in *in*testatorum bonis *vel contr*a tab*ul*as testamenti patrono competit.

§ 49. Patronae olim ante legem Papiam hoc solum ius habebant in bonis libertoru*m*, quod etiam patronis *e*x lege XII tabularum datum est. nec *enim* ut contra tabulas te*sta*menti, in *quo* p*raeteritae* eran*t*, vel ab intestato contra filium adoptivum vel uxorem nurumve bonorum possessionem par*tis* d*imidiae* peterent, Praetor sim*i*liter *ut* p*atrono* lib*erisque eius concessit*.†† (§ 50.) *Sed postea lex Papia* du*obus liberis* honora*t*ae ingenuae patronae, libertinae tribus, eadem fere iura dedit quae ex edicto Praetoris patroni habent. trium vero liberorum iure honoratae ingenuae patronae ea iura dedit quae per eandem legem patrono data sunt: libertinae autem patronae non idem iuris praestitit. (§ 51.) Quod autem ad libertinarum bona pertinet, si quidem intestatae decesserint, nihil novi patronae liberis honora-

---

*) §§ 45. 46. ex coni. Hollw., Huschk., Lachm., Böck. cf. Ulp. XXIX.

**) ita Göschen. — Huschke: *debeatur* — *opus ei non est.*

***) sic fere ex coniect. Huschkii.

†) ita Böcking; Huschke proponit: remo*tos esse* ab omni eo iure *heredit* quod rel.

††) ex coniect. Göschenii, cfr. 17. D. de bonis libert. (38. 2.)

a) cf. infra § 58 et Gai fr. 5. D. de bonis libert. (38. 2.) Inst. III. 8.

lex Papia praestat. itaque si neque ipsa pa-
ıa, neque liberta *capite deminuta* sit, ex lege
tabularum ad eam hereditas pertinet, et ex-
luntur libertae liberi; quod iuris est etiamsi
ris honorata non sit patrona: numquam enim,
t supra diximus [II. 161], feminae suum here-
ı habere possunt. si vero vel huius vel illius
itis deminutio interveniat, rursus liberi liber-
excludunt patronam. quia legitimo iure *capi-
deminutione* perempto evenit, ut liberi liber-
cognationis iure potiores habeantur. (§ 52.)
m autem testamento facto moritur liberta, ea
dem patron*a* quae liberis honorata non est
il iuris habet contra libertae testamentum: e*i*
ro quae liberis honorata sit, hoc ius tribuitur
r legem Papiam quod habet ex edicto patro-
s contra tabulas liberti.

§ 53. Eadem lex patrona*e* filiae liberis hono-
ıae*— patroni iura dedit; sed in huius persona
am unius filii filiaeve ius sufficit.

§ 54. Hactenus omnia *ea* iura quasi per indi-
m tetigisse satis est: alioquin diligentior in-
'pretatio propriis commentariis [cf. § 33] expo-
a est.**

§ 55. Sequitur ut de bonis Latinorum liberti-
'um dispiciamus.

§ 56. Quae pars iuris ut manifestior fiat, ad-
nendi sumus, de quo alio loco [I. § 22] diximus,
; qui nunc Latini Iuniani dicuntur olim ex
ə Quiritium servos fuisse, sed auxilio Praeto-
in libertatis forma servari solitos; unde etiam
eorum peculii iure ad patronos pertinere so-
est: postea vero per legem Iuniam eos omnes
ıs Praetor in libertatem tuebatur liberos esse
pisse et appellatos esse Latinos Iunianos:
inos ideo, quia lex eos liberos perinde esse
uit, atque si essent cives Romani ingenui qui
urbe Roma in Latinas colonias deducti Latini
ɔniarii esse coeperunt: Iunianos ideo, quia
legem Iuniam liberi facti sunt, etiamsi non
əs Romani. *qua*re*** legis Iuniae lator, cum
ıllegeret futurum, ut ea fictione res Latinorum
unctorum ad patronos pertinere desinerent,

---

*) *filio?* Lachmann (lacunam statuens) tentat: *paene eadem quae ipsi patro- filio autem patronae patroni iura.* Unterholzner: *item patronae filio* (Gesch. schr. V. 45.). Cf. fr. 17. 18. 42. pr. D. de bonis libert. (38. 2.)

**) linea vacua.

***) ita Lachmann. Sched. *npr*, vel *pr*, vel *xr*. Inde Böcking ingeniose pro- it: nam Praetor, leg*e* Iunia lat*a* cum intellegeret futurum etc.; sed res ipsa ia videtur.

ob *id quod neque ut* servi *d*ecederent, ut possent *iure peculii* res eorum ad patronos pertinere, neque liberti Latini hominis bona possent manumissionis iure ad patronos pertinere, necessariu*m existimavit*, ne beneficium istis datum in iuriam *patrono*rum converteretur, cavere, u*t bona horum liberto*rum * proinde ad manumissores pertinerent, ac si lex lata non esset. itaque iure quodammodo peculii bona Latinorum ad manumissores *eorum* pertinent. (§ 57.) *Unde evenit, ut multum* ** differant *ea* iura quae in bonis Latinorum ex lege Iunia constituta sunt, ab his quae in hereditate civium Romanornm libertorum observantur. (§ 58.) Nam civis Romani liberti hereditas ad extraneos heredes patroni nullo modo pertinet: ad filium autem patroni nepotesque ex filio et pronepotes ex nepote *filio nato prog*natos*** omnimodo pertinet, etiamsi *a* parente fuerint exheredati:[a] Latinorum autem bona tamquam peculia servorum etiam ad extraneos heredes pertinent, et ad liberos manumissoris exheredatos non pertinent. (§ 59.) Item *civis* R*omani*[b] *l*i*berti* hereditas ad duos pluresve patronos aequaliter pertinet, licet dispar in eo servo dominium habuerint: bona vero Latinorum pro ea parte pertinent pro qua parte quisque eorum dominus fuer*it*. (§ 60.) Item[c] in hereditate civis Romani liberti patronus alterius patroni filium excludit, et filius patroni alterius patroni nepotem repellit: bona autem Latinorum et ad ipsum patronum et ad alterius patroni heredem simul pertinent quo qua parte ad ipsum manumissorem pertinerent. (§ 61.) Item[d] si unius patroni tres forte liberi sunt, et alterius unus, hereditas civis Romani liberti in capita dividitur, id est tres fratres tres portiones ferunt et unus quartam: bona vero Latinorum pro ea parte ad successores pertinent pro qua parte ad ipsum manumissorem pertinerent. (§ 62.) Item[e] si alter ex *i*is patronis suam partem in hereditatem civis Romani liberti spernat, vel ante moriatur quam cernat, tota hereditas ad alterum pertinet: bona autem Latini pro

---

*) ex coniect. Göschenii; Böcking: *ut res Latinorum libertorum.*

**) ita fere ex coniect. Göschenii.

***) ita supplendum, ut in III. 2. 45.

a) Gai. III. 45. 48. (63. 64.)

b) fr. 24. D. de iure patron. (37. 14.): *nullam esse libertorum divisione* §§ 61 sqq.

c) cf. Ulp. XXVII. 2. 3. Inst. III. 7. § 3. in fin.

d) cf. Ulp. XXVII. 4. XXIX. 4.

e) cf. Ulp. XXVII. 1. Gai III. 59. II. 150.

parte decedentis patroni caduca fiunt et ad populum pertinent.

§ 63. Postea Lupo et Largo Consulibus senatus censuit, ut bona Latinorum primum ad eum pertinerent qui eos liberasset; deinde ad liberos eorum non nominatim exheredatos, uti quisque proximus esset; tunc antiquo iure ad heredes eorum qui liberassent pertinerent. (§ 64.) Quo senatusconsulto quidam *id* actum esse putant, ut in bonis Latinorum eodem iure utamur, quo utimur in hereditate civium Romanorum libertinorum; idemque maxime Pegaso placuit. quae sententia aperte falsa est. nam civis Romani liberti hereditas numquam ad extraneos patroni heredes *pertinet: bona autem* Latinorum etiam ex hoc ipso senatusconsulto non obstantibus liberis manumissoris etiam ad extraneos heredes pertinent. item in hereditate civis Romani liberti liberis manumissoris nulla exheredatio no*cet*: in bonis Latinorum *autem noc*ere nominatim factam exheredationem *ipso* senatusconsulto significatur. Verius est ergo hoc solum eo senatusconsulto actum esse, ut manumissoris liberi qui nominatim exheredati non sint praeferantur extraneis heredibus. (§ 65.) *Itaque* et emancipatus filius patroni praeteritus, quamvis contra tabulas testamenti parenti*s* sui bonorum possessionem non petierit, tamen extraneis heredibus in bonis Latinorum potior habetur. (§ 66.) Item filia ceteri*que* quos *ex*heredes licet iure civili *facere inter ceteros, quamvis id suff*iciat, *ut* ab omni *hereditate patr*is sui *summoveantur*, tamen in bonis Latinorum, nisi nominatim a parente fuerint exheredati, potiores erunt extraneis heredibus. (§ 67.) Item ad *li*beros qui a*b* hereditate parentis se abstinuerunt, *bona Latinorum pertinent, quamvis* a*lieni habeantur a pater*na *hereditate, quia** a*b* hereditate exheredati nullo modo dici possunt, non magis quam qui testamento silentio praeteriti sunt. (§ 68.) *Ex his* omnibus satis illu*d* apparet, si is qui Latinum fecerit, — [*desunt* 25 *lin.*]** (§ 69.) — — *putant* ad eos pertinere, qui*a* nullo interveniente extraneo herede senatusconsulto lo*cus* non est.*** (§ 70.) *Sed* si cum liberis suis etiam extraneum heredem patronus reliquerit, *Ca*elius Sabinus ait

*) ita nunc proponit Huschke.

**) paginae LXIV b. Cod. Ver. quae sequitur pauca tantummodo verba legere possumus, lin. 22: *Item;* lin. 23: *dispar:* quae quidem ad §um 69. pertinent.

***) loci sententiam hanc esse puto: *bona Latini ad liberos manumissori ex* dispar*ibus partibus succedentes*, nullo extraneo herede interveniente, non pro virilibus sed pro hereditariis partibus pertinere. (Göschen.)

tota bona pro virilibus partibus ad liberos defuncti pertinere, quia cum extraneus heres intervenit, non habet lex Iunia locum, sed senatusconsultum. Iavolenus autem ait tantum eam partem ex senatusconsulto liberos patroni pro virilibus partibus habituros esse, quam extranei heredes ante senatusconsultum lege Iunia habituri essent, reliquas vero partes pro hereditariis partibus ad eos pertinere. (§ 71.) Item quaeritur, an hoc senatusconsultum ad eos patroni liberos pertineat qui ex filia nepteve procreantur, id est ut nepos meus ex filia potior sit in bonis Latini mei quam extraneus heres. item *an* ad maternos Latinos hoc senatusconsultum pertineat, quaeritur, id est ut in bonis Latini materni potior sit patronae filius quam heres extraneus matris. Cassio placuit utroque casu locum esse senatusconsulto. sed huius sententiam plerique inprobant, quia senatus de his liberis patronarum nihil sentiat, qui aliam familiam sequerentur. idque ex eo adparet, quod nominatim exheredatos summovet: nam videtur de his sentire qui exheredari a parente solent, si heredes non instituantur; neque autem matri filium filiamve, neque avo materno nepotem neptemve, si eum eamve heredem non instituat, exheredare necesse est, sive de iure civili quaeramus, sive de edicto Praetoris quo praeteritis liberis contra tabulas testamenti bonorum possessio promittitur.

§ 72. Aliquando tamen civis Romanus libertus tamquam Latinus moritur, veluti si Latinus salvo iure patroni ab Imperatore ius Quiritium consecutus fuerit: nam *ita* divus Traianus constituit, si Latinus invito vel ignorante patrono ius Quiritium ab Imperatore consecutus sit. quibus casibus dum vivit iste libertus, ceteris civibus Romanis libertis similis est et iustos liberos procreat, moritur autem Latini iure, nec ei liberi eius heredes esse possunt; et in hoc tantum habet testamenti factionem, uti patronum heredem instituat, eique, si heres esse noluerit, alium snbstituere possit. (§ 73.) Et quia hac constitutione videbatur effectum, ut numquam isti homines tamquam cives Romani morerentur, quamvis eo iure postea usi essent, quo vel ex lege *Aelia* Sentia vel ex senatusconsulto cives Romani essent: divus Hadrianus iniquitate rei motus auctor fuit senatusconsulti faciundi, ut qui ignorante vel recusante patrono ab Imperatore ius Quiritium consecuti essent, si eo iure postea usi essent, quo ex lege Aelia Sentia vel ex senatusconsulto

[I. 29. 66 sqq.], si Latini mansissent, civitatem Romanam consequerentur, proinde ipsi haberentur, ac si lege Aelia Sentia vel senatusconsulto ad civitatem Romanam pervenissent.

§ 74. Eorum autem quos lex Aelia Sentia dediticiorum numero [I. 13] facit, bona modo quasi *civium Romanorum* lib*er*torum, modo quasi Latinorum ad patronos pertinent. (§ 75.) nam eorum bona qui, si *in* aliquo vitio non essent, manumissi cives Romani futuri essent, quasi civium Romanorum patronis eadem lege tribuuntur. non tamen hi habent etiam testamenti factionem [I. 25]; nam id pl*e*risque placuit, nec inmerito: nam incredibile videbatur pessim*ae* condicionis hominibus voluisse legis latorem testamenti faciundi ius concedere. (§ 76.) Eorum vero bona qui, si non in aliquo vitio essent, manumissi futuri Latini essent, proinde tribuuntur patronis, ac si Latini decessissent. nec me praeterit non satis in ea re legis latorem voluntatem suam verbis expre*ssi*sse.

§ 3. Sed nostra constitutio,[1] quam pro omnium notione [al. *natione*] Graeca lingua compendioso tractatu habito composuimus, ita huiusmodi causas definivit, ut si quidem libertus vel liberta minores centenariis sint, id est minus centum aureis habeant substantiam (sic enim legis Papiae summam interpretati sumus, ut pro mille sestertiis unus aureus computetur), nullum locum habeat patronus in eorum successionem, si tamen testamentum fecerint. sin autem intestati decesserint nullo liberorum relicto, tunc patronatus ius quod erat ex lege duodecim tabularum integrum reservavit. Cum vero maiores centenariis sint, si heredes vel bonorum possessores liberos habeant, sive unum sive plures, cuiuscumque sexus vel gradus, ad eos successionem parentum deduximus, omnibus patronis [al. *patronis omnibus modis*] una cum sua progenie semotis. sin autem sine liberis decesserint, si quidem intestati, ad omnem hereditatem patronos patronasque vocavimus; si vero testamentum quidem fecerint, patronos autem vel patronas praeterierint, cum nullos liberos haberent, vel habentes eos exheredaverint, vel mater sive avus maternus eos praeterierit, ita ut non possint argui inofficiosa eorum testamenta: tunc ex nostra constitutione per bonorum possessionem contra tabulas non dimidiam, ut ante, sed tertiam partem bonorum liberti consequantur, vel quod deest eis ex constitutione nostra repleatur, si quando minus tertia

1) est c. 4. rest. §§ 9—19. C. de bonis libert.

parte bonorum suorum libertus vel liberta eis reliquerint, ita sine onere, ut nec liberis liberti libertaeve ex ea parte legata vel fideicommissa praestentur, sed ad coheredes hoc onus redundaret; multis aliis casibus a nobis in praefata constitutione congregatis, quos necessarios esse ad huiusmodi iuris dispositionem perspeximus: ut tam patroni patronaeque, quam liberi eorum, nec non qui ex transverso latere veniunt, usque ad quintum gradum ad successionem libertorum vocentur, sicut ex ea constitutione intellegendum est; ut, si eiusdem patroni vel patronae vel duorum duarum pluriumve sint liberi, qui proximior est ad liberti seu libertae vocetur successionem, et in capita, non in stirpes dividatur successio, eodem modo et in his qui ex transverso latere veniunt servando. paene enim consonantia[1] iura ingenuitatis et libertinitatis in successionibus fecimus. (§ 4.[2]) Sed haec de his libertinis hodie dicenda sunt qui in civitatem Romanam pervenerunt, cum nec sunt alii liberti, simul et dediticiis et Latinis sublatis, cum Latinorum legitimae successiones nullae penitus erant,[3] qui licet ut liberi vitam suam peragebant, attamen ipso ultimo spiritu simul animam atque libertatem amittebant, et quasi servorum ita bona eorum iure quodammodo peculii ex lege Iunia [al. *Iulia*] manumissores detinebant. postea vero senatusconsulto Largiano[4] cautum fuerat, ut liberi manumissoris non nominatim exheredati facti extraneis heredibus eorum in bonis Latinorum praeponerentur. quibus supervenit etiam divi Traiani[5] edictum, quod eundem hominem, si invito vel ignorante patrono ad civitatem venire ex beneficio Principis festinavit, faciebat vivum quidem civem Romanum, Latinum autem morientem. sed nostra constitutione,[6] propter huiusmodi condicionum vices et alias difficultates, cum ipsis Latinis etiam legem Iuniam et senatusconsultum Largianum et edictum divi Traiani in perpetuum deleri censuimus, ut omnes liberti civitate Romana fruantur, et mirabili modo, quibusdam adiectionibus, ipsas vias que in Latinitatem ducebant ad civitatem Romanam capiendam transposuimus.

Tit. VIII. DE ASSIGNATIONE LIBERTORUM.[7]

In summa, quod ad bona libertorum, admonendi sumus senatum censuisse, ut [al. *et*] quamvis ad omnes patroni liberos qui eiusdem gradus sint aequaliter bona libertorum pertineant, tamen licere [al *liceret*] parenti uni ex liberis assignare

1) cf. Inst. III. 6. § 10. III. 9. § 5.

2) cf. Inst. I. 5. § 3.

3) cf. Gai III. 55 sqq.

4) cf. Gai III. 63—71.

5) Gai III. 72. 73.

6) est c. un. C. de Latin. libert. toll.

7) cfr. 107. de V. S. fr. 1. pr. D. de assign. libert.

libertum, ut post mortem eius solus is patronus habeatur cui assignatus est, et ceteri liberi qui ipsi quoque ad eadem bona nulla assignatione interveniente pariter admitterentur, nihil iuris in his bonis habeant. sed ita demum pristinum ius recipiunt [al. *recipiant*], si is cui assignatus est decesserit nullis liberis relictis. (§ 1.) Nec tantum libertum, sed etiam libertam, et non tantum filio nepotive, sed etiam filiae neptive as-

D. de assign. libert. signare permittitur. (§ 2.[1]) Datur autem haec assignandi facultas ei qui duos pluresve liberos in potestate habebit, ut eis quos in potestate habet assignare ei libertum libertamve liceat. unde quaerebatur, si eum cui assignaverit postea emancipaverit, num evanescat assignatio? sed placuit evanescere, quod et Iuliano et aliis ple-

§ 3. 4. fr. 7. D. eod. risque visum est. (§ 3.[2]) Nec interest testamento quis assignet, an sine testamento; sed etiam quibuscumque verbis hoc patronis permittitur facere, ex ipso senatusconsulto quod Claudianis temporibus factum est Suillo Rufo et Ostorio Scapula Consulibus.

III. 25—38. Ulp. XXVIII.

Tit. IX. DE BONORUM POSSESSIONIBUS.[3]

Ius bonorum possessionis introductum est a Praetore emendandi veteris iuris gratia. Nec solum in intestatorum hereditatibus vetus ius eo modo Praetor emendavit, sicut supra dictum est [III. 1. 2. 5], sed in eorum quoque qui testamento facto decesserint. nam si alienus postumus heres fuerit institutus, quamvis hereditatem iure civili adire non poterat, cum institutio non valebat, honorario tamen iure bonorum possessor efficieba-

D. de B. P. s. t. tur,[4] videlicet cum a Praetore adiuvabatur: sed et hic a nostra constitutione [Inst. II. 20. § 27] hodie recte heres instituitur, quasi et iure civili non

§ 1. D. de B. P. 1. D. de iust. et iur. incognitus. (§ 1.[5]) Aliquando tamen neque emendandi neque impugnandi veteris iuris, sed magis confirmandi gratia pollicetur bonorum possessionem. nam illis quoque qui recte facto testamento heredes instituti sunt dat secundum tabulas bonorum possessionem; item ab intestato suos heredes et agnatos ad bonorum possessionem vocat. sed et remota quoque bonorum possessione ad

[…]. 32. 33. eos hereditas pertinet iure civili. (§ 2.[6]) Quos autem Praetor solus vocat ad hereditatem, heredes quidem ipso iure non fiunt. nam Praetor heredem facere non potest: per legem enim tantum vel similem iuris constitutionem heredes fiunt, veluti per senatusconsultum et constitutiones principales; sed cum eis Praetor dat bonorum

possessionem, loco heredum constituuntur, et vocantur bonorum possessores. adhuc autem et alios complures gradus Praetor fecit in bonorum possessionibus dandis, dum id agebat, ne quis sine successore moriatur:[1] nam angustissimis finibus constitutum per legem duodecim tabularum ius percipiendarum hereditatum Praetor ex bono et aequo dilatavit. (§ 3.) Sunt autem bonorum possessiones ex testamento quidem hae. prima quae praeteritis liberis datur, vocaturque contra tabulas.[2] secunda quam omnibus iure scriptis heredibus Praetor pollicetur, ideoque vocatur secundum tabulas.[3] Et cum de testamentis prius locutus est, ad intestatos transitum fecit et primo loco suis heredibus et his qui ex edicto Praetoris suis connumerantur dat bonorum possessionem, quae vocatur unde liberi.[4] secundo legitimis heredibus.[5] tertio decem personis quas extraneo manumissori praeferebat[6] (sunt autem decem personae hae: pater, mater, avus, avia, tam paterni quam materni; item filius, filia, nepos, neptis, tam ex filio quam ex filia; frater, soror, sive consanguinei sive uterini). quarto cognatis proximis.[7] quinto tamquam* ex familia.[8] sexto patrono et patronae, liberisque eorum et parentibus. septimo viro et uxori.[9] octavo cognatis manumissoris.[10] (§ 4.) Sed eas quidem praetoria induxit iurisdictio. Nobis tamen nihil incuriosum praetermissum est, sed nostris constitutionibus omnia corrigentes, contra tabulas quidem et secundum tabulas bonorum possessiones admisimus, utpote necessarias constitutas, nec non ab intestato unde liberi et unde legitimi bonorum possessiones. quae autem in Praetoris edicto quinto loco posita fuerat, id est unde decem personae, eam pio proposito et compendioso sermone supervacuam ostendimus: cum enim praefata bonorum possessio decem personas praeponebat extraneo manumissori, nostra constitutio[11] quam de emancipatione liberorum fecimus omnibus parentibus eisdemque manumissoribus contracta fiducia ma-

1) cf. etiam fr. 1. pr. D. de success. ed.

2) cf. rubr. Dig. XXXVII. 4.

3) cf. rubr. Dig. XXXVII. 11.

4) cf. rubr. Dig. XXXVIII. 6.

5) cf. rubr. Dig. XXXVIII. 7.

6) cf. Ulp. in Collat. XVI. 9. a)

7) cf. rubr. D. XXXVIII. 8.

8) cf. Ulp. XXVII. 7.

9) cf. rubr. D. XXXVIII. 11.

10) cf. Ulp. in Collat. XVI. 9. a)

11) est c. 6. C. de emancip. cf. Inst. I. 11. § 6.

*) al. *tamquam qui*, vel *tum quam*, *tum qua*, *tum qui*, *tum quem; tum quando* etc.

a) Ulp. libro II. Instit.: *Post familiam patroni vocat Praetor patronum et patronam, item liberos et parentes patroni et patronae; deinde virum et uxorem; mox cognatos patroni et patronae. Quodsi is qui decessit liber fuit absque remancipatione manumissus, lex quidem duodecim tabularum manumissori legitimam hereditatem detulit; sed Praetor aequitate motus decem personas cognatorum ei praetulit has: patrem, matrem, filium, filiam, avum, aviam, nepotem, neptem, fratrem, sororem, ne quis occasione iuris sanguinis necessitudinem vinceret. Sed Imperator noster in hereditatibus quae ab intestato deferuntur, eas solas personas voluit admitti, quibus decimae immunitatem ipse tribuit.* Cf. etiam Theophil. ad Inst. h. l.

numissionem facere dedit, ut ipsa manumissio eorum hoc in se habeat privilegium et supervacua fiat praedicta bonorum possessio. sublata igitur praefata quinta bonorum possessione, in gradum eius sextam antea bonorum possessionem induximus, et quintam fecimus quam Praetor proximis cognatis pollicetur. cumque antea septimo loco fuerat bonorum possessio tamquam ex familia, et octavo unde liberi* patroni patronaeque et parentes eorum, utramque per constitutionem nostram quam de iure patronatus fecimus[1] penitus vacuavimus: cum enim ad similitudinem successionis ingenuorum libertinorum successiones posuimus, quas usque ad quintum tantummodo gradum coartavimus, ut sit aliqua inter ingenuos et libertos differentia, sufficit eis tam contra tabulas bonorum possessio, quam unde legitimi et unde cognati, ex quibus possint sua iura vindicare, omni scrupulositate et inextricabili errore duarum istarum bonorum possessionum resoluta. aliam vero bonorum possessionem quae unde vir et uxor appellatur, et nono loco inter veteres bonorum possessiones posita fuerat, et in suo vigore servavimus, et altiore loco, id est sexto eam posuimus, decima veteri bonorum possessione quae erat unde cognati manumissoris propter causas enarratas merito sublata: ut sex tantummodo bonorum possessiones ordinariae permaneant, suo vigore pollentes. [2]Septima eas secuta quam optima ratione Praetores introduxerunt. novissime enim promittitur [al. *permittitur*] edicto his etiam bonorum possessio, quibus ut detur, lege vel senatusconsulto vel constitutione comprehensum est, quam neque bonorum possessionibus quae ab intestato veniunt, neque iis quae ex testamento sunt, Praetor stabili iure connumeravit, sed quasi ultimum et extraordinarium auxilium, prout res exigit, accommodavit, scilicet his qui ex legibus, senatusconsultis, constitutionibus Principum ex novo iure, vel ex testamento vel ab intestato veniunt. [3]Cum igitur plures species successionum Praetor introduxisset easque per ordinem disposuisset, et in unaquaque specie successionis saepe plures extent dispari gradu personae: ne actiones creditorum differrentur, sed haberent quos convenirent, et ne facile in possessionem bonorum defuncti mitte-

Margin notes: .. III. 7. § 3. — .XVIII. 14. Ut ex Legib.** — . §8–17. D. de success. ed.

* in aliis deest *liberi*.

** Praetor ait: UTI ME QUAQUA LEGE, SENATUSCONSULTO BONORUM POSSESSIONEM PORTEBIT, ITA DABO. fr. 1. pr. D. tit. cit. (38. 14.)

rentur, et eo modo sibi consulerent, ideo petendae bonorum possessioni certum tempus praefiniri liberis itaque et parentibus tam naturalibus quam adoptivis in petenda bonorum possessione anni spatium, ceteris centum dierum dedit. (§ 5.) [1]Et si intra hoc tempus aliquis bonorum possessionem non petierit, eiusdem gradus personis accrescit; vel si nemo sit deinceps, ceteris perinde bonorum possessionem ex successorio edicto pollicetur, acsi is qui praecedebat ex eo numero non esset. si quis itaque delatam sibi bonorum possessionem repudiaverit, non quousque tempus bonorum possessioni praefinitum excesserit expectatur, sed statim ceteri ex eodem edicto admittuntur. (§ 6.[2]) In petenda autem bonorum possessione dies utiles singuli considerantur. (§ 7.) Sed bene anteriores Principes et huic causae providerunt, [3]ne quis pro petenda bonorum possessione curet, sed quocumque modo si admittentis eam indicium [al. *iudicium*] intra statuta tamen tempora ostenderit, plenum habeat earum [al. *eorum*] beneficium.

1) cf. 3. § 9. fr. 4. 5. D. de B. P.

2) cfr. 2. D. Quis ordo. fr. 1. D. de divers. temp. pr.

3) cf. c. 9. C qui adm. ad B. P.

De iure novissimo hereditatum quae ab intestato deferuntur vide infra.[a]

a) ius successionis ab intestato, tam iure civili (Inst. III. 1—4.) quam iure praetorio (III. 5. 9. coll. tit. 1. 2.), novissime transformatum est Iustiniani novella 118, ex versione Hombergkii his verbis:

(Pr.) — necessarium duximus hac lege omnes simul successiones cognationis ab intestato clara et compendiosa distinctione definire, ut cessantibus prioribus legibus quae hac de causa latae sunt, in posterum ea solum observentur, quae nunc definimus. Iam igitur quia omnis ab intestato familiae successio tribus ordinibus cognoscitur, scilicet ascendentium, descendentium, et eorum qui ex latere sunt, qui in agnatos et cognatos dividitur: ut descendentium successio prima sit, sancimus.

Cap. I. Itaque si descendentem habeat is qui intestatus moritur, cuiuscunque sexus aut gradus, sive ex masculorum sive ex feminarum progenie descendat, et sive sui iuris sive sub potestate sit, ille omnibus ascendentibus quique a latere sunt cognatis praeponatur. — Ita tamen, ut si quem ex his descendentibus liberis relictis mori contigerit, filii eius aut filiae, aut reliqui descendentes, in parentis sui locum succedant, sive sub potestate defuncti sive sui iuris inveniantur, et tantam ex hereditate defuncti partem capiant, quotquot sint, quantam parens ipsorum, si superstes esset, accepisset, quam successionem in stirpes antiquitas vocavit. In hoc enim ordine gradum requiri nolumus, sed ut cum filiis et filiabus nepotes ex praemortuo filio vel filia vocentur, sancimus, nulla differentia facienda inter masculos et feminas, eosve qui ex masculorum aut feminarum progenie descendant, sive sub potestate sive sui iuris sint. —

Cap. II. Quare si defunctus descendentes heredes non reliquit, pater vero et mater aliique parentes ei superstites sunt, sancimus, ut hi omnibus ex latere cognatis praeferantur, exceptis solis fratribus defuncto ex utroque parente coniunctis, sicut in sequentibus declarabitur. Si autem multi ascendentium supersunt, eos praeferri iubemus qui gradu propinquiores inveniantur, masculos et feminas, sive materni sive paterni sint. Si eundem gradum obtinent aequaliter inter eos hereditas dividetur, ut dimidiam partem omnes paterni ascendentes, quotcunque sint, accipiant, reliquam vero dimidiam materni ascendentes quotcunque inveniri contigerit. Si cum ascendentibus inveniantur fratres vel so-

§ 77. Videamus autem et de ea successione quae nobis ex emptione bonorum competit. (§ 78.) Bona autem veneunt[a] aut vivorum aut mortuorum. vivorum, velut eorum qui fraudationis causa latitant, nec absentes defenduntur; item eorum qui ex lege Iulia bonis cedunt; item iudicatorum post tempus, quod eis partim lege XII tabularum[b], partim edicto Praetoris ad expediendam pecuniam tribuitur. mortuorum bona veneunt velut eorum, quibus certum est neque heredes neque bonorum possessores neque ullum alium iustum successorem existere. (§ 79.) Si quidem vivi bona veneant, iubet ea Praetor per dies continuos XXX possideri et proscribi; si vero mortui, post dies XV postea iubet convenire creditores, et ex eo numero magistrum creari, id est eum per quem

---

rores defuncto per utrumque parentem coniuncti, cum ascendentibus gradu propinquioribus vocabuntur, licet pater aut mater sint, hereditate scilicet inter eos pro numero personarum dividenda, ut quilibet ascendentium et fratrum aequalem partem habeat. — Neque ulla differentia inter illas personas observetur, sive feminae sive masculi sint qui ad hereditatem vocantur, et sive per masculum sive per feminam coniungantur, et sive sui iuris sive sub potestate fuerit cui succedunt. —

Cap. III. Quamobrem si defunctus neque descendentes neque ascendentes relinquat, primo ad hereditatem vocamus fratres et sorores ex eodem patre et eadem matre natos, quos etiam cum parentibus ad hereditatem vocavimus. His vero non exstantibus in secundo ordine illos fratres ad hereditatem vocamus qui ex uno parente defuncto iunguntur, sive per patrem solum sive per matrem. Quodsi defunctus fratres habeat, et alterius praedefuncti fratris aut sororis liberos, hi cum thiis paternis et maternis, masculis et feminis, ad hereditatem vocabuntur, et quotcunque tandem sint, tantam ex hereditate partem capient, quantam parens eorum fuisset habiturus, si vixisset. — § 1. Si defunctus neque fratres neque fratrum liberos, ut diximus, reliquerit, omnes ex latere cognatos ordine ad hereditatem vocamus secundum uniuscuiusque gradus praerogativam, ut propinquiores gradu reliquis praeponantur. Si multi eiusdem gradus inveniantur, pro numero personarum inter eos hereditas dividatur, id quod leges nostrae in capita appellant.

Cap. IV. Nullam vero differentiam esse volumus in qualibet successione aut hereditate inter masculos et feminas ad hereditatem vocatos, qui ut ex aequo ad hereditatem vocentur definivimus, sive per masculum sive per feminam defuncto coniungantur, sed in omnibus successionibus agnatorum et cognatorum differentiam cessare volumus, sive propter femininam personam sive propter emancipationem vel alium quemlibet modum in prioribus legibus tractata fuerit, omnesque sine eiusmodi differentia, secundum cognationis suae gradum ad cognatorum ab intestato successionem venire iubemus.

(Quibus addit nov. 127. c. 1. haec:) sancimus, si quis moriens reliquerit quendam ex ascendentibus, et fratres qui cum parentibus vocari possint, alteriusque fratris praemortui liberos, ut cum ascendentibus et fratribus praedefuncti etiam fratris liberi vocentur, et tantam partem accipiant, quantam pater ipsorum accepturus fuisset, si viveret. Haec autem de illis fratrum liberis sancimus, quorum pater ex utroque parente defuncto iunctus erat; et, ut brevi dicamus, quem locum illis dedimus, quando cum solis fratribus vocantur, eum quoque illos habere volumus, quando cum fratribus quidam ex ascendentibus ad heredidatem vocantur.

a) cf. Cic. pro Quintio c. 6. 8. 15. 19. 23. fr. 7. fr. 2. D. quibus ex caus. in poss. (42. 4.) Theophil. III. 12. pr.

b) cf. Gell. XX. 1. § 45. (Gai. IV. 21.)

bona veneant. itaque si vivi bona veneant, in diebus *pluribus veniri** iubet, si mortui, in *diebus paucioribus; nam** vivi bona xxx, mortui vero xx** emptori addici iubet. quare autem tardius viventium bonorum venditio compleri iubetur, illa ratio est, quia de vivis curandum erat, ne facile bonorum venditiones paterentur.

§ 80. Neque autem bonorum possessorum, *neque bonorum emptorum res* pleno iure fiunt, sed in bonis efficiuntur;[a] *ex iure* Quiritium autem ita demum adquiruntur, si usuceperunt. interdum quidem bonorum emptorum *idem plane ius* quod est mancipum *esse intellegitur*, si per eos *scilicet* bonorum emptoribus *addicitur qui publice sub hasta vendunt**** [*deest* 1 *lin.*] † (§ 81.) Item quae debita *sunt ei cuius fuerunt bona*, aut ipse debuit, neque bonorum possessores *neque* bonorum emptores ipso iure debent *aut ipsis debentur: sed* de omnibus rebus *utilibus actionibus et conveniuntur et experiuntur*, *quas inferius* †† [IV. 34. 35] proponemus.

Tit. X. DE ACQUISITIONE PER ARROGATIONEM.

§ 82. Sunt autem etiam alterius generis successiones, *quae* neque lege XII tabularum neque Praetoris edicto, sed eo iure *quod* consensu receptum est introductae sunt. (§ 83.) *Ecce enim* cum paterfamilias se in adoptionem dedit, mulierve in manum convenit [II. 86], *omnes eius* res incorporales et corporales quaeque ei debitae sunt, patri adoptivo coemptionatorive adquiruntur, exceptis iis quae per capitis deminutionem pereunt, quales sunt ususfructus,[b] operarum obligatio *libertorum* quae per iusiurandum

Est et alterius generis per universitatem successio, quae neque lege duodecim tabularum neque Praetoris edicto, sed eo iure quod consensu receptum est introducta est. (§ 1.) Ecce enim cum paterfamilias sese in arrogationem dat, omnes res eius corporales et incorporales quaeque ei debitae sunt, arrogatori ante quidem pleno iure acquirebantur, exceptis his quae per capitis deminutionem pereunt, quales sunt operarum obligationes et ius agnationis. usus etenim et ususfructus, licet his antea connumeraban-

---

*) ita prop. Göschen.

**) ita Cod., (Hollweg vult XV). „Videndum an haec fere lateant: *in diebus* X *praedicari iubet, si mortui in diebus V licentibus; itaque vivi bona XXXX.* (quadragesimo), *mortui vero XX. emtori addici iubet.*" (Lachmann.) — Huschke prop.: *in diebus X legem vendendorum bonorum fieri iubet, si mortui in diebus V, a quibus tum vivi bona XX, mortui vero X emptori addici iubet.*

***) haec proponit Huschke. (Nexum. p. 160.) Heffter volebat: emtoribus *ipsum ius Quiritium mancipio coniungitur*, si per eos *acceperint* bonorum emptores, *qui bonis ex Lege Iulia cesserunt.*

†) Heffter proponebat: *alioquin* res eius cuius bona vendita sunt utili tantum actione peti possunt.

††) ita Huschke.

a) cf. Gai IV. 34. 35. 65—68. 144. 145. Theoph. l. c. fr. 2. § 19. D. pro emtore (41. 4.)

b) cfr. fr. 5. § 2 sqq. D. de cap. minut. (4. 5.)

est,[a] et *quae continentur* * iudicio.[b]

II. 4. § 3.
de bonis quae liberis.

tur, attamen capitis deminutione minima eos tolli nostra prohibuit constitutio.[1] (§ 2.) Nunc autem nos eandem acquisitionem quae per arrogationem fiebat coartavimus[2] ad similitudinem naturalium parentum: nihil etenim aliud nisi tantummodo ususfructus, tam naturalibus patribus quam adoptivis, per filiosfamilias acquiritur in his rebus quae extrinsecus filiis obveniunt, dominio eis integro servato; mortuo autem filio arrogato in adoptiva familia etiam dominium eius ad arrogatorem pertransit, nisi supersint aliae personae quae ex nostra constitutione[3] patrem in his quae acquiri non possunt antecedunt.

mmun. de success.

ed ex diverso ** *quod debet is qui se in* adodedit, *vel quae in manum convenit, ad* ipsum ;oemptionatorem aut ad patrem adoptivum ›reditarium aes alienum, *proque eo, quia suo* pse pater adoptivus *aut coemptionator* heres :to tenetur iure, *non vero is qui* se adoptant, *quaeve in manum convenit, quia desinit* 'i heres *esse*.[c] de eo vero quod *prius suo no*- : personae debuerint, licet neque pater adoneatur neque coemptionator, *neque* ipse quie in adoptionem *dedit vel* quae in manum conıneat obligatus obligata*ve*, quia *scilicet* per minutionem *liberetur*, tamen in eum eamve ıctio datur *rescissa* capitis deminutione:[d] et us hanc actionem non defendantur, quae bona tura fuissent, si se alieno iuri non subiecis- /ersa vendere creditoribus Praetor permittit.

(§ 3.) Sed ex diverso, pro eo quod is debuit qui se in adoptionem dedit, ipso quidem iure arrogator non tenetur, sed nomine filii convenietur, et si noluerit eum defendere, permittitur creditoribus per competentes nostros magistratus bona quae eorum cum usufructu futura fuissent, si se alieno iuri non subiecissent, possidere et legitimo modo ea disponere.[e]

Item † *si is ad quem ab intestato legitimo iure reditas eam hereditatem, antequam cer*nat aut de gerat, alii in iure cedat, plen*o* iure *is cui eam cesserit, perinde ac si ipse per* lehereditatem vocaretur. quodsi postea- ·es extiterit, cesserit, adhuc heres manet

ı Huschke; vel: *quae consistunt.* — Rudorff: *res adiudicatae.*
.ec et seqq. in §o 84 ex coniect. Goeschenii et Lachmanni recepit Böcking. nunc mavult haec: Ex diverso q. d. i. q. s. i. a. d. v. q. i. m. *conveit et ipsum ad* c. a. a. p. a., *si quidem* est h. a. alienum, *deque eo ipse* ıtor aut ipse p. adoptivus succede*ns*, *quia* retro heres fit, d. t. iure; *libe*› *is*, *qui* . . . *quia* desin*unt esse* heredes.
in Cod. est: *civilis* actio.
l hunc articulum cf. Gai II. §§ 34—37, ex quibus etiam lacunae exıunt.
. 9. D. de operis libert. (38. 1.) fr. 2. D. de usu et oper. legat. (33. 2.) ai III. 181.
:. Ulp. fr. 79. D de acquir. hered. (29. 2.) et Afr. fr. 38. pr. D. de solut

f. Gai IV. 38. 80. Verba Praetoris habet Ulpianus fr. 2. § 1. D. de cap. :. 5.)
:. Ulp. fr. 42. D. de pecul. (15. 1.)

et ob id creditoribus ipse tenebitur: sed res corporales transferet proinde ac si singulas in iure cessisset; debita vero pere*unt*, eoque modo debitores hereditarii lucrum faciunt. (§ 86.) Idem iuris est, si testamento scriptus heres, posteaquam heres extiterit, in iure cesserit hereditatem. ante aditam vero hereditatem cedendo nihil agit. (§ 87.) Suus autem et necessarius heres an aliqui*d* aga*nt* in iure cedendo, quaeritur. nostri praeceptores nihil eos agere existimant: diversae sc*h*olae auctores idem eos agere putant, quod ceteri post aditam hereditatem; nihil enim interest, utrum aliquis cernendo aut pro herede gerendo heres fiat, an iuris necessitate hereditati adstringatur. [*lin. vacua.*]

Tit. XI. DE EO CUI LIBERTATIS CAUSA BONA ADDICUNTUR.

Accessit novus casus successionis ex constitutione divi Marci.[1] nam si hi qui libertatem acceperunt a domino in testamento ex quo non aditur hereditas, velint bona sibi addici libertatium conservandarum causa, audiuntur. (§ 1.) et ita rescripto divi Marci ad Popilium Rufum continetur. Verba rescripti ita se habent: Si Virginio Valenti qui testamento suo libertatem quibusdam adscripsit, nemine successore ab intestato existente, in ea causa bona esse coeperunt, ut veniri debeant: is cuius de ea re notio est aditus rationem desiderii tui habebit, ut libertatium, tam earum quae directo, quam earum quae per speciem fideicommissi relictae sunt, tuendarum gratia addicantur tibi, si idonee creditoribus caveris de solido quod cuique debetur solvendo. et hi quidem quibus directa libertas data est, perinde liberi erunt, acsi hereditas adita esset; hi autem quos heres rogatus est manumittere, a te libertatem consequentur,[2] ita ut, si non alia condicione velis bona tibi addici, quam ut etiam qui directo libertatem acceperunt tui liberti fiant: nam huic etiam voluntati tuae, si hi de quorum statu agitur consentiant, auctoritatem nostram accommodavimus. et ne huius rescriptionis nostrae emolumentum alia ratione irritum fiat, si fiscus bona agnoscere voluerit, et hi qui rebus nostris attendunt scient commodo pecuniario praeferendum libertatis

1) cfr. 2. D. de fideic. libert. c. 6. 15. pr. C. de testam. manum.

2) cfr. 4. § 7. 12. seqq. D. cit. fr. 30. § 12. D. eod.

causam, et ita bona cogenda, ut libertas his salva sit qui eam adipisci potuerunt, si [al. *acsi*] hereditas ex testa-

III. 78. mento adita esset. (§ 2.[1]) Hoc rescripto subventum est et libertatibus et defunctis, ne bona eorum a creditoribus possideantur et veneant. certe si fuerint ex hac causa bona addicta, cessat bonorum venditio: extitit enim defuncti defensor, et quidem idoneus, qui de solido credi-

7. 12. D. de fideic. lib. toribus cavet. (§ 3.[2]) Inprimis hoc rescriptum totiens locum habet, quotiens testamento libertates datae sunt. Quid ergo si quis intestatus decedens codicillis libertates dederit, neque adita sit ab intestato hereditas? [*an*] favor constitutionis debebit locum habere. certe si testatus [al. *intestatus*] decedat et codicillis dederit libertatem, competere

r. 4. pr. D. eod. eam nemini dubium est. (§ 4.[3]) Tunc [*enim*] constitutioni locum esse verba ostendunt, cum nemo successor ab intestato existat: ergo quamdiu incertum sit, utrum existat an non, cessabit constitutio; si certum esse coeperit neminem extare,

fr. 4. § 1. eod. tunc erit constitutioni locus. (§ 5.[4]) si is qui in integrum restitui potest abstinuit se ab hereditate, an, quamvis potest in integrum restitui, potest admitti constitutio et addictio bonorum fieri? quid ergo si post addictionem libertatium conservandarum causa factam in integrum sit restitutus? utique non erit dicendum revocari libertates quae [al. *quia*] semel competierunt. (§ 6.) Haec constitutio libertatium tuendarum causa introducta est: ergo si libertates nullae sint datae, cessat consti-

l. fr. 15. D. de manumiss. tutio. quid ergo si vivus dedit libertates,[5] vel mortis causa, et ne de hoc quaeratur, utrum in fraudem creditorum, an non factum sit, idcirco velint addici sibi bona, an audiendi sunt? et magis est, ut audiri debeant, etsi deficiant verba con-

. cit. C. de testam. lib. stitutionis. (§ 7.[6]) Sed cum multas divisiones huiusmodi constitutioni deesse perspeximus, lata est a nobis plenissima constitutio, in quam multae species collatae sunt quibus ius huiusmodi successionis plenissimum est effectum, quas ex ipsa lectione constitutionis potest quis cognoscere.

Tit. XII. DE SUCCESSIONIBUS SUBLATIS QUAE FIEBANT PER BONORUM VENDITIONEM ET EX SENATUSCONSULTO CLAUDIANO.

Erant ante praedictam successionem olim et aliae per universitatem successiones. Qualis fue-

II. 77—81. rat bonorum emptio[7] quae de bonis debitoris vendendis per multas ambages fuerat introducta, et tunc locum habebat, quando iudicia ordinaria in

1) cf. fr. 47. § 1. D. de neg. gest.

2) cf. Gai I. 84—86. tit. C. de SC. Claud. toll. VII. 24.

usu fuerunt: sed cum extraordinariis iudiciis posteritas usa est,[1] ideo cum ipsis ordinariis iudiciis etiam bonorum venditiones expiraverunt, et tantummodo creditoribus datur officio iudicis bona possidere, et prout eis utile visum fuerit, ea disponere, quod ex latioribus digestorum libris perfectius apparebit. (§ 1.[2]) Erat et ex senatusconsulto Claudiano miserabilis per universitatem acquisitio, cum libera mulier, servili amore bacchata, ipsam libertatem per senatusconsultum amittebat, et cum libertate substantiam: quod indignum nostris temporibus esse existimantes, et a nostra civitate deleri, et non inseri nostris digestis concessimus.

§ 88. *Nunc transeamus* ad obligationes. quarum summa divisio in duas species deducitur: omnis enim obligatio vel ex contractu nascitur vel ex delicto.[b]

§ 89. Et prius videamus de his quae ex contractu nascuntur. harum quattuor genera sunt: aut enim re *contrahitur* obligatio, aut verbis, aut litteris, aut consensu.

Tit. XIII. DE OBLIGATIONIBUS.

Nunc transeamus ad obligationes. Obligatio est iuris vinculum quo necessitate adstringimur alicuius solvendae rei secundum nostrae civitatis iura.[a] Omnium autem obligationum summa divisio in duo genera deducitur: namque aut civiles sunt, aut praetoriae. civiles sunt quae aut legibus constitutae aut certe iure civili comprobatae sunt. Praetoriae sunt quas Praetor ex sua iurisdictione constituit, quae etiam honorariae vocantur. Sequens divisio in quatuor species deducitur: aut enim ex contractu sunt, aut quasi ex contractu, aut ex maleficio, aut quasi ex maleficio. Prius est, ut de his quae ex contractu sunt dispiciamus. Harum aeque quatuor species sunt: aut enim re contrahuntur, aut verbis, aut literis, aut consensu. de quibus singulis dispiciamus.

§ 90. Re contrahitur obligatio velut mutui datione. *quae** proprie in his

Tit. XIV. QUIBUS MODIS RE CONTRAHITUR OBLIGATIO.

Re contrahitur obligatio veluti mutui datione. Mutui autem obligatio in

*) aliquid certe inserendum est. Böcking ex fr. 1. § 2. D. de O. et A. (44. 7.) inserere mavult: [mutui autem datio]. De re ipsa cf. Gai fr. 1. § 2. 4. D. cit. et Paul. fr. 2. D. de R. C. (12. 1.) Boethius ad Cic. Top. 3. § 16. (Orell. p. 300): *quod mutuum datur ex meo fit accipientis.* Varro de L. L. V. 36: *Si datur quod reddatur: mutuum.* Nonius Marcellus c. 5. (pag. 439. Gerl. et Roth): *Mutuum a fenore hoc distat, quod mutuum sine usuris, faenus cum usuris sumitur: et est quasi accepti fetus. Unde et faenus dictum est, ut Graece τόκος, quasi partus mutui sumpti. — — Unde honestius mutuum, quod sub amico affectu fiat meum tuum, usu temporis necessarii; [faenus sumere dedecet].* cf. Paul. S. R. II. 14.

a) Paulus libro II. Institutionum: *Obligationum substantia non in eo consistit, ut aliquod corpus nostrum aut servitutem nostram faciat, sed ut alium nobis adstringat ad dandum aliquid vel faciendum vel praestandum.* fr. 3. pr. de O. et A. (44. 7.)

b) Gaius libro II. Aureorum: *Obligationes aut ex contractu nascuntur, aut ex maleficio, aut proprio quodam iure ex variis causarum figuris. Obligationes ex contractu aut re contrahuntur, aut verbis,* [adde: *aut litteris*] *aut consensu.* fr. 1. pr. § 1. D.

s contingit quae [res] pondere, mensura constant: qualis est umerata, vinum, oleum, fruaes, argentum, aurum. quas numerando aut metiendo aut in hoc damus, ut accipient et quandoque nobis non sed alia eiusdem naturae redunde etiam muellatum est, quia ibi a me datum est tum fit. (§ 91.) Is qui non debitum ab eo qui per erlvit re obligatur. nde ei condici potest SI PAI DARE OPORTERE,[b] ac si accepisset. unde quidam pullum aut mulierem cui sine tutoritate non debitum per errom est non teneri condictione, quam mutui datione. sed haec obligationis non videtur ex consistere, quia is qui solmo dat magis distrahere vult quam contrahere.

his rebus consistit quae pondere, numero mensurave constant, veluti vino, oleo, frumento, pecunia numerata, aere, argento, auro. quas res aut numerando aut metiendo aut pendendo in hoc damus, ut accipientium fiant et quandoque nobis non haedem res, sed aliae eiusdem naturae et qualitatis reddantur: unde etiam mutuum appellatum est, quia ita a me tibi datur, ut ex meo tuum fiat. ex eo contractu nascitur actio quae vocatur condictio. (§ 1.) Is quoque qui non debitum accepit ab eo qui per errorem solvit re obligatur; daturque agenti contra eum propter repetitionem condictitia actio. nam proinde ei condici potest s i p a r e t e u m d a r e o p o r t e r e, acsi mutuum accepisset. unde pupillus, si ei sine tutoris auctoritate non debitum per errorem datum est, non tenetur indebiti condictione [*non*] magis quam mutui datione. sed haec species obligationis non videtur ex contractu consistere, cum is qui solvendi animo dat magis distrahere voluit negotium quam contrahere.

153. 47.
. 2. § 3. D. de O. et A.
1. D. commodat.

206. fr. 2. § 4. de O. et A.
sqq. 18. pr. D. commod.

§ 2.[1] Item is cui res aliqua utenda datur, id est commodatur, re obligatur, et tenetur commodati actione. Sed is ab eo qui mutuum accepit longe distat: namque non ita res datur, ut eius fiat; et ob id de ea re ipsa restituenda tenetur.[2] et is quidem qui mutuum accepit, si quolibet fortuitu casu quod accepit amiserit, veluti incendio, ruina, naufragio, aut latronum hostiumve incursu, nihilominus obligatus permanet. at is qui utendum accepit sane quidem exactam diligentiam custodiendae rei praestare iubetur, nec sufficit ei tantam diligentiam adhibuisse quantam in suis rebus adhibere solitus est, si modo alius diligentior poterit eam rem custodire; sed propter maiorem vim maioresve casus non tenetur, si modo non huius culpa is casus intervenerit: alioquin si id quod tibi [*domi*] commodatum est peregre tecum

---

A. (44. 7.) — Modestinus libro II Regularum: *Obligamur aut re, aut ver-*
imul utroque, aut lege, aut iure honorario, aut necessitate, aut ex peccato.
. D. eod. (cf. § 1—10. eod.) Agit Noster de obligationibus re contractis
l. verbis contr. §§ 92—127. litteris contr. §§ 128—134, consensu contr.
62. (per quas personas obl. acquiritur §§ 163—167[a], quibus modis tolli-
tio §§ 168—181.) de obligationibus quae ex delicto nascuntur §§ 182—225.
. Gai fr. 5. § 3. de O. et A. (44. 7.) Inst. III. 27. § 6.
. Gai 4. 5 41.

ferre malueris, et vel incursu hostium praedonumve vel naufragio amiseris, dubium non est, quin de restituenda ea re tenearis.[1] Commodata autem res tunc proprie intellegitur, si nulla mercede accepta vel constituta res tibi utenda data est. alioquin mercede interveniente locatus tibi usus rei videtur: gratuitum enim debet esse commodatum.

§ 3.[2] Praeterea et is apud quem res aliqua deponitur re obligatur et actione depositi, qui et ipse de ea re quam accepit restituenda tenetur. sed is ex eo solo tenetur, si quid dolo commiserit, culpae autem nomine, id est desidiae atque negligentiae, non tenetur: itaque securus est qui parum diligenter custoditam rem furto amiserit, quia qui negligenti amico rem custodiendam tradidit suae facilitati id imputare debet.

§ 4.[3] Creditor quoque qui pignus accepit re obligatur, qui et ipse de ea re quam accepit restituenda tenetur actione pigneraticia.[4] sed quia pignus utriusque gratia datur, et debitoris, quo magis ei pecunia crederetur, et creditoris, quo magis ei in tuto sit creditum, placuit sufficere, quod ad eam rem custodiendam exactam diligentiam adhiberet: quam si praestiterit et aliquo fortuitu casu rem amiserit, securum esse, nec impediri creditum petere.

1) Inst. III. 26. § 13.

2) e Gai fr. 1. § 5. D. de O. et A. cf. Gai III. 207. IV. 47. Paul. S. R. II. 12.

3) e Gai fr. 1. § 6. de O. et A.

4) cfr. 13. § 1. 14. D. de pign. act. fr. 23. de R. I.

§ 92. Verbis obligatio fit[a] ex interrogatione et responsione, velut: DARI SPONDES? SPONDEO; DABIS? DABO; PROMITTIS? PROMITTO; FIDE PROMITTIS? FIDE PROMITTO; FIDE IUBES? FIDE IUBEO; FACIES? FACIAM. (§ 93.) Sed haec quidem verborum obligatio: DARI SPONDES? SPONDEO, propria civium Romanorum est,[b] ceterae vero iuris gentium sunt; itaque inter omnes homines, sive cives Ro-

Tit. XV. DE VERBORUM OBLIGATIONE.

Verbis obligatio contrahitur ex interrogatione et responsione, cum quid dari fierive nobis stipulamur. ex qua duae proficiscuntur actiones, tam condictio [*certi*], si certa sit stipulatio,[c] quam ex stipulatu, si incerta. quae hoc nomine inde utitur, quia stipulum apud veteres firmum appellabatur,[d] forte a stipite [al. *stipe*] descendens.

---

a) Varro de R. R. II. 2. 6. Emptor stipulabatur prisca formula sic: *Illasce oves, qua de re agitur, sanas rectas esse, uti pecus ovillum quod recte sanum est, extra luscam, surdam, minam* (i. e. ventre glabro), *neque de pecore morboso esse, habereque recte licere, haec sic recte dari fieri spondesne?* Ibid. II. 4. 5. II. 5. 11. cf. Gai fr. 1. § 7. D. de O. et A. (44. 7.) Ulp. fr. 1. § 6. D. de V. O. (45. 1.) Paul. S. R. II. 3. V. 7. Quod inter praesentes fieri oportet. Inst. III. 19. § 12. et citt. Ulp. fr. 1. cit. de V. O.

b) in Gai Epit. II. 9. § 2. formula *Spondes? Spondeo* deest.

c) cf. Ulp. fr. 24. de R. C. (12. 1.)

d) Paul. S. R. V. 7. § 1.: *Obligationum firmandarum gratia stipulationes inductae sunt, quae quadam verborum solennitate concipiuntur: et appellatae sunt, quod per eas firmitas obligationum constringitur: stipulum enim firmum veteres appellaverunt.* Festus

nanos sive peregrinos, valent. et quamvis ad *Graecam* vocem expressae fuerint, velut hoc modo: [δώσεις; δώσω· ὁμολογεῖς; ὁμολογῶ· πίστει κελεύεις; πίστει κελεύω· ποιήσεις; ποιήσω];* etiam haec tamen inter cives Romanos valent, si modo Graeci sermonis intellectum habeant. et e contrario quamvis Latine enuntientur, tamen etiam inter peregrinos valent, si modo Latini sermonis intellectum habeant. at illa verborum obligatio: DARI SPONDES? SPONDEO, adeo propria civium Romanorum est, ut ne quidem in Graecum sermonem per interpretationem proprie transferri possit; quamvis dicatur a Graeca voce figurata esse. (§ 94.) Unde dicitur uno casu hoc verbo peregrinum quoque obligari posse, velut si Imperator noster principem alicuius peregrini populi de pace ita interroget: PACEM FUTURAM SPONDES? vel ipse eodem modo interrogetur. quod nimium subtiliter dictum est; quia si quid adversus pactionem fiat, non ex stipulatu agitur, sed iure belli res vindicatur. (§ 95.) Illud dubitari potest, si quis [*desunt* 24 *lin.*]**

§ 1. In hac re olim talia verba tradita fuerunt: spondes? spondeo; promittis? promitto; fidepromittis? fidepromitto; fideiubes? fideiubeo; dabis? dabo; facies? faciam. utrum autem Latina an Graeca, vel qua alia lingua stipulatio concipiatur, nihil interest, scilicet si uterque stipulantium intellectum huius linguae habeat; nec necesse est eadem lingua utrumque uti, sed sufficit congruenter ad interrogatum respondere; quinetiam duo Graeci Latina lingua obligationem contrahere possunt.

Stipem (Müll. p. 313. cf. 297): *Stipem dicebant pecuniam signatam, quod stiparer: ideo stipulari dicitur is qui interrogatus spondet stipem, id est aes.* Varro de L. V. 182. (Müll.): *Hoc ipsum stipendium a stipe dictum, quod aes quoque stipem dibant; nam quod asses librales pondo erant, qui acceperant maiorem numerum non in ca ponebant, sed in aliqua cella stipabant, id est componebant, quo minus loci occurent; a stipando stipem dicere coeperunt. Stips a* στοιβή *fortasse, Graeco verbo* etc. idor. Orig. V. 24. § 30. (Lind.): *Dicta autem stipulatio a stipula. Veteres enim ando sibi aliquid promittebant, stipulam tenentes frangebant, quam iterum iungentes onsiones suas agnoscebant; sive quod stipulam iuxta Paulum Iuridicum firmum sacraentum appellabant.*

*) ita ex Theophilo suppleri potest.

**) pag. LXa. Cod. Ver. deperdita fortasse ea fere continebat, quae Ulpianus abet fr. 1. § 6. D. de V. O. (45. 1.): *eadem an alia lingua respondeatur, nihil interest* etc. Similia etiam Theophilus h. l. exhibet. Deinde fortasse quaedam de deiussoribus adiecit, ut in fr 1. § 8. D. de O. et A. — Epitome vero h. l. de ictione dotis et promissione iurata operarum liberti agit (II. 9. §§ 3. 4.) his veris: (§ 3.) *Sunt et aliae obligationes, quae nulla praecedente interrogatione contrahi ossunt, id est, ut si mulier, sive sponso uxor futura, sive iam marito dotem dicat. uod tam de mobilibus rebus, quam de fundis fieri potest. Et non solum in hac obligaone ipsa mulier obligatur, sed et pater eius, et debitor ipsius mulieris, si pecuniam uam illi debebat sponso creditricis ipse debitor in dotem dixerit. Hae tantum tres ersonae, nulla interrogatione praecedente, possunt dictione dotis legitime obligari. Aliae ero personae si pro muliere dotem viro promiserint, communi iure obligari debent, id st, ut et interrogata respondeant, et stipulata promittant.* (§ 4.) *Item et alio casu, no loquente et sine interrogatione alii promittente, contrahitur obligatio, id est si liberus patrono aut donum aut munus aut operas se daturum esse iuravit: in qua re suradicti liberti non tam verborum sollemnitate, quam iurisiurandi religione retinentur. Sed nulla altera persona hoc ordine obligari potest.* Quo pertineant verba sequ. §i 96. non satis certum videtur; sed cf. Gai III. 120.

De dotis dictione vid. Ulp. VI. 1. 2. Vat. fragm. § 99. 100. Theod. Cod.

§ 96. — obligentur: utique *cum* quaeritur de iure Romanorum. nam aput peregrinos quid iuris sit, singularum civitatium iura requirentes aliud in *alia* lege re*perimus*.

sed haec sollemnia verba olim quidem in usu fuerunt; postea autem Leoniana constitutio [a] lata est, quae sollemnitate verborum sublata, sensum et consonantem intellectum ab utraque parte solum desiderat, licet quibuscumque verbis expressus est.

§ 2.[1] Omnis stipulatio aut pure, aut in diem, aut sub condicione fit. Pure: veluti; quinque aureos dare spondes? idque confestim peti potest. In diem, cum adiecto die quo pecunia solvatur stipulatio fit: veluti decem aureos primis calendis Martiis dare spondes? id autem quod in diem stipulamur, statim quidem debetur: sed peti prius quam dies veniat non potest; ac ne eo quidem ipso die in quem stipulatio facta est peti potest, quia totus is dies arbitrio solventis tribui debet. neque enim certum est eo die in quem promissum est datum non esse, priusquam is praetereat. (§ 3.[2]) At si ita stipuleris, decem aureos annuos, quoad vivam, dare spondes? et pure facta obligatio intellegitur, et perpetuatur, quia ad tempus deberi non potest. sed heres petendo pacti exceptione submovebitur. (§ 4.[3]) Sub condicione stipulatio fit, cum in aliquem casum differtur obligatio, ut si aliquid factum fuerit aut non fuerit, stipulatio committatur, veluti si Titius Consul factus fuerit, quinque aureos dare spondes? si quis ita stipuletur, si in Capitolium non ascendero, dare spondes? perinde erit, acsi stipulatus esset, cum morietur, dari sibi. ex condicionali stipulatione tantum spes est debitum iri, eamque ipsam spem [*in heredem*] transmittimus, si priusquam condicio existat, mors nobis contigerit. (§ 5.[4]) Loca etiam inseri stipulationi solent, veluti: Carthagine dare spondes? quae stipulatio licet pure fieri videatur, tamen re ipsa habet tempus iniectum, quo promissor utatur ad pecuniam Carthagine dandam. et ideo si quis ita Romae stipuletur, hodie Carthagine dare spondes? inutilis erit stipulatio, cum impossibilis sit repromissio. (§ 6.[5]) Condiciones quae ad

1) cfr. 213. D. de V. S. fr. 41. de V. O.

2) cfr. 56. § 4. D. de V. O. fr. 44. § 1. D. de O. et A.

3) cfr. 57. 115. § 1. D. de V. O. fr. 54. de V. S.

4) cfr. 2. § 6. D. de eo quod certo.

5) cfr. 100. 120. D. de V. O. fr. 37. 39. D. de R. C.

III. 12. c. 31. med. III. 13. c. 3. 4. Cic. pro Caec. 25. § 73. pro Flacco 35. § 86. de iuratis libertorum operis vid. supra III. 83.

a) Leo c. 10. C. de contr. stip. 8. 38: *Omnes stipulationes, etiamsi non sollemnibus vel directis, sed quibuscunque verbis consensu contrahentium compositae sunt, legibus cognitae suam habeant firmitatem.*

praeteritum vel ad praesens tempus referuntur, aut statim infirmant obligationem, aut omnino non differunt: veluti si Titius Consul fuit, vel si Maevius vivit, dare spondes? nam si ea ita non sunt, nihil valet stipulatio; sin autem ita se habent, statim valet. quae enim per rerum naturam certa sunt non morantur obligationem, licet apud nos incerta sint.

37. § 7. de V. O. § 7.[1] Non solum res in stipulatum deduci possunt, sed etiam facta: ut si stipulemur fieri aliquid vel non fieri. Et in huiusmodi stipulationibus optimum erit poenam subiicere, ne quantitas stipulationis in incerto sit, ac necesse sit actori probare, quid eius intersit. itaque si quis, ut fiat aliquid, stipuletur, ita adiici poena debet: si ita factum non erit, tunc poenae nomine decem aureos dare spondes? sed si quaedam fieri, quaedam non fieri, una eademque conceptione stipuletur, clausula erit huiusmodi adiicienda: si adversus ea factum erit, sive quid ita factum non erit, tunc poenae nomine decem aureos dare spondes?

Tit. XVI. DE DUOBUS REIS STIPULANDI ET PROMITTENDI.

Et stipulandi et promittendi duo pluresve rei
l. pr. 4. D. de duob. reis. fieri possunt.[2] Stipulandi ita, si post omnium interrogationem promissor respondeat, spondeo, ut puta cum duobus separatim stipulantibus ita promissor respondeat, utrique vestrum dare spondeo: nam si prius Titio spoponderit, deinde alio interrogante spondeat, alia atque alia erit obligatio, nec creduntur duo rei stipulandi esse. Duo pluresve rei promittendi ita fiunt: Maevi, quinque aureos dare spondes? Sei, eosdem quinque aureos dare spondes? si respondeant singuli separatim, spon-
l. 3. § 1. D. eod. deo. (§ 1.[3]) Ex huiusmodi obligationibus et stipulantibus [al. *stipulationibus*] solidum singulis debetur, et promittentes singuli in solidum tenentur. In utraque tamen [al. *enim*] obligatione una res vertitur; et vel alter debitum accipiendo, vel alter solvendo, omnium perimit obligationem et
or. fr. 7. D. eod. omnes liberat. (§ 2.[4]) Ex duobus reis promittendi alius pure, alius in diem, vel sub condicione obligari potest; nec impedimento erit dies aut condicio, quo minus ab eo qui pure obligatus est petatur.

Tit. XVII. DE STIPULATIONE SERVORUM.

. D. de acquir. rer. dom. D. de fideiussor. Servus ex persona domini ius stipulandi habet.[5] sed [*et*] hereditas in plerisque personae defuncti

vicem sustinet: ideoque quod servus hereditarius ante aditam hereditatem stipulatur acquirit hereditati, ac per hoc etiam heredi postea facto acquiritur. (§ 1.[1]) Sive autem domino, sive sibi, sive conservo suo, sive impersonaliter servus stipuletur, domino acquirit. idem iuris est et in liberis qui in potestate patris sunt, ex quibus causis acquirere possunt. (§ 2.[2]) Sed cum factum in stipulatione continebitur, omnimodo persona stipulantis continetur, veluti si servus stipuletur, ut sibi ire agere liceat: ipse enim tantum prohiberi non debet, non etiam dominus eius. (§ 3.[3]) Servus communis stipulando unicuique dominorum pro portione dominii [al. *domini*] acquirit, nisi si unius eorum iussu, aut nominatim cui eorum stipulatus est: tunc enim soli ei acquiritur. quod servus communis stipulatur, si alteri ex dominis acquiri non potest, solidum alteri acquiritur,[4] veluti si res quam dari stipulatus est unius domini sit.

Tit. XVIII. DE DIVISIONE STIPULATIONUM.

[5]Stipulationum aliae iudiciales sunt, aliae praetoriae, aliae conventionales, aliae communes, tam praetoriae, quam iudiciales. (§ 1.) Iudiciales sunt dumtaxat, quae a mero iudicis officio proficiscuntur: veluti de dolo cautio,[6] vel de persequendo servo qui in fuga est, restituendove pretio.[7] (§ 2.) Praetoriae, quae a mero Praetoris officio proficiscuntur, veluti damni infecti, vel legatorum. praetorias autem stipulationes sic exaudiri oportet, ut in his contineantur etiam aedilitiae: nam et hae ab iurisdictione veniunt. (§ 3.) Conventionales sunt quae ex conventione utriusque partis concipiuntur, hoc est neque iussu iudicis neque iussu Praetoris, sed ex conventione contrahentium. quarum totidem genera sunt, quot — paene dixerim — rerum contrahendarum. (§ 4.) Communes sunt stipulationes, veluti rem salvam fore pupilli.[8] nam et Praetor iubet rem salvam fore pupillo caveri, et interdum iudex, si aliter expediri haec res non potest; vel de rato stipulatio.

Tit. XIX. DE INUTILIBUS STIPULATIONIBUS.

Omnis res quae dominio nostro subiicitur in stipulationem deduci potest, sive illa mobilis sive soli sit. (§ 1.) At si quis rem quae in rerum natura non est aut esse non potest dari stipulatus fuerit, veluti Stichum qui mortuus sit, quem vivere credebat, aut hippocentaurum qui esse non

1) ex Flor. fr. 15. D. de stip. serv. Inst. II. 9. pr. § 1.

2) cfr. 44. pr. D. de condicion. et dem.

3) cfr. 5. 7. D. h. t. Gai III. 167.

4) fr. 25. § 3. D. de usufr.

5) Totus tit. e Pomp. fr. 5. pr. de V. O. cf. Paul. S. R. V. 9.

6) cfr. 20. D. de rei vind. (6. 1.)

7) cfr. 39. pr. 69. § 5. D. de legat. I.

8) cf. Inst. I. 20. § 3.

§ 97. Si id quod dari stipulamur tale sit, ut dari non possit, inutilis est stipulatio:[a] velut si quis ho-

a) cf. Gai fr. 1. § 9. 10. D. de O. et A. (44. 7.) Inst. III. 23. § 5.

liberum quem ser-
se credebat, aut
ı quem vivum esse
t, aut locum sa-
l religiosum quem
esse humani iu-
i dari stipuletur.
item si quis rem
rerum natura non
esse non potest,
ɔpocentaurum sti-
, aeque inutilis est
o.

. fr. 83. § 5. D. de V. O.

possit, inutilis erit stipulatio. (§ 2.[1]) Idem iuris est, si rem sacram aut religiosam quam humani iuris esse credebat, vel publicam quae usibus populi perpetuo exposita sit, ut forum vel theatrum, vel liberum hominem quem servum esse credebat, vel cuius commercium non habuerit, vel rem suam dari quis stipuletur. nec in pendente erit stipulatio ob id, quod publica res in privatum deduci, et ex libero servus fieri potest, et commercium adipisci stipulator potest, et res stipulatoris esse desinere potest: sed protinus inutilis est. item contra, licet initio utiliter res in stipulatum deducta sit, si postea in earum qua causa de quibus supra dictum est, sine facto promissoris devenerit: extinguetur stipulatio. ac [al. *at*] ne [al. *nec*] statim ab initio talis stipulatio valebit, Lucium Titium, cum servus erit, dare spondes? et similia: quia quae natura sui dominio nostro exempta sunt in obligationem deduci nullo modo possunt.

[§§ 5. 3. 4. 6—10. *sequuntur ad Gai* § 102—109.]

Item si quis sub ea condicione sti-
quae existere non potest,[a] *veluti* si
aelum tetigerit, inutilis est stipula*tio.*
atum sub inpossibili condicione reli-
ɔstri praeceptores proin*de valere* pu-
: si *ea condicio adiecta non* esset: diver-
olae auctores non minus legatum in-
stimant, quam stipulationem. et sane
nea diversitatis ratio reddi potest.
Praeterea inutilis *est stipulatio, si quis*
rem suam esse eam sibi dari stipuletur;
l quod al*icuius* est, id ei dari non

§ 11. Si impossibilis condicio obligationibus adiiciatur, nihil valet stipulatio. impossibilis autem condicio habetur, cui natura impedimento est, quo minus existat, veluti si quis ita dixerit: si digito caelum attigero, dare spondes? at si ita stipuletur, si digito caelum non attigero, dare spondes? pure facta obligatio intellegitur, ideoque statim petere potest.

fr. 1. pr. § 1. D. de V. O.
. R. V. 7. § 2.b)

§ 12. Item verborum obligatio inter absentes concepta inutilis est.[2] sed cum hoc materiam litium contentiosis hominibus praestabat, forte post tempus tales allegationes opponentibus, et non praesentes esse vel se vel adversarios suos contendentibus: ideo nostra constitutio[3] propter ce-

4. C. de contr. stip.c)

ta Göschen, aliquatenus cum ductibus Cod. et cum Gai fr. 1. § 10. D. de congruum. De re ipsa cf. Inst. h. t. § 2. 22. Gai IV. 4. Rationem dis (in §o 98.) agnoscit ipse Gai II. 143. in f.

:f. Gai fr. 1. § 11. Maec. fr. 31. de O. et A. (44. 7.) fr. 7. de V. O. (45. 1.); is vid. Inst. II. 14. § 10. fr. 45. 50. § 1. D. de hered. instit. (28. 5.)

ᵓaul. S. R. V. 7. § 2: *Verborum obligatio inter praesentes, non etiam inter contrahitur. Quodsi scriptum fuerit instrumento promisisse aliquem, perinde ɪtque si interrogatione praecedente responsum sit.*

ust. c. 14. § 2. C. de contr. stip. (8. 38.): *Et si inter praesentes partes esse dicitur, et hoc esse credendum, si tamen in eadem civitate utraque per-ɔo die commanet, in quo huiusmodi instrumentum conscriptum est, nisi is qui dicit adversarium abesse, liquidis ac manifestissimis probationibus, et melius quidem*

leritatem dirimendarum litium introducta est, quam ad Caesarienses advocatos scripsimus, per quam disposuimus tales scripturas quae praesto esse partes indicant omnimodo esse credendas, nisi ipse qui talibus utitur improbis allegationibus manifestissimis probationibus vel per scripturam vel per testes idoneos approbaverit, in ipso toto die quo conficiebatur instrumentum sese vel adversarium suum in aliis locis esse.

§ 100. Denique inutilis est talis stipulatio, si quis ita dari stipuletur: POST MORTEM MEAM DARI SPONDES? vel ita: *POST MORTEM TUAM DARI SPONDES? valet autem, si quis ita dari stipuletur: CUM MORIAR DARI SPONDES? vel ita:* * CUM MORIERIS DARI SPONDES? id est ut in novissimum vitae tempus stipulatoris aut promissoris obligatio conferatur. nam inelegans esse visum est ex heredis persona incipere obligationem. rursus ita stipulari non possumus: PRIDIE QUAM MORIAR, *aut*: PRIDIE QUAM MORIERIS, DARI SPONDES? quia non potest aliter intellegi pridie quam aliquis morietur, quam si mors secuta sit; rursus morte secuta in praeteritum redducitur stipulatio et quodammodo talis est: HEREDI MEO DARI SPONDES? quae sane inutilis est. (§ 101.) Quaecumque de morte diximus, eadem et de capitis diminutione dicta intellegemus.

§ 13. Post mortem suam dari sibi nemo stipulari poterat, non magis quam post mortem eius a quo stipulabatur. ac [al. *at*] ne [al. *nec*] is qui in alicuius potestate est post mortem eius stipulari poterat, quia patris vel domini voce loqui videtur. Sed et si quis ita stipuletur, pridie quam moriar, vel pridie quam morieris dabis? inutilis erat stipulatio. Sed cum (ut iam dictum est) ex consensu contrahentium stipulationes valent, placuit nobis etiam in hunc iuris articulum necessariam inducere emendationem, ut sive post mortem, sive pridie quam morietur stipulator sive promissor, stipulatio concepta est, valeat stipulatio.[a]

[§ 14 *sqq. vide post Gai* § 109.]

§ 102. Adhuc inutilis est stipulatio, si quis ad id quod interrogatus erit non responderit:[b] velut si sestertia x a te dari stipuler, et tu *nummum sestertium* v *milia*** promittas; aut si ego pure stipuler, tu sub condicione promittas.

§ 5. Praeterea inutilis est stipulatio, si quis ad ea quae interrogatus erit non respondeat, veluti si decem aureos a te dari stipuletur, tu quinque promittas, vel contra; aut si ille pure stipuletur, tu sub condicione promittas, vel contra; si modo scilicet id exprimas, id est si cui sub condicione vel in diem stipulanti tu respondeas: praesenti die spondeo. nam si hoc solum respondeas, promitto, breviter videris in eandem diem aut condicionem spopondisse: nec enim necesse est in respondendo eadem omnia repeti quae stipulator expresserit.

---

si per scripturam, vel saltem per testes undique idoneos et omni exceptione maiores ostenderit, sese vel adversarium suum eo die civitate abfuisse; sed huiusmodi scripturas propter utilitatem contrahentium esse credendas.

*) lacunam subesse vidit et ex ὁμοιοτελεύτῳ explevit Huschke. De re ipsa cf. Gai III. 117. 158. II. 232. fr. 45. § 1. 3. 46. § 1. de V. O. (45. 1.)

**) ita coniecit Huschke. coll. fr. 1. § 4. de V. O. fr. 15. D. de acceptilatione. In Cod. est: *tu nestertia v milia.*

a) Inst. c. 11. C. de contr. stip. (8. 38.) et c. un. C. ut actiones et ab hered. et contra h. incip. (4. 11.)

b) cfr. 1. §. 3. 4. 83. § 2. 3. D. de V. O. (45. 1.)

Praeterea inutilis
atio, si ei dari
r cuius iuri sub-
sumus: unde il-
itum est, si quis
cuius iuri subie-
est dari stipule-
antum valeat sti-
. nostri praece-
ıtant in univer-
'e, et proinde ei
tipulatus sit soli-
ri, atque si ex-
men non adiecis-
diversae scholae
*dimidium ei deberi**
t, pro aliena —
in.]

§ 3. Si quis alium daturum facturumve quid spoponderit,[a] non obligabitur, veluti si spondeat Titium quinque aureos daturum. quodsi effecturum se, ut Titius daret, spoponderit, obligatur.

§ 4. Si quis alii quam cuius iuri subiectus sit stipuletur,[b] nihil agit. plane solutio etiam in extranei personam conferri potest (veluti si quis ita stipuletur: mihi aut Seio dare spondes?), ut obligatio quidem stipulatori acquiratur, solvi tamen Seio etiam invito eo recte possit, ut liberatio ipso iure contingat, sed ille adversus Seium habeat mandati actionem. quodsi quis sibi et alii[c] cuius iuri subiectus non sit, dari decem aureos stipulatus est, valebit quidem stipulatio: sed utrum totum debeatur quod in stipulationem deductum est, an vero pars dimidia, dubitatum est; sed placet non plus quam partem dimidiam ei acquiri. Ei qui tuo iuri subiectus est si stipulatus sis,[d] tibi acquiris, quia vox tua tamquam filii sit, sicuti filii vox tamquam tua intellegitur in his rebus quae tibi acquiri possunt.

Item[e] *inutilis est* stipulatio, *si*
ipuler qui iuri meo subiectus
i is a me *stipuletur. sed de servis*
ui in mancipio *sunt illud praeterea*
tur, ut non solum ipsi *cuius in po-*
cipiove sunt obligari non poss*int*,
ii quide*m* ull*i*.

§ 6. Item inutilis est stipulatio, si ab eo stipuleris qui iuri tuo subiectus est, vel si is a te stipuletur. sed servus quidem non solum domino suo obligari non potest, sed ne alii quidem ulli; filii vero familias aliis obligari possunt.

Mutum[f] neque stipulari neque
'e posse palam *est. Quod et*
receptum est: quia et is *qui*
r verba promit-
ɪt qui promittit,
pulantis exaudire
§ 106.) Furiosus[g]
ɜgotium gerere potest, quia
legit quid agat. (§ 107.) Pu-

§ 7. Mutum neque stipulari neque promittere posse palam est. Quod et in surdo receptum est: quia et is qui stipulatur verba promittentis, et is qui promittit, verba stipulantis audire debet. [f]unde apparet non de eo nos loqui qui tardius exaudit, sed de eo qui omnino non exaudit. (§ 8.) Furiosus nullum negotium gerere potest, quia non intellegit quid agit. (§ 9.) Pu-

---

ı tentat Lachmann. In seqq. 4 versibus Codicis Ver. haec tantummodo
ınt: ——————————— *actionem* — *causa* [1 lin.] *respondet* [2 lin.] *etiam.*
ıen diversae scholae auctorum sententiam expressam esse opinatur in
fr. 110. pr. de V. O.: *Si mihi et Titio, in cuius potestate non sim, stipuler*
ıta X, sed sola V mihi debentur: pars enim aliena deducitur, ut quod extra-
ter stipulatus sum, non augeat meam partem. De re cf. Inst. h. t. § 19.
4. D. de R. I. (50. 17.)
r. 38. pr. § 1. 2. 83 pr. D. de V. O. (45. 1.) Inst. h. t. § 21.
'r. 141. § 3 eod. c) cfr. 110 pr. eod.
r. 130. eod. Inst. II. 9. 1.
r. 56. § 1. D. de fideiuss. (46. 1.) fr. 16. D. de furtis. (47. 2.) fr. 22. pr.
I. (50. 17.) — fr. 39. de O. et A. (44. 7.)
ai fr. 1. §§ 14. 15. D. de O. et A. (44. 7.) vide etiam Ulp. XX. 13.
'. Gai fr. 1. § 12. D. eod.

pillus[a] omne negotium recte gerit: ita tamen ut *tutor*, sicubi tutoris auctori*tas ne*cessaria sit, *a*dhibeatur, velut si ipse obligetur; nam alium sibi obligare etiam sine tutoris auctoritate potest. (§ 108.) Idem iuris[b] est in feminis quae in tutela sunt. (§ 109.) Se*d* quod diximus de pupilli*s*, utique de eo verum est qui iam aliquem intellectum habet: nam infans et qui infanti proximus est non multum a *furioso* differt, quia huius aetatis pupilli nullum intellectum habent: sed in his pupillis[c] per utilitatem benignior iuris interpretatio facta est.

pillus omne negotium recte gerit: ita tamen ut, sicubi tutoris auctoritas necessaria sit, adhibeatur tutor, veluti si ipse obligetur; nam alium sibi obligare etiam sine tutoris auctoritate potest. (§ 10.) Sed quod diximus de pupillis, utique de his verum est qui iam aliquem intellectum habent: nam infans et qui infanti proximus est non multum a furioso distant, quia huius aetatis pupilli nullum intellectum habent; sed in proximis infanti propter utilitatem eorum benignior iuris interpretatio facta est, ut idem iuris habeant quod pubertati proximi. Sed qui in parentis potestate est impubes nec auctore quidem patre obligatur.

[§§ 11—13. *vide supra ad Gai* §§ 98—101.]

§ 14.[1] Item, si quis ita stipulatus erat, si navis ex Asia venerit, hodie dare spondes? inutilis erat stipulatio, quia praepostere concepta est. sed cum Leo, inclutae recordationis, in dotibus eandem stipulationem quae praepostera nuncupatur non esse reiiciendam existimavit, nobis placuit[2] et huic perfectum robur accommodare, ut non solum in dotibus, sed etiam in omnibus valeat huiusmodi conceptio stipulationis. (§ 15.[3]) Ita autem concepta stipulatio, veluti si Titius dicat, cum moriar, dare spondes? vel cum morieris, et apud veteres utilis erat, et nunc valet. (§ 16.) Item post mortem alterius recte stipulamur. (§ 17.[4]) Si scriptum fuerit in instrumento promisisse aliquem, perinde habetur, atque si interrogatione praecedente responsum sit. (§ 18.[5]) Quotiens plures res una stipulatione comprehenduntur, si quidem promissor simpliciter respondeat dare spondeo, propter omnes tenetur; si vero unam ex his vel quasdam daturum se spondeat, obligatio in his pro quibus spoponderit contrahetur. ex pluribus enim stipulationibus una vel quaedam videntur esse perfectae: singulas enim res stipulari et ad singulas respondere debemus. (§ 19.[6]) Alteri stipulari, ut supra [§ 4] dictum est, nemo potest: inventae sunt enim huiusmodi obligationes ad hoc, ut unusquisque sibi acquirat quod sua interest; ceterum, si [al. *ut*] alii detur, nihil interest stipulatoris. plane si quis velit hoc facere, poenam

1) cfr. 64. D. de V. O.

2) c. 25. C. de testam.

3) cfr. 45. § 1—3. D. de V. O.

4) cf. Paul. S. R. V. 7. 2. (ad § 12.)

5) cfr. 134. § 3. fr. 1. § 4. 5. D. eod.

6) ex Ulp. fr. 38. § 17. D. eod.

---

a) cf. Gai II. 83. Ulp. XI. 27. Inst. I. 21. Paul. fr. 43. de O. et A. (44. 7.)
b) cf Gai I. 192. II. 80 sqq.
c) cf. Gai fr. 1. § 13. D. de O. et A. (44. 7.) fr. 141. § 2. de V. O. (45. 1.)

stipulari conveniet, ut nisi ita factum sit, ut comprehensum est, committetur poenae stipulatio etiam ei cuius nihil interest: poenam enim cum stipulatur quis, non illud inspicitur, quid intersit eius, sed quae sit quantitas in condicione stipulationis. ergo si quis stipuletur Titio dari, nihil agit, sed si addiderit de poena, nisi dederis, tot aureos dare spondes? tunc committitur
p. fr. 38. § 20. D. de V. O. stipulatio. (§ 20.[1]) Sed et si quis stipuletur alii, cum eius interesset, placuit stipulationem valere. nam si is qui pupilli tutelam administrare coeperat cessit administratione contutori suo, et stipulatus est rem pupilli salvam fore, quoniam interest stipulatoris fieri quod stipulatus est, cum obligatus futurus esset pupillo, si male res gesserit, tenet obligatio. ergo et si quis procuratori suo dari stipulatus sit, stipulatio vires habebit. et si creditori suo quod sua interest, ne forte vel poena committatur, vel praedia distrahantur quae
8. § 2. eod. pignori data erant, valet stipulatio. (§ 21.[2]) Versa vice qui alium facturum promisit videtur in ea esse causa, ut non teneatur, nisi poenam ipse
iul. fr. 87. eod. promiserit. (§ 22.[3]) Item nemo rem suam futuram in eum casum quo sua fit [al. *fiat* v. *sit*] uti-
37. § 1. eod. . D. de O. et A. liter stipulatur. (§ 23.[4]) Si de alia re stipulator senserit, de alia promissor, perinde nulla contrahitur obligatio, ac si ad interrogatum responsum non esset, veluti si hominem Stichum a te stipulatus quis fuerit, tu de Pamphilo senseris, quem
. 27. pr. 123. de V. O. Stichum vocari credideris. (§ 24.[5]) Quod turpi ex causa promissum est, veluti si quis homicidium vel sacrilegium se facturum promittat, non valet.

. pr. de O. et A. . de V. O. § 25.[6] Cum quis sub aliqua condicione fuerit stipulatus, licet ante condicionem decesserit, postea existente condicione, heres eius agere
mp. fr. 42. D. de V. O. potest. Idem est et a promissoris parte. (§ 26.[7]) Qui hoc anno aut hoc mense dari stipulatus sit, nisi omnibus partibus praeteritis anni vel mensis,
37. § 4. eod. non recte petet. (§ 27.[8]) Si fundum dari stipuleris vel hominem, non poteris continuo agere, nisi tantum spatii praeterierit quo traditio fieri possit.

0. Possumus tamen[a] ad id quod stipulamur adhibere qui idem stipuletur, quem vulgo ılatorem vocamus. (§ 111.) Sed huic proctio competit, proindeque ei recte solvitur

hoc *tamen* respicit ad § 103. Ad totum articulum de adstipulatoribus cf. I. 215. 216. 126. Festus s. v. *reus* stipulando. (cit. ad XII tabb. II. 2.) o Quint. c. 18. § 58. in Pison. c. 9. pr. Epp. ad Brutum 8 in f. Postea, *obligationem a persona heredis incipere non posse* sublata, haec omnia evat. (Cod. IV. 11.)

ac nobis. sed quidquid consecutus erit, mandati *iu*dicio nobis restituere [III. § 117] cogetur. (§ 112.) Ceter*u*m potest etiam aliis verbis uti adstipulator, quam quibus nos usi sumus. itaque si verbi gratia ego ita stipulatus sim: DARI SPONDES? ille sic adstipulari potest: IDEM FIDE TUA PROMITTIS? vel IDEM FIDE IUBES? vel contra. (§ 113.) I*t*em *m*inus adstipulari potest, plus non potest. itaque si ego sestertia x stipulatus sum, ille sestertia v stipulari potest; contra vero plus non potest: item si ego pure stipulatus sim, ille sub condicione stipulari potest; contra vero non potest. non solum autem in quantitate, sed etiam in tempore minus et plus intellegitur:[a] plus est enim statim aliquid dare, minus est post *t*emp*us*. (§ 114.) In hoc autem iure quaedam singulari iure observantur. nam adstipulatoris heres non habet actionem [IV. 113]. item servus adstipulando nihil agit, qui* ex ceteris omnibus causis stipulatione domino adquirit [II. 87]. idem de eo qui in mancipio est magis pl*acu*it; nam et is servi loco est. is autem qui in potestate patris est, agit aliquid, sed parenti non adquirit; qu*amv*is ex omnibus ceteris causis stipulando ei adquirat. ac ne ipsi quidem aliter acti*o* co*m*petit, quam si sine capitis diminutione exierit de potestate parentis, veluti morte eius, aut quod ipse flamen Dialis inauguratus est [I. 130]. eadem de filia familias, et quae in manu est, dicta intellegemus.

§ 115. Pro eo quoque qui promittit solent alii obligari, quorum alios sponsores, alios fidepromissores, alios fideiussores appellamus.[b] (§ 116.) Sponsor ita interrogatur: IDEM DARI SPONDES? fidepromissor: IDEM FIDEPROMITTIS? fideiussor ita: IDEM FIDE TUA ESSE IUBES? videbimus de his autem, quo nomine possint proprie adpellari, qui ita interrogantur: IDEM DABIS? IDEM PROMITTIS? IDEM FACIES?[c] (§ 117.) Sponsores q*uidem* et fidepromissores et fideiussores saepe solemus accipere, dum curamus ut diligentius nobis cautum sit. adstipulatorem [§ 110] vero fere tunc solum a*d*hibemus, cum ita stipulamur, ut aliquid post mortem nostram detur: *quod cum* stipulando nihil agimus [§ 100], a*d*hibetur a*d*stipulator, ut

Tit. XX. DE FIDEIU[SSO]RIBUS.

Pro eo qui promitti[t so]lent alii obligari, qui [fide]iussores appellantur, [quos] homines accipere so[lent] dum curant, ut dilige[ntius] sibi cautum sit.

---

*) in Cod. est quia. Fortasse legendum est *q*uis (quamvis), ut infra.

a) Gai IV. 53. coll. Inst. III. 20. § 5.

b) cf. Gai III. 92. IV. 137. et fr. 1. § 8. de O. et A. (44. 7.) Paul. S. I 9. § 5. (= fr. 48 pr. D. de minor. 4. 4.) Gregor. Codex tit. *de sponsoribus fideiussoribus* XII. 1. (ed. Haenel.) Gai Epit. II. 9. § 2. nonnisi formulam *fide esse iubes* exhibet.

c) vid. Ulp. fr. 8. D. de fideiuss. (46. 1.) Alex. c. 12. C. eod. (8. 41.)

tem nostram agat: qui si quid fuerit
de *restituendo* eo mandati iudicio he-
enetur.
ponsoris *vero* et fidepromissoris similis
fideiussoris *valde dissimilis*. (§ 119.)
ıidem nullis obligationibus accedere
i verborum; quamvis interdum ipse
rit non fuerit obligatus, velut *si fe-*
)illus sine tutoris auctoritate, aut qui-
ıortem suam dari promiserit. at illu*d*
ıi ser*vus* aut peregrinus spoponderit,
sponsor aut fidepromissor obligetur.
ero omnibus obligationi-
t sive re sive verbis sive
consensu contractae fue-
ones, adici potest. a*t* ne
interest, utrum civilis an
ligatio sit cui adiciatur;
n, ut pro servo quoque
sive extraneus sit qui
eiussorem accipiat, sive
id quod sibi debeatur.
ıeterea sponsoris et fide-
heres non tenetur,[b] nisi si
) fidepromissore quaera-
ı iure civitas eius utatur: fideiussoris autem
tenetur. (§ 121.) Item sponsor et fidepro-
gem Furiam biennio liberantur;[d] et quotquot
o eo tempore quo pecunia peti potest, in
ducitur inter eos obligatio [IV. 22], et singuli
s *dare iu*bentur.* fideiussore*s* vero perpetuo te-
uotquot erunt numero, singuli in solidum obli-
ue liberum est creditori
*so*lidum petere. *Sed ex*
i Hadriani[e] *compellitur*
singulis, qui modo sol-
partes petere. eo igitur
epistula a lege Furia, quod si quis
bus aut fidepromissoribus solvendo
*ugetur onus cete*rorum, quotqu*ot* erunt.**
*Fur*ia *tantum**** *in It*alia locum habeat,

§ 1. In omnibus autem obligationibus assumi possunt, id est sive re sive verbis sive literis sive consensu contractae fuerint. at [al. *ac*] ne illud quidem interest, utrum civilis an naturalis sit obligatio cui adiiciatur fideiussor; adeo quidem, ut pro servo quoque obligetur, sive extraneus sit qui fideiussorem a servo accipiat, sive ipse dominus in id quod sibi naturaliter debetur. (§ 2.) Fideiussor non tantum ipse obligatur, sed etiam heredem obligatum relinquit.[c] (§ 3.) Fideiussor et praecedere obligationem et sequi potest. (§ 4.) Si plures sint fideiussores, quotquot erunt numero, singuli in solidum tenentur. itaque liberum est creditori a quo velit solidum petere. Sed ex epistola divi Hadriani compellitur creditor a singulis, qui modo solvendo sint litis contestatae tempore, partes petere.

---

uschke; in Cod. est: *hocabentur*. Alii *debent; condemnantur;* [in] *con-*
uere tenentur; tenebuntur; praestabunt; [in] *vocabuntur.*
x coniect. Lachmanni. Huschke proponit: *non ideo plus a cete*rorum
ossit.
ex coniect. Savinii.
lp. fr. 8. § 1—6. Gai fr. 70. § 3. D. de fideiussor. (46. 1.)
ai IV. 113. III. 96. c) cf. Ulp. fr. 4. § 1. de fideiuss. (46. 1.)
9. § 6. D. mandati (17. 1.) fr. 37. de fideiuss. (46. 1.) c. 29. (restit.)
s. 8. 41.
ai fr. 26. Ulp. fr. 27. Pap. fr. 51. D. de fideiuss. (46. 1.) ius novum
. c. 1.

consequens est, *ut in provinciis* sponsores quoque et fidepromissores proinde ac fideiussores in perpetuo teneantur et singuli in solidum obligentur, nisi ex epistula divi Hadriani hi *quoque adiuvari videantur*. (§ 122.) Praeterea inter sponsores et fidepromissores lex Apuleia quandam societatem introduxit. nam si quis horum plus sua portione solverit, de eo quod amplius dederit *adversus ceteros actionem habet. Lex autem Apuleia ante* legem Furiam lata est, quo tempore in solidum obligabantur: unde quaeritur, an post legem Furiam adhuc legis Apuleiae beneficium supersit. et utique extra *Italiam* superest; nam *lex* quidem Furia tantum in *Italia* valet, Apuleia vero etiam in *ceteris praeter Italiam regionibus.* * *Alia sane est fideiussorum condicio; nam ad hos*** *lex* Apuleia non pertinet. itaque si creditor ab uno totum *consecutus* fuerit, huius *solius* detrimentum *erit*, *scilicet* si is pro quo fideiussit solvendo non *sit. sed ut ex* supradictis *apparet*, is a quo creditor totum petit, poterit ex epistula divi Hadriani desiderare, ut pro parte in se detur actio. (§ 123.) Praeterea lege — —*** cautum est, ut is qui sponsores aut fidepromissores accipiat praedicat palam et declaret, et de qua re satis accipiat, et quot sponsores aut fidepromissores in eam obligationem accepturus sit: et nisi praedixerit, permittitur sponsoribus et fidepromissoribus intra diem xxx. praeiudicium postulare, quo quaeratur, an ex ea lege praedictum sit; et si iudicatum fuerit praedictum *non* esse, liberantur. Qua lege fideiussorum menti*o* nulla fit: sed in usu est, etiam si fideiussores accipiamus, praedicere.

ideoque, si quis
iussoribus eo temp
vendo non sit, ho
ros onerat. sed et si ab u
iussore creditor totum con
fuerit, huius solius detriment
si is pro quo fideiussit solve
sit: et sibi imputare debe
potuerit adiuvari ex epist
Hadriani et desiderare, ut p
in se detur actio.

§ 124. Sed beneficium leg*is* Corn*e*liae omnibus commune est. qua lege idem pro eodem aput eundem eodem anno vetatur in ampliorem summam obligari creditae pecuniae quam in xx mili*a*; et quamvis sponsor vel fidepromissor in amplam pecuniam, velut si sestertium c milia *se obligaverit, non tamen tenebitur.* † Pecuniam autem creditam dicimus non solum eam quam credendi causa damus, se*d* omnem quam tunc, *cum* contrahitur obli-

---

*) ita ex coniect. Heffteri et Lachm.

**) ita ex coniect. Göschenii.

***) ex ductibus Cod. incertis Buttmann *Porcia*, Hollweg *Petreia*, Haubo *leia*, Dirksen *Cornelia* eruunt; ad Gai IV. 95, ubi similis lacuna extat, H olim *Crepereia* vidit, nunc *Pompeia* mavult (coll. Fest. v. *Unciaria lex*) pr Böckingio.

†) Huschke mavult: *tamen dumtaxat XX damnatur.*

gatio, certum est debitum iri,[a] id est *quae* sine ulla condicione deducitur in obligationem. itaque et ea pecunia quam in diem certum dari stipulamur eodem numero est, quia certum *est* eam debitum iri, licet post tempus petatur. Appellatione autem pecuniae[b] omnes res in ea lege significantur. itaque si vinum vel frumentum, et si fundum vel hominem stipulemur, haec lex observanda est. (§ 125.) Ex quibusdam tamen causis permittit ea lex in infinitum satis accipere, veluti si do*t*is nomine, vel eius quod ex testamento tibi debeatur, aut iussu iudicis satis accipiatur. et adhuc lege vicesima hereditatium cavetur, ut ad eas satisdationes quae ex ea lege proponuntur lex Cornelia non pertineat.

§ 126. In eo iure quoque iuris par condicio est omnium, sponsorum, fidepromissorum, fideiussorum, quod ita obligari non poss*unt*, *ut* plus debeant quam debet is pro quo obligantur. at ex diverso ut minus debeant, obligari possunt, sicut in a*d*stipulatoris persona diximus [§ 113]. nam ut astipulatoris, ita et horum obligatio accessio est principalis obligationis, nec plus in accessione esse potest quam in principali re.

§ 5. Fideiussores ita obligari non possunt, ut plus debeant quam debet is pro quo obligantur:[c] nam et eorum obligatio accessio est principalis obligationis, nec plus in accessione esse potest quam in principali re. at ex diverso ut minus debeant, obligari possunt. Itaque si reus decem aureos promiserit, fideiussor in quinque recte obligatur; contra vero non potest obligari. item si ille pure promiserit, fideiussor sub condicione promittere potest; contra vero non potest. non solum enim in quantitate, sed etiam in tempore minus et plus intellegitur. plus est enim statim aliquid dare; minus est, post tempus dare.

(§ 127.) In eo quoque par omnium causa est, quod si qui pro *r*eo solverit, eius reciperandi causa habet cum eo mandati iudicium.[d] et hoc amplius sponsores ex lege Publilia propriam habent actionem in duplum, quae appellatur depensi.[e]

(§ 6.) Si quis [al. *quid*] autem fideiussor pro reo solverit, eius reciperandi causa habet cum eo mandati iudicium.

§ 7.[1] Graece fideiussor plerumque ita accipitur: τῇ ἐμῇ πίστει κελεύω, λέγω, θέλω, sive βούλομαι; sed et si φημὶ dixerit, pro eo erit ac si dixerit λέγω. (§ 8.[2]) In stipulationibus fideiussorum sciendum est generaliter hoc accipi, ut quodcumque scriptum sit quasi actum, videatur etiam actum: ideoque constat, si quis se scripserit fideiussisse, videri omnia sollemniter acta.

1) ex Ulp. fr. 8. pr. D. de fideiuss. cf. c. 12. C. eod.

2) ex Ulp. fr. 30. D. de V. O. cf. Inst. III. 19. § 12.

---

a) cf. Ulp. fr. 1. Paul. fr. 2. § 3. 5. de R. C. b) cf. fr. 178. 222. 88. de V. S.

c) § 5. partim e Gai III. 113. formatus est. Ceterum cf. fr. 8. § 7—12. D. de fidei. (46. 1.)

d) cfr. 6. § 2. 10. § 11. D. mand. (17. 1.)

e) cf. Gai IV. 9. 22. 25. — Gai Epit. II. 9. § 2. quaedam de fideiussoribus habet, quae unde originem traxerint, incertum est: *Creditor autem qui pecuniam dedit in potestate habet ad reddendam pecuniam quem velit tenere, utrum ipsum debitorem an fideiussorem. Sed si debitorem tenere elegerit, fideiussorem absolvet; si vero fideiussorem tenuerit, debitorem absolvet: quia uno electo, quem idoneum creditor iudicavit, alterum liberat.*

Tit. XXI. DE LITTERARUM OBLIGATI

§ 128. Litteris obligatio fit veluti in *nominibus* transcripticiis.[a] fit *autem* nomen transcripticium duplici modo, vel a re in personam, vel a persona in person*am*. (§ 129.) *A re in personam tran*scriptio fit, veluti si id quod *tu* ex emptionis causa aut conductionis aut societatis mihi debeas, id expensum tibi tulero. (§ 130.) A persona in person*am* transcriptio fit, veluti si id quod mihi Titius debet tibi id expensum tulero, id est si Titius te delegaverit mihi. (§ 131.) Alia causa est eorum nominum quae arcaria vocantur. in his enim rei, non litterarum obligatio consistit: quippe non aliter vale*nt*, quam si numerata sit pecunia; numeratio autem pecuniae rei, non *litterarum* facit obligationem. qua de causa recte dicemus arcaria nomina nullam facere obligationem, sed obligationis factae testimonium praebere. (§ 132.) Unde proprie dicitur arcariis nominibus etiam peregrinos obligari, quia non ips*o* nomine, sed *nu*meratione pecuniae obligantur: quod genus obligationis iuris gentium est. (§ 133.) tr*an*scripticiis vero nominibus an obligentur peregrini [cf. § 93], merito quaeritur, quia quodammodo iuris civilis est talis obligatio: quod Nervae placuit. Sabino autem et Cassio visum est, si a re in personam fiat nomen transcripticium, etiam peregrinos obligari; si vero a persona in personam, non obligari. (§ 134.) Praeterea litterarum obligatio fieri videtur chirografis et syngrafis,[b] id est si quis debere se aut daturum se scribat; ita scilicet, si eo nomine stipulatio non fiat. quod genus obligationis proprium peregrinorum est.

Olim scriptura fiebat obligatio quae no fieri dicebatur, quae nomina hodie non usu. Plane[1] si quis debere se scripserit numeratum non est, de pecunia minime n post multum temporis exceptionem oppon

1) cf. Theophil. h. l.

a) Pseudo-Ascon. ad Cic. Verr. II. 1. 23. (175. Orell.): *Moris autem f quemque domesticam rationem sibi totius vitae suae per dies singulos scribere, appareret, quid quisque de reditibus suis, quid de arte, fenore lucrove deposui que die et quid idem sumtus damnive fecisset. — — Sed postquam obsignand reorum ex suis quisque tabulis damnari coepit, ad nostram memoriam tota h consuetudo cessavit.* — Senec. de brev. vit. c. 13. (*plurium tabularum contexl apud antiquos appellabatur.*) Cic. pro Rosc. Com. passim (*codex expensi et* Cf. Gai III. 137. 138. Cic. in Verr. II. 1. c. 23. 36. 39. de Off. III. 14. IV. 18. Orator 47. § 158. Plin. H. N. II. 7. Gellius XIV. 2. Theophilus fr. 52. pr. (in med.) D. de pecul. (15. 1.) fr. 13. pr. D. ad SC. Vell. (16

b) cf. Pseudo-Asconius in Verr. II. 1. § 60. 91. Cic. ad Att. V. 21. 2. § 5. pro Domo c. 50. § 129. de Harusp. resp. c. 13. § 29. Theod. C. I. II. 27. rubr. fr. 38. D. de O. et A. (44. 7.) fr. 27. § 1. D. de furtis (47.

potest: hoc enim saepissime constitutum est. Sic fit, ut et hodie, dum queri [*al. quaeri*] non potest, scriptura obligetur; et ex ea nascitur condictio, cessante scilicet verborum obligatione. Multum autem tempus in hac exceptione antea quidem ex principalibus constitutionibus[1] usque ad quinquennium procedebat: sed ne creditores diutius possint suis pecuniis forsitan defraudari, per constitutionem nostram[2] tempus coartatum est, ut ultra biennii metas huiusmodi exceptio minime extendatur.

1) Hermog. cod. tit. 1.

2) c. 14. C. de non num. pec.

Tit. XXII. DE CONSENSU OBLIGATIONE.

§ 135. Consensu* fiunt obligationes in emptionibus et venditionibus, locationibus conductionibus, societatibus, mandatis. (§ 136.) Ideo autem istis modis consensu dicimus obligationes contrahi, quia neque verborum neque scripturae ulla proprietas desideratur, sed sufficit eos qui negotium gerunt consensisse. unde inter absentes quoque talia negotia contrahuntur, veluti per epistulam aut per internuntium, cum alioquin verborum obligatio inter absentes fieri non possit. (§ 137.) Item in his contractibus alter alteri obligatur de eo quod alterum alteri ex bono et aequo praestare oportet, cum alioquin in verborum obligationibus alius stipuletur, alius promittat, et in nominibus alius expensum ferendo obliget, alius obligetur. (§ 138.) Sed absenti expensum ferri potest [§ 129], etsi verbis obligatio cum absente contrahi non possit.

Consensu fiunt obligationes in emptionibus venditionibus, locationibus conductionibus, societatibus, mandatis. (§ 1.) Ideo autem istis modis consensu dicitur obligatio contrahi, quia neque scriptura neque praesentia omnimodo opus est, ac [al. *at*] ne [al. *nec*] dari quicquam necesse est, ut substantiam capiat obligatio; sed sufficit eos qui negotium gerunt consentire. (§ 2.) unde inter absentes quoque talia negotia contrahuntur, veluti per epistolam aut per nuntium. (§ 3.) Item in his contractibus alter alteri obligatur in id quod alterum alteri ex bono et aequo praestare oportet, cum alioquin in verborum obligationibus alius stipuletur, alius promittat.

Tit. XIII. DE EMPTIONE ET VENDITIONE.

§ 139. *Emptio et venditio contrahitur* cum de pretio convenerit, quamvis nondum pretium numeratum sit, ac ne arra quidem data fuerit. nam quod arrae[a] nomine datur argumentum est emptionis et venditionis contractae.

Emptio et venditio contrahitur simulatque de pretio convenerit, quamvis nondum pretium numeratum sit, ac ne arra quidem data fuerit. nam quod arrae nomine datur argumentum est emptionis et venditionis contractae.

---

*) §§ 135—137. usque ad v. *oportet* repetuntur in Gai fr. 2. de O. et A. (44. 7.) De re cf. Paul. fr. 1. § 2. D. de rer. permut. (19. 4.) fr. 35. § 2. de V. O. (45. 1.) Ulp. fr. 2. pr. D. de pactis. (2. 14.) Ulp. fr. 19. de V. S. (50. 16.)

a) de arra vid. Gai fr. 35. pr. D. de contr. emt. (18. 1.) Varro de L. L. V. § 175. (Müller): *Arrabo sic dicta, ut reliquum reddatur. Hoc verbum a Graeco ἀῤῥαβών. Reliquom, quod ex eo quod debitum reliquom.*

Sed haec quidem de emptionibus et vendit quae sine scriptura consistunt obtinere o nam nihil a nobis in huiusmodi venditioni novatum est. In his autem quae scriptu ficiuntur non aliter perfectam esse emptio venditionem constituimus[1], nisi et instr emptionis fuerint conscripta, vel manu contrahentium, vel ab alio quidem scripta trahente [al. *contrahentibus*] autem subscr si per tabellionem fiant, nisi et completio ceperint, et fuerint partibus absoluta. enim aliquid ex his deest, et poenitentia est, et potest emptor vel venditor sine recedere ab emptione. ita tamen impun dere eis concedimus, nisi iam arrarum aliquid fuerit datum: hoc etenim subsecut in scriptis sive sine scriptis venditio ce est, is qui recusat adimplere contractum, dem emptor est, perdit quod dedit, si ve ditor, duplum restituere compellitur, lic super arris expressum est.

1) cf. c. 17. C. de fide instrum.

§ 140. Pretium autem certum esse debet: alioquin si ita inter eos convenerit, ut quanti Titius rem aestimaverit, tanti sit empta, Labeo negavit ullam vim hoc negotium habere; *quam sententiam* Cassius probat: Ofilius et eam emp*tionem putat et ven*ditionem; cuius opinionem Proculus secutus est.

(§ 1.) Pretium constitui oportet: nam nulla sine pretio esse potest. Sed tum pretium esse debet. alio ita inter aliquos convenerit, ut Titius rem aestimaverit, tanti pta: inter veteres satis abu hoc dubitabatur, sive constat tio, sive non.[2] sed nostra dec hoc constituit, ut quotiens sic compo venditio, quanti ille aestimaveri hac condicione stare contractus, ut si ipse qui nominatus est pretium definierit, modo secundum eius aestimationem et p persolvatur, et res tradatur, ut [al. *et*] v ad effectum perducatur, emptore quidem ex actione, venditore autem ex vendito agen autem ille qui nominatus est vel noluerit v potuerit pretium definire, tunc pro nihil venditionem, quasi nullo pretio statuto. q cum in venditionibus nobis placuit, non surdum et in locationibus et conductionib here.

2) cf. Gai fr. 25. pr. D. locati. Iust. c. 15. C. de contr. emt.

§ 141. *Item* pretium in numerata pecunia consistere debet. *nam* in ceteris rebus an pretium esse possit, veluti homo aut toga aut fundus alterius rei *pretium esse possit*, valde quaeritur. nostri praeceptores putant etiam in alia re posse consistere pretium; unde illu*d* est quod vulgo putant per permutationem rerum em-

(§ 2.) Item pretium in nu pecunia consistere debet. nan teris rebus an pretium esse veluti homo aut fundus aut to rius rei pretium esse possit, quaerebatur. Sabinus et Cassiu in alia re putant posse pretium stere: unde illud est quod vulg batur per permutationem rer

n et venditionem contrahi, eam-
eciem emptionis et venditionis
ssimam esse; argumentoque
Graeco poeta Ho-
ui aliqua parte sic

ptionem et venditionem contrahi, eamque speciem emptionis venditionisque vetustissimam esse; argumentoque utebantur Graeco poeta Homero qui aliqua parte exercitum Achivorum vinum sibi comparasse ait, permutatis quibusdam rebus, his verbis:

Ἔνθεν ἄρ' οἰνίζοντο καρηκομόωντες Ἀχαιοί,
Ἄλλοι μὲν χαλκῷ, ἄλλοι δ' αἴθωνι σιδήρῳ,
Ἄλλοι δὲ ῥινοῖς, ἄλλοι δ' αὐτῇσι βόεσσιν,
Ἄλλοι δ' ἀνδραπόδεσσιν.

ıe scholae auctores dissen-
aliudque esse existimant per-
ınem rerum, aliud emptionem
litionem: alioquin *non posse*
pediri permutatis rebus, quae
r res venisse et quae pretii
data esse; sed rursus utramque
t venisse et utramque pretii no-
ıtam esse absurdum videri. Sed
lius Sabinus, si rem T*itio*
n habente,** veluti fundum,
rim, et pretii nomine ho-
forte dederim, fundum qui-
deri venisse, hominem au-
etii nomine datum esse, *ut*
acciperetur.

Diversae scholae auctores contra sentiebant, aliudque esse existimabant permutationem rerum, aliud emptionem et venditionem. alioquin non posse rem expediri permutatis rebus, quae videatur res venisse et quae pretii nomine data esse? nam utramque videri et venisse et pretii nomine datam esse rationem non pati. Sed Proculi sententia dicentis permutationem propriam esse speciem contractus, a venditione separatam, merito praevaluit, cum et ipsa aliis Homericis versibus adiuvatur, et validioribus rationibus argumentatur. quod et anteriores divi Principes admiserunt, et in nostris digestis latius significatur.

pr. D. de peric. et comm.

(§ 3.[1]) Cum autem emptio et venditio contracta sit (quod effici diximus, simulatque de pretio convenerit, cum sine scriptura res agitur): periculum rei venditae statim ad emptorem pertinet, tamenetsi adhuc ea res emptori tradita non sit. itaque si homo mortuus sit, vel aliqua parte corporis laesus fuerit, aut aedes totae vel aliqua ex parte incendio consumptae fuerint, aut fundus vi fluminis totus vel aliqua ex parte ablatus sit, sive etiam inundatione aquae aut arboribus turbine deiectis longe minor aut detertior esse coeperit: emptoris damnum est, cui necesse est, licet rem non fuerit nactus, pretium solvere.[2] quicquid enim sine dolo et culpa venditoris acciderit, in eo venditor securus est. sed et si post emptionem fundo aliquid per alluvionem accessit, ad emptoris commodum pertinet: nam et commodum eius esse debet cuius periculum est. Quodsi fugerit homo qui veniit, aut subreptus fuerit, ita ut neque dolus neque culpa venditoris interve-

fr. 35. § 4—8. D. de contr.

D. de R. I.

---

erba Iliad. VII. 472—475 in Cod. Ver. a librario suo more omissa. Iisdem utitur Paul. fr. 1. § 1. D. de contr. emt. (18. 1.) qui eandem quaestionem tractat. Cf. Ulp. fr. 5. § 1. D. praescr. verbis. (19. 5.)
in Cod. est: *rem tibi venalem habenti.* Alii: rem *a te* ven. habente.

niat, animadvertendum erit, an custodiam eius usque ad traditionem venditor susceperit. sane enim, si susceperit, ad ipsius periculum is casus pertinet; si non susceperit, securus erit. idem et in ceteris animalibus ceterisque rebus intellegimus. Utique tamen vindicationem rei et condictionem exhibere debebit emptori: quia sane qui rem nondum emptori tradidit adhuc ipse dominus est. idem est etiam de furti et de damni iniuriae actione. (§ 4.[1]) Emptio tam sub condicione quam pure contrahi potest. sub condicione, veluti si Stichus intra certum diem tibi placuerit, erit tibi emptus aureis tot. (§ 5.[2]) Loca sacra vel religiosa, item publica (veluti forum, basilicam) frustra quis sciens emit, quae tamen si pro privatis vel profanis deceptus a venditore emerit, habebit actionem ex empto, quod non habere ei liceat, ut consequatur quod sua interest deceptum eum non esse. Idem iuris est, si hominem liberum pro servo emerit.[3]

1) cfr. 8. pr. cit. D. de peric.

2) cfr. 4. 5. 6. pr. D. de contr. empt.

3) adde Paul. S. R. II. 17.

Tit. XXIV. DE LOCATIONE ET CONDUCTIONE.

§ 142. Locatio autem et conductio similibus regulis constituuntur:[a] nisi enim merces certa statuta sit, non videtur locatio et conductio contrahi. (§ 143.) unde si alieno arbitrio merces permissa sit,[b] velut quanti Titius aestimaverit, quaeritur an locatio et conductio contrahatur. qua de causa si fulloni polienda curandave, sarcinatori sarcienda vestimenta dederim, nulla statim mercede constituta, postea tantum daturus quanti inter nos convenerit, quaeritur an locatio et conductio contrahatur; (§ 144.) vel si rem tibi utendam dederim et invicem aliam rem utendam acceperim, quaeritur an

Locatio et conductio proxima est emptioni et venditioni, hisdemque iuris regulis consistunt.[a] Nam ut emptio et venditio ita contrahitur, si de pretio convenerit, sic etiam locatio et conductio ita contrahi intellegitur, si merces constituta sit. Et competit locatori quidem locati actio, conductori vero conducti. (§ 1.) Et quae supra [III. 23. § 1] diximus, si alieno arbitrio pretium permissum [al. *promissum*] fuerit, eadem et de locatione et conductione dicta esse intellegamus, si alieno arbitrio merces permissa fuerit. Qua de causa si fulloni polienda curandave, aut sarcinatori sarcienda vestimenta quis dederit, nulla statim mercede constituta, sed postea tantum daturus quantum inter eos convenerit, non proprie locatio et conductio contrahi intellegitur, sed eo nomine praescriptis verbis actio datur. (§ 2.) Praeterea, sicut vulgo quaerabatur, an permutatis rebus emptio et venditio contrahitur [III. 23. § 2]: ita quaeri solebat de locatione et conductione, si forte rem aliquam tibi utendam

a) similiter Gai fr. 2. D. locati (19. 2.) cf. Paul. fr. 1. eod. Gai III. 162. Ulp. libro I. Inst. (ex fragm. ed. Endlicher): *Locatum quoque et conductum ius gentium induxit. Nam ex quo coepimus possessiones proprias et res habere, et locandi ius nancti sumus, et conducendi res alienas; et is qui conduxit iure gentium tenetur ad mercedem ex . . . .*

b) cf. Gai fr. 25. pr. D. locati (19. 2.) et fr. 22. D. de praescr. verb. (19. 5.) Gai III. 205.

et conductio con-
.

r. 17. § 3. D. praescr. v.

. Adeo autem
et venditio et
et conductio
tatem aliquam
habere viden-
in quibusdam
quaeri soleat
mptio et ven-
ntrahatur, an
et conductio.[a]
i qua res in
um locata sit,
enit in prae-
nicipum quae
locantur, ut
id vectigal
ur, neque ipsi
ori neque he-
s praedium au-
sed magis pla-
ationem con-
mque esse.
de iure emphyt.

. Item si gladiatores ea lege tibi tradi-
ut in singulos qui integri exierint pro
denarii xx mihi darentur, in eos vero
qui occisi aut debilitati fuerint, denarii
uaeritur utrum emptio et venditio, an lo-
conductio contrahatur. et magis placuit
ui integri exierint locationem et condu-
contractam videri, at eorum qui occisi
litati sunt emptionem et venditionem esse:
accidentibus apparet, tamquam sub condi-
cta cuiusque venditione an locatione. iam
n dubitatur, quin sub condicione res ve-
ocari possint.[b] (§ 147.) [c]Item quaeritur, si

sive fruendam quis dederit, et invicem a te aliam utendam sive fruendam acceperit. et placuit non esse locationem et conductionem, sed proprium genus esse contractus.[1] veluti si cum unum quis bovem haberet et vicinus eius unum, placuerit inter eos, ut per denos dies invicem boves commodarent ut opus facerent, et apud alterum bos periit: neque locati vel conducti, neque commodati competit actio, quia non fuit gratuitum commodatum, verum praescriptis verbis agendum est.

§ 3. Adeo autem familiaritatem aliquam inter se habere videntur emptio et venditio, item locatio et conductio, ut in quibusdam causis quaeri soleat utrum emptio et venditio contrahatur, an locatio et conductio. Ut ecce de praediis quae perpetuo quibusdam fruenda traduntur, id est ut quamdiu pensio sive reditus pro his domino praestetur, neque ipsi conductori neque heredi eius cuive conductor heresve eius id praedium vendiderit aut donaverit aut dotis nomine dederit aliove quo modo alienaverit, auferre liceat. sed talis contractus, quia inter veteres dubitabatur, et a quibusdam locatio, a quibusdam venditio existimabatur: lex Zenoniana[2] lata est quae emphyteuseos contractui propriam statuit naturam, neque ad locationem neque ad venditionem inclinantem, sed suis pactionibus fulciendam, et si quidem aliquid pactum fuerit, hoc ita obtinere, acsi naturalis [al. *natura talis*] esset contractus; sin autem nihil de periculo rei fuerit pactum, tunc si quidem totius rei interitus accesserit, ad dominum super hoc redundare periculum, sin particularis, ad emphyteuticarium huiusmodi damnum venire. quo iure utimur.

(§ 4.) Item quaeritur, si

imiliter Gai fr. 2. § 1. locati (19. 2.). De praediis in perpetuum locatis
. VI. 3. *si ager vectigalis petatur.*
f. Paul. fr. 20. pr. D. locati. (19. 2.) Inst. III. 23. § 3.
f. Gai fr. 2. § 1. cit. locati. cfr. 22. § 2. eod. fr. 20. D. de contr. emt.

cum aurifice mihi convenerit, ut is ex auro suo certi ponderis certaeque formae anulos mihi faceret, et acciperet verbi gratia denarios cc, utrum emptio et venditio, an locatio et conductio contrahatur. Cassius ait materiae quidem emptionem venditionem contrahi, operarum autem locationem et conductionem. sed plerisque placuit emptionem et venditionem contrahi. atqui si meum aurum ei dedero, mercede pro opera constituta, convenit locationem conductionem contrahi.

cum aurifice Titius convenerit, ut is ex auro suo certi ponderis certaeque formae anulos ei faceret, et acceperit [al. *acciperet*] verbi gratia aureos decem, utrum emptio et venditio contrahi videatur, an locatio et conductio. Cassius ait materiae quidem emptionem et venditionem contrahi, operae autem locationem et conductionem. sed placuit tantum emptionem et venditionem contrahi. quodsi suum aurum Titius dederit, mercede pro opera constituta, dubium non est quin locatio et conductio sit.

§ 5.[1] Conductor omnia secundum legem conductionis facere debet, et si quid in lege praetermissum fuerit, id ex bono et aequo debet praestare. Qui pro usu aut vestimentorum, aut argenti, aut iumenti, mercedem aut dedit aut promisit, ab eo custodia talis desideratur qualem diligentissimus paterfamilias suis rebus adhibet. quam si praestiterit et aliquo casu rem amiserit, de restituenda ea non tenebitur.

§ 6.[2] Mortuo conductore intra tempora conductionis, heres eius eodem iure in conductionem succedit.

1) Gai fr. 25. § 3. 6. 7. D. locati.

2) c. 10. C. eod.

§ 148. Societatem coire solemus aut totorum bonorum, aut unius alicuius negotii, veluti mancipiorum emendorum aut vendendorum.

Tit. XXV. DE SOCIETATE.

Societatem coire solemus aut totorum bonorum, quam Graeci specialiter κοινοπραξίαν appellant; aut unius alicuius negotiationis, veluti mancipiorum emendorum vendendorumque, aut olei, vini, frumenti emendi vendendique.

(§ 1.[3]) Et quidem, si nihil de partibus lucri et damni nominatim convenerit, aequales scilicet partes et in lucro et in damno spectantur. Quodsi expressae fuerint partes, hae servari debent: nec enim umquam dubium fuit, quin valeat conventio, si duo inter se pacti sunt, ut ad unum quidem duae partes et damni et lucri pertineant, ad alium tertia.

3) cf. Ulp. fr. 29. D. pro soc. Gai III. 150. infra.

(§ 149.) Magna autem quaestio fuit, an ita coiri possit societas, ut quis maiorem partem lucretur, minorem damni praestet. quod Quintus Mucius etiam *contra naturam societatis esse censuit; sed Servius Sulpicius, cuius** praevaluit sententia, adeo ita coiri posse societatem existimavit, ut dixerit illo quoque modo coiri posse,

(§ 2.) De illa sane conventione quaesitum est, si Titius et Seius inter se pacti sunt, ut ad Titium lucri duae partes pertineant, damni tertia, ad Seium duae partes damni, lucri tertia, an rata debeat haberi conventio? Quintus Mucius contra naturam societatis talem pactionem esse existimavit, et ob id non esse ratam habendam. Servius

*) ita ex Iust., coll. Paul. fr. 30. D. pro socio. (17. 2.) Adde Ulp. fr. 29. eod.

nihil omnino damni praestet, cri partem capiat, si modo eius tam pretiosa videatur, ut ı sit eum cum hac pactione ietatem admitti. nam et ita coire socieconstat, ut ecuniam conalter non it, et tamen inter eos ne sit; saen opera aliıro pecunia (§ 150.) Et ertum est, si de partibus lucri et damni ter eos convenerit, tamen aequis ex parommodum et incommodum inter eos comesse. sed si in altero partes expressae velut in lucro, in altero vero omissae, quoque quod omissum est similes partes

1. Manet[a] autem societas eouslonec in eodem sensu perseveıt cum aliquis renuntiaverit so-, societas solvitur. sed plane s in hoc renuntiaverit societ obveniens aliquod lucrum sobeat, veluti si mihi totorum ım socius, cum ab aliquo heres relictus, in hoc renuntiaverit ti, ut hereditatem solus lucricogetur hoc lucrum communisi quid vero aliud lucri feceod non captaverit, ad ipsum pertinet. mihi vero, quidquid ı post renuntiatam societatem tur, soli conceditur. (§ 152.) r adhuc societas etiam morte quia qui societatem *contrahit* personam sibi eligit. (§ 153.) et capitis diminutione solvi tem, quia civili ratione caminutio morti *aequiparari** : *sed* si *ad*huc consentiant in te*m*, nova videtur incipere s. (§ 154.) Item si cuius

Sulpicius. cuius sententia praevaluit contra sentit, quia saepe quorundam ita pretiosa est opera in societate, ut eos iustum sit meliore condicione in societatem admitti: nam et ita coiri posse [al. *coire*] societatem non dubitatur, ut alter pecuniam conferat, alter non conferat, et tamen lucrum inter eos commune sit, quia saepe opera alicuius pro pecunia valet. et adeo contra Quinti Mucii sententiam obtinuit, ut illud quoque constiterit posse convenire, ut quis lucri partem ferat, damno [al. *damni*] non teneatur, quod et ipsum Servius convenienter sibi [*fieri*] existimavit: quod tamen ita intellegi oportet, ut si in aliqua re lucrum in aliqua damnum allatum sit, compensatione facta, solum quod superest intellegatur lucri esse. (§ 3.) illud expeditum est, si in una causa pars fuerit expressa, veluti in solo lucro vel in solo damno, in altera vero omissa: in eo quoque quod praetermissum est eandem partem servari.

§ 4. Manet autem societas eousque, donec in eodem consensu perseveraverint; at cum aliquis renuntiaverit societati, solvitur societas. sed plane si quis callide in hoc renuntiaverit societati, ut obveniens aliquod lucrum solus habeat, veluti si totorum bonorum socius, cum ab aliquo heres esset relictus, in hoc renuntiaverit societati, ut hereditatem solus lucrifaceret, cogetur hoc lucrum communicare. si quid vero aliud lucrifaciat quod non captaverit, ad ipsum solum pertinet. ei vero cui renuntiatum est, quicquid omnino post renuntiatam societatem acquiritur, soli conceditur. (§ 5.) Solvitur adhuc societas etiam morte socii, quia qui societatem contrahit certam personam sibi elegit. sed et si consensu plurium societas coita sit, morte unius solvitur, etsi plures supersint, nisi in coeunda societate aliter convenerit. (§ 6.) Item si alicuius rei contracta societas sit, et finis negotio impositus est, finitur societas. (§ 7.) Publicatione

---

Huschke mavult: mortis *instar ha*bere; alii aliter. Cf. Gai III. 101.

cf. fr. 4. § 1. fr. 63. § 10. fr. 65. pr. § 1—12. D. pro socio. (17. 2.)

ex sociis bona publice aut privatim venierint, solvitur societas. sed *hoc quoque casu* societas de *qua* loqui*mur nova** consensu contrahitur nudo; iuris *enim* gen*tium obligationes contrahere*** omnes homines naturali ratione *possunt*.

quoque distrahi societatem manifestum est, scilicet si universa bona socii publicentur: nam, cum in eius locum alius succedat, pro mortuo habetur. (§ 8.) Item si quis ex sociis mole debiti praegravatus bonis suis cesserit, et ideo propter publica aut privata debita substantia eius veneat, solvitur societas. sed hoc casu si adhuc consentiant in societatem, nova videtur incipere societas.

1) cf. Gai fr. 72. D. pro socio.

§ 9.[1] Socius socio utrum eo nomine tantum teneatur pro socio actione, si quid dolo commiserit, sicut is qui deponi apud se passus est, an etiam culpae, id est desidiae atque negligentiae nomine, quaesitum est: praevaluit tamen etiam culpae nomine teneri eum. culpa autem non ad exactissimam diligentiam dirigenda est: sufficit enim talem diligentiam in communibus rebus adhibere socium qualem suis rebus adhibere solet. nam qui parum diligentem socium sibi assumpsit, de se queri debet.

Tit. XXVI. DE MANDATO.

§ 155. M*andatum* consistit *sive* nostra gratia mandemus sive ali*ena*, *id est sive ut mea*† negotia geras, sive u*t* alterius *mandem tibi*, *erit inter nos*† obligatio, et invicem alter *al*teri tene*b*imur, id*eoque iudicium* erit *in id quod paret te*†† mihi bona fide praestare oportere. (§ 156.) nam si tua gratia tibi mandem, *s*uper*vacuum* est mandatum; quod enim tu tua gratia fac*turus* sis, id ex t*u*a sententia, *non* ex meo mandatu facere *videberis*:

Mandatum contrahitur*** quinque modis, sive sua tantum gratia aliquis tibi mandet, sive sua et tua, sive aliena tantum, sive sua et aliena, sive tua et aliena. at si tua tantum gratia tibi mandatum sit, supervacuum est mandatum, et ob id nulla ex eo obligatio nec mandati inter vos actio nascitur. (§ 1.[2]) Mandantis tantum gratia intervenit mandatum, veluti si quis tibi mandet, ut negotia eius gereres, vel ut fundum ei emeres, vel ut pro eo sponderes. (§ 2.[3]) Tua et mandantis, veluti si mandet tibi, ut pecuniam sub usuris crederes ei qui in rem ipsius mutuaretur, aut si, volente te agere cum eo ex fideiussoria causa, mandet tibi, ut cum reo agas periculo mandantis, vel ut ipsius periculo stipuleris ab eo quem tibi deleget in id quod tibi debuerat. (§ 3.[4]) Aliena autem causa intervenit mandatum, veluti si tibi mandet, ut Titii negotia gereres, vel ut Titio fundum emeres, vel

2) e Gai fr. 2. § 1. D. mand.

3) e Gai fr. 2. § 4. cit. cfr. 22. § 2. 45. § 8. eod.

4) e Gai fr. 2. § 2. cit.

*) Heffter: de*nuo quemadmodum prior;* Huschke: de*nuo contrahi potest, quia;* Böcking: de*sinit quasi morte* [§ 153] *iterumque.*

**) ita fere nunc ex coniect. Böckingii.

***) totus art. Inst. pr. § 1—6. usque ad v. *expediat consilium* formatus est e Gai. Rer. Quotid. fr. 2. D. mandati. (17. 1.)

†) ita Goeschen.

††) ita Böcking; al. al. Huschke: *ideo quod tam me tibi impensas, quam te* mihi bona*m* fide*m* praestare oporte*t*.

r. 1. § 3. cit.

r. 1. § 4. cit.

i otiosam pecuniam *habere mihi dixeris*, *et* hortatus fuerim, *ut* erares, quamvis *e*am iam dederis a quo *n*on potueris, non ıabebis mecum man- ionem. it*em* et si hor- m, *ut rem a*liquam , q*uamvis* non ex- tibi eam emisse, non *mandati tibi tene-* t adeo haec ita sunt, ratur an mandati te- qui mandavit tibi, io pecuniam *fenera- unt* 2½ *lin.*]*, q*uia* ter Titio credidis- ıam si tibi mandatum

7. Illud *constat*, *si* *quid*** mande*tur* ontra bonos mores n contrahi obligatio- elut si tibi mandem, furtum aut iniuriam

ut pro Titio sponderes. (§ 4.[1]) Sua et aliena, veluti si de communibus suis et Titii negotiis gerendis tibi mandet, vel ut sibi et Titio fundum emeres, vel ut pro eo et Titio sponderes. (§ 5.[2]) Tua et aliena, veluti si tibi mandet, ut Titio sub usuris crederes. quodsi [*ut*] sine usuris crederes [al. *credideris*], aliena tantum gratia intercedit mandatum. (§ 6.) Tua [*tantum*] gratia intervenit mandatum, veluti si tibi mandet, ut pecunias tuas potius in emptiones praediorum colloces quam feneres, vel ex diverso, ut feneres potius quam in emptiones praediorum colloces. Cuius generis mandatum magis consilium est quam mandatum, et ob id non est obligatorium: quia nemo ex consilio mandati obligatur, etiamsi non expediat ei cui dabitur [al. *dabatur*], cum liberum cuique sit apud se explorare, an expediat consilium. itaque si otiosam pecuniam domi te habentem hortatus fuerit aliquis, ut rem aliquam emeres vel eam crederes, quamvis non expediat tibi eam emisse vel credidisse, non tamen tibi mandati tenetur. et adeo haec ita sunt, ut quaesitum sit, an mandati teneatur qui mandavit tibi, ut Titio pecuniam fenerares: sed obtinuit Sabini sententia obligatorium esse in hoc casu mandatum, quia non aliter Titio credidisses, quam si tibi mandatum esset.

§ 7. Illud quoque mandatum non est obligatorium quod contra bonos mores est, veluti si Titius de furto aut de damno faciendo aut de iniuria facienda tibi mandet. licet enim poenam istius facti nomine praestiteris, non tamen ullam habes adversus Titium actionem. [§ 8 *sequitur ad Gai* § 161.]

8. Item si qui*d* po*st* mortem meam facien- *i* mande*tur*, inutile mandatum est, quia iter placuit ab heredis persona obligatio- ipere non posse [§ 100].

). Sed recte quoque consumma- ndatum, si dum adhuc integra revocatum fuerit, evanescit.) Item si adhuc integro mandat*o* lterutrius alicuius interveniat, el eius qui mandarit, vel eius ındatum susceperit, solvitur ım. sed utilitatis causa rece-

§ 9. Recte quoque mandatum contractum, si dum adhuc integra res sit revocatum fuerit, evanescit. (§ 10.) Item si adhuc integro mandato mors alterutrius [al. *alterius*] interveniat, id est vel eius qui mandaverit, vel illius qui mandatum susceperit, solvitur mandatum. sed utilitatis causa rece-

ıuas Huschke ita explere vult: *fenerares. sed verior est Sabini sententia, ener*aliter *ut pecuniam fenerares mandatum sit*, *sed faenerare Titio iussus sis*, *ıdati actionem existimant*is, *quia* non aliter. De re cfr. 6. § 4. 5. fr. 32. dati. (17. 1.)

ita Huschke, ut in § sq. *si quid* p. m. m. *faciendum mandetur.*

ptum est, ut si mortuo eo qui mihi mandaverit, ignorans eum decessisse exsecutus fuero mandatum, posse me* agere mandati actione: alioquin iusta et probabilis ignorantia damnum mihi *ad*feret. et *huic* simile est quod plerisque placuit, si debitor meus manumisso dispensatori meo per ignorantiam solverit, liberari eum: cum alioquin stricta iuris ratione non posset liberari eo quod alii solvisset quam cui solvere deberet.

§ 161. Cum autem is cui recte mandaverim egressus fuerit mandatum,[b] ego quidem eatenus cum eo habeo mandati actionem, quatenus mea interest *im*plesse eum mandatum, si modo implere potuerit: at ille mecum agere non potest. itaque si mandaverim tibi, ut verbi gratia fundum mihi sestertiis c emeres, tu *sestertiis* CL emeris, non habeb*is* mecum mandati actionem, etiamsi tanti velis mihi dare fundum quanti emendum tibi mandassem. idque maxime Sabino et Cassio placuit. Quodsi minoris emeris, habebis mecum scilicet actionem, quia qui mandat ut c milibus emeretur, is utique mandar*e* intellegitur, ut minoris, si posset, emeretur.

1) cf. Paul. fr. 22. § 11. D. mand.

2) ex Paul. fr. 1. § 3. eod.

§ 162. In summa sciendum *est*, *quotiens faciendum* aliquid gratis dederim, quo nomine si mercedem sta-

ptum est, ut si mortuo eo qui tibi mandaverat, tu ignorans eum decessisse executus fuerit mandatum[a], posse te agere mandati actione: alioquin iusta et probabilis ignorantia damnum tibi afferet. et huic simile est quod placuit, si debitores manumisso dispensatore Titii per ignorantiam liberto solverint, liberari eos: cum alioquin stricta iuris ratione non possent liberari, quia alii solvissent quam cui solvere debuerint.

§ 8. Is qui exequitur mandatum non debet excedere fines mandati. ut ecce si quis usque ad centum aureos mandaverit tibi, ut fundum emeres, vel ut pro Titio sponderes, neque pluris emere debes, neque in ampliorem pecuniam fideiubere: alioquin non habebis cum eo mandati actionem. adeo quidem, ut Sabino et Cassio placuerit, etiamsi usque ad centum aureos cum eo agere velis, inutiliter te acturum; diversae scholae auctores recte usque ad centum aureos acturum existimant: quae sententia sane benignior est. Quodsi minoris emeris, habebis scilicet cum eo actionem, quoniam qui mandat, ut sibi centum aureorum fundus emeretur, is utique mandasse intellegitur, ut minoris, si possit, emeretur.

§ 11.[1] Mandatum non suscipere cuilibet liberum est: susceptum autem consummandum aut quamprimum renuntiandum est, ut per semetipsum aut per alium eandem rem mandator exequatur. nam nisi ita renuntiatur, ut integra causa mandatori reservetur eandem rem explicandi, nihilominus mandati actio locum habet, nisi iusta causa intercessit aut non renuntiandi aut intempestive renuntiandi.

§ 12.[2] Mandatum et in diem differri, et sub condicione fieri potest.

(§ 13.) In summa sciendum est mandatum, nisi gratuitum sit, in aliam formam negotii cadere: nam mercede constituta incipit locatio et conductio esse. et ut generaliter dixerimus: quibus

*) exempla huius accusativi cum infinitivo post *ut* collegit Lachmann e Gai IV. 61. fr. 1. § 2. D. 36. 1. fr. 62. pr. D. 35. 2. fr. 3. § 1. D. 47. 21. Vat. fragm. § 127. et all.

a) cfr. 15. fr. 26. pr. § 1. D. mand. (17. 1.)

b) cf. fr. 3—5. 41. D. mand. (17. 1.)

, locatio et condu- ntraheretur, man- ;e actionem, veluti ni polienda curan- estimenta aut sar- sarcienda *dede-*

casibus sine mercede suscepto officio mandati aut depositi contrahitur negotium, his casibus interveniente mercede locatio et conductio contrahi intellegitur. et ideo si fulloni polienda curandave vestimenta dederis aut sarcinatori sarcienda, nulla mercede constituta neque promissa, mandati competit actio.

Tit. XXVII. DE OBLIGATIONIBUS QUASI EX CONTRACTU.

. III. 13. § 2.

[1]Post genera contractuum enumerata dispiciamus etiam de his obligationibus, quae non proprie quidem ex contractu nasci intelleguntur, sed tamen, quia non ex maleficio [*vel quasi ex maleficio*] substantiam capiunt, quasi ex contractu nasci videntur. (§ 1.[2]) Igitur cum quis absentis negotia gesserit, ultro citroque inter eos nascuntur actiones, quae appellantur negotiorum gestorum: sed domino quidem rei gestae adversus eum qui gessit directa competit actio; negotiorum autem gestori contraria. quas ex nullo contractu proprie nasci manifestum est: quippe ita nascuntur istae actiones, si sine mandato quisque alienis negotiis gerendis se obtulerit; ex qua causa hi quorum negotia gesta fuerint etiam ignorantes obligantur. idque utilitatis causa receptum est, ne absentium qui subita festinatione coacti, nulli demandata negotiorum suorum administratione, peregre profecti essent, desererentur negotia: quae sane nemo curaturus esset, si de eo quod quis impendisset nullam habiturus esset actionem. sicut autem is qui utiliter gesserit negotia habet obligatum dominum negotiorum [*gestorum*]: ita et contra iste quoque tenetur, ut administrationis rationem reddat. quo casu ad exactissimam quisque diligentiam compellitur reddere rationem: nec sufficit talem diligentiam adhibuisse qualem suis rebus adhibere soleret, si modo alius diligentior commodius administraturus esset negotia. (§ 2.[3]) Tutores quoque qui tutelae iudicio tenentur non proprie ex contractu obligati intelleguntur, nullum enim negotium inter tutorem et pupillum contrahitur: sed quia sane non ex maleficio tenentur, quasi ex contractu teneri videntur. et hoc autem casu mutuae sunt actiones: non tantum enim pupillus cum tutore habet tutelae actionem; sed et ex contrario tutor cum pupillo habet contrariam tutelae, si vel im-

fr. 5. pr. D. de O. et A. 2. D. de neg. gest. . R. I. 4.

r. 5. § 1. D. de O et A. I. S. R. I. 4.

:fr. 1. § 4. fr. 7. D. mand. (17. 1.) Inst. III. 24. § 1. et Gai fr. 22. D. verb. (19. 5.) — Adde huic titulo Pauli S. R. I. 3. de procuratoribus.

penderit aliquid in rem pupilli, vel pro eo fuerit obligatus, aut rem suam creditori eius obligaverit. (§ 3.[1]) Item si inter aliquos communis sit res sine societate, veluti quod pariter eis legata donatave esset, et alter eorum alteri ideo teneatur communi dividundo iudicio, quod solus fructus ex ea re perceperit, aut quod socius eius [*solus*] in eam rem necessarias impensas fecerit: non intellegitur proprie ex contractu obligatus esse (quippe nihil inter se contraxerunt); sed quia non ex maleficio tenetur, quasi ex contractu teneri videtur. (§ 4.[2]) Idem iuris est de eo qui coheredi suo familiae erciscundae iudicio ex his causis obligatus est. (§ 5.[3]) Heres quoque legatorum nomine non proprie ex contractu obligatus intellegitur (neque enim cum herede, neque cum defuncto ullum negotium legatarius gessisse proprie dici potest): et tamen, quia ex maleficio non est obligatus heres, quasi ex contractu debere intellegitur. (§ 6.[4]) Item is cui quis per errorem non debitum solvit quasi ex contractu debere videtur. adeo enim non intellegitur proprie ex contractu obligatus, ut si certiorem rationem sequamur, magis (ut supra diximus) ex distractu quam ex contractu possit dici obligatus esse; nam qui solvendi animo pecuniam dat in hoc dare videtur, ut distrahat potius negotium quam contrahat. sed tamen perinde is qui accepit obligatur, acsi mutuum illi daretur, et ideo condictione tenetur. (§ 7.[5]) Ex quibusdam tamen causis repeti non potest quod per errorem non debitum solutum sit. namque definierunt veteres, ex quibus causis infitiando lis crescit[6], ex his causis non debitum solutum repeti non posse,[7] veluti ex lege Aquilia, item ex legato. quod veteres quidem in his legatis locum habere voluerunt, quae certa constituta, per damnationem cuicumque fuerant legata: nostra autem constitutio,[8] cum unam naturam omnibus legatis et fideicommissis indulsit, huiusmodi augmentum in omnibus legatis et fideicommissis extendi voluit; sed non omnibus legatariis praebuit, sed tantummodo in his legatis et fideicommissis, quae sacrosanctis ecclesiis ceterisque venerabilibus locis quae religionis vel pietatis intuitu honorificantur derelicta sunt,[9] quae si indebita solvantur, non repetuntur.

1) cf. Gai fr. 2. 11. D. comm. divid.

2) cf. Gai fr. 1. pr. (25. § 16.) D. fam. ercisc.

3) cf. Gai fr. 5. § 2. D. de O. et A. fr. 3. § 3. 4. D. quib. ex c. in poss.

4) cf. Gai fr. 5. § 3. D. de O. et A. Inst. III. 14. § 1.

5) cf. Paul. S. R. I. 19. § 1.

6) cf. Gai IV. 9.

7) cf. c. 4. C. de cond. indeb.

8) cf. Inst. II. 20. § 3.

9) cf. Iust. c. 46. § 7. C. de episcop.

Tit. XXVIII. PER QUAS PERSONAS NOBIS OBLIGATIO ACQUIRITUR.

§ 163. Expositis generibus obligationum quae

Expositis generibus obligationum quae ex contractu vel quasi ex contractu nascuntur, admo-

ex contractu nascuntur, admonendi sumus adquiri nobis non solum per nosmet ipsos, sed etiam per eas personas quae in nostra potestate manu mancipiove sunt.[a]

nendi sumus acquiri vobis non solum per vosmetipsos, sed etiam per eas personas quae in vestra potestate sunt, veluti per servos vestros et filios; ut tamen quod per servos quidem vobis acquiritur, totum vestrum fiat, quod autem per liberos quos in potestate habetis ex obligatione fuerit acquisitum, hoc dividatur secundum imaginem rerum proprietatis et ususfructus quam nostra discrevit [al. *decrevit*] constitutio;[1] ut quod ab actione quoquomodo [*commodum*] perveniat, huius usumfructum quidem habeat pater, proprietas autem filio servetur, scilicet patre actionem movente secundum novellae nostrae constitutionis[2] divisionem. (§ 1.) Item per liberos homines et alienos servos quos bona fide possidetis acquiritur vobis, sed tantum ex duabus causis, id est si quid ex operibus [al. *operis*] suis vel ex re vestra acquirant. (§ 2.) Per eum quoque servum in quo usumfructum vel usum habetis similiter ex duabus istis causis vobis acquiritur.

1) cf. Inst. II. 9. § 1.

2) (c. 8. C. de bonis qu. lib.)

(§ 164.) Per liberos quoque homines et alienos servos quos bona fide possidemus adquiritur nobis; sed tantum ex duabus causis [II. 92], id est si quid ex operis suis vel ex re nostra adquirant. (§ 165.) Per eum quoque servum in quo usumfructum habemus similiter [II. 91] ex duabus istis causis nobis adquiritur. (§ 166.) Sed qui nudum ius Quiritium in servo habet,[b] licet dominus sit, minus tamen iuris in ea re habere intellegitur quam usufructuarius et bonae fidei possessor. nam placet ex nulla causa ei adquiri posse: adeo ut etsi nominatim ei dari stipulatus fuerit servus, mancipiove nomine eius acceperit, quidam existiment nihil ei adquiri.

§ 167. Communem servum pro dominica parte dominis adquirere certum est,[c] excepto eo, quod uni nominatim stipulando aut mancipio accipiendo illi soli adquirit, veluti cum ita stipuletur: TITIO DOMINO MEO DARI SPONDES? aut cum ita mancipio accipiat: HANC REM EX IURE QUIRITIUM LUCII TITII DOMINI MEI ESSE AIO, EAQUE EI EMPTA ESTO HOC AERE AENEAQUE LIBRA. (§ 167a.) Illud quaeritur num quod unius domini nomen* adiectum efficit, idem faciat unius ex dominis iussum intercedens. nostri praeceptores perinde ei qui iusserit soli adquiri existimant, atque si nominatim ei soli stipulatus esset servus, mancipiove accepisset. diversae scholae auctores proinde utrisque adquiri putant, ac si nullius iussum intervenisset.[d]

§ 3. Communem servum pro dominica parte dominis acquirere certum est, excepto eo, quod uni nominatim stipulando aut per traditionem accipiendo illi soli acquirit, veluti cum ita stipuletur: Titio domino meo dare spondes? sed si unius domini iussu servus fuerit stipulatus, licet antea dubitabatur, tamen post nostram decisionem res expedita est, ut illi tantum acquirat qui hoc ei facere iussit,[d] ut supra dictum est.

---

*) ita Huschke. Cod. Ver. habet: *tam q(uod) dominó nomen adiectum domini etfecit.*
a) cf. Gai II. 86. III. 103. 104. IV. 134. 135. Inst. III. 17. § 1.
b) cf. Gai II. 88. Ulp. XIX. 20.
c) cf. Gai II. 87. Inst. III. 17. § 3. de forma mancipationis Gai I. 119.
d) cf. Pomp. fr. 6. D. de stipul. serv. (45. 3.) Iust. c. 3. C. per quas pers. n. acqu. (4. 27.)

§ 168. Tollitur autem obligatio praecipue solutione[a] eius quod debeatur. unde quaeritur, si quis consentiente creditore aliu*d* pro alio solverit,[b] utrum ipso iure liberetur, quod nostris praeceptoribus placet: an ipso iure maneat obligatus, se*d* adversus petentem exceptione doli mali defendi debeat, quod divers*ae* sch*olae au*ctoribus visum est.

§ 169. Item per acceptilationem tollitur obligatio. acceptilatio autem est veluti imaginaria solutio. quod enim ex verborum obligatione tibi debeam, id si velis mihi remittere, poterit sic fieri, ut patiaris haec verba *me* dicere: QUOD EGO TIBI PROMISI, HABESNE ACCEPTUM? et tu respondeas: HABEO.[c] (§ 170.) Quo genere, ut diximus, *tantum hae obligationes solvuntur quae ex verbis consistunt*, non etiam ceterae: consentaneum enim visum est verbis factam obligationem posse aliis verbis dissolvi. *sed* et id quod ex alia causa debeatur potest in stipulationem deduci et per acceptilationem imaginaria solutione *dissolvi.** (§ 171.) Tamen mulier sine tutoris auctore acceptum facere non potest [II. 85]; cum alioquin solvi ei sine tutoris auctoritate possit. (§ 172.) Item quod debet*ur* pro parte recte solvi *inte*llegit*ur*:** an autem in partem acceptum fieri p*ossit*, *quaes*it*um* est.[d]

Tit. XXIX. QUIBUS MODIS OBLIGATIO TOLLITUR.

Tollitur autem omnis obligatio solutione eius quod debetur; vel si quis consentiente creditore aliud pro alio solverit. nec tamen interest, quis solvat, utrum ipse qui debet, an alius pro eo:[1] liberatur enim et alio solvente, sive sciente debitore sive ignorante vel invito solutio fiat. item si reus solverit, etiam hi qui pro eo intervenerunt liberantur.[2] idem ex contrario contingit, si fideiussor solverit: non enim solus ipse liberatur, sed etiam reus.

1) fr. 23. 61. D. de solut.
2) fr. 2. D. de duobus reis.

§ 1. Item per acceptilationem tollitur obligatio. Est autem acceptilatio imaginaria solutio. quod enim ex verborum obligatione Titio debetur, id si velit Titius remittere, poterit sic fieri, ut patiatur haec verba debitorem dicere: quod ego tibi promisi, habesne acceptum? et Titius respondeat: habeo. sed et Graece potest acceptum fieri, dummodo sic fiat ut Latinis verbis solet: ἔχεις λαβὼν δηνάρια τόσα; Ἔχω λαβών. Quo genere, ut diximus, tantum hae obligationes solvuntur quae ex verbis consistunt, non etiam ceterae: consentaneum enim visum est verbis factam obligationem posse aliis verbis dissolvi. sed et id quod ex alia causa debetur potest in stipulationem deduci et per acceptilationem dissolvi. Sicut autem quod debetur pro parte recte solvitur, ita in partem debiti acceptilatio fieri potest. (§ 2.) Est prodita

*) Lachm. locum ita format: per acceptilationem [dissolvi]. § 171. [Ex] imaginaria solutione. Böcking (IV.) unius versus lacunam subesse credens ita: *per acceptilationem imaginaria solutione dissolvi. itaque pupillus etiam sine tutoris auctoritate liberari potest* quasi solutione. mulier tamen rel. Cf. fr. 1. 2. D. de acceptil. (46. 4.) fr. 7. § 1. D. de liberat. leg. (34. 3.)

**) in Cod. Ver. ita fere est: *it. q. debet* pro parte *debet rectillngi* recte *solvil.*

a) cf. Paul. fr. 54. D. de solut. (46. 3.) Ulp. fr. 176. de V. S. (50. 16.)

b) cf. Ulp. fr. 26. § 4. D. de cond. indeb. (12. 6.) fr. 1. § 5. de pecun. constit. (13. 5.) Paul. fr. 25. D. de iure dot. (23. 3.) Diocl. c. 17. C. de solut. (8. 43.)

c) cfr. 6. 7. 8. § 3. 4. D. de acceptil. (46. 4.) fr. 35. de R. I. (50. 17.) Inst. III. 15. § 1.

d) cfr. 9. 10. 17. Ulp. fr. 13. § 1—3. D. de acceptil. (46. 4.)

stipulatio quae vulgo Aquiliana appellatur, per quam stipulationem contingit, ut omnium rerum obligatio in stipulatum deducatur, et ea per acceptilationem tollatur. stipulatio enim Aquiliana novat omnes obligationes, et a Gallo Aquilio ita composita est: [1]quicquid te mihi ex quacumque causa dare facere oportet, oportebit, praesens in diemve [*aut sub condicione*], quarum[*cum*]que rerum mihi tecum actio, quaeque abs [al. *adversus*] te petitio, vel adversus te persecutio est, erit, quodve tu meum habes, tenes, possides, possedisti, dolove malo fecisti quo minus possideas: quanti quaeque earum rerum res erit, tantam pecuniam dari stipulatus est Aulus Agerius, spopondit Numerius Negidius. [2]item ex diverso Nnmerius Negidius interrogavit Aulum Agerium: quicquid tibi hodierno die per Aquilianam stipulationem spopondi, id omne habesne acceptum? respondit Aulus Agerius: habeo acceptumque tuli.

fr. 18. § 1. D. de acceptil. . § 2. 15. D. de transact.

lorent. l. c.

}. *Est* etiam alia species imaginariae so- • per ae*s* et libram. quod et ipsum genus n causis receptum est, veluti si quid ine debeatur quod per ae*s* et libram ge- :t, sive qui*d* ex iudicati causa deb*ebitur*.) A*d*hib*entur* autem non minus quam quin- ;es et libripens. deinde is qui liberat*ur* ita loquatur:[b] QUOD EGO TIBI TOT MILIBUS IINE ——————— * SOLVO LIBERO- C AERE AENEAQUE LIBRA. HANC TIBI LI- RIMAM POSTREMAM ——** DE LEGE IURE :UR. deinde asse percutit libram, *e*um- e*i* a quo liberatur, veluti solvendi causa. .) Similiter legatarius heredem eodem berat de legato quod per damnationem ı est, ut tamen *scilicet*, *sicut iudicatus senten- nnatum****** esse significat, *ita heres defuncti mnatum se****** esse dicat. de eo tamen *tan-*

Iuschke olim: *iure nexi sum damnas;* Lachm.: *vel eo iudicio damnatus sum, ios;* Huschke nunc: *velut lege mancipii sum damnas.*
Lachm.: Hanc *ubi* libr. p. *postremam ferli*, *nihil* de lege iure obligatur. — :: *primam postremamque secundum legem poblicam* (quod Böcking recepit).
ita Rudorff et Lachmann. Huschke (Nexum 236) prop.: *scilicet ubi qua de eri damnatum se* esse significatur, *heres illi testamento dare damnatum* esse dicat.
:f. Livius VI. 14. Festus s. v. *nexum.* Varro de L. L. VII. § 105. Cic. . III. 40. de Legg. II. 20. 21. §§ 51. 53.
'id. mancipationis formulam Gai I. 119. II. 104., et apud Livium I. 24. formam: *ut illa palam prima postrema ex illis tabulis cerave recitata sunt sine*).

tum potest hoc modo liberari quod pondere, numero constet; et ita, si certum sit, quidam et de eo quod mensura constat *intellegendum* existimant.

§ 176. Praeterea novatione[a] tollitur obligatio, veluti si quod tu mihi debeas a Titio dari stipulatus sim. nam interventu novae personae nova nascitur obligatio, et prima tollitur translata in posteriorem: adeo ut in*ter*dum, licet posterior stipulatio inutilis sit, tamen prima novationis iure tollatur. veluti si quod mihi debes a Titio post mortem eius [§ 100], vel a muliere pupillove sine tutoris auctoritate stipulatus fuero. quo casu rem amitto: nam et prior debitor liberatur, et posterior obligatio nulla est. non idem iuris est, si a servo stipulatus fuero: nam tunc proinde a*d*huc obligatus tenetur, ac si postea a nullo stipulatus fuissem. (§ 177.) Sed si eadem persona sit a qua postea stipuler, ita demum novatio fit, si quid in posteriore stipulatione novi sit, forte si condicio vel sponsor aut dies adiciatur aut *de*trahatur. (§ 178.) Sed quod de sponsore dixi, non constat. nam diversae sc*h*olae auctoribus placuit nihil ad novationem proficere sponsoris adiectionem aut detractionem. (§ 179.) Quod autem diximus, si condicio adiciatur, novationem fieri, sic intellegi *oportet*, ut ita dicamus factam novationem, si condicio extiterit: alioquin, si defecerit, durat prior obligatio. sed videamus, num is qui eo nomine agat doli mali aut pacti conventi exceptione possit summoveri, *et* vide*at*ur inter eos id actum, ut ita ea res peteretur, si posterioris stipulationis extiterit condicio. Servius tamen Sulpicius existimavit statim et pendente condicione novationem fieri, et si defecerit condicio, ex neutra causa agi posse, *et* eo modo rem perire. qui consequenter et illu*d* respondit, si quis id quod sibi Lucius Titius deberet, a servo fuerit stipulatus, novationem fieri et rem perire; quia cum servo agi non potest. sed in utroque casu alio iure utimur: non magis his

§ 3. Praeterea novatione tollitur obligatio, veluti si id quod tu Seio debeas [al. *quod tibi S. debeat*] a Titio dari stipulatus sit [al. *sis*]. nam interventu novae personae nova nascitur obligatio, et prima tollitur translata in posteriorem: adeo ut interdum, licet posterior stipulatio inutilis sit, tamen prima novationis iure tollatur. veluti si id quod tu Titio debebas a pupillo sine tutoris auctoritate stipulatus fuerit. quo casu res amittitur: nam et prior debitor liberatur, et posterior obligatio nulla est. non idem iuris est, si a servo quis stipulatus fuerit: nam tunc prior proinde obligatus manet, acsi postea nullus stipulatus fuisset. Sed si eadem persona sit a qua postea stipuleris, ita demum novatio fit, si quid in posteriore stipulatione novi sit, forte si condicio aut dies aut fideiussor adiiciatur aut detrahatur. Quod autem diximus, si condicio adiiciatur, novationem fieri, sic intellegi oportet, ut ita dicamus factam novationem, si condicio extiterit; alioquin, si defecerit, durat prior obligatio. Sed cum hoc quidem inter veteres constabat, tunc fieri novationem [*prioris obligationis*], cum novandi animo in secundam obligationem itum fuerat; per hoc autem dubium erat, quando novandi animo videretur hoc fieri, et quasdam de hoc praesumptiones alii in aliis casibus introducebant: ideo nostra processit constitutio,[b] quae apertissime definivit tunc solum fieri novationem, quotiens hoc ipsum inter contrahentes expressum fuerit, quod propter novationem prioris obligationis convenerunt; alioquin manere et pristinam obligationem, et secundam ei accedere, ut maneat ex utra-

a) vid. Ulp. fr. 1. 2. D. de novat. (46. 2.)

b) Iust. c. 8. C. eod. (8. 42.)

casibus novatio fit, quam si id quod tu mihi debeas a peregrino, cum quo sponsi communio non est, SPONDES verbo stipulatus sim [§ 93].

que causa obligatio secundum nostrae constitutionis definitiones, quas licet ex ipsius lectione apertius cognoscere.

§ 4. Hoc amplius: hae obligationes quae consensu contrahuntur contraria voluntate[1] dissolvuntur. nam si Titius et Seius inter se consenserint, ut fundum Tusculanum emptum Seius haberet centum aureorum, deinde re nondum secuta, id est neque pretio soluto neque fundo tradito, placuerit inter eos, ut discederetur ab ea emptione et venditione, invicem liberantur. idem est et in conductione et locatione et in omnibus contractibus qui ex consensu descendunt, sicut iam dictum est.

1) cf. fr. 80. D. de solut. fr. 58. D. de pactis.

§ 180. Tollitur adhuc obligatio litis contestatione, si modo legitimo iudicio fuerit actum. nam tunc obligatio quidem principalis dissolvitur, incipit autem teneri reus litis contestatione: sed si condemnatus sit, sublata litis contestatione incipit ex causa iudicati teneri.[a] et hoc est quod aput veteres scriptum est, ante litem contestatam dare debitorem oportere, post litem contestatam condemnari oportere, post condemnationem iudicatum facere oportere. (§ 181.) Unde fit, ut si legitimo iudicio debitum petiero, postea de eo ipso iure agere non possim [IV. 107], quia inutiliter intendo DARI MIHI OPORTERE; quia litis contestatione dari oportere desiit. aliter atque si imperio continenti iudicio egerim: tunc enim nihilominus obligatio durat, et ideo ipso iure postea agere possum; sed debeo per exceptionem rei iudicatae vel in iudicium deductae summoveri [IV. 106. 123]. quae autem legitima sint iudicia, et quae imperio contineantur, sequenti commentario [IV. 103—109] referemus.

D. IUSTINIANI INSTITUTIONUM LIBER IV.

Tit. I. DE OBLIGATIONIBUS QUAE EX DELICTO NASCUNTUR.

§ 182. Transeamus nunc ad bligationes quae ex delicto

Cum expositum sit superiore libro de obligationibus ex contractu et quasi ex con-

a) vide etiam Gai III. 83. Inst. IV. 13. § 10. fragm. Vat. § 263. (*inchoatis libus actiones novavit*). Paul. fr. 29. D. de novat. (46. 2.) fr. 60. pr. D. de cond. indeb. 12. 6.) Gai fr. 8. D. de compens. (16. 2.) Iust. c. 3. pr. de usur. rei iud. (7. 54.) - Paul. Diac. ex Festo v. *Contestari est, quum uterque reus dicit: Testes estote.* - *Contestari litem dicuntur duo aut plures adversarii, quod ordinato iudicio utraue pars dicere solet: Testes estote.* (Müll. p. 38. et 57.) — Ulp. fr. 11. D. de iudiciis *qui mecum erat litem contestatus, vel cum eo ego*) fr. 3. § 11. D. de pecul. (15. 1.): *nam cut stipulatione contrahitur cum filio, ita iudicio contrahi; proinde non originem iudicii ectandam, sed ipsam iudicati velut obligationem.*

oriuntur,[a] veluti si quis furtum fecerit, bona rapuerit, damnum dederit, iniuriam commiserit: quarum omnium rerum uno genere consistit obligatio, cum ex contractu obligationes in IIII genera deducantur, sicut supra [§ 89] exposuimus.

1) ex Paul. fr. 1. § 3. D. de furtis. b) cf. Inst. IV. 2. pr.

2) ex Paul. fr. 1. pr. D. de furtis.

tractu, sequitur ut de obligationibus ex maleficio [*et quasi ex maleficio*] dispiciamus. Sed illae quidem, ut suo loco tradidimus, in quatuor genera dividuntur: hae vero unius generis sunt, nam omnes ex re nascuntur id est ex ipso maleficio, veluti ex furto aut rapina aut damno aut iniuria.

§ 1.[1] Furtum est contractatio rei fraudulosa [*lucri faciendi gratia*], vel ipsius rei, vel etiam usus eius possessionisve; quod lege naturali prohibitum est admittere. (§ 2.[2]) Furtum autem vel a furvo, id est nigro, dictum est, quod clam et obscure fit et plerumque nocte; vel a fraude; vel a ferendo, id est auferendo; vel a Graeco sermone, qui φῶρας appellant fures. imo etiam Graeci ἀπὸ τοῦ φέρειν φῶρας dixerunt.

§ 183. Furtorum autem genera Servius Sulpicius et Masurius Sabinus IIII esse dixerunt, manifestum et nec manifestum, conceptum et oblatum: Labeo duo, manifestum, nec manifestum; nam conceptum et oblatum species potius actionis esse furto cohaerentes quam genera furtorum; quod sane verius videtur, sicut inferius [§ 186. 187] apparebit. (§ 184.) Manifestum *furtum*[c] quidam id esse dixerunt quod *dum* fit deprehenditur. alii *vero* ulterius, quod eo loco deprehenditur ubi fit: velut si in oliveto olivarum, in vineto uvarum furtum factum est, quamdiu in eo oliveto aut vineto fur sit; aut si in domo furtum factum sit, quamdiu in ea domo fur sit. alii adhuc ulterius, *eousque* manifestum furtum esse dixerunt, donec perferret eo quo perferre fur destinasset. alii adhuc ulterius, quandoque eam rem fur tenens visus fuerit; quae sententia non optinuit. se*d* et illorum sententia qui existimaverunt, donec perferret eo quo fur destinasset, deprehensum

§ 3. Furtorum autem genera duo sunt: manifestum et nec manifestum. nam conceptum et oblatum species potius actionis sunt furto cohaerentes quam genera furtorum, sicut inferius apparebit. Manifestus fur est quem Graeci ἐπ' αὐτοφώρῳ appellant: nec solum is qui in ipso furto deprehenditur, sed etiam is qui eo loco deprehenditur quo fit, veluti qui domi [al. in *domo*] furtum fecit et nondum egressus ianuam deprehensus fuerit, et qui in oliveto olivarum aut in vineto uvarum furtum fecit, quamdiu in oliveto aut in vineto fur deprehensus sit; imo ulterius furtum manifestum extendendum est, quamdiu eam rem fur tenens visus vel deprehensus fuerit,

a) cf. Gai fr. 4. D. de O. et A. (44. 7.) et Ulp. fr. 25. § 1. eod.

b) adde Gell. XI. 18. § 20. 21: Verba sunt Sabini ex libro iur. civ. II.: *Qui alienam rem adtrectavit, cum id se invito domino facere iudicare deberet, furti tenetur.* Item alio capite: *Qui alienum tacens lucri faciendi causa sustulit furti constringitur, sive scit cuius sit sive nescit.* cf. Gai III. 195. pr. Gai Epit. II. 10. § 3: *contingit, vel tollit, aut de loco movere praesumit.* Cf. ad h. t. Paul. S. R. IV. 31.

c) Paul. S. R. II. 31. § 2. *manifestus fur est, qui in faciendo deprehenditur, et qui intra terminos eius loci quo destinaverat perveniret. Nec manifestus fur est, qui in faciendo quidem deprehensus non est; sed eum furtum fecisse negari non potest.* Gellius XI. c. 18. § 11: *manifestum autem furtum est, ut ait Macurius, quod deprehenditur dum fit. Faciendi finis est, cum perlatum est quo ferri coeperat.* fr. 2—8. fr. 34. pr. 35. pr. D. de furt. (47. 2.)

nanifestum esse, improbata est, quod vide-
quam *admittere** dubitationem, *unius*
etiam plurium dierum spatio id ter-
m sit. quod eo pertinet, quia saepe
ivitatibus surrept*as* res in alias civi-
l in alias provincias destinat fur per-
x duabus itaque superioribus opinio-
erutra adprobatur: magis tamen ple-
steriorem proban*t*. (§ 185.) Nec ma-
furtum quod sit, ex iis quae
intellegitur: nam quod mani-
ion est, id nec manifestum est.

Conceptum[a] furtum dicitur,
it aliquem testibus praesenti-
va res quaesita et inventa est;
eum propria actio constituta
amvis fur non sit, quae ap-
concepti. (§ 187.) Oblatum
licitur, cum res furtiva tibi ab
blata sit, eaque aput te con-
t; utique si ea mente data tibi
ut aput te potius quam *aput*
dederit conciperetur. nam
it quem concepta est, propria
; eum qui optulit, quamvis fur
constituta est actio, *quae* ap-
obl*a*ti. (§ 188.) Est et*iam*
i furti adversus eum qui
quaerere volentem pro-

sive in publico sive in privato, vel a domino vel ab alio, antequam eo perveniret quo perferre ac deponere rem destinasset. sed si pertulerit quo destinavit, tametsi deprehendatur cum re furtiva, non est manifestus fur. Nec manifestum furtum quid sit, ex his quae diximus intellegitur: nam quod manifestum non est, id scilicet nec manifestum est. (§ 4.) Conceptum furtum dicitur, cum apud aliquem testibus praesentibus furtiva res quaesita et inventa sit: nam in eum propria actio constituta est, quamvis fur non sit, quae appellatur concepti. Oblatum furtum dicitur, cum res furtiva ab aliquo tibi oblata sit, eaque apud te concepta sit; utique si ea mente tibi data fuerit, ut apud te potius quam apud eum qui dederit conciperetur. nam tibi, apud quem concepta sit, propria adversus eum qui obtulit, quamvis fur non sit, constituta est actio, quae appellatur oblati. Est etiam prohibiti furti actio adversus eum qui furtum quaerere testibus praesentibus volentem prohibuerit. Praeterea poena constituitur edicto Praetoris per actionem furti non exhibiti adversus eum qui furtivam rem apud se quaesitam et inventam non exhibuit. Sed hae actiones, id est concepti et oblati, et furti prohibiti, nec non furti non exhibiti, in desuetudinem abierunt. cum enim requisitio rei furtivae hodie secundum veterem observationem non fit: merito ex consequentia etiam prafatae actiones ab usu communi recesserunt, cum manifestissimum est, quod [al. *quin*] omnes qui scientes rem furtivam susceperint et celaverint furti nec manifesti obnoxii sunt.

. Poena manifesti furti ex lege XII tabu-
ıpitalis erat. nam liber verberatus ad-

§ 5. Poena manifesti furti quadrupli est, tam ex

a fere Lachmann. Huschke nunc mavult: *manifestum esse a plerisque im-*
st, qu*oniam* mover*et* dubitationem, *utrum*. Ceterum cf. Paul. fr. 4. D. de
2.)
aul. S. R. II. 31. § 3. *Concepti actione is tenetur apud quem furtum quaesi-*
entum est. Oblati actione is tenetur qui rem furtivam alii obtulit, ne apud se
-. (§ 5.) *Concepti is agere potest qui rem concepit et invenit. Oblati is agere*
es quem res concepta et inventa est.

dicebatur ei cui furtum fecerat; (utrum autem servus efficeretur ex addictione, an adiudicati loco constitueretur, veteres quaerebant); *servum aeque verberatum e saxo deiciebant.* * postea improbata est asperitas poenae, et tam ex servi persona quam ex liberi quadrupli actio [IV. 111] Praetoris edicto constituta est. (§ 190.) Nec manifesti furti poena per legem *XII* tabularum dupli inrogatur; quam etiam Praetor conservat. (§ 191.) Concepti et oblati poena ex lege XII tabularum tripli est;' quae similiter a Praetore servatur. (§ 192.) Prohibiti actio quadrupli ex edicto Praetoris introducta *est.* lex autem eo nomine nullam poenam constituit: hoc solum praecepit, ut qui quaerere velit, nudus quaerat, linteo cinctus, lancem habens;[a] qui si quid invenerit, iubet id lex furtum manifestum esse. (§ 193.) Quid sit autem linteum, quaesitum est. sed verius est consuti genus esse, quo necessariae partes tegerentur. quare lex tota ridicula est. nam qui vestitum quaerere prohibet, is et nudum quaerere prohibiturus est: eo magis quod ita quaesita res inventa maiori poenae subiciatur. deinde quod lancem sive ideo haberi iubeat, ut manibus occupantis nihil subiciatur, sive ideo, ut quod invenerit, ibi imponat: neutrum eorum procedit, si id quod quaeratur eius magnitudinis aut naturae sit, ut neque subici neque ibi imponi possit. certe non dubitatur, cuiuscumque materiae sit ea lanx, satis legi fieri. (§ 194.) Propter hoc tamen, quod lex ex ea causa manifestum furtum esse iubet, sunt qui scribunt furtum manifestum aut lege aut natura *intellegi:* lege id ipsum de quo loquimur; natura illud de quo superius exposuimus. sed verius est natura tantum manifestum furtum intellegi. neque enim lex facere potest, ut qui manifestus fur non sit, manifestus sit, non magis quam qui omnino fur non sit, fur sit, et qui adulter aut homicida non sit, adulter vel homicida sit: at illud sane lex facere

servi persona, quam liberi; nec manifesti d

*) ita ex coniect. Lachmanni, coll. Gell. XI. 18. § 8. (*et e saxo praecip*

a) de furto quod lance et licio concipitur vid. Gell. XI. 18. § 9: *Ea q furta quae per lancem liciumque concepta essent, proinde ac si manifesta forent,* *caverunt.* Id. XVI. 10. § 8. (*cum et taliones furtorumque quaestio cum lance e evanuerint.*) Festus (p. 117. ed. Müller): *Lance et licio dicebatur apud an quia qui furtum ibat quaerere in domo aliena, licio cinctus intrabat, lancemque oculos tenebat propter matrumfamilias aut virginum praesentiam.* Glossa Tauri § 4. I. h. t.: — *nudus ingrediebatur discum fictilem in capite portans, u manibus detentus.* Similem Graecorum morem indicant Aristophanes Nub. ubi cf. Schol. Plato Legg. XII. p. 954. A. Vide etiam Heineccii Antiq. § 21. 24.

ut perinde aliquis poena teneatur atque
n vel adulterium vel homicidium *admisis*-
mvis nihil eorum admiserit.
. Furtum autem fit non solum
is intercipiendi causa rem
amovet, *sed* generaliter cum
alienam invito domino con-
(§ 196.) Itaque si quis re quae
n deposita sit utatur, furtum
it. et si quis utendam rem ac-
eamque in alium usum
erit, furti obligatur.
i quis argentum uten-
eperit, *quod* quasi amicos ad ce-
itaturus rogaverit, et id pere-
um tulerit, aut si quis *equum*
gratia commodatum longius *se*-
quo duxerit; quod veteres scri-
de eo qui in aciem perduxis-
197.) Placuit tamen eos qui
commodatis aliter uterentur
endas accepissent, ita furtum
ere, si intellegant id se in-
nino facere, eumque, si in-
et, non permissurum; et si
urum crederent, extra furti
videri: optima sane distinctio-
a furtum sine dolo malo non
itur. (§ 198.) Se*d et* si cre-
quis invito domino se rem
are, domino autem volente
, dicitur furtum non fieri.
u*d* quaesitum est, cum Titius
meum *s*ollicitar*i*t, ut quas-
s mihi subriperet et ad eum
t, *et servus* id ad me pertu-
go, *d*um volo Titium in ipso
deprehendere, permiser*i*m *ser*-
sdam res *a*d eum perfe*r*re,
rti, an servi corrupti iudici*o*
Titius mihi, an neuto: re-
n, neutro eum te-
rti ideo quod non
e res contrectar*i*t,
orrupti ideo quod
servus factus non

0. C. de furtis.

r. D. de servo corr.

§ 6. Furtum autem fit non solum cum quis intercipiendi causa rem alienam amovet, sed generaliter cum quis alienam rem invito domino contractat. Itaque sive creditor pignore, sive is apud quem res deposita est, ea re utatur, sive is qui rem utendam accepit in alium usum eam transferat quam cuius gratia ei data est, furtum committit. veluti si quis argentum utendum acceperit, quasi amicos ad coenam invitaturus, et id peregre secum tulerit, aut si quis equum gestandi causa commodatum sibi longius aliquo duxerit; quod veteres scripserunt de eo qui in aciem equum perduxisset. (§ 7.) Placuit tamen eos qui rebus commodatis aliter uterentur quam utendas acceperint, ita furtum committere, si se intellegant id invito domino facere, eumque, si intellexisset, non permissurum; ac si permissurum credant, extra crimen videri: optima sane distinctione, quia furtum sine affectu furandi non committitur. (§ 8.) Sed et si credat aliquis invito domino se rem commodatam sibi contractare, domino autem volente id fiat, dicitur furtum non fieri. unde illud quaesitum est, cum Titius servum Maevii sollicitaverit, ut quasdam res domino subripiat et ad eum perferat, et servus id ad Maevium pertulerit, Maevius, dum vult Titium in ipso delicto deprehendere, permiserit servo quasdam res ad eum perferre, utrum furti, an servi corrupti iudicio teneatur Titius, an neutro? et cum nobis super hac dubitatione suggestum est, et antiquorum prudentium super hoc altercationes perspeximus, quibusdam neque furti neque servi corrupti actionem praestantibus, quibusdam furti tantummodo: nos huiusmodi calliditati obviam euntes, per nostram decisionem[1] sanximus, non solum furti actionem, sed etiam servi corrupti contra eum dari: licet enim is servus deterior a sollicitatore minime factus est, et ideo non concurrant regulae[2] quae servi cor

rupti actionem introducerent, tamen co corruptoris ad perniciem probitatis serv: ductum est, ut sit ei poenalis actio im tamquam re ipsa fuisset servus corruptus huiusmodi impunitate et in alium servum c *cile*] possit corrumpi tale facinus a quil pertentetur [al. *perpe*

(§ 199.) Interdum autem etiam liberorum hominum furtum fit, velut si quis liberorum nostrorum qui in potestate nostra sunt, sive etiam uxor quae in manu nostra sit, sive etiam iudicatus [IV. 21] vel auctoratus[a] meus subreptus *f*ueri*t*. (§ 200.) Aliquando etiam *su*ae rei quisque furtum committit, veluti si debitor rem quam credito*ri* pignori dedit subtraxerit [§ 204], vel si bonae fidei possessori rem meam possidenti subripuerim. unde placuit eum qui ser*v*um suum quem alius bona fide possidebat ad *s*e reversum celaverit furtum committere. (§ 201.) Rursus ex diverso interdum *rem* alienam occupare et usucapere concessum est, nec creditur furtum fieri, velut res hereditarias quarum *non* pri*us** nactus possessionem necessarius heres *e*sset; n*am* necessario herede extante placuit, ut pro herede usucapi possit [II. 9. 52. 58]. d*e*b*i*t*or* *quoque* *qui* fid*uciam* *quam* *c*redit*ori*** mancipaverit aut in i*u*re cesserit d*e*-*tinet*, *ut* superiore commentario [II. 59. 60] rettulimus, sine furto possidere et usucapere potest.

(§ 9.) Interdum etian rorum hominum furtu veluti si quis liberoru strorum qui in potesta stra sunt [al. *sint*] sul fuerit. (§ 10.) Aliquand suae rei quisque furtur mittit, veluti si debitc quam creditori pignoris dedit subtraxerit.

§ 202. Interdum furti tenetur *qui* ipse furtum non fecerit: qualis est cuius ope consilio furtum factum est. in quo numero est qui nummos tibi excussit, ut eos alius surriperet, vel opstitit tibi, ut alius surriperet, aut o*v*es aut boves tuas fugavit, ut alius eas exciperet; et hoc veteres scripserunt de eo qui panno rubro fugavit armentum.[b] Sed *s*i qui*d* per lasciviam, et non data opera, ut furtum committeretur, factum sit, videbimus an utilis *Aquiliae actio* dari debeat, cum per legem Aquiliam quae de damno lata *est* etiam culpa [§ 211] puniatur.

§ 11. Interdum furti tenet ipse furtum non fecerit: qualis ius ope et consilio furtum fact in quo numero est qui tibi n excussit, ut alius eos rapere obstitit tibi, ut alius rem tuam exc vel oves aut boves tuas [al. *tuos*] vit, ut alius eas caperet [al. *exci* et hoc veteres scripserunt de panno rubro fugavit armentun si quid eorum per lascivia non data opera, ut furtum teretur, factum est, in factur dari debeat [al. *debet*]. ope Maevii Titius furtum ambo furti tenentur. Ope c

---

*) Savinius: *nondum;* Huschke: *quis prius* n. p *quam* [vel: *licet*] nec.; I heres *nondum* n. p. *est, si* n. h. e.

**) ita Hollweg.

a) Paul. in Collat. IV. 3.: *eum qui auctoramento locatus est ad gladium.*

b) cf. Ulp. fr. 50. § 4. Gai fr. 51. D. de furtis (47. 2.)

fr. 54. § 4. D. de furt. eius quoque furtum admitti videtur,[1] qui scalas forte fenestris supposuit, aut ipsas fenestras vel ostium effregit, ut alius furtum faceret, quive ferramenta ad effringendum, aut scalas, ut fenestris supponerentur commodaverit, sciens cuius gratia commodaverit. Certe qui nullam operam [al. *opem*] ad furtum faciendum adhibuit, sed tantum consilium dedit, atque hortatus est ad
§ 2. D. de V. S. furtum faciendum, non tenetur furti.[2] (§ 12.) Hi qui in parentum vel dominorum potestate sunt si rem eis subripiant, furtum quidem illis faciunt, et res in furtivam causam cadit (nec ob id ab ullo usucapi potest, antequam in domini potestatem revertatur), sed furti actio non nascitur, quia nec ex alia ulla causa potest inter eos actio
17. pr. 36. § 1. D. de furt. nasci:[3] si vero ope consilio alterius furtum factum fuerit, quia utique furtum committitur, convenienter ille furti tenetur, quia verum est ope consilio eius furtum factum esse.

3. Furti autem *actio* ei com- ius interest[4] rem salvam esse, minus non sit: itaque nec do- iter *com*petit, quam si *eius* rem non perire. (§ 204.) Unde creditorem ore subre- rti agere adeo quidem, ut quamvis ipse ;, id est ipse debitor, eam rem erit, nihilominus creditori *com*- tio furti. (§ 205.) Item si fullo ı curandave, aut sarcinator la vestimenta mercede certa it, eaqu*e* furto amiserit, ipse habet actionem, non dominus; mini nihil i*nterest* *e*a non pe- :um iudicio fullone aut ore suum i possit, si ; fullo aut :or *ad* rem ıdam suffi- m si solvendo non est, a ab eo dom*inus suum* i non potest, ipsi furti *m*petit, quia hoc casu terest rem salvam esse.

§ 13. Furti autem actio ei competit cuius interest rem salvam esse, licet dominus non sit: itaque nec domino aliter competit, quam si eius intersit rem non perire. (§ 14.) Unde constat creditorem de pignore subrepto furti agere posse, etiamsi idoneum debitorem habeat, quia expedit ei pignori potius incumbere quam in personam agere: adeo quidem, ut quamvis ipse debitor eam rem subripuerit, nihilominus creditori competat actio furti. (§ 15.) Item si fullo polienda curandave, aut sarcinator sarcienda vestimenta mercede certa acceperit, eaque furto amiserit, ipse furti habet actionem, non dominus; quia domini nihil interest eam rem non perisse [al. *perire*], cum iudicio locati a fullone aut sarcinatore rem suam persequi potest. Sed et bonae fidei emptori subrepta re quam emerit, quamvis dominus non sit, omnimodo competit furti actio, quemadmodum et creditori. fulloni vero et sarcinatori non aliter furti competere placuit, quam si solvendo sint, hoc est si domino rei aestimationem solvere possint; nam si solvendo non sunt, tunc, quia ab eis suum dominus consequi non possit, ipsi domino furti actio competit, quia hoc casu ipsius interest rem salvam esse. idem est et si in partem solvendo sint fullo aut sarcinator.

:f. ad hunc articulum fr. 10. 11. 12. 14. § 16. D. de furtis (47. 2.) Item 19. eod.

(§ 206.) Quae de fullone aut sarcinatore diximus, eadem transferemus et ad eum cui rem commodavimus: nam ut illi mercedem capiendo custodiam praestant, ita hic quoque utendi commodum percipiendo similiter necesse habet custodiam praestare.

(§ 16.) Quae de fullone et sarcinatore diximus, eadem et ad eum cui commodata res est, transferenda veteres existimabant: nam ut ille fullo mercedem accipiendo custodiam praestat, ita is quoque qui commodum utendi [*causa*] percipit similiter necesse habet custodiam praestare. Sed nostra providentia etiam hoc in decisionibus nostris emendavit,[1] ut in domini sit voluntate, sive commodati actionem adversus eum qui rem commodatam accepit movere desiderat, sive furti adversus eum qui rem subripuit, et alterutra earum electa, dominum non posse ex poenitentia ad alteram venire actionem. sed si quidem furem elegerit, illum qui rem utendam accepit penitus liberari. sin autem commodator veniat adversus eum qui rem utendam accepit: ipsi quidem nullo modo competere posse adversus furem furti actionem, eum autem qui pro re commodata convenitur posse adversus furem furti habere actionem. ita tamen, si dominus sciens rem esse subreptam, adversus eum cui res commodata fuit pervenit; sin autem nescius, et dubitans rem non esse apud eum, commodati actionem instituit, postea autem re comperta voluit remittere quidem commodati actionem, ad furti autem pervenire, tunc licentia ei concedatur, et adversus furem venire, nullo obstaculo ei opponendo, quoniam incertus constitutus movit adversus eum qui rem utendam accepit commodati actionem (nisi domino ab eo satisfactum est: tunc etenim omnimodo furem a domino quidem furti actione liberari, suppositum autem esse ei qui pro re sibi commodata domino satisfecit), cum manifestissimum est, etiamsi ab initio dominus actionem instituit commodati, ignarus rem esse subreptam, postea autem hoc ei cognito adversus furem transivit, omnimodo liberari eum qui rem commodatam accepit, quemcumque causae exitum dominus adversus furem habuerit: eadem definitione obtinente, sive in partem sive in solidum solvendo sit is qui rem commodatam accepit.

1) est c. 22. C. de furtis.

(§ 207.) Sed is aput quem res deposita est custodiam non praestat, tantumque in eo obnoxius est, si quid ipse dolo fecerit: qua de *causa*, *si* res ei subrepta fuerit quae restituenda est, eius nomine depositi non *te*netur, nec ob id eius interest rem salvam esse: furti itaque agere non

(§ 17.) Sed is apud quem res deposita est custodiam non praestat, sed tantum in eo obnoxius est, si quid ipse dolo malo fecerit: qua de causa, si res ei subrepta fuerit, quia restituendae eius rei nomine depositi non tenetur, nec ob id eius interest rem salvam esse, furti agere non

sed ea actio domino *com-*

3. In summa *sciendum est* quae-
sse, an impubes rem alienam
ıdo furtum faciat. plerisque
quia furtum ex ad*f*ectu con-
ita demum obligari eo crimine
:em, si proximus pubertati sit,
intellegat se delinquere.[a].

potest, sed furti actio domino competit.

§ 19. In summa sciendum est quaesitum esse, an impubes rem alienam amovendo furtum faciat. et placet [al. *placuit*], quia furtum ex affectu consistit, ita demum obligari eo crimine impuberem, si proximus pubertati sit, et ob id intellegat se delinquere.

§ 20. Furti actio, sive dupli sive quadrupli, tantum ad poenae persecutionem pertinet: nam ipsius rei persecutionem extrinsecus habet dominus, quam aut vindicando aut condicendo potest auferre.[1] sed [*rei*] vindicatio quidem adversus possessorem est, sive fur ipse possidet sive alius quilibet; condictio autem adversus ipsum furem heredemve eius, licet non possideat, competit.

. IV. 6. § 18. 14.

Tit. II. DE VI BONORUM RAPTORUM.

). Qui res alienas rapit tenetur
urti: quis enim magis alienam
/ito domino *con*trec*t*at quam
it? itaque rec*te dic*tum est
probum furem esse. *sed* pro-
ıctionem eius *del*icti nomine
introduxit, quae appellatur
)rum raptorum;[b] et est intra
quadrupli actio, post annum
quae actio utilis est, et si
am rem, licet minimam, ra-

Qui res alienas rapit tenetur quidem etiam furti: quis enim magis alienam rem invito domino contractat quam qui vi rapit? ideoque recte dictum est eum improbum furem esse. sed tamen propriam actionem eius delicti nomine Praetor introduxit, quae appellatur vi bonorum raptorum; et est intra annum quadrupli, post annum simpli. quae actio utilis est, etiam si quis unam rem, licet minimam, rapuerit. quadruplum autem non totum poena est, et extra poenam rei persecutio, sicut in actione furti manifesti diximus: sed in quadruplo inest et rei persecutio, ut poena tripli sit,[2] sive comprehendatur raptor in ipso delicto, sive non. ridiculum est enim levioris esse condicionis eum qui vi rapit, quam qui clam amovet. (§ 1.) Quia tamen ita competit haec actio, si dolo malo quisque rapuerit: qui aliquo errore inductus, suam rem esse existimans, et imprudens iuris eo animo rapuit quasi domino liceat rem suam etiam per vim auferre a possessoribus, absolvi debet.[3] cui scilicet conveniens est nec furti teneri eum qui eodem animo rapuit. Sed ne dum talia excogitentur,

. IV. 6. § 19.

§ 18. D. vi bon. rapt.

:f. Ulp. fr. 23. D. de furtis (47. 2). fr. 13. § 1. D. de dolo malo (4. 4.)
2. D. ad L. Aquil. (9. 2). Gai fr. 111. pr. D. de R. I.

:fr. 2. pr. § 6. 10. 11. 13. 17. 24. 26. 27. D. vi bon. rapt. (48. 8). Cic.
lio passim.

inveniatur via per quam raptores impune suam exerceant avaritiam: melius divalibus constitutionibus[1] pro hac parte prospectum est, ut nemini liceat vi rapere rem mobilem vel se moventem, licet suam eandem rem existimet; sed si quis contra statuta fecerit, rei quidem suae dominio cadere, sin autem aliena sit, post restitutionem eius etiam aestimationem eiusdem rei praestare. quod non solum in mobilibus rebus quae rapi possunt constitutiones obtinere censuerunt, sed etiam in invasionibus quae circa res soli fiunt, ut ex hac causa omni rapina homines abstineant. (§ 2.[2]) Sane in hac actione non utique expectatur rem in bonis actoris esse: nam sive in bonis sit sive non sit, si tamen ex bonis sit, locum haec actio habebit. Quare sive commodata sive locata sive pignerata sive etiam deposita sit apud Titium sic, ut intersit eius eam [*per vim*] non auferri, veluti si in re deposita culpam quoque promisit, sive bona fide possideat, sive usumfructum in ea quis habeat vel quod aliud ius, ut intersit eius non rapi: dicendum est competere ei hanc actionem, ut non [al. *non et*] dominium accipiat, sed illud solum quod ex bonis eius qui rapinam passus est, id est quod ex substantia eius ablatum esse proponatur.[3] et generaliter dicendum est, ex quibus causis furti actio competit in re clam facta, ex hisdem causis omnes habere hanc actionem.

1) Valent. c. 7. C. unde vi. Zeno c. 10. C. eod. cfr. 13. D. qu. metus c.

2) ex Ulp. fr. 2. § 22. D. vi bon. rapt.

3) cfr. 2. § 23. D. eod.

§ 210. Damni iniuriae actio constituitur per legem Aquiliam. cuius primo capite cautum est, *ut* si quis hominem alienum, eamve quadrupedem qua*e* pecudum numero sit, iniuria occiderit, quanti ea res in eo anno plurimi f*uerit*, tantum domino dare damnetur.[a]

Tit. III. DE LEGE AQUILIA.

Damni iniuriae actio constituitur per legem Aquiliam. cuius primo capite cautum est, ut si quis hominem alienum, alienamve quadrupedem quae pecudum numero sit, iniuria occiderit, quanti ea res in eo anno plurimi fuerit, tantum domino dare damnetur. (§ 1.[4]) Quod autem non praecise de quadrupede, sed de ea tantum quae pecudum numero est cavetur, eo pertinet, ut neque de feris bestiis neque de canibus cautum esse intellegamus, sed de his tantum quae [*gregatim*] proprie pasci dicuntur, quales sunt equi muli asini boves oves caprae. de suibus quoque idem placuit:[5] nam et sues pecudum appellatione continentur, quia et hi gregatim pa-

4) cf. Gai fr. 2. § 2. D. ad L. Aqu.

5) e Marc. fr. 65. § 4. D. de leg. III.

a) verba capitis primi exhibet idem Gai fr. 2. pr. D. ad L. Aqu. (9. 2.): *Qui servum servamve alienum alienamve, quadrupedemve pecudem iniuria occiderit, quanti id in eo anno plurimi fuerit, tantum aes dare domino damnas esto.* cfr. 21. pr. eod. De origine legis quaedam habet Ulp. fr. 1 D. eod.

scuntur; sic denique et Homerus in Odyssea [XIII. 407. 8] ait, sicut Aelius Marcianus in suis institutionibus refert:

Δήεις τόν γε σύεσσι παρήμενον· αἱ δὲ νέμονται
Πὰρ Κόρακος πέτρῃ, ἐπί τε κρήνῃ Ἀρεθούσῃ.

5. D. eod. r. eod. (§ 2.[1]) Iniuria autem occidere intellegitur qui nullo iure occidit. itaque latronem qui occidit non tenetur, utique si aliter periculum effugere non potest. (§ 3.) Ac ne is quidem hac lege tenetur qui casu occidit, si modo culpa eius nulla inveniatur: nam alioquin non minus ex dolo quam ex culpa quisque hac lege tenetur. (§ 4.[2]) Itaque si quis, dum iaculis ludit vel exercitatur, transeuntem servum tuum traiecerit, distinguitur. nam si id a milite quidem in campo, eoque [al. *eove*] ubi solitum est exercitari, admissum est, nulla culpa eius intellegitur; si alius tale quid admiserit, culpae reus est. idem iuris est et de milite, si is in alio loco quam qui exercitandis militibus destinatus est id admisit. (§ 5.[3]) Item si putator ex arbore deiecto ramo servum tuum transeuntem occiderit, si prope viam publicam aut vicinalem id factum est, neque praeclamavit [al. *procl.*], ut casus evitari possit, culpae reus est; si praeclamavit, neque ille curavit cavere, extra culpam est putator. aeque extra culpam esse intellegitur, si seorsum a via forte vel in medio fundo caedebat, licet non praeclamavit, quia eo loco nulli extraneo ius fuerat versandi. (§ 6.[4]) Praeterea si medicus qui servum tuum secuit dereliquerit curationem, atque ob id mortuus fuerit servus, culpae reus est. (§ 7.) Imperitia quoque culpae annumeratur, veluti si medicus ideo servum tuum occiderit, quod eum male secuerit aut perperam ei medicamentum dederit. (§ 8.[5]) Impetu quoque mularum quas mulio propter imperitiam retinere non potuerit, si servus tuus oppressus fuerit, culpae reus est mulio. sed et si propter infirmitatem retinere eas non potuerit, cum alius firmior retinere potuisset, aeque culpae tenetur. eadem placuerunt de eo quoque qui cum equo veheretur impetum eius aut propter infirmitatem aut propter imperitiam suam retinere non potuerit. (§ 9.[6]) His autem verbis legis, quanti [*id*] in eo anno plurimi fuerit, illa sententia exprimitur, ut si quis hominem tuum qui hodie claudus aut luscus aut mancus erit occiderit, qui in eo anno integer aut [al. *et*] pretiosus fuerit, non tanti teneatur

s iniuria autem occidere intel-
ius dolo aut culpa id acciderit,
lia lege damnum quod sine in-
r reprehenditur: itaque inpu-
ui sine culpa et dolo malo casu
mnum committit.

10. D. h. t.

eod.
d L. Corn. de sic.)

8. D. h. t.

§ 1. cit.

214 infra.
23. D. h. t.

(§ 212.) Nec solum corpus in actione huius legis aestimatur; sed sane *si* servo occiso plus dominus capiat damni quam pretium servi *sit*, id quoque aestimatur: velut si servus meus ab aliquo heres institutus, ante quam iussu meo hereditatem cerneret, occis*us* fuerit; non enim tantum ipsius pretium aestimatur, sed et hereditatis amissae quantitas. item si ex gemellis vel ex comoedis vel ex sy*mph*oniacis unus occisus fuerit, non solum occisi fit aestimatio, sed eo amplius qu*oque* co*m*putatur quod ceteri qui supersunt depretiati sunt. idem iuris est etiam si ex pari mularum unam, vel etiam ex quadrigis equorum unum occiderit. (§ 213.) Cuius autem servus occisus est, is liberum arbitrium habet vel capitali crimine reum facere eum qui occiderit, vel hac lege damnum persequi. (§ 214.) Quod autem adi*ec*tum est in hac lege:[3] QUANTI IN EO ANNO PLURIMI EA RES FUERIT, illu*d* efficit, si clodum puta aut luscum servum occiderit, qu*i* in eo anno integer fu*e*rit, *ut non quanti mortis tempore, sed quanti in eo anno plurimi fuerit*,* aestimatio fiat. quo fit, ut quis plus in*ter*dum *con*sequatur quam ei damnum datum est.

§ 215. Capite secun*do in* adstipulatorem qui pecuniam in fraudem stipulatoris acceptam fecerit, quanti ea rès es*t*, ta*n*ti actio constituitur.[b] (§ 216.) qu*a* et ipsa parte legis damni nomine actionem introduci manifestum est. sed id caveri non fuit necessarium, cum actio mandati ad eam rem sufficeret [III. 111]; nisi quod ea lege adversus infitiantem in duplum [IV. 9. 171] agitur.

quanti is hodie erit, sed quanti in eo anno plurimi fuerit.[1] qua ratione creditum est poenalem esse huius legis actionem, quia non solum tanti quisque obligatur quantum damni dederit, sed aliquando longe pluris:[2] ideoque constat in heredem eam actionem non transire, quae transitura fuisset, si ultra damnum numquam lis aestimaretur. (§ 10.) Illud non ex verbis legis, sed ex interpretatione[a] placuit, non solum perempti corporis aestimationem habendam esse, secundum ea quae diximus, sed eo amplius quicquid praeterea perempto eo corpore damni vobis allatum fuerit, veluti si servum tuum heredem ab aliquo institutum antea quis occiderit, quam is iussu tuo adiret: nam hereditatis quoque amissae rationem esse habendam constat. item si ex pari mularum unam vel ex quadriga equorum unum occiderit, vel ex comoedis unus servus fuerit occisus: non solum occisi fit aestimatio, sed eo amplius id quoque computatur quanto depretiati sunt qui supersunt. (§ 11.) Liberum est autem ei cuius servus fuerit occisus et privato iudicio legis Aquiliae damnum persequi, et capitalis criminis eum reum facere.

§ 12. Caput secundum legis Aquiliae in usu non est.

1) cf. Inst. IV. 6. § 19.

2) cf. Inst. IV. 12. § 1.

3) vid. Inst. h. t. § 9 supra.

---

*) ita versum unum qui excidisse videtur supplet Göschen. — Huschke: *ut non quanti clodus aut luscus, sed quanti integer fuerit.*

a) cf. fr. 21. 22. 23. D. ad L. Aqu. ad § 9 h. t. citt.

b) Ulp. fr. 27. § 4. D. h. t. 9. 2.: *huius legis secundum quidem capitulum in desuetudinem abiit.*

Capite tertio de omni ce-
no cavetur.[a] itaque si quis
rel eam quadrupedem quae
numero *est vulneraverit, si-*
quadrupedem quae pecudum
non est, velut canem, aut
etiam vel*ut* ursum leonem
rit vel occiderit, ex hoc ca-
constituitur. in ceteris quo-
libus, item in omnibus rebus
a carent, damnum iniuria da-
arte vindicatur. si quid enim
rup*tum* aut fractum *fuerit*,
apite constituitur; quamquam
sola rupti appellatio in om-
causas sufficere: rupt*um*
llegitur quod quoquo modo
n est. unde non so*lum usta*
aut fracta, se*d* et*iam* scissa
et effusa et *diruta** aut per-
ue deteriora facta hoc ver-
entur.

§ 13. Capite tertio de omni cetero damno cavetur. Itaque si quis servum vel eam quadrupedem quae pecudum numero est vulneravit, sive eam quadrupedem quae pecudum numero non est, veluti canem aut feram bestiam vulneraverit aut occiderit, hoc capite actio constituitur. in ceteris quoque omnibus animalibus, item in omnibus rebus quae anima carent, damnum iniuria datum hac parte vindicatur. si quid enim ustum aut ruptum aut fractum fuerit, actio ex hoc capite constituitur; quamquam potuerit sola rupti appellatio in omnes istas causas sufficere: ruptum enim intellegitur quod quoquo modo corruptum est. unde non solum usta aut fracta, sed etiam scissa et collisa et effusa et quoquo modo perempta atque deteriora facta hoc verbo continentur; denique responsum est, si quis in alienum vinum aut oleum id immiserit [al. *immiscuerit*] quo naturalis bonitas vini vel olei corrumperetur,[1] ex hac parte legis eum teneri. (§ 14.) Illud palam est,[2] sicut ex primo capite ita demum quisque tenetur, si dolo aut culpa eius homo aut quadrupes occisus occisave fuerit, ita ex hoc capite, ex dolo aut culpa, de cetero damno quemque teneri.

1 4. 5. D. h. t.
3. D. eod.

Hoc tamen capite non
eo anno, sed quanti in
x proxumis ea res fuerit,
is qui damnum dederit;
RIMI quidem verbum adici-
eo quidam *diversae scholae auctores* putave-
um esse ius *datum, ut duntaxat* de *XXX*
xumis vel eum Praetor formulae adiceret **
ni res fuit, vel a*lium* quo minoris fuit.
placuit perinde habendum ac *si* et*iam*
PLURIMI verbum adiectum esset:[b] nam

Hoc tamen capite non quanti in eo anno, sed quanti in diebus triginta proximis res fuerit, obligatur is qui damnum dederit. (§ 15.) Ac ne plurimi quidem verbum adiicitur. sed Sabino recte placuit perinde habendam aestimationem, acsi etiam hac parte plurimi verbum adiectum fuisset: nam ple-

---

lacunam supplet Lachm. e fr. 27. § 3 D. h. t. Huschke: *quoquo modo*

ex coniectura Huschkii. Similia Heffter proponit: l. e. *ius dicentis* *x XXX diebus proxumis eum formulae adicere*, quo pl. — Goeschen ad fere: lib. esse *iudici arbitrium*, *ex* diebus *XXX proxumis vel eum eli-* pl.

a capitis III. exhibet Ulp. fr. 27. § 5. D. ad L. Aqu. (9. 2.): *Cetera-* *praeter hominem et pecudem occisos, si quis alteri damnum faxit, quod us-* *rit, ruperit iniuria, quanti ea res erit in diebus triginta proximis, tantum* *dare damnas esto.* (cf. §§ 13. 16. eod.)

etiam Ulp. fr. 29. § 8. eod.

legis latorem contentum fuisse, *quod prima parte eo verbo usus esset*. (§ 219.) Et placuit ita demum ex ista lege actionem esse, si quis corpore suo damnum dederit. *ita*que* alio modo damno dato utiles actiones dantur: velut si quis alienum hominem a*ut* pecudem incluserit et fame necaverit, aut iumentum tam vehementer egerit, ut rumperetur; *aut* si quis alieno servo persuaserit, ut in arborem ascenderet vel in puteum descenderet, et *is* ascendendo aut descendendo ceciderit, *et* aut mortuus fuerit aut aliqua parte corporis laesus sit. item si quis alienum servum de ponte a*ut* ripa in flumen proiecerit et is suffocatus fuerit, *tum* hic** corpore suo damnum dedisse eo quod proiecerit, non difficiliter intellegi potest.

bem Romanam quae Aquilio tribuno rogante hanc legem tulit contentam fuisse, quod prima parte eo verbo usa est. (§ 16.) Ceterum placuit ita demum [*directam*] ex hac lege actionem esse, si quis praecipue corpore suo damnum dederit. ideoque in eum qui alio modo damnum dederit utiles actiones dari solent: veluti si quis hominem alienum aut pecus ita incluserit ut fame necaretur, aut iumentum tam vehementer egerit ut rumperetur, aut pecus in tantum exagitaverit ut praecipitaretur; aut si quis alieno servo persuaserit, ut in arborem ascenderet vel in puteum descenderet, et is ascendendo vel descendendo aut mortuus fuerit aut aliqua parte corporis laesus, utilis in eum actio datur. sed si quis alienum servum de ponte aut ripa in flumen deiecerit et is suffocatus fuerit eo quod proiecerit, corpore suo damnum dedisse non difficiliter intellegi poterit: ideoque ipsa lege Aquilia tenetur. Sed si non corpore damnum fuerit datum, neque corpus laesum fuerit, sed alio modo damnum alicui contigerit,[1] cum non sufficit neque directa neque utilis Aquilia, placuit eum qui obnoxius fuerit in factum actione teneri: veluti[2] si quis misericordia ductus alienum servum compeditum solverit, ut fugeret.

1) cfr. 7. § 6. fr. 9. 53. h. t.

2) cfr. 7. § 7. D. de dolo m.

Tit. IV. DE INIURIIS.

Generaliter iniuria dicitur[3] omne quod non iure fit; specialiter alias contumelia, quae a contemnendo dicta est, quam Graeci ὕβριν appellant, alias culpa, quam Graeci ἀδίκημα dicunt, sicut in lege Aquilia damnum iniuria [*datum*] accipitur, alias iniquitas et iniustitia, quam Graeci ἀδικίαν vocant. cum enim Praetor vel iudex non iure contra quem pronuntiat, iniuriam accepisse dicitur.

3) cf. Paul. in Collat. II. 5. a)

§ 220. Iniuria autem committitur[a] non solum cum quis pugno pulsa*tus aut* fuste percussus vel etiam verberatus erit, sed et si cui convicium factum

(§ 1.) Iniuria autem committitur non solum, cum quis pugno puta [al. *pulsatus*] aut fustibus caesus vel etiam verberatus erit, sed

*) ita Huschke; Heffter: *quia;* Göschen: *atqui*. In Cod. est q.

**) ita Lachmann; alii: *hunc;* Böcking: *is utique*, et initio pro *item: nam.*

a) cf. Paul. libro singulari et titulo de iniuriis (Collat. II. 5): *Generaliter dicitur iniuria omne quod non iure fit. Specialiter alia est contumelia quam Graeci ἀδικίαν vocant: nam cum Praetor noster adversum nos pronuntiaret, iniuriam nos accepisse dicimus. Unde apparet non verum esse quod Labeo putabat; apud Praetorem iniuriam ὕβριν duntaxat significare. Commune omnibus enim iniuriis est, quod semper*

sive quis *bona* alicu-
si debitoris sciens eum
nihil debere sibi pro-
it, sive quis ad
n alicuius libel-
t carmen scripse-
e quis matremfa-
aut praetextatum
us fuerit, et de-
aliis pluribus mo-
221.) Pati *autem*
videmur non solum per nos-
os, sed *etiam* per liberos no-
os in potestate habemus; item
res nostras *quamvis* in manu
*non** sint. itaque si vel*uti*** filiae
uae Titio nupta est iniuriam
non solum filiae nomine te-
i iniuriarum potest, verum
eo quoque et Titii nomine.

fr. 2. D. de iniur.

Servo autem ipsi *quidem*
niuria intellegitur fieri,
ino per eum fieri videtur:
en iisdem modis quibus etiam
ros nostros vel uxores, iniuriam
mur, sed ita, cum quid atrocius
sum fuerit, quod aperte in *con-*
n domini fieri videtur, veluti si
num servum verberaverit; et in
sum formula proponitur. at si
o convicium fecerit vel pugno
rcusserit, non proponitur ulla
, nec temere petenti datur.

§ 49. fr. 16. D. de ini.

§ 47. D. eod.

etiam si cui convicium factum fuerit, sive cuius bona quasi debitoris [*qui nihil deberet*] possessa fuerint ab eo qui intellegebat nihil eum sibi debere, vel si quis ad infamiam alicuius libellum aut carmen [*aut historiam*] scripserit, composuerit, ediderit, dolove malo fecerit quo quid eorum fieret, sive quis matremfamilias aut praetextatum praetextatamve assectatus fuerit, sive cuius pudicitia attentata esse dicetur; et denique aliis pluribus modis admitti iniuriam manifestum est. (§ 2.) Patitur autem quis iniuriam non solum per semetipsum, sed etiam per liberos suos quos in potestate habet; item per uxorem suam, id enim magis praevaluit. itaque si filiae alicuius quae Titio nupta est iniuriam feceris, non solum filiae nomine tecum iniuriarum agi potest, sed etiam patris quoque et mariti nomine. contra autem,[1] si viro iniuria facta sit, uxor iniuriarum agere non potest: defendi enim uxores a viris, non viros ab uxoribus, aequum est. sed et socer nurus nomine cuius vir in potestate est iniuriarum agere potest. (§ 3.) Servis autem ipsis quidem nulla iniuria fieri intellegitur, sed domino per eos fieri videtur: non tamen iisdem modis quibus etiam per liberos et uxores, sed ita, cum quid atrocius commissum fuerit, et quod aperte ad contumeliam domini respicit, veluti si quis alienum servum verberaverit; et in hunc casum actio proponitur. at si quis servo convicium fecerit vel pugno eum percusserit, nulla in eum actio domino competit. (§ 4.[2]) si communi servo iniuria facta sit, aequum est non pro ea parte qua dominus quisque est aestimationem iniuriae fieri, sed ex dominorum persona, quia ipsis fit iniuria. (§ 5.[3]) quodsi ususfructus in

---

bonos mores fit, idque non fieri alicuius interest. Hoc edictum ad eam iniu-tinet quae contumeliae causa fit. Fit autem iniuria vel in corpore, dum cae-el verbis, dum convitium patimur: vel cum dignitas laeditur, ut cum matronae extatae comites abducuntur. Vide etiam Paul. S. R. V. 4. Ulp. fr. 1. pr. D. de iniur. (47. 10.) Verba edicti exhibet fr. 7. pr. fr. 15. § 2. § 25. 17. § 10. D. eod. (De causa bonorum proscriptionis cf. Cic. pro Quint. ai. II. 78 sqq.)
a Lachmann; in Cod est: *q.* in m. nostra *sint.* Cf. Schrader ad h. l. Inst. r. 1. § 3—9. D. de iniur. (47. 10.)
Cod. *si veli.* Huschke: si *veluti*, quod Latine dici non posse Böcking censet. nn prop. *vel filiaefamilias meae.*

servo Titii est, proprietas Maevii est, magis Maevio iniuria fieri intellegitur. (§ 6.[1]) sed si libero qui tibi bona fide servit iniuria facta sit, nulla tibi actio dabitur, sed suo nomine is experiri poterit; nisi in contumeliam tuam pulsatus sit, tunc enim competit et tibi iniuriarum actio. idem ergo est et in servo alieno bona fide tibi serviente, ut totiens admittatur iniuriarum actio, quotiens in tuam contumeliam iniuria ei facta sit.

1) cfr. 15. § 48. eod.

§ 223. Poena autem iniuriarum ex lege *XII* tabula*rum* propter membrum quidem ruptum talio erat;[a] propter os vero fractum aut co*l*lisum trecentorum assium poena erat *sta*t*u*ta,* si libero os fractum erat; at si servo, CL. propter ceteras vero iniurias XXV assium poena er*a*t constituta. et videbantur illis temporibus in magna paupertate satis idoneae istae pecuniae p*o*enae *esse*. (§ 224.) Se*d* nunc alio iure utimur. permittitur enim nobis a Praetore *ipsis* iniuriam aestimare;[b] et iudex vel tanti condemnat quanti nos aestimaverimus, vel minoris, pro*ut* ill*i* *vi*sum fuerit. se*d* cum atrocem iniuriam Praetor aestimare soleat, si simul constituerit quantae pecuniae nomine fieri debeat vadimonium [IV. 184], hac ipsa quantitate taxamu*s* formulam, et iudex qu*amvis* possit vel minoris damnare, plerumque tamen propter ipsius Praetoris auctoritatem non audet minuere condemnationem.

§ 7. Poena autem iniuriarum ex lege duodecim tabularum propter membrum quidem ruptum talio erat; propter ossum [al. *os*] vero fractum nummariae poenae erant constitutae, quasi in magna veterum paupertate. Sed postea Praetores permittebant ipsis qui iniuriam passi sunt eam aestimare; ut iudex vel tanti condemnet quanti iniuriam passus aestimaverit, vel minoris, prout ei visum fuerit. Sed poena quidem iniuriae quae ex lege duodecim tabularum introducta est in desuetudinem abiit; quam autem Praetores introduxerunt, quae etiam h o n o r a r i a appellatur, in iudiciis frequentatur. nam secundum gradum dignitatis vitaeque honestatem crescit aut minuitur aestimatio iniuriae; qui gradus condemnationis et in servili persona non immerito servatur, ut aliud in servo actore, aliud in medii actus homine, aliud in vilissimo vel compedito constituatur. § 8. Sed et lex Cornelia de iniuriis loquitur et iniuriarum actionem introduxit.[2] quae competit ob eam rem, quod se pulsatum quis verberatumve, domumve suam vi introitum [al. *introitam*] esse dicat. domum autem accipimus, sive in propria domo quis habitat, sive in conducta, vel gratis, sive hospitio receptus sit.

2) cfr. 5. pr. D. de iniur.

---

*) ita Huschke; in Cod. est *velut*.

a) vid. Gell. XX. 1. § 12—19. Festus v. T a l i o n i s et: V i g i n t i q u i n q u e p o e n a s. Ulp. libro sing. regul. (in Collat. II. 2.): *Iniuria si quidem atrox. id est gravis est, non sine iudicis arbitrio aestimatur. Atrocem autem aestimare solere Praetorem: idque collegi ex facto, ut puta si verberatus vel vulneratus quis fuerit. et reliqua.* Cato Orig. apud Priscianum VI. p 710: *Si quis membrum rupit, aut os fregit, talione proximus agnatus ulciscitur.* Paul. in Coll. II. 5. § 5: *Iniuriarum actio aut legitima est, aut honoraria. Legitima ex lege duodecim tabularum: qui iniuriam alteri facit quinque et viginti sestertiorum poenam subit. Quae lex generalis fuit; fuerunt et speciales, velut illa: „si quis os fregit libero, trecentos, (si) servo, centum et quinquaginta poenam subito sestertiorum."* Paul. S. R V. 4. § 6.

b) verba edicti vid. apud Ulp. fr. 15. § 25. D. de iniur. (47. 10.)

) Atrox autem iniuria aestima- ex facto, velut si quis ab aliquo tus aut verberatus fustibusve fuerit; vel ex loco, velut si heatro cut in foro iniuria facta ex persona, velut si magistra- iriam passus fuerit, vel senato- b humili persona facta sit in-

§ 9. Atrox iniuria aestimatur vel ex facto, veluti si quis ab aliquo vulneratus fuerit vel fustibus caesus; vel ex loco, veluti si cui in theatro vel in foro vel in conspectu Praetoris iniuria facta sit; vel ex persona, veluti si magistratus iniuriam passus fuerit, vel si senatori ab humili iniuria facta sit, aut parenti patronoque fiat a liberis vel libertis (aliter enim senatoris et parentis patronique, aliter extranei et humilis personae iniuria aestimatur); nonnum-

D. de iniur.

quam et locus vulneris[1] atrocem iniuriam facit, veluti si in oculo quis percussus sit [al. *percussit*].[2] parvi autem refert, utrum patrifamilias, an filiofamilias talis iniuria facta sit: nam et haec atrox aestimabitur.

fr. 9. § 2. D. eod.

§ 10. In summa sciendum est, de omni iniuria eum qui passus est posse vel criminaliter agere, vel civiliter.[3] et si quidem civiliter agatur, aestimatione facta, secundum quod dictum est, poena imponitur. sin autem criminaliter, officio iudicis extraordinaria poena reo irrogatur: hoc videlicet observando, quod Zenoniana constitutio[4] introduxit, ut viri illustres, quique supra eos sunt, et per procuratorem possint actionem iniuriarum criminaliter vel persequi vel suscipere, secundum eius tenorem qui ex ipsa manifestius apparebit.

§ 6. 45. D. eod.

C. de iniur.

§ 11.[5] Non solum autem is iniuriarum tenetur qui fecit iniuriam, hoc est qui percussit; verum ille quoque continebitur [al. *tenebitur*] qui dolo fecit, vel qui curavit, ut cui mala pugno percuteretur. (§ 12.[6]) Haec actio dissimulatione aboletur: et ideo si quis iniuriam dereliquerit, hoc est statim passus [al. *ut passus est*] ad animum suum non revocaverit, postea ex poenitentia remissam iniuriam non poterit recolere.

fr. 11. pr. D. eod.

fr. 11. § 1. eod.

Tit. V. DE OBLIGATIONIBUS QUAE QUASI EX DELICTO NASCUNTUR.

fr. 5. § 4. D. de O. et A.
fr. 6. D. de extraord. cogn.
§ 1. D. de iudiciis.

Si iudex litem suam fecerit,[7] non proprie ex maleficio obligatus videtur. sed quia neque [*ex maleficio neque*] ex contractu obligatus est, et utique peccasse aliquid intellegitur licet per imprudentiam: ideo videtur quasi ex maleficio teneri, et in quantum de ea re aequum religioni iudicantis videbitur poenam sustinebit. (§ 1.[8]) Item is ex cuius coenaculo, vel proprio ipsius

fr. 5. § 5 de O. et A.
fr. 7. D. de his q. effud.
1. pr. eod.

Cod. additur: „*Lib III. explicit.*" Sequitur pag. XXXIX b. a scriptura vacua.

vel conducto vel in quo gratis habitabat, deiectum effusumve aliquid est, ita ut alicui noceretur [al. *nocerit*], quasi ex maleficio obligatus intellegitur: ideo autem non proprie ex maleficio obligatus intellegitur, quia plerumque ob alterius culpam tenetur, aut servi aut liberi. Cui similis est is qui ea parte qua vulgo iter fieri solet id positum aut suspensum habet, quod potest si ceciderit alicui nocere:[1] quo casu poena decem aureorum constituta est. De eo vero quod deiectum effusumve est dupli, quanti damnum [al. *damni*] datum sit, constituta est actio. Ob hominem vero liberum occisum quinquaginta aureorum poena constituitur; si vero vivet nocitumque ei esse dicetur, quantum ob eam rem aequum iudici videtur, actio datur: iudex enim computare debet mercedes medicis praestitas, ceteraque impendia quae in curatione facta sunt, praeterea operarum [al. *operas*] quibus caruit aut cariturus est ob id quod inutilis factus est. (§ 2.[2]) Si filiusfamilias seorsum a patre habitaverit, et quid ex coenaculo eius deiectum effusumve sit, sive quid positum suspensumve habuerit cuius casus periculosus est: Iuliano placuit in patrem nullam esse actionem, sed cum ipso filio agendum. quod et in filiofamilias iudice observandum est qui litem suam fecerit. (§ 3.[3]) Item exercitor navis aut cauponae aut stabuli de dolo [al. *damno*] aut furto, quod in nave aut in caupona aut in stabulo factum erit, quasi ex maleficio teneri videtur, si modo ipsius nullum est maleficium, sed alicuius eorum quorum opera navem aut cauponam aut stabulum exerceret: cum enim neque ex contractu sit [*neque ex maleficio*] adversus eum constituta haec actio, et aliquatenus culpae reus est, quod opera malorum hominum uteretur, ideo quasi ex maleficio teneri videtur. in his autem casibus in factum actio competit, quae heredi quidem datur, adversus heredem autem non competit.

1) cfr. 5. § 6. 9—13. D. h. qu. effud.

2) cf. Gai fr. 5. § 5. cit. de O. et A.

3) e Gai fr. 5. § 6. de O. et A. cfr. 1. pr. 7. D. nautae. caup.

INSTITUTIONUM

GAI COMMENTARIUS IV. D. IUSTINIANI LIBER IV. (contin.)

Superest, ut de actionibus loquamur.

1) ex Cels. fr. 51. D. de O. et A.

Si quaeritur, * quot genera actionum sint, verius videtur duo esse: in rem et in personam.[a] nam qui IIII esse dixerunt ex sponsionum generibus, non animadverterunt quasdam species actionum inter genera se rettulisse. (§ 2.) In personam actio est qua agimus quotiens cum aliquo qui nobis vel ex contractu vel ex delicto obligatus est *contendimus*, id est cum intendimus d a r e, f a c e r e, p r a e s t a r e o p o r t e r e. (§ 3.) In *rem* actio est, cum aut corporalem r e m intendimus n o s t r a m e s s e, *aut* i u s aliquod nobis competere, velut utendi, aut utendi fruendi, *eundi*, agendi aquamve ducendi, vel altius tollendi *vel* prospiciendi. item actio ex diverso adversario est nega*ti*va.[b]

Tit. VI. DE ACTIONIBUS.

Superest, ut de actionibus loquamur. Actio autem nihil aliud est quam ius persequendi iudicio quod sibi debetur.[1]

§ 1. Omnium actionum quibus inter aliquos apud iudices arbitrosve de quacumque re quaeritur summa divisio in duo genera deducitur: aut enim in rem sunt aut in personam. Namque agit unusquisque aut cum eo qui ei obligatus est vel ex contractu vel ex maleficio (quo casu proditae actiones in personam sunt, per quas intendit adversarium ei dare facere oportere, et aliis quibusdam modis); aut cum eo agit qui nullo iure ei obligatus est, movet tamen alicui de aliqua re controversiam. Quo casu proditae actiones in rem sunt. Veluti si rem corporalem possideat quis, quam Titius suam esse affirmet, et possessor dominum se esse dicat: nam si Titius suam esse intendat, in rem actio est. (§ 2.) Aeque si agat ius sibi esse de [al. *in*] fundo forte vel aedibus utendi fruendi, vel per fundum vicini eundi agendi, vel ex fundo vicini aquam ducendi, in rem actio est. eiusdem generis est actio de iure praediorum urbanorum, veluti si agat ius sibi esse altius aedes suas tollendi, prospiciendive, vel proii-

---

*) Unum versum deperditum ita fere supplendum esse censent Göschen et Lachm.

a) Ulpianus libro singul. regularum: *Actionum genera duo sunt, in rem, quae dicitur vindicatio, et in personam, quae condictio appellatur. In rem actio est per quam rem nostram quae ab alio possidetur petimus; et semper adversus eum est qui rem possidet. In personam actio est qua cum eo agimus qui obligatus est nobis ad faciendum aliquid vel dandum; et semper adversus eundem locum habet.* (fr. 25. pr. D. de O. et A. 44. 7.) cf. Ulp. fr. 37. pr. eod. et fr. 178. § 2. de V. S. (50. 16). De formula *dare, facere, praestare* vid. L. Rubr. c. 22. (D. F. P. RESTITUERE) fr. 37. pr. D. de operis libert (38. 1). fr. 13. § 6. D. de act. emti (19. 1).

b) cfr. 2. pr. D. si servit. vind. (8. 5.)

ciendi aliquid vel immittendi [*tignum*] in vicini aedes.[1] contra quoque de usufructu et de servitutibus praediorum rusticorum, item praediorum urbanorum invicem quoque proditae sunt actiones, ut si quis intendat ius non esse adversario utendi fruendi, eundi agendi, aquamve ducendi, item altius tollendi, prospiciendi, proiiciendi, immittendi, istae quoque actiones in rem sunt, sed negativae. quod genus actionis in controversiis rerum corporalium proditum non est: nam in his is agit qui non possidet; ei vero qui possidet non est actio prodita per quam neget rem auctoris [al. *alterius* v. *actoris*] esse. sane [hoc] uno casu[2] qui possidet nihilominus actoris partes obtinet, sicut in latioribus digestorum libris opportunius apparebit.

§ 3. Sed istae quidem actiones quarum mentionem habuimus, et si quae sunt similes, ex legitimis et civilibus causis descendunt. Aliae autem sunt quas Praetor ex sua iurisdictione comparatas habet,[3] tam in rem quam in personam, quas et ipsas necessarium est exemplis ostendere. Ecce plerumque ita permittit [al. *permittitur*] in rem agere, ut vel actor diceret se quasi usu cepisse quod usu non ceperit, vel ex diverso possessor diceret adversarium suum usu non cepisse quod usu ceperit. (§ 4.[4]) Namque si cui ex iusta causa res aliqua tradita fuerit, veluti ex causa emptionis aut donationis aut dotis aut legatorum, necdum eius rei dominus effectus est, si eius rei casu possessionem amiserit, nullam habet directam in rem actionem ad eam rem persequendam: quippe ita proditae sunt iure civili actiones, ut quis dominium suum vindicet. sed quia sane durum erat eo casu deficere actionem, inventa est a Praetore actio, in qua dicit is qui possessionem amisit eam rem se usucepisse et ita vindicat suam esse. quae actio Publiciana appellatur, quoniam primum a Publicio Praetore in edicto proposita est. (§ 5.[5]) Rursus ex diverso, si quis cum reipublicae causa abesset vel in hostium potestate esset, rem eius qui in civitate esset usuceperit, permittitur domino, si possessor reipublicae causa abesse desierit, tunc intra annum, rescissa usucapione, eam petere, id est ita petere, ut dicat possessorem usu non cepisse et ob id suam esse rem. quod genus actionis quibusdam et aliis, simili aequitate motus, Praetor accommodat, sicut ex latiore digestorum seu pandectarum volumine intellegere licet. (§ 6.[6]) Item si quis in fraudem

1) cfr. 24 pr. D. si serv. vind.

2) Dig. ?

3) cf. Ulp. fr. 25. § 2. h. t. cit. ad Gai. § 5. infra.

4) cf. Gai IV. 36. cfr. 1. D. de Publ. act.

5) cfr. 21. pr. 23. D. ex qu. caus. mai. fr. 35. pr. D. de O. et A.

6) cfr. 10 pr. D. quae in fraud.

creditorum rem suam alicui tradiderit, bonis eius a creditoribus ex sententia Praesidis possessis, permittitur ipsis creditoribus, rescissa traditione, eam rem petere, id est dicere eam rem traditam non esse et ob id in bonis debitoris mansisse.

§ 1. D. ad SC. Vellei.
§ 2. D. de pactis.

(§ 7.[1]) Item Serviana et quasi Serviana, quae etiam hypothecaria vocatur, ex ipsius Praetoris iurisdictione substantiam capit. Serviana autem experitur quis de rebus coloni quae pignoris iure pro mercedibus fundi ei tenentur; quasi Serviana autem, qua creditores pignora hypothecasve persequuntur.[2] inter pignus autem et hypothecam, quantum ad actionem hypothecariam [*pertinet*], nihil interest: nam de qua re inter creditorem et debitorem convenerit, ut sit pro debito obligata, utraque hac appellatione continetur. sed in aliis differentia est:[3] nam pignoris appellatione eam proprie contineri dicimus quae simul etiam traditur creditori, maxime si mobilis sit; at eam quae sine traditione nuda conventione tenetur proprie hypothecae appellatione contineri dicimus.

§ 1. D. de pignor.
§ 2. D. de V. S.
2. D. de pigner. act.

(§ 8.) In personam quoque actiones ex sua iurisdictione propositas habet Praetor. Veluti de pecunia constituta, cui similis videbatur receptitia: sed ex nostra constitutione[4] (cum et si quid plenius habebat, hoc in pecuniam constitutam transfusum est) et ea quasi supervacua iussa est cum sua auctoritate a nostris legibus recedere. Item Praetor proposuit [*actionem*] de peculio servorum filiorumque familias, et ex qua quaeritur an actor iuraverit, et alias complures.

. C. de const. pec.
IV. 171.
. 1. D. de const. pec.

(§ 9.[5]) De pecunia autem constituta cum omnibus agitur, quicumque vel pro se vel pro alio soluturum se constituerit, nulla scilicet stipulatione interposita. nam alioquin, si stipulanti promiserit, iure civili tenetur.

§ 2. D. de pecul.
pr. D. quando de pecul.

(§ 10.[6]) Actiones autem de peculio ideo adversus patrem dominumve comparavit Praetor, quia licet ex contractu filiorum servorumve ipso iure non teneantur, aequum tamen est peculio tenus, quod veluti patrimonium est filiorum filiarumque, item servorum, condemnari eos.

pr. § 1. 5. § 2. D. de r.
. 13. § 4.

(§ 11.[7]) Item si quis postulante adversario iuraverit deberi sibi pecuniam quam peteret, neque ei solvatur, iustissime accommodat ei talem actionem per quam non illud quaeritur, an ei pecunia debeatur, sed an iuraverit.

pr. D. de iurisd.
. 16. § 3.

(§ 12.[8]) Poenales quoque actiones bene [al. *paene*] multas ex sua iurisdictione introduxit: veluti adsersus eum qui quid ex albo eius corrupisset; et in eum qui patronum vel parentem in ius vocasset, cum id non

impetrasset; item adversus eum qui vi exemerit eum qui in ius vocaretur, cuiusve dolo alius exemerit; et alias innumerabiles. (§ 13.[1]) Praeiudiciales actiones in rem esse videntur, quales sunt per quas quaeritur, an aliquis liber vel libertus sit, vel de partu agnoscendo. ex quibus fere una illa[2] legitimam causam habet per quam quaeritur, an aliquis liber sit; ceterae ex ipsius Praetoris iurisdictione substantiam capiunt.

1) cf. Gai IV. 44.

2) cfr. 2. § 24. D. de orig. iur.

§ 4. Sic itaque discretis actionibus,[a] certum est *non posse* nos rem nostram ab alio ita petere, SI PARET EUM DARE OPORTERE: nec enim quod nostrum est, nobis dari potest [III. 99], cum solum id dari nobis intellegatur quod *ita datur*, *ut* nostrum fiat; nec res quae *est nostra*, nostra amplius fieri potest. plane odio furum, quo magis pluribus actionibus teneantur, effectum est, ut extra poenam dupli aut quadrupli rei recipiendae nomine fures ex hac actione etiam teneantur, SI PARET EOS DARE OPORTERE, quamvis sit etiam adversus eos haec actio qua r e m n o s t r a m e s s e petimus. (§ 5.) Appellantur autem in rem quidem actiones vindicationes; in personam vero actiones quibus dare fierive oportere intendimus, condictiones.

§ 14. Sic itaque discretis actionibus, certum est non posse actorem rem suam ita ab aliquo petere, s i p a r e t e u m d a r e o p o r t e r e: nec enim quod actoris est, id ei dari oportet, quia scilicet dari cuiquam id intellegitur quod ita datur, ut eius fiat; nec res quae iam actoris est, magis eius fieri potest. plane odio furum, quo magis pluribus actionibus teneantur, effectum est, ut extra poenam dupli aut quadrupli rei recipiendae nomine fures etiam hac actione teneantur, s i p a r e t e o s d a r e o p o r t e r e [IV. 1. § 19], quamvis sit adversus eos etiam haec in rem actio per quam rem suam quis esse petit. (§ 15.) Appellamus autem in rem quidem actiones vindicationes; in personam vero actiones quibus dare facere oportere intenditur, condictiones. [3] condicere enim est denuntiare prisca lingua; nunc vero abusive dicimus condictionem actionem in personam esse qua actor intendit dari sibi oportere. nulla enim hoc tempore eo nomine denuntiatio fit.

3) vid. Gai IV. 18.

§ 6. Agimus autem interdum, ut rem tantum consequamur, interdum ut poenam tantum, alias ut rem et poenam. (§ 7.) Rem tantum persequimur velut actionibus *quibus* ex contractu agimus.

§ 16. Sequens illa divisio est, quod quaedam actiones rei persequendae gratia comparatae sunt, quaedam poenae persequendae, quaedam mixtae sunt. (§ 17.) Rei persequendae causa comparatae sunt omnes in rem actiones. Earum vero actionum quae in personam sunt, hae quidem quae ex contractu nascuntur, fere omnes rei persequendae causa comparatae videntur: veluti quibus mutuam pecu-

a) aliam divisionem huic addit Ulpianus libro singulari regul.: *Actionum autem quaedam ex contractu, quaedam ex facto, quaedam in factum sunt. Ex contractu actio est quotiens quis sui lucri causa cum aliquo contrahit, veluti emendo vendendo, locando conducendo et ceteris similibus. Ex facto actio est quotiens ex eo teneri quis incipit quod ipse admisit, veluti furtum vel iniuriam commisit vel damnum dedit. In factum actio dicitur, qualis est exempli gratia actio quae datur patrono adversus libertum a quo contra edictum Praetoris in ius vocatus est. — (Omnes autem actiones aut civiles dicuntur aut honorariae.)* fr. 25. § 1. 2. D. de O. et A. (44. 7.)

niam vel in stipulatum deductam petit actor, item commodati, depositi, mandati, pro socio, ex empto vendito, locato conducto. plane si depositi agetur eo nomine, quod tumultus, incendii, ruinae, naufragii causa depositum sit,[1] in duplum actionem Praetor reddit, si modo cum ipso apud quem depositum sit, aut cum herede eius ex dolo ipsius agetur: quo casu mixta est actio. (§ 18.) Ex maleficiis vero proditae actiones aliae tantum poenae persequendae causa comparatae sunt, aliae tam poenae quam rei persequendae, et ob id mixtae sunt. Poenam tantum persequitur quis actione furti: sive enim manifesti agatur quadrupli, sive nec manifesti dupli, de sola poena agitur: nam ipsam rem propria actione persequitur quis, id est suam esse petens, sive fur ipse eam rem possideat sive alius quilibet; eo amplius adversus furem etiam condictio est rei. (§ 19.) Vi autem bonorum raptorum actio mixta est, quia in quadruplum rei persecutio continetur [IV. 2. pr.], poena autem tripli est. Sed et legis Aquiliae actio de damno [*iniuriae* v. *iniuria dato*] mixta est, non solum si adversus infitiantem in duplum agatur, sed interdum et si in simplum quisque agit. veluti si quis hominem claudum aut luscum occiderit, qui in eo anno integer et magni pretii fuerit: tanti enim damnatur quanti is homo in eo anno plurimi fuerit, secundum iam traditam[2] divisionem. Item mixta est actio contra eos qui relicta sacrosanctis ecclesiis vel aliis venerabilibus locis legati vel fideicommissi nomine dare distulerint[3] usque adeo, ut etiam in iudicium vocarentur: tunc etenim et ipsam rem vel pecuniam quae relicta est dare compelluntur, et aliud tantum pro poena, et ideo in duplum eius fit condemnatio.

§ 20.[4] Quaedam actiones mixtam causam obtinere videntur, tam in rem, quam in personam. qualis est familiae erciscundae actio quae competit coheredibus de dividenda hereditate; item communi dividundo quae [al. *qua*] inter eos redditur inter quos aliquid commune est, ut id dividatur; item finium regundorum quae inter eos

. fr. 18. D. depos. t.

nam tantum con-
velut actione fur-
arum, et secun-
ndam opinionem
bonorum rapto-
ipsius rei et vin-
condictio nobis
(§ 9.) Rem vero
m persequimur
is causis ex qui-
sus infitiantem in
gimus: quod ac-
ctionem iudicati,
damni *iniuriae le-*
e, et rerum legata-
ine quae per da-
n *certae* relictae

. § 9. cf. h. t. § 23. 26.

II. 27. § 7.

I. 27. § 3. 4.
7. § 4—7.

---

epi ex coniectt. Gösch. Lachm. et all., nunc probante Boeckingio. Cum
lo cf. Gai IV. 171. Paul. R. S. I. 19. § 1.: *Quaedam actiones, si a reo duplantur: velut iudicati, depensi, legati per damnationem relicti, damni in- Aquiliae, item de modo agri, cum a venditore emtor deceptus est.* Inst. III.
De actione iudicati v. Cic. pro Flacco c. 21. § 49. fr. 6. § 3. D. de re
.) fr. 74. § 2. D. de iudiciis (5. 1.) c. 2. C. de compens. (4. 31.); de
si Gai III. 127. IV. 22.; de a. damni iniur. Gai III. 210. (216.); de
r damnationem Gai II. 201. (282.)

agitur qui confines agros habent. in quibus tribus iudiciis permittitur iudici rem alicui ex litigatoribus ex bono et aequo adiudicare, et si unius pars praegravare videbitur, eum invicem certa pecunia alteri condemnare.

§ 21.[1] Omnes autem actiones vel in simplum conceptae sunt, vel in duplum, vel in triplum, vel in quadruplum: ulterius autem nulla actio extenditur. (§ 22.) In simplum agitur, veluti ex stipulatione, ex mutui datione, ex empto vendito, locato conducto, mandato, et denique ex aliis compluribus causis. (§ 23.[2]) In duplum agimus, veluti furti nec manifesti, damni iniuriae ex lege Aquilia, depositi ex quibusdam casibus [al. *causis*]. item servi corrupti quae competit in eum cuius hortatu consiliove servus alienus fugerit, aut contumax adversus dominum factus est, aut luxuriose vivere coeperit, aut denique quolibet modo deterior factus sit: in qua actione etiam earum rerum quas fugiendo servus abstulit aestimatio deducitur. item ex legato quod venerabilibus locis relictum est, secundum ea quae supra [§ 19] diximus. (§ 24.[3]) Tripli vero cum quidam maiorem verae aestimationis quantitatem in libello conventionis inseruit, ut [al. *et*] ex hac causa viatores, id est executores litium ampliorem summam sportularum nomine exegerint: tunc enim id quod propter eorum causam damnum passus fuerit reus in triplum ab actore consequetur, ut in hoc triplo et simplum in quo damnum passus est connumeretur. quod nostra constitutio induxit quae in nostro codice fulget, ex qua [al. *quam*] dubio procul est ex lege condicticiam [al. *condicticia*] emanare. (§ 25.[4]) Quadrupli, veluti furti manifesti, item de eo quod metus causa factum sit, deque ea pecunia quae in hoc data sit, ut is cui datur calumniae causa negotium alicui faceret vel non faceret, item ex lege condicticia [*quae*] a nostra constitutione[5] oritur, in quadruplum condemnationem imponens his executoribus litium qui contra nostrae constitutionis normam a reis quicquam exegerint. (§ 26.[6]) Sed furti quidem nec manifesti actio et servi corrupti a ceteris de quibus simul locuti sumus eo differt, quod hae actiones omnimodo dupli sunt; at illae, id est damni iniuriae ex lege Aquilia, et [*de dolo*] interdum depositi, infitiatione duplicantur, in confitentem autem in simplum dantur; sed illa quae de his competit quae relicta venerabilibus locis sunt non solum infitiatione duplicatur, sed et si distu-

1) cf. Gai IV. 172. 173.

2) cf. h. t. § 19. supra. fr. 1. pr. D. de servo corrupt.

3) c. 2. § 2. C. de plus petit.

4) cfr. 14. D. quod met. caus. fr. 1. pr. D. de calumniat.

5) c. 2. 5. restit. C. de sportulis.

6) cf. § 23. 25. I. h. t.

lerit relicti solutionem usque quo iussu magistratuum nostrorum conveniatur, in confitentem vero, et ante quam iussu magistratuum conveniatur solventem, simpli redditur. (§ 27.) Item actio de eo quod metus causa factum sit a ceteris de quibus simul locuti sumus eo differt, quod eius natura tacite continetur, ut qui iudicis iussu ipsam rem actori restituat absolvatur. quod in ceteris casibus non ita est, sed omnimodo quisque in quadruplum condemnatur, quod est et in furti manifesti actione.

§ 10. Quaedam praeterea sunt actiones quae ad legis actionem exprimuntur [§ 32. 33], quaedam sua vi ac potestate constant. quod ut manifestum fiat, opus est ut prius de legis actionibus loquamur.

§ 11. Actiones quas in usu veteres habuerunt legis actiones[a] appellabantur, vel ideo quod legibus proditae erant, quippe tunc edicta Praetoris quibus complures actiones introductae sunt nondum in usu habebantur; vel ideo quia ipsarum legum verbis accommodatae erant, et ideo immutabiles proinde atque leges observabantur. unde cum quis de vitibus succisis ita egisset, ut in actione vites nominaret, responsum est eum rem perdidisse, quia debuisset a r b o r e s nominare, eo quod lex XII tabularum, ex qua de vitibus succisis actio competeret, generaliter de arboribus succisis loqueretur.[b] (§ 12.) Lege autem agebatur modis quinque:[c] sacramento, per iudicis postulationem, per condictionem, per manus iniectionem, per pignoris captionem.

§ 13. Sacramenti actio[d] generalis erat: *de qui-*

---

a) de origine legis actionum cf. Pomp. fr. 2. § 6—8. 12. 38. D. de orig. iur. (1. 2.) Gai IV. 30—34. 95; vide etiam Gai I. 184. II. 24. IV. 82. 94. 108. Ulp. XI. 24. 27. fragm. Vat. § 49. fr. 77. 123 pr. D. de R. I. (50. 17.) fr. 4. D. de adopt. (1. 7.) fr. 3. D. de off. Praet. (1. 14.) fr. 3. D. de off. Procons. (1. 16.) fr. 1. D. de off. iuridici (1. 20.) Gord. c. 1. C. de adopt. (8. 48.) Constant. c. 7. C. de his qui a non domino man. (7. 10.) Varro de L. L. VI. 30. (Müller p. 84.): *Contrarii horum vocantur dies nefasti, per quos dies nefas fari Praetorem: do, dico, addico;— necesse enim aliquo eorum uti verbo, cum lege quid peragitur.* Gellius XX. 10. Cic. pro Caec. 33. § 97. in Verr. II. 1. 45. § 115. de Orat. I. 36. § 167. Livius III. 44 sq. 49. Quinctil. Inst. Or. VII. 3. § 17. Tacit. Annal. XII. 60.

b) cfr. 1. pr. 2. 3. pr. 4. 11. D. arbor. furt. caes. (47. 7.) Paul. fr. 28. § 6. D. de iurei. (12. 2.)

c) de sacramenti L. A. agit § 13—17; de condictione § 18—20; de manus iniectione § 21—25; de pignoris captione § 26—29. h.; quo de iudicis postulatione auctor tractaverat folium deperditum est.

d) cf. Festus s. v. *Sacramentum*, *aes significat quod poenae nomine* rel. (Müller p. 344b—47a.) Varro de L. L. V. § 180. (Müller p. 70.) *Ea pecunia quae in iudicium venit in litibus, sacramentum a sacro. Qui petebat et qui inficiabatur, de aliis rebus utrique quingenos aeris ad pontem deponebant, de aliis rebus item certo alio legitimo numero assum; qui iudicio vicerat suum sacramentum e sacro auferebat, victi ad aera-*

bus enim rebus ut aliter ageretur lege cautum non erat, de *his* sacramento agebatur. eaque actio perinde periculos*a* erat falsi *nomine*,* atque hoc tempore periculosa est actio certae creditae pecuniae propter sponsionem qua periclitatur reus, si temere neget, *et* restipulationem qua periclitatur actor, si non debitum petat [§ 171. 180]: nam qui victus erat summam sacramenti praestabat poenae nomine; *eaque in publicum cedebat praedes*que eo nomine Praetor*i* dab*antur* [§ 16. i. f.], non ut nunc sponsionis et restipulationis poena lu*cr*o cedi*t* adve*rsa*ri*o* qui vicerit. (§ 14.) Poena autem sacramenti aut quingenaria erat aut quinquagenaria. *nam* de rebus mille aeris plurisve quingentis assibus, de minoris *vero* quinquaginta assibus sacramento contendeb*atur*; nam *ita* lege XII tabularum cautum erat. *sed si de libertate* hominis *contro*versia erat, etsi pretiosissimus homo esset, tamen ut L assibus sacramento contendere*tur*, ea*dem* lege cautum est favoris *causa*, *ne satisdatione*** o*nera*rentur adsertores [*desunt* 23 *lin.*].*** (§ 15.) — — — — — — — ad iudicem accipiundum venirent.[a] postea *vero* reversis dabatur *post diem*† XXX. index: *idque* per legem Pinariam factum est; ante eam au-

---

rium redibat. Valer. Probus (ed. Mommsen § 4): Q. N. T. S. Q. P. (*quando negas, te sacramento quingenario provoco.*)

*) ita quidem cum Bluhmii schedis fere congruum. Savinius: *falsiloquis;* Huschke: *falsi convictis.*

**) ita ex coniect. Savinii; Heffter: *ne pluris datione*, vel *praedis datione;* Huschke: *favoris scilicet gratia libertatis, ne* onerarentur ads.; Böcking: *f. causa libertatis, ne* rel.

***) in pagina LXXVIII.a Cod. Ver. pauca verba legi possunt haec: lin. 12: *istae omnes actiones;* lin. 18: *captus;* lin. 24: — — — — — — — — *ad iudicem accipiundum.* Dimidiam partem huius paginae Heffter, antiquis formulis testimoniisque usus, ita fere restituere conatus est: „*Nunc admonendi sumus*, istas omnes actiones *certis quibusdam et solemnibus verbis peragi debuisse. Si verbi gratia in personam agebatur contra eum qui nexu se obligaverat, actor eum apud Praetorem ita interrogabat: Quando in iure te conspicio, postulo an fias auctor, qua de re nexum mecum fecisti? Et altero negante, ille dicebat: Quando* negas, *sacramento quingenario te provoco, si propter te fidemve tuam* captus *fraudatusve siem. Deinde adversarius quoque dicebat: Quando* ais *neque negas me nexum fecisse tecum, qua de re agitur, similiter ego te sacramento quingenario provoco, si propter me fidemve meam captus fraudatusve non sies. Quibus ab utraque parte peractis litigatores poscebant iudicem, et Praetor ipsis diem praestituebat, quo* ad iudicem accipiundum venirent." — Verisimile certe etiam Goeschenio videtur h. l. Nostrum de sacramenti L. A. in personam egisse, ut in § 16. de sacram. L. A. in rem agere pergit.

†) ita suppl. secundum Pseudo-Asconium ad Cic. Verr. II. 1. c. 9. (Orell. p. 164): *poscebant iudicem, qui dabatur post trigesimum diem: quo dato deinde inter se comperendinum diem, ut ad iudicium venirent, denunciabant. Quo cum esset ventum, antequam causa ageretur, quasi per indicem rem exponebant: quod ipsum dicebatur causae coniectio, quasi causae suae in breve coactio.*

a) Val. Prob. cit. § 4. T. PR. I. A. V. P. U. D. (*te Praetor iudicem arbitrumve postulo uti des.*)

illud ex su-
minoris quam
sacramento, non
.tos fuisse. postea
·t, comperendinum
.irent, denuntiabant.
nerant, antequam aput
, solebant breviter ei et
exponere: quae dicebatur
quasi causae suae in breve co-
in rem agebatur, mobilia qui-
, quae modo in ius adferri addu-
. in iure vindicabantur ad hunc mo-
vindicabat festucam tenebat. deinde
adprehendebat, velut hominem, et ita
: HUNC EGO HOMINEM EX IURE QUIRI-
MEUM ESSE AIO SECUNDUM SUAM CAUSAM
UT DIXI. ECCE TIBI VINDICTAM INPOSUI:[d]
simul homini festucam inponebat. adversarius
dem similiter dicebat et faciebat. cum uterque
idicasset, Praetor dicebat: MITTITE AMBO HO-
NEM. illi mittebant. qui prior vindicaverat, *ita*
rum interrogabat: POSTULO ANNE DICAS QUA
CAUSA VINDICAVERIS. ille respondebat: IUS
REGI SICUT VINDICTAM INPOSUI. deinde qui
ior vindicaverat dicebat: QUANDO TU INIURIA
NDICAVISTI, D AERIS SACRAMENTO TE PRO-

---

*) Hollweg: *statim;* Heffter: *nondum;* Huschke: *iis e decemviris.*

a) Val. Prob. cit. § 4. I. D. T. S. P. (*in diem tertium sive perendinum*). Festus: *et comperendinata significat iudicium in diem tertium constitutum.* (Müller p. 282.)

b) vide Pseudo-Ascon. cit. not. †. Causae *coniectio* Paul. in fr. 1. de R I. Nonius Marc. v. *Coicere.*

c) quid sit *in iure manum conserere* docet Gellius XX. 10. § 1. 7—10. (Hertz.) *Manum conserere". nam de qua re disceptatur in iure [in re] praesenti, sive ager sive quid est, cum adversario simul manu prendere et in ea re solemnibus verbis vindicare. Vindicia", id est correptio manus, in re atque in loco praesenti apud Praetorem ex XII tabulis fiebat, in quibus ita scriptum est: si qui in iure manum conserunt. Sed postquam Praetores propagatis Italiae finibus, datis iurisdictionibus negotiis occupati, proficisci vindiciarum dicendarum caussa [ad] loginquas res gravabantur, institutum est, contra XII tabulas tacito consensu, ut litigantes non in iure apud Praetorem manum consererent, sed „ex iure manum consertum vocarent"; id est, alter alterum ex iure ad conserendam manum in rem de qua ageretur vocaret, atque profecti simul in agrum de quo litigabatur terrae aliquid ex eo, uti unam glebam, in ius in urbem ad Praetorem deferrent, et in ea gleba tamquam in toto agro vindicarent.* Val. Prob. cit. E. I. M. C. (*ex iure manu consertum vocavit*). Cicero pro Mur. c. 12. § 26. has formulas habet: *Fundus, qui est in agro, qui Sabinus vocatur, eum ego ex iure Quiritium meum esse aio. Inde ego te ex iure manum consertum voco. — Unde tu me ex iure manum consertum vocasti, inde ibi ego te revoco. — — Suis utrisque superstitibus — istam viam dico: ite viam. — Redite viam — Quando te in iure conspicio. — Sed anne tu dicis, qua causa vindicaveris?*

d) Val. Prob. (ed. Mommsen.) § 4: S. S. C. S. D. E. T. V. (*secundum suam causam, sicuti dixi, ecce tibi vindicta*). Boethius I. ad Cic. Top. c. 2. § 10. (Orell. 288.): *Vindicta vero est virgula quaedam, quam lictor manumittendi servi capiti imponens, eundem servum in libertatem vindicabat, dicens quaedam verba solemnia, atque illa virgula vindicta vocabatur.*

VOCO. adversarius quoque dicebat: SIMILITER EGO TE. seu L asses sacramenti nominabant. deinde *eadem* sequebantur quae cum in persona*m* ageretur [§ 15]. Postea Praetor secundum alterum eorum vindicias dicebat, id est interim aliquem possessorem constituebat, eumque iubebat praedes adversario dare litis et vindiciarum, id est rei et fructuum:[a] alios autem praedes ipse Praetor ab utroque accipiebat sacramenti, quod id in publicum [§ 13] cedebat. festuca autem utebantur quasi hastae loco, signo quodam iusti dominii: *maxime enim* sua esse credebant quae ex hostibus cepissent; unde in centumviralibus iudiciis hasta praeponitur. (§ 17.) S*i* qua res talis erat, ut *non* sine incommodo posset in ius adferri vel adduci, velut si columna aut grex alicuius pecoris esset, pars aliqua inde sumebatur. deinde in eam partem quasi in totam rem praesentem fiebat vindicatio. itaque ex gre*g*e vel una *o*vis aut capra in ius adducebatur, vel e*tiam* pilus inde sumebatur et in ius adferebatur; ex nave vero et columna aliqua pars defringebatur. similiter si de fundo vel de aedibus sive de hereditate controversia erat, pars aliqua inde sumebatur et in ius adferebatur et in eam partem perinde atque in totam rem praesentem fiebat vindicatio: velut ex fundo gleba sumebatur et ex aedibus tegula, et si de hereditate controversia erat, aeque [*folium deperditum*] *

§ 18. —** Et haec quidem actio proprie *con*dictio vocabatur: nam actor adversario denunti*a*-

---

*) „Folium quod hanc olim excipiebat paginam deperditum esse const ius folii argumentum triplex fuisse mihi persuadeo: tractatus de sacramenti continuatio et finis; deinde actionis quae per iudicis postulationem fieri d descriptio; denique illius articuli in quo condictionis indolem Gaius nost suit pars prior: posteriorem exhibet pag. XCVI. b." (Goeschen.)

**) etiam haec pagina XCVI b. Cod. Ver. in lin. 1—3. ductus maxim tem incertos exhibet, quos Heffter ita composuit: Enimvero mod*um a* *paene* capiendi iudicis *observabant*, *qui etiam a*d iudic*em postulan*dum *adhib* de*nique con*dic*tio* autem ad*pellari coepta* a *lege* Varia. Et haec quidem re

a) Gai IV. 91. 94. Pomp. fr. 2. § 24. D. de orig. iur. (1. 2.) Festus s. *diciae* (p. 376. Müller): *Vindiciae appellantur res eae de quibus controversi potius dicitur ius, quia fit inter eos qui contendunt. Cato in ea quam scribit de aqua — — s. Praetores secundum populum vindicias dicunt.* — *De quo ve cius sic ait: Vindiciae olim dicebantur illae, quae ex fundo sumptae in ius adlat At Ser. Sulpicius .... iam singulariter formato vindiciam esse ait ..... qu controversia est, ab eo quod vindicatur ..... et in duodecim: si vindiciam tulit rei sive stlitis Praetor arbitros tres dato eorum arbitrio re ctus duplione damnum decidito.* Festus v. *Superstites*, *testes praesen ficat. Cuius rei testimonium est, quod superstitibus praesentibus, i inter quos cont est, vindicias sumere iubentur.* (Müller p. 305a.) Festus s. v. *Praes*, *est is qui p obligat, interrogatusque a magistratu, si praes sit, ille respondet: praes.* (Müller Varro de L. L. VI. 74. (Müll): *praes, qui a magistratu interrogatus, in pub praes set; a quo et, quom respondet, dicit: praes.*

ıat, ut ad iudicem capiendum die xxx. adesset. ıunc vero non proprie condictionem dicimus[a] ıctionem in personam *esse*, *qua* intendimus d a r e ı o *b i s* o p o r t e r e: nulla enim hoc tempore eo ıomine denuntiatio fit. (§ 19.) Haec autem legis ıctio constituta est per legem Siliam et Calpurniam: lege quidem Silia certae pecuniae, lege vero Calpurnia de omni certa re. (§ 20.) Quare autem haec actio desiderata sit, cum de eo quod nobis dari oportet potuerimus sacramento aut per iudicis postulationem agere, valde quaeritur.

§ 21. Pe*r* manus iniectionem ae*q*ue *de* his rebus agebatur, de quibus ut ita ageretur, lege ali*qua** cautum est, velut iudicati lege XII tabularum. quae actio talis erat.[b] qui agebat sic dicebat: QUOD TU MIHI IUDICATUS SIVE DAMNATUS ES SESTERTIUM X MILIA QUAE DOLO *MALO* NON SOLVISTI, OB EAM REM EGO TIBI SESTERTIUM X MILIUM IUDICATI MANUS INICIO; et simul aliquam partem corporis eius prendebat. nec licebat iudicato manum sibi depellere et pro se lege agere; se*d* vindicem dabat, qui pro se causam agere solebat: qui vindicem non dabat, domum ducebatur ab actore et vinciebatur. (§ 22.) Postea quaedam leges ex aliis quibusdam causis pro iudicato manus iniectionem in quosd*a*m dederunt: sicut lex Publilia in eum p*ro* quo sponsor dependisset [III. 27], *si* in sex mensibus proximis quam pro eo depensum esset non solvisset sponsori pecuniam; item lex Furia de sponsu adversus eum qui a sponsore plus quam virilem partem exegisset [III. 121. 122]; et denique co*m*plures aliae leges in multis causis talem actionem dederunt. (§ 23.) Se*d* aliae leges ex quibusdam *causis*** constituerunt quasdam actiones per manus iniectionem, sed puram, id est non pro iudicato: velut le*x Furia* testamentaria adver*sus e*um qui legatorum nomine mortisve causa plus *M* assibus cepisset [II. 225], cum ea lege non esset exceptus, ut ei plus capere liceret; item lex Marcia adver-

---

*) in Cod. est aqlia. Ergo Savinius, Hugo, Böcking all. *Aquilia* legendum censent; alii *aliqua lege* ut apud Gai § 28 infra.

**) Cod. habet: *in multis causis ex quibusdam si*. Mendum inde ortum esse Savinius censet, quod ita scriptum erat in antecedente versu. Böcking, Huschkium secutus, ita corrigere mavult: in multis causis, ex quibus *data sit in quos*dam *actio*.

a) cf. Inst. IV. 6. § 15. supra Gai IV. 33. infra. Paul. Diac. ex Festo: *C o n d i c e r e, est dicendo denuntiare. C o n d i c t i o, in diem certum eius rei quae agitur denuntiatio*. Serv. ad Aeneid. III. v. 117: *Condictio id est denuntiatio*.

b) de manus iniectione adversus confessum aut iudicatum agit Gellius XX. 1. § 42—52. (Hertz.); de vindice Festus (p. 376. Müller): *V i n d e x ab eo, quod vindicat, quo minus is qui prensus est ab aliquo teneatur*. Boethius I. ad Cic. Top. c. 2. § 10. (Orell. p. 291.): *Vindex est qui alterius causam suscipit vindicandam* e. q. s.

sus faeneratores, ut si usuras exegissent, de his reddendis per manus iniectionem cum eis ageretur. (§ 24.) Ex quibus legibus, et si quae aliae similes essent, cum agebatur, manum sibi depellere et pro se lege agere *licebat*. nam et actor in ipsa legis actione non adiciebat hoc verbum PRO IUDICATO, sed nominata causa ex qua agebat, ita dicebat: OB EAM REM EGO TIBI MANUM INICIO; cum hi quibus pro iudicato actio data erat, nominata causa ex qua agebant, ita inferebant: OB EAM REM EGO TIBI PRO IUDICATO MANUM INICIO. nec me praeterit in forma legis Furiae testamentariae PRO IUDICATO verbum inseri, cum in ipsa lege non sit: quod videtur nulla ratione factum. (§ 25.) Sed postea lege — —,* excepto iudicato et eo pro quo depensum est, ceteris omnibus cum quibus per manus iniectionem agebatur permissum est sibi manum depellere et pro se agere. itaque iudicatus et is pro quo depensum est etiam post hanc legem vindicem dare debebant, et nisi darent, domum ducebantur. i*d*que quamdiu legis actiones in usu erant semper ita observabatur; unde nostris temporibus is cum quo iudicati depensive agitur iudicat*um* solui satisdare cogitur [IV. 102].

§ 26. Per pignoris capionem[a] lege agebatur de quibusdam rebus moribus, *de quibusdam* lege. (§ 27.) Introducta est moribus rei militaris. nam propter stipendium *l*icebat militi ab eo qui distr*ib*uebat, nisi daret, pignus capere: dicebatur autem ea pecunia quae stipendii nomine dabatur aes militare. item propter eam pecuniam licebat pignus capere ex qua e*qu*us emendus erat: quae pecunia dicebatur aes equestre. item propter eam pecuniam ex qua hordeum equis erat conparandum; quae pecunia dicebatur aes hordiarium. (§ 28.) Lege autem introducta est pignoris capio velut lege XII tabularum adversus eum qui hostiam emisset, nec pretium redderet: item adversus eum qui mercedem non redderet pro eo iumento quod quis ideo *l*ocasset, ut inde pecuniam acceptam in da*p*em, *id* est in sacrificium *im*-

---

*) in Cod. est: *vallia;* Savinius: *Aquilia;* Heffter: *Varia;* Göschen: *Vil Velleia;* Huschke: *Valgia.* (*Valeria.* Nexum p. 40. 44.)

a) cf. Livius I. 43. Gell. VII. (VI.) 10: *Verba Catonis sunt: Pignoris pio ob aes militare, quod aes a tribuno aerario miles accipere d bat, vocabulum seorsum fit. Per quod satis dilucet, hanc capionem posse quasi hanc captionem, et in usu et in pignore.* — Varro de L L. V. 181. (: 70.): *quibus attributa erat pecunia, ut militi reddant, tribuni aerarii dicti; id quod butum erat, aes militare.* — Cic. in Verr. III. c. 11. § 27: *Publicanus petitor ac p rator.* cf. fr. 29. § 7. D. ad L. Aqu. (9. 2.) fr. 2. § 20. D. vi bon. rapt. (47

penderet. item lege —toria* data est pignoris captio publicanis vectigalium publicorum populi Romani adversus eos qui aliqua lege vectigalia deberent. (§ 29.) Ex omnibus autem istis causis certis verbis pignus capiebatur; et ob id plerisque placebat hanc quoque actionem legis actionem esse. quibusdam autem *non* placebat: primum quod pignoris captio extra ius peragebatur, id est non aput Praetorem, plerumque etiam absente adversario, cum alioquin ceteris actionibus non aliter uti possent quam aput Praetorem praesente adversario: praeterea nefasto quoque die, id est quo non licebat lege agere, pignus capi poterat.

§ 30. Sed istae omnes legis actiones paulatim in odium venerunt. namque ex nimia subtilitate veterum qui tunc iura condiderunt eo res perducta est, ut vel qui minimum errasset *litem* perderet [cf. § 11]. itaque per legem Aebutiam et duas Iulias sublatae sunt istae legis actiones[a] effectumque est, ut per concepta verba, id est per formulas litigaremus. (§ 31.) Tantum ex duabus causis permissum est lege agere: ** damni infecti, et si centumvirale iudicium fit. proinde vel hodie *** cum ad centumviros itur,[b] ante lege agitur sacramento aput Praetorem urbanum vel peregrinum [cf. § 95]. propter damni vero infecti † nemo vult lege agere, sed potius stipulatione quae in edicto proposita est obligat adversarium *per magistratum* ††, quod et commodius ius et plenius est. per pignoris [*desunt 24 lin.*] ††† apparet. (§ 32.) Item in ea forma quae publicano proponitur talis fictio est, ut quanta pecunia olim, si pignus captum

---

*) Mommsen: *praediatoria* (ut apud Sueton. Claud. c. 9.); Dirksen: *censoria;* alii: *Plaetoria;* Klenze: *Thoria.*

**) Cod.: *permissum est legis aonem facere lege.*

***) ita fere Huschke. Heffter: *fuerit provocatum: ideo.*

†) scilicet causam. Similia collegit Lachmann h. l. — Alii: propter damnum infectum. De re ipsa cf. Ulp. fr. 7. pr. D. de damno inf. (39. 2.)

††) ita Heffter.

†††) in pag. LXXVII*b*. Cod. Ver. quae sequitur nihil legi potest. Gaius certe de formulis agebat quae ad legis actionis fictionem (cf. § 10) exprimuntur.

a) Gell. XVI. 10. § 8. (Hertz.) — *cum omnis illa XII tabularum antiquitas, nisi in legis actionibus centumviralium causarum, lege Aebutia lata consopita sit.* — Constantinus c. 1. C. de formulis subl. (2. 58.): *Iuris formulae aucupatione syllabarum insidiantes cunctorum actibus radicitus amputentur.* (a. 342.)

b) Festus v. *Centumviralia iudicia, a centumviris sunt dicta. nam quum essent Romae triginta et quinque tribus (quae et curiae sunt dictae), terni ex singulis tribubus sunt electi ad iudicandum, qui centumviri appellati sunt: et licet quinque amplius quam centum fuerint, tamen quo facilius nominarentur, centumviri sunt dicti.* (pag. 54.) Cic. de Orat. I. 38. ... *iactare se in causis centumviralibus, in quibus usucapionum, tutelarum, gentilitatum, agnationum, alluvionum, circumluvionum, nexorum, mancipiorum, parietum, luminum, stillicidiorum, testamentorum, ceterarumque rerum innumerabilium iura versentur.*

esset, id pignus is a quo captum erat luere deberet, tantam pecuniam condemnetur. (§ 33.) Nulla autem formula ad condictionis fictionem exprimitur. sive enim pecuniam sive rem aliquam certam de*b*itam nobis petamus, eam ipsam dari nobis oport*er*e intendimus; nec ullam adiungimus condictionis fictionem. itaque simul intellegimus eas formulas quibus pecuniam aut rem aliquam nobis DARE OPORTERE intendimus, sua vi ac potestate valere. eiusdem naturae sunt actiones commodati, fiduciae, negotiorum gestorum et aliae innumerabiles.

§ 34. Habemu*s* ad*h*uc alterius *etiam* generis fictiones *in* quibusdam formulis: velut c*um* is qui ex *edicto* bonorum possessionem *petiit* ficto se herede agit. cum enim praetorio iure e*t* non legit*im*o succedat in locum defuncti [III. 32], non ha*b*et dire*ct*as actiones, et neque id quod defuncti fuit potest intendere suum *esse*, *neque id quod defuncto de*bebatur potest intendere *dare sib*i oportere; i*ta*que *f*ic*t*o se herede intendit vel*u*ti *hoc* m*odo*: IU*D*EX ESTO. SI AULUS AGERIUS, id est ipse actor, *LUCIO TITIO* HERES *ESSET*, TU*M* SI *PARET* FUND*UM* DE QUO AGITUR EX IURE QUIRITIUM *EIUS E*SSE *OPORTERE*; vel si i*n perso*n*am* a*g*atur, praeposita simili*ter f*ic*tione illa* ita subicitur: TUM SI PARET NUMERIUM NEGIDIUM AULO *AGERIO* SESTERTIUM X MILIA DARE OPORTERE. (§ 35.) Similiter et bonorum emptor [III. 80. 81] ficto se herede agit. se*d* interdum et alio modo agere solet. nam ex persona eius cuius bona emerit sumpta intentione convertit condemnationem in suam personam, id est ut quod illius esset vel illi dare oporteret, eo nomine adversarius huic coedemnetur: quae spe*c*ie*s* actionis appellatu*r* Rutiliana, quia a Praetore Publio Rutilio, qui et bonorum venditionem introduxisse dicitur, co*m*parata es*t*. superio*r* autem species actionis qua ficto se herede bonorum emptor *agit* Serviana vocatur. (§ 36.[1]) *Eiusdem generis est quae Publiciana vocatur.* datur autem haec actio ei qui ex iusta causa traditam sibi rem nondum usucepit eamque amissa possessione petit. nam quia non potest eam ex iure Quiritium suam esse intendere [II. 41], fingitur rem usucepisse, et ita, quasi ex iure Quiritium dominus factus esset, inten*dit* hoc modo: IUDEX ESTO. SI QUEM HO*M*INEM AULUS AGERIUS EMIT, *ET IS* EI TRADITUS EST, ANNO POSSEDISSE*T*, TUM SI EUM HOMINEM DE QUO AGITUR EIUS EX IURE QUIRITIUM ESSE OPORTERET e*t r*eliqua. (§ 37.) Item civitas

1) cf. Inst. h. t. § 3. 4. sup.

›mana peregrino fingitur, si eo nomine agat aut m eo agatur, quo nomine nostris legibus actio ›nstituta est, si modo iustum sit eam actionem ;iam ad peregrinum extendi,[a] velut si furtum *fa*-*ia*t peregrinus *et* cum eo aga*tur*,* formula ita oncipitur: IUDEX ESTO. SI PARET *OPE* CONSI-LIOVE DIONIS *HERMA*EI *LUCIO TITIO*** FURTUM FACTUM ESSE PATERAE AUREAE, QUAM OB REM EUM, SI CIVIS ROMANUS ESSET, PRO FURE DAMNUM DECIDERE OPORTERET et reliqua. item si peregrinus furti agat, civitas ei Romana fingitur. similiter si ex lege Aquilia peregrinus damni iniuriae agat aut cum eo agatur, ficta civitate Romana iudicium datur. (§ 38.) Praetera *a*liquando fingimus ad*vers*arium nostrum *capite* diminutum non esse. nam si ex contractu nobis obligatus obligatave sit et capite deminutus deminutave fuerit, velut mulier per coemptionem, masculus per adrogationem, desinit iure civili debere nobis [III. 84], nec directo intendere *possumus* dare eum eamve oportere; sed ne in potestate eius sit ius nostrum corrumpere, introducta est contra eum eamve actio *ut*ilis, rescissa capitis deminutione, id est in qua fingitur capite deminutus deminutave non esse [cf. § 80].

§ 39. Partes autem formularum hae sunt: demonstratio, intentio, adiudicatio; condemnatio. (§ 40.) Demonstratio est ea pars formulae quae praecipue ide*o* inseritur, ut demo*n*stretur res de qua agitur. velut haec pars formulae: QUOD AULUS AGERIUS NUMERIO NEGIDIO HOMINEM VENDIDIT. item haec: QUOD AULUS AGERIUS *APUT* NUMERIUM NEGIDIUM *HO*MINEM DEPOSUIT.[b] (§ 41.) Intentio est ea pars formulae qua actor desiderium suum concludit. velut haec pars formulae: SI PARET NUMERIUM NEGIDIUM AULO AGERIO SESTERTIUM X MILIA DARE OPORTERE. item haec: QUIDQUID PARET NUMERIUM NEGIDIUM

---

*) in Cod. est: *si furtum agat pereg. aut cum eo agat in formulam.* Quod supra dedimus Böckingio (III.) debetur. Göschen. II. III. et Heffter ita haec formare voluerunt: velut si furti agat peregrinus, aut cum eo agatur. in (*peregrinum*) f. i. c. — Huschke: *si furtum factum sit ope consilio peregrini et cum eo agatur eo no-mine*, f. i. c.

**) Cod. Ver. *dihoniser mi filio*.

a) cf. Cic. in Verr. II. 2. c. 12. § 31. *Iudicia huiusmodi: Qui cives Romani erant, si Siculi essent, quum Siculos eorum legibus dare oporteret. Qui Siculi, si cives Romani essent* .. (lacuna.)

b) cf. Gai. IV. 58 — 60. et Paul. in Collat. II. 6. — *sicut formula posita est: Quod Ai Aii pugna mala percussa est. Illud non cogitur dicere, dextra an sinistra, nec qua manu percussit. Ita si dicat infamatum se esse, debet adiicere quemadmodum infamatus sit. Sic enim et formula concepta est: Quod Nus Nus illum* [libellum?] *immisit Ao Ao infamandi causa.* Cf. Paul. fr. 6. D. de rei vind. (6. 1.)

AULO AGERIO DARE FACERE *OPORTERE*.[a] item haec: SI PARET HOMINEM EX IURE QUIRITIUM AULI AGERII ESSE. (§ 42.) Adiudicatio est ea pars formulae qua permittitur iudici rem alicui ex litigatoribus adiudicare: velut si inter coheredes familiae erciscundae agatur, aut inter socios communi dividundo, aut inter vicinos finium regundorum.[b] nam illic *ita est:* QUANTUM ADIUDICARI OPORTET, IUDEX TITIO ADIUDICATO. (§ 43.) Condemnatio est ea pars formulae, qua iud*ici* condemnandi absolvendive potestas p*er*mittitur [cf. § 48 sqq.]. velut haec pars formulae: IUDEX NUMERIUM NEGIDIUM AULO AGERIO SESTERTIUM X MILIA CONDEMNA. SI NON PARET ABSOLVE. item haec: IUDEX NUMERIUM NEGIDIUM AULO AGERIO DUMTAXAT *X MILIA* CONDEMNA. SI NON PARET ABSOLVITO. item haec: IUDEX NUMERIUM NEGIDIUM AULO AGERIO [X MILIA] CONDEMNATO et reliqua, ut non adiciatur —.* (§ 44.) Non *tamen* ist*ae* omn*es* par*tes* simul inveniuntur, sed quaedam inveniuntur, quaedam non inveniuntur. certe intentio aliquando sola invenitur, sicut in praeiudicialibus formulis, qualis est qua *qua*eritur aliquis libertus sit, vel quanta dos sit, et aliae complures. demonstratio autem et adiudicatio et condemnatio nu*m*quam solae inveniuntur, nihil *enim* omnino sine intentione vel condemnatione valet; item condemnatio sine [demonstratione vel] intentione [vel adiudicatione]** nullas vires habet, *et* ob id numquam solae inveniuntur.

§ 45. Sed eas quidem formulas in quibus de iure quaeritur *in ius* conceptas vocamus. quales sunt quibus intendimus nostrum esse aliquid ex iure Quiritium, au*t* nobis dare oportere, aut pro fure damnum *decidere oportere;*[c] *in* quibus iuris civilis intentio est. (§ 46.) Ceteras vero in factum conceptas vocamus, id est in quibus nulla talis intentionis concept*io* est, *sed* initio formulae, nomina*t*o eo quod

---

*) Cod. Ver. *d̄i* vel *oī*; Unterholzner: *duntaxat;* Bluhme et Huschke: *dun* [*X millia*]; Puchta: *X milia;* Goeschen: *quantum.* Cf. Gai IV. § 51. infra. I antea verba [X milia] delenda esse consentiunt: vel potius in lineam antec tem traiicienda, ubi errore librarii exciderunt post *dumtaxat.*

**) verba uncis inclusa suspecta habentur. Unterholzner proponit: *item demn. vel adiud. sine demonstr. vel intent. nullas vires habent.* Similiter fere Gös — Lachmann: *adiudicatio autem, item condemnatio sine intentione null. vir. hab.*

a) de formula *dare op.* — *dare facere op.* vid. Cic. pro Rosc. Com. c. 4. L. Rubria c. 20. 21. cf. Gai IV. 47. 54. 60. 131. 136. II. 213. Locorum a tentionem spectantium pleniorem indicem addidit Böcking in Append. IV. ed. p.

b) cf. Inst. IV. 6. § 20. IV. 17. § 4—7. Ulp. XIX. 16.

c) p. f. damnum decidere Gai IV. 37. Ulp. fr. 7. pr. D. de condict. (13. 1.) fr. 9. § 2. D. de minor. (4. 4.)

'actum *est*, adiciuntur ea verba per quae iudici lamnandi absolvendive potestas datur. qualis est 'ormula qua utitur patronus contra libertum qui eum contra edictum Praetoris in ius vocat; nam n ea ita est: RECUPERATORES SUNTO. SI PARET LLUM PATRONUM AB ILLO LIBERTO CONTRA EDICTUM ILLIUS PRAETORIS IN IUS VOCATUM ESSE, RECUPERATORES ILLUM LIBERTUM ILLI PATRONO SESTERTIUM X MILIA CONDEMNATE. SI ION PARET, ABSOLVITE. ceterae quoque formu-le quae sub titulo de in ius vocando[a] propositae unt in factum conceptae sunt: velut adversus um qui in ius vocatus neque venerit neque vin-icem dederit; item contra eum qui *vi* exemerit um qui in ius vocatur. et denique innumerabi-es eiusmodi aliae formulae in albo proponuntur. § 47.) Sed ex quibusdam causis Praetor et in ius t in factum conceptas formulas proponit, vel*ut* epositi [cf. § 60] et commodati. illa enim for-iula quae ita concepta est: IUDEX ESTO. QUOD ULUS AGERIUS APUT NUMERUM NEGIDIUM MEN-AM ARGENTEAM DEPOSUIT, QUA DE RE AGITUR, UIDQUID OB EAM REM NUMERIUM NEGIDIUM ULO AGERIO DARE FACERE OPORTET EX FIDE ONA, EIUS IUDEX NUMERIUM NEGIDIUM AULO GERIO CONDEMNATO, *NISI RESTITUAT*. SI NON ARET, ABSOLVITO — in ius concepta est. at la formula quae ita concepta est: IUDEX ESTO. PARET AULUM AGERIUM APUT NUMERIUM NE-IDIUM MENSAM AGENTEAM DEPOSUISSE EAM-UE DOLO MALO NUMERII NEGIDII AULO AGERIO EDDITAM NON ESSE, QUANTI EA RES ERIT, ANTAM PECUNIAM IUDEX NUMERIUM NEGIDIUM ULO AGERIO CONDEMNATO. SI NON PARET, AB-OLVITO — in factum concepta est. similes etiam mmodati formulae sunt.

§ 48. Omnium autem formularum quae con-mnationem habent ad pecuniariam aestimatio-m condemnatio concepta est. itaque etsi cor-s aliquod petamus, *velut f*undum, *hominem*, ve-em, *aurum*, *argen*tum, iudex non ipsam rem ndemnat *e*um cum *quo* actum est, sicut olim ri solebat,* aestimata re pecuniam eum con-mnat. (§ 49.) Condemnatio autem vel cer-e pecuniae in form*ula* ponitur, vel incertae.

*) alicubi inserendum esse ‚*sed*' constare videtur. Mayer vult: *sed — ut* (vel ut) *olim fieri solebat — aestimata re p. e. c.* (M. S. Mayer ad Caii Inst. Comm. . § 48. Tub. 1853.) Goescheniana II. et III. et Böcking inserunt post *solebat:* od diserte defendit Huschke.

a) in Dig. II. 4. (et sqq.) v. gr. fr. 24. 25. cf. Gai IV. 183. 187. Inst. IV. 16. . IV. 6. § 12.

(§ 50.) certae pecuniae in ea formula qua certam *pecuniam petimus;* nam illic ima parte *formu*lae ita *est:* IUDEX NUMERIUM NEGIDIUM AULO AGERIO SESTERTIUM X MILIA CONDEMNA. SI NON PARET, ABSOLVE. (§ 51.) incertae vero condemnatio pecuniae duplicem significationem habet. est enim una *cum* aliqua praefinitione, quae vulgo dicitur cum taxatione,[a] velut si inc*er*tum aliquid petamus; nam illic *ima parte f*ormulae ita *est:* *E*IUS IUDEX NUMERIUM NEGIDIUM AULO AGERIO DU*MTAXAT X* MILIA CONDEMNA. SI NON PARET, ABSOLVE. *div*ersa est quae infini*ta est*, *vel*ut si rem aliquam a possidente nostram esse petamus, id est si in rem agamus, vel ad exhibendum; nam illic *i*ta est: QUANTI *EA* RES *E*RIT *TA*N*T*AM *PE*CUNIAM *IUDEX* NUMERIUM NEGIDIUM *AULO AGERIO* CONDEMNA. SI NON PARET, ABSOLVITO. (§ 52.) Qui de re vero est* iudex si condemnat, certam p*ecuni*am condemnare debet, etsi certa pecunia in condemnatione posita non sit.[1] debet autem iudex attendere, *ut cum* certae pecuniae condemnatio posita sit, neque maioris neque minoris summa petita condemnet, alioquin litem suam facit. item si taxatio posita sit, ne plur*is* condemnet quam taxa*tum* sit, ali*as* enim simil*iter* litem *s*uam facit. minoris autem damnare ei p*ermissum* est [*desunt* 7 *fere lin.*] **

§ 53.[2] Si quis intentione p*lus* co*m*plexus *fuerit*, *causa cadit*, *id est rem* perdi*t*, n*e*c a Praetore in in*tegrum* r*estituitur*, *praeterquam quibusd*am casibus in qu*ibus Praeto*r e*dicto succurrit* [1¾ *lin.*]. *Plus autcm quatuor* modis petitur: re, tempo*re*, *loco*, *causa* [*desunt* 11 *lineae*]. *** — petere id

1) cf. Iust. § 32. h. t. infra.

2) cf. Inst. h. t. §i 33. par

---

*) ductus Cod. h. l. *q'd er ev°e* Heffter ita intelligit: q. d. e. r. e. v. e. i *quod de ea re ei visum est.* (coll. Gai III. 224. Valer. Prob. q. d. e. r. et Diac.) — Lachmann: *Quid ergo est?* — De re ipsa cfr. 59. § 2. fr. 6. § 1. re iud. (42. 1.) Inst. IV. 17. § 2. 3. inprimis vero Inst. § 32. h. t., ubi nianus argumentum hui. l. ita mutavit: *Curare autem debet iudex, ut om quantum possibile ei sit, certae pecuniae vel rei sententiam ferat, etiamsi de quantitate apud eum actum sit.* (De iudice qui litem suam facit vid. Inst. IV.

**) in quibus media fere parte verba: *formulas — intendere debent — — — — condemnatione constringi*, legi possunt.

***) lacunae initio huius §i ex Instit. cit. l. suppleri possunt. Post verl *pore*, (*loco*, *causa*) vero in lin. 14—24. pagina LXVI b. Cod. V. haec tantu verba exhibet: lin. 14: *quae enim;* lin. 15: *ex parte res est*, *totam rem;* li *dari promissum;* lin. 20: *dare spondes? dare spondeo;* lin. 22: *dare plus.* Qu plenius hic articulus restitui possit infra ad § 33. I. h. t. ostendam. — De Paul. S. R. I. 10. *Causa cadimus aut loco, aut summa, aut tempore, aut qu Loco, alibi: summa, plus: tempore, repetendo ante tempus: qualitate, eiusdem rem meliorem postulantes.* Pleniora addit Consultatio cap. 5. (*summa, loco, te causa, qualitate, aestimatione.*)

a) Festus v. *Taxat* (Müller 356. b) *in litibus quoque arbitrove cum prosc quoad ei ius sit statuendi, taxatio dicitur, quae sit certae summae.*

etiam non adiecto loco. (§ 53a.[1]) Causa plus petitur, velut si quis in intentione tollat electionem debitoris quam is habet obligationis iure. velut si quis ita stipulatus sit: SESTERTIUM X MILIA AUT HOMINEM STICHUM DARE SPONDES? deinde alterutrum ex his petat; nam quamvis petat quod minus est, plus tamen petere videtur, quia potest adversarius interdum facilius id praestare quod non petitur. similiter si quis genus stipulatus sit, deinde speciem petat. velut si quis *purpuram* stipulatus sit generaliter, deinde Tyriam specialiter petat: quin etiam *licet* vilissimam petat, idem iuris est propter eam rationem quam proxime diximus. idem iuris est si quis generaliter hominem stipulatus sit, deinde nominatim aliquem petat, velut Stichum, quamvis vilissimum. itaque sicut ipsa stipulatio concepta est, ita et intentio formulae concipi debet. (§ 54.) Illud satis apparet in incertis formulis plus peti non posse, quia, cum certa quantitas non petatur, sed quidquid adversarium dare facere oporteret intenda*tur*, nemo potest plus intendere. idem iuris est, et si in rem incertae partis actio data sit; velut si heres QUANTAM PARTEM petat IN EO FUNDO, QUO DE AGITUR, *PAREAT IPSIUS* ESSE:* quod genus actionis in paucissimis causis dari solet. (§ 55.) Item palam est,[2] si quis aliud pro alio intenderit, nihil eum periclitari eumque ex integro agere posse, quia *nihil in iudicium deducitur*,** *velut* si is qui hominem Stichum petere deberet, Erotem petierit; aut si quis ex testamento dare sibi oportere intenderit, cui ex stipulatu debebatur; aut si cognitor [§ 84] aut procurator intenderit sibi dare oportere. (§ 56.) Se*d* plus quidem intendere, sicut supra [§ 53] diximus, periculosum est:[3] minus autem intendere licet; sed de reliquo intra eiusdem praeturam agere non permittitur. nam qui ita agit per exceptionem excluditur [§ 122], quae exceptio appellatur litis dividuae. (§ 57.) A*t* si in condemnatione plus petitum sit quam *oportet*, actoris qui*dem* periculum nullum est [§ 68], sed *si* iniquam formulam acceperit, in integrum restituitur, ut minuatur condemnatio. si vero minus positum fuerit quam oportet, hoc solum consequitur quod po-

1) cf. Inst. h. t. § 33. pars posterior.

2) cf. Inst. h. t. § 35. infra.

3) cf. Inst. § 34. h. t. infra.

---

*) ita Huschke. Aliter locum formavit Göschen: velut *potest* heres, quantam partem petat in eo fundo q. d. a. *nes*cius esse. Heffter: *velut si* —.. *nescius esset*. — De re cf. Ulp. fr. 1. § 5. D. si pars hered. (5. 4.) Gai fr. 76. § 1. D. de rei vind. (6. 1.) Paul. fr. 8. § 1. D. commun. div. (10. 3.)

**) ita ex coniect. Unterholzneri et Hollw. Huschke mavult: *cum re etiam antiqua actio remanet*, velut.

suit: nam tota qui*dem* res in iudicium deducitur, constringitur autem condemnationis fine, quam iudex eg*r*edi non potest [§ 52]. nec ex ea parte Praetor in integrum restituit: facilius enim reis Praetor succurrit quam actoribus. loquimur autem exceptis minoribus XXV annorum; nam huius aetatis hominibus in omnibus rebus lapsis Praetor succurrit [II. 163]. (§ 58.) Si in demonstratione plus aut minus positum sit, nihil in iudicium deducitur, et ideo res in integro manet: et hoc est quod dicitur falsa demonstratione rem non perimi. (§ 59.) sed sunt qui putant minus recte comprehendi. nam qui forte Stichum et Erot*em* emerit, recte videtur ita demonstrare: QUOD EGO DE TE HOMINEM EROTEM EMI, et si velit, de Sticho alia formula idem agat, quia verum est eum qui duos emerit singulos *quoque* emisse: idque i*t*a m*axime* Labeoni[a] visum est. sed si is qui unum emerit de duobus egerit, falsum demonstrat. idem et in aliis actionibus est, velut commodati, depositi. (§ 60.) Sed *nos* aput quosdam scriptum invenimus, in actione depositi et denique in ceteris omnibus quibus damnatus unus*quis*que ignominia notatur [§ 182], eum qui plus quam oporteret demonstraverit litem perdere. velut si quis una re deposita duas res deposuisse demonstraverit, aut si is cui pugno mala percussa est in actione iniuriarum esse aliam partem corporis percussam sibi demonstraverit. quod an debeamus credere verius esse, diligentius requiremus. cer*t*e cum du*a*e *s*int depositi formulae, alia in ius concepta, alia in factum, sicut *su*pra [§ 47] quoque notavimus, et in ea *qui*dem formula quae in i*us* concepta est, initio res de q*u*a agitur demonstr*e*tur, tum designetur, deinde inferatur iuris contentio his verbis: QUIDQUID OB *EAM* REM ILL*UM* MIHI DARE FACERE OPORTET; in ea vero quae in factum concep*ta est statim* initio *intentionis* l*oco res* de q*ua agitur* designetur his verbis: SI PARET ILLUM APUT *ILLUM REM* ILLAM DEPOSUISSE: dubitare non debemus, quin si quis in formula quae in factum composita est plures res design*a*verit quam deposuerit, l*item* perda*t*, quia in intentione pl*us* po— [*desunt* 48 *lin.*].*

§ 61.[1] *In bonae fidei iudiciis libera potestas*

1) cf. Inst. h. t. § 30. infra.

---

*) sunt Codicis Ver. paginae LXXIb. et LXVIIIa., ad quas Heffter ea r[e] quae in Inst. h. t. § 36—39. infra tractantur. Ex proxima § 61. sequente p[...] certe Gaium de aequitate compensationis in bonae fidei iudiciis h. l. agere coepi[...]

a) cfr. 1. § 41. D. depos. (16. 3.)

ermitti videtur iudici ex bono et aequo aesti-
ıandi quantum actori restitui debeat. In quo
t illud contin*etur*, *ut habita ratione eius* quod
*nvicem actor*em *ex* eadem causa *praestare* opor-
eret, *in reliquum* eum cum quo actum est con-
lemnare *debeat.*[a] (§ 62.) Sunt autem bonae fidei
ıdicia[1] haec: ex empto vendito, locato condu-
:to, negotiorum gestorum, mandati, depositi,
fiduciae, pro socio, tutelae, *commo*dati.* (§ 63.)
Tam*en* iudici — — — — comp*ens*ationis r*atio*-
nem habere *non ipsius*** formulae verbis praeci-
pitur; sed quia id bonae fidei iudicio conve-
niens videtur, id*eo* officio eius contineri creditur.
(§ 64.) Alia causa est illius actionis qua argenta-
rius experitur: nam is cogitur cum co*m*pensatione
agere, *id est ut* co*m*pensatio *v*erbis formulae com-
pre*h*endatur. *itaque* arg*entarius* ab initio c*om*-
pensatione facta minus intendit sibi dare opor-
tere. ecce enim si *sestertium* x milia debeat
Titio, atque *e*i xx debea*t Titius*, *ita in*tendit:
si paret Titium sibi x milia dare oportere am-
plius quam *ipse Titio* debet. (§ 65.) Item — bo-
norum emptor [III. 82] cum deductione agere *de-
bet*, id *est ut* in hoc solum adver*s*arius co*n*demne-
tur quod superest, deducto eo quod invicem *s*ibi
defraudatoris nomin*e* debe*tur*.*** (§ 66.) Inter
conpensationem autem quae argentario interpo-
nitur, et deductionem quae obicitur *bonorum
emptor*i, illa d*if*ferentia est, quod in co*m*pensa-
tionem hoc solum vocatur quod eiusdem generis
et naturae est. veluti pecunia cum pecunia co*m*-
pens*a*tur, triticum cum tritico, vinum cum vino:
ideo ut quibusdam placeat non omni modo vinum
:um vino, aut triticum cum tritico co*m*pensan-
'um, sed ita si eiusdem naturae qualitatisque sit.
ı deductionem autem vocatur et quod non est
iusdem generis. itaque si *a Titio*† pecuniam
etat bonorum emptor, et invicem frumentum aut
inum *Titio*† debeat, deducto quanti id erit, in
:liquum *ex*peritur. (§ 67.) Item vocatur in de-
ıctionem et id quod in diem debetur; co*m*pen-

1) cf. § 28. I. h. t. infra.

*) Huschke lacunam statuens ex Inst. addere vult: *pignoris dati, familiae ercis-ndae, communi dividundo, praescriptis verbis.*

**) ductus huius versus satis incertos Lachmann ita interpretatur: t. i. *nullam :am interdum comp. rat. hab. licet.; neque enim form.*; Heffter: *nullo modo est iniun-ım c. r. h. neque enim* f.; Huschke: *iudici tamen horum b. f. iudiciorum compensa-nis rationem habere, non quidem* form.; Böcking: *iudici quidem in condemnatione com-nsationis rationem habere non ipsius* form.

***) ita Göschen. Huschke: qu. invicem *ei bonorum emptor* defr. nom. debet.

†) ita Böcking secundum Huschkium.

a) Initium huius loci Heffter ita ex Inst. l. c. restituit. cf. Inst. h. t. § 39. ıul. S. R. II. 5. § 3. Gai fr. 18. § 4. D. commodati. (13. 6.)

satur autem hoc solum quod praesenti die debetur. (§ 68.) Praeterea co*m*pensationis quidem ratio in intentione ponitur: quo fit, ut si facta co*m*pensatione plus nummo uno intendat argentarius, causa cadat et ob id rem perdat. deductio vero ad condemnationem ponitur, quo loco plus petenti periculum non intervenit [§ 57]; utique bonorum e*mpto*re agen*te*, qui licet de certa pecunia agat, incerti tamen condemnationem concipit.*

[§§ 69 *sqq. sequuntur ad tit. VII. Inst. Iust.*]

§ 28.[1] Actionum autem quaedam bonae fidei sunt, quaedam stricti iuris. Bonae fidei sunt hae: ex empto vendito, locato conducto, negotiorum gestorum, mandati, depositi, pro socio, tutelae, commodati, pigneraticia, familiae erciscundae, communi dividundo, praescriptis verbis quae de aestimato proponitur, et ea quae ex permutatione competit, et hereditatis petitio. quamvis enim usque adhuc incertum erat, sive inter bonae fidei iudicia connumeranda sit [*hereditatis petitio*], sive non, nostra tamen constitutio[2] aperte eam esse bonae fidei disposuit. (§ 29.) fuerat antea et rei uxoriae actio ex bonae fidei iudiciis: sed cum pleniorem esse ex stipulatu actionem invenientes, omne ius quod res uxoria ante habebat cum multis divisionibus in ex stipulatu actionem quae de dotibus exigendis proponitur transtulimus,[3] merito, rei uxoriae actione sublata, ex stipulatu quae pro ea introducta est naturam bonae fidei iudicii tantum in exactione dotis meruit, ut bonae fidei sit.[4] sed et tacitam ei dedimus hypothecam: praeferri autem aliis creditoribus in hypothecis tunc censuimus, cum ipsa mulier de dote sua experiatur, cuius solius providentia hoc induximus. (§ 30.) In bonae fidei autem iudiciis libera potestas permitti videtur iudici ex bono et aequo aestimandi quantum actori restitui debeat.[5] In quo et illud continetur, ut si quid invicem actorem praestare oporteat, eo compensato, in reliquum ei is cum quo actum est condemnari debeat. sed et in strictis iudiciis ex rescripto divi Marci opposita doli mali exceptione compensatio inducebatur. sed nostra constitutio[6] eas compensationes quae iure aperto

1) Gai § 62. Sunt autem bonae fidei iudicia haec: ex empto vendito, locato conducto, negotiorum gestorum, mandati, depositi, fiduciae, pro socio, tutelae, *com*modati.

2) c. 12. § 3. C. de hered. pet.

3) c. un. C. de rei ux. act.

4) c. 30. C. de iure dot. c. 12. C. qui potiores.

5) Gai § 61. *In quo et illud* conti*netur*, ut *h*abil*a* ra*t*ione *eius* quod i*nvicem acto*rem *ex* eadem causa *praestare* oport*eret*, *in re*li*qu*um eum cu*m* quo actum est condemnare *debeat*. cf. § 63.

6) c. 14. C. de compens.

*) Eximium tractatum Gai de legis actionibus et formulis (§ 11—68) suo tenore pag. 241—256 dedi. Quem Iustinianus expunxit; paucas reliquias tantum de plus petitione, de bonae fidei iudiciis et de compensatione, eaque mutato ordine suis Institutionibus inseruit. Quibus disiectis membris tenorem Gaianarum Institutionum interrumpere nolui, ne animus lectoris averteretur ab antiquo ad novum ordinem iudiciorum. Itaque his peractis demum posterior pars tituli VI. Instit. sequitur, et ad singulas §§ eius quae e Gaio repetenda sunt repetuntur.

nituntur latius introduxit, ut actiones ipso iure minuant, sive in rem sive personales sive alias quascumque, excepta sola depositi actione, cui aliquid compensationis nomine opponi satis impium esse credidimus, ne sub praetextu compensationis depositarum rerum quis exactione defraudetur.[a]

V. 163. § 31.[1] Praeterea quasdam actiones arbitrarias,[b] id est ex arbitrio iudicis pendentes, appellamus, in quibus, nisi arbitrio iudicis is cum quo agitur actori satisfaciat, veluti rem restituat vel exhibeat vel solvat vel ex noxali causa servum dedat, condemnari debeat. Sed istae actiones tam in rem quam in personam inveniuntur. in rem: veluti Publiciana, Serviana de rebus coloni, quasi Serviana, quae etiam hypothecaria vocatur. in personam: veluti quibus de eo agitur quod [*vi*] aut metus causa aut dolo malo factum est, item qua [al. *cum*] id quod certo loco promissum est petitur. ad exhibendum quoque actio ex arbitrio iudicis pendet. In his enim actionibus et ceteris similibus permittitur iudici ex bono et aequo, secundum cuiusque rei de qua actum est naturam, aestimare quemadmodum actori satisfieri oporteat.

IV. 48. C. de sent. quae sine quant. § 32.[2] Curare autem debet iudex, ut omnimodo quantum possibile ei sit, certae pecuniae vel rei sententiam ferat, etiamsi de incerta quantitate apud eum actum est.

---

[a] natura bonae fidei iudiciorum (praeter Gai § 62—68. supra et Inst. IV. infra) vide Gai fr. 2. § 3. de O. et A. (44. 7.) Pap. fr. 24. D. depos. Ulp. fr. 7. § 5. D. de pactis (2. 14.) fr. 3. § 2. commod. (13. 6.) fr. 31. de aedil. ed. (21. 1.) Paul. fr. 38. pr. pro socio (17. 2.) Cic. pro Roscio 4. § 10. 11.: *Iudicium est pecuniae certae, arbitrium incertae. Ad iudicium venimus, ut totam aut obtineamus, aut amittamus; ad arbitrium hoc animo adi- neque nihil, neque tantum quantum postulamus, consequamur. Eius rei ipsa -mulae testimonio sunt. Quid est in iudicio? directum, asperum, simplex: si .S IↃↃↃ dari oportere. Hic, nisi planum facit LLSIↃↃↃ ad libellam sibi de- tam perdit. Quid est in arbitrio? mite, moderatum: quantum aequius melius.* ff. III. 17. § 70. *Q. Scaevola, Pontifex Maximus, summam vim dicebat esse in iis arbitriis, in quibus adderetur: ex fide bona; fideique bonae nomen existimare latissime, idque versari in tutelis, societatibus, fiduciis, mandatis, rebus emptis conductis locatis, quibus vitae societas continetur. In his magni esse iudicis praesertim quum in plerisque essent iudicia contraria, quid quemque cuique oporteret;* cf. cap. 15. § 61. eodem. Topic. c. 17. § 66. et Boethius h. 8. Orell.) Cic. Ep. ad divers. VII. 12. (*formula fiduciae*) de Natura deor. § 74. Seneca de benef. III. 7.

[b] le arbitrariis actionibus cf. Cic. in Verr. II. 2. c. 12. § 31.: *L. Octavius o. Si paret fundum Capenatem q. d. a. ex iure Quiritium P. Servilii esse, fundus Q. Catulo restituetur.* Ulp. fr. 14. § 4. 11. med. D. quod. metus) Paul. fr. 18. pr. D. de dolo (4. 3.) fr. 46. 47. Ulp. fr. 68. D. de rei vind. Gai fr. 30. D. de noxal. act. (9 4.) Marc. fr. 5. Marcell. fr. 8. D de in (12. 2.) Gai fr. 1. 3. D. de eo quod certo loco (13. 4.) Marc. fr. 16. § 3. gnor. (20. 1.) Pomp. fr. 9. § 1. D. de furtis (47. 2.)

§ 33.[1] Si quis agens in intentione sua plu complexus fuerit quam ad eum pertineret, causa cadebat, id est rem amittebat, nec facile in integrum a Praetore restituebatur, nisi minor erat vigintiquinque annis. huic enim sicut in aliis causis causa cognita succurrebatur, si lapsus iuventute fuerat, ita et in hac causa succurri solitum erat. sane si tam magna causa iusti erroris interveniebat, ut etiam constantissimus quisque labi posset, etiam maiori vigintiquinque annis succurrebatur: veluti si quis totum legatum petierit, post deinde prolati fuerint codicilli quibus aut pars legati adempta sit aut quibusdam aliis legata data sint, quae efficiebant, ut plus petisse videretur petitor quam dodrantem, atque ideo lege Falcidia legata minuebantur. Plus autem quatuor modis petitur: re, tempore, loco, causa. Re: veluti si quis pro decem aureis qui ei debebantur viginti petierit, aut si is cuius ex parte res est totam eam vel maiore ex parte suam esse intenderit.[2] Tempore: veluti si quis ante diem vel ante condicionem petierit. qua ratione enim qui tardius solvit quam solvere deberet, minus solvere intellegitur, eadem ratione qui praemature petit, plus petere videtur.[3] Loco plus petitur: veluti cum quis id quod certo loco sibi stipulatus est alio loco petit, sine commemoratione illius loci in quo sibi dari stipulatus fuerit; verbi gratia si is qui ita stipulatus est: Ephesi dare spondes? Romae pure intendat dari sibi oportere. ideo autem plus petere intellegitur, quia utilitatem quam habuit promissor, si Ephesi solveret, adimit ei pura intentione: propter quam causam alio loco petenti arbitraria actio[4] proponitur, in qua scilicet ratio habetur utilitatis quae promissori competitura fuisset, si illo loco solveret [*quo se soluturum spopondit*]. quae utilitas[5] plerumque in mercibus maxima invenitur, veluti vino, oleo, frumento,

1) cf. Gai IV. § 53. Si quis intentione p*lus* conplexus *fuerit*, causa cadit, id *est rem* perdi*t*, nec a Praetore in int*egrum* restit*uitur*, *praeterquam quibusd*am casibus in qu*ibus Praetor* edicto succurrit —*

2) cf. Inst. IV. 13. § 10.

3) cf. Ulp. fr. 2. D. de eo qu. certo l.

4) cf. Gai fr. 1. D. eodem.

5) cf. Gai fr. 3. D. eodem.

*) lacunam vers. 11—24. hui. pag. Cod. Ver. Heffter ex Iustiniani Institutionibus et paucis verbis certis ita restituere conatus est: — *propter aetatem*, *vel si tam magna causa iusti erroris intervenerit*, *ut etiam constantissimus quisque labi posset. plus autem quatuor* modis petitur: re, *t*empore, *loco*, *causa. re*, *veluti si quis pro X* milibus, quae ei *debe*bantur, *XX milia petierit*, *aut si is cuius* ex parte res est totam rem *vel maiore ex parte suam esse intenderit. tempore: veluti si quis ante diem vel conditionem petierit. loco plus petitur: veluti cum quis id quod certo loco* dari promissum *erat alio loco petit*, *sine commemoratione eius* loci. *v. gr. si in stipulatione ita erat:* „*X milia Capuae* dare spondes? dare spondeo," *deinde detracta loci mentione X milia Romae pure intenderit:* „Si paret *N. N. A. A. X milia S. S.* dare oportere." plus *repetere* enim *intellegitur*, *quia promissori pura intentione utilitatem adimit*, *quam haberet*, *si Capuae solveret. Si quis tamen eo loco agat quo dari promissum est*, *potest* petere.

quae per singulas regiones diversa habent pretia: sed et pecuniae numeratae non in omnibus regionibus sub iisdem usuris fenerantur. si quis tamen Ephesi petat, id est eo loco petat, quo ut sibi detur, stipulatus est, pura actione recte agit: idque etiam Praetor monstrat, scilicet quia utilitas solvendi salva est promissori.[1] Huic autem qui loco plus petere intellegitur proximus est is qui causa plus petit: ut ecce si quis ita a te stipulatus sit: hominem Stichum aut decem aureos dare spondes? deinde alterutrum petat, veluti hominem tantum, aut decem aureos tantum. ideo autem plus petere intellegitur, quia in eo genere stipulationis promissoris est electio, utrum pecuniam an hominem solvere malit: qui igitur pecuniam tantum, vel hominem tantum sibi dari oportere intendit, eripit electionem adversario, et eo modo suam quidem meliorem condicionem facit, adversarii vero sui deteriorem. qua de causa talis in ea re prodita est actio, ut quis [al. *si quis*] intendat hominem Stichum aut aureos decem sibi dari oportere, id est ut eodem modo peteret quo sibi stipulatus est. praeterea si quis generaliter hominem stipulatus sit et specialiter Stichum petat, aut generaliter vinum stipulatus specialiter Campanum petat, aut generaliter purpuram stipulatus sit, deinde specialiter Tyriam petat: plus petere intellegitur, quia electionem adversario tollit, cui stipulationis iure liberum fuit aliud solvere quam quod peteretur. quinetiam licet vilissimum sit quod quis petat, nihilominus plus petere intellegitur: quia saepe accidit, ut promissori facilius sit illud solvere quod maioris pretii est. — Sed haec quidem antea in usu fuerant; postea autem lex Zenoniana[2] et nostra rem coartavit [al. *coercuit*]. et si quidem tempore plus fuerit petitum, quid statui oportet, Zenonis divae memoriae loquitur constitutio; sin autem quantitate vel alio modo plus fuerit petitum, omne si quid forte damnum [*ut in sportulis*] ex hac causa acciderit, ei contra quem plus petitum fuerit, commissa tripli condemnatione, sicut supra diximus [§ 24], puniatur. (§ 34.[3]) Si minus in intentione complexus fuerit actor quam ad eum pertineret, veluti si, cum ei decem deberentur, quinque sibi dari oportere intenderit, aut cum totus fundus eius esset, partem dimidiam suam esse petierit, sine periculo agit: in reliquum enim nihilominus iudex adversarium in eodem iudicio ei condemnat, ex constitutione divae memoriae Zenonis.

IV. 53 a.: Causa plus pe-
·lut si quis in intentione
lectionem debitoris quam
t obligationis iure, velut
ita stipulatus sit: Ses-
m X milia aut homi-
Stichum dare spon-
deinde alterutrum ex his
nam quamvis petat quod
est, plus tamen petere
·, quia potest adversa-
terdum facilius id prae-
uod non petitur: simili-
quis genus stipulatus sit,
speciem petat, velut si
*rpur*am stipulatus sit ge-
er, deinde Tyriam spe-
petat; quin etiam licet
nam petat, idem iuris est
: eam rationem quam
e diximus: idem iuris est
generaliter hominem sti-
sit, deinde nominatim
n petat, velut Stichum,
s vilissimum. itaque sic
stipulatio concepta est,
ntentio formulae concipi

l. restit. C. de plus petit.
l. c. (2.) 3. C. eod.

IV. 56. minus autem in-
e licet; sed de reliquo in-
isdem praeturam agere
ermittitur: nam qui ita
er exceptionem excludi-
iae exceptio appellatur
viduae.

(§ 35.[1]) Si quis aliud pro alio intenderit, nihil eum periclitari placet, sed in eodem iudicio cognita veritate errorem suum corrigere [*ei*] permittimus, veluti si is qui hominem Stichum petere deberet Erotem petierit, aut si quis ex testamento sibi dari oportere intenderit quod ex stipulatu debetur.

§ 36. Sunt praeterea quaedam actiones quibus non [*semper*] solidum quod debetur nobis persequimur, sed modo solidum consequimur, modo minus. Ut ecce[2] si in peculium filii servive agamus. nam si non minus in peculio sit quam persequimur, in solidum pater dominusve condemnatur: si vero minus inveniatur, hactenus condemnat iudex quatenus in peculio sit. quemadmodum autem peculium intellegi debeat, suo ordine [tit. VII] proponemus (§ 37.[3]) Item si de dote iudicio mulier agat, placet hactenus maritum condemnari debere quatenus facere possit, id est quatenus facultates eius patiuntur. itaque si dotis quantitati concurrant facultates eius, in solidum damnatur; si minus, in tantum quantum facere potest. Propter retentionem quoque[4] dotis repetitio minuitur: nam ob impensas in res dotales factas marito [*quasi*] retentio concessa est, quia ipso iure necessariis sumptibus dos minuitur, sicut ex latioribus digestorum libris cognoscere liceat. (§ 38.[1]) Sed et si quis cum parente suo patronove agat, item si socius cum socio iudicio societatis agat, non plus actor consequitur quam adversarius eius facere potest. idem est si quis ex donatione sua conveniatur. (§ 39.[5]) Compensationes quoque oppositae plerumque efficiunt, ut minus quisque consequatur quam ei debebatur: namque ex bono et aequo, habita ratione eius quod invicem actorem ex eadem causa praestare oporteret [al. *oportet*], in reliquum eum cum quo actum est condemnare [al. *condemnat*], sicut iam dictum [§ 30. h. t.] est. (§ 40.[6]) Eum [al. *cum eo*] quoque qui creditoribus suis bonis cessit, si postea aliquid acquiserit quod idoneum emolumentum habeat, ex integro in id quod facere potest creditores cum eo experiuntur: inhumanum enim erat spoliatum fortunis suis in solidum damnari.

1) cf. Gai IV. 55: Item palam est, si quis aliud pro alio intenderit, nihil eum periclitari eumque ex integro agere posse, quia *nihil in iudicium deducitur*, velut si is qui hominem Stichum petere deberet, Erotem petierit; aut si quis ex testamento dare sibi oportere intenderit, cui ex stipulatu debebatur; aut si cognitor aut procurator intenderit sibi dare oportere.

2) cf. Inst. IV. 7. § 4 sqq. § 10. h. t. supra.

3) cfr. 16—25. D. de re iud.

4) cf. Ulp. VI. 9—17. c. 1. § 5. C. de rei ux. act.

5) cf. Gai IV. 61. et citt.

6) cfr. 4. 6. 7. D. de cess. bonor.

Quia tamen superius men-
ıbuimus de actione qua in
filiorumfamilias servorum-
ur, opus est, ut de *hac*
t de ceteris quae eorumdem
ı parentes dominosve dari
igentius admoneamus.

[nprimis itaque si iussu patris
negotium gestum erit, in so-
etor actionem in patrem domi-
ınparavit: et recte, quia qui
ium gerit magis patris dominive quam
ve fidem sequitur. (§ 71.) Eadem ra-
nparavit duas alias
exercitoriam *et* in-
tunc autem exer-
cum habet, cum pater do-
filium servumve magistrum
eposuerit, et quod cum eo eius rei gratia cui
us fuit negotium gestum erit. cum enim ea
es ex voluntate patris dominive contrahi videa-
issimum *Praetori* visum est in solidum actionem
n etiam, licet extraneum quis quem*cumque magi*-
praeposuerit, sive servum sive liberum, tamen
ıria actio in eum redditur. ideo autem exer-
tio appellatur, quia exercitor vocatur is ad
tidianus navis quaestus pervenit.
vero formula tum locum habet, cum
rnae aut cuilibet negotiationi filium
aut etiam quemlibet extraneum, sive
ive liberum, praeposuerit, et quid
eius rei gratia cui praeposi-
ıntractum fuerit. ideo autem
appellatur, quia qui taber-
ponitur institor appellatur.
sa formula in solidum est.

Tit. VII. QUOD CUM EO QUI IN ALIENA POTESTATE EST NEGOTIUM GESTUM ESSE DICETUR.[a]

Quia tamen superius [IV. 6. § 36] mentionem habuimus de actione quae [al. *qua*] in peculium filiorumfamilias servorumve agitur, opus est, ut de hac actione et de ceteris quae eorundem nomine in parentes dominosve dari solent diligentius admoneamus. Et quia, sive cum servis negotium gestum sit, sive cum his qui in potestate parentis sunt, fere eadem iura servantur, ne verbosa fiat disputatio, dirigamus sermonem in personam servi dominique, idem intellecturi de liberis quoque et parentibus quorum in potestate sunt. nam si quid in his proprie observatur, separatim ostendemus.

§ 1. Si igitur iussu domini cum servo negotium gestum erit, in solidum Praetor adversus dominum actionem pollicetur, scilicet quia qui ita contrahit fidem domini sequi videtur. (§ 2.) Eadem ratione Praetor duas alias in solidum actiones pollicetur, quarum altera exercitoria, altera institoria appellatur. Exercitoria tunc locum habet, cum quis servum suum magistrum navis [al. *navi*] praeposuerit, et quid cum eo eius rei gratia cui praepositus erit contractum fuerit. ideo autem exercitoria vocatur, quia exercitor appellatur is ad quem cottidianus navis quaestus pertinet. Institoria tunc locum habet, cum quis tabernae forte aut cuilibet negotiationi servum praeposuerit, et quid cum eo eius rei causa cui praepositus erit contractum fuerit. ideo autem institoria appellatur, quia qui negotiationibus praeponuntur institores vocantur. Istas tamen duas actiones

---

p. fr. 1. § 2. D. de pecul. (15. 1.) *Verba autem edicti talia sunt:* QUOD
JI IN ALTERIUS POTESTATE ESSET NEGOTIUM GESTUM ERIT.

de Paul. R. S. II. 8. § 3.: *Quod cum discipulis eorum qui officinis vel ta-*
ɜsunt contractum est, in magistros vel institutores tabernae in solidum actio
:f. Gai fr. 8. D. de instit. act. (14. 3.)

Praetor reddit, etsi liberum quis hominem aut alienum servum navi aut tabernae aut cuilibet negotiationi praeposuerit, scilicet quia eadem aequitatis ratio etiam eo casu interveniebat.

§ 72. Praeterea tributoria *quoque actio* in patrem dominumve *Praetoris edicto de eorum mercibus rebusve* * constituta est, cum filius servusve *in peculiari merce sciente patre dominove negotiatur. nam si quid cum eo eius rei causa contractum erit, ita Praetor ius dicit, ut quidquid in his mercibus erit, quodque inde receptum erit, id inter patrem dominumve, si quid ei debebitur, et ceteros creditores pro rata portione distribuatur. et quia ipsi patri dominove distributionem permittit, si quis ex creditoribus queratur, quasi minus ei tributum sit quam oportuerit, hanc ei actionem adcommodat, quae tributoria appellatur.*

§ 3. Introduxit et aliam actionem Praetor quae tributoria vocatur. Namque si servus in peculiari merce sciente domino negotietur, et quid cum eo eius rei causa contractum erit, ita Praetor ius dicit, ut quicquid in his mercibus erit, quodque inde receptum erit, id inter dominum, si quid ei debebitur, et ceteros creditores pro rata portione distribuatur. et quia ipsi domino distributionem permittit [*Praetor*], si quis ex creditoribus queratur, quasi minus ei tributum sit quam oportuerit, hanc ei actionem accommodat, quae tributoria appellatur.

§ 73. *Praeterea introducta est actio de peculio deque eo quod in rem patris dominive versum erit, ut quamvis sine voluntate patris dominive negotium gestum erit, tamen sive quid in rem eius versum fuerit, id totum praestare debeat, sive quid non sit in rem eius versum, id eatenus praestare debeat, quatenus peculium patitur. In rem autem patris dominive versum intellegitur quidquid necessario in rem eius impenderit filius servusve, veluti si mutuatus pecuniam creditoribus eius solverit, aut aedificia ruentia fulserit, aut familiae frumentum emerit, vel etiam fundum aut quamlibet aliam rem necessariam mercatus erit. itaque si ex decem ut puta sestertiis* ** *quae servus tuus a Titio mutua accepit creditori tuo quinque sestertia solverit, reliqua vero quinque quolibet modo consumpserit, pro quinque quidem in solidum damnari debes, pro ceteris vero quin-*

§ 4. Praeterea introducta est actio de peculio deque eo quod in rem domini versum erit, ut quamvis sine voluntate domini negotium gestum erit, tamen sive quid in rem eius versum fuerit, id totum praestare debeat, sive quid non sit in rem eius versum, id eatenus praestare debeat, quatenus peculium patitur. In rem autem domini versum intellegitur quicquid necessario in rem eius impenderit servus, veluti si mutuatus pecuniam creditoribus eius eam solverit, aut aedificia ruentia fulserit, aut familiae frumentum emerit, vel etiam fundum aut quamlibet aliam rem necessariam mercatus fuerit. itaque si ex decem ut puta aureis quos servus tuus a Titio mutuos accepit creditori tuo quinque aureos solverit, reliquos vero quinque quolibet modo consumpserit, pro quinque quidem in solidum damnari debes, pro ceteris vero quin-

---

*) ita Huschke. Lachmann vult: *de peculiaribus mercibus* etc. (De re cf. Gai fr. 27. pr. D. de pecul. 15. 1.) Sequentes lacunas in §§is 72—74. ex Institutionibus supplere editores non dubitaverunt. Inde ex media parte §i 72. enim usque ad verba „*ante de* ducitur" §i 73. pagina LXXIII a. Cod. Ver. porrigitur in qua nihil legi potest.

**) *sestertia*, pro aureis, ut in Gai III. 102. 113. coll. cum Instit. eod.

*'enus, quatenus in peculio sit: scilicet apparet, si tota de- stertia in rem tuam versa fue- ta decem sestertia Titium con- 'osse. licet enim una est actio peculio deque eo quod in rem dominive versum sit agitur, duas habet condemnationes. iudex aput quem ea actione ante dispicere solet, an in rem dominive versum sit, nec ali- peculii aestimationem transit, si aut nihil in rem patris do- versum intellegatur, aut non Cum autem quaeritur quan- peculio sit, ante de*ducitur 'atri dominove quique *in* po- *eius sit a f*ilio servove debe- quod superest, hoc solum pe- *esse* intellegitur. *aliquando id quod ei* debet filius servusve potestate patris dominive *est* ducitur ex peculio, velut *si* is et in huius ipsius pecul*io* s*it*.

que eatenus, quatenus in peculio sit: ex quo scilicet apparet, si toti decem aurei in rem tuam versi fuerint, totos decem aureos Titium consequi posse. licet enim una est actio qua de peculio deque eo quod in rem domini versum sit agitur, tamen duas habet condemnationes. itaque iudex apud quem [de] ea actione agitur ante dispicere solet, an in rem domini versum sit, nec aliter ad peculii aestimationem transit, quam si aut nihil in rem domini versum intellegatur, aut non totum. Cum autem quaeritur quantum in peculio sit, ante deducitur quicquid servus domino quive [al. *eive qui*] in potestate eius sit debet, et quod superest, id solum peculium intellegitur. aliquando tamen id quod ei debet servus qui in potestate domini sit non deducitur ex peculio, veluti si is in huius ipsius peculio sit. quod eo pertinet, ut si quid vicario suo servus debeat, id ex peculio eius non deducatur.

. Ceterum *dubium non est, quoque qui iussu patr*is do- contrax*erit*, *cuique institoria* *rcit*oria formula competit, de aut de in rem verso agere sed nemo tam stultus erit, aliqua illarum actionum sine solidum consequi possit, in atem se deducat proband*i in* *itris dominive versum esse, vel ha- lium servumve peculium, et tan- bere, ut solidum sibi solvi possit.* jue cui tributoria actio co*m-* le peculio vel de in rem verso otest: sed huic sane plerum- pedit hac potius uti quam tri- . nam in tribu- us solius pecu- habetur quod iercibus *erit* qui- otiatur filius ser- *juod*que inde re- erit, at in actio- ulii, totius: et

§ 5. Ceterum dubium non est, quin is quoque qui iussu domini contraxerit, cuique institoria vel exercitoria actio competit, de peculio deque eo quod in rem domini versum est agere possit. sed erit stultissimus, si omissa actione qua facillime solidum ex contractu consequi possit, se ad difficultatem perducat probandi in rem domini versum esse, vel habere servum peculium, et tantum habere, ut solidum sibi solvi possit. Is quoque cui tributoria actio competit aeque de peculio et in rem verso agere potest: sed sane huic modo tributoria expedit agere, modo de peculio et [*de*] in rem verso. tributoria ideo expedit agere, quia in ea domini condicio praecipua non est, id est quod domino debetur non deducitur, sed eiusdem iuris est dominus cuius et ceteri creditores: at in actione de peculio ante deducitur quod domino debetur, et in id quod reliquum est creditori dominus condemnatur. rursus de peculio ideo expedit agere, quod in hac actione totius peculii ratio habetur, at in tributoria eius tantum quod [al. *quo*] negotiatur: et

potest quisque tertia forte aut quarta vel etiam minore parte peculii negotiari, maximam vero partem *in praediis vel* in *aliis* rebus habere; lo*nge* m*agis** *si* potest adprobari id quod *debe*at*ur* *totum* in rem patris dominive versum esse, ad hanc actionem transire debet. nam, ut supra [§ 73] diximus, eadem formula et de peculio et de in rem verso agitur.

potest quisque tertia forte parte peculii aut quarta vel etiam minima negotiari, maiorem autem partem in praediis et mancipiis aut fenebri pecunia habere. prout ergo expedit, ita quisque vel hanc actionem vel illam eligere debet: certe, qui potest probare in rem domini versum esse, de in rem verso agere debet.

§ 6.[1] Quae diximus de servo et domino, eadem intellegimus et de filio et filia aut nepote et nepte, et patre avove cuius in potestate sunt. (§ 7.) illud proprie servatur in eorum persona, quod senatusconsultum Macedonianum[2] prohibuit mutuas pecunias dari eis qui in parentis erunt potestate; et ei qui crediderit denegatur actio, tam adversus ipsum filium filiamve, nepotem neptemve (sive adhuc in potestate sunt, sive morte parentis vel emancipatione suae potestatis esse coeperint), quam adversus patrem avumve, sive habeat eos adhuc in potestate, sive emancipaverit. quae ideo senatus prospexit, quia saepe onerati aere alieno creditarum pecuniarum quas in luxuriam consumebant vitae parentum insidiabantur. — (§ 8.[3]) Illud in summa admonendi sumus id quod iussu patris dominive contractum fuerit, quodque in rem eius versum erit, directo quoque posse a patre dominove condici, tamquam si principaliter cum ipso negotium gestum esset. ei quoque qui vel exercitoria vel institoria actione tenetur directo posse condici placet, quia huius quoque iussu contractum intellegitur.

1) cf. pr. Inst. h. t.

2) Ulp. fr. 1. pr. D. de SC. Maced. a) Paul. S. R. III. 11.

3) cf. Paul. fr. 29. D. de R. C. Id. fr. 5. pr. D. quod iussu. Id. fr. 17. § 4. 5. de instit. act.

---

*) ita Huschke et Böcking. Lachmann: *iudici autem.* — De ratione harum actionum inter se cf. Ulp. fr. 1. pr. fr. 5. § 1. fr. 9. § 1. Gai fr. 11. D. de tribut. act. (14. 4.) Ulp. fr. 4. § 5. D. quod cum eo (14. 5.) fr. 1. pr. D. de pecul. (15. 1.) fr. 1. pr. D. de in rem v. (15. 3.)

a) *Verba SCti Macedoniani haec sunt: Cum inter ceteras sceleris causas Macedo, quas illi natura administrabat, etiam aes alienum adhibuisset, et saepe materiam peccandi malis moribus praestaret, qui pecuniam, ne quid amplius diceretur, incertis nominibus crederet, placere, ne cui qui filiofamilias mutuam pecuniam dedisset etiam post mortem parentis eius cuius in potestate fuisset actio petitioque daretur, ut scirent qui pessimo exemplo faenerarent nullius posse filiifamilias bonum nomen expectata patris morte fieri.* cf. Theophil. h. l. Sueton. Vespas. c. 11.: *Auctor senatui fuit decernendi, — ne filiorum familiarum feneratoribus exigendi crediti ius umquam esset; hoc est, ne post patrum quidem mortem.* Tacitus annal. XI. c. 13. *Claudius — lege lata saevitiam creditorum coercuit, ne in mortem parentum pecunias filiisfamilias foenori darent.* Vide etiam Gregor. Cod. h. t. pr. § 1. Alexander: *Macedoniani Senatusconsulti auctoritas petitionem eius pecuniae non impedit, quae filiofamiliae studiorum causa Romae agenti ad necessarios sumtus, quos patris pietas non recusaret, credita est. Sed ex contractu filii post mortem eius de peculio actio in patrem competere ita demum potest, si anni utilis spatium petitionem non impedit.*

§ 75. Ex maleficiis filiorum familias servorumve, veluti si furtum fecerint aut iniuriam commiserint, noxales actiones[a] proditae sunt, uti liceret patri dominove aut litis aestimationem sufferre aut noxae dedere: *erat* enim ini*qu*um nequitiam eorum ultra ipsorum corpora parentibus dominisve damnosam esse.

[b]) Papian. in Collat. II. 3. b)

Tit. VIII. DE NOXALIBUS ACTIONIBUS.

Ex maleficiis servorum, veluti si furtum fecerint aut bona rapuerint aut damnum dederint aut iniuriam commiserint, noxales actiones proditae sunt, quibus domino damnato permittitur aut litis aestimationem sufferre aut hominem noxae dedere. (§ 1.) Noxa autem est [*ipsum*] corpus quod nocuit, id est servus; noxia ipsum maleficium, veluti furtum, damnum, rapina, iniuria. (§ 2.) Summa autem ratione permissum est noxae deditione defungi: namque erat iniquum nequitiam eorum ultra ipsorum corpora dominis damnosam esse. (§ 3.) Dominus noxali iudicio servi sui nomine conventus servum actori noxae dedendo liberatur.[1] nec minus perpetuum eius dominium a domino transfertur: si autem damnum ei cui deditus est [*servus*] resarcierit quaesita pecunia, auxilio Praetoris invito domino manumittetur.

(§ 76.) Constitutae sunt autem noxales actiones aut legibus aut edicto. legibus, velut furti lege XII tabularum, damni iniuriae [velut] lege Aquilia. edicto Praetoris, velut iniuriarum et vi bonorum raptorum. (§ 77.) Omnes autem noxales actiones capita* sequuntur. nam si filius tuus servusve noxam commiserit, quamdiu in tua potestate est, tecum est actio; si in alterius potestatem pervenerit, cum illo incipit actio esse; si sui iuris coeperit esse, directa actio cum ipso est, et noxae deditio extinguitur. ex diverso quoque directa actio noxalis esse incipit: nam si pater familias noxam commiserit, et hic se in adrogationem tibi dederit aut servus tuus esse coeperit, *quod* quibusdam casibus accidere primo commentario [I. 160] tradidimus, incipit tecum noxalis actio esse quae ante directa fuit. (§ 78.) Sed si filius

(§ 4.) Sunt autem constitutae noxales actiones aut legibus aut edicto Praetoris. legibus, veluti furti lege duodecim tabularum, damni iniuriae lege Aquilia. edicto Praetoris, veluti iniuriarum et vi bonorum raptorum. (§ 5.) Omnis autem noxalis actio caput sequitur. nam si servus tuus noxiam [al. *noxam*] commiserit, quamdiu in tua potestate est, tecum est actio; si in alterius potestatem pervenerit, cum illo incipit actio esse, aut [al. *at*] si manumissus fuerit, directo ipse tenetur, et extinguitur noxae deditio. ex diverso quoque directa actio noxalis esse incipit: nam si liber homo noxiam commiserit, et is servus tuus esse coeperit, quod casibus quibusdam effici primo libro [I. 16. § 1.] tradidimus, incipit tecum esse noxalis actio, quae ante directa fuisset. (§ 6.) Si ser-

*) ita Cod. — Edd. emendaverunt: *caput*, ut in Digestis v. gr. Ulp. fr. 2. § 1. Gai fr. 20. Pomp. fr. 43. D. de nox. act. (9. 4.)

a) de noxalibus actionibus cf. Gai I. 140. Inst. IV. 17. § 1. Gai fr. 1. 238. § 3. de V. S. (50. 16.) Ulp. fr. 21. pr. D. de noxal. act. (9. 4.) fr. 17. § 18. D. de aedit. ed. (21. 1.) fr. 149. R. I. (50. 17.) Festus s. v. noxia (Müller p. 174.): *Noxia, ut Ser. Sulpicius Rufus ait, damnum significat, apud poetas autem et oratores ponitur pro culpa. — Item cum lex iubet noxae dedere, pro peccato dedi iubet,* rel. De interdictis noxalibus agit Paul. fr. 5. D. de interd. (43. 1.)

b) Papianus libro definitionum II. sub titulo de iudicatis. „*Per hominem liberum noxiae deditum si tantum adquisitum sit, quantum damnum dedit, manumittere cogendus est a Praetore, qui noxae deditum accepit: sed fiduciae iudicio non tenetur.*“ (Collat. II. 3.)

patri aut servus domino noxam commiserit, nulla actio nascitur: nulla enim omnino inter me et eum qui *in* potestate mea est obligatio nascitur. ideoque et si in alienam potestatem pervenerit aut sui iuris esse coeperit, neque cum ipso, neque cum eo cuius nunc in potestate est agi potest. unde quaeritur,[a] si alienus servus filiusve noxam commiserit mihi, et is postea in mea esse coeperit potestate, utrum intercidat actio, an quiescat. nostri praeceptores intercidere putant, quia in eum casum deducta sit in quo actio consistere non potuerit, ideoque licet exierit de mea potestate, agere me non posse. diversae scholae auctores, quamdiu in mea potestate sit, quiescere actionem putant, cum ipse mecum agere non possum; cum vero exierit de mea potestate, tunc eam resuscitari. (§ 79.) Cum autem filius familias ex noxali causa mancipio datur, diversae scholae auctores putant ter eum mancipio dari debere [I. 140. 132], quia lege XII tabularum cautum sit, *ne aliter filius de potestate patris* exeat, quam si ter fu*er*it mancipatus: Sabin*us* et Cass*i*us ceterique nostrae scholae auctores sufficere unam mancipationem; crediderunt enim tres lege XII tabularum ad voluntarias mancipationes pertinere.

§ 80. Haec ita de his personis quae in potestate *sunt*, sive ex contractu sive ex *m*aleficio earum *controvers*ia esset. quod vero ad *eas* personas quae in manu mancipiove sunt, *ita* ius *dicitur*,* ut cum *ex contr*act*u* * earum ageretur, nisi ab eo cuius iuri subiectae sin*t in solid*um defendantur, bona quae *e*arum *fut*ura *f*ore*nt*, si *eius* iur*i* subiectae non essent, *v*en*e*ant. sed cum resciss*a capitis diminutione* imperio continenti iud*icio* [*desunt* 24 *lin.*]** (§ 81.) — *quam*q*uam* diximus — — *permis*sum fuisse ei*** mor-

vus domino noxiam commiserit, actio nulla nascitur: namque inter dominum et eum qui in eius potestate est nulla obligatio nasci [al. *esse*] potest. ideoque et si in alienam potestatem servus pervenerit aut manumissus fuerit, neque cum ipso, neque cum eo cuius nunc in potestate sit agi potest. unde si alienus servus noxiam tibi commiserit, et is postea in potestate tua esse coeperit, intercidit [al. *interdicitur*] actio, quia in eum casum deducta sit in quo consistere non potuerit; ideoque licet exierit de tua potestate, agere non potes, quemadmodum si dominus in servum suum aliquid commiserit, nec si manumissus vel alienatus fuerit servus, ullam actionem contra dominum habere potest.

*) ita Huschke. Göschen et Lachmann: *quotiens* aut *ex contractu aut* ex *male*f*ici*o ear. Et infra: vene*u*nt.

**) Cod. Veron. pag. CXXV b. — Huschke ita haec continuare vult: s. c. r. c. d. i. c. iudic*io agitur*, *etiam cum ipsa muliere quae in manum convenit agi potest*, *quia tum tutoris auctoritas necessaria non est*. De re cf. Gai III. 84. et citt. In iis quae sequuntur Gaium etiam de pauperie egisse Boecking censet, ita ut § 81. ad servos et animalia simul spectare videatur.

***) Huschke et Hollweg: *quamvis*, *ut supra* quoque diximus, re*o non permis*sum fuit, *de*mortuos homines ded.: — porro Lachmann ita tentat: tamen eti*amsi* quis *vivum* deder*it is*que. De re cfr. 26. § 4. 39. § 4. 42. § 1. D. de nox act. (9. 4.)

a) cf. Paul. fr. 18. D. de furt. (47. 2.) Tryph. fr. 37. D. de nox act. (9. 4.)

nines dedere, tamen et si quis *eum* de-
i fato suo vita excesserit, aeque libe-

§ 7. Sed veteres quidem haec et in filiisfamilias masculis et feminis admiserunt. Nova autem hominum conversatio huiusmodi asperitatem recte respuendam esse existimavit, et ab usu communi haec [al. *hoc*] penitus recessit:[1] quis enim patietur filium suum et maxime filiam in noxam alii dare, ut paene per [*filii*] corpus pater magis quam filius periclitetur, cum in filiabus etiam pudicitiae favor hoc bene excludit? et ideo placuit in servos tantummodo noxales actiones esse proponendas, cum apud veteres legum commentatores invenimus saepius dictum ipsos filiosfamilias pro suis delictis posse conveniri.[2]

21. C. de furtis.

57. D. de iudic. et al.

Tit. IX. SI QUADRUPES PAUPERIEM FECISSE DICETUR.

R. I. 15.
fr. 1. D. si quadrupes.

Animalium[3] nomine quae ratione carent, si quidem lascivia aut fervore [al. *pavore*] aut feritate pauperiem fecerint, noxalis actio lege duodecim tabularum prodita est (quae animalia si noxae dedantur, proficiunt reo ad liberationem, quia ita lex duodecim tabularum scripta est); puta si equus calcitrosus calce percusserit, aut bos cornu petere solitus [*cornu*] petierit. Haec autem actio in his quae contra naturam moventur locum habet; ceterum si genitalis sit feritas, cessat.[4] Denique si ursus fugit a domino et sic nocuit, non potest quondam dominus conveniri, quia desinit [al. *desiit*] dominus esse, ubi fera evasit.[5] Pauperies autem est damnum sine iniuria facientis datum: nec enim potest animal iniuriam fecisse dici, quod sensu caret. Haec [*sunt*], quod ad noxalem actionem pertinet [al. *quae . . . pertinent*].

fr. 1. § 10. cit.

fr. 1. § 3. cit.

42. D. de aedil. ed.

§ 1. Ceterum sciendum est[6] aedilitio edicto prohiberi nos canem, verrem, aprum, ursum, leonem ibi habere qua vulgo iter fit; et si adversus ea factum erit, et nocitum homini libero esse dicetur, quod bonum et aequum iudici videtur, tanti dominus condemnetur, ceterarum rerum, quanti [al. *quod*] damnum datum sit, dupli. Praeter has autem aedilitias actiones et de pauperie locum habebit.[7] numquam enim actiones, praesertim poenales, de eadem re concurrentes alia aliam consumit.

fr. 130. D. de R. I.

§ 82. *Nunc admonendi sumus agere posse quemlibet aut suo nomine aut alieno.* alieno, veluti cognitorio, procuratorio, tutorio, curatorio: cum olim, *quo tempore erant legis* actiones, in usu fuisset alterius nomine agere non licere, *nisi* pro populo *et libertatis causa.* (§ 83.[a]) Cognitor autem certis verbis in litem coram adversario substituitur. nam actor *ita* cognitorem dat: QUOD EGO A TE verbi gratia FUNDUM PETO, IN EAM REM LUCIUM TITIUM TIBI COGNITOREM DO; adversarius ita: QUANDOQUE TU A ME FUNDUM PETIS, IN EAM REM PUBLIUM MAEVIUM COGNITOREM DO. potest, ut actor ita dicat: QUOD EGO TECUM AGERE VOLO, IN EAM REM COGNITOREM DO; adversarius *ita*: QUANDOQUE TU MECUM AGERE VIS, IN EAM REM COGNITOREM DO. nec interest, praesens an absens cognitor detur: sed si absens datus fuerit, cognitor ita erit, si cognoverit *et susceperit* officium cognitoris. (§ 84.) Procurator vero nullis certis verbis in litem *substituitur*; sed ex solo mandato, et absente et ignorante adversario, constituitur. quinetiam sunt qui putant *vel eum* procuratorem videri cui non sit mandatum, si modo bona fide accedat ad negotium et caveat ratam rem dominum habiturum. igitur et *si non* edat mandatum procurator, *experiri potest*,* quia saepe mandatum initio litis in obcuro est et postea aput iudicem ostenditur. (§ 85.) Tutores autem et curatores quemadmodum constituantur, primo commentario [I. 144 sqq.] rettulimus.

Tit. X. DE HIS PER QUOS AGERE POSSUMUS.

Nunc admonendi sumus agere posse quemlibet hominem aut suo nomine aut alieno. alieno, veluti procuratorio, tutorio, curatorio: cum olim in usu fuisset alterius nomine agere non posse, nisi pro populo, pro libertate, pro tutela. praeterea lege Hostilia [al. *Attilia*] permissum est furti agere eorum nomine qui apud hostes essent, aut reipublicae causa abessent, qui quaeve in eorum cuius tutela essent. et quia hoc non minimam incommoditatem habebat, quod alieno nomine neque agere neque excipere actionem licebat, coeperunt homines per procuratores litigare: nam et morbus et aetas et necessaria peregrinatio, itemque aliae multae [*iustae*] causae saepe hominibus impedimento sunt, quo minus rem suam ipsi exequi possint.[b] (§ 1.) Procurator neque certis verbis, neque praesente [*semper*] adversario, imo plerumque ignorante eo constituitur: cuicumque enim permiseris rem tuam agere aut defendere, is [tuus] procurator intellegitur. (§ 2.) Tutores et curatores quemadmodum constituantur, primo libro [I. tit. 13 sqq.] expositum est.

---

*) ita Lachmann; vel etiam: *ei datur actio.*

a) Pseudo-Asconius ad Cic. Divinat. § 11. (Orell. p. 104.): *Qui defendit alterum in iudicio aut patronus dicitur, si orator est; aut advocatus, si aut ius suggerit, aut praesentiam suam commodat amico; aut procurator, si (absentis) negotium suscipit; aut cognitor, si praesentis causam novit et sic tuetur ut suam. Ergo cognitorem dixit modo familiarissimum defensorem.* Cic. pro. Rosc. Com. c. 18. § 53. *Qui per se litem contestatur, sibi soli petit: alteri nemo potest, nisi qui cognitor est factus.* Paul. Diac. ex Festo v. *Cognitor est, qui litem ulterius suscipit coram eo cui datus est. Procurator autem absentis nomine actor fit.* (Müll. pag. 57). Isidor. Differ. C. 123. *Cognitor nonnisi praesens a praesente praesenti datur.* Vatic. fragm. § 318. (Ulp.) *Non tamen sic putat certis verbis cognitorem dari debere, ut siquid fuisset adiectum vel detractum, non valeat datio, ut in legis actionibus.* § 319. *Etiam Graecis verbis cognitorem dari posse inter omnes constat.* cf. § 329. 331. eod. et Gai II. 39. IV. 97. 101. Gothofred. ad Theod. Cod. II. 12. c. 7. — Cf. Paul. S. R. I. 2. § 1. 2. et citt.

b) cf. Ulp. fr. 1. § 2. D. de procur. (3. 3.) Auctor ad Herenn. II. 13. § 20. (*ut maior annis LX, et cui morbus causa est, cognitorem det.*) Vid. etiam Gai II. 252.

Qui autem alieno nomine agit, intentio- lem ex persona domini sumit, condemna- ıutem in suam personam convertit. *nam* gratia Lucius Titius *pro* Publio Maevio a formula concipitur: SI PARET NUME- ɜGIDIUM PUBLIO MAEVIO SESTERTIUM X ARE OPORTERE, IUDEX NUMERIUM NEGI- JCIO TITIO SESTERTIUM X MILIA CON- SI NON PARET, ABSOLVE. in rem quo- agat, intendit Publii *Maevii* rem x iure Quiritium, et condemnationem personam convertit. (§ 87.) Ab adver- oque parte si interveniat aliquis, cum ;io constituitur, intenditur dominum ıportere; condemnatio autem in eius m convertitur qui iudicium accepit. sed rem agitur, nihil *in* intentione facit eius cum quo agitur, sive suo nomine sive ıliquis iudicio interveniat: tantum enim ur rem actoris esse.

Videamus nunc quibus ex cau- um quo agitur vel hic qui a*git* satisdare. (§ 89.) Igitur si ratia in rem tecum aga*m*, satis mihi *b*es. aequu*m* enim visum est *te i*deo terea tibi rem, quae an a*d* te perti- bium *est*, possidere conceditur, cum ione mihi cavere, ut si victus sis, nec am restituas nec litis aestimationem , sit mihi potestas aut tecum agendi ı sponsoribus tuis. (§ 90.) Multoque ebes satisdare mihi, si alieno nomine ı accipias. (§ 91.) Ceterum cum in io duplex *sit* (aut enim per formulam am agitur aut per sponsionem): si qui- · formulam petitoriam agitur, illa sti- locum habet quae appellatur iudi- solvi: si vero per sponsionem, illa ppellatur pro praede litis et iarum.[a] (§ 92.) Petitoria autem for- 41] haec est qua actor intendit rem

Tit. XI. DE SATISDATIONIBUS.

Satisdationum modus alius antiquitati placuit; alium novitas per usum amplexa est.

Olim enim, si in rem agebatur, satisdare possessor compellebatur, ut si victus esset, nec rem ipsam restitueret nec litis aestimationem, potestas esset petitori aut cum eo agendi aut cum fideiussoribus eius. quae satisdatio appellatur iudicatum solvi: unde autem sic appellatur, facile est intellegere; namque stipulabatur quis, ut solveretur sibi quod fuerit iudicatum. Multo magis is qui in rem actione conveniebatur satisdare cogebatur, si alieno nomine iudicium accipiebat.

ɜf. Gai IV. 16. 94. Cic. in Verr. II. 1. c. 45. § 115. et Pseudo-Asconius (Orell. p. 191.) *Lis vindiciarum est, cum litigatur de ea re apud Praetorem, ertum est quis debeat esse possessor: et ideo qui eam tenet dat pro praede iciarum adversario suo, quo illi satisfaciat nihil se deterius in possessione factu- : qua iurgium esset, rursus sponsione ipse provocatus ab adversario certare aut aestimationis, quid amittat, ni sua sit hereditas de qua contendit. Praedicuntur satisdatores locupletes pro re de qua apud iudicem lis est, ne interea diffidens causae possessionem deteriorem faciat, tecta dissipet, excidat arbores deserat.*

suam esse. (§ 93.) Per sponsionem vero hoc modo agimus. provocamus adversarium tali sponsione: SI HOMO QUO DE AGITUR EX IURE QUIRITIUM MEUS EST, SESTERTIOS XXV* NUMMOS DARE SPONDES? deinde formulam edimus qua intendimus sponsionis summam nobis dare oportere. qua formula ita demum vincimus, si probaverimus rem nostram esse. (§ 94.) Non tamen haec summa sponsionis exigitur: nec enim poenalis est, sed praeiudicialis, et propter hoc solum fit, ut per eam de re iudicetur. unde etiam is cum *quo agitur non restipulatur: ideo* autem appellata est PRO PRAEDE LITIS VINDICIARUM stipulatio, *qui*a in locum praedium successit; qu*ia* olim, cum lege agebatur [§ 16], pro lite et v*in*diciis, id est pro re et fructibus, a possessore petitori dabantur praedes. (§ 95.) Ceterum si aput centumviros agitur [§ 31], summam sponsionis non per formulam petimus, sed per legis actionem: sacramento enim re*um* provocamus; eaque sponsio sestertiorum CXXV nummorum fit, *scilice*t propter legem — — —.** (§ 96.) Ipse autem qui in rem agit, si suo nomine agit, satis non dat. (97.) ac nec si per cognitorem quidem aga*tur*, ulla satisdatio vel ab ipso vel a domino desideratur. cum enim certis et quasi sollemnibus verbis [§ 83] in locum domini substituatur cognitor, merito domini loco habetur. (§ 98.) Procurator vero si agat, satisdare iubetur ratam rem dominum habiturum: periculum *enim est*, ne iterum domin*us* de eadem re experiatur. quod periculum *non* intervenit, si per cognitorem actum fuit;[a] quia de *q*ua re quisque per cognitorem egerit, de ea non magis amplius actionem habet quam si ipse egerit. (§ 99.) Tutores et curatores eo modo quo et procur*atores* sa-

Ipse autem qui i agebat, si suo nomi tebat, satisdare non batur. Procurator v in rem agebat, sat iubebatur ratam re minum habiturum: p lum enim erat, ne dominus de eadem periatur.

Tutores et curatores eoden quo et procuratores satisd

*) Hollweg mavult: CXXV.

**) Cod. *crepuriam*. Göschen et Dirksen, all.: *Papiriam:* Puchta: *Ae* Huschke: *Crepereiam*. Cf. Gai III. 123. not.

a) Cic. pro Quintio c. 7. 8. Vat. fragm. § 317. ... [apud acta facto] *ratori haec satisdatio remitti solet. nam cum apud acta nonnisi a praesente constituatur, cognitoris loco intellegendus est. Ad defendendum cognitore constit minus, non cognitor, actori satisdare cogendus est: cum vero procurator defens tervenit, non dominus, sed procurator iudicatum solvi satisdare compellitur. qu datio adeo necessaria est, ut eam remitti non posse, etiamsi apud acta procura stituatur, divus Severus constituerit. cognitore enim interveniente iudicati actio do in dominum datur: non alias enim cognitor experietur vel ei actioni subiicietur, in rem suam cognitor factus sit. interveniente procuratore iudicati actio ex edi petuo ipsi et in ipsum, non domino vel in dominum, conpetit.* Ibid. § 333. . *procuratorem satisdare debere de rato habendo recte responsum est. multis en bus ignorantibus nobis mandatum solvi potest, vel morte vel revocato mandat autem certum est mandatum perseverare, id est cum praesens est dominus, sati necessitas cessat.* Cf. Diocl. c. 1. C. de satisd. (2. 57.)

bere verba edicti[a] faciunt. sed illis satisdatio remittitur. Haec ita si in rem agatur: n personam, ab actoris quidem ndo satisdari debeat quaeren- m repetemus quae diximus in qua in rem agitur. (§ 101.) vero parte cum quo agitur, alieno nomine aliquis t, omnimodo satisdari uia nemo alienae rei datione defensor idoneus intellegitur.[b] idem cum *cognitore* agatur, dominus iubetur; si vero cum procuratore, urator. idem et de tutore et de cura- est. (§ 102.) Quod si proprio nomine licium *accipiat* in personam, certis ex isdari solet, qua*s* ipse Praetor signifi- rum satisdationum duplex causa est. propter genus actionis satisdatur, aut ersona*m*, quia suspecta sit. propter onis, velut iudicati depensive [§ 25], aut oribus mulieris agetur:[c] propter per- lut si cum eo agitur qui decoxerit, cu- a *a* creditoribus possessa proscriptave cum eo herede agatur quem Praetor aestimaverit.[d]

bere verba edicti faciebant. sed aliquando his agentibus satisdatio remittebatur. Haec ita erant, si in rem agebatur. (§ 1.) Sin vero in personam, ab actoris quidem parte eadem obtinebant quae diximus in actione qua in rem agitur. Ab eius vero parte cum quo agitur, si quidem alieno nomine aliquis interveniret [al. *intervenerit*], omnimodo satisdaret [al. s. *cogebatur*], quia nemo defensor in aliena re sine satisdatione idoneus esse creditur. quodsi proprio nomine aliquis iudicium accipiebat in personam, iudicatum solvi satisdare non cogebatur.

. 15. pr. 16. D. iudi-

§ 2.[1] Sed haec hodie aliter observantur. Sive enim quis in rem actione convenitur sive personali [al. *in personam*], suo nomine: nullam satisdationem pro litis aestimatione dare compellitur, sed pro sua tantum persona, quod in iudicio permaneat usque ad terminum litis, vel committitur suae promissioni cum iureiurando (quam iuratoriam cautionem vocant), vel nudam promissionem vel satisdationem pro qualitate personae suae dare compellitur. (§ 3.[2]) Sin autem per procuratorem lis vel infertur vel suscipitur: in actoris quidem persona, si non mandatum actis insinuatum est, vel praesens dominus litis in iudicio procuratoris sui personam confirmaverit, ratam rem dominum habiturum satisdationem procurator dare compellitur; eodem observando et si tutor vel curator vel aliae tales personae quae alienarum rerum gubernationem receperunt

c. 1. C. de procur.

. 33. § 3. fr. 39. § 1. sqq. D. de procur. (3. 3.)
10. D. iudicatum solvi (46. 7.) c. fr. 40. § 2. 46. § 2. 53. D. de procur.
156. de R. I. (50. 17.)
Ulp. VI. 12. 13. Iust. c. 11. § 2. de repud. (5. 17.)
Cic. pro Quint. c. 8. Ulp. fr. 33. § 1. fr. 31. de reb. auct. iud.

litem quibusdam per alium inferunt. (§ 4.[1]) Sin vero aliquis convenitur: si quidem praesens procuratorem dare paratus est, potest vel ipse in iudicium venire et sui procuratoris personam per iudicatum solvi satisdationis sollemnes stipulationes firmare, vel extra iudicium satisdationem exponere per quam ipse sui procuratoris fideiussor existit pro omnibus iudicatum solvi satisdationis clausulis. ubi et de hypotheca suarum rerum convenire compellitur, sive in iudicio promiserit sive extra iudicium caverit, ut tam ipse quam heredes sui obligentur; alia insuper cautela vel satisdatione propter personam ipsius exponenda, quod tempore sententiae recitandae in iudicio invenietur [al. *veniet*], vel si non venerit, omnia dabit fideiussor quae condemnatione continentur, nisi fuerit provocatum. (§ 5.[2]) Si vero reus praesto ex quacumque causa non fuerit, et alius velit defensionem subire, nulla differentia inter actiones in rem vel personales introducenda, potest hoc facere, ita tamen, ut satisdationem iudicatum solvi pro litis praestet aestimatione. nemo enim secundum veterem regulam (ut iam dictum est) alienae rei sine satisdatione defensor idoneus intelligitur. (§ 6.) Quae omnia apertius et perfectissime a cotidiano iudiciorum usu in ipsis rerum documentis apparent. (§ 7.[3]) Quam formam non solum in hac regia urbe, sed et in omnibus nostris provinciis, etsi propter imperitiam aliter forte celebrabantur [al. *celebrantur*], obtinere censemus, cum necesse est omnes provincias caput omnium nostrarum civitatium, id est hanc regiam urbem eiusque observantiam sequi.

1) cfr. 6. 20. D. iudic. solvi.

2) cfr. 33. § 2. 51—54. D. de proc.

3) cfr. 32. D. de Legg. c. 13. C. de aedific. privat.

§ 103. Omnia autem iudicia aut legitimo iure consistunt aut imperio continentur.[a] (§ 104.) Legitima sunt iudicia quae in urbe Roma vel intra primum urbis Romae miliarium inter omnes cives Romanos sub uno iudice accipiuntur: eaque *e* lege Iulia iudici*aria*, nisi in anno et sex mensibus iudicata fuerint, expirant. et hoc est quod

---

a) de hoc discrimine cf. Gai III. 180. 181. IV. 80. Ulp. XI. 27. De *lite mortua* vid. Paul. fr. 2. D. iudic. solvi (46. 7.) Ulp. fr. 3. § 1. D. qu. in fraud. cred. (42. 8.) *Lis temporibus legitimis transactis perit:* Paul. fr. 18. § 4. D. de dolo m. (4. 3.) Marcell. fr. 2. D. de div. temp. praescr. (44. 3.) Ulp. fr. 32. D. de iudic. (5. 1.) fr. 30. § 1. D. ad L. Aquil. (9. 2.) De imperio magistratuum annali: Inst. IV. 12. pr. Servius ad Aeneid. II. 102 (*propter multitudinem et tumultum festinantium, cum erat annus litium*). Cic. pro Flacco c. 21 § 50 (*quod iudicium lege non erat, causam totum reliquit*). Ulp. fr. 13. D. de iurisd. (2. 1.) fr. 30. 49. § 1. D. de iudic. (5. 1.)

vulgo dicitur, e lege Iulia litem anno et sex mensibus mori. (§ 105.) Imperio vero continentur recuperatoria et quae sub uno iudice accipiuntur interveniente peregrini persona iudicis aut litigatoris. in eadem causa sunt quaecumque extra primum urbis Romae miliarium tam inter cives Romanos quam inter peregrinos accipiuntur. ideo autem imperio contineri iudicia dicuntur, quia tamdiu valent, quamdiu is qui ea praecepit imperium habebit. (§ 106.) Et siquidem imperio continenti iudicio actum fuerit, sive in rem sive in personam, sive ea formula *quae* in factum concepta est sive ea quae in ius habet intentionem, postea nihilominus ipso iure de eadem re agi potest. et ideo necessaria est exceptio rei iudicatae vel in iudicium deductae. (§ 107.) at vero *si* legitimo iudicio in personam actum sit ea formula quae iuris civilis habet intentionem, postea ipso iure de eadem re agi non potest, et ob id exceptio supervacua est. si vero vel in rem vel in factum actum fuerit, ipso iure nihilominus postea agi potest, et ob id exceptio necessaria est rei iudicatae vel in iudicium deductae. (§ 108.) Alia causa fuit olim legis actionum. nam qua de re actum semel erat, de ea postea ipso iure agi non poterat: nec omnino ita, ut nunc [IV. 118], usus erat illis temporibus exceptionum. (§ 109.) Ceterum potest ex lege quidem esse iudicium, sed legitimum non esse; et contra ex lege non esse, sed legitimum esse. *nam si* verbi gratia ex lege Aquilia vel Ouinia* vel Furia in provinciis agatur, imperio continebitur iudicium: idemque iuris est et si Romae aput recuperatores agamus, vel aput unum iudicem interveniente peregrini persona. et ex diverso si ex ea causa, ex qua nobis edicto Praetoris datur actio, Romae sub uno iudice inter omnes cives Romanos accipiatur iudicium, legitimum est.

§ 110. Quo loco admonendi *su*mus, eas quidem actiones quae ex lege senatusve consultis proficiscuntur, perpetuo solere Praetorem accommodare: eas vero quae ex propria ipsius iuris-

Tit. XII. DE PERPETUIS ET TEMPORALIBUS ACTIONIBUS ET QUAE AD HEREDES VEL IN HEREDES TRANSEUNT.

Hoc loco admonendi sumus, eas quidem actiones quae ex lege senatusveconsulto sive ex sacris constitutionibus proficiscuntur, perpetuo solere antiquitus competere, donec sacrae constitutiones tam in rem quam in personalibus actionibus certos fines dederunt: eas vero quae ex propria Praetoris iurisdictione pendent ple-

*) Cod. oUinia. Dirksen coni. *Atinia.* (cf. Gai III. 121—25.)

dictione pendent, plerumque intra annum dare. (§ 111.) aliquando tamen *ipse quoque Praetor in actionibus** imitat*ur* ius legitimum: quales sunt eae quas *Praetor bonorum possessoribus* [III. 32. IV. 34] ceterisque *qui* heredis loco sunt *accommodat.* *fur*ti quoque manifesti actio [III. 189], quamvis ex ipsius Praetoris iurisdictione *pro*ficiscatur, perpetuo datur; et merito, cum pro capitali poena pecuniaria constituta sit.

§ 112. Non omnes actiones quae in ali*quem aut ipso iure com*petunt aut a Praetore dantur, etiam in heredem *aeque competunt aut da*ri solent. est enim certissima iuris regula, ex malefici*is* poenales actiones in heredem nec *com*petere *nec Praetorem dare*,** velut furti, vi bonorum raptorum, iniuriarum, damni iniuriae: *sed heredibus* actoris huiusmodi actiones compe*tunt* nec denegantur, excepta iniuriarum actione, et si qua alia similis *in*veniatur actio. (§ 113.) Aliquando tamen *etiam* ex contractu actio neque heredi neque in heredem c*om*petit. nam adstipulatoris heres non habet actionem [III. 114], *et* sponsoris e*t* fidepromissoris heres non tenetur [III. 120].

rumque intra annum vivere[a] (nam et ipsius Praetoris intra annum erat imperium). aliquando tamen et in perpetuum extenduntur, id est usque ad finem constitutionibus introductum; quales sunt hae quas bonorum possessori ceterisque qui heredis loco sunt accommodat. furti quoque manifesti actio, quamvis ex ipsius Praetoris iurisdictione proficiscatur, tamen perpetuo datur: absurdum enim esse existimavit anno eam terminari.

§ 1. Non autem omnes actiones quae in aliquem aut ipso iure competunt aut a Praetore dantur, et in heredem [*rei*] aeque competunt aut dari solent. est enim certissima iuris regula, ex maleficiis poenales actiones in heredem non competere, veluti furti, vi bonorum raptorum, iniuriarum, damni iniuriae. sed heredibus huiusmodi actiones competunt, nec denegantur, excepta iniuriarum actione, et si qua alia similis inveniatur. aliquando tamen etiam ex contractu actio contra heredem non competit, cum testator dolose versatus sit [*in deposito*] et ad heredem eius nihil ex eo dolo pervenerit.[b] poenales autem actiones quas supra diximus, si ab ipsis principalibus personis fuerint contestatae, et heredibus dantur, et contra heredes transeunt.

§ 114. Superest ut d*i*spiciamus, si ante rem iudicatam is cum quo agitur post acceptum iudicium satisfaciat actori, quid officio iudicis conveniat: utrum absolvere, an ideo potius damnare, quia iudicii accipiendi tempore in e*a* causa fuit, ut damnari debeat. nostri praeceptores absolvere

§ 2. Superest ut admoneamus, quod si ante rem iudicatam is cum quo actum est satisfaciat actori, officio iudicis convenit eum absolvere, li-

---

*) ita ex coniect. Heffteri. Huschke: *has quoque perpetuo dat, velut cum* (sive *quibus*). Unterholz.: a. t. *praetoriae actiones* imita*n*tur.

**) ita ex coniect. Rudorffii. Göschen prop.: *nec dari solere;* de regula ipsa cf. Gai fr. 111. § 1. 139. Ulp. fr. 83. D. de R. I. (50. 17.) Ulp. fr. 1. D. de privat. del. (47. 1.) Gai IV. 172. De excepta iniuriarum actione cf. fr. 13 pr. 28. D. de iniur. (47. 10.) et de similibus actionibus: fr. 24. D. de in ius voc. (2. 4) fr. 5. § 4. D. ne quis eum qui in ius. (2. 7.) fr. 4. D. de calumn. (3. 6.) fr. 14. § 2. D. quod metus. c. (4. 2.) fr. 6. § 2. fr. 7. D. de inofficioso test. (5. 2.) fr. 9. D. de religiosis (11. 7.) fr. 15. § 1. D. solut. matrim. (24. 3.) c. 7. C. de revoc. donat. (8. 56.)

a) cf. Paul. fr. 35. D. de O. et A. (44. 7.) Theod. Cod. IV. 14. c. 3. (Honor. et Theod.) et c. 4. (Anast.) C. de praescr. XXX. (7. 39.)

b) sed vide fr. 157. § 2. 152. § 3. D. de R. I. (50. 17.) fr. 12. 49. D. de O. et A. (44. 7.) Theophil. h. l. et Schraderi Comment. ad h. l.

m debere existimant: nec interesse cuius gene- i *fuerit* iudicium. et hoc est quod volgo dicitur bino et Cassio placere omnia iudicia esse isolutoria. *De bonae fidei iudiciis autem* idem ntiunt *diversae scholae auctores*, *quod* in *his quidem** diciis liberum est officium iudicis. tantumdem *m de in* rem actionibus putant — [*desunt* 17 *lin.*]*

§ 115. Sequitur ut de exceptionibus spiciamus. (§ 116.) Co*m*paratae sunt item exceptiones defendendorum eo- im** gratia cum quibus agitur: saepe im accidit, u*t* iis iure civili te- atur, sed ini- um sit eum iu- cio condemnari.[a] lut *si* stipulatus m a te pecuniam mquam credendi usa numeraturus, ec numeraverim. am eam pecuniam a te peti posse rtum est; dare enim te oportet, m ex stipulatu teneris: sed quia iquum est te eo nomine condemnari, lacet per exce- tionem doli mali defendi debere.[b] em si pactus fuero ecum, ne id quod mihi de- eas a te petam, nihilominus id psum*** a te petere possum ARE MIHI OPORTERE, quia bligatio pacto convento non ollitur: sed placet debere me

cet iudicii accipiendi tempore in ea causa fuisset, ut damnari debeat; et hoc est quod ante vulgo dicebatur omnia iudicia absolutoria esse.

Tit. XIII. DE EXCEPTIONIBUS.

Sequitur ut de exceptionibus dispiciamus. Comparatae sunt autem exceptiones defendendorum eorum gratia cum quibus agitur: saepe enim accidit, ut licet ipsa persecutio qua actor experitur iusta sit, tamen iniqua sit adversus eum cum quo agitur. (§ 1.) Verbi gratia si metu coactus, aut dolo inductus, aut errore lapsus stipulanti Titio promisisti quod non debueras, palam est iure civili te obligatum esse, et actio qua intenditur dare te oportere efficax est: sed iniquum est te condemnari; ideoque datur tibi exceptio [*quod*] metus causa aut doli mali aut in factum composita ad impugnandam actionem. (§ 2.) Idem iuris est, si quis quasi credendi causa pecuniam stipulatus fuerit, neque numeraverit. nam eam pecuniam a te petere posse eum certum est: dare enim te oportet, cum ex stipulatu tenearis: sed quia iniquum est eo nomine te condemnari, placet per exceptionem pecuniae non numeratae te defendi debere, cuius tempora nos (secundum quod iam superioribus libris [III. 21.] scriptum est) constitutione nostra coartavimus. (§ 3.) Praeterea debitor si pactus fuerit cum creditore, ne a se peteretur, nihilominus obligatus manet, quia pacto convento obligationes non omnimodo dissolvuntur: qua de causa efficax est adversus eum actio qua actor intendit, si paret eum dare oportere. sed quia iniquum est contra pactio-

———

*) lacunas ita supplere vult Göschen. Ex iis quae in pag. LXXXIII.a. Cod. er. lin. 6—22. sequuntur haec tantummodo satis certa sunt: lin. 7: *ad sol;* n. 8: *quibus;* lin. 9: *petentur et ad;* lin. 10: *interdum;* lin. 14: *nobis;* lin. 15: *pe- nus his;* lin. 16: *actori quam;* lin. 19: *paratu — actori:* lin. 20: *ex causa caveat;* l. 22: *actum fuit.* — De ipsa regula in §o 114. expressa cf. Gai III. 180. IV. 106. ai fr. 5. pr. D. de publicanis. (39. 4.) Paul. fr. 73. D. de proc. (3. 3) Paul. 23. Iavol. fr. 35. D. de iudic. (5. 1.) Paul. fr. 27. § 1. D. de rei vind. (6. 1.) p. fr. 3. §. 2. D. commod. (13. 6.) Paul. fr. 17. D. mand. (17. 1.) fr. 37. § 6. de operis libert. (38. 1.)

**) Cod. *reorum.*

***) Huschke apte prop.: *id ipso iure.*

a) Cic. de invent. II. c. 19. 20. Orator. Partit. c. 28. de offic. III. c. 14. 15 c. 10. § 32. 33. fr. 2. 22. D. de exc. (44. 1.)

b) cf. Gai III. 134. IV. 118. Ulp. fr. 2. § 3. D. de doli exc. (44. 4.) Paul 30. D. de R. C. (12. 1.) Ulp. fr. 6. § 1. Pomp. fr. 7. D. de novat. (46. 2. 7. C. de non. num. pec. (4. 30.)

petentem per exceptionem pacti conventi repelli. (§ 117.) In his quoque actionibus quae *non* in personam sunt exceptiones locum habent. velut si metu me coegeris aut dolo induxeris, ut *t*ibi rem aliquam mancipio dem; na*m* si* eam rem a me petas, datur mihi exceptio per quam, si metus causa te fecisse vel dolo malo arguero, repelleris. item si fundum litigiosum sciens a non possidente emeris[a] eumque a possidente petas, opponitur tibi exceptio, per quam omnimodo summoveris. (§ 118.) Exceptiones autem alias in edicto Praetor habet propositas, alias causa cognita accommodat. quae omnes vel ex legibus vel ex his quae legis vicem optinent substantiam capiunt,[b] vel ex iurisdictione Praetoris proditae sunt.

§ 119. Omnes autem exceptiones in contrarium concipiuntur, qu*am* adfirmat is cum quo agitur. nam si verbi gratia re*us* dolo malo aliquid actorem facere dicat, qui forte pecuniam petit quam non numeravit [§ 116], sic exceptio concipitur: SI IN EA RE NIHIL DOLO MALO AULI AGERII FACTUM SIT NEQUE FIAT. item si dicatur contra pactionem pecunia peti, ita concipitur exceptio: SI INTER AULUM AGERIUM ET NUMERIUM NEGIDIUM NON CONVENIT NE EA PECUNIA PETERETUR. et denique in ceteris causis similiter concipi solet. ideo scilicet, quia omn*is* exceptio obicitur quidem a reo, sed ita formulae inseritur, ut condicionalem faciat condemnationem, id est ne aliter iude*x* eum cum quo agitur condemnet, quam si nihil in ea re *qua* de agitur dolo actoris factum sit; item ne aliter iudex eum condemnet,

nem eum damnari, defenditur per exceptionem pacti conventi. (§ 4.) Aeque si debitor deferente creditore iuraverit nihil se dare oportere, adhuc obligatus permanet. sed quia iniquum est de periurio quaeri [al. *queri*], defenditur tamen per exceptionem iurisiurandi. In his quoque actionibus quibus in rem agitur aeque necessariae sunt exceptiones; veluti si petitore deferente possessor iuraverit eam rem suam esse, et nihilominus eandem rem petitor vindicet. licet enim verum sit quod intendit, id est rem eius esse, iniquum est tamen possessorem condemnari. (§ 5.) Item si iudicio tecum actum fuerit, sive in rem sive in personam, nihilominus obligatio durat, et ideo ipso iure postea de eadem re adversus te agi potest; sed debes per exceptionem rei iudicatae adiuvari. (§ 6.) Haec exempli causa retulisse sufficiet. Alioquin quam ex multis variisque causis exceptiones necessariae sint, ex latioribus digestorum seu pandectarum libris intellegi potest. (§ 7.) Quarum quaedam ex legibus vel ex his quae legis vicem obtinent, vel ex ipsius Praetoris iurisdictione substantiam capiunt.

*) Cod. Ver. *deminansin.* Böcking prop.: *dare promittam; namsi.*

a) Fragm. de iure fisci. § 8: *Qui contra edictum divi Augusti rem litigiosam non possidente comparavit, praeterquam (quod) emtio nullius momenti est, poenam quinquaginta sestertiorum fisco repraesentare conpellitur. Res autem litigiosa videtur, de qua apud suum iudicem delata est. Sed hoc in provincialibus fundis prava usurpatio optinuit.* cf. Ulp. fr. 1. D. de litigios. (44. 6.) Marc. fr. 1. § 2. D. qu. res pign (20. 3.)

b) cf. Vatic. fragm. § 310. (*Legis Cinciae exceptio.*) Paul. fr. 5. § 2. D. de doli exc. (44. 4.) Gai III. 121. 122. 124. Inst. IV. 14. § 4.

i nullum pactum conventum de non pe-
ecunia factum erit.

). Dicuntur autem exceptio- peremptoriae aut dilato- § 121.) Peremptoriae sunt rpetuo valent, nec evitari possunt, uod metus causa, aut dolo malo, d contra legem senatusve consul- ctum est, aut quod res iudicata in iudicium deducta est [§ 106], acti conventi quo pactum est ne pecunia peteretur. (§ 122.) Dila- unt exceptiones quae ad tempus no- eluti illius pacti conventi quod fa- st verbi gratia ne intra quinquen- eteretur: finito enim eo tempore et locum exceptio. cui similis ex- est litis dividuae et rei residuae. quis partem rei petierit et intra eius- eturam reliquam partem petat, hac one summovetur, quae appellatur iduae [§ 56]. item si is qui cum eo- ures lites habebat, de quibusdam de quibusdam distulerit, ut ad alios eant, si intra eiusdem praeturam de e ita distulerit agat, per hanc ex- em quae appellatur rei residuae etur. (§ 123.) Observandum est au- cui dilatoria obicitur exceptio, ut actionem: alioquin si obiecta exce- egerit, rem perdit. nec enim post mpus quo integra re evitare pote- nuc ei potestas agendi superest, re ium deducta et per exceptionem ta.[b]

. restit. C. de plus pet. 6. § 34.

§ 8. Appellantur autem exceptiones aliae perpetuae et peremptoriae, aliae temporales et dilatoriae. (§ 9.) Perpetuae et peremptoriae sunt quae semper agentibus obstant, et semper rem de qua agitur perimunt; qualis est exceptio doli mali, et quod metus causa factum est, et pacti conventi, cum ita convenerit ne omnino pecunia peteretur. (§ 10.) Temporales atque dilatoriae sunt quae ad [*certum*] tempus nocent et temporis dilationem tribuunt; qualis est pacti conventi, cum convenerit ne intra certum tempus ageretur, veluti intra quinquennium. nam finito eo tempore non impeditur actor rem exequi. ergo hi quibus intra tempus agere volentibus obiicitur exceptio aut pacti conventi aut alia similis, differre debent actionem et post tempus agere: ideo enim et dilatoriae istae exceptiones appellantur. alioquin si intra tempus egerint obiectaque sit exceptio, neque eo iudicio quicquam consequerentur propter exceptionem; nec post tempus olim agere poterant, cum temere rem in iudicium deducebant et consumebant, qua ratione rem amittebant. Hodie autem non ita stricte haec procedere volumus, sed eum qui ante tempus pactionis vel obligationis litem inferre ausus est Zenonianae constitutioni[1] subiacere censemus, quam sacratissimus legislator de his qui tempore plus petierunt protulit, ut et inducias quas ipse actor sponte indulserit, vel natura actionis continet, [*si*] contempserat, in duplum habeant hi qui talem iniuriam passi sunt, et post eas finitas non aliter litem suscipiant, nisi omnes expensas litis antea acceperint, ut actores tali poena perterriti tempora litium doceantur observare.

:f. Gai fr. 3. D. de exc. (44. 1.) Ulp. fr. 2. § 4. D. eod.

:f. Gai III. 180. IV. 106. 125. 131. Gai fr. 3. D. de exc. (44. 1.) Ulp. fr. 1. quando dies ususfr. (7. 3.) Quintil. Inst. Orat. III. 6. § 68 sqq.

(§ 124.) Non solum autem ex tempore, sed etiam ex persona dilatoriae exceptiones intelleguntur, quales sunt cognitoriae; velut si is qui per edictum cognitorem dare non potest per cognitorem agat, vel dandi quidem cognitoris ius habeat, sed eum det cui non licet cognituram suscipere. nam si obiciatur exceptio cognitoria [§ 83], si ipse talis erit, ut ei non liceat cognitorem dare, ipse agere potest; si vero cognitori non liceat cognituram suscipere, per alium cognitorem aut per semet ipsum liberam habet agendi potestatem, et *potest* tam hoc quam illo modo evitare exceptionem. quod si dissimulaverit *eam* et per cognitorem *egerit*, *rem perdit*. (§ 125.) Se*d* peremptoria quidem exceptione cum r*eus per errorem** non fuit usus, in integrum restitu*itur servan*dae exceptionis gratia: dilatoria vero si non *fuit* us*us*, an in integrum restitu*a*tur, quaeritur.

(§ 11.) Praeterea etiam ex persona dilatoriae sunt exceptiones; quales sunt procuratoriae [IV. 10. pr.], veluti si per militem aut mulierem agere quis velit: nam militibus nec pro patre vel matre vel uxore, nec ex sacro rescripto procuratorio nomine experiri conceditur; suis vero negotiis superesse sine offensa disciplinae possunt. eas vero exceptiones quae olim procuratoribus propter infamiam vel dantis vel ipsius procuratoris opponebantur, cum in iudiciis frequentari nullo perspeximus modo, conquiescere sancimus [al. *sanximus*], ne dum de his altercatur, ipsius negotii disceptatio proteletur.

§ 126. Interdum evenit, ut exceptio quae prima facie iusta videatur, inique noceat actori. Quod cum accidat, alia adiectione opus est adiuvandi actoris gratia: quae adiectio replicatio vocatur, quia per eam replicatur atque resolvitur *v*is exceptionis.[a] nam si verbi gratia pactus sim tecum, ne pecuniam quam mihi debes a te peterem, deinde postea in contrarium pacti sumus, id est ut petere mihi liceat, et si agam tecum, excipias tu, ut ita demum mihi condemneris, si non convenerit ne eam pecuniam peterem, nocet mihi exceptio pacti conventi; namque nihilominus hoc verum manet, etiam si postea in contrarium pacti simus. sed qu*i*a iniquum est me excludi exceptione, replicatio mihi datur ex posteriore pacto *hoc* modo: SI NON POSTEA CONVENERIT UT EAM PECUNIAM PETERE LICERET. item si argentarius pretium rei quae in auctionem ven*i*erit persequatur, obicitur ei exceptio, ut ita de-

Tit. XIV. DE REPLICATIONIBUS.

Interdum evenit, ut exceptio quae prima facie iusta videatur, inique noceat. Quod cum accidit, alia allegatione opus est adiuvandi actoris gratia: quae replicatio vocatur, quia per eam replicatur atque resolvitur vis [al. *ius*] exceptionis. veluti cum pactus est aliquis cum debitore suo, ne ab eo pecuniam petat, deinde postea in contrarium pacti sunt, id est ut petere creditori liceat; si agat creditor, et excipiat debitor, ut ita demum condemnetur, si non convenerit ne eam pecuniam creditor petat, nocet ei exceptio (convenit enim ita: namque nihilominus hoc verum manet, licet postea in contrarium pacti sunt): sed quia iniquum est creditorem excludi, replicatio ei dabitur ex posteriore pacto convento.

*) ita ex coni. Huschkii. — Rudorff: *re integra*.

a) cf. Ulp. fr. 2. § 1—3. Paul. fr. 22. § 1. D. de exc. (44. 1.) Gai fr. 48. D. de procur. (3. 3.) Iul. fr. 24. D. de exc. rei iud. (44. 2.) fr. 7. § 1. D. de cur. furios. (47. 10.)

nptor damnetur, si ei res quam eme-
adita *esset: quae est* iusta exceptio.
in auctione praedictum est, ne ante em-
raderetur res quam si pretium solverit,
tione tali argentarius adiuvatur: AUT* SI
CTUM EST NE ALITER EMPTORI RES TRA-
JR QUAM SI PRETIUM EMPTOR SOLVERIT.
) Interdum autem evenit, ut rursus
tio quae prima facie iusta sit, ini-
noceat. quod cum accidat, sit,
ne opus est adiuvandi rei alia
quae duplicatio vocatur. (§ 128.)
ursus ea prima facie iusta vi-
sed propter aliquam causam
actori noceat, rursus *ea* ad-
e opus est qua actor adiuvetur,
citur triplicatio. (§ 129.) Qua-
nium adiectionum usum inter-
iam ulterius quam diximus va-
iegotiorum introduxit.

(§ 1.) Rursus interdum evenit, ut replicatio quae prima facie iusta inique noceat. quod cum accidit, allegatione opus est adiuvandi rei gratia, quae duplicatio vocatur. (§ 2.) Et si rursus ea prima facie iusta videatur, sed propter aliquam causam inique actori noceat, rursus allegatione alia opus est qua actor adiuvetur, quae dicitur triplicatio. (§ 3.) Quarum omnium exceptionum usum interdum ulterius quam diximus varietas negotiorum introducit [al. *introduxit*]; quas omnes apertius ex latiore digestorum volumine facile est cognoscere.

§ 4. Exceptiones autem quibus debitor defenditur plerumque accommodari solent etiam fideiussoribus eius:[1] et recte, quia quod ab his petitur id ab ipso debitore peti videtur, quia mandati iudicio redditurus est eis quod hi pro eo solverint [III. 20. § 6]. qua ratione et si de non petenda pecunia pactus qui cum reo fuerit, placuit perinde succurrendum esse per exceptionem pacti conventi illis quoque qui pro eo obligati essent, acsi et cum ipsis pactus esset ne ab eis ea pecunia peteretur. Sane quaedam exceptiones non solent his accommodari. ecce enim debitor si bonis suis cesserit, et cum eo creditor experiatur, defenditur per exceptionem, nisi [al. *si*] bonis cesserit:[2] sed haec exceptio fideiussoribus non datur, scilicet ideo, quia qui alios pro debitore obligat hoc maxime prospicit, ut cum facultatibus lapsus fuerit debitor, possit ab his quos pro eo obligavit suum consequi.

7. § 1. fr. 19. D. de exc.
D. de pactis.

. IV. 6. § 40.
). de cess. bonor.

0. Videamus etiam de praescriptionibus
ceptae sunt pro actore.* (§ 131.) saepe

ta Heffter; alii: *nisi.*

Charisius libro II. (pag. 210. Putsch): *Praescribo παραγράφομαι significat,*
unt subscriptiones apud Iurisconsultos. Cicero de finib. II. 1. (*oratio prae-*
primum debet, ut quibusdam formulis res agitur, ut inter quos disseritur conve-
id sit de quo disseratur). de Orat. I. 37. § 168: *Quid? his paucis diebus nonne*
ex numero disertorum postulabat, ut illi, unde peteretur, vetus atque usitata
daretur, cuius pecuniae dies fuisset? quod petitoris caussa comparatum esse,

enim ex una eademque obligatione aliquid iam praestari oportet, aliquid in futura praestatione est. velut cum in singulos annos vel menses certam pecuniam stipulati fuerimus: nam finitis quibusdam annis aut mensibus, huius quidem temporis pecuniam praestari oportet, futurorum autem annorum sane quidem obligatio contracta intellegitur, praestatio vero adhuc nulla est. si ergo velimus id quidem quod praestari oportet petere et in iudicium deducere, futuram vero obligationis praestationem in incerto relinquere, necesse est ut cum hac praescriptione agamus: EA RES AGATUR CUIUS REI DIES FUIT. alioquin si sine hac praescriptione egerimus, ea scilicet formula qua incertum petimus, *cuius intentio* his verbis concepta est: QUIDQUID PARET NUMERIUM NEGIDIUM AULO AGERIO DARE FACERE OPORTERE, totam obligationem, id est *etiam futuram* in hoc iudicium *deducimus*, et quantumvis *in obligatione fuerit, tamen id solum consequimur, quod litis contestatae tempore praestari oportet, ideoque removemur postea agere volentes.** *item* si verbi gratia ex empto agamus, *ut* nobis fundus mancipio detur, debemus *ita praescribere*: EA RES AGATUR DE FUNDO MANCIPANDO: *ut* postea, si *velimus* vacuam possessionem nobis tradi, *de tradenda ea* vel *ex stipulatu* vel *ex* empto *agere possimus. nam si non praescribimus,*** totius illius iuris obligatio illa *incerta* actione: QUIDQUID OB EAM REM NUMERIUM NEGIDIUM AULO AGERIO DARE FACERE OPORTET, *per litis contestationem* consumitur, ut postea nobis agere volentibus de vacua possessione tradenda nulla supersit actio. (§ 132.) Praescriptiones *autem* appellatas esse ab eo, *quod ante* formulas praescribuntur, plus quam manifestum est.

§ 133. Sed *his* quidem temporibus, sicut supra [§ 130] quoque *indicavimus*, omnes praescriptiones ab actore proficiscuntur. olim *autem* quaedam et pro reo opponebantur. qualis illa *erat* praescriptio: EA RES AGATUR: SI IN EA RE*** PRAEIUDICIUM HEREDITATI NON FIAT: *quae* nunc in speciem exceptionis deducta est,[a] et lo-

---

non intellegebat: ut si ille infitiator probasset iudici, ante petitam esse pecuniam, esset coepta deberi, petitor rursus quum peteret, exceptione excluderetur, quod e in iudicium antea venisset. Quintil. Inst. Or. III. 6. § 72. VII. 5. § 2 sqq. Pau 76. § 1. 89. de V. O. (45. 1.)

*) hos duos versus recepi ex coniectura Heffteri.

**) ita nunc Huschke. Lachmann voluerat: *alioquin protinus.*

***) ita Lachmann. coll. fr. 1. § 1. D. fam. ercisc. (10. 2.)

a) de hac exceptione praeiudicii cf. Gai fr. 1. § 1. D. fam. ercisc. (10

cum habet cum petitor hereditatis alio *genere* iudicii praeiudicium *hereditati* faciat, velut cum *res singulas petat; esset* enim iniquum — — — — — [*desunt* 24 *lin.*]* (§ 134.) — *intent*ione formulae *determinatur is* cui dari oportet; et sane domino dare oportet quod servus stipulatur. at in praescriptione de pacto quaeritur quod secundum naturalem significationem verum esse debet. (§ 135.) Quae*cum*que autem diximus de servis, eadem de ceteris quoque personis quae nostro iuri subiectae sunt dicta intellegemus. (§ 136.) Item admonendi sumus, si cum ipso agamus qui incertum promiserit, ita nobis formulam esse propositam, ut praescriptio inserta sit formulae loco demonstrationis, hoc modo: IUDEX ESTO. QUOD AULUS AGERIUS DE NUMERIO NEGIDIO INCERTUM STIPULATUS EST, MODO CUIUS REI DIES FUIT, QUIDQUID OB EAM REM NUMERIUM NEGIDIUM AULO *AGERIO* DARE FACERE OPORTET et reliqua. (§ 137.) Si cum sponsore aut fideiussore [III. 115] agatur, praescribi solet in persona quidem sponsoris hoc modo: EA RES AGATUR. QUOD AULUS AGERIUS DE LUCIO TITIO INCERTUM STIPULATUS *EST*, QUO NOMINE NUMERIUS NEGIDIUS SPONSOR EST, CUIUS REI DIES FUIT; in persona vero fideiussoris: EA RES AGATUR. QUOD NUMERIUS NEGIDIUS PRO LUCIO TITIO INCERTUM FIDE SUA ESSE IUSSIT, CUIUS REI DIES FUIT; deinde formula subicitur.

Tit. XV. DE INTERDICTIS.

§ 138. Superest ut de interdictis[a] dispiciamus. (§ 139.) Certis

Sequitur ut dispiciamus de interdictis, seu actionibus quae pro his exercentur.

Ulp. fr. 25. § 17. de hered. pet. (5. 3.) Iulian. fr. 13. D. de exc. (44. 1.) — item Afric. fr. 16. 18. eodem. De recentiore iure vid. Iust. c. 12. pr. C. de hered. pet. (3. 31.)

*) Cod. Ver. pag. CXXIIb. in qua nihil legi potest. Ex iis tamen quae sequuntur et ratione habita fr. 21. D. de exc. (44. 1.) fr. 54. de iudic. (5. 1.) fr. 40. de R. C. (12. 1.) fr. 126. § 2. de V. O. (45. 1.) Heffter lacunam ita fere supplere tentat: *per unius partis petitionem maiori quaestioni de ipsa hereditate praeiudicari. quare etiam his temporibus ei, unde petitur, exceptio hanc in rem comparatur* .... (§ 134.) *Ab actore autem vel nunc praescriptiones quaedam speciales praeter eas quas supra enumeravimus adhibenda sunt........ si v. gr. dominus servi alicuius ex stipulatione eius agere velit, in qua et praesentes et futurae obligationes ex pacto insunt, forte si ita convenisset, ut ex pecunia quae in stipulatum deducta est menstrua V HS. refunderentur: intentioni actoris loco demonstrationis ita praescribendum est: ea res agatur quod Chrysogonus Lucii Seii servus actor de Numerio Negidio tricies HS. stipulatus est convenitque inter eos, ut ex ea pecunia menstrua V HS. refunderentur cuius rei dies fuit. Deinde inten*tione... Ea quae sequuntur in §§ 134—144. med. usque ad vv. *aut pro possessore* continentur in folio illo separato, a Maffeio olim descripto, a Niebuhrio ante Cod. Veron invento, separatim edito iam cura Hauboldi (Zeitschrift für gesch. Rechtswiss. III. pag. 140—146.).

a) de interdictis vid. Cic. in Verr. II. 3. c. 10. § 25. Isidor Origg. V. 25. § 33. (Lindem.) *Interdictum est, quia* (al. *quod*) *a iudice non in perpetuum, sed pro*

igitur ex causis Praetor aut Proconsul principaliter auctoritatem suam finiendis controversiis *interponit*. quod tum maxime facit, cum de possessione aut quasi possessione inter aliquos contenditur. et in summa aut iubet aliquid fieri, aut fieri prohibet. formulae autem verborum et conceptiones quibus in ea re utitur interdicta de*cretave* vocantur. (§ 140.) *Vocantur* autem decreta cum fieri ali*qu*id iubet, velut cum praecipit, ut aliquid exhibeatur aut restituatur: interdicta vero cum prohibet fieri, velut cum praecipit: ne sine vitio* possidenti vis fiat, neve in loco sacro aliquid fiat. unde omnia interdicta aut restitutoria aut exhibitoria aut prohibitoria vocantur. (§ 141.) Nec tamen cum quid iusserit fieri aut fieri prohibuerit, statim peractum est negotium, sed ad iudicem recuperatoresve i*tur*, et ibi editis formulis quaeritur, an aliquid adversus Praetoris edictum factum sit, vel an factum non sit quod is fieri iusserit. et modo cum poena agitur, modo sine poena: cum poena, velut cum per sponsionem agetur; sine poena, velut cu*m* arbiter petitur. et quidem ex prohibitoriis interdictis semper per sponsionem agi solet, ex restitutoriis vero vel exhibitoriis modo per sponsionem, modo per formulam agitur quae arbitraria vocatur.[a]

Erant autem interdicta formae atque *con*ceptiones verborum quibus Praetor aut iubebat aliquid fieri, aut fieri *prohibe*bat. quod tunc maxime faciebat [al. *fiebat*], cum de possessione aut quasi possessione inter aliquos contendebatur.

§ 142. Principalis igitur divisio in eo est, quod aut prohibitoria sunt interdicta, aut restitutoria, aut exhibitoria.

§ 1. Summa autem divisio interdictorum haec est, quod aut prohibitoria sunt, aut restitutoria, aut exhibitoria. prohibitoria sunt quibus [*Praetor*] vetat aliquid fieri, veluti vim sine vitio possidenti, vel mortuum inferenti quo ei ius erat inferendi, vel in loco sacro aedificari, vel in flumine publico ripave eius aliquid fieri quo peius navigetur. restitutoria sunt quibus restitui aliquid iubet, veluti cum bonorum possessori possessionem eorum quae quis pro herede aut pro possessore possidet ex ea hereditate, aut cum iubet ei qui vi [*de*] possessione fundi deiectus sit restitui possessionem. exhibitoria sunt per quae iubet exhiberi, veluti eum cuius de libertate agitur, aut libertum cui patronus operas indicere velit, aut parenti liberos qui in potestate eius

---

reformando momento ad tempus interim dicitur, salva propositione actionis eius. Ulp. fr. 1. Paul. fr. 2. D. de interd. (43. 1.)

*) Cod. Ver. *ne sine debitio;* Pöschmann prop.: ne *aedes* sine vitio.

a) Ulp. Instit. libro I. (ex fragm. ed. Endlicher): *aut per formulam arbitrariam explicantur, aut per sponsionem; semper prohibitoria vero per sponsionem explicantur.* cf. Gai IV. 162. 163. 165.

§ 140. supra.

sunt.[1] Sunt tamen qui putant proprie interdicta ea vocari quae prohibitoria sunt, quia interdicere est denuntiare et prohibere; restitutoria autem et exhibitoria proprie decreta vocari: sed tamen obtinuit omnia interdicta appellari, quia inter duos dicuntur. — (§ 2.) Sequens divisio interdictorum haec est, quod quaedam adipiscendae possessionis causa comparata sunt, quaedam retinendae, quaedam reciperandae.

Sequens in eo est quod vel adipis- ɔossessionis causa compa- t, vel retinendae, vel reci- e.

4. Adipiscendae possessionis nterdietum accommodatur bo- ›ossessori [III. 34], cuius princi- t QUORUM BONORUM: eiusque otestas haec est, ut quod quis- ıis bonis quorum possessio ali- ı est pro herede aut pro pos- possideret, id ei cui bono- ssessio data est restituatur. ede autem possidere videtur tam is ›s est, quam is qui putat se heredem ro possessore is possidet qui sa aliquam rem hereditariam vel tam hereditatem, sciens ad se ;inere, possidet. ideo autem ad- ae possessionis vocatur, quia ım utile est qui nunc pri- onatur adipisci rei posses- itaque si quis adeptus pos- ›m amiserit, desinit ei id inter- utile esse. (§ 145.) Bonorum emptori [III. 80] similiter proponitur in- m, quod quidam possessorium vocant. ı Item ei qui publica bona emerit, eiusdem ınis interdictum proponitur, quod appella- ɔrium, quod sectores vocantur qui publice rcantur.[b] (§ 147.) Interdictum quoque quod

§ 3. Adipiscendae possessionis causa interdictum accommodatur bonorum possessori, quod appellatur quorum bonorum: eiusque vis et potestas haec est, ut quod ex his bonis quisque quorum possessio alicui data est pro herede aut pro possessore possideat, id ei cui bonorum possessio data est restituere debeat. pro herede autem possidere videtur qui putat se heredem esse: pro possessore is possidet qui nullo iure rem hereditariam vel etiam totam hereditatem, sciens ad se non pertinere, possidet. ideo autem adipiscendae possessionis vocatur interdictum, quia ei tantum utile est qui nunc primum conatur adipisci rei possessionem: itaque si quis adeptus possessionem amiserit eam, hoc interdictum ei inutile est.

Interdictum quoque quod

---

[1] ⁄ide etiam Ulp. libro I. Inst. (ex fragm. ed. Endlicher): — *adipiscendae iperandae possessionis, qualia sunt interdicta:* QUEM FUNDUM *et* QUAM HEREDI- *Nam si fundum vel hereditatem ab aliquo petam, nec is defendat, cogitur ad ferre possessionem, sive numquam possedi, sive ante possedi, deinde amisi pos- :.* — Fragm. Vat. § 92. *ad exemplum interdicti quem fundum proponi etiam m* QUEM USUMFRUCTUM *vindicare velit de restituendo usufructu.* — De forma i Quorum bonorum cf. Ulp. fr. 1. pr. e. t. (43. 2.)

[b] ’seudo-Asconius ad Cic. in Verr. II. 1. § 52. (Orell. p. 172.) *Sectorem :it aestimatorem redemptoremque bonorum damnati atque proscripti, qui spem ıcri sui, id est, secutus spem aestimationis suae, bona omnia auctione vendit, infert pecuniam vel aerario vel sociis.* Idem Verr. II. 1. § 61. (Orell. p. 177.) *autem dicti sunt, qui spem lucri sui secuti bona condemnatorum semel auctio- , proque his pecunias pensitabant singulis, ac in postera pro compendio suo sin- ɪsque res pecunia populo vendituri.* Festus p. 337. (Müll.) *Sectores et qui cuntur, et qui emta sua persecuntur.*

appellatur Salvianum apiscendae possessionis *com*paratum est, eoque utitur dominus fundi de rebus coloni quas is pro mercedibus fundi pignori futuras pepigisset.

§ 148. Retinendae possessionis[a] causa solet interdictum reddi, cum ab utr*a*que parte de proprietate alicuius rei controversia est, et ante quaeritur, uter ex litigatoribus possidere et uter petere debeat, cuius rei gratia comparata *sunt* UTI POSSIDETIS et UTRUBI. (§ 149.) Et quidem UT*I* POSSIDETIS interdictum de fundi vel aedium possessio*ne* redditur, UTRUBI vero de rerum mobilium possessione. (§ 150.) E*t* si quidem de fundo vel aedibus interdicitur, eum potiorem esse Praetor iubet qui eo tempore quo interdictum redditur nec vi nec clam nec precario ab adversario possideat; si vero de re mobili, *tunc* eum potiorem esse iubet qui maiore parte eius anni nec vi nec clam nec precario ab adversario possidet: idque satis ipsis verbis interdictorum significatur. (§ 151.) *At* in UTRUBI interdicto non sol*um* *s*ua *cui*que possessio prodest, sed etiam alteri*us* quam iustum est ei acc*e*dere, velut eius cui heres extiterit, eiusque a quo emerit vel ex donatione aut do*tis* *d*atione* acceperit. itaque si nostrae pos*s*es*s*ioni iuncta alterius iusta possessio exsuperat adversarii possessionem, nos eo interdicto vincimus. nullam autem propriam possessionem habenti accessio temporis nec datur

appellatur Salvianum adipiscendae possessionis causa comparatum est, eoque utitur dominus fundi de rebus coloni quas is pro mercedibus fundi pignori futuras pepigisset.

§ 4. Retinendae possessionis causa comparata sunt interdicta uti possidetis et utrubi, cum ab utraque parte de proprietate alicuius rei controversia sit, et ante quaeritur, uter ex litigatoribus possidere et uter petere debeat. namque nisi ante exploratum fuerit, utrius eorum possessio sit, non potest petitoria [al. *petitoris*] actio institui, quia et civilis et naturalis ratio facit, ut alius possideat, alius a possidente petat. et quia longe commodius est possidere potius quam petere, ideo plerumque et fere semper ingens existit contentio de ipsa possessione. commodum autem possidendi in eo est, quod etiamsi eius res non sit qui possidet, si modo actor non potuerit suam esse probare, remanet suo loco possessio; propter quam causam, cum obscura sint utriusque iura, contra petitorem iudicari solet. Sed interdicto quidem uti possidetis de fundi vel aedium possessione contenditur, utrubi vero interdicto de rerum mobilium possessione. quorum vis et potestas plurimam inter se differentiam apud veteres habebat: nam uti possidetis interdicto is vincebat qui interdicti tempore possidebat, si modo nec vi nec clam nec precario nactus fuerat ab adversario possessionem, etiamsi alium vi expulerat, aut clam abripue-

*) Cod. *ex donatione a donatione*, errore librarii, quem Huschke emendat: *solutione aut don.;* Heffter: *traditione a. don.;* Unterholzner: *permutatione a. don.;* Pöschmann: *donatione aut damnatione.* Facillimam Bluhmii emendationem etiam Böcking recepit.

a) Paul. S. R. V. 6. § 1.: *Retinendae possessionis gratia comparata sunt interdicta, per quae eam possessionem quam iam habemus retinere volumus: quale est Uti possidetis de rebus soli et Utrubi de re mobili. Et in priore quidem is potior est, qui redditi interdicti tempore nec vi nec clam nec precario ab adversario possidet. In altero vero potior est, qui maiore parte anni retrorsum numerati nec vi nec clam nec precario possidet.* De forma horum interdictorum cf. Gai IV. 160. Festus s. v. *Possessio* (Müll. p. 233.) *ad interdictum venit, ut Praetor his verbis utatur: „Uti nunc possidetis eum fundum Q. D. A., quod nec vi nec clam nec precario alter ab altero possidetis, ita possideatis, adversus ea vim fieri veto.“* Ulp. fr. 1. pr. D. Uti possid. (43. 17.) fr. 1. pr. Utrubi. (43. 31.) Cic. pro Caec. 13. § 36. 32. § 92.

i potest; nam ei quod nullum l accedere potest. ' sed *et* si ı habeat possessionem, id est ut clam aut precario ab adverquisitam, *non* d*atur; nam ei pos*a nihil prodest. (§ 152.) Annus etrorsus numeratur. itaque si i gratia anni mensibus posseioribus v, et ego VII posteriogo potior ero qu*antitat*e menıssessionis; *nec* tibi in hoc in› *prodest*, quod *prior tua eius* ıssessio *est.*[a] (§ 153.) Possidere videmur non so*lum si ip*si posıs, sed etiam si nostro nomine in possessionem sit,* licet i*s* iur*i* subiectus non sit, qualis ›nus et inquilinus. per eos quout quos deposuerimus, aut quibus com:rimus, aut quibus *gratuit*am** habita*con*stituerimus, ipsi possidere videmur. ›st quod volgo dicitur, retineri ;ionem posse per quemlibet tro nomine sit in possessione. am plerique puta*nt* animo *quo*eri possessionem, quod nostro*eceptorum sententia est. Diversae holae auctoribus contrarium placet,* ınimo solo, qu*amvis* vol*u*eri*rem reverti*, *tamen* retinere pos*em non* videamu*r*.*** apis*ci sessionem per* quos pos*si*m*us*, o commentario [II. 89. 94] rettunec ulla dubitatio est, quin *possess*ionem *apisci non* pos-

54. Recuperandae posses:ausa solet interdictum dari, vi deiectus sit. nam ei pro' interdictum cuius prin*est:* UNDE TU ILLUM VI

rat alienam possessionem, aut precario rogaverat aliquem ut sibi possidere liceret; utrubi vero interdicto is vincebat qui maiore parte eius anni nec vi nec clam nec precario ab adversario possidebat. hodie tamen aliter observatur: nam utriusque interdicti potestas, quantum ad possessionem pertinet, exaequata est, ut ille vincat et in re soli et in re mobili qui possessionem nec vi nec clam nec precario ab adversario litis contestationis tempore detinet. (§ 5.) Possidere autem videtur quisque non solum si ipse possideat, sed et si eius nomine aliquis in possessione sit, licet is eius iuri subiectus non sit, qualis est colonus et inquilinus. per eos quoque apud quos deposuerit quis, aut quibus commodaverit, ipse possidere videtur. et hoc est quod dicitur, retinere possessionem posse aliquem per quemlibet qui eius nomine sit in possessione. quinetiam animo quoque retineri possessionem placet, id est ut quamvis neque ipse sit in possessione, neque eius nomine alius, tamen, si non relinquendae possessionis animo, sed postea reversurus inde discesserit, retinere possessionem videtur. adipisci vero possessionem per quos aliquis potest, secundo libro [II. 9.] exposuimus. nec ulla dubitatio est, quin animo solo possessionem adipisci nemo potest.

§ 6. Reciperandae possessionis causa solet interdici, si quis ex possessione fundi vel aedium vi deiectus fuerit. nam ei proponitur interdictum unde vi per quod is qui deiecit cogitur ei restituere possessionem,

---

cf. Gai I. 55. not. et fr. 9. 10. § 1. D. de A. R. D. (41. 2.) De ipsa re i fr. 9. Cels. fr. 18. pr. D. de acquir. poss. (41. 2.)
ita Savinius. Böcking: a. q. *usumfructum vel usum aut* hab.
in re admodum dubia Huschkii coniecturam recepi. Heffter proponit: ›strorum *opinio est. nam his etiam placuit, ut quoniam possidemus* animo solo, volueri*mus reversuri abire*, retinere pos*sessionem* videamur. — Lachmann: *atia aestivorum et ibernorum saltuum* etc. (fr. 1. § 25. D. de vi) Böcking: ›strorum — — — — — — — — — — — animo solo, qu*ia* vol*uerimus*, *ex quo dis*ꞩ *reverti*, retinere pos*sessionem* videamur. (fr. 44. 46. D. de acq. poss.)
rem illustrat Licin. Ruf. fr. 156. D. de V. S. (50. 16.) Vatic. fr. § 311.
equatione huius interdicti vid. fr. 1. (interpolatum) D. utrubi. (43. 31.)

DEIECISTI.[a] per quod is qui deiecit cogitur ei restituere rei possessionem, si modo is qui deiectus est nec vi nec *clam* nec precario *possidet ab adversario:* quod si aut vi aut clam aut precario possederit, *impune deicitur.** (§ 155.) Interdum tamen *etiam* ei *quem vi deiecerim*, quamvis *a* me *aut* vi aut clam aut precario possideret, cogar *rei* restituere possessionem, velut si armis eum vi deiecerim: nam Praetor [*desunt 4 lin.*]**

licet is ab eo qui vi deiecit, vi vel clam vel precario possidebat. Sed ex sacris constitutionibus, ut supra [IV. 2. § 1] diximus, si quis rem per vim occupaverit, si quidem in bonis eius est, dominio eius privatur, si aliena, post eius restitutionem etiam aestimationem rei dare vim passo compellitur. Qui autem aliquem de possessione per vim deiecerit tenetur lege Iulia de vi privata aut de vi publica; sed de vi privata, si sine armis vim fecerit, sin autem cum armis eum de possessione expulerit, de vi publica. armorum autem appellatione non solum scuta et gladios et galeas significari intellegimus, sed et fustes et lapides.[b]

§ 156. Tertia divisio interdictorum in hoc *est*, *quod aut* simplici*a* sunt aut duplicia: (§ 157.) simplicia velut in quibus alter actor, alter reus est: qualia sunt omnia re*s*titutoria *aut* exhibitoria. nam actor est qui desiderat aut exhiberi aut restitui, reus is est a quo desideratur ut exhibeat aut restituat. (§ 158.) Prohibitoriorum autem interdictorum alia duplici*a*, alia simplicia sunt. (§ 159.) Simplicia sunt *veluti* quibus prohibet Praetor in loco sacro aut in flumine publico ripave eius aliquid facere *reum*: nam actor e*st* qui desiderat ne quid fiat, reus is qui aliquid facere conatur. (§ 160.) Duplicia sunt, velut UTI POSSIDETIS interdictum et UTRUBI. ideo autem duplicia vocantur, quia par utriusque litigatoris in his condicio est, nec quisquam praecipue reus vel actor intellegitur, sed unusquisque tam rei quam actoris partes sustinet: quippe Praetor pari sermone cum utroque loquitur. nam summa conceptio eorum interdictorum[c] haec est: UTI NUNC POSSIDETIS, QUOMINUS ITA POSSIDEATIS VIM FIERI VETO. item alterius: UTRUBI HIC HOMO

§ 7. Tertia divisio interdictorum haec est, quod aut simplicia sunt aut duplicia. simplicia sunt veluti in quibus alter actor, alter reus est: qualia sunt omnia restitutoria aut exhibitoria. namque actor est qui desiderat aut exhiberi aut restitui, reus is a quo desideratur ut restituat aut exhibeat. prohibitoriorum autem interdictorum alia simplicia sunt, alia duplicia. simplicia sunt, veluti cum prohibet Praetor in loco sacro vel in flumine publico ripave eius aliquid fieri: nam actor est qui desiderat ne quid fiat; reus qui aliquid facere conatur. duplicia sunt, veluti uti possidetis interdictum et utrubi. ideo autem duplicia vocantur, quia par utriusque litigatoris in his condicio est, nec quisquam praecipue reus vel actor intellegitur, sed unusquisque tam rei quam actoris partem sustinet.

*) ita nunc Böcking. (IV.) cf. Paul. S. R. V. 6. § 7.

**) Cod. Ver. XCII.a. vers. 19—21., in quibus vocabula *omni modo* legi possunt.

a) de forma interdicti de vi vid. Ulp. fr. 1. pr. D. de vi. (43. 16.) De antiquiore forma Cic. pro Caec. 13. 30—32. pro Tullio 44. 45. 29. Lex Thoria c. 7. — De vi armata. (§ 155.) cf. Cic. ad Familiar. XV. 16. 3. pro Caec. 8. 22. pro Tullio 46. fr. 14. fr. 3. § 9. D. de vi. (43. 16.)

b) e Gai fr. 41. D. de V. S. (50. 16.)

c) cf. citt. ad § 148. Ulp. fr. 3. § 1. D. uti possid. (43. 17.) Gai fr. 13. D. de iudic. (5. 1.) fr. 2. § 1. communi div. (10. 3.)

ᴀGITUR, APUD QUEM MAIORE PARTE NI FUIT, QUOMINUS IS EUM DUCAT VETO.

Expositis generibus interdictorum se- de ordine et de exitu eorum dispicia- incipiamus a *simplicibus*. (§ 162.) *Si* titutorium vel exhibitorium interdictum velut ut restituatur ei possessio qui vi st, aut exhibeatur libertus cui patronus dicere vellet, modo sine periculo res perducitur, modo cum periculo. (§ 163.) i arbitrum postulaverit is cum quo agi- it formulam quae appellatur a*rbitrar*ia.[c] is arbitrio si quid restitui vel ex*h*ib*er*i *d* sine *poen*a exhibet *vel* restituit, et itur: quod si nec restituat neque exhi- *n*ti ea res est condemnatur. se*d* actor ne poena experitur cum eo qu*em* neque neque restituere quicquam *oportet*,* *n*isi *i*udicium [§ 175] ei oppositum fu*e*rit. *di- em scholae auctoribus placet prohibendum* ca- ıdicio *eum qui arbitrum postulaverit*,** quasi confessus videat*ur*, *restituere se* vel ex- bere. sed alio iure utimur, et recte: *e ullo timore ne superetur*, arbitrum quisque *test*.** (§ 164.) *Ceterum* observare debet l*et* a*rbitrum* p*etere*, ut *stat*im petat, ex i*ure* exeat [cf. § 29], id *est* an*tequam e dis*cedat: sero *e*nim petentibus non *'ur*. (§ 165.) *Itaque* si *ar*bi*trum* non ;ed *tacit*us de iure exi*erit*, cum periculo citum perducitur. nam actor provocat m sponsione: *Ni* co*n*tra *edict*u*m* is non *exh*ib*u*e*r*it aut non re- *t*: ille autem adversus sponsionem ad- estipulatur. deinde actor quidem spon-

§ 8. De ordine et veteri exitu interdictorum super- vacuum est hodie dicere: nam quotiens extra ordi- nem ius dicitur (qualia sunt hodie omnia iudicia), non est necesse reddi interdi- ctum, sed perinde iudica- tur sine interdictis, atque si utilis actio ex causa in- terdicti reddita fuisset.[b]

---

d. Ver. q. n. e. n. r. q. *offert*. Alii malunt: *debet*, *tenetur* vel similia. ›qu.

a, Huschkium secutus, lacunas explevi. Heffter proposuerat haec: sed ... quicquam offert, quodsi calumniae iudicium ei oppositum fuerat. *enim nunc* sententia, quae *s*chol*ae* d*i*v*er*s*ae* er*a*t et prae*va*l*u*it in*ter*dum, iudicio *non in illis iudiciis* ex *p*a*r*te *r*e*i* lo*cum esse*, quasi hoc ipso con- eatur *r*. *s*. v. e. d. sed alio iure utimur, et recte. *nam* etsi al*tera sen*- lentior *esset*, tame*n* et arbitrum quisque p*osse* st*atuere* quoque *in* actor*em*

ontinus c. comm. 1. ed. Lachmann. p. 16. (*per interdictum*, *h*. *e*. *iure or- ıatur*). lib. 2. p. 44. ibid. (*De Joco*, *si possessio petenti firma est*, *etiam in- cet*, *dum cetera ex interdicto diligenter peraguntur; magna enim alea est ad deducere*. *cuius est executio perplexissima*).

Diocl. c. 3. C. de interdictis. (8. 1.)

Gai IV. 141. Ulp. libro I. Inst. (ex fragm. edit. Endlicher): *Restitutorio ›rio interdicto reddito*, *si quidem arbitrum postulaverit*, *is cum quo agitur for- pit arbitriam*, *per quam arbiter*....

sionis *formulam edit* adversario; *ille huic* invicem restipulationis. sed actor sponsionis *formulae subicit* et aliud iudicium de re restituenda vel exhibenda, ut si sponsione *vicerit*, nisi ei res exhibeatur aut restituatur — [*desunt* 48 *lineae.*] *

§ 166. ** *Postquam igitur Praetor interdictum reddidit, primum litigatorum alterutrius* res ab eo fructum licitando *rei* tantisper in *possessione constituitur*, *si modo* adversario suo fructuaria stipu*latio*ne *satisdat, cuius* potestas haec *est*, *ut si contra ipsum esset postea* pronun*tiatum*, *fructus duplam* prae*stet*. *nam* inter adversarios qui *Praetore auctore certant*, *dum* contentio fructus licitationis *est*, sci*licet* q*uia* *possessorem interim* esse *interest*, *rei possessionem ei Praetor* vendit, *qui plus licetur*. postea alter alterum sponsione provocat: *NISI* ADVERSUS EDICTUM PRAETORIS *POS*SIDENTI*BUS* NOBIS *VIS* FACTA ESSET. *** invicem ambo restipu*lan*tur adversus sponsionem vel [4 *lineae*]. † — iudex aput quem de ea *re* a*gitur* illud scilicet requirit *quod* Praetor interdicto complexus est, id est uter eorum eum fundum easve aedes per id tempus quo interdict*um* redditur nec vi nec clam nec precario possideret [§ 150]. cum iudex id exploraverit, et forte secundum me iudicat*um* sit, adversarium *quidem* et sponsionis et restipulationis summas quas cum eo feci condemnat, et convenienter me sponsion*is* et restipu-

---

*) pag. CXX. b. et LXXXI. a. Cod. Veron. — Proxime quidem in Cod. tale quiddam sequi existimat Hollweg: *adversarius quanti ea res sit condemnatur.* De ipsa re cf. Cic. pro Caecin. c. 8. § 23. (*Restituisse se dixit. sponsio facta est. hac de sponsione vobis iudicandum est*). pro Tull. 53. (*tu aut per arbitrum restituas aut sponsione condemneris necesse est.*). ad Div. 7. 21. (*sponsionem illam nos sine periculo facere posse*, NI BONORUM T. POSSESSIONEM PRAETOR EX EDICTO SUO MIHI DEDERIT.).

**) etiam in sequ. pag. LXXXb. Cod. Ver. lineae 1—13. ter scriptae sunt, et lacunas supra indicatas exhibent, quas lin. 1—7. Heffter ita explere voluit: § 166. *Deinde perficitur omnis* res ab eo fructus licitando, *id est* tantisper in possessione *constituitur*, si m*odo* adversario suo fructuaria stipulatione *cavet*, *cui* vis *et* potestas haec *in*est, *ut* si *contra ipsum* esset *post*ea pronun*ciatum*, *possessio restituatur*: *itaque inter* adversarios, qui *Praetoris* auctoritate *certant*, contentio fructus licitationis est. scilicet quia *amborum interest*, *possessorem* esse, *alter* tantisper *rei possessionem et rei fructus* vendit; e*t quandoquidem hoc* aga*tur*, postea. — Equidem Huschkii supplementa in textum recepi.

***) sic Lachmann secundum Huschkium et Fabricium; cf. Cicero pro Caecina c. 16. § 45: hoc quidem iam vetus est et maiorum exemplo multis in rebus usitatum: cum ad vim faciendam veniretur, si quos armatos quamvis procul conspexissent, ut statim testificati discederent, optime sponsionem facere possent: NI ADVERSUS EDICTUM PRAETORIS VIS FACTA ESSET. cf. ibid. c. 31. § 91—93. — Codex sic habet: *q. adversus edictum pr...ecentis nobis facta eet invicem amSo restitua.tur* Inde Rudorff prop.: POSSIDENT*I* SIBI VIS F. E. ..

†) verba partim certa Heffter ita supplet; vel sti*pulationem : aut* cum una inter eos *sit* sponsio *NI MEA POSSESSIO SIT*, stipulatio: *NI *** TUA SIT*, fit. ——————————— fundo ab ——————————— restitui ——————— iudex etc. — Huschke proponit: vel sti*pulationibus iunctis duabus*. cum una inter eos *sit* sponsio *item*que *una re*stipulatio *adversus eam* fit. etc.

tionis quae mecum factae sunt absolvit. et hoc nplius si aput adversarium meum *possessio est*, uia is fructus licitatione vicit, nisi restituat mihi ossessionem, Cascelliano sive secutorio iudicio ondemnatur. (§ 167.) Ergo is qui fructus licitatione vicit, si non probat ad se pertinere possessionem, sponsionis et restipulationis et frutus licitationis summam poenae nomine solvere t praeterea possessionem restituere iubetur: et ıoc amplius fructus quos *interea* percepit reddit. summa enim fructus licitationis non pretium est fructuum, sed poenae nomine solvitur, quod quis alienam possessionem per hoc tempus retinere et facultatem fruendi nancisci conatus est. (§ 168.) Ille autem qui fructus licitatione victus est, si non probarit ad se pertinere possessionem, tantum sponsionis et restipulationis summam poenae nomine debet. (§ 169.) Admonendi tamen sumus liberum esse ei qui fructus licitatione victus erit, omissa fructuaria stipulatione, sicut Cascelliano sive secutorio iudicio de *possessione reciperanda experitur*, ita *separatim* et de* fructus licitatione *agere*: *in* quam *rem* proprium iudicium *comparatum* est, quod appellatur fructuarium, quo nomine actor *iudicatum solvi* satis accipiet [§ 91]. dicitur autem et hoc iudicium secutorium, quod sequitur sponsionis victoriam; sed non aeque Cascellianum vocatur. (§ 170.) Sed quia nonnulli interdicto reddito cetera ex interdicto facere nolebant, atque ob id non poterat res expediri, Praetor || — — — — — — ** comparavit interdicta [*desunt* 47 *lineae*]. †

§ 171. *Sed adversus reos quidem infitiantes ex quibusdam causis* dupli *actio constituitur*, †† velut si iudicati aut depensi *aut* damni iniuriae aut *legatorum per damnationem relictorum nomine* agitur [§ 9]: ex qui-

Tit. XVI. DE POENA TEMERE LITIGANTIUM.

Nunc admonendi sumus magnam curam egisse eos qui iura sustinebant, ne facile homines ad litigandum procederent; quod et nobis studio est. Idque eo maxime fieri

*) ita secundum ductus Cod. Heffter. — Lachmann: *de fructuum pretio e fr.;* Huschke: *similiter de;* Bluhme: *specialiter de.*

**) Heffter sic supplet: expediri, *relliqua sivit expirare Praetor et.* — Huschke: *Praetor vocatus Sextus Papirius propria comp.* — Ceterum cf. Ulp. fr. 3. § 11. D. Uti Poss. (43. 17.)

†) in pagina LXXIV b. Cod. Ver. haec tantummodo legi poterant: lin. 1. *comparavit interdicta;* lin. 10: *et cetera ex interdicto*; lin. 13: *sine causa;* lin. 15: *-erint.* In sequ. pag. CXIII a. lin. 9: *sponsori;* lin. 22.: *etiam iuris.* Heffter iam media fere parte prioris paginae tractatum de poena temere litigantium ordiri censet, et quaedam verba eius argumenti elicere sibi visus est.

††) sic fere Heffter. — Göschen proposuerat: *Reo infitiante ex quibusdam causis dupli actio constituitur.* De argumento huius loci cf. not. † praeced.

busdam causis sponsionem facere permittitur, velut de pecunia certa credita et pecunia constituta: sed certae quidem creditae pecuniae tertiae partis, constitutae vero pecuniae partis dimidiae.[a] (§ 172.) Quodsi *neque sponsionis*, *neque* dupli *actionis* periculum *ei* cum quo agitur *i*niungatur,* *aut* ne statim *qui*dem ab initio pluris quam simpli sit actio, permittit Praetor iusiurandum exigere[b] non calumniae causa in*fi*t*i*as i*r*e: unde qu*ia* heredes vel qui heredum loco *ha*bentur, nu*m*quam po*en*is obligati sunt [§ 112], item feminis pupilli*s*que *remitti* sol*et* p*oena* sponsionis, *iu*b*et* modo eos i*urare.*** (§ 173.) statim aut*em* ab initio pluris quam simpli actio est, velut furti manifesti quadrupli, nec manifesti dupli, concepti et oblati tripli [III. 189–191]: nam ex his causis et aliis quibusdam, sive quis neg*e*t sive fateatur, pluris quam simpli est actio.

potest, quod temeritas tam agentium, quam eorum cum quibus agetur, modo pecuniaria poena, modo iurisiurandi religione, modo metu infamiae coercetur. (§ 1.) Ecce enim iusiurandum omnibus qui conveniuntur ex nostra constitutione[c] defertur: nam reus non aliter suis allegationibus utitur, nisi prius iuraverit, quod putans se bona instantia uti ad contradicendum pervenit. at adversus infitiantes ex quibusdam causis dupli vel tripli actio constituitur, veluti si damni iniuriae, aut legatorum locis venerabilibus relictorum nomine agetur. statim autem ab initio pluris quam simpli est actio, veluti furti manifesti quadrupli, nec manifesti dupli: nam ex his causis et aliis quibusdam [IV. 6. § 19. 26], sive quis neget sive fateatur, pluris quam simpli est actio

§ 174. Actoris quoque calumnia coercetur modo calumniae iudicio, modo contrario, modo iureiurando, modo restipulatione.[d] (§ 175.) Et quidem calumniae iudicium adversus omnes actiones locum habet. et est decimae partis *causae;* adversus interdicta aut*em* quartae partis c*ausae.**** (§ 176.) Liberum est i*lli* cum quo agitur aut calumniae iudicium opponere, aut *iusiurandum* exigere non calumniae causa agere.[e] (§ 177.) Contrarium autem iudicium ex certis causis constitui*tur:* velut si iniuriarum agatur, et si cum muliere eo nomine agatur, quod dicetur ventris nomine in possessionem missa dolo malo ad alium possessionem transtulisse; et si quis eo nomine agat, quod dicat se a Praetore in possessionem mis-

Item actoris quoque calumnia coercetur: nam etiam actor pro calumnia iurare cogitur ex nostra constitutione [*quod non calumniandi animo litem movisset, sed existimando bonam causam habere*]. Utrique etiam partis advocati iusiurandum subeunt, quod alia nostra constitutione

---

*) Cod. *coniungatur.*

**) Böcking nunc (IV.) ita formavit: unde qu*amvis* heredes v. q. h. l. h. *iure civili* non amplius obligati sint, item feminis p. q. *remitti* sole*at* p*oena* sponsionis, *iubet* tamen eos *iurare.*

***) in Cod. est *c* (causae, Savin.). Huschke tamen mavult: *s*, et coniicit: qu. partis. §. *Sed* liberum rel. — De re vid. Paul. S. R. I. 5. § 1. *Calumniosus est, qui sciens prudensque per fraudem negotium alicui comparat.* Marc. fr. 1. § 1—4. D. ad SC. Turpill. (48. 16.) Ulp. fr. 4. § 4. D. de his qui not. (3. 2.)

a) cf. Gai IV. 13. Cic. pro Roscio Comoed. c. 4. 5.

b) Paul. fr. 44. § 4. D. fam. ercisc. (10. 2.)

c) constitutio haec non extat; sed cf. c. ult. C. de iurei. pr. calumn. (2. 59.) et novell. 49. c. 3. § 1. nov. 124 c. 1.

d) de calumniae iudicio agit § 175—179. de contrario iudicio § 177—179. de restipulatione § 180.

e) Paul. S. R. II. 1. § 2. *Deferre iusiurandum prior actor potest: contrarium autem de calumnia iusiurandum reo competit.* cf. Ulp. fr. 34. § 4. fr. 37. D. de iurei. (12. 2.)

) alio quo admissum non esse. sed adversus rum quidem action*em* decimae partis datur; ad- vero duas istas quintae. (§ 178.) Severior coerc*i*tio est per contrarium iudicium: n*am* iiae iudicio x. partis nemo damn*a*tur, nisi qui git non recte se agere, sed vexandi adversarii actionem instituit, potiusque ex iudicis errore iquitate victoriam sperat quam ex causa ve- calumnia enim in adfectu est, sicut *f*urti [III. 197. 208]. contrario vero iudicio omni modo ;ur actor, si causam non tenuerit, licet ali*qua* ne inductus crediderit se recte agere. (§ 179.) autem ex quibus causis contrario iudicio agere , etiam calumniae iudicium locum habet: sed ro *tantum* iudicio agere permittitur. qua ra- si iusiurandum de calumnia exactum fuerit, dmodum calumniae iudicium non datur [§ 176], contrarium non dari debet. (§ 180.) Restipu- ; quoque poena ex certis causis fieri solet:[a] madmodum contrario iudicio omnimodo con- tur actor, si causam non tenuerit, nec requi- n scierit non recte se agere, ita etiam resti- nis poena omnimodo damnatur actor. (§ 181.) ab ac*to*re *ea** res*ti*pulationis poena petatur, ue calumniae iudicium opponitur, neque iuris- religio *in*iungitur: nam contrarium iudicium causis locum non habere palam est.

2. Quibusdam iudiciis da- gnominosi fiunt, velut furti, orum raptorum, iniuriarum; *ro socio*, *fiduciae*, *tutelae*, ti, depositi. sed furti aut orum *raptorum aut iniu- i non solum* damnati notan- iominia, sed et*iam pacti: a in edicto Praetoris* scriptum et recte: plurimum *enim t utrum ex delicto* ali- n ex contractu debitor *sit*.]**

comprehensum est. [c. 14. § 1. C. de iudiciis.] Haec autem omnia pro veteris [al. *vetere*] calumniae actione introducta sunt, quae in desuetudinem abiit, quia [al. *quae*] in partem decimam litis actorem multabat, quod nusquam factum esse invenimus; sed pro his introductnm est et praefatum iusiurandum, et ut improbus litigator etiam damnum et impensas litis inferre adversario suo cogatur.[b]

§ 2. Ex quibusdam iudiciis damnati ignominiosi fiunt, veluti furti, vi bonorum raptorum, iniuriarum, de dolo, item tutelae, mandati, depositi, directis non contrariis actionibus; item pro socio, quae ab utraque parte directa est (et ob id quilibet ex sociis eo iudicio damnatus ignominia notatur). sed furti quidem, aut vi bonorum raptorum, aut iniuriarum, aut de dolo, non solum damnati notantur ignominia, sed etiam pacti, et recte: plurimum enim interest utrum ex delicto aliquis, an ex contractu debitor sit.

Sane — ea Heffter. — Huschke: *Interdum — cum.*
verba partim certa ex coniect. Heffteri ita fere supplenda: *et Praetor* illa dicti id ipsum no*tat*. nam *contractus separavit a delicti*s. *ceterum si quis alieno convenitur*, *velut procurato*rio, a*b* ignomin*ia* liber *erit*. *idem est si quis* fide- nomine iudicio convenitur. etenim *et hic pro alio damnatur*. Cf. fr. 1. 4. 6. 7. D. de his qui not. (3. 2.) Gai IV. 60.
cf. Gai IV. 13. Cic. pro Rosc. Com. c. 13. Dioclet. ex Hermogen. Cod. tatio cap. 6.): *Tibi magis*, *quam adversario qui per calumniam petit*, *contra pplicas iudicio tutelae convenit excipere actionem*, *ad quam respondere debes; um per calumniam hoc eum factum confidis*, *remedio repromissionis initio postu- lumniae decimae partis eius quod petit tibi condemnari eum desiderare potes.*
cf. c. 2. cit. C. de iurei. pr. calumn. (2. 59.) fr. 79. pr. D. de iudiciis (5. 1.) C. de fruct. et lit. exp. (7. 51.)

§ 183. In summa sciendum est eum qui ali*quem in ius vocare vult et cum eo* agere, et eum qui vocatus est [*desunt* 2½ *lin.*] patrono et libert*o* [½ *lin.*] et in e*um* qui adversus ea egeri*t*, *poena* con*stitut*a *est.**

§ 3. Omnium autem actionum instituendarum principium ab ea parte edicti proficiscitur qua Praetor edicit de in ius vocando: utique enim in primis adversarius in ius vocandus est, id est ad eum vocandus est qui ius dicturus sit. Qua parte Praetor parentibus et patronis, item liberis parentibusque patronorum et patronarum hunc praestat honorem, ut non aliter liceat liberis libertisque eos in ius vocare, quam si id ab ipso Praetore postulaverint et impetraverint; et si quis aliter vocaverit, in eum poenam solidorum quinquaginta constituit.

(§ 184.) Qu*ando* autem in ius vocatus fuerit adversarius, ni eo die fini*tum f*uerit negotium, vadimonium[a] ei faciendum est, id est ut promittat se certo die sisti. (§ 185.) Fiunt au*tem* vadimonia quibusdam ex causis pura, id *e*st sine satisdatione, quibusdam cum satisdatio*ne*, quibusdam iureiurando, quibusdam recuperatoribus suppositis, id *est* u*t* qui non *ste*teri*t*, *is* protinus a recuperatoribus in summa*m* vadimonii condemnetur: eaque singula diligenter Praetoris edicto significantur. (§ 186.) Et si quidem iudicati depensive agetur, tanti fiet vadimonium, quanti ea res erit; si vero ex ceteris causis, quanti actor iuraverit non *ca*lumniae causa postulare sibi vadimonium promi*tti*, nec tamen *pluris quam partis dimidiae, nec*** pluribus quam sestertium c milibus fit vadimonium. itaque si centum milium res erit, nec iudicati depensive agetur, non plus quam sestertium quinquaginta mili*um* fit vadimonium. (§ 187.) *Quas* autem personas sine permissu Praetoris *im*pune in ius vocare non possumus [§ 183], easdem ne*c* vadimonio invi*t*as obligare nobis possumus, praeterquam si Praetor aditus permittit.

Tit. XVII. DE OFFICIO IUDICIS.

Superest ut de officio iudicis dispiciamus.[1] Et

1) cf. Iust. c. 13. C. de sentent.

*) hunc articulum Heffter ratione habita ductuum Cod. et c. 2. C. de in ius voc. (2. 2.) ita formavit: I.s.s. e. eum qui *in ius aliquem vocare vult et cum eo (vult)* agere, et eum qui vocatus est, *naturali ratione* ac lege *iustam personam habere debere.* || qua*re etiam sine* permiss*u Praetoris nec liberis cum parentibus constituetur* actio, nec patrono et liberto, *si non impetrabitur venia edicti*, et in *eum* qui adversus ea egerit *poena pecuniaria statuitur.* — Hollw. inde a signo || ita scribit: *quas sine permissu Praetoris in ius vocare non licet, velut patronus,* patron*a, item* liberi *ac parentes patroni patronae* et. — De re cf. Gai IV. 46. 187. fr. 1—4. fr. 23—25. D. de in ius voc. (2. 4.)

**) haec inserere suadet Huschke.

a) Varro de L. L. VI. § 74. (Müll.): *Vas appellatus qui pro altero vadimonium promittebat. Consuetudo erat, quom reus parum esset idoneus inceptis rebus, ut pro se alium daret; a quo caveri postea lege coeptum est ab his qui praedia venderent vades ne darent*, rel. Cic. pro Quint. c. 5. § 22. sqq. c. 8. § 30. c. 16. sqq. Gai III. 228. IV. 171.

quidem inprimis illud observare debet iudex, ne aliter iudicet quam [*quod*] legibus aut constitutionibus aut moribus proditum est. (§ 1.[1]) Ideo si noxali iudicio addictus [al. *aditus*] est, observare debet, ut si condemnandus videbitur dominus, ita debeat condemnare: Publium Maevium Lucio Titio decem aureis condemno, aut noxam dedere. (§ 2.[2]) Et si in rem actum sit [*coram iudice*], sive contra petitorem iudicabit, absolvere debet possessorem, sive contra possessorem, iubere eum debet, ut rem ipsam restituat cum fructibus. Sed si in praesenti neget se possessor restituere posse, et sine frustratione videbitur tempus restituendi causa petere, indulgendum est ei, ut tamen de litis aestimatione caveat cum fideiussore, si intra tempus quod ei datum est non restituisset. Et si hereditas petita sit, eadem circa fructus interveniunt quae diximus intervenire in singularum rerum petitione. Illorum autem fructuum quos culpa sua possessor non perceperit [*sive illorum quos percepit*] in utraque actione eadem ratio paene habetur, si praedo fuerit. si vero bona fide possessor fuerit, non habetur ratio consumptorum neque non perceptorum; post inchoatam autem petitionem etiam illorum [*fructuum*] ratio habetur qui culpa possessoris percepti non sunt, vel percepti consumpti sunt. (§ 3.[3]) Si ad exhibendum actum fuerit, non sufficit, si exhibeat rem is cum quo actum est, sed opus est, ut etiam causam rei debeat exhibere, id est ut eam causam habeat actor quam habiturus esset, si cum primum ad exhibendum egisset, exhibita res fuisset. ideoque si inter moras usucapta sit res a possessore, nihilominus condemnatur. praeterea fructus medii temporis, id est eius qui post acceptum ad exhibendum iudicium ante rem iudicatam intercessit, rationem habere debet iudex. Quodsi neget is cum quo ad exhibendum actum est in praesenti exhibere se posse, et tempus exhibendi causa petat, idque sine frustratione postulare videatur, dari ei debet, ut tamen caveat se restituturum; quodsi neque statim iussu iudicis rem exhibeat neque postea exhibiturum se caveat, condemnandus sit in id quod actoris intererat ab initio rem exhibitam esse. (§ 4.[4]) Si familiae erciscundae iudicio actum sit, singulas res singulis heredibus adiudicare debet, et si in alterius persona praegravare videatur adiudicatio, debet hunc invicem coheredi certa pecunia, sicut iam dictum est, condemnare. eo quo-

:f. Inst. IV. 8. pr.

:f. fr. 68. 62. § 1. D. de rei vind.
'r. 28. § 3—5. D. de hered. petit.
)iocl. c. 22. C. de rei vind.
ust. c. 3. § 1. C. de usur. rei iud.

:f. Ulp. fr. 9. § 5 sqq. D. ad exhib.
;ai fr. 20. D. de rei vind.
Pomp. fr. 246. § 1. D. de V. S.

t. IV. 6. § 20. III. 27. § 3. 4.
,. fr. 55. 52. § 2. D. fam. erc.

que nomine coheredi quisque suo condemnandus est, quod solus fructus hereditarii fundi percepit aut rem hereditariam corrupit aut consumpsit. quae quidem similiter inter plures quoque quam duos coheredes subsequuntur. (§ 5.[1]) Eadem interveniunt et si communi dividundo de pluribus rebus actum fuerit. quodsi de una re veluti de fundo, si quidem iste fundus commode regionibus [al. *regionis*] divisionem recipiat, partes eius singulis adiudicare debet, et si unius pars praegravare videbitur, is invicem certa pepunia alteri condemnandus est; quodsi commode dividi non possit, vel [al. *veluti*] homo forte aut mulus erit de quo actum sit, [*tunc*] uni totus adiudicandus est, et is invicem alteri certa pecunia condemnandus. (§ 6.[2]) Si finium regundorum actum fuerit, dispicere debet iudex an necessaria sit adiudicatio. quae sane uno casu necessaria est, si evidentioribus finibus distingui agros commodius sit, quam olim fuissent distincti: nam tunc necesse est ex alterius agro partem aliquam alterius agri domino adiudicari. quo casu conveniens est, ut is alteri certa pecunia debeat condemnari. eo quoque nomine damnandus est quisque hoc iudicio, quod forte circa fines malitiose aliquid commisit, verbi gratia quia lapides finales furatus est aut arbores finales cecidit. contumaciae quoque nomine quisque eo iudicio condemnatur, veluti si quis iubente iudice metiri agros passus non fuerit. (§ 7.[3]) Quod autem istis iudiciis alicui adiudicatum sit, id statim eius fit cui adiudicatum est.

Tit. XVIII. DE PUBLICIS IUDICIIS.

Publica iudicia neque per actiones ordinantur, nec omnino quicquam simile habent ceteris iudiciis de quibus locuti sumus, magnaque diversitas est eorum et in instituendis et in exercendis. (§ 1.[4]) Publica autem dicta sunt, quod cuivis ex populo executio eorum plerumque datur. (§ 2.[5]) Publicorum iudiciorum quaedam capitalia sunt, quaedam non capitalia. capitalia dicimus quae ultimo supplicio afficiunt, vel aquae et ignis interdictione vel deportatione, vel metallo; cetera, si qua [al. *quam*] infamiam irrogant cum damno pecuniario, haec publica quidem sunt, non tamen capitalia.

§ 3. Publica autem iudicia sunt haec.[6] Lex Iulia maiestatis quae in eos qui contra Imperatorem vel rempublicam aliquid moliti sunt suum vigorem extendit. cuius poena animae amissio-

1) cf. Ulp. fr. 4. § 3. D. comm. divid. Ant. c. 1. Alex. c. 3. C. eod.

2) cfr. 2—4. D. fin. regund.

3) cf. Ulp. XIX. 16.

4) cf. Mod. fr. 43. § 10. de ritu nupt.

5) cf. Paul. fr. 2. D. de publ. iud. Call. fr. 28. D. de poenis.

6) Macer fr. 1. D. de iud. publ. cfr. 1. 2. D. ad L. Iul. mai. Arcad. c. 5. C. eod. Inst. III. 1. § 5.

[...]38. § 8. D. ad L. [...]l. C. de adult. nem sustinet, et memoria rei et post mortem damnatur. (§ 4.[1]) Item lex Iulia de adulteriis coercendis, quae non solum temeratores alienarum nuptiarum gladio punit, sed etiam eos qui cum masculis infandam libidinem exercere audent. Sed eadem lege Iulia etiam stupri flagitium punitur, cum quis sine vi vel virginem vel viduam honeste viventem stupraverit. poenam autem eadem lex irrogat peccatoribus [al. *stupratoribus*], si honesti sunt, publicationem partis dimidiae bonorum, si humiles, corporis coercitionem cum relegatione. (§ 5.[2]) Item lex Cornelia de sicariis, quae homicidas ultore ferro persequitur, vel eos qui hominis occidendi causa cum telo ambulant. telum autem, ut Caius noster interpretatione legis duodecim tabularum scriptum reliquit,[3] vulgo quidem id appellatur quod ab arcu mittitur, sed et omne significatur quod manu cuiusdam mittitur: sequitur ergo, ut et lapis et lignum et ferrum hoc nomine contineatur. dictumque ab eo, quod in longinquum mittitur, a Graeca voce figuratum *ἀπὸ τοῦ τηλοῦ*; et hanc significationem invenire possumus et in Graeco nomine: nam quod nos telum appellamus, illi *βέλος* appellant *ἀπὸ τοῦ βάλλεσθαι*. admonet nos Xenophon. nam ita scribit: *καὶ τὰ βέλη ὁμοῦ ἐφέρετο, λόγχαι, τοξεύματα, σφενδόναι, πλεῖστοι δὲ καὶ λίθοι.* sicarii autem appellantur a sica, quod significat ferreum cultrum.[4] Eadem lege et venefici capite damnantur, qui artibus odiosis, tam venenis vel susurris magicis homines occiderunt, vel mala medicamenta publice vendiderunt. (§ 6.[5]) Alia deinde lex asperrimum crimen nova poena persequitur, quae Pompeia de parricidiis vocatur. Qua cavetur, ut si quis parentis aut filii, aut omnino affectionis [al. *affinitatis*] eius quae nuncupatione parricidii continetur, fata properaverit [al. *praeparaverit*], sive clam sive palam id ausus fuerit, nec non is cuius dolo malo id factum est, vel conscius criminis existit, licet extraneus sit, poena parricidii punietur, et neque gladio neque ignibus neque ulla alia sollemni poena subiicietur,[6] sed insutus culeo cum cane et gallo gallinaceo et vipera et simia, et inter eius ferales angustias comprehensus, secundum quod regionis qualitas tulerit vel in vicinum mare vel in amnem proiicietur, ut omni [al. *omnium*] elementorum usu vivus carere incipiat, ut ei caelum superstiti, terra mortuo auferatur. Si quis autem

Marginal notes: ad L. Corn. de sic. — § 2. D. de V. S. — [...]luentio c. 54. 55. [...] ad L. C. de sic. — [...] D. ad L. Pomp. [...] C. de h. qu. pa[...] — [...]sc. Amer. c. 13. 26. [...] 24.

alias cognatione vel affinitate coniunctas personas necaverit, poenam legis Corneliae de sicariis sustinebit. (§ 7.[1]) Item lex Cornelia de falsis, quae etiam testamentaria vocatur, poenam irrogat ei qui testamentum vel aliud instrumentum falsum scripserit, signaverit, recitaverit, subiecerit, quive signum adulterinum fecerit, sculpserit, expresserit sciens dolo malo. Eiusque legis poena in servos ultimum supplicium est (quod et in lege de sicariis et veneficis servatur), in liberos vero deportatio. (§ 8.[2]) Item lex Iulia de vi publica seu privata adversus eos exoritur qui vim vel armatam, vel sine armis commiserint. Sed si quidem armata vis arguatur, deportatio ei ex lege Iulia de vi publica irrogatur; si vero sine armis, in tertiam partem bonorum publicatio imponitur. Sin autem per vim raptus virginis, vel viduae, vel sanctimonialis, vel aliae [al. *alterius*] fuerit perpetratus, tunc et peccatores, et ei qui opem [al. *operam*] flagitio dederunt capite puniuntur, secundum nostrae[3] constitutionis definitionem ex qua haec apertius possibile est scire. (§ 9.[4]) Lex Iulia peculatus eos punit qui pecuniam vel rem publicam vel sacram vel religiosam furati fuerint. Sed si quidem ipsi iudices tempore administrationis publicas pecunias subtraxerunt, capitali animadversione puniuntur, et non solum hi, sed etiam qui ministerium eis ad hoc adhibuerunt, vel qui substractas ab his scientes susceperunt; alii vero qui in hanc legem inciderint poenae deportationis subiungentur [al. *subiungentur*, v. *subiicientur*]. (§ 10.[5]) Est et inter publica iudicia lex Fabia de plagiariis, quae interdum capitis poenam ex sacris constitutionibus irrogat, interdum leviorem. (§ 11.[6]) Sunt praeterea publica iudicia lex Iulia ambitus, et lex Iulia repetundarum, et lex Iulia de annona, et lex Iulia de residuis [*et Lex Visellia de libertinis*], quae de certis [al. *ceteris*] capitulis loquuntur, et animae quidem amissionem non irrogant, aliis autem poenis eos subiiciunt qui praecepta earum neglexerint.

§ 12. Sed de publicis iudiciis haec exposuimus, ut vobis possibile sit summo digito et quasi per indicem ea tetigisse. alioquin diligentior eorum scientia vobis ex latioribus digestorum seu pandectarum libris, Deo propitio, adventura est.

---

1) cf. Paul. S. R. IV. 7. V. 25. Collatio LL. M. tit. 8.

2) cf. Inst. IV. 15. § 6. Marc. fr. 1. 3. 5. D. ad L. Iul. de vi publ. Marc. fr. 1. D. ad L. Iul. de vi priv.

3) est c. 1. C. de raptu virg.

4) cfr. 1—4. D. ad L. Iul. pecul.

5) cfr. 1. 3. 4. D. de Lege Fabia. Collat. tit. 15.

6) cf. Marc. fr. 1. D. de publ. iud. fr. 2. D. de ad L. Iul. pecul.

DOMITII ULPIANI

LIBER SINGULARIS REGULARUM

AB INCERTO AUCTORE CIRCUMCISUS.

IULII PAULI

SENTENTIARUM RECEPTARUM

DELECTUS.

INCIPIUNT TITULI EX CORPORE ULPIANI.

— *Imperfecta lex est, veluti Cincia, quae supra certum modum donari* ** prohibet, [uibusdam cognatis, et si plus donatum sit, non rescindit. (§ 2.) Miperfecta lex est quae vetat aliquid fieri, et si factum sit, non reed poenam iniungit ei qui contra legem fecit: qualis est lex Furia aria, quae plus quam mille assium legatum mortisve causa prohibet aeter exceptas personas, et adversus eum qui plus ceperit quadrupli onstituit.

*L*ex aut rogatur, id est fertur: aut abrogatur, id est prior lex tol-

---

. rubricam huius tituli infra. **) ita lacunam supplevit Cuiacius, pro-m Savinio. Alio loco Cuiacius (Observ. XIX. 30.) haec proponit: *Lex a est, aut imperfecta, aut minus quam perfecta. Perfecta lex est, veluti a, quae vetat aliquid fieri, et si factum sit, rescindit. Imperfecta lex est, a, quae supra certum modum donari proh.* — Schilling Animadv. I. ita fere scripsisse putat: *Perfecta lex est quae vetat aliquid fieri, et si factum sit, qualis est....... Imperfecta lex est, quae vetat aliquid fieri, et si factum scindit, nec poenam iniungit ei qui contra legem fecit; qualis est lex Cincia, quam ...... donari* prohibet.

–4. In folio Codicis Vaticani quod ante hunc articulum intercidisse lefinitiones iuris quaerere possis tales, quales Ulpianus initio Institu-ıibuit (fr. 1. D. de iust. et iur.) Certe de divisione iuris scripti et non t. Eorum quae de iure scripto habuit nunc pars extat in § 1—3; on scripto pauca verba exhibet § 4. Toti articulo igitur Cuiacianae ɔam „De legibus et moribus" praepositam habent; cf. Gai I. § 1—7. § 1—11. et citt. § 1. De lege Cincia cf. Vatic. fragm. tit. de donat. ;iam, inprimis §§ 310—313; de exceptis personis §§ 298—310 ibid. Furia vid. infra XXVIII. 7. Gai. II. 225. IV. 23. § 3. cf. Modest.

litur: aut derogatur, id est pars primae tollitur: aut subrogatur, id est adicitur aliquid primae legi: aut obrogatur, id est mutatur aliquid ex prima lege.

§ 4. Mores sunt tacitus consensus populi, longa consuetudine inveteratus.

Tit. I. DE LIBERTIS.

§ 5. Libertorum genera sunt tria, cives Romani, Latini Iuniani, dediticiorum numero.

§ 6. Cives Romani sunt liberti qui legitime *manumissi sunt, id est vindicta aut* * censu aut testamento, nullo iure inpediente.

§ 7. Vindicta manumittuntur apud magistratum *P. R.*, velut Consulem Proconsulem Praetoremve **. (§ 8.) Censu manumittebantur olim qui lustrali censu Romae iussu dominorum inter cives Romanos censum profitebantur. (§ 9.) Ut testamento manumissi liberi sint, lex duodecim tabularum facit, quae confirmat *testamenta*. ***

§ 10. —† hodie autem ipso iure liberi sunt ex lege Iunia, qua lege Latini sunt nominatim inter amicos manumissi —.††

§ 11. Dediticiorum numero sunt qui poenae causa vincti sunt a domino, quibusve stigmata inscripta fuerunt, quive propter noxam torti nocentesque inventi sunt, quive traditi sunt, ut ferro aut cum bestiis depugnarent, *inve ludum* vel custodiam coniecti fuerunt, deinde quoquo modo manumissi sunt. idque lex Aelia Sentia††† facit.

§ 12. Eadem lege cautum est, ut minor triginta annorum servus vindicta manumissus civis Romanus non fiat, nisi apud consilium causa probata fuerit, id est sine consilio manumissum *lex* Aelia *Sentia*†* servum manere putat; testamento vero manumissum perinde haberi iubet, atque si domini voluntate in libertate esset, ideoque Latinus fit.

---

*) haec verba, quae a breviatore consulto deleta videntur, ita fere restitui possunt secundum Gai. I. 17, suadente Böckingio et all. — Edit. princeps: *qui vindicta, censu aut test. n. i. i. manumissi sunt.* Similiter antiquiores pleraeque. — Schilling: *qui legitima manumissione liberati sunt, id est vindicta, aut censu aut test. n. i. i.* **) sic Mommsen, Stadtr. v. Salpens. not. 131. — Cod. Vat. inverso ordine: *ap. mag. Praet. Cons. Proc.* ***) sic Mommsen; alii: *testamento datas libertates.* cf. not. sq. †) Cuiacius in Obss. XIX. 30. haec verba praescribenda esse censet: *Inter amicos manumissi olim non erant ipso iure liberi, sed voluntate domini in libertate morabantur, et eos servire non permittebat Praetor.* — Lachmanno magis placet inter hanc § et sequentem novem versus excidisse eosque continuisse praeceptum XII tabularum UTI LEGASSIT (cf. XI. 14.), definitionem Latinorum Iunianorum, et cuiusmodi libertate ante legem Iuniam usi fuerint qui inter amicos sive alio modo sine iusta manumissione liberi esse iussi fuerint, ut apud Gaium III. 56. Quibus non probatis Mommsen breviora proponit haec: *Latini sunt liberti qui voluntate domini in libertate morantur. quos olim Praetor tuebatur in possessione libertatis; hodie* etc. ††) Cod. Vat. et edd. *nominati.* „Sed recte Lachm.: per legem Iuniam ii qui inter amicos manumissi sunt *nominatim;* ceteri vero qui non legitime [§ 6.] manumissi sunt, *per consequentiam* Latini facti sunt." (Böcking.) †††) Cod. Vat. *lex ascia*, ut semper habet. †*) sic ex coniect. M. Hertzii, quae post longas dubitationes sane obtinebit. — Cod. Vat. *caesccris.*

---

fr. 102. D. de V. S. (50. 16.) Festus et Paul. Diac. vv. *Abrogare*, *Derogare*, *Obrogare*, *Exrogare.* **§ 5** sqq. Incipit pars prima quae est de iure personarum tit. I—XVIII; cuius prior pars de libertinis tit. I—III. comparanda est cum Gai I. § 12—47; primus articulus de generibus libertorum § 5—11. h. t. cum Gai I. 12. 16. 17. 13—15. — Divisiones apud Gai I. 8—11 praemissas breviator resecuisse videtur. **§ 6—8.** Gai I. 17. et pagina 11. not. a. citt. **§ 9.** cf. infra §§ 20—25. et tit. II. cum XI. 14. Gai II. 267. 272. Pomp. fr. 120. de V. S. (50. 16.) **§ 10.** Gai I. 22. III. 56. Ulp. XX. 14. **§ 11.** Gai I. 13. et citt. **§§ 12—19.** de his qui manumitti et qui manumittere possunt cf. Gai I.

§ 13. Eadem lex eum dominum qui minor viginti annorum est prohibet servum manumittere, praeterquam si causam aput consilium probaverit. (§ 13a.) In consilio autem adhibentur Roma*e* quinque senatores et quinque equites Romani, in provincia viginti rec*i*peratore*s*, cives Romani. (§ 14.) Ab eo domino qui solvend*o* non est servus testament*o* liber esse iussus et heres institutus, etsi minor sit triginta annis, vel in ea causa sit ut dediticius fieri debeat, civ*i*s Romanus et heres *f*it; si tamen alius ex eo testamento nemo heres sit. quodsi duo pluresve liberi heredesque esse iussi sint, primo loco scriptus liber et heres fit: quod et ipsum lex A*elia* S*ent*ia facit. (§ 15.) Eadem lex in fraude*m* creditoris et patroni manumittere prohibet.

§ 16. Qui tantum in bonis, non etiam ex iu*re* Quiritium servum habet, manumittendo Latinum facit. In bonis tantum alicuius servus est velut hoc modo: si civ*i*s Romanus a cive Romano servum emerit, isqu*e* traditus ei sit, neque tamen mancipatus ei, neque in iure cessus, neque ab ipso anno possessus sit. nam quam diu horum quid fiat, is servus in bonis quidem emptoris est, e*x* iu*re* Quiritium autem venditoris est.

§ 17. Mulier quae in tutela est, item pupillus et pupilla manumittere non possunt*.

§ 18. Communem servum unus ex dominis manumittendo partem suam amittit, eaque adcrescit socio; maxime si eo modo manumiserit, quo, si proprium haberet, civem Romanum facturus esset. nam si inter amicos eum manumiserit, plerisque placet eum nihil egisse. (§ 19.) Servus in quo alterius est ususfructus, alterius proprietas, a proprietatis domino manumissus liber non fit, sed servus sine domino est**.

§ 20. Post mortem heredis aut ante institutionem heredis testamento libertas dari non potest, excepto testamento militis. (§ 21.) Inter medias heredum institutione*s* libertas data utrisque adeuntibus non valet; solo autem priore adeunte iure antiquo valet. sed post legem Papiam Popp*a*eam quae partem non adeunt*i*s caducam facit, si quidem primus heres *vel ius liberorum**** vel ius antiquum habeat, valere eam posse placuit; quodsi non habeat, non valere constat, quod loco non adeunt*i*s legatarii patres heredes fiunt: sunt tamen qui et hoc casu valere eius *caus*am† posse dicunt. (§ 22.) Qui testamento liber esse iussus est, mox, quamvis†† unus ex heredibus adierit hereditatem, liber

---

*) Mommsen addendum videtur *nta* i. e. „*nisi tutore auctore.*" **) Mommsen tale quid addendum esse censet: *donec manet usus fructus; quo finito Latinus efficitur.* cf. Göschen Zeitschr. f. gesch. R. III. 264. ***) haec inserenda esse censet Lachmann. Schultingio placuerat: *liberos;* Rudorffio: *vel ius caduci.* Mommsen mavult: *vel ius patris* coll. fr. de Iure fisci § 3. †) Cod. Vat. *eius eā.* — Hugo: *iure eam*; Röder: *iustam;* Schilling: *aequius eam;* Mommsen: *e testamento eam;* Lachmann: *eius causam* (*cām*). ††) Marezoll: *quam vel;* alii: *quam.* cf. Ulp. fr. 2. pr. D. de statu lib. (40. 7.)

18—27. 36—47; ad § 12. Gai I. 18—20. et citt. **§ 13.** Gai. I. 38. 41. **§ 13a.** Gai I. 20. **§ 14.** Gai. I. 21. **§ 15.** Gai I. 37. 47. **§ 16.** Gai I. 17. 35; de traditione rerum mancipi Gai II. 22. 41. 204. (*quam diu* i. e. donec. Lachm.) **§ 17.** cf. Gai I. 40. 192. Ulp. XI. 27. Dosith. § 17. (Lachm.) **§ 18.** Inst II. 4. § 7. Paul. S. R. IV. 12. §§ 1. 5. Iul. fr. 6. D. de manumiss. vind. (40. 2.) **§ 19.** Cf. Dosith. § 13. (Lachm.) Ulp. fr. 9. § 20. D. de her. inst. (28. 5.) fr. 2. D. de manumiss. vind. (40. 2.) fr. 6. D. de manumissis testamento. (40. 4.) **§ 20.** Gai II. 230. Ulp. XXIV. 15. 16. Quae de manumissione testamentaria Ulpianus habet I. 20—25. II. 1—12 apud Gaium desiderantur, nisi quod de lege Furia Caninia (§ 24. 25. h. t.) Gaius quoque I. 42—46. agit. **§ 21.** de iure caducorum vide Ulp. XVII. 3. XVIII. Gai II. 206—208. 286. **§ 22.** cf. Ulp.

fit. (§ 23.) Iusta libertas testamento potest dari his servis qui testamenti faciendi et mortis tempore *ex* iur*e* Quiritium testator*is* fuerunt.

§ 24. Lex Fu*r*ia Caninia iubet testament*o* ex tribus servis non plures quam duos manumitti; et usque ad decem dimidiam partem manumittere concedit: a dec*em* usque ad triginta tertiam partem, ut tamen adhuc quinque manumittere liceat, aeque ut ex priori numero: a tringinta usque ad centum quartam part*em*, aeque ut decem ex superiori numer*o* liberari possint: a centum usque ad quingentos partem quintam, similiter ut ex ant*e*cedenti numero viginti quinque possint fieri liberi. et denique praec*i*pit, ne plures omnino quam centum ex cuiusquam testamento liberi fiant.

§ 25. Eadem lex cavet, ut libertat*e*s servis testamento nominatim dentur.

Tit. II. DE STATU LIBERUM VEL STATU LIBERIS.*

§ 1. Qui sub conditione testamento liber esse iussus est, statu liber appellatur. (§ 2.) Statu liber, quam diu pend*e*t conditio, servus heredis *est*. (§ 3.) Statu liber seu alienetur ab herede, sive *u*suc*a*pi*a*tur** ab aliquo, libertatis conditionem secum trahit. (§ 4.) Sub hac conditione liber esse iussus, SI DECEM MILIA HEREDI DEDERIT: etsi ab herede abalienatus sit, emptori dando pecuniam ad libertatem perveniet; idque lex duodecim tabularum iubet. (§ 5.) Si per hered*em* factum sit, quominus statu liber conditioni pareat, proinde fit liber, atque si condicio expleta fuisset. (§ 6.) Extraneo pecuniam dare iussus *et**** liber esse, si paratus sit dare, et is cui iussus est dare aut nollet accipere, aut antequam acceperit moriatur, proinde fit liber ac si pecuniam dedisset.

§ 7. Libertas et directo potest dari hoc modo: LIBER ESTO, LIBER SIT, LIBERVM ESSE IUBEO; et per fideicommissum, ut puta: ROGO, FIDEI COMMITTO HEREDIS MEI, UT ST*I*C*H*UM† SERVUM MANUMITTAT. (§ 8.) Is qui directo liber esse iussus est, orcinus fit libert*us*; is autem cui per fideicommissum data est libertas, non testatoris, sed manumissoris fit libertus. (§ 9.) Cuius fidei committi potest ad rem aliquam pr*a*estandam, eiusdem etiam libertas fidei committi potest. (§ 10.) Per fideicommissum libertas dari potest tam proprio servo testatoris, quam heredis aut legatarii, vel cuiuslibet extranei servo. (§ 11.) Alieno servo per fideicommiss*um* data libertate, si dominus eum iusto pretio non vendat, extinguitur libertas, quoniam nec pretii computatio pro libertate fieri potest. (§ 12.) Libertas sicut dari, ita et adimi tam testamento quam codic*i*llis testamento confirmatis potest; ut tamen eodem modo adimatur quo et data est.

---

*) sic Cod. Vat. Böcking: de statu liber*o* [vel statu liberis]. Hugo: *de statu liberis.* — Mommsen hanc rubricam a breviatore profectam esse censet; neque apta esse videtur, cum §§i 7—12. h. t. de statu liberis non agant. Integer titulus potius manumissionem testamentariam (I. § 20—25.) continuare videtur.

) ita ex coniect. Cuiacii (Obs. XIII. 16.) Cod. Vat.: *suscipiatur.* *) Cod. Vat.: *ut liber esse;* alii: *ut liber* esset. †) Cod. Vat.: *ut istecum* i. e. ut isticum

---

fr. 25. Marcian. fr. 23. § 1. D. de manumiss. test. (40. 4.) **§ 23.** Gai II. 267. 272. Ulp. XXIV. 7. 11a. Paul. fr. 35. D. de manum. test. (40. 4.) Paul. S. R. III. 4b. § 7. **§ 24.** Gai I. 42. 43. 45. Paul. S. R. IV. 14. **§ 25.** cf. Gai II. 239. I. 45. i. f. Tit. II. **§§ 1—6.** cf. Gai II. 200. Paul. fr. 1. D. de statu liberis. (40. 7.) **§ 5.** cf. Iul. fr. 24. D. de cond. et dem. (35. 1.) Ulp. fr. 161. D. de R. I. (50. 17.) **§ 6.** cf. fr. 3. § 10. fr. 20. § 3. fr. 28. pr. D. de statu lib. (40. 7.) **§ 7.** cf. Gai II. 267. 272. 263. Paul. S. R. IV. 1. § 6. IV. 13. **§ 8.** Gai II. 267. 266. Ulp. I. 23. **§ 10.** cf. Gai II. 264. 272. Lic. Ruf. fr. 16. D. h. t. (40. 5.) **§ 11.** Gai II. 265. **§ 12.** cf. Ulp. XXIV. 29. fr. 50. de

Tit. III. DE LATINIS.

§ 1. Latini ius Quiritium consequuntur his modis: beneficio principali, liberis, iteratione, militia, nave, aedificio, pistrino; praeterea *ex* senatusconsulto vulgo quaesitos ter enixa*. (§ 2.) Beneficio principali Latinus civitatem Romanam accipit, si ab Imperatore ius Quiritium impetraverit. (§ 3.) Liberis ius Quiritium consequitur Latinus qui minor triginta annorum manumissionis tempore fuit: nam lege Iunia cautum est, ut si civem Romanam vel Latinam uxorem duxerit, testatione interposita quod liberorum quaerendorum causa uxorem duxerit, postea filio filiave nato natave et anniculo facto, possit apud Praetorem vel Praesidem provinciae causam probare et fieri civis Romanus, tam ipse quam filius filiave eius et uxor; scilicet si et ipsa Latina sit; nam si uxor civis Romana sit, partus quoque civis Romanus est ex senatusconsulto quod auctore divo Adriano factum est. (§ 4.) Iteratione fit civis Romanus qui post Latinitatem, quam acceperat maior triginta annorum, iterum iuste manumissus est ab eo cuius ex iure Quiritium servus fuit. sed huic concessum est [ut] ex senatusconsulto etiam liberis ius Quiritium consequi.

§ 5. Militia ius Quiritium accipit Latinus, *si* inter vigiles Romae sex annis militaverit, ex lege Visellia. praeterea ex senatusconsulto concessum est ei, ut si triennio inter vigiles militaverit, ius Quiritium consequatur. (§ 6.) Navi Latinus civitatem Romanam accipit, si non minorem quam decem milium modiorum navem fabricaverit, et Romam sex annis frumentum portaverit, ex edicto divi Claudii —.

Tit. IV. DE HIS QUI SUI IURIS SUNT.**

§ 1. Sui iuris sunt familiarum suarum principes, id est pater familiae, itemque mater familiae.

§ 2. Qui matre quidem *certa*, patre autem incerto nati sunt, spurii adpellantur.

Tit. V. DE HIS QUI IN POTESTATE SUNT.**

§ 1. In potestate sunt liberi parentum *ex* iusto matrimonio nati.

§ 2. Iustum matrimonium est, si inter eos qui nuptias contrahunt conubium sit, et tam masculus pubes quam femina potens sit, et utrique consentiant, si sui iuris sunt; aut etiam parentes eorum, si in potestate sunt.

(Lachm.) cf. XXIV. 12. *) Cod.: *vulgo quae sit te re nexa.* — edit. princ.: *veluti quae sit ter enixa.* Cui. 1586: *vulgo quae sit ter enixa.* Hugo: *vulgo quaesitum ter e.* Schilling: *virgo quae sit ter e.;* Böcking: *vulgo quaesitos tres* (vel *ter* ut in fr. 137. D. de V. S.) *enixa.* — Savinius in v. *vulgo* nomen SCti (Volusiani) latere suspicatur.
**) rubricas tit. IV. et V. Mommsen a breviatore insertas esse censet. §§i 6. 7. h. t. etiam in Collatione L. L. Mos. sub titulo DE NUPTIIS ex Ulpiano citantur. Et certe de nuptiis, quas Gaius I. 56—64. nulla alia ratione, quam quod inter patriae potestatis causas sunt, attingit, Ulp. tit. V. et VI. specialiter agit.

---

fideic. lib. (40. 5.) fr. 14. pr. D. de legat. II. (31.) Tit. III. § 1. Gai I. 28.— *aedificio* Gai I. 34. — *praeterea .. ter enixa* Paul. S. R. IV. 9. §§ 1. 2. 7. 8. c. 2. C. de iure liberor. (8. 59.) § 2. cf. Gai III. 72. 73. I. 95. Paul. S. R. IV. 9. § 9. § 3. Gai I. 29. 30. 66. 80. III. 5. 73. § 4. Gai I. 31. Dosith. § 16. (Lachm.): *is autem qui manumittitur inter amicos, quotcunque est annorum, Latinus fit, et tantum hoc ei procedit ex manumissione, ut postea iterum manumitti possit vindicta vel testamento et civis Romanus fieri.* § 5. Th. C. IX. 20. c. un. C. ad L. Viselliam (9. 21.) Suet. Oct. 25. § 6. Gai I. 34. Sueton. Claud. 18 sq.
Tit. IV. § 1. Cf. Gai I. 48—50. 55. et citt. Divisiones iuris quales Gai I. 48—50. exhibet, de his personis quae in potestate manu mancipio sunt (Ulp. IV—X. = Gai I. 48—141), breviator amputasse videtur. § 2. cf. ad Ulp. V. 7. citt. ll. Mod. fr. 23. D. de statu hominum. (1. 5.) Tit. V. § 1. Gai I. 55.

(§ 3.) Conubium est uxoris iure ducendae facultas. (§ 4.) Conubium habent cives Romani cum civibus Romanis; cum Latinis autem et peregrinis ita si concessum sit. (§ 5.) cum servis nullum est conubium. (§ 6.) Inter parentes et liberos [infinite]* cuiuscumque gradus conubium non est. inter cognatos autem ex transverso gradu olim quidem usque ad quartum gradum matrimonia contrahi non poterant: nunc autem etiam ex tertio gradu licet uxorem ducere; sed ta*ntum*** fratris filia*m*, non etiam sororis filia*m*, aut amita*m* vel matertera*m*, quamvis eodem gradu si*nt*. ea*m* de*ni*que*** *quae* noverca vel privigna, vel nurus vel socrus nostra fuit, uxore*m**** ducere non possumus. (§ 7.) Si quis eam quam non licet uxorem duxerit, incestum matrimonium contrahit. ideoque liberi in potestate eius non fiunt, sed quasi vulgo concepti spur*i*i sunt.

§ 8. Conubi*o* interveniente liberi semper patrem se*quu*ntur: non interveniente conubio matris condition*i* accedunt, excepto e*o* qui ex peregrino et cive Romana peregrinus nascitur, quoniam lex Mensia ex alterultro peregrino nat*um* deterior*is* parent*is* condition*em* sequi iubet. (§ 9.) Ex cive Romano et Latina Latinus nascitur, et ex libero et ancilla servus; quoniam, cum his casibus conubia non sint, partus sequi*tur* matrem. (§ 10.) In his qui iure contract*o* matrimoni*o* nascuntur conceptionis temp*us* *s*peetatur†: in his autem qui non legitime concipiuntur, editionis: veluti si ancilla conceperit, deinde manumissa pariat, liberum parit; nam quoniam non legitime concepit, cum editionis tempore libera sit, partus quoque liber est.

Tit. VI. DE DOTIBUS.

§ 1. Do*s* aut datur, aut dicitur, aut promittitur. (§ 2.) Dotem dicere potest mulier quae nuptura est, et debitor mulieris, si iussu eius dicat; *item*†† parens mulieris virilis sexus, per virilem sexum cognatione functus, velut pater, avus paternus. dare, promittere dotem omnes possunt.

§ 3. Do*s* aut profecticia dicitur, id est quam pater mulieris dedit; aut adventicia, id est ea qu*a*e a quovis alio data est.

§ 4. Mortua in matrimonio muliere dos a patre profecta ad patrem revertitur, quintis in singulos liberos in infinitum relictis penes virum. quod si pater non sit, apud maritum remanet. (§ 5.) Adventicia autem do*s* semper pe-

---

*) *infinite* glossema esse videtur, et in Collat. deest. **) Cod. *Sed tamen.* Ed. princ.: *Si tamen.* Cui. Obss. XIII. 16: *sed tantum* ut in Coll. l. c. ***) Cod. Vat.: *eadēq: uxore noverca v. p. v. n. v. s. n. fuit ducere non possumus.* Vox *uxorem* servari potest, si transponitur in lineam sequentem ante v. *ducere*, ut in Collatione VI. 2. — Hugo: *Uxorem eam quae;* al. al. †) Cod. Vat. *tempore exceptatur.* — Schilling: *tempus expectatur.* Lachmann: *tempore disceptatur*, quod recepit Böcking. ††) Cod. Vat. *institutus.* Cod. Aured. *constitutus.* Schilling vidit librarium no-

---

Gai fr. 3. D. de his qui sui. (1. 6.) **§ 2.** cf. Gai I. 56 sqq. 76. Paul. S. R. II. 19. § 2. Boeth. II. ad Cic. top. 4. § 20. (p. 304. ed. Orell.) **§ 3.** Serv. ad Aen. I. 73. (*Conubium est ius legitimi matrimonii*). **§ 4.** cf. Gai I. 56 sq. et infra § 9. Theod. C. III. 14. **§§ 6** et 7. repetuntur in Collat. L. L. Mos. VI. cap. 2: „ULPIANUS LIBRO REGULARUM SINGULARI SUB TITULO DE NUPTIIS." cf. Gai I. 59—64. et Inst. I. 10. eod. **§ 8.** cf. Gai I. 78. 67. et citt. **§ 9.** cf. Gai I. 82. Ulp. VII. 4. **§ 10.** cf. Gai I. 89—92. et citt. Paul. S. R. II. 24. § 1—3.

Tit. VI. Tractatus de dotibus, quo h. l. ea interrumpuntur quae de potestate manu mancipio Ulpianus tit. V—X exhibet, apud Gaium deest. **§ 2.** de dotis dictione cf. Ulp. XI. 20. et citt. ad Gai III. 95. **§ 3.** cf. Ulp. fr. 5. D. de I. D. (23. 3.) **§ 4.** cf. Paul. in Vat. Fgm. § 108. Pomp. fr. 6. pr. D. de I. D. (23. 3.) Iul. fr. 59. D. sol. matr. (24. 3.) Iustin. c. 1. § 5. 6. C. de rei ux. a. (5. 13.) — *in infinitum*] cf. infra § 10. — **§ 5.** vid. Iustin. c. 1. § 13. C. de rei ux. act. — De *dote recepticia* vid. Gai fr. 31. § 2. D. de mort. c. don. (39. 6.)

ies maritum remanet, praeterquam si is qui dedit, ut sibi redderetur stipulatus uit; quae dos specialiter recepticia dicitur.

§ 6. Divortio facto, si quidem sui iuris sit mulier, ipsa habet actionem, d est dotis repetitionem; quod si in potestate patris sit, pater adiuncta filiae persona habet actionem rei *uxoriae**; nec interest adventitia sit dos, an proecticia. (§ 7.) Post divortium defuncta muliere, heredi eius actio non aliter datur, quam si moram in dote mulieri reddenda maritus fecerit.

§ 8. Dos si pondere numero mensura contineatur, annua bima trima die redditur; nisi, ut praesens reddatur, convenerit. reliquae dotes statim reddantur.

§ 9. Retentiones ex dote fiunt *aut propter liberos*,** aut propter mores, aut propter inpensas, aut propter res donatas, aut propter res amotas.

§ 10. Propter liberos retentio fit, si culpa mulieris aut patris cuius in potestate est divortium factum sit: tunc enim singulorum liberorum nomine sextae retinentur ex dote; non plures tamen quam tres. sextae in retentione sunt, non in petitione. (§ 11.) Dos quae semel functa est amplius fungi non potest, nisi aliud matrimonium sit.

§ 12. Morum nomine, graviorum quidem sexta retinetur; leviorum autem octava. graviores mores sunt adulteria tantum; leviores omnes reliqui. (§ 13.) Mariti mores puniuntur in ea quidem dote quae a die*** reddi debet ita, ut propter maiores mores praesentem dotem reddat, propter minores senum mensium die. in ea autem quae praesens reddi solet, tantum ex fructibus iubetur reddere, quantum in illa dote quae *triennio* † redditur, repensatio †† facit.

§ 14. *In*pensarum species sunt tres: aut enim necessariae dicuntur, aut utiles, aut voluptuosae. (§ 15.) Necessariae sunt inpensae, quibus non factis dos deterior futura est, velut si quis ruinosas aedes refecerit. (§ 16.) Utiles sunt, quibus non factis quidem deterior dos non fuerit, factis autem fructuosior effecta est, veluti si vineta et oliveta fecerit. (§ 17.) Voluptuosae sunt, quibus neque omissis deterior dos fieret, neque factis fructuosior effecta est; quod evenit in viridiariis et picturis similibusque rebus. —

Tit. VII. DE IURE DONATIONUM INTER VIRUM ET UXOREM. †††

§ 1. Inter virum et uxorem donatio non valet, nisi certis ex causis, id est mortis causa, divortii causa, servi manumittendi gratia. Hoc amplius prin-

...m IT perperam resolvisse. (Böcking.) *) ita ex coni. Cuiacii. Cod. Vat. *re-...ra.* Librarius enim in siglis R. V. errasse videtur. **) haec addenda esse, ex § ... 9. apparet. ***) sic Codd. Vat. et Aured. — Lachmann dubitat utrum *a die*, ... *ad diem*, an *die* scribendum sit, ut supra § 8. Cod. *trima a die* habet pro *trima* ...e. †) Cod. Vat. *quadriennio.* sed litteras *et* in ,qua*et*riennio' pro *d* sumpsisse ...brarium Hugo vidit. ††) alii *repraesentatio.* †††) haec rubrica haud dubie ... epitomatore, et non apte inserta est. Quae enim in fine tituli praecedentis ...siderantur, retentiones propter *res donatas* et propter *res amotas,* hoc loco con...nuantur, resectis a breviatore quasi „suturis" disputationis (§ 1. 2.); accedunt ...utiones pro negotiis gestis interpositae (§ 3.) — Quibus peractis ad tractatum

6. cf. Fgm. Vat. § 116. Ulp. fr. 2. D. sol. matr. (24. 3.) Paul. fr. 3. ibid. et ...t. c. un. § 13. C. de R. U. A. (5. 13.) **§ 8.** cf. infra § 13. fr. 14—16. D. de ...ict. dot. (23. 4.) fr. 1. § 2. D. de dote praeleg. (33. 4.) Aliter Iust. c. 1. § 7. ... de R. U. A. (5. 13.) **§ 9.** cf. Vat. Fgm. § 120. Marc. fr. 5. D. de dote ...aeleg. (33. 4.) Iustin. c. 1. § 5. C. de R. U. A. (5. 13.) **§ 10.** repetitur ...ud Boeth. II. in Cic. top. 4. § 19. (p. 303. Orell.) cf. Vat. Fgm. §§ 105—107. **§§ 12. 13.** cf. fr. 39. 47. D. sol. matr. (24. 3.) **§§ 14-17.** Inst. IV. 6. 37. cf. Paul. fr. 79. D. de V. S. (50. 16.) Ulp. fr. 1. 5. 7. 14. D. de impens. ...25. 1.) Iust. c. 1. § 5. C. de R. U. A. (5. 13.) Tit. VII. **§ 1.** Paul. S. R.

cipalibus constitutionibus concessum est mulieri in hoc donare viro suo, ut is ab Imperatore lato clavo vel equo publico similive honore honoretur.

§ 2. Si [maritus] divortii causa res *a*moverit, rerum quoque amotarum actione tenebitur.

§ 3. Si maritus pro muliere se obligaverit vel in rem eius inpenderit, divortio facto eo nomine cavere sibi solent stipulatione tribunicia.

§ 4. In potestate parentum sunt etiam hi liberi quorum causa probata est, per errorem contract*o* matrimonio inter dispar*is* condic*io*nis personas: nam *sive* civ*is* Romanus Latinam aut peregrinam vel eam quae dediticiorum numer*o* est, quasi *civem Romanam* per ignorantiam uxorem duxerit, sive civis Romana per errorem peregrino vel ei qui dediticiorum numer*o* est, *aut quasi civi Romano** aut etiam quasi Latino ex lege A*elia* S*ent*ia nu*p*ta fuerit, causa probata civitas R*omana* datur tam liberis quam parentibus, praeter eos qui dediticiorum numer*o* sunt; et ex eo fiunt in potestate parentum liberi.

Tit. VIII. DE ADOPTIONIBUS.

§ 1. Non tantum naturales liberi in potestate parentum sunt, sed etiam adoptivi. (§ 2.) Adoptio fit aut per populum, aut per Praetorem vel Praesidem provinciae. Illa adoptio quae per populum fit specialiter arrogatio dicitur. (§ 3.) Per populum qui sui iuris sunt arrogantur; per Praetorem autem filii familiae a parentibus dantur in adoptione*m*. (§ 4.) Arrogatio Romae *dumtaxat*** fit; adoptio autem etiam in provinci*is* apud Praesid*es*. (§ 5.) Per Praetorem vel Praesidem provinciae adoptari tam masculi quam feminae, et tam puberes quam inpuberes possunt. per populum vero Romanum feminae quidem non arrogant*ur*; pupilli autem qu*ondam**** non poterant arrogari; nunc autem possunt ex constitutione divi Antonini. Hi qui generare non possunt, velut spado, utroque modo po*ssunt* adoptare. idem iuris est in persona caelibis. (§ 7.) Item is qui filium non habet, in locum nepot*is* adoptare potest. (§ 8.) Si pater familiae arrogandum se dederit, liberi quoque eius quasi nepotes in potestate fiunt arrogatoris. (§ 8a.) Feminae vero neutro modo possunt adoptare, quoniam nec naturales liberos in potestate habent.

Tit. IX. DE HIS QUI IN MANU SUNT.†

— Farreo convenitur in manum certis verbis et testibus X praesentibus et sollemni sacrificio facto, in quo pan*is* quoque farre*us* adhibetur. —

Tit. X. QUI IN POTESTATE MANU MANCIPIOVE SUNT QUEMADMODUM EO IURE LIBERENTUR.

§ 1. Liberi parentum potestate liberantur emancipatione, id est si posteaquam mancipati fuerint, manumissi sint. sed filius quidem ter mancipatus, ter

de patria potestate in fine tituli V. interruptum redit: quae oritur 1. ex iusto matrimonio (V. 1.) 2. ex causae probatione (VII. 4.) 3. ex adoptione (VIII.)

*) ita Hollweg, Lachmann, Böcking, coll. Gai I. 68. **) Cod. Vat. *data*: quas litteras codicis ex sigla *dt* enatas esse Lachmann indicat. — Alii: *tantum*. ***) Cod. Vat. *quidem*. Böcking: *quidem* coll. Gai. I. 63. 14. Mommsen: *fe*[illegible] p. a. †) quae de manu mancipioque Ulpianus habuit (Gai I. 116—123) breviator consulto resecuisse videtur.

§ 1. [illegible] Ulp. fr. 1 D. de donat. inter vir. (24. 1.) cf. fr. 60. § 1. 42. 40. eod. § 2. cf. Ulp. fr. [illegible] Paul. fr. 6 § 2 D. rerum amotar. (25. 2.) § 3. cf. fr. 55. [illegible] § 3. 4 D. soluto matrimonio (24. 3.) § 4. cf. not. ad rubricam h. t. Gai I. 65. 75 et citt. Ulp. III. 3. Tit. VIII §§ 1—3. cf. Gai I. 97—102. § 6 cf. Gai I. 103. § 8. Gai I. 107. § 8a. Gai I. 104. Tit. X. § 1. Gai I. 132. et citt. Paul. S. R. II. 25. § 2.

manumissus sui iuris fit; id *enim* lex duodecim tabularum iubet his verbis: SI PATER FILIUM TER VENVNDUIT *, FILIVS A PATRE LIBER ESTO. ceteri autem liberi praeter filium, tam masculi quam feminae, una mancipatione manumissioneque sui iuris fiunt. (§ 2.) Morte patris filius et filia sui iuris fiunt; morte autem avi nepotes ita demum sui iuris fiunt, si post mortem avi in potestate patris futuri non sunt, velut si moriente avo pater eorum aut [et]iam decessit aut de potestate dimissus est: nam si mortis avi tempore pater eorum in potestate eius sit, mortuo avo in patris sui potestate fiunt. (§ 3.) Si patri vel filio aqua et igni interdictum sit, patria potestas tollitur, quia peregrinus fit is cui aqua et igni interdictum est; neque autem peregrinus civem Romanum, neque civis Romanus peregrinum in potestate habere potest. (§ 4.) Si pater ab hostibus captus sit, quamvis servus hostium fiat, tamen cum reversus fuerit, omnia pristina iura recipit iure postliminii. sed quamdiu aput hostes est, patria potestas in filio eius interim pendebit; et cum reversus fuerit ab hostibus, in potestate filium habebit; si vero ibi decesserit, sui iuris filius erit. Filius quoque si captus fuerit ab hostibus, similiter propter ius postliminii patria potestas interim pendebit. (§ 5.) In potestate parentum esse desinunt et hi qui flamin*e*s Dial*e*s inaugurantur, et quae virgin*e*s Vest*ae* capiuntur —**.

Tit. XI. DE TUTELIS.***

§ 1. Tutores constituuntur tam masculis quam feminis: sed masculis quidem inpuberibus dumtaxat, propter aetat*i*s infirmitatem; feminis autem *tam* inpuberibus quam puberibus, et propter sexus infirmitatem et propter forensium rerum ignora*n*tia*m*.

§ 2. Tutor*e*s aut legitimi sunt, aut senatusconsultis constituti, aut moribus introducti.

§ 3. Legitimi tutores sunt *qui* ex lege aliqua descendunt; per eminentiam autem legitimi dicuntur qui ex lege duodecim tabularum introducuntur, seu p*r*opalam, quales sunt agn*a*ti, seu per consequentiam, qual*e*s sunt patroni. (§ 4.) Agn*a*ti sunt a patre cognati virilis sexus, per virilem sexum descendentes, eiusdem familiae, veluti patrui, fratres, filii fratris, patruel*e*s. (§ 5.) Qui liberum caput mancipatum sibi vel a parente vel a *c*oemptio*n*atore manumisit, per similitudinem patroni tutor efficitur, qui fiduciarius tutor appellatur. (§ 6.) Legitimi tutores alii tutela in iure cedere possunt. (§ 7.) Is cui tutela in iure cessa est, cessic*i*us tutor appellatur; qui sive mortuus fuerit, sive capite minutus, sive alii tutela p*orr*o† cesserit, redit ad legitimum tutorem tu-

---

excepta confarreatione. (Gai I. 110. 112. 136.) *) *venundavit* Cod. et Cui. 1586; Hugo *venumdavit;* alii: VENUM DUIT. **) articulus de his qui in mancipio sunt, (Gai I. 116—123. et citt. Ulp. XI. 5. XIX. 18. Paul. S. R. V. 1. §§ 1. 2.) omnino desideratur. ***) sequitur ultima divisio personarum Gaiana de his personis quae vel in tutela vel in curatione sunt (Gai I. 142.) Et prius quidem de tutela agit, tit. XI = Gai I 143—196, deinde de curatoribus, tit. XII = Gai I. 197—200; mutata tamen tutorum divisione et ordine, de quibus cf. tabb. syst.

†) ita Heise, Hugo, Böcking, coll. fr. 19. D. de mortis c. don. XXXIX. 6. Cod. Vat. *tutela pcesserit.* — Cui 1586. *tutela processerit,* (Paul. Diac. ex Festo p. 242. Müll. *procedere dicebant pro porro cedere*). — Alii: *tutela* v. *tutelam cesserit.*

---

§ 2. Gai I. 127. § 3. Gai I. 128. § 4. Gai I. 129. Paul. S. R. II. 25. § 1. Ulp. XXIII. 5. § 5. Gai I. 130. I. 145. Gellius I. 12.

Tit. XI. § 1. Cf. Gai I. 144. 189—193. § 2. cf. Paul. fr. 7. pr. D. de cap. min. (4. 5.) coll. Gai I. 188. De legitimis agit §§ 3—20; de SCto constitutis §§ 20—23; de moribus introductis § 24. § 3. cf. Gai I. 155. 165. § 4. Gai I. 156. III. 10. Ulp. XXVI. 1. § 5. Gai I. 166 et citt. §§ 6—8. Gai

tela. sed et si legitimus decesserit aut capite minutus fuerit, cessicia quoque tutela extinguitur. (§ 8.) Quantum ad agnatos pertinet, *h*odie cessic*i*a tutela non procedit, quoniam permissum erat in iure cedere tutela feminarum tantum, non etiam masculorum; feminarum autem legitimas tutelas lex Claudia sust*ul*it, excepta tutela patronorum.

§ 9. Legitima tutela capitis diminutione amittitur. (§ 10.) Capitis minutionis species sunt tres, maxima, media, minima. (§ 11.) Maxima capitis diminutio est per quam et civitas et libertas amittitur, veluti cum incensus aliquis ven*i*erit, aut quod mulier alieno servo se iunxerit, denuntiante domino e*ius* ancilla facta fuerit ex senatusconsulto Claudiano. (§ 12.) Media capitis diminutio dicitur per quam, sola civitate amissa, libertas retinetur; quod fit in eo cui aqua et igni interdicitur. (§ 13.) Minima capitis diminutio est per quam, et civitate et libertate salva, status dumtaxat homin*i*s mutatur; quod fit adoptione et in manu*m* con*ven*tione.

§ 14. Testamento quoque nominatim tutor*es* dati confirmantur eadem lege duodecim tabularum his verbis: UTI LEGASSIT SUPER *FAMILIA** PECUNIA TUTELA*V*E SUAE REI, ITA IUS ESTO: qui tutores da*t*i*v*i** appellantur. (§ 14.) Dari testamento tutor*es* possunt liberis qui in potestate sunt. (§ 16.) Testamento tutores dari possunt hi cum quibus testamenti faciendi ius est, praeter Latinum Iunianum. nam Latinus habet quidem testamenti factione*m*, sed tamen tutor dari non potest; id enim lex Iunia prohibet. (§ 17.) Si capite diminutus fuerit tutor testamento datus, non amittit tutelam; sed si abdicaverit se tutela, desinit esse tutor: abdicare autem est dicere nolle se tutorem esse. in iure cedere autem tutela testamento datus non potest; nam et*** legitimus in iure cedere potest, abdicare se non potest.

§ 18. Lex Atilia iubet mulieribus pupillisve non habentibus tutor*es* dari a Praetore et maiore parte Tribunorum pleb*i*s, quos tutor*es* Atilianos appellamus. sed quia lex Atilia Romae tantum locum habet, lege Iulia et Titia prospectum est, ut in provinci*i*s quoque similiter a Praesidibus earum dentur tutores. (§ 19.) Lex Iunia tutore*m* fieri iubet Latinae vel Latini inpuberis† eum cuius etiam ante manumissionem *ex* iu*re* Quiritium fuit. (§ 20.) Ex lege Iulia de maritandis ordinibus tutor datur a Praetore urbis ei mulieri virginive quam ex hac ipsa lege nubere oportet, ad dotem dandam, dicendam promittendamve, si legitimum tutorem pupillum habeat. sed postea senatus censuit, ut etiam in provinci*i*s quoque similiter a Praesidibus earum ex eadem causa tutores dentur. (§ 21.) Pr*a*eterea etiam in locum muti furiosive tutoris alterum dandum esse tutorem ad dotem constituendam senatus censuit. (§ 22.) Item ex senatusconsulto tutor datur mulieri ei cuius tutor abest, praeterquam si patronus sit qui abest: nam in locum patroni absent*i*s aliter peti non potest, nisi ad hereditatem adeundam et nuptias contra*h*endas. idemque permisit in pupillo patroni filio. (§ 23.) Hoc amplius senatus censuit, ut si tutor pupilli pu-

*) hoc inserit Böcking, suadente Huschkio. **) Cod. *daviti.*
***) Mommsen prop. *tametsi.* †) Cod. Vat. *latjnif inpuberib.*

I. 168—171. cf. Ulp. h. t. § 17. **§ 9.** cf. Gai I. 158. 195. Ulp. infra § 17. **§ 10—13.** cf. Gai I. 159—162. et citt. (Paul. S. R. II. 21a.) De incensis vid. Liv. I. 44. **§ 14.** cf. Gai II. 224. Ulp. I. 9. Inst. II. 24. pr. Pomp. fr. 120. D. de V. S. (50. 16.) Paul. fr. 53. D. pr. eod. Gai fr. 1. Paul. fr. 20. § 1. D. de testam. tut. (26. 2) **§ 15.** Gai I. 144. Paul. in Vat. Fgm. § 229. **§ 16.** cf. Gai I. 23. **§ 17.** cf. supra § 9. 6—8. **§ 18.** cf. Gai I. 185. **§ 19.** Gai I. 167. cf. Ulp. I. 16. **§ 20.** cf. Gai I. 178. 183. **§ 21.** Gai I. 180. **§ 22.** Gai I. 173—177. 179. Inst. I. 25. § 13. **§ 23.** Gai I. 182.

pillaeve suspectus a tutela submotus fuerit, vel etiam iusta de causa excusatus, in locum eius tutor alius *detur*.

§ 24. Moribus tutor datur mulieri pupillove qui cum tutore suo lege aut legitimo iudicio agere vult, ut auctore eo agat (ipse enim tutor in rem suam auctor fieri non potest): qui praetorianus tutor dicitur, quia *a* Praetore urbis dari consuevit.

§ 25. Pupillorum pupillarumque tutores et negotia gerunt et auctoritatem interponunt; mulierum autem tutores auctoritatem dumtaxat interponunt.

§ 26. Si plures sunt tutores, omnes in omni re debent auctoritate*m* accommodare, praeter eos qui *testamento* dati sunt, nam ex his vel unius auctoritas sufficit.

§ 27. Tutoris auctoritas necessaria est mulieribus quidem in his rebus, si lege aut legitimo iudicio agant, si se obligent, si civile negotium gerant, si libertae suae permittant in contubernio alieni servi morari, si rem mancipi alienent. pupillis autem hoc amplius etiam in rerum nec mancipi alienatione tutoris auctoritate opus est.

§ 28. Liberantur tutela masculi quidem pubertate. puberem autem Cassiani quidem eum esse dicunt, qui habit*u* corporis pub*es* apparet, id est qui generare possit: Proc*u*leiani autem eum qui quattuordecim annos exple*v*it; verum Priscus* *e*um puberem esse in quem utrumque concurrit, et habitus corporis, et numerus annorum. (§ 28a.) Feminae autem tutela liberantur — — **.

Tit. XII. DE CURATORIBUS.

§ 1. Curatores aut legitimi sunt, id est qui ex lege duodecim tabularum dantur, aut honorarii, id est qui a Praetore constituuntur. (§ 2.) Lex duodecim tabularum furiosum, itemque prodigum cui bonis interdictum est, in curatione iubet esse agnatorum. (§ 3.) A Praetore constitu*i*tur curator quem ipse Praetor voluerit libertinis prod*i*gis, itemque ingenuis qui ex testamento parentis hered*es* facti male dissipant bona: his enim ex lege curator dari non poterat, cum ingenuus quidem non ab intestato, sed ex testamento heres factus *sit* patri; libertinus autem nullo modo patri heres fieri possit, qui nec patrem habuisse videtur, cum servilis cognati*o* nulla sit. (§ 4.) Praeterea dat curatorem ei etiam qui nuper pub*es* factus idonee negotia sua tueri non potest. —

Tit. XIII. DE C*A*ELI*B*E ORBO ET SOLITARIO PATRE.***

§ 1. Lege Iulia prohibentur uxores ducere senatores quidem liberique eorum libertinas et qu*ae* ips*ae* quarumve pater materve artem ludic*r*am fece-

*) Iavolenus? cf. fr. 10 § 2. D. de usu. (7. 8.) Schilling mavult: *plerisque visum est*. **) haec consulto ab epitomatore omissa censet Mommsen. De re cf. Gai I. 94. 95. Ulp. XXIX. 3. ***) Exposita divisione de iis personis quae vel in tutela vel curatione sunt, aut non, Gaius Commentario I. de iure „quod ad personas pertinet“ finem imposuerat. Apud Ulpianum additur nova quaedam divisio de caelibe, orbo et solitario patre secundum Legem Iuliam et Papiam Poppaeam: in qua videtur a definitionibus coepisse (rubr. XIII.), deinde de poenis caelibatus (XIII. XIV.) et de poenis orbitatis et regulis communibus (XV—XVIII) egisse. Non tamen integrum Ulpiani locum habemus. Nam cum interim Constantinus a. 320. poenas caelibum et orborum sustulisset (Theod. Cod. VIII. 16.), bre-

§ 24. cf. Gai I. 184. § 25—27. Gai I. 190—192. et citt. — Inst. I. 21. Ulp. XXII. 15. § 28. Gai I. 196. et citt. Tit. XII. § 1. cf. Gai Epit. I. 8. (pag. 52. not. *.) § 2. Inst. I. 21. § 3. Ulp. XX. 13. cf. Varro de R. R. I. 2. Cic. de inv. II. 50. § 3. cf. Gai I. 53. Paul. S. R. III. 4a. §§ 6. 7. § 4. cf. Gai I. 197. et citt. Epit. I. 8. cit. (Capitolin. in Marco c. 10. coll. Suet. in Claud. XXIII.) Tit. XIII. § 1. cf. Ulp. XVI. 2. Paul. fr. 44. pr. de ritu

rit, item corpore q*u*a*e*stum facientem.* (§ 2.) ceteri autem ingenui prohibentur ducere lenam, et a lenone lenave manumissam, et in adulteri*o* deprehens*am*, et iudicio public*o* damnata*m*, et quae arte*m* ludic*r*am fecerit: adicit Mauricianus et a senatu damnatam. —

Tit. XIV. DE POENA LEGIS IULIAE.

Feminis lex Iulia a morte viri anni tribuit vacationem, a divortio sex menses: ** lex autem Papia a morte viri bienii, a repudio anni et sex menses.**—

Tit. XV. DE DECIMIS. ***

§ 1. Vir et uxor inter se matrimonii nomine decimam capere possunt. quodsi ex alio matrimonio liberos superstites habeant, praeter decimam quam matrimonii nomine capiunt totidem decimas pro numero liberorum accipiunt. (§ 2.) Item communis filius filiave post nominum diem amissus amissave unam decimam adicit; duo autem post n*e*m*inum*† die*m* amissi duas decimas adiciunt. (§ 3.) Praeter decimam etiam usumfructum tertiae part*i*s bonorum c*o*n*i*u*g*e*s*†† capere possunt; et quandoque liberos habuerint, eiusdem partis proprietatem; hoc amplius mulier, praeter decimam, dotem *capere* potest legatam sibi.

Tit. XVI. DE SOLIDI CAPACITATE INTER VIRUM ET UXOREM. †††

§ 1. Aliquando vir et uxor inter se solidum capere possunt, velut si uterque vel alteruter eorum nondum eius aetat*i*s s*i*nt *a*†* qua lex liberos ex*i*git, id est si *aut*†* vir minor annorum XXV sit, aut uxor annorum XX minor; item si utrique lege Papia finit*o*s annos in matrimonio excesserint, id est vir LX annos, uxor L; item si cognati inter se co*i*er*i*nt usque ad sextum gradum; aut si vir absit, et donec abest, et intra annum pos*t*quam abesse desierit.

---

viator has ipsas poenas ex Ulpiani libro expunxit, ita ut iam argumentum desit, quo inscriptiones tit. XIII. et XIV. referantur. Quae in his titulis supersunt certe quasi reliquiae plenioris cuiusdam argumenti apparent, ad quas Constantini legem non pertinere epitomator putaverat. Recte quidem retinuit poenas orbitatis inter coniuges, utpote Constantini lege non sublatas, tit. XV. sqq. Sed etiam in his complura non apte resecuit, et post tit. XVII. caducorum vindicationem heredum et legatariorum patrum omisit: quod eo magis mirum est, cum duo commata (I. 25. et XXV. 17.) ad hunc locum respiciant. Plura eaque probabilia de hac re exposuit Mommsen in epistola de Ulpiani regulis (in Ulp. fragm. ed. Böcking. Lips. 1855. pag. 113. 112.).

*) coll. fr. 43. 44. cit. Mommsen quaedam h. l. transponenda esse censet. **Vahlen** transpositione duorum versuum haec tentat: (§ 2.) *Ceteri autem ingenui prohibentur ducere corpore quaestum facientem, item lenam et a lenone* rel.

) edd. non sine ratione: *mensum* vel *mensium*. *) cf. not. *** ad tit. XIII.

†) Cod. *nono die*. ††) ita Schilling. Cod. Vat. *eius*. Huschke prop. *vir et uxor*. †††) Rubricam non apte insertam Mommsen breviatori tribuit. †*) ita Schillingio suadente Böcking. Cod.: *aetates sunt. aut qualex liberos exegit, id est si vir minor* rel.

---

nupt. (23. 2.) Iustin. c. 28. C. de nuptiis. (5. 4.) § 2. cf. citt. XVI. 2. et fr. 44. i. f. fr. 43. D. de R. N. (23. 2.) Tit. XIV. cf. Gai II. 286. 111. 144.

Tit. XV. § 1. cf. fr. 62. § 2. D. de cond. et dem. (35. 1.) fr. 135. D. de V. S. (50. 16.) fr. 18. pr. § 1. D. de auro leg. (34. 2.) Theod. Cod. VIII. 18. c. 9. § 1. IX. 42. c. 9. § 1. Paul. S. R. IV. 9. § 2. Paul. diac. ex Festo (ed. Müller p. 120): *Lustrici dies infantium appellantur, puellarum octavus, puerorum nonus, quia his lustrantur et iis nomina imponuntur.* § 3. cf. Scaev. fr. 48. D. de usur. (22. 1.) Iav. fr. 10. D. de praescr. verb. (19. 5.) Venul. fr. 43. D. de usu leg. (33. 2.) Scaev. fr. 37. D. eod. — fr. 51. 53. D. de legat. II. (31.) fr. 25. de condit. et dem. (35. 1.) Tit. XVI. § 1. cf. Theod. Cod. VIII. 16. Iust. Cod. VIII. 58. de infirmandis poenis caelibatus. Iust. c. 27. C. de nupt. (5. 4.) —

§ 1a.) *item** libera inter eos testamenti factio est, si ius liberorum a Principe ıpetraverint; aut si filium filiamve communem habeant, aut quattuordecim nnorum filium vel filiam duo*decim* amiserint; vel si duos trim*o*s, vel tres post *om*inum diem amiserint, ut intra annum tamen et sex menses etiam unus uiuscumque aetatis inpub*e*s amissus solidi capiendi ius pr*ae*st*e*t. item si post nortem viri intra decem menses uxor ex eo peper*e*rit, solidum ex bonis ius capit.

§ 2. Aliquando nihil inter se capiunt, id est si contra legem Iuliam Paıiamque Pop*pa*eam contraxerint matrimonium, verbi gratia si famosa*m* quis ıxorem duxerit, aut libertinam senat*or* [cf. tit. XIII].

§ 3. Qui intra sexagesimum vel quae intra quinquagesimum annum neutri egi paruerit, licet ipsis legibus post hanc aetate*m* liberatus esset, perpetuis amen poenis tenebitur ex senatusconsult*o* Perniciano: sed Claudiano senatusconsult*o* maior sexagenario si minorem quinquagenaria duxerit, perinde habebitur, ac si minor sexaginta annorum duxisset uxorem. (§ 4.) Quodsi maior quinquagenaria minori sexagenario nupserit, inpar matrimonium appellatur, *et* senatusconsult*o* Calvitiano iubetur non proficere ad capiendas hereditates et legata dotes*que*. itaque mortua muliere do*s* caduca erit. —

Tit. XVII. DE CADUCIS.

§ 1. Quod quis sibi testamento relict*um*, ita ut iur*e* civili capere possit, aliqua ex causa non ceperit, caducum appellatur, veluti cecid*er*it ab eo: verbi gratia si c*ae*libi vel Latino Iuniano legatum fuerit, nec intra dies centum vel c*ae*lebs legi paru*er*it, vel Latinus ius Quiritium [cf. tit. III.] consecutus sit; aut si ex parte heres scriptus vel legatarius ante apertas tabulas decesserit vel pereger factus sit. (§ 2.) Hodie ex constitutione Imperatoris Antonini omnia caduca fisco vindicantur; sed servato iure antiquo liberis et parentibus. (§ 3.) Caduca** cum suo on*e*re fiunt: ideoque libertat*e*s et legat*a et* fideicommissa ab eo data ex cuius persona hereditas caduca facta est salva sunt: scilicet et legata et fideicommissa cum suo on*e*re fiunt caduca. —

Tit. XVIII. QUI HABEANT IUS ANTIQUUM IN CADUCIS.***

Item liberis et parentibus testatoris usque ad tertium gradum lex Papia

*) hoc inserit Schilling. — Lachmann vv. *et donec .. testam. factio est* paenthesis signis includere vult. Mommsen nihil mutandum censet, cum in casius §o 1a enumeratis ab initio libera testamenti factio sit.

**) Schneider (Anwachsungsrecht pag. 186 sq.) vult: *vindicantur*. [§ 3.] *sed, *rvato* ... *parentibus*, *caduca* et r. „Sed nunc cum Momms. verba *Hodie* ... *pa-ntibus* a margine in locum non iustum inserta esse, eademque ante tit. XVIII. onenda fuisse opinor: §i 3. primum ultimumque vocabulum est *caduca*.“ (Böcking.)

***) rubricam supervacuam breviatori tribuit Mommsen.

. 35—38. D. ex quib. c. mai. (4. 6.) § 1a. cf. fr. 148. 149. 153. D. de V. S. 0. 16.) §§ 3. 4. haec a breviatore negligenter retenta esse censet Mommsen, pote quae iam Constantini lege sublata essent. Cf. citt. ad § 1.

Tit. XVII. § 1. Vid. Ulp. XXVIII. 7. XIX. 17. XXII. 3. Gai II. 111. 144. 0. 286. fr. 6. D. de vulg. subst. (28. 6.) Iust. c. 1. C. de cad. toll. (6. 51.) 2. cf. Ulp. I. 21. XXVIII. 7. fr. 20. §§ 6. 7. D. de H. P. (5. 3.) fr. 13. pr. 1. 2. fr. 15. § 3. D. de I. F. (49. 14.) Fgm. de Iure Fisci. § 3. Paul. R. V. 12. Marcell. fr. 3. D. de his quae in testam. del. (28. 4.) § 3. cf. lp. I. 21. XXIV. 12. XXV. 17. Gai II. 206—208. 286. fr. 9. D. ad SC. Silan. 9. 5.) Cels. fr. 29. § 2. Gai fr. 55. § 1. D. de leg. II. (31.) Paul. fr. 60. § 1. de cond. et dem. (35. 1.) et fr. 2. § 2. D. siq. aliq. test. (29. 6.) Gai fr. 14. de I. F. (49. 14.) Tit. XVIII. cf. citt. ad XVII. 3. Iustin. c. 1. pr. C. de d. toll. (6. 51.)

ius antiquum dedit, ut heredibus illis institutis, quod quis ex eo testamento non capit, ad hos pertineat aut totum aut ex parte, prout pertinere possit. —

Tit. XIX. DE DOMINIIS* ET ADQUISITIONIBUS RERUM.

§ 1. Omnes res aut mancipi sunt aut nec mancipi. mancipi res sunt praedia in Italico solo, *tam* rustica, qualis est fundus, quam urbana, qualis domus; item iura praediorum rusticorum, velut via, iter, actus, aquae ductus; item servi et quadrupedes quae dorso collove domantur, velut boves, muli, equi, asini. ceterae res nec mancipi sunt. elefanti et cameli, quamvis collo dorsove domentur, nec mancipi sunt, quoniam bestiarum numero sunt.

§ 2. Singularum rerum dominia** nobis adquiruntur mancipatione, traditione, in iure cessione, usucapione, adiudicatione, lege.

§ 3. Mancipatio propria species alienationis est [et] rerum mancipi; eaque fit certis verbis, libripende et quinque testibus praesentibus. (§ 4.) Mancipatio locum habet inter cives Romanos et Latinos colonarios Latinosque Iunianos eosque peregrinos quibus commercium datum est. Commercium est emendi vendundique invicem ius. (§ 5.) Res mobiles non nisi praesentes mancipari possunt, et non plures quam quot manu capi possunt; immobiles autem etiam plures simul, et quae diversis locis sunt, mancipari possunt.

§ 7. Traditio propria est alienatio rerum nec mancipi. harum rerum dominia ipsa traditione adpraehendimus, scilicet si ex iusta causa traditae sunt nobis.

§ 8. Usucapione dominia adipiscimur tam mancipi rerum quam nec mancipi. usucapio est autem dominii adeptio per continuationem possessionis anni vel biennii: rerum mobilium anni, inmobilium biennii.

§ 9. In iure cessio quoque communis alienatio est et mancipi rerum et nec mancipi. quae fit per tres personas, in iure cedentis, vindicantis, addicentis. (§ 10.) in iure cedit dominus; vindicat is cui ceditur; addicit Praetor. (§ 11.) In iure cedi res etiam incorporales possunt, velut ususfructus et hereditas et tutela legitima libertae. (§ 12.) Hereditas in iure ceditur vel antequam adeatur vel posteaquam adita fuerit. (§ 13.) antequam adeatur, in iure cedi potest a legitimo herede; posteaquam adita est, tam a legitimo quam ab eo qui testamento heres scriptus est. (§ 14.) si antequam adeatur hereditas in iure cessa sit, proinde heres fit cui cessa est, acsi ipse heres

---

*) Böcking: DOMINIO, cf. infra §§. 2. 7. 8. 16. — Incipit hoc titulo altera pars Regularum quae est DE REBUS, Ulp. XVIII—XXIX. = Gai libro II. et III.
**) Cod. Vat. *dominia nobis adquiritur*. Ita et infra §§ 7. 8. 16. *dominia* legitur, quod retinui.

Tit. XIX. § 1. Gai II. 15—17. et citt. Gai I. 120. II. 27; de iuribus praediorum Gai II. 29—33 et citt. § 2. Gai II. 65. et citt. Desideratur summa divisio acquisitionum (Gai II. 97). Sed simili ordine etiam Ulpianus prius agit de acquisitionibus rerum singularum tit. XIX; deinde de acquisitione per universitatem tit. XX—XXIX. — Singulae res acquiruntur 1. mancipatione h. t. § 3—6. = Gai II. 22—37. 2. traditione h. t. § 7. = Gai II. 19—21. 3. usucapione h. t. § 8. = Gai II. 40—60. 4. in iure cessione h. t. § 9—15. = Gai II. 22—37. 5. adiudicatione h. t. § 16. cf. Gai IV. 42. 6. lege h. t. § 17. cf. Gai II. 97. — Accedit disquisitio per quas personas nobis dominia acquirantur h. t. § 18—21. = Gai II. 86—96. §§ 3—6. Gai II. 22 sqq. I. 119—121. et citt. § 7. Gai II. 19. 20. 65. Inst. II. 1. § 40. § 8. Gai II. 42—44. et citt. §§ 9. 10. Gai II. 22. 24. § 11. cf. Gai II. 14. 29—38. Ulp. XI. 6—8. §§ 12—15. cf. Gai II. 34—37. III. 85—87.

timus esset; quod si posteaquam adita fuerit, in iure cessa sit, is qui
it permanet heres, et ob id creditoribus defuncti manet obligatus; debita
pereunt, id est debitores defuncti liberantur; (§ 15.) res autem corpo-
s, quasi singulae in iure cessae essent,* transeunt ad eum cui cessa est
ditas.

§ 16. Adiudicatione dominia nanciscimur per formulam familiae herciscun-
quae locum habet inter coheredes; et per formulam communi dividundo
locus est inter socios; et per formulam finium regundorum quae est inter
nos. nam si iudex uni ex heredibus aut sociis aut vicinis rem aliquam ad-
caverit, statim illi adquiritur, sive mancipi sive nec mancipi sit.

§ 17. Lege nobis adquiritur velut caducum vel ereptorium** ex lege
ia Poppaea, item legatum ex lege duodecim tabularum, sive mancipi res
sive nec mancipi.

§ 18. Adquiritur autem nobis etiam per eas personas quas in potestate
u mancipiove habemus. itaque si quid*** mancipio puta acceperint, aut tra-
m eis sit, vel stipulati fuerint, ad nos pertinet. (§ 19.) item si heredes
ituti sint, legatumve eis sit, et hereditatem iussu nostro adeuntes nobis
uirunt, et legatum ad nos pertinet. (§ 20.) Si servus alterius in bonis,
rius ex iure Quiritium sit, ex omnibus causis adquirit ei cuius in bonis est.
21.) Is quem bona fide possidemus, sive liber sive alienus servus sit, nobis
uirit ex duabus causis tantum, id est quod ex re nostra et quod ex operis †
adquirit; extra has autem causas aut sibi adquirit, si liber sit, aut domino,
lienus servus sit. eadem sunt et in eo servo in quo tantum usumfructum
emus. —

Tit. XX. DE TESTAMENTIS. ††

§ 1. Testamentum est mentis nostrae iusta contestatio, in id sollemniter
a, ut post mortem nostram valeat. (§ 2.) Testamentorum genera fuerunt
, unum quod calatis comitiis, alterum quod in procinctu, tertium quod per
et libram appellatum est. his ††† duobus testamentis abolitis hodie solum in

---

*) Cod. Vat. *quoties ... cesse* (*cessae*) *sunt*. Cf. Gai II. 35. **) Cod. *eru-
trium*. Ed. princ. Cui. 1566. aliique *ereptitium*. ***) Cod. Vat. *siquidem*.
Cod. *operibus*. cf. Gai II. 91. III. 164. ††) omissis articulis illis quibus
II. 97—100. transit ad acquisitiones rerum quae per universitatem fiunt, Ul-
us de hereditatibus tit. XX—XXVII et de bonorum possessionibus tit. XVIII.
X. agit. Hereditates sunt aut ex testamento (XX—XXV.) aut legitimae (XXVI.
VII.). Ius testamentorum in hos articulos dividitur: 1. quae sint genera te-
ientorum XX. 1—9 = Gai II. 101—108. 2. qui testamenta facere non possint
10—16. cf. Gai II. 112. 113. 118. 3. quemadmodum heres institui debeat
= Gai II. 114—117. 4. qui heredes institui possint XXII. 1—13. = Gai II.
—190. 5. qui heredes institui aut exheredari debeant XXII. 14—23 = Gai II.
—137. 6. heres quemadmodum hereditatem adeat XXII. 24—34 = Gai II.
—173 (quibus inseritur substitutio vulgaris §§ 33. 34. = Gai II. 174—178).
quomodo testamenta rumpantur XXIII. 1—6. 8. de substitutione pupillari
III. 7—9. 9. de testamento militum XXIII. 10. — Accedunt legata et fidei-
missa XXIV. XXV. †††) sic Cod. — Edd. *illis;* sed potius aliquid exci-
se crediderim.

---

§ 16. cf. Gai IV. 42. Inst. IV. 17. §§ 4—7. IV. 6. § 20. § 17. cf. Ulp.
21. XVI. 4. XVII. XXII. 3. XXIV. 1. 12. 13. XXV. 17. XXVIII. 7.
130. D. de V. S. (50. 16.) — De *legato* cf. Ulp. XI. 14. Gai II. 97.
18. 19. Gai II. 86—90 citt. cf. Ulp. XX. 5. § 20. Gai II. 88. et supra
16. § 21. cf. Gai II. 92. 91. III. 164—66. Tit. XX. § 1. vid. citt. ad
i II. 101. § 2. Gai II. 101—104 et citt.

usu est quod per *a*es *e*t libram fit, id est per mancipationem imaginariam. in quo testamento libr*i*pens ad*hi*betur, et familiae emptor, et non minus quam quinque testes cum quibus testamenti factio est. (§ 3.) Qui in potestate testatoris est aut familiae emptoris, test*i*s a*ut* libr*i*pens adhiberi non potest, quoniam familiae mancipatio inter testatorem et familiae empto*rem* fit, et ob id domestici testes adhibendi non sunt. (§ 4.) Filio familia*m* emente pater eius test*i*s esse non potest. (§ 5.) Ex duobus fratribus qui in e*ius*dem patris potestate sunt, alter familiae emptor, alter test*i*s esse non potest, quoniam quod unus ex his mancipi*o* accepit, adquirit patri, cui filius suus test*i*s esse non debet. (§ 6.) Pater et *qui in potestate eius est, i*tem*** duo fratres qui in eius*dem* patris potestate sunt, testes utrique, vel alter test*is*, alter libr*i*pens fieri possunt, alio familia*m* emente; quoniam nihil nocet ex una dom*o* plures testes alieno negotio adhiberi. (§ 7.) Mutus, surdus, furiosus, pupillus, femina neque familiae emptor esse, neque test*i*s libr*i*pensve fieri potest. (§ 9.) Latinus Iunianus et familiae emptor et test*i*s et libr*i*pens fieri potest, quoniam cum eo testamenti factio est.

§ 9. In testamento quod per *a*es *e*t libram fit duae res aguntur, familiae mancipatio et nuncupatio testamenti. nuncupatur testamentum in hunc modum: tabulas testamenti test*at*or tenens ita dicit: HAEC UT IN HIS TABULIS CERISVE SCRIPTA SUNT, ITA DO, ITA LEGO, ITA TESTOR; ITAQUE VOS QUIRITES TESTIMONIUM PRAEBITOTE.*** quae nuncupatio et testatio vocatur.

§ 10. Filius familiae testamentum facere non potest, quoniam nihil suum habet, ut testari de eo possit. sed divus Augustus [Marcus]† constituit, ut filius familiae miles de eo peculio quod in castris adquisivit testamentum facere possit. (§ 11.) Qui de statu suo incertus est fact*us*,†† quod patre peregre mortuo ignorat se sui iuris esse, testamentum facere non potest. (§ 12.) Inpub*es* licet sui iuris sit, facere testamentum non potest, quoniam nondum plenum iudicium animi habet. (§ 13.) Mutus, surdus, furiosus, itemque prodigus cui lege *bon*is interdictum est, testamentum facere non possunt: mutus, quoniam verba nuncupationis loqui non potest; surdus, quoniam verba familiae empto*ri*s exaudire non potest; furiosus, quoniam mentem non habet, ut testari de ea re††† possit; prodigus, quoniam commer*cio* illi interdictum est, et ob id familia*m* mancipare non potest. (§ 14.) Latinus Iunianus, item

---

*) Böcking inserit *filius* e fr. 17. D. de testibus. **) ita ex coni. Schillingii cf. fr. 17. cit. Cod. *institutus*. Edd. *constitutus*. ***) Cod. *p̄bitote*. — Gai l. c. *phibitote*. Vid. Lachmann in Zeitschr. für gesch. R. IX. p. 202. †) post multas aliorum coniecturas Böcking vult: A. *militibus concessit*. Roeder: *militiae causa*. Fortasse nonnulla ad antiquius de testamento militari ius pertinentia inter utrumque nomen excidisse suspicatur Mommsen. ††) ita Böcking. Cod. *facto*. †††) ita Cod. Vat. Hugo *de sua re*. Lachmann *de ea ore*. Schilling: testari *eam* (mentem) possit. Vahlen: *recte eam*. (Cannegieter: *de ea recte*). — Böcking Codicis scripturam servari posse censet, si intelligas: *de ea* (i. e. mente) *re* (i. e. cum effectu) t. p.

---

§ 3. cf. Gai II. 105. 107. **§§ 4. 5.** cf. Gai II. 106. **§ 6.** repetitur in Ulp. fr. 17. D. de testibus. (22. 5.) cf. Inst. II. 10. § 8. **§ 7.** Inst. II. 10. § 6. **§ 8.** cf. Ulp. XI. 16. XX. 14. et XXII. 3. **§ 9.** Gai II. 104. **§ 10.** cf. Inst. II. 12 pr. Ulp. XXIII. 10. **§ 11.** cf. Paul. et Ulp. [illegible] D. qui test. f. p. (28. 1.) Marcell. fr. 9. D. de iure codicill. (29. 7.) [illegible] § 8. D. de iniusto. (28. 3.) fr. 2. § 3. D. unde legitimi. (38. 7.) [illegible] de leg. III. (32.) fr. 11. §§ 1. 2. D. de test. mil. (29. 1.) **§ 12.** [illegible] 113. (111. not. **). Paul. S. R. II[illegible] II. 12. §§ 2. 3. Paul. S. R. III. [illegible] § 7. **§ 14.** cf. Ulp. XI. 16. [illegible]

is qui dediticiorum numero est, testamentum facere non potest: Latinus quidem, quoniam nominatim lege Iunia prohibitus est; is autem qui dediticiorum numer*o* est, quoniam nec quasi civ*is* Romanus testari potest, cum sit peregrinus, nec quasi peregrinus, quoniam nullius cert*ae* civitatis *sit* ci*vis*, ut *secundum** leg*es* civitatis suae testetur. (§ 15.) Feminae post duodecimum annum *a*etatis testamenta facere possunt, tutore auctore donec in tutela *sunt*. (§ 16.) Servus publicus p*opuli* R*om*ani part*is* dimidi*ae*** testamenti faciendi hab*e*t ius.

Tit. XXI. QUEMADMODUM HERES INSTITUI DEBEAT.

Heres institui recte potest his verbis: TITIUS HERES ESTO, TITIUS HERES SIT, TITIUM HEREDEM ESSE IUBEO. illa autem institutio HEREDEM INSTITUO, HEREDEM FACIO plerisque inprobata est.

Tit. XXII. QUI HEREDES INSTITUI POSSUNT.

§ 1. Heredes institui possunt qui testamenti factione*m* cum testatore habent. (§ 2.) Dediticiorum numer*o* heres institui non potest, quia peregrinus est, cum quo testamenti factio non est. (§ 3.) *Latinus Iunianus* si quidem mortis testatoris tempore vel intra diem cretionis [cf. § 25 sqq.] civis Romanus sit, heres esse potest; quodsi Latinus manserit, lege Iunia capere hereditatem prohibetur. idem iuris est in persona c*ael*i*bis* propter legem Iuli*am*. (§ 4.) Incerta persona heres institui non potest, velut hoc modo: QUISQUIS PRIMUS AD FUNUS MEUM VENERIT HERES ESTO; quoniam certum consilium debet esse testantis. (§ 5.) Nec municipia nec municip*es* heredes institui possunt, quoniam incertum corpus est, *et* neque cernere universi, neque pro h*e*rede *g*erere possunt, ut heredes fiant: senatusconsult*o* tamen concessum est, ut a libertis suis heredes institui possint. sed *et* fideicommissa hereditas municipibus restitui potest; denique*** hoc senatusconsulto prospectum est. (§ 6.) Deos heredes instituere non possumus praeter eos quos senatusconsulto constitutionibus*ve* Principum instituere concessum est, sicuti Iovem T*a*rpeium, Apoll*i*nem Did*y*m*a*eum, [sicuti] Martem in Gallia, Minervam Iliensem, Herculem Gaditanum, Dianam Efesiam, Matrem deorum Sip*y*lensem quae Sm*y*rn*ae* colitur, et C*a*elestem Salinensem Carthaginis.

§ 7. Servos heredes institu*e*re possumus, nostros cum libertate, alienos sine libertate, commun*es* cum libertate vel sine libertate. (§ 8.) Eum servum qui tantum in bonis noster est nec cum libertate heredem instituere possumus, quia Latinitate*m* consequitur, quod non proficit ad hereditatem capiendam. (§ 9.) Alien*os* serv*os* heredes instituere possumus eos ta*ntum*† quorum cum domini*s* testamenti factione*m* habemus. (§ 10.) Communis servus cum

*) Cod. *adversus*, ex male soluta sigla. cf. XXVIII. 1. **) Cod. *partes dimidia*. ***) *itemque* vel *aeque* prop. Röder. †) Cod. *tamen*.

§ 15. cf. Gai II. 113. 118. Ulp. XI. 27. Paul. S. R. III. 4a. § 1. § 16. — imo vide fr. Pomp. Modest. Ulp. fr. 16. 19. 20. § 7. D. qui test. f. p. (28. 1.) Marcianum fr. 7. D. de L. Cornelia de fals. (48. 10.)

Tit. XXI. Gai II. 117. Ulp. fr. 1. § 3—7. D. de heredib. instit. (28. 5.) Constantin. c. 15. C. de testamentis. (6. 23.)

Tit. XXII. § 1. cf. Ulp. XVI. 1a. et infra § 9. Inst. II. 20. § 24. Pomp. fr. 16. D. qui test. f. (28. 1.) § 2. cf. Gai I. 25. II. 110. Ulp. XX. 14. § 3. Gai I. 23. 24. II. 275. Ulp. infra § 8. et supra XVII. 1. XX. 14. § 4. Gai II. 287. Ulp. XXIV. 18. § 5. cf. Ulp. XXIV. 28. et Ulp. fr. 1. § 1. D. de li-

...nst. II. 10.

... D. de

... S. R.

libertate recte quidem heres instituitur quasi proprius pro parte nostrâ; *sine* libertate autem quasi alienus propter socii partem. (§ 11.) Proprius servus cum libertate heres institutus, si quidem in eadem causa permanserit, ex testamento liber et heres fit, id est necessarius: (§ 12.) quodsi ab ipso testatore vivente manumissus vel alienatus sit, suo arbitrio vel iussu emptoris hereditatem adire potest. sed si sine libertate sit institutus, omnino non consistit institutio. (§ 13.) Alienus servus heres institutus, si quidem in ea causa permanserit, iussu domini debet hereditatem adire; quodsi vivo testatore manumissus aut alienatus a domino fuerit, aut suo arbitrio aut iussu emptoris poterit adire hereditatem.

§ 14. Sui heredes instituendi sunt vel exheredandi. sui autem heredes sunt liberi quos in potestate habemus, tam naturales quam adoptivi; item uxor quae in manu est, et nurus quae in manu est fili*i* quem in potestate habemus. (§ 15.) Postumi quoque liberi, id est qui in utero sunt, si tales sunt, ut nati in potestate nostra futuri sint, suorum heredum numer*o* sunt. (§ 16.) Ex suis heredibus filius quidem neque heres institutus, neque nominati*m* [quo]* exheredatus, non patitur valere testamentum. (§ 17.) reliquae vero personae liberorum, velut filia, nep*o*s, nept*is*, si praeteritae sint, valet testamentum: *sed* scriptis heredibus adcrescunt, suis quidem heredibus in partem virilem, extraneis autem in partem dimidiam. (§ 18.) Postumi quoque liberi cuiuscumque sexus omissi, quod valuit testamentum agn*a*tione rumpunt. (§ 19.) Eos qui in utero sunt, si nati sui heredes nobis futuri sunt, possumus instituere heredes: si quidem post mortem nostram nascantur, ex iure civili; si vero viventibus nobis, ex lege Iu*n*ia.**

§ 20. Filius qui in potestate est, si non instituatur heres, nominatim exheredari debet; reliqui sui heredes utriusque sexus aut nominatim aut inter ceteros. (§ 21.) Postumus filius nominatim exheredandus est; filia postuma cete*ra*eque postumae feminae vel nominatim vel inter ceteros; dummodo inter ceteros exheredatis aliquid leg*e*tur. (§ 22.) Nepotes et pronepotes ceterique masculi postumi praeter filium vel nominatim vel inter ceteros cum adiectione l*e*gati sunt exheredandi; sed *tu*tius est tamen nominatim eos exheredari; et id observatur magis.

§ 23. *E*mancipatos liberos qu*amvis* i*u*re civili neque heredes instituere neque exheredare necesse *s*it, tamen Praetor iubet, si non instituantur heredes, exheredari, masculos omnes nominatim, feminas vel *** inter ceteros; alioquin contra tabulas bonorum possessionem eis pollicetur.

§ 24. Inter necessarios heredes, id est serv*o*s cum libertate heredes script*o*s, et suos *et* necessarios, id est liberos qui in potestate sunt, iure civili nihil interest: nam utrique etiam inviti heredes sunt. sed iure praetorio suis et necessariis heredibus abstinere se a parent*i*s hereditate permittitur; necessariis autem tantum heredibus abstinendi potestas non datur.

---

*) *ū ō* (ut oportet) proponit Vahlen coll. XXIII. 2. et Göschenii Ind. sigl. **) Cod. Vat. *Iulia;* sed cf. Rudorff. Vormundsch. I. p. 274. ***) Bluntschli prop. *vero* e Gai II. 135. (cf. Cui. Observ. XIII. 16.)

III. 4b. § 7. Inst. II. 14. pr. **§ 14.** Gai II. 123. 138—143. 156. 159. **§ 15.** Gai I. 130. III. 4. Paul. S. R. III. 4b. §§ 9. 10. **§ 16.** Gai II. 123. **§ 17.** Gai II. 124. Paul. S. R. III. 4b. § 8. **§ 18.** Gai II. 130—134. Ulp. XXIII. 2. **§ 19.** Gai III. 2. 4. Paul. III. 4b. § 9. Scaev. fr. 29. § 11. 12. D. de liberis et post. (28. 2.) Vid. etiam Gai II. 242. 287. Inst. III. 9. pr. et citt. **§§ 20—22.** Gai II. 127—134 et Inst. h. t. **§ 23.** Gai II. 135. Ulp. XXVIII. 2—4. **§ 24.** Gai II. 153. 156. 160.

§ 25. Extraneus heres si quidem cum cretione sit heres institutus, cernendo fit heres; si vero *sine cretione, pro herede gerendo. (§ 26.) Pro herede gerit qui rebus hereditariis tamquam dominus utitur, velut qui auctionem** rerum hereditariarum facit, aut servis hereditariis cibaria dat. (§ 27.) Cretio est certorum dierum spatium quod datur instituto heredi ad deliberandum, utrum expediat ei adire hereditatem nec ne, velut: TITIUS HERES ESTO CERNITOQUE IN DIEBUS CENTUM PROXIMIS QUIBUS SCIERIS POTERISQUE. NISI ITA CREVERIS, EXHERES ESTO. (§ 28.) Cernere est verba cretionis dicere ad hunc modum: *QUOD ME MEVIUS**** HEREDEM INSTITUIT, EAM HEREDITATEM ADEO CERNOQUE. (§ 29.) Sine cretione heres institutus si constituerit nolle se heredem esse, statim excluditur ab hereditate, et amplius eam adire non potest. (§ 30.) cum cretione vero heres institutus, sicut cernendo fit heres, ita non aliter excluditur quam si intra diem cretionis non creverit: ideoque etiam si constituerit nolle se heredem esse, tamen si supersint dies cretionis, paenitentia actus cernendo heres fieri potest.

§ 31. Cretio aut vulgaris dicitur aut continua: vulgaris, in qua adiciuntur haec verba, QUIBUS SCIERIS POTERISQUE; continua, in qua non adiciuntur. (§ 32.) Ei qui vulgarem cretionem habet dies illi duntaxat computantur quibus sciit† se heredem institutum esse et potuit cernere; ei vero qui continuam habet cretionem etiam illi dies computantur quibus ignoravit se heredem institutum, aut scivit quidem, sed non potuit cernere.

§ 33. Heredes aut instituti dicuntur aut substituti: *instituti*, qui primo gradu scripti sunt; substituti, qui secundo gradu vel sequentibus heredes scripti sunt, veluti: TITIUS HERES ESTO CERNITOQUE IN DIEBUS PROXIMIS CENTUM QUIBUS SCIES POTERISQUE. *QUOD NI*†† ITA CREVERIS, EXHERES ESTO. TUNC MEVIUS HERES ESTO CERNITOQUE IN DIEBUS *CENTUM* et reliqua. similiter et deinceps substitui potest.

§ 34. Si sub inperfecta cretione heres institutus sit, id est non adiectis his verbis SI NON CREVERIS, EXHERES ESTO, sed si ita: SI NON CREVERIS, TUNC MEVIUS HERES ESTO, cernendo quidem superior inferiorem excludit; non cernendo autem, sed pro herede gerendo in partem admittit substitutum: sed postea divus Marcus constituit, ut et pro herede gerendo ex asse fiat heres. quodsi neque creverit, neque pro herede gesserit, ipse excluditur, et substitutus ex asse fit heres.

Tit. XXIII. QUEMADMODUM TESTAMENTA RUMPUNTUR.†††

§ 1. Testamentum iure factum infirmatur duobus modis, si ruptum aut inritum factum sit.

Rumpitur testamentum mutatione, id est si postea aliud testamentum iure factum sit. item agnatione, id est si suus heres agnascatur, qui neque heres institutus, neque ut oportet exheredatus sit. (§ 3.) Agnascitur suus heres aut agnascendo, aut adoptando, aut in manum conveniendo, aut in locum sui

*) Cod. *sive*. **) Cod. *actionem*. ***) Cod. h. l. et § 33. 34. *cum id medius* cf. Gai II. 166. †) Cod. *scit*. Böcking sciit (scivit) coll. Vat. fragm. §§ 1. 156. ††) *quodni* inserit Böcking coll. Gai II. 174; alii *nisi*. †††) haec rubrica ad §§ 1—3. tantum quadrat.

§§ 25—28. Gai II. 164—167. 170. et citt. Paul. S. R. IV. 8. § 25. §§ 28. 29. cf. Gai II. 169. 168. (144.) §§ 31. 32. Gai II. 171. 172. § 33. Gai II. 174—176. § 34. Gai II. 177. 178. ubi nihil de divi Marci constitutione legitur.
Tit. XXIII. § 1. Inst. II. 17. pr. § 2. Gai II. 131. et citt. 144. Inst. II. 17. § 1. Ulp. XXII. 18. § 3. Gai II. 133. 138—41. 159. III. 3. 6. Paul.

heredis succedendo, velut nep*os* mortuo filio vel emancipato; aut manumissione, id est si filius ex prima secun*da*v*e* mancipatione manumissus reversus sit in patris potestate*m*.

§ 4. Inritum fit testamentum si test*ato*r capite diminutus fuerit, aut si iure facto testamento nemo ext*i*terit heres.

§ 5. Si is qui testamentum fecit ab hostibus captus sit, testamentum eius valet, si quidem reversus fuerit, iure postliminii; si vero ibi decesserit, ex lege Cornelia qu*ae* perinde successionem eius confirmat, atque si in civitate decessisset.

§ 6. Si septem signis testium signatum sit testamentum, licet iure civili ruptum vel irritum factum sit, Praetor scriptis heredibus iuxta tabulas bonorum possessione*m* dat, si testator et civis Romanus et suae potestatis, cum moreretur, fuit; quam bon*orum* possessionem cum re, id est cum effectu habe*nt*, si nemo alius iure heres sit.

§ 7. Liberis inpuberibus in potestate manentibus, tam natis quam postumis, herede*s* substituere parentes possunt duplici modo, id est aut eo *quo* extraneis, ut si heredes non extiterint liberi, substitutus heres fiat; aut proprio iure, id e*st* si post mortem parentis heredes facti intra pubertate*m* decesserint, substitutus heres fiat. (§ 8.) Etiam exheredat*is* filiis substituere parentibus licet. (§ 9.) Non aliter inpuberi filio substituere quis her*e*dem potest, quam si sibi *prius** heredem institueri*t* vel ipsum filium vel quemlibet alium.

§ 10. Milites *qu*omodocumque fecerint testamenta valent, id est etiam sine legitima observatione. nam principalibus constitutionibus permissum est illis quomodocumque vellent, quomodocumque possent, testari. idque testamen*tum quod miles*** contra iur*is* regulam fecit ita demum valet, si vel in castris mortuus sit, vel post missionem intra annum.

Tit. XXIV. DE LEGATIS.***

§ 1. Legatum est quod leg*is* modo, id est imperative, testamento relinquitur. nam ea quae precativo modo relinquuntur fideicommissa vocantur.

§ 2. Legamus autem quattuor modis: per vindicationem, per damnationem, sinendi modo, per praeceptionem. (§ 3.) Per vindicationem his verbis legamus: DO LEGO, CAPITO, SUMITO, SI*BI* HAB*E*TO; (§ 4.) per damnationem his verbis: HERES MEUS DAMNAS ESTO DARE, DATO, FACITO, HEREDEM MEUM DARE IUBEO; (§ 5.) sinendi modo ita: HERES MEUS DAMNAS ESTO SINERE LUCIUM TITIUM SUMERE ILLAM REM SIBIQUE HABERE; (§ 6.) per praeceptionem sic: LUCIUS TITIUS ILLAM REM PRAECIPITO.

§ 7. Per vindicationem legari possunt res quae utroque tempore ex iure Quiritium testatoris fuerunt, mortis, et qu*an*do † testamentum faciebat, prae-

---

*) ita Lachmann, secundum Ulp. fr. 2. § 4. D. de vulg. substit. — Cod. *quis*. **) Cod. *cum illis*. ***) de divisione h. t. comparati cum Gaio vid. tabb. syst. Nova habet Ulpianus de legato ususfructus (§ 26. 27.) de legato civitati relicto (§ 28.) de ademptione (§ 29.) et de acquisitione legatorum. (§ 30. 31.)
†) Cod. Vat. *quomodo*. Böcking *quom* (= cum).

S. R. IV. 8. § 7. § 4. Gai II. 145. 146. § 5. Paul. S. R. III. 4a. § 8. Ulp. X. 4. Inst. II. 12. § 4. § 6. Gai II. 119. 120. 147—149. Ulp. XXVIII. 6. 13. §§ 7—9. Gai II. 179—184. § 10. Gai II. 109—111. 114. Ulp. I. 20. XX. 10.
Tit. XXIV. § 1. Inst. II. 20. pr. Gai II. 268. cf. Ulp. XIX. 17. XXV. 1—3. § 2. Gai II. 192. Inst. II. 20. § 3. § 3. Gai II. 193. § 4. cf. Gai II. 201. § 5. Gai II. 209. § 6. cf. Gai II. 216. § 7. cf. Gai II. 196.

terquam si pondere, numero, mensura contineantur; in his enim satis est si vel mortis dumtaxat tempore *eius* fuerint ex iure Quiritium. (§ 8.) Per damnationem omnes res legari possunt, etiam quae non sunt testatoris, dummodo tales sint quae dari possint. (§ 9.) liber homo aut res populi aut sacra aut religiosa nec per damnationem legari potest, quoniam dari non potest. (§ 10.) Sinendi modo legari possunt res propriae testatoris, et heredis eius. (§ 11.) Per praeceptionem legari possunt res, quae etiam per vindicationem.

§ 11a. Si ea res quae non fuit utroque tempore testatoris ex iure Quiritium per vindicationem legata sit, licet iure civili non valeat legatum, tamen senatusconsulto Neroniano firmatur; quo cautum est, ut quod minus pactis* verbis legatum est, perinde sit ac si optimo iure legatum esset: optimum autem ius legati per damnationem est.

§ 12. Si duobus eadem res per vindicationem legata sit, *sive disiunctim, velut* TITIO HOMINEM STICHUM DO LEGO, SEIO EUNDEM HOMINEM DO LEGO,** sive coniunctim, velut TITIO ET SEIO HOMINEM STICHUM DO LEGO: iure civili concursu partes fiebant, non concurrente altero pars eius alteri adcrescebat: sed post legem Papiam Poppaeam non capientis pars caduca fit. (§ 13.) Si per damnationem eadem res duobus legata sit, si quidem coniunctim, singulis partes debentur (et non capientis pars iure civili in hereditate remanebat; nunc autem caduca fit); quod si disiunctim, singulis solidum debetur.

§ 14. Optione autem legati per vindicationem data, legatarii electio est, veluti HOMINEM OPTATO, ELEGITO. idemque est, et si tacite *legaverim optionem. At si ita:* HERES MEUS DAMNAS ESTO*** HOMINEM DARE, heredis electio est *quem* velit dare.

§ 15. Ante heredis institutionem legari non potest, quoniam *vis*† et potestas testamenti ab heredis institutione incipit. (§ 16.) Post mortem heredis legari non potest, ne ab heredis herede legari videatur, quod iuris civilis ratio non patitur. *in* mortis autem heredis tempus legari potest, velut CUM HERES MORIETUR.

§ 17. Poenae causa legari non potest. poenae autem causa legatur

*) sic Cod. Vat. Hugo *aptis*. Alii tentant *rectis* v. *iustis* v. *exactis* v. *perfectis* v. *probatis*. Hoc quidem Böcking coll. tit. XXI. **) haec restituit e Gai II. 199. Hugo, et inserit Böcking h. l., ubi propter ὁμοιοτέλευτον excidere potuerant. ***) recepi ex coniect. Savinii Obligationenr. I. p. 393. Cod. Vat. haec exhibet: idemque est etsi tacite (hoc v. in litura est) *legaverim Titio* hominem *aut decem* heres *meus dato* hominem dare heredis electis .ē. *nisi* X velit dare. Quae litteris cursivis expressimus, a recentiore manu in lacunis codicis addita sunt. Cuiacius in Observat. XVII. 28 tres lacunas etiam in Codice Tiliano esse testatur et haec supplementa proponit: *idemque est si generaliter legaverim Titio hominem. At si ita, Heres meus damnas esto hom. dare etc.* Alia recepit in edd. et in notis. — Böcking, suadente Lachmanno, incerta verba lineolis indicans alias quoque coniecturas enumerat. †) *vis* Lachmanno auctore inseruit Böcking, ut est apud Gai II. 229. I. 123.

§ 8. cf. Gai II. 202 sqq. 197. i. f. § 9. cf. Ulp. fr. 39. D. §§ 8—10. de legat. I. (30.) Paul. fr. 49. § 2. D. de legat. II. (31.) Gai III. 97. Paul. fr. 182. D. de R. I. (50. 17.) § 10. cf. Gai II. 210. Paul. S. R. III. 6. § 11. § 11. Vid. Gai II. 220—222. § 11a. cf. Gai II. 197. §§ 12. 13. Gai II. 199. 205—208. et citt. Inst. II. 20. § 8. Paul. S. R. III. 6. § 26. — de iure accrescendi cf. fr. 34—36. pr. D. ad L. Aquiliam (9. 2.); de iure caducorum Ulp. XVII. 2. XIX. 17. § 14. Inst. II. 20. § 22. 23. § 15. Gai II. 229. Paul. S. R. III. 6. § 2. init. § 16. Gai II. 232. Paul. l. c. §§ 5. 6. cf. Inst. III. 19. § 15. et infra XXV. 8. § 17. Gai II. 235. et infra XXV. 13.

quod coercendi heredis *causa* relinquitur, ut faciat quid aut non faciat, non ut *ad* legatarium pertineat, ut puta hoc modo: SI FILIAM TUAM IN MATRIMONIO TITIO CONLOCAVERIS, DECEM *MILIA HS.* SEIO DATO.

§ 18. Incertae personae legari non potest, veluti: QUICUMQUE FILIO MEO FILIAM SUAM IN MATRIMONIO CONLOCAVERIT, EI HERES MEUS TOT MILIA HS. DATO. sub certa tamen demonstratione incertae personae legari potest, velut: EX COGNATIS MEIS QUI NUNC SUNT, QUI PRIMUS AD FUNUS MEUM VENERIT, EI HERES MEUS ILLUD DATO.

§ 19. Neque ex falsa demonstratione, neque ex falsa causa legatum infirmatur. falsa demonstratio est velut: TITIO FUNDUM QUEM A TITIO EMI DO LEGO, cum is fundus a Titio emptus non sit. falsa causa est velut: TITIO, QUONIAM NEGOTIA MEA CURAVIT, FUNDUM DO LEGO, ut* negotia eius numquam Titius curasset.

§ 20. A legatario legari non potest. (§ 21.) Legatum ab eo tantum dari potest qui *testamento heres scriptus est:*** ideoque filio familiae herede instituto, vel servo, neque a patre neque a domino legari potest. (§ 22.) Heredi a semet ipso legari non potest. (§ 23.) Ei qui in potestate manu mancipiove est scripti heredis sub conditione legari potest, ut requiratur, *an* quo tempore dies legati cedit in potestate heredis non sit. (§ 24.) Ei cuius in potestate manu mancipiove est heres scriptus legari [non]*** potest.

§ 25. Sicut singulae res legari possunt, ita universarum quoque summa legari potest, ut puta *hoc* modo: HERES MEUS CUM TITIO HEREDITATEM MEAM PARTITO, DIVIDITO, quo casu dimidia pars bonorum legata videtur: potest autem et alia pars, velut tertia vel quarta legari: quae species partitio *appellatur.* †

§ 26. Ususfructus legari potest iure civili earum rerum quarum salva substantia utendi fruendi potest esse facultas; et tam singularum rerum quam plurium; item partis. (§ 27.) Senatusconsulto cautum est, ut etiam si earum rerum quae in abusu continentur, utputa vini, olei, tritici ususfructus legatus sit, legatario res tradantur, cautionibus interpositis de restituendis eis, cum ususfructus ad legatarium pertinere desierit.

§ 28. Civitatibus omnibus quae sub imperio populi Romani sunt legari potest; idque a divo Nerva introductum, postea a senatu auctore Adriano diligentius constitutum est.

---

*) Cuiacius prop. *cum*. **) Cod. Vat. *leg. ab eo tantū dari poteſt qui extraneus eſt.* Postrema duo verba a secunda manu scripta, litterae *ab* et *o* inductae sunt. Cuiacius, qui etiam in Tilii codice vacuum spatium fuisse testatur, in ed. 1586: *Legatum ab eo tantum dari potest qui ex sua persona heres est.* Lachmann, annuente Böckingio id proponit quod supra recepimus. Cf. Ulp. XIX. 13. ***) Cum Cuiac. (Obss. VI. 37. et ed. 1586. in marg.) Schultingioque (ad h. l.) negationem, in edd. aliorum sine nota admissam, eliminandam esse apparet. Cf. Gai II. 245. „*Ex diverso* et s.“ Paul. fr. 25. D. de legatis I. et § 33. I. de legatis. (Böcking.) †) *appellat*² a rec. manu in codice scriptum est.

---

§ 18. Gai II. 238. Ulp. XXII. 4. XXV. 13. § 19. Inst. II. 20. § 30. 31. § 20. Gai II. 271. 260. § 21. cf. Ulp. XXV. 10. et fr. 8. § 1. D. de vulg. subst. (28. 6.) § 22. Flor. fr. 116. § 1. D. de legat. I. (30.) § 23. Gai II. 244. § 24. Gai II. 245. § 25. Gai II. 254. Ulp. XXV. 15. et fr. 164. § 1. de V. S. (50. 16.) § 26. Inst. II. 4. § 1. vid. etiam Paul. S. R. III. 6. § 17—27. § 27. Inst. II. 4. § 2. vid. etiam Cic. Top. 3. § 17. et Boeth. ad h. l. (ed. Orell. p. 301.) § 28. cf. Ulp. XXII. 5. fr. 117. 122. pr. 73. § 1. fr. 32. § 1. D. de legat. I. (30.) fr. 5. pr. D. de legat. III. (32.); vide etiam fr. 20. D. de rebus dubiis. (34. 5).

§ 29. Legatum quod datum est adimi potest vel eodem testamento, vel codicillis testamento confirmatis; dum tamen eodem modo adimatur quo modo datum est.

§ 30. Ad heredem legatarii legata non aliter transeunt, nisi si iam die legatorum cedente legatarius decesserit. (§ 31.) Legat*o*rum quae pure vel in diem certum relicta sunt dies cedit antiquo quidem iure ex mortis testatoris tempore; per legem autem P*a*p*i*am P*o*pp*ae*am ex apertis tabulis testamenti; eorum vero quae sub condicione relicta sunt, cum conditio ext*i*terit.

§ 32. Lex Falcidia iubet non plus quam dodrantem totius patrimonii legari, ut omnimodo quadrans integer apud heredem remaneat.

§ 33. Legatorum perperam solutorum repetitio non* est.

Tit. XXV. DE FIDEICOMMISSIS.

§ 1. Fideicommissum est quod non civilibus verbis, sed precative relinqu*i*tur; nec ex rigore iur*i*s civilis proficiscitur, sed ex voluntate datur relinquent*i*s. (§ 2.) Verba fideicommissorum in usu *f*ere haec sunt: FIDEI COMMITTO, PETO, VOLO DARI et similia. (§ 3.) Etiam nutu relinquere fideicommissum [in] usu receptum est. (§ 4.) Fideicommiss*um* relinquere possunt qui testamentum facere possunt, licet non fecerint: nam intestat*o* quis moriturus fideicommissum relinquere potest. (§ 5.) Res per fideicommissum relinqui possunt quae etiam per damnationem legari possunt. (§ 6.) Fideicommissa dari possunt his qui*bus* legari potest. (§ 7.) Latini Iuniani fideicommissum capere possunt, licet legatum capere non possint. (§ 8.) Fideicommissum et ante heredis institutionem, et post mortem heredis, et codic*i*lli*s* etiam non confirmatis testamento dari potest, licet legari non possit. (§ 9.) Item Gr*ae*ce fideicommissum scriptum valet, licet legatum Gr*ae*ce scriptum non valeat. (§ 10.) Filio qui in potestate est servove heredibus institutis, *sive* his legatum sit, patris vel domini fidei committi potest, quamvis ab eo legari non possit. (§ 11.) Qui testamento heres institutus est codicillis etiam non confirmatis rogari potest, ut vel hereditatem totam vel ex parte alii restituat, quamvis directo heres institui ne quidem confirmatis codic*i*llis possit. (§ 12.) Fideicommissa non per formulam petuntur, ut legata; sed cognitio est Romae quidem Consulum aut Praetoris qui fideicommiss*arius*** vocatur; in provinciis vero Praesid*um* provinciarum. (§ 13.) P*o*enae causa, vel incertae personae ne quidem fideicommissa dari possunt.

---

*) „negationem tollendam esse putavit Schulting. sed non de legatis omnino non debitis hic sermo est, sed de iis quae debita quidem, sed perperam, i. e. non deducta quarta, sive ex falsa causa per damnationem legata, sive in per vindicationem legatis non debita, soluta sunt.“ (Böcking.) — Huschke ope geminationis: legatorum *per damnationem* perp. s. r. n. e. **) Cod. Vat. *fideicommisso*.

---

§ 29. Inst. II. 21. pr. cf. Ulp. II. 12. **§§ 30. 31.** Ulp. fr. 5. 7. D. quando dies leg. cedat. (36. 2.) Paul. S. R. IV. 6. Inst. c. 1. § 1. 5. C. de cad. toll. (6. 51.) **§ 32.** cf. Gai II. 224—227. Paul. S. R. III. 8. Antiquiorum legum, inprimis legis Furiae (cf. I. 2. XXVIII. 7.) mentionem a breviatore resecatam esse Mommsen edit. **§ 33.** Gai II. 283. Inst. III. 27. § 7. II. 20. § 25. Paul. S. R. III. 6. § 92.

Tit. XXV. § 1. cf. Ulp. XXIV. 1. Inst. II. 23. § 1. 12. II. 20. § 3. **§ 2.** Gai II. 249. Inst. II. 24. § 3. **§ 3.** Gai II. 269. **§ 4.** Ulp. fr. 2. D. de legat. I. (30.) Gai II. 270. **§ 5.** Ulp. XXIV. 8. 25. Gai II. 260—262. Paul. S. R. IV. 1. § 7. 8. **§ 6.** Gai II. 285—287. et infra § 13. supra XXII. 5. XXIV. 28. **§ 7.** cf. Gai II. 275. I. 24. Ulp. XXII. 3. **§ 8.** Ulp. XXIV. 15. 16. Gai II. 277. **§ 9.** Gai II. 281. **§ 10.** cf. Ulp. XXIV. 21. Gai II. 270. 273. Inst. II. 25. **§ 10.** **§ 12.** cf. Gai II. 278. Inst. II. 23. § 1. Paul. S. R. IV. 1. § 18. **§ 13.** cf. Ulp. XXIV. 17. 18. Gai II. 287. 288.

§ 14. Is qui rogatus est alii restituere hereditatem, lege quidem Fal dia *locum* non habente, quoniam non plus puta quam dodrantem restitue rogatus est, ex Trebelliano senatusconsulto restituit, ut ei et in eum dent actiones, cui restituta est hereditas. lege autem Falcidia interveniente, qu niam plus dodrantem vel etiam totam hereditatem restituere rogatus sit, e Pegasiano senatusconsulto restituit, ut deducta parte quarta ipsi qui scripti est heres *et* in ipsum actiones conserventur; is autem qui recipit heredit tem legatarii loco habeatur. (§ 15.) Ex Pegasiano senatusconsulto restitut hereditate, commoda et incommoda hereditatis communicantur inter heredei et eum cui reliquae partes restitutae sunt, interpositis stipulationibus a exemplum partis et pro parte stipulationum. partis autem et pro parte st pulationes proprie dicuntur quae de lucro et damno communicando soler interponi inter heredem et legatarium partiarium, id est cum quo partitu est heres. (§ 16.) Si heres damnosam hereditatem dicat, cogitur a Praetor adire et restituere totam, ita ut ei et in eum qui recipit hereditatem actione dentur, proinde atque si ex Trebelliano senatusconsulto restituta fuisset. ic que ut ita fiat, Pegasiano senatusconsulto cautum.

§ 17. Si quis in fraudem tacitam fidem adcommodaverit, ut non capien fideicommissum restituat, nec quadrantem eum deducere senatus censuit, ne caducum vindicare ex eo testamento, si liberos habeat.

§ 18. Libertas dari potest per fideicommissum.

Tit. XXVI. DE LEGITIMIS HEREDIBUS.*

§ 1. Intestatorum ingenuorum** hereditates pertinent primum ad suo heredes, id est liberos qui in potestate sunt, ceterosque qui [in] liberorui loco sunt; si sui heredes non sunt, ad consanguineos, id est fratres et soro res ex eodem patre; si nec hi sunt, ad reliquos agnatos proximos, id es cognatos*** virilis sexus, per mares descendentes, eiusdem familiae: i enim cautum est lege duodecim tabularum hac SI INTESTATO MORITUR CU SUUS HERES NEC *ESCIT*, AGNATUS PROXIMUS FAMIMIAM HABETO.

§ 2. Si defuncti *unus*† sit filius, ex altero filio mortuo *item*†† nepos unu vel etiam plures, ad omnes hereditas pertinet, non ut in capita dividatui sed in stirpes, id est ut filius solus mediam partem habeat et nepotes quot quot sunt alteram dimidiam: *a*equum est enim nepotes in patris sui locum succedere et eam partem habere quam pater eorum, si viveret, habitu rus esset.

§ 3. Quamdiu suus heres speratur heres fieri posse, tamdiu locus agna tis non est; velut si uxor defuncti praegnans sit, aut filius aput hostes sit.

§ 4. Agnatorum hereditates dividuntur in capita; velut si sit fratri

---

*) in Collat. LL. Mos. XVI. 4. legitur: „Ulpianus libro singulari sub titulo de legitimis hereditatibus.“ — Divisio huius tituli haec est, ut 1. de legitimis heredibus *secundum XII tabb.* agat §§ 1—6. = Gai III. 1—16. 2. de SC. Orphitiano et Tertulliano §§ 7. 8., quae apud Gaium (III. 24) desiderantur. **) in Collat. *gentiliciorum*. ***) verba *prox. i. e. cogn.* omittit Collat. †) Cod. Vat. *defunctus*. ††) Cod. Vat. *iam*.

---

§ 14. cf. Gai II. 253—257. § 15. Gai II. 254. Ulp. XXIV. 25. § 16. Gai II. 258. Paul. S. R. IV. 4. § 4. IV. 3. § 2. § 17. Pap. fr. 11. D. de his q. ut indign. (34. 9.) Mod. fr. 59. § 1. D. ad L. Falc. (35. 2.) Paul. fr. 49. D. de I. F. (49. 14.) § 18. Ulp. II. 7. et citt.

Tit. XXVI. § 1. repetitur in coll. XVI. 4. § 1. cf. Gai III. 1—5. 9—11. Paul. S. R. IV. 8. § 2. Gai III. 7. 8. Inst. III. 1. § 15. § 3. cf. Gai III. 13. Inst. III. 1. § 7. III. 2. § 6. § 4. vid. Gai. III. 16.

filius et alterius fratris duo pluresve liberi, quotquot sunt ab utraque parte personae, tot fiunt portiones, ut singuli singulas capiant.

§ 5. Si plures eodem gradu sunt agnati, et quidam eorum hereditatem ad se pertinere noluerint, vel antequam adierint decesserint, eorum pars adcrescit his qui adierint; quod si nemo eorum adierit, ad insequentem gradum ex lege hereditas non transmittitur, quoniam in legitimis hereditatibus successio non est.

§ 6. Ad feminas ultra consanguineorum gradu*m* legitima hereditas non pertinet; itaque soror fratri sororive legitima heres fit.*

§ 7. Ad liberos matr*is* intestat*ae* hereditas ex lege duodecim tabularum non pertinebat, quia feminae suos heredes non habent; sed postea Imperatorum Antonin*i* et Commodi oratione in senatu recitata id actum est, ut sine in manu*m* conventione matrum legitimae hereditates ad filios pertineant, exclusis consanguineis et reliquis agnatis. (§ 8.) Intestati filii hereditas ad matrem ex lege duodecim tabularum non pertinet; sed si ius liberorum habeat, ingenua trium, libertina quattuor, legitima heres fit ex senatusconsulto Tertulliano; si tamen ei filio neque suus heres sit, quive inter suos heredes ad bonorum possessione*m* a Praetore vocatur, neque pater ad quem lege hereditas bonorumve possessio cum re pertinet, neque frater consanguineus: quodsi soror consanguinea sit, ad utrasque pertinere iubetur hereditas.

Tit. XXVII. LE LIBERTORUM SUCCESSIONIBUS [VEL BONIS]. **

§ 1. Libertorum intestatorum hereditas primum ad suos heredes pertinet; deinde ad eos quorum liberti sunt, velut patronum, patronam liberosve patroni. (§ 2.) Si sit patronus et alterius patroni filius, ad solum patr*on*um hereditas pertinet. (§ 3.) Item patroni filius patroni nepotibus obstat. (§ 4.) Ad liberos patronorum hereditas defuncti pertinet, ut in capita, non in stirpe*s*, dividatur.

§ 5. Legitimae hereditatis ius quod ex lege duodecim tabularum descendit capitis minutione amittitur.

Tit. XXVIII. DE POSSESSIONIBUS DANDIS. ***

§ 1. Bonorum possessio datur aut contra tabulas testamenti, aut *secundum*† tabulas, *aut* intestati.

§ 2. Contra tabulas bonorum possessio datur liberis emancipatis testamento praeteritis, licet legitimo *iure* non ad eos pertineat hereditas. (§ 3.) Bo-

---

*) h. l. breviator ea verba omisisse videtur quae in Collat. (§ 2.) de successione gentilium extant, citt. ad Gai III. 17. **) haec uncis includere voluit Schulting, quoniam de „bonis" in hoc tit. non agitur. Facilius cum Mommsenio crediderim rubricam ab epitomatore insertam esse, Ulpianum uno tenore de legitimis hereditatibus egisse, quod etiam §i 5. argumentum indicat. ***) Ulpianum „de Bonorum Possessionibus" scripsisse Schulting censet. †) Cod. Vat. *adversus*. cf. Ulp. XX. 14. in f.

---

§ 5. Marcian. fr. 9. D. de suis et legit. (38. 16.) Gai III. 12. Inst. III. 4. § 4. III. 2. § 7. § 6. Gai III. 14. 23. Paul. IV. 8. § 22. § 7. Inst. III. 4. pr. Vid. Gai III. 24, ubi nulla SCti Orphitiani mentio fit. § 8. Inst. III. 3. Vid. Gai III. 23. 24. (ubi nihil de SC. Tertull.)

Tit. XXVII. § 1. Ulp. fr. 3. pr. D. de suis et legitimis. (38. 16.) Collat. XVI. 8. Gai III. 40. §§ 2. 3. Gai III. 60. Paul. S. R. III. 2. § 1. § 4. Gai III. 61. Paul. S. R. III. 2. § 3. cf. Ulp. XIX. 4. 5. Inst. III. 7. § 3. § 5. Gai III. 21. 51. Inst. III. 4. § 2. III. 5. § 1.

Tit. XXVIII. §§ 1—7. cf. not. ad Gai III. 33. — ad §um 1. Inst. III. 9. pr. § 1. § 2. cf. Ulp. XXII. 23. Inst. III. 9. § 3. § 3. cf. Inst. III. 1. § 9—12.

norum possessio contra tabulas liberis tam naturalibus quam adoptivis datur; sed naturalibus quidem emancipatis, non tamen et illis qui in adoptiva familia sunt; adoptivis autem his tantum qui in potestate manserunt. (§ 4.) Emancipatis liberis ex edicto datur bonorum possessio, si parati sunt cavere *fr*atribus suis qui in potestate manserunt, bona quae moriente patre habuerunt se conlaturos.

§ 5. Secundum tabulas bonorum possessio datur scriptis heredibus, scilicet si eorum quibus contra tabulas competit nemo sit, aut petere nolint. (§ 6.) Etiam si iure civili non valeat testament*um*, forte quod familiae mancipatio vel nuncupatio defuit, si signatum testamentum sit non minus quam septem testium civium Romanorum signis, bonorum possessio datur.

§ 7. Intest*at*i datur bonorum possessio per septem gradus: primo gradu liberis; secund*o* legitimis heredibus; tertio proximis cognatis; quarto familiae patroni; *quinto* patrono, patronae, item liber*is* *parentibus*ve patroni patron*ae*ve; sexto v*i*ro, uxori; septimo cognatis manumissoris quibus per legem Furiam plus mille asses capere licet [cf. I. § 2]: et si nemo sit ad quem bonorum possessio pertinere possit, aut sit quidem, sed ius suum omiserit, populo bona deferuntur ex lege Iulia caducaria. (§ 8.) Liberis bonorum possessio datur tam his qui in potestatem* usque in mortis tempus fuerunt, quam emancipatis; item adoptivis, non tamen etiam in adoptione*m* datis. (§ 9.) Proximi cognati bonorum possession*em* accipiunt non solum per feminini sexus personam cognati, sed etiam agnati capite dimin*u*ti: nam licet legitimum ius agnationis capitis minutione amiserint, natura tamen cognati manent [XXVII. 5].

§ 10. Bonorum possessio datur parentibus et liberis intra annum ex quo petere potuerunt; ceteris intra centum dies. Qui omn*es* intra id tempus si non petierint bonorum possessionem, sequens gradus admittitur, perinde atque si superior*es* non essent; idque per septem gradus fit.

§ 12. Hi quibus ex successorio edict*o* bonorum possessio datur, heredes quidem non sunt, sed heredis loco constituuntur beneficio Praetoris. ideoque seu ipsi agant, seu cum his agatur, ficticiis actionibus opus est in quibus heredes esse finguntur.

§ 13. Bonorum possessio aut *cum* re datur, aut sine re: cum re, *si* is qui accepit cum effectu bona retineat; sine re, cum alius iure civili evincere hereditatem possit; veluti si *sit* suus heres, intestati bonorum possessio sine re *est*, quoniam suus heres evincere hereditatem iure legitimo possit.

Tit. XXIX. DE BONIS LIBERTORUM.

§ 1. Civ*is* Romani liberti hereditatem lex duodecim tabularum patrono defert, si intestato sine suo herede libertus decesserit: ideoque sive testamento facto decedat, licet suus heres ei non sit, seu intestato, et suus heres ei sit, quam*vis* non naturalis, sed uxor puta quae in manu fuit vel adoptivus filius, lex patrono nihil pr*ae*stat. sed ex edict*o* Praetoris, seu testa[men]to

*) sic Cod. Vat. cf. Gai I. 55. not.

§ 4. Paul. S. R. V. 9. § 4. Ulp. fr. 1. D. de collatione (37. 6.) et in Collat. LL. Mos. XVI. 7. § 2. § 5. Inst. III. 9. §§ 1. 3. § 6. cf. Ulp. XXIII. 6. Gai II. 119. § 7. Inst. III. 9. § 1. et citt. § 8. Mod. fr. 1. § 2. D. quis ordo. (38. 15.) cf. fr. 1. § 6. fr. 4. 5. D. si tabulae testam. (38. 6.) Gai III. 26. § 9. Gai III. 27. 30. Inst. III. 5. §§ 10. 11. Inst. III. 9. §§ 8. 9. 10. § 12. Gai III. 32. IV. 34. Inst. III. 9. et citt. § 2. § 13. Gai II. 148. cf. III. 35—37. et Ulp. XXIII. 6. XXVI. 8.

Tit. XXIX. § 1. Gai III. 39—42. et citt. cf. Ulp. XXVII.

libertus moriatur, ut aut nihil aut minus quam partem dimidiam bonorum patrono relinquat, contra tabulas testamenti partis dimidia*e* bonorum possessio illi datur, nisi libertus aliquem ex naturalibus liberis successorem sibi relinquat; sive intestato decedat, et uxorem forte in manu* vel adoptivum filium relinquat, aeque partis mediae bonorum possessio contra suos heredes patrono datur.

§ 2. In bonis libertae patrono nihil iuris ex edicto datur. itaque seu intestata moriatur liberta, semper ad eum hereditas pertinet, licet liberi sint libertae, quoniam non sunt sui heredes matri; *seu testamentum iure fecerit, heres scriptus* ** obst*at* *** patrono. (§ 3.) Lex Papia Popp*a*ea postea libertas quattuor liberorum iure tutela patronorum liberavit; et cum intulerit iam posse ea*s* sine auctoritate patronorum testari, prospexit ut pro numero liberorum libertae sup*er*stitum virilis pars patrono debeatur. (§ 4.) Liberi patroni virilis sexus eadem iura in bonis libertorum parentum suorum habent, quae et ipse patronus. (§ 5.) feminae vero ex lege quidem duodecim tabularum perinde ius habent atque masculi patronorum liberi; contra tabulas autem testament*i* liberti aut ab intestato contra suos heredes non natural*e*s bonorum possessio eis non competit; sed si ius trium liberorum habuerunt, etiam ha*e*c iura ex lege Papia Popp*a*ea nanciscuntur. (§ 6.) Pat*ro*nae *in* † bonis libertorum illud ius tantum ha*be*b*ant* † quod lex duodecim tabularum introduxit; sed postea lex Papia patronae †† duobus liberis honoratae, libertinae tribus, id iuris dedit quod patronus habet ex edict*o*. (§ 7.) Item ingenu*ae* ††† trium liberorum iure honoratae eadem lex id ius dedit quod ipsi patrono tribuit. —

EXPLICIT. †*

*) Cod. Vat. *manum.* **) haec vel similia intercidisse ex argumento loci apparet; eaque h. l. inserui ex coniectura Arndtsii. Lachmann lacunam statuit initio huius commatis post *itaque*, eamque ex parte ita explere vult: „Itaque *sive auctor ad testamentum faciendum factus sit* .... seu" etc. ***) Cod. *obstit.* Böcking, Lachmannum secutus, *ut* obst*ent* p. †) Cod. *ex*, et *habeant* cf. Gai III. 49. ††) Cuiacius 1586. et all. inserunt *ingenuae.* †††) Cod. *ingenui;* alii volunt *liberis ingenuae;* et in fine: *ipsi patronae.* Cf. Gai III. 50. †*) sic Cod. Veron. Mutilatum esse h. titulum inde apparet, quod nihil habet de patronae liberorum iure (Gai III. 53.), nihil de successionibus quae ad bona Latinorum et dediticiorum pertinent (Gai III. 55—87.). Deest porro articulus de bonorum emptionibus et „alterius generis" successionibus Gai III. 77—87. Denique omne ius quod ad obligationes et ad actiones pertinet desideratur: de quibus videsis Praefationem nostram tabulasque systema Gai et Ulpiani illustrantes.

§ 2. Gai III. 43. I. 192. cf. Ulp. XI. 27. XX. 15. § 3. Gai III. 44. I. 194. Ulp. XI. 28a. fr. 145. D. de V. S. (50. 16.) § 4. Gai III. 45. 46. Ulp. XXVII. 3. § 5. Gai III. 46. 47. Ulp. XXVII. 1. §§ 6. 7. Gai III. 49. 50. et Ulp. § 1. h. t.

IULII PAULI
RECEPTARUM SENTENTIARUM
LIBER PRIMUS.

Tit. I. DE PACTIS ET CONVENTIS.[1]

1. De his rebus pacisci possumus de quibus transigere licet; ex his enim pacti obligatio solummodo nascitur.

2. Omne pactum posteriore pacto dissolvitur, licet pariat exceptionem.[2]

3. Pacto convento Aquiliana stipulatio subiici solet: sed consultius est huic poenam quoque subiungere, quia rescisso quoquo modo pacto poena ex stipulatu repeti potest.[3]

4. Neque contra leges, neque contra bonos mores pacisci possumus.

4a. *Pactum contra ius aut constitutiones aut senatusconsulta interpositum nihil momenti habet.*[4]

5. De rebus litigiosis et convenire et transigere possumus: post rem iudicatam pactum, nisi donationis causa interponatur, servari non oportet.

6. *Functio dotis pacto mutari non potest, quia privata conventio iuri publico nihil derogat.*[5]

7. *De criminibus propter infamiam nemo cum adversario pacisci potest.*[5]

Tit. II. DE COGNITORIBUS.[6]

1. Omnes infames qui postulare prohibentur cognitores fieri non possunt, etiam volentibus adversariis.

2. Feminae in rem suam cognitoriam operam suscipere non prohibentur.

3. In rem suam cognitor procuratorve ille fieri potest qui pro omnibus postulat.

4. Actio iudicati non solum in dominum aut domino, sed etiam heredi et in heredem datur.

Tit. III. DE PROCURATORIBUS.

1. Mandari potest procuratio praesenti et nudis verbis et per litteras et per nuntium et apud acta Praesidis et magistratus.

2. Procurator aut ad litem aut ad omne negotium aut ad partem negotii aut ad res administrandas datur.

3. *Voluntarius procurator qui se alienis negotiis offert rem ratam dominum habiturum cavere debet.*[7]

4. *Actoris procurator non solum absentem defendere, sed et rem ratam dominum habiturum satisdare cogitur.*[7]

5. *Petitoris procurator rem ratam dominum habiturum, desiderante ad-*

---

1) cf. Ulp. fr. 1. 7. D. de pactis. (2. 14.) 2) Cuiacius in ed. 1566 eamque sequentes plurimae edd. ex Consult. IV. ita: *In bonae fidei contractibus pactum conventum alio pacto dissolvitur: et licet exceptionem pariat, replicatione tamen excluditur.* 3) cf. fr. 15. D. de transact. (2. 15.) 4) ex Consult. VII. 5) ex Consult IV. 6) cf. fr. 1. § 8 sqq. D. de postulando. (3. 1.) fr. 1. D. de his qui not. infam. (3. 2.) fr. 1. D. de procur. (3. 3.) 7) ex Consult. XI. cf. Vatic. fragm. § 336.

ersario, satisdare cogendus est; quia nemo in re aliena idoneus est sine ıtisdatione.[7]

6. *Si satis non det procurator absentis, actio ei absentis nomine ɔn datur.*[7]

Tit. IV. DE NEGOTIIS GESTIS.[1]

1. Qui negotia aliena gerit et bonam fidem et exactam diligentiam rebus ıs pro quo intervenit praestare debet.

2. Tutor post finitam tutelam si in administratione duret, actione negotio-m gestorum pupillo vel curatori eius tenebitur.

5. Filius familias aut servus si negotium alicuius gerat, in patrem domi-mve peculio tenus actio dabitur.

6. Si pater vel dominus servo vel filio familias aliena agenda negotia com-serit, in solidum tenebitur.

7. Pater si emancipati filii res sine ulla exceptione a se donatas admini-raverit, filio actione negotiorum gestorum tenebitur.[2]

8. Qui cum tutor curatorve non esset, pro tutore curatoreve res pupilli ultive administraverit, actione negotiorum gestorum pro tutore curatoreve nebitur.

Tit. VII. DE INTEGRI RESTITUTIONE.

1. Integri restitutio est redintegrandae rei vel causae actio.

2. Integri restitutionem Praetor tribuit ex his causis quae per metum, do-m, et status permutationem, et iustum errorem, et absentiam necessariam, infirmitatem aetatis gesta esse dicuntur.[3]

3. Integri restitutio plus quam semel non est decernenda: ideoque causa ɔgnita decernitur.

4. Integri restitutio aut in rem competit aut in personam. in rem actio com-etit, ut res ipsa qua de agitur revocetur; in personam .... aut quadrupli poena ıtra annum vel simpli post annum peti potest.

Tit. IX. DE MINORIBUS XXV ANNORUM.

4. Si minor minori heres exsistat, ex sua persona non ex defuncti in inte-rum restitui potest.

5.[4] Minor se in his quae fideiussit vel fidepromisit vel spopondit vel man-avit, in integrum restituendo reum principalem non liberat.

6. Qui sciens prudensque se pro minore obligavit, si id consulto consilio ecit, licet minori succurratur, ipsi tamen non succurretur.

7. Minor adversus emptorem in integrum restitutus pretio restituto fundum ecipere potest; fructus enim in compensationem usurarum penes emptorem emanere placuit.

8. Minor adversus distractiones eorum pignorum et fiduciarum quas pater ɔligaverat, si non ita ut oportuit a creditore distractae sint, restitui in inte-um potest.

Tit. XI. DE SATISDANDO.

1. Quoties hereditas petitur, satisdatio iure desideratur; et si satisdatio non tur, in petitorem hereditas transfertur. si petitor satisdare noluerit, penes ssessorem possessio remanet; in pari enim causa potior est possessor.

2. Usufructuarius de utendo usufructu satisdare debet se perinde usurum, ac ipse paterfamilias uteretur.

1) cf. Ulp. fr. 3. pr. D. de neg. gest. (3. 5.) 2) cf. fr. 37. § 2. D. eod. 5.) 3) cf. Paul. fr. 2. D. de in integr. restit. (4. 1.) fr. 1. 3. eod. fr. 1. pr. (4. 2.) fr. 1. § 1. (4. 3.) fr. 1. § 1. (4. 4.) fr. 2. § 1. (4. 5.) fr. 1. § 1. 6.) 4) cf. fr. 48. pr. D. de minor. (4. 4.)

Tit. XIII.*b.* *SI HEREDITAS VEL QUID ALIUD PETATUR.*[1]

1. In petitione hereditatis ea veniunt quae defunctus mortis tempore reliquit, vel ea quae post mortem ante aditam hereditatem ex ea acquisita sunt.[2]

2. Possessor hereditatis pretia earum rerum quas dolo alienavit cum usuris praestare cogendus est.

5. *Hereditas pro ea parte peti debet pro qua ad nos pertinet: alioquin plus petendi periculum incurrimus et causam perdimus.*[3]

6. *Qui petit hereditatem ipse probare debet ad se magis, quam ad eum qui possidet, sive ex testamento sive ab intestato pertinere.*[4]

8. Possessor hereditatis qui ex ea fructus capere vel possidere neglexit duplam eorum aestimationem praestare cogitur.

9. Hi fructus in restitutione praestandi sunt petitori quos unusquisque diligens paterfamilias et honestus colligere potuisset.

Tit. XV. SI QUADRUPES DAMNUM INTULERIT.

1. Si quadrupes pauperiem fecerit damnumve dederit quidve depasta sit, in dominum actio datur, ut aut damni aestimationem subeat aut quadrupedem dedat, quod etiam lege Pesulania[5] de cane cavetur.

Tit. XVII. DE SERVITUTIBUS.

1. Viam, iter, actum, aquaeductum, qui biennio usus non est, amisisse videtur: nec enim ea usucapi possunt quae non utendo amittuntur.

2. Servitus hauriendae aquae vel ducendae biennio omissa intercidit, et biennio usurpata recipitur.

Tit. XVIII. DE FAMILIA HERCISCUNDA.[6]

1. Arbiter familiae herciscundae plus quam semel dari non potest: et ideo de his quae divisa eo iudicio non sunt communi dividundo arbiter postulatus partietur.

5. Omnes res quae sociorum sunt communi dividundo iudicio inter eos separantur.

Tit. XIX. QUEMADMODUM ACTIONES PER INFITIATIONEM DUPLENTUR.

1. Quaedam actiones si a reo infitientur, duplantur, velut iudicati, depensi, legati per damnationem relicti, damni iniuria legis Aquiliae, item de modo agri, cum a venditore emptor deceptus est.

2. Ex his causis quae infitiatione duplantur pacto decidi non potest.

Tit. XXI. DE SEPULCRIS ET LUGENDIS.

1. Ob incursum fluminis vel metum ruinae corpus iam perpetuae sepulturae traditum, sollennibus redditis sacrificiis, per noctem in alium transferri locum potest.

10. Qui alienum mortuum sepelierit, si in funus eius aliquid impenderit, recipere id ab herede vel a patre vel a domino potest.

11. Maritus id quod in funus uxoris impendit ex dote retinere potest.

13. Parentes et filii maiores sex annis anno lugeri possunt; minores mense: maritus decem mensibus; et cognati proximioris gradus octo. Qui contra fecit, infamium numero habetur.[7]

---

1) cf. fr. 1. 2. 3. 9—12. D. de hered. pet. (5. 3.) 2) cf. Consult. VI. Ulp. fr. 20. D. de hered. pet. (5. 3.) 3) ex Consult. V. 4) ex Consult. VI. 5) Solonia? Cuiac. 6) cf. Gai fr. 1. D. fam. ercisc. (10. 2.) 7) cf. Vat. fragm. § 321. *Lugendi autem sunt parentes anno, item liberi X annorum aeque anno. quem annum decem mensium esse Pomponius ait. nec leve argumentum est annum X mensium esse, cum minores liberi tot mensibus elugeantur quot annorum decesserint, usque ad trimatum; minor trimo non lugetur, sed sublugetur; minor anniculo neque lu-*

14. Qui luget abstinere debet a conviviis, ornamentis, purpura et alba veste.
15. Quicquid in funus erogatur inter aes alienum primo loco deducitur.

LIBER SECUNDUS.

Tit. I. DE REBUS CREDITIS ET IUREIURANDO.

1. In pecuniariis causis si alter ex litigatoribus iusiurandum deferat, audienus est: hoc enim et compendio litium et aequitatis ratione provisum est.[1]

2. Deferre iusiurandum prior actor potest: contrarium autem de calumnia isiurandum reo competit.

3. Si reus cum iurare velit, actor illi necessitatem iurisiurandi remisit, et oc liquido appareat, actio in eum non datur.

4. Heredi eius cum quo contractum est iusiurandum deferri non potest, uoniam contractum ignorare potest.

Tit. II. DE PECUNIA CONSTITUTA.[2]

1. Si id quod mihi Lucius Titius debet soluturum te constituas, teneris ctione pecuniae constitutae.

Tit. III. DE CONTRACTIBUS.

1. Stipulatio est verborum conceptio ad quam quis congrue interrogatus espondet, velut: „Spondes? Spondeo: Dabis? Dabo: Promittis? Promitto: 'idei tuae erit? Fidei meae erit": et tam pure quam sub condicione conipi potest.

Tit. V. DE PIGNORIBUS.

1. Creditor si simpliciter sibi pignus depositum distrahere velit, ter ante lenuntiare debitori suo debet, ut pignus luat, ne a se distrahatur.

2. Fetus vel partus eius rei quae pignori data est pignoris iure non teneur,[3] nisi hoc inter contrahentes convenerit.

3. Compensatio debiti ex pari specie et causa dispari admittitur: velut si becuniam tibi debeam et tu mihi pecuniam debeas, aut frumentum aut cetera uiusmodi, licet ex diverso contractu, compensare vel deducere debes; si otum petas, plus petendo causa cadis.

Tit. VII. AD LEGEM RHODIAM.

1. Levandae navis gratia cum iactus mercium factus est, omnium intribuione sarciatur quod pro omnibus datum est.[4]

5. Collatio intributionis ob iactum salva nave fieri debet.

Tit. X. DE SENATUSCONSULTO MACEDONIANO.[5]

1. Qui filio familias contra interdictum amplissimi ordinis pecuniam mutuam crediderit, post mortem patris ex eo quod vivo patre credidit cum eo agere non potest.

Tit. XI. AD SENATUSCONSULTUM VELLEIANUM.[6]

1. In omni genere negotiorum et obligationum tam pro viris quam pro feminis intercedere mulieres prohibentur.

2. Mulier quae pro tutoribus filiorum suorum indemnitatem promisit ad beneficium senatusconsulti non pertinet.

---

getur neque sublugetur. 1) cf. fr. 1. 2. 3. pr. D. de iureiur. (12. 2.) 2) cf. fr. 1. D. de pec. const. (13. 5.) Cic. ad Att. I. 7. XVI. 15. pro Quint. c. 5. 3) Cod. Goth. et Mon. *iure retinetur*. Cf. Huschke Studien pag. 371; sed vide etiam Haenelii varietatem scripturae h. l. — Interpretatio: *si quis gregem .. pignori creditori dederit, etus earum rerum ad debitorem, non ad creditorem pertinet.* 4) cf. fr. 1. D. le L. Rhodia. (14. 2.) 5) cf. Ulp. fr. 1. pr. D. ad SC. Maced. (14. 6.) 6) cf. Ulp. fr. 2. D. ad SC. Velleian. (16. 1.)

Tit. XII. DE DEPOSITO.

6. *Ob res depositas dolus tantum praestari solet.*[1]

6a. *Latae culpae finis est non intelligere id quod omnes intelligunt.*[2]

7. In iudicio depositi ex mora *et* fructus veniunt et usurae rei depositae postulantur.

9. *Si pecuniam deposuero eamque tibi permisero, mutua magis videtur quam deposita; ac per hoc periculo tuo erit.*[1]

11. *Ex causa depositi lege XII tabularum in duplum actio datur, edicto Praetoris in simplum.*[1]

12. In causa depositi compensationi locus non est, sed res ipsa reddenda est.

Tit. XIII. DE LEGE COMMISSORIA.

1. Debitor distractis fiduciis a creditore de superfluo adversus eum habet actionem.

2. Quicquid creditor per fiduciarium servum quaesivit sortem debiti minuit.

3. Debitor creditori fiduciam vendere non potest: sed aliis si velit vendere potest, ita ut ex pretio eiusdem pecuniam offerat creditori, atque ita remancipatam[3] sibi rem emptori praestet.

4. Si per suppositam personam creditor pignus suum invito debitore comparaverit, emptio non videtur; et ideo quandoque lui potest. ex hoc enim causa pignoris vel fiduciae finiri non potest.

5. Si inter creditorem et debitorem convenerit, ut fiduciam sibi vendere non liceat, non solvente debitore creditor denuntiare ei sollenniter potest et distrahere: nec enim ex tali conventione fiduciae actio nasci potest.

6. Si creditor rem fiduciae datam uni ex heredibus vel extraneo legaverit, adversus omnes heredes actio fiduciae competit.

7. Si creditor rem fiduciariam fecerit meliorem, ob ea recuperanda quae impendit iudicio fiduciae debitorem habebit obnoxium.

8. Novissimus creditor priorem oblata pecunia, quo possessio in eum transferatur[4], dimittere potest. sed et prior creditor secundum creditorem, si voluerit, dimittere non prohibetur, quamquam ipse in pignore potior sit.

Tit. XIV. DE USURIS.

1. Si pactum nudum de praestandis usuris interpositum sit, nullius est momenti; ex nudo enim pacto inter[5] cives Romanos actio non nascitur.

2. Usurae supra centesimam solutae sortem minuunt: consumpta sorte repeti possunt,

3. Traiectitia pecunia propter periculum creditoris, quamdiu navigat navis, infinitas usuras recipere potest.

Tit. XVII. EX EMPTO ET VENDITO.

1. Venditor si eius rei quam vendiderit dominus non sit, pretio accepto auctoritatis manebit obnoxius: aliter enim non potest obligari.[6]

2. Si res simpliciter traditae evincantur, tanto venditor emptori condemnandus est, quanto si stipulatione pro evictione cavisset.[6]

3. Res empta, mancipatione et traditione perfecta, si evincatur, auctoritatis venditor duplo tenus obligatur.[6]

4. Distracto fundo siquis de modo mentiatur, in duplo eius quod mentitus est officio iudicis aestimatione facta convenitur.

---

1) ex Collat. X. 7. 2) fr. 223. pr. de V. S. (50. 16.) 3) Cod. Goth. et Bern. *mancipatam;* multi omissa v. *rem.* 4) ita ex emendat. Cuiacii. 5) Cod. Goth., Mon. all. *in.* 6) cf. fr. 4. pr. 37. 57. 60. 70. 71. D. de evict. (21. 2.)

5. Redhibitio vitiosi mancipii intra sex menses fieri potest propter latens tium.[1]
6. Si, ut servum quis pluris venderet, de artificio eius vel peculio mentitus t, actione ex empto conventus, quanto minoris valuisset emptori praestare mpellitur, nisi paratus sit eum redhibere.
7. Ex die emptionis, si pretium numeratum sit, et fructus et operae servom et fetus pecorum et ancillarum partus ad emptorem pertinent.
9. Post rem traditam nisi emptor pretium statim exsolvat, usuras eius praeare cogendus est.
12. *Heredibus debitoris adversus creditorem qui pignora vel fiducias straxit nulla actio datur, nisi a testatore inchoata ad eos transissa sit.*[2]
16. Electo reo principali fideiussor vel heres eius liberatur. non idem in ındatoribus observatur.

Tit. XIX. DE NUPTIIS.

1. Sponsalia tam inter puberes quam inter impuberes contrahi possunt.
2. Eorum qui in potestate patris sunt sine voluntate eius matrimonia iure n contrahuntur; sed contracta non solvuntur: contemplatio enim publicae litatis privatorum commodis praefertur.
6. Inter servos et liberos matrimonium contrahi non potest, contuberm potest.
7. Neque furiosus neque furiosa matrimonium contrahere possunt: sed conctum matrimonium furore non tollitur.

Tit. XX. DE CONCUBINIS.

1. Eo tempore quo quis uxorem habet concubinam habere non potest. ncubina igitur ab uxore solo dilectu[3] separatur.

Tit. XXI.b. DE DOTIBUS.

1. Dos aut antecedit aut sequitur matrimonium, et ideo vel ante nuptias vel st nuptias dari potest: sed ante nuptias data earum exspectat adventum.
2. Lege Iulia de adulteriis cavetur, ne dotale praedium maritus invita ore alienet.

Tit. XXII. DE PACTIS INTER VIRUM ET UXOREM.

1. Fructus fundi dotalis constante matrimonio percepti lucro mariti cedunt, am pro rata anni eius quo factum est divortium.
2. Omnibus pactis stipulatio subiici debet, ut ex stipulatu actio nasci possit.

Tit. XXIII. DE DONATIONIBUS INTER VIRUM ET UXOREM.

1. Mortis causa donatio est quae impendente metu mortis fit, ut est valetuis, peregrinationis, navigationis, vel belli.
2. Manumissionis gratia inter virum et uxorem donatio favore libertatis repta est, vel certe, quod nemo ex hac fiat locupletior: ideoque servum mamittendi causa invicem sibi donare non prohibentur.
3. Inter virum et uxorem nec per interpositam personam donatio fieri potest.
4. Inter virum et uxorem contemplatione donationis imaginaria venditio ntrahi non potest.
5. Superstite eo qui matrimonii tempore donaverat, ante decedente cui rat donatum, id quod donatum est penes donatorem remanet.[4]

---

1) cf. fr. 1. § 1. 38. pr. D. de aedil. edicto. (21. 1.) Gellius IV. 2. Cic. de . III. 17. 2) ex Consult. VI. 3) codd. multi *delecto* v. *delicto*.
cf. fr. 8. D. de rebus dubiis. (34. 5.)

6. Quocumque tempore contemplatione mortis inter virum et uxorem donatio facta est, morte secuta convalescit.

Tit. XXIV. DE LIBERIS AGNOSCENDIS.

1. Si serva conceperit et postea manumissa pepererit, liberum parit.

2. Si libera conceperit et ancilla facta pepererit, liberum parit: id enim favor libertatis exposcit.

3. Si ancilla conceperit, et medio tempore manumissa sit, rursus facta ancilla pepererit, liberum parit; media enim tempora libertati prodesse, non nocere etiam possunt.

5. Si mulier divortio facto gravidam se sciat, intra tricesimum diem viro denuntiare debet vel patri eius, ut ad ventrem inspiciendum observandumque custodes mittant: quibus missis partum mulieris omnimodo coguntur agnoscere.

6. Si praegnantem se esse mulier non denuntiaverit, vel custodes ventris missos non admiserit, liberum esse patri vel avo natum non alere. ceterum negligentia matris, quominus suus patri heres sit, obesse non debet.

7. Si mulier se ex viro praegnantem negat, permittitur marito ventrem inspicere et ventri custodes dare.

8. Venter inspicitur per quinque obstetrices, et quod maxima pars earum denuntiaverit pro vero habetur.

Tit. XXV. QUEMADMODUM FILII SUI IURIS EFFICIUNTUR.

2. Singulae mancipationes vel iisdem vel aliis testibus fieri possunt, vel eodem die vel intermisso tempore.

3. Emancipatio etiam die feriato fieri potest.

4. Apud magistratus municipales, si habeant legis actionem, emancipari et manumitti potest.

5. Filiusfamilias emancipari invitus non cogitur.

Tit. XXXI. DE FURTIS.

1. Fur est qui dolo malo rem alienam contrectat.

2. Furtorum genera sunt quattuor: manifesti, nec manifesti, concepti et oblati. manifestus fur est qui in faciendo deprehensus est, et qui intra terminos eius loci unde quid sustulerat deprehensus est, vel antequam ad eum locum quo destinaverat perveniret. nec manifestus fur est qui in faciendo quidem deprehensus non est, sed eum furtum fecisse negari non potest.

4. Furti actione is agere potest cuius interest rem non perdidisse.

9. Filius familias si furtum fecerit, deinde emancipetur, furti actio in eum datur; quia in omnibus noxa caput sequitur.

11. Rei hereditariae, antequam ab herede possideatur, furtum fieri non potest.

13. Furti manifesti actio, praeter poenam quadrupli, ipsius rei persecutionem genere vindicationis et condictionis continet.

17. Si res vendita ante traditionem subrepta sit, emptor et venditor furti agere possunt; utriusque enim interest rem tradi vel tradere.

22. Qui furtum quaesiturus est, antequam quaerat, debet dicere quid quaerat, et rem suo nomine et sua specie designare.

33. Qui servo fugae consilium dedit, furti quidem actione non tenetur, sed servi corrupti.

35. Qui furandi animo conclave effregit vel aperuit, sed nihil abstulit, furti actione conveniri non potest, iniuriarum potest.

36. Qui rem suam furatur ita demum furti actione non tenetur, si alteri ex hoc non noceatur.

Tit. XXXII. DE OPERIS LIBERTORUM.

1. Egentem patronum libertus obligatione doni, muneris et operarum solutus alere cogendus est pro modo facultatum suarum.

LIBER TERTIUS.

Tit. II. DE BONIS LIBERTI.

1. In bonis liberti prior est patronus quam filius alterius patroni: itemque prior est filius patroni quam nepos alterius patroni.

3. Libertorum hereditas in capita, non in stirpes, dividitur; et ideo si unius patroni duo sint liberi, alterius quattuor, singuli viriles, id est aequales portiones habebunt.

Tit. III. DE LEGE FABIANA.

1. Ea quae in fraudem patroni a liberto quoquo modo alienata sunt Fabiana formula tam ab ipso patrono quam a liberis eius revocantur.

Tit. IV.a. DE TESTAMENTIS.

3. Filius familias qui militavit de castrensi peculio, tam communi quam proprio iure, testamentum facere potest. castrense autem peculium est quod in castris acquiritur, vel quod proficiscenti ad militiam datur.

4. Caecus testamentum potest facere, quia accire potest adhibitos testes et audire sibi testimonium perhibentes.

5. Furiosus tempore intermissi furoris testamentum facere potest.

7. Moribus per Praetorem bonis interdicitur hoc modo: „Quando tibi bona paterna avitaque nequitia tua disperdis, liberosque tuos ad egestatem perducis, ob eam rem tibi ea re commercioque interdico."

8. Qui ab hostibus captus est testamentum quasi servus facere non potest. sane valet testamentum id quod ante captivitatem factum est, si revertatur, iure postliminii; aut si ibidem decedat, beneficio legis Corneliae, qua lege etiam legitimae tutelae hereditatesque firmantur.

10. Plures quam septem ad testamentum adhibiti non nocent. superflua enim facta prodesse iuri tantum, nocere non possunt.

12. Prodigus recepta vitae sanitate ad bonos mores reversus, et testamentum facere et ad testamenti sollennia adhiberi potest.

13b. *Hermaphroditus an ad testamentum adhiberi possit, qualitas sexus incalescentis ostendit.*[1]

Tit. IV.b. DE INSTITUTIONE HEREDUM.

1. Condicionum duo sunt genera; aut enim possibilis est, aut impossibilis. possibilis est quae per rerum naturam admitti potest; impossibilis, quae non potest; quarum ex eventu altera exspectatur, altera, impossibilis, submovetur.

2. Condiciones contra leges et decreta Principum vel bonos mores adscriptae nullius sunt momenti,[2] veluti „si uxorem non duxeris", „si filios non susceperis", „si homicidium feceris", „si barbaro habitu processeris" et his similia.

3. Quoties non apparet quis sit heres institutus, institutio non valet: quod evenit, si testator plures amicos unius nominis habeat.

6. In quot vult uncias testator hereditatem suam dividere potest. impleto asse, sine parte heredes instituti ad prioris assis semissem aequis portionibus veniunt.

---

1) fr. 15. § 1. D. de testibus. (22. 5.) 2) cf. Consult. IV.

7. Servus alienus cum libertate heres institutus institutionem non infirmat; sed libertas, ut alieno, supervacue data videtur.

8. Filio et extraneo aequis partibus heredibus institutis, si praeterita accrescat, tantum suo avocabit quantum extraneo: si vero duo sint filii instituti, suis tertiam, extraneis dimidiam tollit.

9. Talis est postumorum institutio: „Siqui post mortem meam postumi nati fuerint, heredes sunto". si vivo eo nascantur, rumpunt testamentum.

11. Qui semel constituit ad se hereditatem pertinere, ac se rebus eius immiscuit, repudiare eam non potest, etiamsi damnosa sit.

Tit. V. AD SENATUSCONSULTUM SILANIANUM.

1. Hereditas eius qui a familia occisus esse dicitur ante habitam quaestionem adiri non potest, neque bonorum possessio postulari.

10. Hereditas a fisco ut indignis aufertur his primum qui, cum interfectus esset testator, apertis tabulis testamenti vel ab intestato adierunt hereditatem bonorumve possessionem acceperunt: amplius his et in centum millia sestertiorum poena irrogatur. nec refert a quibus pater familias nec quemadmodum occidatur.

13. Omnibus qui contra voluntatem defuncti faciunt ut indignis aufertur hereditas, si nihil testamento in fraudem legis fuerit cautum.

14. Sive falsum sive ruptum sive irritum dicatur esse testamentum, salva eorum disceptatione, scriptus heres iure in possessionem mitti desiderat.

16. Scriptus heres, ut statim in possessionem mittatur, iure desiderat. hoc post annum iure impetrare non poterit.

17. In eo testamento quod nec ut oportuit oblatum nec publice recitatum est, heres scriptus in possessionem mitti frustra desiderat.

Tit. VI. DE LEGATIS.

1. Per praeceptionem uni ex heredibus numi legati, qui domi non erant, officio iudicis familiae herciscundae a coheredibus praestabuntur.

2. Ante heredis institutionem legari non potest: inter medias heredum institutiones, sive alter sive uterque adeat, potest;[1] interdum dimidium interdum totum debetur:[1] dimidium, si per vindicationem legatum sit; totum, si per damnationem.

5. Post mortem heredis legari non potest, quia nihil ab herede heredis relinqui potest.

6. In mortis tempus tam suae quam heredis eius legata conferri possunt, hoc modo: „Lucio Titio, cum moritur, do lego," aut „heres meus dare damnas esto."

7. Per vindicationem legatum, etsi nondum constituerit legatarius ad se pertinere, atque ita post apertas tabulas ante aditam hereditatem decesserit, ad heredem suum transmittit.

8. Si res obligata creditori, cuius causam testator non ignoravit, per damnationem legata sit, luitio ad heredis sollicitudinem spectat.

12. Eius rei quae legata est, exemplo heredis, partem agnoscere, partem repudiare legatarius non potest.

13. Legatum nisi certa rei sit et ad certam personam deferatur, nullius est momenti.

16. Rem legatam testator si postea pignori vel fiduciae dederit, ex eo voluntatem mutasse non videtur.

---

1) haec lectio in dubium vocatur; Arndts ante v. *interdum* inserere vult: *et* (hoc quidem casu) i. d. i. t. d.

17. Ususfructus uniuscuiusque rei legari potest, et aut ipso iure constituetur aut per heredem praestabitur. ex causa quidem damnationis per heredem praestabitur; ipso autem iure per vindicationem.

20. Gregis usufructu legato, grege integro manente, fetus ad usufructuarium pertinent, salvo eo, ut quicquid gregi deperierit ex fetibus impleatur.

21. Areae usufructu legato aedificia in ea constitui non possunt.

22. Accessio alluvionum ad fructuarium fundum, quia fructus fundi non est, non pertinet: venationis vero et aucupii reditus ad fructuarium pertinet.

24. Fructu legato, si usus non adscribatur, magis placuit usumfructum videri adscriptum. fructus enim sine usu esse non potest.

25. Si alteri usus, alteri fructus legatus sit, fructuarius in usum concurrit, quod in fructu usuarius facere non potest.

26. Cum coniunctim duobus usumfructum do lego, legatum altero mortuo ad alterum in solidum pertinebit.[1]

27. Usufructu legato, de modo utendi cautio a fructuario solet interponi, et ideo perinde omnia se usurum, ac si optimus pater familias uteretur, fideiussoribus oblatis cavere cogetur.

28. Ususfructus amissus ad proprietatem recurrit. amittitur autem quinque modis: capitis minutione, rei mutatione, non utendo, in iure cessione, dominii comparatione.

29. Capitis minutione amittitur, si in insulam fructuarius deportetur, vel si ex causa metalli servus poenae efficiatur, aut si statum ex arrogatione vel adoptione mutaverit.

30. Non utendo amittitur ususfructus, si possessione fundi biennio fructuarius non utatur, vel rei mobilis anno.

31. Rei mutatione amittitur ususfructus, si domus legata incendio conflagraverit aut ruina perierit, licet postea restituatur.

32. In iure cessione amittitur ususfructus, quoties domino proprietatis eum fructuarius in iure cesserit.

33. Finitur ususfructus aut morte aut tempore: morte, cum usufructuarius moritur; tempore, quoties ad certum tempus ususfructus legatur, velut biennio aut triennio.

46. Fructus qui solo cohaerebant mortis testatoris tempore ad legatarium pertinent; ante percepti ad heredem.

92. Prolatis codicillis vel alio testamento, quibus ademptum est legatum vel certe rescissum, perperam soluta repetuntur.

Tit. VII. DE MORTIS CAUSA DONATIONIBUS.

1. Mortis causa donat qui ad bellum proficiscitur, et qui navigat, ea scilicet condicione, ut si reversus fuerit, sibi restituatur; si perierit, penes eum remaneat cui donavit.

2. Donatio mortis causa cessante valetudine et secuta sanitate et paenitentia etiam revocatur: morte enim tantummodo convalescit.

LIBER QUARTUS.

Tit. I. DE FIDEICOMMISSIS.

1. Ab uxore cui vir dotem praelegavit fideicommissum relinqui non potest, quia non ex lucrativa causa testamento aliquid capit, sed proprium recipere videtur.

---

1) cf. Vat. fragm. § 47. 57. 75.

5. Qui fideicommissum relinquit etiam cum eo cui relinquit loqui potest, velut „peto, Cai Sei, contentus sis illa re", aut „volo tibi illud praestari".

6. Fideicommittere his verbis possumus „rogo, peto, volo, mando, deprecor, cupio, iniungo". „Desidero" quoque et „impero" verba utile faciunt fideicommissum. „Relinquo" vero et „commendo" nullam fideicommissi pariunt actionem.

7. Tam nostras res quam alienas per fideicommissum relinquere possumus; sed nostrae statim, alienae autem aestimatae aut redemptae praestantur.

8. Si alienam rem tamquam suam testator per fideicommissum reliquerit, non relicturus si alienam scisset, ut solet legatum, ita inutile erit fideicommissum.

11. Filio quibuscumque verbis a patre fideicommissum relictum iure debetur: sufficit enim inter coniunctas personas quibuscumque verbis, ut in donatione, voluntas expressa. et ideo etiam „pridie, quam moriatur" recte relictum videtur.

14. Heres ante aditam hereditatem, legatarius antequam legatum accipiat, fideicommissum praestare non possunt.

18. Ius omne fideicommissi non in vindicatione, sed in petitione consistit.

Tit. III. DE SENATUSCONSULTO PEGASIANO.

2. Totam hereditatem restituere rogatus si quartam retinere nolit, magis est ut eam ex Trebelliano debeat restituere: tunc enim omnes actiones in fideicommissarium dantur.

3. Lex Falcidia itemque senatusconsultum Pegasianum deducto omni aere alieno deorumque donis[1] quartam residuae hereditatis ad heredem voluit pertinere.

4. Qui totam hereditatem restituit, cum quartam retinere ex Pegasiano debuisset, si non retineat, repetere eam non potest. nec enim indebitum solvisse videtur qui plenam fidem defuncto praestare maluit.

Tit. IV. DE REPUDIANDA HEREDITATE.

1. Recusari hereditas non tantum verbis, sed etiam re potest, et alio quovis indicio voluntatis.

4. Suspectam hereditatem adire compulsus omnia ex Trebelliano restituit.

Tit. V. DE INOFFICIOSI QUERELA.

5. Filius ex asse heres institutus inofficiosum dicere non potest: nec interest exhausta nec ne sit hereditas; cum apud eum quarta aut legis Falcidiae aut senatusconsulti Pegasiani beneficio sit remansura.

6. Quartae portionis portio liberis, deducto aere alieno et funeris impensa, praestanda est, ut ab inofficiosi querela excludantur. Libertates quoque eam portionem minuere placet.

8. Pactio talis, ne de inofficioso testamento dicatur, querelam super iudicio futuram non excludit: meritis enim liberos magis quam pactionibus adstringi placuit.

Tit. VI. DE VICESIMA.

1. Tabulae testamenti aperiuntur hoc modo, ut testes vel maxima pars eorum adhibeatur qui signaverint testamentum; ita ut agnitis signis, rupto lino, aperiatur et recitetur, atque ita describendi exempli fiat potestas, ac

1) cf. fr. 1. § 5. D. ad L. Falcid. (35. 2.)

inde signo publico obsignatum in archium redigatur, ut si quando exemım eius interciderit, sit unde peti possit.

2. Testamenta in municipiis, coloniis, oppidis, praefectura, vico, castello, ıciliabulo facta, in foro vel basilica praesentibus testibus vel honestis viris er horam secundam et decimam diei recitari debebunt, exemploque sublato iisdem rursus magistratibus obsignari quorum praesentia constat aperta.

3. Testamentum lex statim post mortem testatoris aperiri voluit. et ideo, ımvis sit rescriptis variatum, tamen a praesentibus intra triduum vel quin dies aperiendae sunt tabulae: ab absentibus quoque intra eos dies, cum ervenerint: nec enim oportet testamentum heredibus aut legatariis aut ırtatibus, quam necessario vectigali moram fieri.

Tit. VIII. DE INTESTATORUM SUCCESSIONE.

1.[1] *Intestati dicuntur qui testamentum facere non possunt, vel ipsi um, ut intestati decederent, abruperunt, vel hi quorum hereditas udiata est, cuiusve condicio defecerit.*

2. *Sane iure praetorio factum testamentum obiecta doli exceptione inebit.*

3. *Intestatorum hereditas lege XII tabularum primum suis heredibus, nde agnatis, et aliquando quoque gentibus[2] deferebatur. Sane conguineos lex non apprehenderat; interpretatione prudentium primum r agnatos locum acceperunt.*

4. *Post mortem patris natus vel ab hostibus reversus aut ex primo undove mancipio manumissus, cuiusve erroris causa probata, licet non rint in potestate, sui tamen patri heredes efficiuntur.*

13. *Si sui heredes non sunt, ad agnatos legitima hereditas pertinebit, r quos primum locum consanguinei obtinent. agnati autem sunt coti virilis sexus per virilem descendentes, sicut filius fratris et patruus deinceps tota successio.*

14. Inter agnatos et cognatos hoc interest, quod in agnatis etiam cognati tinentur, inter cognatos vero agnati non comprehenduntur, et ideo patruus ignatus est et cognatus, avunculus autem cognatus tantummodo.

15. *Consanguinei sunt eodem patre nati, licet diversis matribus, qui in estate fuerunt mortis tempore; adoptivus quoque frater, si non sit ncipatus; et hi qui post mortem patris nati sunt vel causam proerunt.*

S. Si sint fratres defuncti et fratris filii vel nepotes, fratre non existente, s fratris nepoti praefertur.

9. *Sed si duorum fratrum sint liberi, non in stirpes, sed in capita editas distribuitur, scilicet ut pro numero singulorum viritim distriur hereditas.*

2. Feminae ad hereditates legitimas ultra consanguineas successiones non ttuntur: idque iure civili Voconiana ratione[3] videtur effectum. Ceterum XII tabularum nulla discretione sexus agnatos admittit.

3. In hereditate legitima successioni locus non est: et ideo fratre dece-e, antequam adeat aut repudiet hereditatem, fratris filius admitti non po- quia omnis successio proximiori defertur.

5. Pro herede gerere est destinatione futuri dominii aliquid ex heredi- rebus usurpare. et ideo pro herede gerere videtur qui fundorum here-

---

1) §§ 1—19. ex Collat. XVI. 3. 2) *gentilibus* ex Pithoei coniect. 3) al. *one* vel *narratione* cf Collat. l. c. in f.

ditariorum culturas rationesque disponit, et qui servis hereditariis, iumentis rebusve aliis utitur.

Tit. IX. AD SENATUSCONSULTUM TERTULLIANUM.

1. Matres tam ingenuae quam libertinae cives Romanae, ut ius liberorum consecutae videantur, ter et quater peperisse sufficiet, dummodo vivos et pleni temporis pariant.

3. Mulier si monstrosum aliquid aut prodigiosum enixa sit, nihil proficit: non sunt enim liberi qui contra formam humani generis converso more procreantur.[1]

4. Partum qui membrorum humanorum officia duplicavit, quia hac ratione aliquatenus videtur effectus, matri prodesse placuit.[1]

5. Septimo mense natus matri prodest: ratio enim Pythagoraei numeri hoc videtur admittere, ut aut septimo pleno, aut decimo mense partus maturior videatur.

9. Ius liberorum mater habet quae tres filios aut habet, aut habuit, aut neque habet neque habuit. habet, cui supersunt; habuit, quae amisit; neque habet neque habuit, quae beneficio Principis ius liberorum consecuta est.

9a. *Mater per fratrem excluditur, et in successionem frater cum sorore aequa sorte succedit. Quodsi frater defuerit, mater et filiae, quantae fuerint, aequales accipiunt portiones.*[2]

Tit. X. AD SENATUSCONSULTUM ORPHITIANUM.

1. Filii vulgo quaesiti ad legitimam matris hereditatem aspirare non prohibentur; quia pari iure, ut ipsorum matribus, ita ipsis matrum hereditates deferri debuerunt.

Tit. XI. DE GRADIBUS.

8. Successiones idcirco gradus septem constituti sunt, quia ulterius per rerum naturam nec nomina inveniri, nec vita succedentibus prorogari potest.

Tit. XIV. AD LEGEM FURIAM CANINIAM.

1. Nominatim servi testamento manumitti secundum legem Furiam possunt. Nominatim autem manumittere intelligitur hoc modo: „Stichus liber esto". cum autem „opsonatorem", vel „qui ex ancilla illa nascitur liberum esse volo", ex Orphitiano senatusconsulto perinde libertas competit, ac si nominatim data sit: officiorum enim et artium appellatio nihil de significatione nominum mutat; nisi forte plures sint qui eo officio designentur: tunc enim nomen adiungendum est, ut eluceat de quo testator sensisse videatur.

4. Lege Furia Caninia cavetur, ut certus servorum numerus testamento manumittatur. subductis igitur duobus usque ad decem pars dimidia; a decem usque ad triginta pars tertia; a triginta usque ad centum pars quarta; a centum usque ad quingentos pars quinta. plures autem quam centum ex maiori numero servorum manumitti non licet.

LIBER QUINTUS.

Tit. I. DE LIBERALI CAUSA.

1. Qui contemplatione extremae necessitatis aut alimentorum gratia filios suos vendiderint, statui ingenuitatis eorum non praeiudicant: homo enim liber nullo pretio aestimatur. iidem nec pignori ab his aut fiduciae dari possunt; ex quo facto sciens creditor deportatur. operae tamen eorum locari possunt.

1) fr. 14. D. de statu hom. (1. 5.) 2) ex L. Rom. Burgund. tit. 28.

Tit. II. DE USUCAPIONE.

1. Possessionem acquirimus et animo et corpore; animo utique nostro, corpore vel nostro vel alieno. sed nudo animo adipisci quidem possessionem non possumus; retinere tamen nudo animo possumus, sicut in saltibus hibernis aestivisque contingit.

2. Per liberas personas quae in potestate nostra non sunt acquiri nobis nihil potest. sed per procuratorem acquiri nobis possessionem posse utilitatis causa receptum est. absente autem domino comparata non aliter ei, quam si rata sit, quaeritur.

3. Longi autem temporis praescriptio inter praesentes continuo decennii spatio, inter absentes vicennii comprehenditur.

4. Viginti annorum praescriptio etiam adversus rem publicam prodest ei qui iustum initium possessionis habuit, nec medio tempore interpellatus est. —

Tit. IV. DE INIURIIS.

3. Si liberis qui in potestate sunt, aut uxori fiat iniuria, nostra interest vindicare; ideoque per nos actio inferri potest, si modo is qui fecit in iniuriam nostram id fecisse doceatur.

6. Iniuriarum actio aut lege aut more aut mixto iure introducta est. Lege duodecim tabularum de famosis carminibus, membris ruptis, et ossibus fractis. (7.) Moribus, quoties factum pro qualitate sui arbitrio iudicis aestimatum congruentis poenae supplicio vindicatur. (8.) Mixto iure iniuriarum actio ex lege Cornelia constituitur, quoties quis pulsatur, vel cuius domus introitur ab his qui vulgo derectarii appellantur. in quos extra ordinem animadvertitur, ita ut prius ingruentis consilium pro modo commentae fraudis poena vindicetur exsilii aut metalli aut operis publici.

10. Atrox iniuria aestimatur aut loco aut tempore aut persona: loco, quoties in publico irrogatur; tempore, quoties interdiu; persona, quoties senatori vel equiti Romano, decurioni, vel alias spectatae auctoritatis viro; et si plebeius vel humili loco natus senatori vel equiti Romano, decurioni vel magistratui vel aedili vel iudici, quilibet horum, vel si his omnibus plebeius.

Tit. V.a. DE EFFECTU SENTENTIARUM ET FINIBUS LITIUM.

1. Res iudicatae videntur ab his qui imperium potestatemque habent, vel qui ex auctoritate eorum inter partes dantur; itemque a magistratibus municipalibus usque ad summam qua ius dicere possunt; itemque ab his qui ab Imperatore extra ordinem petuntur. Ex compromisso autem iudex sumptus rem iudicatam non facit; sed si poena inter eos promissa sit, poena rei in iudicium deductae[1] ex stipulatu peti potest.

2. Confessi debitores pro iudicatis habentur; ideoque ex die confessionis tempora solutionis praestituta computantur.

3. Confiteri quis in iudicio non tantum sua voce, sed et litteris et quocumque modo potest. convinci autem non nisi scriptura aut testibus potest.

5. Confessionem suam reus in duplum revocare non potest.[2]

7. Trinis litteris vel edictis, aut uno pro omnibus dato, aut trina denuntiatione conventus, nisi ad iudicem ad quem sibi denuntiatum est, aut cuius litteris vel edicto conventus est, venerit, quasi in contumacem dicta sententia auctoritatem rerum iudicatarum obtinet: quinimmo nec appellari potest ab ea. Ab ea sententia quae in contumaces data est neque appellari, neque in duplum revocari potest.

---

1) Codd. deducta. Arndts prop. *re — deducta.* 2) Cuiacius hanc sententiam recepit ex fonte ignoto.

8. Res olim iudicata post longum silentium in iudicium deduci non potest, nec eo nomine in duplum revocari. longum autem tempus exemplo longae praescriptionis decennii inter praesentes, et inter absentes vicennii computatur.

11. Ratio calculi saepius se patitur supputari, atque ideo potest quocumque tempore retractari, si non longo tempore evanescat.

Tit. VI. DE INTERDICTIS.

1. Retinendae possessionis gratia comparata sunt interdicta, per quae eam possessionem quam iam habemus retinere volumus; quale est Uti possidetis de rebus soli, et Utrubi de re mobili. Et in priore quidem is potior est qui redditi interdicti tempore nec vi nec clam nec precario ab adversario possidet; in altero vero potior est qui maiore parte anni retrorsum numerati nec vi nec clam nec pecario possedit.

3. Non tantum si ipse dominus possessione deiiciatur, utile interdictum est, sed etiam si familia eius. familiae autem nomine etiam duo servi continentur.

4. Vi deiicitur non tantum qui oppressu multitudinis aut fustium aut telorum aut armorum metu terretur, sed et is qui violentiae opinione comperta possessione cessit, si tamen adversarius eam ingressus sit.

6. Vi deiectus videtur et qui in praedio vi retinetur, et qui in via territus est, ne ad fundum suum accederet.

7. Qui vi aut clam aut precario possidet ab adversario impune deiicitur.

8. Ex rebus vi possessis si aliquae res arserint, vel servi decesserint, licet id sine dolo eius qui deiecit factum sit, aestimatione tamen condemnandus est qui ita voluit adipisci rem iuris alieni.

10. Redditur interdicti actio quae proponitur ex eo, ut quis quod precario habet restituat. nam et civilis actio huius rei, sicut commodati, competit: eo vel maxime, quod ex beneficio suo unusquisque iniuriam pati non debet.

11. Precario possidere videtur non tantum qui per epistolam vel quacumque alia ratione hoc sibi concedi postulavit, sed et is qui nullo voluntatis indicio, patiente tamen domino, possidet.

13. Arbor quae in alienas aedes vel in vicini agrum imminet, nisi a domino sublucari non potest, isque conveniendus est, ut eam sublucet. quodsi conventus dominus id facere noluerit, a vicino luxuries ramorum compescatur; idque qualiscumque dominus facere non prohibetur.

16. Omnibus bonis quae habet quaeque habiturus est obligatis, nec concubina, nec filius naturalis, nec alumnus, nec ea quae in usu quottidiano habet obligantur; ideoque de his nec interdictum redditur.

Titt. VII. DE OBLIGATIONIBUS.

1. Obligationum firmandarum gratia stipulationes inductae sunt, quae quadam verborum sollennitate concipiuntur. et appellatae, quod per eas firmitas obligationum constringitur: stipulum enim veteres firmum appellaverunt.

2. Verborum obligatio inter praesentes, non etiam inter absentes contrahitur. Quodsi scriptum fuerit instrumento promisisse aliquem, perinde habetur, atque si interrogatione praecedente responsum sit.

4. Cum facto promissoris res in stipulatum deducta intercidit, perinde agi ex stipulatu potest, ac si ea res exstaret. ideo promissor aestimatione eius punitur, maxime si in dolum quoque eius concepta fuerit stipulatio.

Tit. VIII. DE NOVATIONIBUS.

1. Non solum per nosmet ipsos novamus quod nobis debetur, sed per eos etiam per quos stipulari possumus, veluti per filium familias vel servum, iu-

bendo vel ratum habendo. Procurator quoque noster ex iussu nostro receptum est ut novare possit.

Tit. IX. DE STIPULATIONIBUS (*praetoriis*).

2. Ex die accepti iudicii dupli fructus computantur. et tam dantes quam accipientes, heredes quoque eorum, procuratores, cognitorumqne personae, itemque sponsores eadem stipulatione comprehenduntur; eorum quoque quorum nomine promittitur.

3. Quoties iudicatum solvi stipulatione satisdatur, omissa eius actio rei iudicatae persecutionem non excludit.

4. Emancipati liberi praeteriti si velint se miscere paternae hereditati, et cum his qui in potestate remanserint communis patris dividere hereditatem, antequam bonorum possessionem petant, de conferendo cavere cum satisdatione debebunt.[1] quodsi satisdare non possunt, statim ex fide bonorum confusionem, excepto peculio castrensi, facere cogendi sunt.

X. 1. Ob metum impendentis damni vicinus vicino satisdare debet, additis sponsoribus super eo quod damni acciderit.

Tit. XI. DE DONATIONIBUS.

3. Pater si filio familias aliquid donaverit et in ea voluntate perseverans decesserit, morte patris donatio convalescit.

5. Invitus donator de evictione rei donatae promittere non cogitur, nec eo nomine, si[2] promiserit, oneratur; quia lucrativae rei possessor ab evictionis actione ipsa iuris ratione depellitur.

6. Ei qui aliquem a latrunculis vel hostibus eripuit in infinitum donare non prohibemur; si tamen donatio et non merces eximii laboris appellanda est; quia contemplationem salutis certo modo aestimari non placuit.[3]

Tit. XII. DE IURE FISCI ET POPULI.

2. Ei etiam velut indigno aufertur hereditas qui affinem vel cognatum, cui ipse ab intestato successurus erat, testamentum facere prohibuit, aut ne iure subsisteret operam dedit.

3. Si pater vel dominus id testamentum quo filius eius vel servus heredes instituti sunt aut legatum acceperunt, falsum redarguant nec obtineant, fisco locus est.

8. Imperatorem litis causa heredem institui invidiosum est: nec enim calumniandi facultatem ex principali maiestate capi oportet.[4]

10. Privilegium fisci est inter omnes creditores primum locum tenere.

Tit. XV. DE TESTIBUS.

2. In affinem vel cognatum inviti testes interrogari non possunt.

3. Adversus se invicem parentes et liberi, itemque liberti, nec volentes ad testimonium admittendi sunt; quia rei verae testimonium necessitudo personarum plerumque corrumpit.

4. Testes, cum de fide tabularum nihil dicitur, adversus scripturam interrogari non possunt.

6. In re pecuniaria tormenta, nisi cum de rebus hereditariis quaeritur, non adhibentur; alias autem iureiurando aut testibus explicantur.

Tit. XXV. AD LEGEM CORNELIAM TESTAMENTARIAM.

6. Amplissimus ordo decrevit eas tabulas quae publici vel privati contractus scripturam continent adhibitis testibus ita signari, ut in summa marginis

1) cf. Ulp. cit. pagina 149. not. 2) *nisi* coni. Rittershusius. 3) fr. 34. 1. D. de donat. (39. 5.) 4) cf. fr. 91. D. de hered. instit. (28. 6.)

ad mediam partem perforatae triplici lino constringantur, atque impositum supra linum cerae signa imprimantur, ut exteriores scripturae fidem interiori servent. Aliter tabulae prolatae nihil momenti habent.

Tit. XXVI. AD LEGEM IULIAM DE VI PUBLICA ET PRIVATA.

4. Creditor chirographarius si sine iussu Praesidis per vim debitoris sui pignora, cum non habuerit obligata, ceperit, in legem Iuliam de vi privata committit. Fiduciam vero et pignora apud se deposita persequi et sine auctoritate iudicis vindicare non prohibetur.

Tit. XXXIII. DE CAUTIONIBUS ET POENIS APPELLATIONUM.

1. Ne liberum quis et solutum haberet arbitrium retractandae et revocandae sententiae, et poenae et tempora appellatoribus praestituta sunt. Quod nisi iuste appellaverint, tempora ad cavendum in poena appellationis quinque dierum praestituta sunt. Igitur morans eo in loco, ubi appellavit, cavere debet, ut ex die acceptarum litterarum continui quinque dies computentur. si vero longius, salva dinumeratione integri quinque dies cum eo ipso quo litteras acceperit computantur.

8. In omnibus pecuniariis causis magis est ut in tertiam partem eius pecuniae caveatur.

Tit. XXXIV. DE DIMISSORIIS LITTERIS.

1. Ab eo a quo appellatum est, ad eum qui de appellatione cogniturus est, litterae dimissoriae diriguntur quae vulgo apostoli appellantur; quorum postulatio et acceptio intra quintum diem ex officio facienda est.

2. Qui intra tempora praestituta dimissorias non postulaverit vel acceperit vel reddiderit, praescriptione ab agendo submovetur et poenam appellationis inferre cogitur.

Tit. XXXVII. DE MERITIS APPELLATIONUM.

1. Omnimodo ponendum est, ut quoties iniusta appellatio pronuntiatur, sumptus quos dum sequeretur adversarius impendit reddere cogatur, non simplos, sed quadruplos.

TABULAE SYSTEMATICAE.

I.

entorum series in Gai Institutionum editionibus Goesche-nis indicata cum titulis Institutionum Imperialium comparatur.

GAI COMMENT. I.	INST. LIBER I.
	I. de iustitia et iure.
e iure gentium et civili.	II. de iure naturali et gentium et civili.
rtibus iuris.	(§ 12. eod. tit.)
de liberorum hominum et serv.	III. de iure personarum.
ıgenuorum et libert. differentia.	IV. de ingenuis.
de libertinis.	V. de libertinis.
(§ 36—41.)	VI. qui quibus ex caus. manum. non poss.
(§ 42—47.)	VII. de lege Furia Caninia sublata.
de his qui sui vel alieni iur. sunt.	VIII. de his qui sui vel alieni iuris sunt.
'. de his qui in potestate sunt.	IX. de patria potestate.
5ᵇ. de his quae in manu sunt.	X. de nuptiis.
!3. de his qui in mancipio sunt.	
(§ 97—107.)	XI. de adoptionibus.
1. quib. mod. ius pot. etc. solvitur.	XII. quibus modis ius potestatis solvitur.
ıis qui sui iuris sunt.	(XIII. pr.)
ı6. de tutelis.	XIII. de tutelis.
	XIV. qui dari tutores testamento possunt.
(§ 155—158.)	XV. de legitima agnatorum tutela.
(§ 159—164.)	XVI. de capitis minutione.
(§ 165.)	XVII. de legitima patronorum tutela.
	XVIII. de legitima parentum tutela.
(§ 166 sqq.)	XIX. de fiduciaria tutela.
(§ 173—193.)	XX. de Atiliano tutore et q. ex L. Iulia et T.
	XXI. de auctoritate tutorum.
(§ 194—196.)	XXII. quibus modis tutela finitur.
. de curationibus.	XXIII. de curatoribus.
'. de satisdatione tutorum vel c.	XXIV. de satisdatione tutorum vel curat.
	XXV. de excusationibus tutorum v. curat.
	XXVI. de suspectis tutoribus vel curat.

COMMENT. II.	LIBER II.
(vid. etiam Indicem pagina 59.)	
e rerum divisione et adquisitione.	I. de rerum divisione.
(§ 12—14.)	II. de rebus incorporalibus.
(§ 14 sqq.)	III. de servitutibus.
	IV. de usufructu.

	V. de usu et habitatione.
(§ 41–61.)	VI. de usucapionibus et l. temp. praescr.
	VII. de donationibus.
(§ 62–64. 80–85.)	VIII. quibus alienare licet vel non.
(§ 86–96.)	IX. per quas personas nobis acquiritur.
§ 97. 98. de rebus per universitatem adquirendis.	(IX. § 6.)
§ 99. 100. de hereditatibus.	(IX. § 6.)
§ 101—122. de testamentis ordinandis et qui testamenta facere possunt.	X. de testamentis ordinandis. XI. de militari testamento. XII. quib. non est permissum test. facere.
§ 123—137. de exheredatione liberorum.	XIII. de exheredatione liberorum.
§ 138—151. quib. modis test. infirmantur.	XVII. quib. modis testamenta infirmantur. XVIII. de inofficioso testamento.
§ 152—173. de heredum qual. et differentia.	XIX. de heredum qualitate et differentia.
§ 174—184. de substitutionibus.	XV. de vulgari, XVI. de pupill. substitut.
§ 185—190. de servis heredib. instituendis.	XIV. de heredibus instituendis.
§ 191—223. de legatis.	XX. de legatis. XXI. de ademptione legatorum.
§ 224—228. de lege Falcidia.	XXII. de lege Falcidia.
§ 229—245. de inutilibus legatis.	(XX. § 25—36.)
§ 246. de fideicommissis.	(XXIII. pr.)
§ 247—259. de fideic. hereditatibus.	XXIII. de fideicommissariis hereditatibus.
§ 260—62. de singulis reb. per fideic. relict.	XXIV. de sing. rebus per fideic. relictis.
§ 263—267. de libertate per fideic. data.	(XXIV. § 2.)
§ 268—289. de fideicommissorum et eorum quae directo relinquuntur differentia.	XXV. de codicillis.
COMMENT. III.	**LIBER III.**
§ 1—24. de hereditatibus quae ab intestato deferuntur.	I. de hereditatibus quae ab intestato defer. II. de legitima agnatorum successione. III. de SC. Tertulliano. IV. de SC. Orphitiano.
(cf. § 18—38.)	V. de successione cognatorum. VI. de gradibus cognationis.
§ 25—38. de bonorum possessionibus.	IX. de bonorum possessionibus.
§ 39. de libertorum bonis.	VII. de successione libertorum.
§ 40—54. de bonis civium Rom. libertorum.	
§ 55—73. de bonis Latinorum libertorum.	
§ 74—76. de bonis eor. qui dediticiorum n. s.	
	VIII. de assignatione libertorum.
§ 77—87. de reliquis successionibus per universitatem.	X. de acquisitione per arrogationem. XI. de eo cui libertatis causa bona addicunt. XII. de bonorum vendit. et SC. Claud.
§ 88. de obligationibus.	XIII. de obligationibus.
§ 89. de obl. quae ex contractu nascuntur.	(XIII. § 2.)
§ 90—91. de obligationibus re contractis.	XIV. quib. modis re contrahitur obligatio.
§ 92—96. de verborum obligationibus.	XV. de verborum obligatione. XVI. de duobus reis stipulandi et promitt. XVII. de stipulatione servorum. XVIII. de divisione stipulationum.
97—109. de inutilibus stipulationibus.	XIX. de inutilibus stipulationibus.

10—114. de ad stipulatoribus.	
15—27. de sponsoribus, fideprom. fidei.	XX. de fideiussoribus.
28—134. de litterarum obligatione.	XXI. de litterarum obligatione.
35—162. de obligationibus ex consensu.	XXII. de consensu obligatione.
(§ 139—141.)	XXIII. de emptione et venditione.
(§ 142—147.)	XXIV. de locatione et conductione.
(§ 148—154.)	XXV. de societate.
(§ 155—162.)	XXVI. de mandato.
	XXVII. de obligationib. quasi ex contractu.
163—167. per qu. pers. nobis obl. adquir.	XXVIII. p. quas personas nob. obl. acquir.
168—181. quib. mod. obligatio tollitur.	XXIX. quibus modis obligatio tollitur.
	liber IV.
182. de obl. quae ex delicto oriuntur.	I. de obligationibus quae ex delicto nascuntur.
183—208. de furtis.	
209. de bonis vi raptis.	II. de vi bonorum raptorum.
210—219. de lege Aquilia.	III. de lege Aquilia.
220—225. de iniuriis.	IV. de iniuriis.
	V. de obl. quae quasi ex delicto nascuntur.
COMMENT. IV.	**LIBER IV. contin.**
1—10. de actionum divisione.	VI. de actionibus.
11—31. de legis actionibus.	
31—38. de fictionum usu, tam in actionibus quae ad legis actionem exprimuntur, quam in quibusdam aliis formulis.	
39—60. de formulis.	
61—68. de bonae fidei iudiciis et de compensatione et deductione.	(VI. § 39. 40.)
69—74. quod cum eo contractum est qui in aliena potestate est.	VII. quod cum eo qui in aliena potestate est negotium gestum esse dicetur.
75—79. de noxalibus actionibus.	VIII. de noxalibus actionibus.
	IX. si quadrupes pauperiem fecisse dicetur.
80. de obligationum ab his personis q. in manu mancipiove sunt contractarum effectu.	
81?	
82—87. de his per quos agere possumus.	X. de his per quos agere possumus.
88—102. de satisdationibus.	XI. de satisdationibus.
03—109. de legitimis iudiciis et quae imperio continentur.	
10—113. de perpetuis et temporalibus actionibus, et quae ad heredes et in heredes transeunt.	XII. de perpetuis et temporalibus actionibus, et quae ad heredes vel in heredes transeunt.
14. an omnia iudicia absolutoria?	
15—125. de exceptionibus.	XIII. de exceptionibus.
26—29. de replicationibus, duplic. etc.	XIV. de replicationibus.
30—137. de praescriptionibus.	
38—170. de interdictis.	XV. de interdictis.
71—182. de poena temere litigantium.	XVI. de poena temere litigantium.
83—87. de in ius vocando et de vadim.	(XVI. § 3.)
	XVII. de officio iudicis.
	XVIII. de publicis iudiciis.

II. TABULA
systematis Institutionum Gai et Iustiniani in suos articulos redacti comparationem exhibens.

Praecognita.

I. De iure gentium et civili.	I. De iustitia et iure (Inst. I. tit. I.) Iustitia. Iurisprudentia. Iuris praecepta. Huius studii II positiones: publicum et privatum. Ius privatum tripertitum est: II. de iure naturali et gentium et civili (II.) Ius naturale est quod nat. omnia animalia docuit (II. pr.). Ius autem civile vel gentium ita dividitur:

Omnes populi partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utuntur (§ 1.) et populus itaque Rom. partim suo proprio, partim communi omn. hominum iure utitur.

Constant autem iura ex legibus, plebiscitis, senatusconsultis, constitutionibus Princ., magistratuum edictis, resp. prudentium (G. § 2–7)	Constat autem ius nostrum aut ex scripto aut ex non scripto. 1. scriptum ius est lex, plebiscita, senatusconsulta Principum placita, magistratuum edicta, responsa prudentium (§ 3–8.)

2. ex non scripto ius venit quod usus comprobavit (§ 9.)
de origine et natura harum divisionum (§ 10. 11.)

II. Omne autem ius quo utimur vel ad personas pertinet, vel ad res, vel ad actiones (§ 8.) Sed prius videamus de personis.	III. Omne autem ius quo utimur vel ad personas pertinet, vel ad res, vel ad actiones (II. 12.) Ac prius de personis videamus.

I. IUS QUOD AD PERSONAS PERTINET. (Comm. I.)

Et quidem summa divisio de iure personarum haec est, quod

I. Omnes homines aut liberi sunt aut servi (Gai § 9. Inst. tit. III. pr.)
servitutis definitio, nomen, origo (III. 1–4.)

rursus liberorum hominum alii ingenui sunt, alii libertini (Gai § 10. Inst. III. 5.)

1. ingenui sunt qui libere nati sunt (G. § 11. Inst. IV.)
quando quis ingenuus nascatur IV. cit.

2. libertini sunt qui ex iusta servitute manumissi sunt. (G. § 11. Inst. V.)
de origine et de modo manumissionis. (V. 1. 2.)

Rursus libertinorum tria sunt genera: nam aut cives Romani, aut Latini, aut dediticiorum numero sunt (§ 12–17. 22.) Quod de aetate servi requiritur L. Aelia S. introductum (§ 18–21.) Latini nec test. facere nec ex testamento capere poss. (§ 23–24.) Pessima libertas eorum est qui dediticiorum num. s. (§ 25–27.) Latini multis modis ad civitatem Roman. perveniunt (§ 28–35.)	
	Libertinorum autem statum, antea tripertitum, duabus constit. emendavimus, et omnes libertos civitate R. donavimus (V. 3.)

Non tamen cuicumque volenti manumittere licet (G. § 36. Inst. VI. pr.); nam

1. Lex Aelia Sentia impedit libertatem (G. 37–41. 47. Inst. VI.)

2. Lege Furia certus modus in servis testamento manumittendis est constitutus (§ 42–46.) — quem tollendum esse censuimus (tit. VII.)

Sequitur de iure personarum alia divisio (G. 48. Inst. VIII. pr.); nam

II. Quaedam personae sui iuris sunt, quaedam alieno iuri subiectae.

Rursus earum person. quae alieno iuri subiectae s. aliae in potestate, al. in manu, aliae in mancipio sunt (§ 49.)	Rursus earum person. qu. alieno iuri subi. sunt aliae in potestate parentum, aliae in pot. dominorum sunt (VIII. pr.)

deamus nunc de iis quae alieno iuri subiectae sunt (§ 50. VIII. pr.)
potestate sunt a) servi dominor. (§ 52. 54.) | 1. in pot. dominorum s. servi (§ 1.)
(in quos tamen non licet supra modum saevire § 53. VIII. 2.)
item liberi nostri quos | 2. in pot. parentum s. liberi quos
(1) ex iustis nuptiis procreavimus (§ 55. IX. pr.)
iustae nuptiae vero contrahuntur inter cives Romanos
et cum quibus conubium est (§ 56. 57.) | secundum praecepta legum (X. pr.)
non omnes autem nobis uxores ducere licet (§ 58—64. X. 1—12.)
(2) aliquando evenit, ut liberi non statim ut nati s., sed postea in pot. redigantur
causae probatione etc. (§ 65—96.) | legitimatione (X. 13.)
(3) in potestate sunt et hi quos adoptamus (§ 97—107. XI.), quod duobus modis fit:
aut populi auctoritate, aut imp. mag. | aut principali rescripto aut imperio mag.
manu nostra sunt feminae tantum (§ 108—109.) |
m. conveniebant usu, farreo, coemtione (§ 110—114.) |
emtio etiam fiduciae causa fit (§ 114—115 b.) |
mancipio sunt liberorum personae mancipatae |
quomodo ea res agatur (§ 116—122.) |
ımus nunc quibus modis ii qui al. iur. subiecti sunt eo iure liberentur (§ 124. XII. pr.)
uidem servi quemadmodum potestate liberentur, superius exposuimus.)
ro qui in potestate parentis sunt sui iuris fiunt aut mortuo eo, aut ab hostibus
pto; aut emancipatione, aut si in adoptionem dentur etc. (§ 127—135 a. XII. pr. § 1—10.)
in manu sunt, remancipatione (§ 137.) |
ı causa mancipii sunt, manumissione (§ 138—41.) |
'ranseamus nunc ad aliam divisionem. nam ex his personis quae
potestate (manu mancipio) non sunt, quaedam vel in tutela sunt
:l in curatione, quaedam neutro iure tenentur. Ac prius dispicia-
ıs de his (A.) qui in tutela sunt (§ 142. XIII. pr.)
tutelae et tutorum definitio XIII. § 1. 2.
:rmissum est itaque parentibus testamento dare tutores liberis
ısculis impuberibus, feminis etiam nubilibus (§ 144—49.) | impuberibus (XIII. § 3—5.)
ori in manu etiam tutoris optio dari potest (§ 148—54.) |
qui dari tutores testamento possunt (XIV.)
ibus test. t. datus non est, iis ex L. XII agnati sunt legitimi tutores
(§ 155. 164. XV. pr. § 2.)
nt autem agnati per virilis sexus personas cognatione iuncti (§ 156. XV. 1.)
d agnationis quidem ius capitis deminutione perimitur (§ 158. XV. 3.)
t autem capitis diminutio prioris status permutatio (§ 159. XVI. pr.)
que tribus modis accidit, aut maxima est, aut minor, aut minima (§ 159—163. XVI.)
: eadem L. XII tab. libertorum tutela ad patronos pertinet (§ 165. XVII.)
[cf. § 166.] De legitima parentum tutela (XVIII.)
plo patronorum etiam fiduciariae tutelae receptae sunt (§ 166. 167. XIX.)
imi tutores feminarum tut. in iure cedere p. (§ 168—72.) |
:ertis causis legibus permissum in |
oris locum alium petere (§ 173—184.) |
nullus omnino tut. sit, datur ex L. Atilia, Iulia et Titia (§ 185—87. XX.)
s apparet, quot sint species tutorum (§ 188.) |
impuberum et mul. tutelam sane multum interest (§ 189—93.) |
| de auctoritate tutorum (XXI.)
la autem liberantur, mulieres | Pupilli pupillaeque tutela liberantur,
m iure III liberorum etc. (§ 194. 195.) ma- | cum puberes esse coeperunt, et aliis
quando puberes esse coeperint (§ 196.) | compluribus modis (XXII.)
ratores accipiunt masculi puberes usque ad XXV. annum (§ 197. XXIII.)

item furiosi, prodigi et all. (XXIII. 3—6.)
De satisdatione tutorum vel curatorum (§ 199. 200. XXIV.)
De excusationibus tutorum vel curatorum (XXV.)
De suspectis tutoribus vel curatoribus. (XXVI.)

II. IUS QUOD AD RES PERTINET. (Comm. II. III.)

A. De rerum divisione, et quomodo sing. res acquirantur.

Modo videamus de rebus. quae vel in nostro patrimonio sunt, vel extra nostrum patrimonium habentur (G. II. § 1. Inst. II. tit. I. pr.)

I. Summa itaque rerum divisio est: quod aliae sunt divini iuris, aliae humani iuris (§ 2.)
I. quaedam enim naturali iure s. communia omnium, quaedam publica, qu. universitatis, qu. nullius, pleraque singulorum (I. pr.)
1. communia, publica, universitatis (§ 1–4.)

1. divini iuris: sacrae et religiosae (§ 3—7.), sanctae quoque quodammodo (§ 8.)
2. nullius: sacrae, religiosae, sanctae (§ 7—10.)

2. humani iur. plerumque alicuius in bonis s. (§ 9.) et sunt aut publicae aut privatae (§ 10. 11.)

Singulorum autem hominum multis modis res fiunt:
(a) aut iure naturali (b) aut i. civili (I. § 11.), et naturali quidem iure:

[§ 66—69.] 1. occupatione, ab hostibus cap., inventione, partu animal. (§ 12–19.)
[70—72.] 2. alluvione, insula in flumine nata, alveo derelicto (§ 20—24.)
[§ 79.] 3. nova specie facta, intextione, confusione, tigno iuncto (§ 25–29.)
[73—78.] 4. solo cedit superficies, planta. item et scriptura, pictura (§ 30–34.)
5. et fructus percepti (§ 35—38.) 6. et thesaurus (§ 39.)
[§ 19. 65.] 7. traditio (§ 40—45.) 8. iactus missilium etc. (§ 46—48.)

II. Quaedam praeterea res corporales sunt, quaedam incorporales (G. § 12—14. Inst. tit. II.)
incorporalium numero sunt et iura praediorum urbanorum et rusticorum (§ 14. II. 3.):
De servitutibus (tit. III.)
De usufructu, usu, habitatione (IV. V.)
(de hereditate autem et de obligat. suis locis proponemus V. 6.)

III. Omnes res aut mancipi s. aut nec mancipi (§ 15—18.)
Magna autem differentia est mancipi rerum et nec m. (§ 19.)
1. res nec mancipi nuda traditione alienari possunt (§ 19—21.)
2. mancipi res mancipatione et in iure cessione (§ 22 — 27.)
incorporales res traditionem non recipiunt (§ 28.)
iura praediorum, ususfr. in iure cedi possunt (§ 29—33.)
hereditas in iure cessionem tantum recipit (§ 34—37.)
obligationes vero nihil eorum recipiunt (§ 38. 39.)

[Sequitur, ut admoneamus apud peregrinos quidem unum esse dominium; apud cives duplex. nam si rem mancipi tantum tradidero, in bonis quidem fit (§ 40. 41.), ex iure Quir. vero eo tantum quod:]
3. omnes res acquir. usucapione (§ 41—61.)
singulatim usucapione pro herede (§ 52—58.)
et usureceptionibus (§ 59—61.)

[Modo videamus quibus modis iure civili res acquiruntur V. 6]:
De usucapionibus et L. T. praescr. (VI.)
de rebus a fisco emtis (VI. 14.)
Est et aliud genus acquisitionis, donatio (VII.)

(Accidit aliquando, ut qui dominus sit alienandae rei potestatem non habeat et qui dominus non sit alienare possit (Gai § 62—64. Inst. VIII. pr. § 1.))

Ergo ex his apparet quaedam naturali iure alienari, quaedam civili (§ 65.) Naturali quidem iure (praeter ea quae traditione acquiruntur)
1. occupatione, ex hostibus capione (§ 66—69.)

lluvione, insula in flumine nata (§ 70—72.)
olo cedit superficies, planta, frumentum satum (73-76.)
tem in charta scriptum, non in tab. pictum (§ 77—78.)
i quis ex aliena materia novam speciem fecerit (§ 79.)
unc admonendi sumus quasdam person. sine tutoris auctoritate alienare non posse (Gai § 80—85. Inst. VIII. 2.)
quiritur autem nobis non solum per nosmet ipsos, sed etiam per eos quos ot. manu mancipio habemus etc. (§ 86—96.) | in potestate habemus (tit. IX.)
lactenus admonuisse sufficit, quemadmodum singulae res nobis adquirantur. ›amus nunc quibus modis per universitatem res nobis adqu. (G. § 97. IX. 6.)

B. De hereditatibus et reliquis succ. per univ.

ui heredes facti sumus, sive cuius bonorum poss. petierimus, *sive cuius bona emeus*, sive quem adrogaverimus, *s. qu. in manum ut ux. receperimus* [s. cuius bona rtatum conserv. c. add. f.] eius res omnes ad nos transeunt (G. II. 98. Inst. II. 9. § 6.)
t prius de hereditatibus. quarum duplex condicio: I ex testamento II ab intestato.
e testamentis. — 1. de testamentis ordinandis (G. § 100—111. Inst. tit. X.)

olim genera testamentorum (Gai § 101.)	tria genera testam. ex iure civili (X. § 1.)
essit tertium g. per aes et libram (§ 102.)	alia forma edicto Praet. introducta (§ 2.)
ue nunc aliter atque olim ordinatur (103-8.)	quae formae nunc confusae sunt (§ 3—14.)
le testamentis militum § 109—11.)	(de militari testamento XI.)

Non tamen omnibus licet testamentum facere (G. * § 112—114. Inst. XII.)
Observandum est porro ante omnia (§ 114. 115.)
ut institutio heredis solemn. fiat (§ 116. 117.)
ut mulier testam. faciat tutore auctore (§ 118—22.)
(Praetor tamen hoc casu heredes scriptos adiuvat § 119—121.)
qui liberos in pot. habet eos her. instituat vel ut op. exher. (§ 123-37. XIII.)
(singulatim de postumis, de emancipatis, de adoptivis eod. Adde No. 7. infra.)
Quibus modis testamenta infirmentur (G. § 138—51. Inst. XVII.)
Praetor tamen scriptos heredes B. Pne. secundum tabulas adiuvat (§ 147—151. XVII. 6.)
| de inofficioso testamento (XVIII.)
Heredes aut necessarii, aut sui et necessarii, aut extranei (§ 152. XIX. pr.)
· necessarius heres est servus heres institutus (§ 153—55. XIX. 1.)
· de suis et necessariis heredibus, et de iure abstinendi (§ 156—60. XIX. 2.)
· de extraneis heredibus (§ 161. XIX. 3.) (cum quibus testamenti factio esse debet XIX. 4.)
xtraneis autem h. deliberandi potestas data est de hereditate adeunda (162. 63. XIX. 5.)
| accedit nunc beneficium inventarii (XIX. 6.)
xtr. heredibus solet cretio dari (164—73) |
Ceterum extr. aut pro herede gerendo aut nuda voluntate heredes fiunt (§ 167. XIX. 7.)
nterdum duos pluresve gradus heredum facimus (§ 174. XV. pr.)
a. de vulgari substitutione (§ 174—78. XV.)
b. de pupillari substitutione (§ 179—84. XVI.)
eredes scribi poss. tam liberi homines quam servi (§ 185—90. XIV. pr. 1—3.)
| et tam ex asse, quam ex parte (XIV. 4—8.)
| et pure et sub condicione (XIV. 9—11.)
st haec videamus de legatis. Quae pars iuris extra propositam quidem maam videtur, nam loquimur de his iuris figuris quib. res per universitatem acquir.; cum omnino de testamentis et heredibus testamento instit. locuti sumus, non sine sa sequenti loco poterat haec iuris materia tractari (G. § 191. Inst. XX. pr.)

atorum utique genera sunt quattuor: per vindicaiem (§ 193—200.) per damnationem (§ 201—8.) sinendi lo (§ 209—215.) per praeceptionem (§ 216—23.)	legatorum definitio (XX. 1.) omnium nunc una natura (§ 2) fideicommissis exaequata (§ 3.)

a. de modo legatorum ad L. Furiam, L. Voconiam, L. Falcidiam (§ 224—28. XX
b. de inutiliter relictis leg. ante heredis institutionem, post mortem heredis, p causa, incertae personae, postumo alieno, servo aliisque in pot. (§ 229—45. XX.
de ademptione legatorum (XXI.)

Hinc transeamus ad fideicommissa (G. § 246. XXIII. pr.) et prius vid
1. de hereditatibus fideic., de SC. Trebell. et Pegasiano (§ 247—59. XXIII.)
2. de singulis rebus per fideicommissum relictis (260—262. XXIV. pr. 1.)
libertas quoque per fideicommissum dari potest (§ 263—67. XXIV. 2.)
multum autem differunt fideicommissa et legata (268—83.)
erant olim et aliae differentiae (§ 284—88.)
(tutor non aliter quam directo dari potest § 289.) | De codicillis (tit. XXV.)

II. Intestatorum hereditates
1. lege XII primum ad suos heredes pertinent (G. III. 1—8. Inst. III. tit. I. §
emancipati tamen bonorum possessione adiuvantur (§ 9-
nepotes ex filiabus descendentes Pr. constitutionibus (§ 15
2. si suus heres non est, ad agnatum proximum pertinent (G. § 9—16. Inst
3. et olim ad gentiles (§ 17.)
3. Nunc etiam inter matrem filiosque h
ditates cap. SC. Tertulliano et Orfitiano (III. IV

Legg. XII iniquitates edicto Praetoris emendatae (§ 18—25.)
inde varii bonorum possessionis gradus (§ 26—31.)
iique bon. possessores loco heredum constituuntur (§ 32.)
sunt et alii complures gradus bon. possessionis (§ 33 ... 34.)
Quae B. Pnes. sunt aut cum re, aut sine re (§ 35—38.)
4. Post agnatos Praetor cognatos vocat
De gradibus cognationis (VI.)

Nunc de libertorum bonis videamus (G. § 39. Inst. VII. pr.):
a. civium Roman. ex L. XII, ex ed. Praet., ex L. Iulia et P. P. (§ 40—54. 72. 73. VII.)
b. Latinorum libertorum (§ 55—73.)
c. eorum q. dediticiorum n. s. (§ 74—76.)
Novum ius nostra constitutione statutum (VII. 3
De assignatione libertorum VIII.

III. Successiones per universitatem praeter hereditatem.

1. bonorum emptiones (§ 77—79.)	1. De bonorum possessionibus (IX
quidnam ius bon. poss. et emptorum (80. 81.)	2. de adquis. per arrogationem (X.)
2. si paterf. se in adoptionem dedit	3. bon. addictio libertatis causa (XI
vel uxor in manum convenit (82—84.)	4. olim bonorum venditiones (XII)
3. si hereditas in iure ceditur (85—87.)	5. olim succ. ex SC. Claudiano

C. De obligationibus.

Nunc transeamus ad obligationes (G. III. 88. Inst. III. tit. XIII. earumque definitio XIII.

quarum summa divisio in duas species deducitur: omnis enim obligatio vel ex contractu nascitur vel ex delicto (Gai § 88.)	quarum summa divisio in duo genera: aut civiles aut praetoriae. Sequens divisio in IIII species: aut ex contractu, aut quasi ex contr., ex maleficio, aut quasi ex maleficio (XIII

Et prius videamus (I.) de his quae ex contractu nascuntur. [illegible]tuor genera sunt: aut re, aut verbis, aut litteris, aut consensu contr. (§ 89.
1. Re contrahitur obl. velut mutui datione et quodamm. indebito soluto (90.
item commodato, deposito, pignore (XIV.
2. Verbis obligatio fit ex interrogatione et responsione (§ 92—96. XV.)
postea solemnia verba Leoniana const. sublata
stipulatio aut pure aut sub condicione fit (§

loca inseri solent (§ 5.) et facta in stip. deduc. (§ 7.)
Et stipulandi et promitt. plures rei fieri poss. (XVI.)
[§ 103. 4.] Et servus ex persona domini ius stip. habet (XVII.)
Stip. aliae iudiciales, praetoriae, convent. (XVIII.)

inutilibus stipulationibus (i. e. de rebus in stip. ded., de personis etc. (§ 97—109. XIX.)
ssumus ad id q. stipulamur adhibere adstipulatorem (§ 110—14.)
o eo qui promittit sponsores. fideprom., fideiuss. (§ 115—27.) | De fideiussoribus (XX.)
Litteris obl. fit velut nominibus transcripticiis (125—33.)
chirographis, peregrinorum more (134.) | quae nomina hodie non sunt in usu (XXI.)
| Plane et hodie quis scriptura obligatur (eod.)

Consensu alter alteri obligatur ex bono et aequo (§ 135—38. XXII.):

a) emtionibus et venditionibus (§ 139—41. XXIII.)
b) locationibus et conductionibus (§ 142—47. XXIV.)
c) societatibus (§ 148—54. XXV.)
d) mandatis (§ 155—62. XXVI.)

De obligationibus quasi ex contractu (XXVII.)

xpositis generibus contr. admon. s. adquiri nobis non solum per nosmetipsos, sed et
r eos qu. in potestate manu mancipio (§ 163—67.) | per eos qui in pot. sunt (XXVIII.)

ollitur autem obligatio:	Tollitur autem obligatio.
) praecipue solutione (§ 168.)	a) solutione (XXIX. pr.)
) acceptilatione (§ 169—72.)	b) acceptilatione et stipul. Aquiliana (§ 1. 2.)
) imaginaria solut. per aes et libram (173-75.)	
) novatione (§ 176—79.)	c) novatione (§ 3.)
) litis contestatione (§ 180. 181.)	d) (cons. contr.) contraria voluntate (§ 4.)

. Transeamus nunc ad obl. ex delicto, quae unius generis sunt (§ 182. IV. 1. pr.)

1. furtum (§ 183—208. Inst. IV. tit. I.)
2. vi bona rapta (§ 209. Inst. tit. II.)
3. damnum iniuria datum (§ 210—19. III.)
4. iniuria (§ 220—25. Inst. tit. IV.)

| De obl. qu. quasi ex delicto nascuntur (V.)

III. IUS QUOD AD ACTIONES PERTINET. (Comm. IV.)

uperest ut de actionibus loquamur (G. IV. 1. pr., earumque definitio Inst. IV. 6. pr.)
I. actionum (summa divisio in) duo genera: in rem aut in personam.
(G. § 1—5. Inst. tit. VI. § 1—15. 20.)
| utraeque aut civiles aut praetoriae (VI. 3—12.)
act. aut rem, aut poenam, aut tam rem qu. poenam persequimur (§ 6—9. VI. 16—19.)
(3.) aut in simplum, duplum, tripl., quadr. (VI. 21—27.)

Quaedam a. ad legis actionem exprimuntur, quae-
m sua vi ac pot. constant. quod ut manifestum fiat opus est ut
de legis actionibus loquamur (G. § 10—12.)
. de sacramenti legis actione (§ 13—17.)
. per iudicis postulationem (...)
. per condictionem (. § 18—20.)
per manus iniectionem (§ 21—25.)
per pignoris capionem (§ 26—29.)
ed istae omnes L. A. lege Aebutia et Iul. paene sublatae (30.)
aque effectum ut per formulas litigaremus; quarum
uaedam ad legis actionem exprimuntur (§ 32. 33.)
uaedam alterius generis fictiones habent (§ 34—38.)
Partes autem formularum sunt: demonstratio, in-
ntio, adiudicatio, condemnatio (§ 39—41); eaeque

a. aut in ius aut in factum conceptae sunt (§ 45—47.)
b. formul. condemnatio aut certae a. incertae pecuniae (48-52.)
c. quidnam ius sit in plus vel minus petitione (§ 53—60.)
4. a. quaedam stricti iuris sunt, quaedam bonae fidei (§. 61. 62. VI. 28. 29.)
in quibus deductio locum habet (G. § 64—68.) et compensatio (§ 61—68. VI. 30. 39. 40.)
Praeterea quasdam actiones arbitrarias appellamus (§ 31.)
Curare autem debet iudex, ut certae pec. vel rei sententiam fer. (32.)
Quidnam ius sit in plus petitionibus (§ 32—35.)
De condemnatione in quantum facere potest etc. (§ 36—40.)
Quia tamen mentionem habuimus de actione in peculium, opus est, ut de actionibus quae in parentes dominosve d. admoneamus (§ 69. VII. pr.)
a) quod iussu actio (§ 70. VII. 1.)
b) exercitoria et institoria actio (§ 71. VII. 2.)
c) tributoria actio (§ 72. VII. 3.)
d) de peculio et de in rem verso a. (§ 73. VII. 4.)
de earum actionum inter se ratione (§ 74. VII. 5. 8.)
et de SCto Macedoniano (VII. 7.)
Ex malef. (*filiorum fam. et*) servorum noxales actiones prodita e s. (75-79. VIII.)
quae nunc in servos tantum dantur (VIII. 7.)
Actiones ex contr. eor. qui in manu mancipio s. (§ 80.) | De noxae deditione serv. animalium etc. (§ 81.) | Si quadrupes pauperiem f. dic. (IX.)
Nunc admon. s. agere posse quemlibet aut suo nomine a. alieno (82. X. pr.)
alieno, velut cognitorio (G. § 83), procuratorio, tutorio, curatorio (§ 84. 85. X. 1. 2.)
De formulae conceptione, si al. nom. ag. (§ 86. 87.) |
Videamus nunc quib. ex c. actor reusve satisdare cogatur (§ 88—102. XI.)
de actione in rem per sponsionem (§ 91—95.) | de recentiore iure satisdationum (XI. 2—7.)
(Quibus modis actiones finiuntur:)
1ª. iudicia aut legitima aut imperio cont. (G. § 103—9.) |
1. quaedam actiones perpetuae quaedam temporales sunt (§ 110. 111. XII. pr.)
2. quaedam actiones ad et in heredes non transeunt (§ 112. 113. XII. 1.)
3. si reus ante rem iud. post acceptum iudicium satisfaciat actori (§ 114. XII. 2)
II. Sequitur ut de exceptionibus dispiciamus (G. § 115—125. Inst. XIII. XIV. 4)
quae aut peremptoriae aut delatoriae (120—25.) perpetuae aut temporales (XIII. 8—11)
Sunt et aliae adiectiones: 1. replicatio, 2. duplicatio, 3. triplicatio (§ 126—29. XIV.)
4. praescriptiones pro actore (§ 130—37.) |
III. Superest ut de interdictis dispiciamus (138. XV. pr.) quid sit interd. (139—41)
1. quor. principalis divisio: prohibitoria, restitutoria, exhibitoria
2. sequens divisio, quod quaedam comparatae sunt possessionis
a) adipiscendae causa (§ 144—147. XV. 3.)
b) retinendae causa (§ 148—153. XV. 4. 5.)
c) recuperandae causa (§ 154. 155. XV. 6.)
3. tertia divisio: simplicia aut duplicia (§ 157—160. XV. 7.)
De ordine et exitu interdictorum (§ 161—170.) | supervacuum est hodie dicere (XV. 8.)
IV. De coercitionibus et de poenis temere litigandi (§ 171—182. XVI.)
1. adv. reum: dupli, sponsionis periculum, iusiur. calumniae (§ 171—173. XVI. pr.)
2. adv. actorem: calumniae iud., contrarium iud., iusiurandum, restipulatio (174—81)
3. ex quibusdam iudiciis damnati ignominiosi fiunt (§ 182. XVI. 2.)
V. De in ius vocando et de *vadimoniis* (G. § 183—187. XVI. 3.)
| VI. De officio iudicis (XVII.)
| VII. De publicis iudiciis (XVIII.)

III.
Gai Institutionum systema cum Ulpiani libro singulari comparatum.

Gai I. 1. Iuris summa divisio.
Gai I. 2—7. de legibus, SCtis etc. Ulp. I. 1—3. de legibus. I. 4. de moribus.
Gai. I. 8. Ius civile vel ad personas pertinet vel ad res vel ad actiones.

I. IUS QUOD AD PERSONAS PERTINET.
(GAI. I. 9—200. ULP. I. 5—XVIII.)

Gaius		Ulpianus	
I. Omnes homines aut liberi aut servi.		I. ***	
Liberorum hom. alii ingenui alii liberti.		De libertis:	U. I. 5. II. III.
Libertorum genera	G. I. 12—17.	1. Libertorum genera	I. 5.
a. cives Romani.		a. cives Romani	I. 6—9.
b. Latini.		b. Latini	I. 10.
c. dediticiorum numero.		c. dediticiorum numero	I. 11.
Qui manum. possunt	G. I. 18—47.	2. Qui manumittere et manumitti prohibentur:	
	[§ 18—21. 37—41. 47.]	a. Lege Aelia Sentia	I. 12—15.
	[§ 35.]	b. ex aliis iuris civilis causis	I. 16—19.
		3. de libertate testamento data:	
		a. quemadm. testamento libertas detur	I. 20—23.
	[§ 42—46.]	b. ad L. Furiam Caniniam	I. 24—25.
		c. de eo cui sub condicione lib. datur (de statu liberis)	II. 1—6.
		d. de libertate directo aut per fideicommissum data	II. 7—12.
		4. de Latinis. Latini quibus modis ius	
	[§ 28—35.]	Quiritium consequantur	III. 1—6.
I. De his qui sui vel alieni iur. sunt.	Gai 48—51.		U. IV. 1. 2.
A. de his qui in potestate sunt:		A. de his qui in potestate sunt:	
1. liberi ex iusto matr. nati	G. I. 55.	1. liberi ex iusto matr. nati.	V. 1.
de nuptiis	G. I. 56—64.	de nuptiis	V. 2—10.
		de dotibus:	VI. VII.
		dos quemadm. constituat.	VI. 1—3.
		dos quemadm. restituatur	VI. 4—8.
		retentiones ex dote	VI. 9.—VII. 3.
2. causae probatione	G. I. 65—96.	2. causae probatione	VII. 4.
3. adoptionibus	G. I. 97—107.	3. adoptionibus	VIII.
B. de his qui in manu sunt	G. I. 108—15.	B. de his qui in manu sunt	IX. *
C. de his qui in mancipio s.	G. I. 116—23.	C. ***	
uemadmodum eo iure liberentur:		Quemadmodum eo iure liberentur:	
A. qui in potestate sunt	G. I. 124—36.	A. qui in potestate sunt	X. 1—5.
B. qui in manu sunt	G. I. 137.	B. ***	
C. qui in mancipii causa sunt	G. I. 138—41.	C. ***	
I. De his qui in tutela vel curat. s.		III. de his qui in tutela vel curat. s.	
A. de his qui in tutela sunt	(G. I. 142 sqq.)	et (A) de generibus tutorum	U. XI. 1. 2.
	[§ 188—190.]		
	[§ 144—87.]	1. legitimi	
	[§ 155—72.]	a) ex L. XII agnati, patroni	XI. 3—13.
	[§ 144—54.]	b) ex L. XII testamentarii	XI. 14—17.
	[§ 185—87.]	c) ex L. Atilia, Iulia et Titia etc.	XI. 18—20.
	[§ 173 sq.]	2. ex SCtis dati	XI. 20a—23.
	[§ 173 sq.]	3. moribus dati	XI. 24.

de negotiis gerend. et d. auctor.	I. 182—93.	de negotiis gerend. et d. auct.	U. XI. 25—27.
quibus modis tutela finiatur	I. 194—96.	quibus modis tutela finiatur	XI. 28.
B. de curatoribus	G I. 197—200.	B. de curatoribus:	XII. 1.
		1. legitimis	XII. 2.
		2. honorariis	XII. 3. 4.
		IV. De caelibe, orbo ad L. Iul. et Pap. Pop.	
		1. de nuptiis contrahendis et de poenis caelibatus:	
		a) quibus nuptiis legi non pareatur	U. XIII.
		b) de poena L. Iuliae, incapacitate	XIV. rubr.
		c) de personis exceptis	*XIV.*
		2. de liberis procreandis et de poena orbitatis ...	
		orbus quid ab extraneo capere possit ...	
		orbus quid a coniuge capiat:	
		a. de decimis et quid praeter dec. cap.	XV.
		b. de solidi capacitate inter vir. et ux.	XVI. 1.
		c. de incapecitate	XVI. 2.
		3. communia de caelibe et orbo	XVI. 3. 4.
	[II. 206 sq.]	4. de caducis	XVII. ** XVIII.

II. IUS QUOD AD RES PERTINET.

(GAI. II. III. ULP. XIX—XXIX.)

A. De rerum divisione et quibus modis singulae res nobis adquirantur.

Summae rerum divisiones	G. II. 1—14.		*** U. *
omnes res aut mancipi a. nec m.	II. 14—17.	omnes res aut mancipi aut nec m.	XIX. 1.
singularum rerum dom. adq.	II. 18—79.	singularum rerum dom. nob. adquir..	
	[§ 22—37.]	1. mancipatione rerum manc.	XIX. 3—6.
	[§ 19—21.]	2. traditione rer. nec mancipi	XIX. 7.
	[§ 41—60.]	3. usucapione	XIX. 8.
	[§ 22—37.]	4. in iure cessione	XIX. 9—15.
		5. adiudicatione	XIX. 16.
		6. lege	XIX. 17.
Quibus alienare licet vel non	II. 80—85.		
Per quas personas nobis adquir.	II. 86—96.	per quas personas nobis adquir.	XIX. 18—21.

B. Quibus modis per universitatem res nobis adquirantur.

I. de hereditatibus.		I. de hereditatibus.	
A. de testamentis.	G. II. 100—190.	A. de testamentis.	U. XX—XXIII.
	[§ 101—108.]	1. testamentorum natura et genera	XX. 1—9.
	[§ 112. 113. 118.]	2. qui testamentum facere non possint.	XX. 10—16.
	[§ 114—117.]	3. quemadmodum heres institui debeat	XXI.
	[§ 185—90.]	4. qui heredes institui possint	XXII. 1—13.
	[§ 123—37.]	5. qui heredes institui vel exheredari deb.	XXII. 14—23.
	[§ 152—73.]	6. heres quemadmodum hereditatem adeat	XXII. 24—32.
	[§ 174—78.]	7. de heredib. aut institutis aut substitutis	XXII. 33. 34.
	[§ 130—34. 138—51.]	8. quemadmodum testamenta infirmentur	XXIII. 1—6.
	[§ 179—84.]	9. de pupillari substitutione	XXIII. 7—9.
	[§ 109—111.]	10. de testamento militis	XXIII. 1.
B. de legatis	G. II. 192—245.	B. de legatis.	U. XXIV.
1. de legat. natura et generib.	II. 192.	1. de legat. natura et gener.	XXIV. 1—6.
2. de eorum generum different.	II. 193—223.	2. de eorum gener. different.	XXIV. 7—14.
3. de inutiliter relictis legatis	II. 229—45.	3. de inutiliter relictis legatis	XXIV. 15—24.
		4. de utiliter relictis legatis	XXIV. 25—28.

	5. de ademptione legatorum U. XXIV. 29.
	6. quando dies legati cedat XXIV. 30. 31.
[§ 224—28.]	7. de modo legat. ad L. Falcidiam XXIV. 32. 33.
C. de fideicommissis G. II. 246-89.	C. de fideicommissis. U. XXV.
[§ 249. 269—87.]	1. quomodo fid. relinquat. et pet. XXV. 1—13.
[§ 247—59.]	2. de fideicommiss. hereditatibus XXV. 14—16.
	3. de fideicomisso tacito XXV. 17.
[§ 263—67.]	4. de fideicommissaria libertate XXV. 18.
D. de legitimis heredit. G. III. 1-17.	D. de legitimis heredit, U. XXVI. XXVII.
	1. de ingenuorum hereditatibus:
	a) ex L. XII tabb. U. XXVI. 1—6.
	b) ex SC. Orfitiano et Tertull. XXVI. 7. 8.
	2. de libertorum successionibus XXVII. 1—4.
II. de bonorum possessionibus:	II. de bonorum possessionibus:
causae B. Pnis introducendae G. III. 18—25.	causae B. Pnis introducendae U. XXVII. 5.*
1. de B. Pnib. ex success. edicto G. III. 26-38.	1. de B. Pnibus ex successorio edicto:
	a) contra tabulas U. XXVIII. 1—4.
	b) secundum tabulas XXVIII. 5. 6.
	c) intestati XXVIII. 7—9.
[§ 32—35.]	de temporib. et d. effectu B.P. XXVIII. 10-13.
2. de bonis libertorum: G. III. 39-76.	2. de bonis libertorum: XXIX.
a) de iure patroni in bonis liberti III. 40-42.	a) de iure patroni in bon. lib. XXIX. 1.
b) de iure patr. in bonis libertae III. 43. 44.	b) d. iure patr. in b. libertae XXIX. 2. 3.
c) de iure filii patroni III. 45.	c) de iure filii patroni XXIX. 4.
d) de iure filiae patroni III. 46-48.	d) de iure filiae patroni XXIX. 5.
e) de iure patronae III. 49-52.	e) de iure patronae XXIX. 6. 7.
f) de iure filii filiaeve patronae III. 53.	***
de bonis Latinorum libertorum III. 55—73.	***
de bonis eorum qui dediticiorum l. s. III. 71—76.	***
III. de reliquis successionibus per univ. III. 77—87.	***

C. De obligationibus (Gai III. 88—225. Ulp. ***)

de variis generibus obl. ex contr. et ex del. G. III. 88—219.	***
de iniuriis G. III. 220—25.	de iniuriis Ulp. in Collat. II. (pag. 232.)

III. IUS QUOD AD ACTIONES PERTINET.

(GAI IV. ULP. ***)

act. genera II: in rem et in pers. G. IV. 1—5.	act. gen. duo, i. r. et i. p. Ulp. fr. 25. pr. D. de O. et A.
act. quaedam ex contractu etc. IV. 6—9.	action. quaedam ex contr.-etc. Ulp. fr. 25. § 1. cit.
	actiones aut civiles a. honorariae fr. 25. § 2. cit. [pag. 235. 238. not.]

* * *

IV.

Supplementa quaedam ex Pauli sententiarum delectu ad ordinem Institutionum Gai adaptata.

Gai I. 42—46. cf. Paul. IV. 14. ad Legem Furiam Caniniam.
G. I. 55. adde Paul. II. 24. de liberis agnoscendis. (cf. V. 1.)
G. I. 56—64. cf. Paul. II. 19. de nuptiis. (II. 20. de concubinis.).
adde Paul. II. 21b. de dotibus. (II. 22. de pactis inter vir. et ux.)

Gai I. 132—35. de emancipationibus cf. Paul. II. 25.

Gai II. 6. adde Paul. I. 21. de sepulcris et lugendis.
G. II. 30—33. adde P. III. 6. § 17—27. de usufructu legato. (I. 11. § 2. de cautione usufr.)
Paul. III. § 28—33. quomodo ususfructus amittatur. (cf. I. 17.)
G. II. 42—61. cf. Paul. V. 2. de usucapionibus et longi temporis praescr. (cf. V. 5b. § 5.)
G. II. 59. sqq. adde Paul. I. 17. de usucapione servitutum.
(Inst. II. 7.) cf. Paul. V. 11. de donationibus. III. 7. de mortis causa donationibus. II. 23. de donationibus inter virum et uxorem.
G. II. 64. de pignoribus et fiduciis adde P. II. 5. 13. I. 9. § 8. V. 1. § 1. 6. § 16. 26. § 4.

Gai II. 112—14. qui testamenta facere possunt cf. Paul. III. 4a.
G. II. 116. 117. cf. Paul. III. 4b. de institutione heredum.
G. II. 123—37. de liberis instituendis vel exheredandis cf. Paul. III. 4b. § 8. 9.
(Inst. II. 18.) adde Paul. IV. 5. de inofficiosi querela.
G. II. 163. de repudianda hereditate cf. Paul. III. 4b. § 11. IV. 4. § 1.
———— adde Paul. IV. 6. (quomodo testamenta aperiantur.)
———— Paul. I. 13b. si hereditas petatur. (III. 5. § 14—17. de missione scripti heredis.)
———— Paul. I. 18. de familia herciscunda.
G. II. 191—245. cf. Paul. III. 6. de legatis.
G. II. 246—267. cf. Paul. IV. 1. de fideicommissis. IV. 3. de SC. Pegasiano.
G. III. 1—17. cf. Paul. IV. 8. de intestatorum successione.
adde Paul. IV. 9. ad SC. Tertullianum IV. 10. ad SC. Orfitianum.
G. III. 39. sqq. cf. Paul. III. 2. de bonis libertorum III. 3. de lege Fabiana.
———— de his quibus ut indignis hered. auferatur vid. Paul. III. 5. § 10. 13. V. 12.

Gai III. 90. de mutuo, adde Paul. II. 14. de usuris.
———— adde Paul. II. 12. de deposito.
G. III. 92. de stipulationibus cf. Paul. II. 3. V. 7. (II. 22. § 2.)
G. III. 115—127. de sponsoribus, fidepr., fideiussor. cf. Paul. I. 9, § 5. 6. II. 17. § 16.
adde Paul. II. 11. ad SC. Velleianum.
G. III. 139—141. cf. Paul. II. 17. de empto (de evictionibus et de aedilitio edicto.)
G. III. 142—147. adde Paul. II. 7. ad Legem Rhodiam.
———— (Inst. III. 27.) de obligationibus quasi ex contractu cf. Paul. I. 4. I. 18.
G. III. 169. sqq. adde Paul. I. 1. de pactis et de Aquiliana stipulatione.
adde Paul. II. 1. (si iusiurandum deferatur.)
G. III. 176—179. cf. Paul. V. 8. de novationibus.
G. III. 183—208. cf. Paul. II. 31. de furtis.
G. III. 220—225. cf. Paul. V. 4. de iniuriis.

Gai IV. 57. adde Paul. I. 7. 9. de integri restitutione et de minoribus.
G. IV. 61—68. de compensationibus cf. Paul. II. 5. § 3.
G. IV. 74. sq. adde Paul. II. 10. de senatusconsulto Macedoniano.
G. IV. 81. cf. Paul. I. 15. si quadrupes damnum intulerit.
G. IV. 82—87. cf. Paul. I. 2. 3. de cognitoribus et procuratoribus.
G. IV. 88. sqq. cf. Paul. I. 11. de satisdando.
———— (Inst. III. 18.) cf. Paul. V. 9. de stipulationibus praetoriis.
G. IV. 138—170. cf. Paul. V. 6. de interdictis.
G. IV. 171. cf. Paul. I. 19. quemadm. actiones per infitiationem duplentur.
———— (Inst. IV. 17.) adde Paul. V. 15. de testibus.
———— Paul. V. 5a. de effectu sententiae (de confessis. de contumacia.)
———— Paul. V. 33. 34. 37. de appellationibus.